

Χωρικός Σχεδιασμός, Νησιωτικότητα και Τοπική Ανάπτυξη: Θεωρία, Μέθοδοι, Τεχνικές & Μελέτες Περίπτωσης

Αφιέρωμα στην Καθηγήτρια Ελένη Μπριασούλη-Καπετανάκη

Πρόλογος: Αθανάσιος Κίζος

Επιμέλεια: Σπύρος Αναγνώστου, Βασίλειος Γαβαλάς, Γεώργιος Κορρές

ISBN 978-618-00-5435-4 Χωρικός Σχεδιασμός, Νησιωτικότητα και Τοπική Ανάπτυξη:
Θεωρία, Μέθοδοι, Τεχνικές & Μελέτες Περίπτωσης

Χωρικός Σχεδιασμός, Νησιωτικότητα και Τοπική Ανάπτυξη: Θεωρία, Μέθοδοι, Τεχνικές & Μελέτες Περίπτωσης

Πρόλογος: Αθανάσιος Κίζος

**Επιμέλεια: Σπύρος Αναγνώστου
Βασίλειος Γαβαλάς
Γεώργιος Μ. Κορρές**

με την ενεργό συνεργασία των Εργαστηρίων:

- Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού, Πολυτεχνείου Κρήτης,
- Εργαστήριο Γεωπολιτισμικών Αναλύσεων Μέσης Ανατολής & Τουρκίας, Τμήμα Τουρκικών & Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, ΕΚΠΑ,
- Εργαστήριο Περιφερειακής Ανάπτυξης και Χωροταξικού Σχεδιασμού, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Συντακτική Ομάδα:

- Δρ. Βίκη Αγνή
- Δρ. Δέσποινα Διμέλλη
- Δρ. Αικατερίνη Κόκκινου
- Παναγιώτης Τσόκαρος
- Δρ. Γεώργιος Σγούρος
- Δρ. Anna Terminello

Μυτιλήνη, 2024

ISBN: 978-618-00-5435-4

**Το Βιβλίο είναι Αφιερωμένο στην Μνήμη
της Καθηγήτριας και τ. Προέδρου του Τμήματος
Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου
Δρ. Ελένης Μπριασούλη – Καπετανάκη**

Συγγραφείς	Περιεχόμενα Τίτλος Κεφαλαίων	Σελίδες
	<u>Περιεχόμενα</u>	4
Αθανάσιος Κίζος	Πρόλογος	7
Σπύρος Αναγνώστου Βασίλειος Γαβαλάς Γεώργιος Μ. Κορρές	Εισαγωγή	9
Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου και Στέλλα Μαυρογιώργου	<u>Κεφάλαιο 1:</u> Πέρα από τις Νέες Πράσινες Συμφωνίες: Αυτόνομες Οικολογικές, Τοπικές Πρωτοβουλίες ενάντια στην "Πράσινη" Εξορυκτική Διαδικασία Ανάπτυξης	11
Ηλίας Α. Κουρλιούρος	<u>Κεφάλαιο 2:</u> Ζητήματα Επιστημονικής Μεθόδου στην Ιστορική Εξέλιξη της Οικονομικής Γεωγραφίας	28
Δέσποινα Διμέλλη	<u>Κεφάλαιο 3:</u> Διερεύνηση της Διαχρονικής Χωρικής Ανάπτυξης των Τουριστικών Υποδομών στις παράκτιες Ζώνες της Κρήτης	51
Αλεξοπούλου Νεφέλ Μαυροματίδου Σταυρούλα και Ντεντάκη Ειρήνη	<u>Κεφάλαιο 4:</u> Η Εξέλιξη Δεικτών και Τάσεων στον Ελληνικό Νησιωτικό Χώρο: Η περίπτωση των Περιφερειών του Βορείου Αιγαίου και του Νοτίου Αιγαίου	66
Γεώργιος Μ. Κορρές Μιχαηλίδου Μαρία και Λουκά Χαράλαμπος	<u>Κεφάλαιο 5:</u> Πολιτιστική Πολιτική, Διαχείριση και Ανάπτυξη	81
Μαρία –Αθηνά Αρταβάνη	<u>Κεφάλαιο 6:</u> Πολιτιστική Διαχείριση και Τοπική Ανάπτυξη: Μια Ανάλυση του Θεσμικού Πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης	96
Δημήτριος Σιδηρόπουλος	<u>Κεφάλαιο 7:</u> Στρατηγικές προώθησης της επωνυμία πόλης (city branding), μέσω της οπτικοακουστικής παραγωγής. Παραδείγματα έμμεσης προώθησης στο κοινό	114

Αθηνά Μωραΐτη	<u>Κεφάλαιο 8:</u> Ενεργειακές Κοινότητες στην Ελλάδα και την Κύπρο. Εξελίξεις και Μελλοντικές Προοπτικές	126
Ντεντάκη Ειρήνη	<u>Κεφάλαιο 9:</u> Οι επιπτώσεις της Ουκρανικής Κρίσης στον Ενεργειακό Χάρτη της Ευρώπης	142
Παπούλια Μαρία και Φάρκωνα Ειρήνη	<u>Κεφάλαιο 10:</u> Ενέργεια, Περιβαλλοντική Διαχείριση και Ανάπτυξη στον Χώρο του Αιγαίου: Προοπτική Ενεργειακής Αυτάρκειας στο Αιγαίο	161
Αικατερίνη Κόκκινου	<u>Κεφάλαιο 11:</u> Αποτελεσματικότητα και Διαχείριση Εφοδιαστικής Αλυσίδας: Η Ελλάδα στο Διεθνές Αναπτυξιακό Περιβάλλον	170
Ταξιάρχης Βουγλάνης και Γεώργιος Ο. Τσομπάνογλου	<u>Κεφάλαιο 12:</u> Συνεταιρισμοί και Ανάπτυξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και της Συνεργατικής Οικονομίας ως μέσο Ανάπτυξης των Νησιωτικών Περιοχών σε Περίοδο Κρίσης. Μελέτη περίπτωσης της νήσου Λέσβου	174
Δημοσθένους Αλίκη	<u>Κεφάλαιο 13:</u> Γεωγραφική Εκπαίδευση: Χάρτης και Χωρική Σκέψη	204
Ελένη Πρασά	<u>Κεφάλαιο 14:</u> Γεωγραφική Εκπαίδευση: Η Σημασία της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής για τα Άτομα με Αναπηρία	214
Κυριακή Αθανασούλη και Μαρία Αθηνά Αρταβάνη	<u>Κεφάλαιο 15:</u> Οι επικρατέστερες Τάσεις στην Εξέλιξη των Αμυντικών Δαπανών και Ιδιαιτερότητες Χωρών Μεγάλων Περιοχών	221
Μιχαήλ Κυριακάκης	<u>Κεφάλαιο 16:</u> Οι Τουρκικοί Ισχυρισμοί περί Αποστρατικοποίησης των Νησιών του Αιγαίου επί τη βάση του Διεθνούς Δικαίου	237

Ιωάννα Πατρώνη και Πανωραία Πουλάκη	<u>Κεφάλαιο 17:</u> Η Συμβολή της Ιαματικής Πηγής Σάμου στην Τοπική Ανάπτυξη και το Επενδυτικό Σχέδιο Αξιοποίησης	243
Παναγιώτης (Πάνος) Σπανός και Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου	<u>Κεφάλαιο 18:</u> Πράσινη Υφαρπαγή Γης και Αιολικά Πάρκα στο Βόρειο Αιγαίο	256

Προλογικό Σημείωμα στον Τιμητικό Τόμο για την Ελένη Μπριασούλη – Καπετανάκη

Ελένη Μπριασούλη: Ελεύθερο Πνεύμα στο Σχεδιασμό

“I am a Planner” ήταν κάτι που έλεγε συχνά η Ελένη όταν ήθελε να δώσει έμφαση στην ανάγκη σχεδιασμού και προγραμματισμού σε Επιστημονικά και Διοικητικά θέματα. Πάντα με Κεφαλαίο “P”. Η Ελένη ήταν πράγματι Σχεδιάστρια σε πολλά επίπεδα. Αποφοίτησε από το Τμήμα Αρχιτεκτονικής του Ε.Μ.Π. το 1975, με έμφαση σε Landscape Planning (όπως τότε αποκαλούνταν ο Χωρικός Σχεδιασμός). Πήρε το Masters’ της σε Urban Planning το 1984 από το Department of Urban and Regional Planning του University of Illinois at Urbana-Champaign, ενώ ολοκλήρωνε το ph.D. της από το ίδιο Ίδρυμα και Τμήμα (1985) με έμφαση στον ολοκληρωμένο οικονομικό-περιβαλλοντικό σχεδιασμό. Αφού δίδαξε στο Τμήμα Αστικού Σχεδιασμού στο Πανεπιστήμιο του Σινσινάτι (1986-88), επέστρεψε στην Ελλάδα. Τον Δεκέμβριο του 1993 ο αείμνηστος Κώστας Σοφούλης, που την είχε γνωρίσει όταν έκανε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στην Urbana, την κάλεσε να αναλάβει μαζί με τη Λίλα Λεοντίδου την οργάνωση του Τμήματος Γεωγραφίας, στο νεαρό τότε Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ορίστηκε Συντονίστρια του Συμβουλίου Σπουδών του νεοσύστατου Τμήματος (1994-96), όπου με τη βοήθεια και άλλων συναδέλφων οργάνωσαν το πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος. Συνέχισε να είναι υπεύθυνη της Επιτροπής του ΠΠΣ του Τμήματος ως το 2016. Διετέλεσε δύο φορές πρόεδρος του Τμήματος Γεωγραφίας: για πρώτη φορά την περίοδο 2004-2008 και της δεύτερη το 2013-2016. Ιδιαίτερα η τετραετία 2004-2008 ήταν εξαιρετικά έντονη λόγω αυξημένων διοικητικών αναγκών του Τμήματος, με εκπόνηση Κανονισμού Προπτυχιακών Σπουδών, έναρξη του πρώτου Μεταπτυχιακού προγράμματος, αλλά και την αύξηση των μελών ΔΕΠ και των αναγκών διαχείρισης του ΕΠΕΑΕΚ του ΠΠΣ του Τμήματος. Δίδαξε μαθήματα Ποσοτικών Μεθόδων (Στατιστική), Μεθόδων Περιφερειακής Ανάλυσης και Σχεδιασμού Εφαρμοσμένης Έρευνας. Επέβλεψε πολλές πτυχιακές και μεταπτυχιακές διατριβές.

Το ερευνητικό της έργο είναι μεγάλο και πολύ σημαντικό. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα κάλυψαν ποικίλα, πλην αλληλένδετα θέματα, όλα ιδωμένα από τη σκοπιά του σχεδιασμού και της λήψης αποφάσεων πολιτικής: τα «κοινά», αειφορική ανάπτυξη, μεταβολές χρήσεων γης (θεωρία και μοντέλα), ερημοποίηση (οι ανθρώπινες διαστάσεις), τουρισμός και περιβάλλον (ανάλυση, σχεδιασμός, πολιτική), ανάλυση πολιτικής και Θεωρία των Συναρθώσεων, με την οποία ασχολήθηκε τα τελευταία 10 χρόνια. Έχει συμμετάσχει σε πολλά χρηματοδοτούμενα Ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα, πολλά από αυτά σχετικά με την υποβάθμιση της γης και τη διαδικασία της ερημοποίησης, και ήταν συντονίστρια σε τρία μεγάλα έργα. Έχει δημοσιεύσει πάνω από 40 επιστημονικές εργασίες σε διεθνή περιοδικά και ήταν μέλος της συντακτικής επιτροπής δύο διεθνών περιοδικών (Environmental Management, Journal of Sustainable

Tourism). Το 2021 ορίστηκε Πρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής κατά της Ερημοποίησης του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων.

Είχα την τύχη και την χαρά να με τιμήσει με τη φιλία της και για πολλά χρόνια συνεργαστήκαμε και συζητήσαμε πολλά: από το Τμήμα και το παρόν και μέλλον του, την ερημοποίηση (ήμουν συνεργάτης σε ένα πολύ σημαντικό έργο για την υποβάθμιση του εδάφους στην αγαπημένη της Κρήτη), τα περιβαλλοντικά γενικά. Οι συζητήσεις αυτές, εκτός από ευχάριστες, ήταν και συχνά διαφωτιστικές. Η Ελένη είχε ευρυμάθεια, αλλά και ανοιχτό μυαλό και υπομονή στις απόψεις των άλλων, ακόμη και ή μάλλον κυρίως όταν ήταν διαφορετικές από τη δική της και διαπίστωσα ότι ήταν κάτι που εκτιμούσε σε ανθρώπους, να έχουν άποψη και να τη στηρίζουν με επιχειρήματα.

Θανάσης Κίζος, Καθηγητής
Πρόεδρος Τμήματος Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

«Ο ιδανικός δάσκαλος είναι εκείνος που γίνεται γέφυρα για να περάσει αντίπερα ο μαθητής του κι όταν πια του έχει διευκολύνει το πέρασμα, αφήνεται χαρούμενα να γκρεμιστεί, ενθαρρύνοντας το μαθητή του να φτιάξει δικές του γέφυρες»,
(Νίκος Καζαντζάκης, 1883-1957)

Εισαγωγή

Το βιβλίο αυτό είναι αφιερωμένο στην αείμνηστη Καθηγήτρια
Ελένη Μπριασούλη – Καπετανάκη

Η Ελένη Μπριασούλη Καπετανάκη διετέλεσε ιδρυτικό μέλος και καθηγήτρια του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Η Ελένη Μπριασούλη Καπετανάκη ήταν η τεχνοκράτισσα, η δασκάλα, η ερευνήτρια, η συνεργάτης που αποτέλεσε ένα βασικό παράγοντα στην θεσμοθέτηση και πολύτιμη στήριξη του Θερινού Σχολείου Νάξου του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το έργο της Ελένης Μπριασούλη Καπετανάκης θα αποτελεί πολύτιμο οδηγό για όλους εμάς, αλλά και για τις μελλοντικές γενιές.

Το συγκεκριμένο βιβλίο αφιερώνεται στην Ελένη Μπριασούλη Καπετανάκη και αποτελεί μια συλλογή από δεκαοχτώ επιλεγμένες ερευνητικές και επιστημονικές εργασίες και ένα φόρο-τιμής από εικοσιπέντε συμμετέχοντες συναδέλφους καθηγητές, ερευνητές επιστήμονες, αλλά και φοιτητές από ερευνητικά και ακαδημαϊκά Πανεπιστημιακά τμήματα, στις θεματικές ενότητες της χωρικής ανάλυσης, του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, της οικονομικής γεωγραφίας, της ανθρωπογεωγραφίας, της πολιτιστικής γεωγραφίας και της τοπικής ανάπτυξης.

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται σύγχρονα θέματα στα πεδία των κοινωνικών επιστημών και πιο συγκεκριμένα περιλαμβάνονται, τα ακόλουθα θεματικά κεφάλαια-άρθρα:

- Πέρα από τις Νέες Πράσινες Συμφωνίες: Αυτόνομες Οικολογικές, Τοπικές Πρωτοβουλίες ενάντια στην "Πράσινη" Εξορυκτική Διαδικασία Ανάπτυξης
- Ζητήματα Επιστημονικής Μεθόδου στην Ιστορική Εξέλιξη της Οικονομικής Γεωγραφίας
- Διερεύνηση της Διαχρονικής Χωρικής Ανάπτυξης των Τουριστικών Υποδομών στις παράκτιες Ζώνες της Κρήτης
- Η Εξέλιξη Δεικτών και Τάσεων στον Ελληνικό Νησιωτικό Χώρο: Η Περίπτωση των Περιφερειών του Βορείου Αιγαίου και του Νοτίου Αιγαίου
- Πολιτιστική Πολιτική, Διαχείριση και Ανάπτυξη
- Πολιτιστική Διαχείριση και Τοπική Ανάπτυξη: Μια Ανάλυση του Θεσμικού Πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

- Στρατηγικές Προώθησης της Επωνυμία Πόλης (City Branding), μέσω της Οπτικοακουστικής Παραγωγής. Παραδείγματα Έμμεσης Προώθησης στο Κοινό
- Ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα και την Κύπρο. Εξελίξεις και μελλοντικές προοπτικές
- Οι επιπτώσεις της Ουκρανικής κρίσης στον Ενεργειακό Χάρτη της Ευρώπης
- Ενέργεια, Περιβαλλοντική Διαχείριση και Ανάπτυξη στον Χώρο του Αιγαίου: Προοπτική Ενεργειακής Αυτάρκειας στο Αιγαίο
- Αποτελεσματικότητα και Διαχείριση Εφοδιαστικής Αλυσίδας: Η Ελλάδα στο Διεθνές Αναπτυξιακό Περιβάλλον
- Συνεταιρισμοί και Ανάπτυξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και της Συνεργατικής Οικονομίας ως μέσο Ανάπτυξης των Νησιωτικών Περιοχών σε Περίοδο Κρίσης. Μελέτη περίπτωσης της νήσου Λέσβου και του Δήμου Μυτιλήνης
- Γεωγραφική Εκπαίδευση: Χάρτης και Χωρική σκέψη
- Γεωγραφική Εκπαίδευση: Η Σημασία της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής για τα Άτομα με Αναπηρία
- Οι επικρατέστερες Τάσεις στην Εξέλιξη των Αμυντικών Δαπανών και Ιδιαιτερότητες Χωρών Μεγάλων Περιοχών
- Οι Τουρκικοί Ισχυρισμοί περί Αποστρατικοποίησης των Νησιών του Αιγαίου επί τη βάση του Διεθνούς Δικαίου
- Η Συμβολή της Ιαματικής Πηγής Σάμου στην Τοπική Ανάπτυξη και το Επενδυτικό Σχέδιο Αξιοποίησης
- Πράσινη Υφαρπαγή Γης και Αιολικά Πάρκα στο Βόρειο Αιγαίο

Επίσης επιθυμούμε να ευχαριστήσουμε για την πολύτιμή βοήθεια και συμολή στην εκπόνηση του έργου αυτού την Καθ. Δρ. Δέσποινα Δημέλλη διευθύντρια του Εργαστηρίου Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού, Πολυτεχνείου Κρήτης, καθώς επίσης και τον Επ. καθ. Δρ. Γεώργιο Σγούρο διευθυντή του Εργαστηρίου Γεωπολιτισμικών Αναλύσεων Μέσης Ανατολής & Τουρκίας, Τμήμα Τουρκικών & Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, ΕΚΠΑ.

Τέλος, επιθυμούμε να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας για την πολύτιμή βοήθεια στην επιλογή, επεξεργασία και επιμέλεια των άρθρων του παρόντος βιβλίου συνακτική ομάδα και πιο συγκεκριμένα την Δρ. Βίκη Αγνή, την Δρ. Δέσποινα Διμέλλη, την Δρ. Αικατερίνη Κόκκινου, τον κ. Παναγιώτη Τσόκαρο τον Δρ. Γεώργιο Σγούρο, και την Δρ. Anna Terminello.

Το συγκεκριμένο βιβλίο θα αποτελέσει ένα πολύτιμο βοήθημα για τους φοιτητές, ερευνητές και ακαδημαϊκούς στα θέματα της θεωρίας, πολιτικών, αλλά και εφαρμογών, μεθόδων και τεχνικών στην χωρική ανάλυση, στον χωρικό σχεδιασμό, στην οικονομική και περιφερειακή γεωγραφία.

Επ. Καθηγητής Σπύρος Αναγνώστου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Αν. Καθηγητής Βασίλειος Γαβαλάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Καθηγητής Κορρές Γεώργιος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μυτιλήνη: 2024

Κεφάλαιο 1:

Πέρα από τις Νέες Πράσινες Συμφωνίες: Αυτόνομες Οικολογικές, Τοπικές Πρωτοβουλίες ενάντια στην "Πράσινη" Εξορυκτική Διαδικασία Ανάπτυξης

Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου¹
Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Στέλλα Μαυρογιώργου²
Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη:

Το τελευταίο διάστημα έχει αναπτυχθεί μια συζήτηση σχετικά με το κατά πόσον τα "Πράσινα Σύμφωνα" (διεθνείς στρατηγικές για την επίτευξη του κλιματικού στόχου για το 2050) είναι επαρκώς πράσινα ή επαρκώς αναπτυξιακά. Παράλληλα, η υφαρπαγή γης από ιδιωτικές πολυεθνικές ή ακόμη και κρατικές ή "μικτές" εταιρείες αυξάνεται ραγδαία σε περιοχές του πλανήτη που μέχρι σήμερα διατηρούσαν καλύτερη οικολογική ισορροπία, ενισχύοντας την άνιση ανάπτυξη και το λεγόμενο "πράσινο ξέπλυμα". Υποστηρίζουμε ότι τα Πράσινα Σύμφωνα αποτελούν μέρος του προβλήματος και όχι τη λύση. Αντίθετα, εκτός από τα "Νέα Πράσινα Σύμφωνα", υπάρχουν αυτόνομες οικολογικές κοινότητες που λειτουργούν ως κοινότητες κοινών (κομμούνες) και μπορούν να λειτουργήσουν ως αντιπαράδειγμα πολλαπλασιάζοντας τα περιθώρια και τις ρωγμές. Αυτές οι κοινότητες δείχνουν ότι μπορούμε να ζήσουμε μια ζωή σε αρμονία με τη φύση, χωρίς ανθρώπινη εκμετάλλευση, με σεβασμό στη διαφορετικότητα του άλλου και οριζοντιότητα που ευνοεί τη ζωή και όχι το καπιταλιστικό σύστημα. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία, με συνεντεύξεις και συμμετοχική παρατήρηση. Η έρευνα αυτή αφιερώνεται στη μνήμη της Ελένης Μπριασούλη, αξιοποιώντας έννοιες από τη θεωρία των συναρθρώσεων και των ριζωμάτων των Deleuze και Guattari καθώς και την κριτική της στην αλόγιστη χρήση της έννοιας της κλιματικής αλλαγής για τη συγκάλυψη πρακτικών υφαρπαγής της γης και υποβάθμισης της.

Λέξεις-κλειδιά: Πράσινο Σύμφωνο, landgrabbing, πράσινο ξέπλυμα, αυτόνομες οικολογικές κοινότητες.

¹ Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Email: christy.p@aegean.gr

² Στέλλα Μαυρογιώργου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Email: stellamavr@outlook.com

Για την Ελένη

Εκτός από το σημαντικό, διεθνώς αναγνωρισμένο, έργο της ως καθηγήτρια γεωγραφίας που ασχολήθηκε με τα κοινά, την ερημοποίηση αλλά και την επανασύνδεση φυσικής γεωγραφίας και ανθρωπογεωγραφίας, η Ελένη Καπετανάκη-Μπριασούλη συνέβαλε στον αγώνα ενάντια στην μαζική ανεξέλεγκτη τουριστικοποίηση και την υφαρπαγή της γης μέσω μαζικών ιδιωτικοποιήσεων, ιδιαίτερα στην γενέτειρά της, την Κρήτη.

Το τελευταίο διάστημα έγραψε κείμενα με τα οποία αποδόμησε “το κυρίαρχο αφήγημα της κλιματικής αλλαγής” που χρησιμοποιείται για την οικολογική και κοινωνική καταστροφή ολόκληρων περιοχών μέσω της αδιαφορίας για τους στρατιωτικούς ρύπους (Μπριασούλη, 2022), αναδεικνύοντας την συγκάλυψη ευθυνών για τις φυσικές (επί της ουσίας ανθρωπογενείς) καταστροφές που αποδίδονται λανθασμένα στην κλιματική αλλαγή (Μπριασούλη, 2021).

Με αφορμή αυτές τις τελευταίες τοποθετήσεις και προσωπικές συζητήσεις μαζί της, σε αυτό το άρθρο εστιάζουμε σε μια κριτική προσέγγιση της πράσινης ανάπτυξης και της κλιματικής αλλαγής από την σκοπιά μικρών σημαντικών εγχειρημάτων στην Ισπανία, την Ιταλία και την Ελλάδα.

1. Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, υπήρξε μια παγκόσμια τάση διαφυγής από τις ασφυκτικές μεγαλουπόλεις σε μικρότερες περιφερειακές πόλεις, παρά τις απαγορεύσεις κυκλοφορίας. Αυτή την περίοδο, μικρές οικολογικές κοινότητες εκτός πόλεων έδειξαν ότι υπάρχουν και άλλοι τρόποι ζωής που δεν αναπαράγουν τον φόβο.

Το κείμενο αυτό αντιμετωπίζει κριτικά την μεγάλη συζήτηση που έχει ανοίξει για τα νέα πράσινα σύμφωνα για την κλιματική αλλαγή και στρέφει την προσοχή του σε μια "από τα κάτω" προσέγγιση των εγχειρημάτων που συμβάλουν σε έναν άλλο πιο οικολογικό τρόπο ζωής. Ειδικότερα, θέτει το ερώτημα αν, οι οικολογικές πρωτοβουλίες που βρίσκονται εκτός των ορίων της πόλης αλλά δεν είναι απομονωμένες από την κοινωνία, μπορούν να αμφισβητήσουν τις κυρίαρχες πολιτικές που σχετίζονται με τα θέματα κλιματικής αλλαγής, να επιφέρουν αλλαγές στο σύνολο της κοινωνίας με την οποία αλληλεπιδρούν, και αν ναι, τότε σε ποιο βαθμό και υπό ποιες συνθήκες.

Τα νέα ερωτήματα που προέκυψαν από αυτή την πρώτη φάση της εργασίας αφορούν το κατά πόσον, τελικά, οι ιστορικά πιο αυτοοργανωμένες κοινωνίες λειτουργούν ως φαντασιακά παραδείγματα σε νεότερες πρωτοβουλίες. Και πώς; Συνολικά, η έρευνα αποσκοπεί στην ανεύρεση των διαδρομών των οικολογικών εγχειρημάτων που λειτουργούν εκτός των ορίων της πόλης και στην εξέταση του τρόπου με τον οποίο η δράση τους συμβάλλει στον κοινωνικό μετασχηματισμό και στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Σε σειρά άρθρων (Briassoulis, 2017a και b) η Ελένη Μπριασούλη ασχολήθηκε με μια κριτική προσέγγιση της μεθοδολογίας έρευνας. Ειδικότερα, βασίστηκε στην θεωρία των συναρθρώσεων (*assemblage* στα αγγλικά, *agencements* στα γαλλικά) των Deleuze και Guattari μέσα από την ερμηνεία της από τον Manuel DeLanda (2006), και εστίασε στην διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται στις γεωγραφικές έρευνες: θετικιστικές και μεταθετικιστικές προσεγγίσεις, θεωρία των δικτύων, θεωρία των συναρθρώσεων, υπερασπίζοντας ότι με την τελευταία προσέγγιση μπορεί να συναρθρωθούν και να κατανοηθούν καλύτερα σε συγκεκριμένες εδαφικότητες, τα γεγονότα που σχετίζονται με μικροπολιτικές (τυπικές και άτυπες) μαζί με γεωπολιτικά παγκόσμια γεγονότα και ιδιαίτερα η ανθεκτικότητα των λεγόμενων κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, συνδυάζοντας ποσοτικές με ποιοτικές μεθόδους έρευνας. Το ζήτημα της συνάρθρωσης διαφορετικών γεωπολιτικών κλιμάκων είχε απασχολήσει και την Massey (2005) η οποία είχε προτείνει την έννοια της τοπικο-παγκόσμιας προσέγγισης για την ερμηνεία των γεωγραφικών φαινομένων μέσα από μια (μη συστημική) κριτική γεωγραφική θεωρητική προσέγγιση. Η παρακάτω έρευνα έχει εμπνευσθεί από αυτές τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που συνδυάζουν την τοπικοπαγκόσμια προσέγγιση με την θεωρία των συναρθρώσεων και των ριζωμάτων. Δεν ασχολείται όμως με την έννοια της ανθεκτικότητας την εφαρμογή της οποίας αντιμετωπίζει κριτικά ιδιαίτερα στις κοινωνικές επιστήμες.

2. Υφαρπαγή της Γης και Πράσινη Ανάπτυξη

"Και για να σας υποψιάσω για την επιμονή με το τρέχον κλιματικό αφήγημα, η πρόταση του κλιματικού νόμου που επεξεργάστηκε και κυκλοφόρησε τον Ιούνιο η WWF περιέχει το άρθρο 45 (μαζί με άλλα ανατριχιαστικά που προηγούνται) που αφορά "Ενσωμάτωση κινδύνων στην εποπτική πολιτική"... όπου προβλέπονται *climate stress tests* των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Προφανώς ετοιμάζεται ο διάδοχος του χρέους για τον έλεγχο των οικονομικών των αποικιών..." (Ελένη Μπριασούλη, προσωπικό αρχείο αλληλογραφίας, 21/8/2021).

Η υφαρπαγή της γης και των υδάτων της ως φαινόμενο ξεκίνησε ήδη από τον 16ο-18ο αιώνα και μπορεί να αναχθεί στην αποικιοκρατία, τη δουλοπαροικία και τη λεγόμενη κατάκτηση της Αμερικής, καθώς και στην υποταγή ή την εξόντωση των αυτόχθονων πληθυσμών (Reclus, 1891). Στην Ευρώπη, έχει συνδεθεί με την εποχή των περιφράξεων, της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου (Μαρξ 1894) και του κυνηγιού των μαγισσών που αποδίδεται από την Federici (2004) στις απαρχές του καπιταλιστικού πατριαρχικού συστήματος. Ο Massimo De Angelis (2001) υποστηρίζει ότι η διαδικασία αυτή είναι συνεχής και παγκόσμια. Ο Harvey (2006) υποστηρίζει ότι η διαδικασία αυτή επανεμφανίζεται στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού (από τη δεκαετία του 1970 και μετά) και συνίσταται σε μια βίαιη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου μέσω της απαλλοτρίωσης των πόρων των λαών, όπου η γη και άλλοι πόροι (νερό, θάλασσα, αέρας) ιδιωτικοποιούνται, ενώ η Federici (2018) συνδέει το φεμινιστικό κίνημα με τον αγώνα για τα κοινά και τον αγώνα ενάντια στην σύγχρονη υφαρπαγή της γης, τις περιφράξεις και το λεγόμενο "κυνήγι των μαγισσών" ιδιαίτερα σε εδαφικότητες που βρίσκονται σε χώρες της περιφέρειας και απειλούνται από πολυεθνικές εταιρίες που λειτουργούν με εξορυκτικές πρακτικές.

Σύμφωνα με την Sassen (2013), η νέα εποχή της υφαρπαγής της δημόσιας γης και της μικρής ή κοινοτικής ιδιοκτησίας ως φαινόμενο επιταχύνθηκε μετά το 2006 με τη συμβολή του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΠΟΕ-WTO (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου-World Trade Organization), γεγονός που οδήγησε στην καταστροφή των τοπικών οικονομιών. Έτσι, οι προηγούμενοι χρήστες της γης και των κοινών αγαθών αποστερούνται αυτών, με στόχο τη συγκέντρωση του κεφαλαίου σε λίγα χέρια σε παγκόσμιο επίπεδο, γι' αυτό και μιλάμε για Παγκόσμια Υφαρπαγή Γης (Global Land Grab) (Hall, 2013) και για παγκόσμιες διαμάχες για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη (EJOLT, 2023). Μέσα από μια αντιαποικιακή ανάλυση, η Gago (2014) υποστηρίζει ότι η υφαρπαγή γης στον λεγόμενο Παγκόσμιο Νότο είναι διαφορετική, επειδή πραγματοποιείται μέσω μιας νεοαποικιακής διαδικασίας απαλλοτρίωσης που ονομάζεται "εξορυκτισμός", η οποία αφήνει πίσω της μη αναστρέψιμες διαδικασίες καταστροφής της γης, αύξησης των ρύπων, αποψίλωσης των δασών και πολλές περιβαλλοντικές διαμάχες (Temper, 2015). Η διαδικασία αυτή έχει σοβαρές επιπτώσεις στην κλιματική αλλαγή και σχετίζεται με μια νέα φάση του καπιταλισμού που τροφοδοτεί τη σύγχρονη βιομηχανία, τις μεγάλες βιομηχανικές αλυσίδες τροφίμων, τις αστικές και τουριστικές επενδύσεις σε μεγάλα έργα και αυξάνει εκθετικά τα κέρδη των επενδυτών, οι οποίοι συχνά είναι μικτές ιδιωτικές και κρατικές εταιρείες που δεν εδρεύουν στον τόπο της απαλλοτρίωσης ή συνεργάζονται με τους τοποτηρητές τους. Η σύγχρονη υφαρπαγή της γης μπορεί τέλος να γίνεται με "πράσινη" ή "μη πράσινη" ανάπτυξη αναδεικνύοντας έτσι "το στρατηγικό συμφέρον του καπιταλισμού τόσο στην προώθηση όσο και στην παρεμπόδιση της διατήρησης της φύσης, αφήνοντας τελικά για τις "προστατευόμενες φύσεις" δύο επιλογές: είτε να υποβαθμιστούν περαιτέρω για την ενίσχυση της ανάπτυξης είτε να "σωθούν" μέσω της βαθύτερης ένταξής τους ως ορατά στην αγορά εμπορεύματα" (Apostolopoulou & Adams, 2015:15).

Εδώ και μερικά χρόνια, ορισμένες χώρες "προσπαθούν" να λάβουν μέτρα για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παραπάνω εκτιμήσεις. Από το 2019 εμφανίστηκαν στο Κογκρέσο των ΗΠΑ και αμέσως μετά στην ΕΕ οι λεγόμενες Green Deal "διεθνείς στρατηγικές για την επίτευξη του κλιματικού στόχου του 2050", οι οποίες θέλουν να θέσουν σε εφαρμογή κάποια μέτρα ώστε να μην περιοριστεί η ελεύθερη αγορά αλλά να γίνουν πιο «πράσινες», να αναπτυχθεί δηλαδή ο λεγόμενος "πράσινος καπιταλισμός".

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, πολλές από τις εξορύξεις (όπως το λίθιο ή οι σπάνιες γαίες και άλλα υλικά που σχετίζονται με υλικά που χρησιμοποιούνται σε "πράσινες έξυπνες συσκευές") έχουν συνδεθεί με την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και αιολικών πάρκων που συνδέονται με τη λεγόμενη πράσινη ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, μεγάλες εκτάσεις εντατικής καλλιέργειας εμπορευμάτων (όπως σόγια, καρύδα, ζαχαροκάλαμο κ.λπ.) επεκτείνονται σε βάρος περιοχών με υψηλή βιοποικιλότητα όπως έχει δείξει η Vandana Shiva, (2008 και 2016), κάτι που συμβαίνει πολλές φορές στο πλαίσιο πατεντών που επικαλούνται την πράσινη ανάπτυξη. Το ίδιο ισχύει και για πολλά έξυπνα πράσινα οικιστικά έργα που χρησιμοποιούν υλικά που εξάγονται μαζικά από άλλες περιοχές. Στο τέλος, τα δάση, τα βουνά, τα ποτάμια ή οι παραλίες ιδιωτικοποιούνται και μετατρέπονται σε βιομηχανικά πεδία στα οποία δεν έχουν πρόσβαση όλοι και αυτό που μένει είναι ένα απονεκρωμένο τοπίο, και όλα αυτά στο όνομα της πράσινης ανάπτυξης.

Επιπλέον, πολλές μεγάλες εταιρείες γνωρίζοντας τις οικολογικές ανησυχίες και απαιτήσεις των πολιτών, επιδίδονται επίσης σε μια επικοινωνιακή οικολογική στροφή με σκοπό το κέρδος, συμβάλλοντας έτσι στο φαινόμενο του πολιτικού πρασινίσματος "greenwashing". Η έννοια του "greenwashing" χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1986 από τον Jay Westervelt. Πρόκειται για "μία πρακτική προώθησης φιλικών προς το περιβάλλον προγραμμάτων για να αποσπάσει την προσοχή από τις μη φιλικές προς το περιβάλλον ή μη φιλικές προς το περιβάλλον δραστηριότητες ενός οργανισμού" (de Freitas Netto et al., 2020). Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι μεγάλες, συνήθως ρυπογόνες εταιρείες αναζητούν τρόπους για να αποκτήσουν πιστοποιήσεις ότι τα προϊόντα τους είναι φιλικά προς το περιβάλλον και όχι επιβλαβή για τον πλανήτη.

Εν ολίγοις, η λεγόμενη πράσινη ανάπτυξη, όπως έχει υλοποιηθεί μέχρι τώρα, δεν μπορεί να παρουσιαστεί ως λύση στα σημερινά οικονομικά, κοινωνικά και οικολογικά προβλήματα του πλανήτη. Ας σημειώσουμε εδώ ότι στην κυρίαρχη θεώρηση της πράσινης οικονομίας η ανάπτυξη θεωρείται ως αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης ευημερίας (Ασιει και Bünül, 2012). Μια κριτική των λεγόμενων θεωριών βιώσιμης ανάπτυξης προέρχεται από τη θεωρία της αποανάπτυξης, η οποία αμφισβητεί τη συνεχή πίεση για οικονομική ανάπτυξη αποκαλύπτοντας ότι υποκρύπτει την εκμετάλλευση του ανθρώπου και την εκμετάλλευση της φύσης (D'Alisa, Demaria, Kallis, 2015). Ιδιαίτερα στην αμερικανική ήπειρο, η κριτική των κυρίαρχων θεωριών της βιώσιμης ανάπτυξης προέρχεται από τις θεωρίες του "buen vivir" και τα μεγάλα κινήματα "για τη ζωή": Τα περισσότερα είναι κυρίως ιθαγενικά, όπως το CRIC στην Κολομβία, το CONAI στο Εκουαδόρ, το κίνημα των Ζαπατίστας και του Ιθαγενικού Κογκρέσου στο Μεξικό και τα κινήματα Mapuche στη Χιλή και την Αργεντινή, ή αφροαμερικανικά, όπως το κίνημα Black Lives Matter (από το 2013) και ορισμένα από τα κινήματα Quilombos στη Βραζιλία και των Palenques στην Κολομβία, ή φεμινιστικά, όπως το φεμινιστικό απεργιακό κίνημα 8M. Αυτά τα νέα κινήματα έχουν προχωρήσει πέρα από το αίτημα για ένα καλύτερο και δικαιότερο σύστημα (που θεωρούν ότι δεν μπορεί να υπάρξει στα πλαίσια του καπιταλισμού), στην δημιουργία περιοχών αυτονομίας, αυτόρκειας και χώρους συντονισμού και πρακτικής της αυτονομίας, όπως τα Caracoles για παράδειγμα στους Ζαπατίστας (Petrovoulou, 2022).

Οι αγώνες τους φαίνεται επίσης να έχουν επηρεάσει τις σύγχρονες προσεγγίσεις για νέες πράσινες συμφωνίες (Green Deal): το Οικοκοινωνικό Σύμφωνο του Νότου (Pacto Ecosocial del Sur), το Δικτυακό Σύμφωνο (Red Deal), η Φεμινιστική Ατζέντα για μια Πράσινη Νέα Συμφωνία (Feminist Agenda for a Green New Deal).

Οι προαναφερθείσες συμφωνίες έχουν ορισμένα κοινά στοιχεία. Για παράδειγμα, η Φεμινιστική Ατζέντα και το Οικοκοινωνικό Σύμφωνο του Νότου αναφέρονται στα ζητήματα των ιθαγενών που κυριαρχούν στις θέσεις του Red Deal. "Οι αυτόχθονες πληθυσμοί κατέχουν

δικαιώματα και προστατεύουν το 25% της επιφάνειας της γης και το 80% της εναπομείνουσας βιοποικιλότητας. Για να αποτυπωθούν με ακρίβεια οι ουσιαστικές λύσεις για την κλιματική κρίση, η κυριαρχία των λαών και οι λύσεις των αυτοχθόνων λαών είναι υψίστης σημασίας" (Feminist Agenda, 2019). Πολλές από τις Νέες Πράσινες Συμφωνίες έχουν έναν μακροπρόθεσμο στόχο: τον οικολογικό και κοινωνικό μετασχηματισμό της οικονομίας μας, χωρίς (μέχρι το 2014) όλες τους να τοποθετούνται ξεκάθαρα σε θέματα πατριαρχίας (Bauhardt, 2014), κάτι που άρχισε να αλλάζει μετά τις μεγάλες φεμινιστικές απεργίες και τους αγώνες Ni Una Menos (Μεξικό, Αργεντινή 2015-2016 ΗΠΑ 2017) και 2017-2018 (διεθνής απεργία 8Μ).

Για παράδειγμα, το Οικοκοινωνικό Σύμφωνο του Νότου (2020) αναφέρει: "Οι ιθαγενείς και οι αфро-λατινοαμερικανικοί λαοί είναι εκτεθειμένοι σε ένα νέο κύμα εξόντωσης. Η πατριαρχική και ρατσιστική βία και οι γυναικοκτονίες έχουν αυξηθεί". Εν ολίγοις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχουν κοινά σημεία σε αυτές τις συμφωνίες που έχουν επηρεαστεί από τους κοινωνικούς, αντιρατσιστικούς, φεμινιστικούς και ιθαγενικούς αγώνες που έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια στην αμερικανική ήπειρο.

Στην Ευρώπη δεν φαίνεται να υπάρχουν πολλές διαφορετικές προτάσεις από την επικρατούσα τάση σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Η πιο εξέχουσα Πράσινη Νέα Συμφωνία για την Ευρώπη (GNDE) φαίνεται να επικεντρώνεται σε θέματα λιτότητας και άνισης ανάπτυξης χωρίς να αμφισβητεί την πράσινη ανάπτυξη, την πατριαρχία και τον καπιταλισμό γενικότερα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αναζητήσαμε παραδείγματα στη μεσογειακή Ευρώπη που αμφισβητούν την πράσινη ανάπτυξη στην πράξη και αναλαμβάνουν σημαντική δράση για την κλιματική αλλαγή στην καθημερινή ζωή. Αυτές οι συλλογικότητες, αν και δεν είναι μεγάλα κινήματα, αποτελούν μικρά παραδείγματα προς μια άλλη κατεύθυνση. Στο επόμενο μέρος θα παρουσιάσουμε μερικές από αυτές τις πρωτοβουλίες που δεν διεκδικούν δικαιώματα, αλλά δημιουργούν κοινότητες που συμβάλλουν στην πράξη σε δράσεις που αποτρέπουν την κλιματική αλλαγή. Πρόκειται για άλλες λύσεις που με τη σειρά τους είναι πολύ διαφορετικές μεταξύ τους. Οι περισσότερες από τις κοινότητες που θα εξετάσουμε έχουν το χαρακτηριστικό ότι πρόκειται για συγκροτήσεις ομάδων ανθρώπων που έφυγαν από την πόλη αναζητώντας μια άλλη ζωή στην ύπαιθρο για να ζήσουν σε κοινότητες που διαχειρίζονται από κοινού τα κοινά χωρίς ανθρώπινη εκμετάλλευση και σε ισορροπία με τη φύση. Όλες τους αμφισβητούν το καπιταλιστικό σύστημα και γνωρίζουν ότι δεν μπορούν να το ανατρέψουν μόνο με αυτές τις πρακτικές, αλλά επιμένουν να βρίσκονται σε σύγκρουση με τα μεγάλα έργα στην περιοχή τους, όπως τις μεγάλες εξορύξεις, τα μεγάλα αιολικά και ηλιακά πάρκα, τα μεγάλα φράγματα, τους μεγάλους δρόμους εκεί που δεν χρειάζονται, τις υπερ-ταχείες αμαξοστοιχίες, τις μεγάλες τουριστικές επενδύσεις κ.λπ.

3. Πέρα από την Πράσινη Ανάπτυξη: Οικολογικά Εγχειρήματα στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στην Ισπανία

Στη συνέχεια, θα μιλήσουμε για αυτοοργανωμένες οικολογικές κοινότητες, οι οποίες διαφέρουν πολύ μεταξύ τους, αλλά έχουν αρκετά κοινά στοιχεία, όπως η θέληση να ζήσουν σε αρμονία με τη φύση και η σχετική επίτευξη αυτόνομιας ή αυτονομίας, όσον αφορά την τροφή ή/και την ενέργεια. Μοιράζονται επίσης κοινές αξίες, όπως η ισότητα, η οριζόντια λήψη αποφάσεων και άλλες. Αυτοί οι χώροι δεν διεκδικούν από τους θεσμούς να αλλάξουν την ζωή τους, αλλά οικοδομούν άλλους κόσμους, δημιουργώντας κοινά, με βάση τις προαναφερθείσες αξίες, πραγματοποιώντας πρακτικές δράσεις που καθυστερούν την κλιματική αλλαγή και αμφισβητούν το καπιταλιστικό και πατριαρχικό σύστημα, αποδεικνύοντας τελικά ότι μπορούμε να ζήσουμε μια ζωή σε αρμονία με τη φύση, καλλιεργώντας τροφή σύμφωνα με τους κύκλους της, με

σεβασμό στους ανθρώπους και με δικαιοσύνη και συλλογικό τρόπο λήψης αποφάσεων χωρίς ανθρώπινη εκμετάλλευση.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα αυτόνομα οικολογικά εγχειρήματα αυτοπροσδιορίζονται με διαφορετικούς τρόπους:

Άλλα, όπως οι αυτόνομες συλλογικότητες που συνδέονται με το Can Masdeu που βρίσκεται σε προάστιο της Βαρκελώνης, αντιστέκονται δημιουργώντας δίκτυα ανθρώπων και έργων που αμφισβητούν την αδηφαγία μιας "πόλης χωρίς όρια". Σε αυτόν τον χώρο δημιουργούν μια κοινοτική ζωή, παρέχοντας μια σχετικά μεγάλη έκταση για καλλιέργεια και αγροοικολογία, ώστε ο τόπος να παραμείνει "αυτών που τον δουλεύουν", προκειμένου να διεκδικήσουν τον κοινόχρηστο χώρο. Αντιστέκονται στην έντονη τουριστικοποίηση της περιοχής τους και στα έργα μεγάλης κλίμακας που ακολουθούν αυτό το φαινόμενο.

Ορισμένες συλλογικότητες, όπως η Boodaville, στα σύνορα της Καταλονίας με τη Σαραγόσα, εγκατέλειψαν την ιδέα της δημιουργίας μιας οικοκοινότητας επειδή συνειδητοποίησαν τη δυσκολία ενός τέτοιου σχεδίου και στράφηκαν σε συνεργατικές δράσεις με δήμους και κοινότητες, ενσωματώνοντας τις δραστηριότητές τους (περμακουλτούρα, αναζωογόνηση του εδάφους κ.λπ.) σε έναν ευρύτερο στόχο που ενθαρρύνει τη μετάβαση σε έναν πιο βιώσιμο τρόπο ζωής σε ολόκληρη την περιοχή.

Άλλες, μικρότερες συλλογικότητες, όπως αυτή της Νέας Γουινέας (Αθήνα-Αττική), υποστηρίζουν ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα μπορεί να ενσωματωθεί στο φυσικό περιβάλλον και να αποτελέσει παράγοντα αναγέννησης για τις τοπικές κοινότητες και τα οικοσυστήματα που τις περιβάλλουν. Το εγχείρημα αυτό αποσκοπεί στη δημιουργία ενός νέου πολιτισμού με τοπικά χαρακτηριστικά που θα βασίζεται στην αλληλεγγύη και στο σεβασμό της ζωής στο σύνολό της.

Υπάρχουν επίσης συλλογικότητες που επικεντρώνονται στην οικολογική δόμηση με πολύ χαμηλό ενεργειακό αποτύπωμα. Για παράδειγμα, η πειραματική συλλογικότητα στο Νέσσωνα, κοντά στη Λάρισα, η οποία προτείνει τη χρήση του πηλού για φυσικές κατασκευές μέσω αυτόνομων συλλογικών δράσεων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, συμμετοχικού σχεδιασμού όλων των δράσεων και αυτάρκειας γενικότερα.

Οι περισσότερες από τις συλλογικότητες συμμετέχουν σε τοπικά, εθνικά ή υπερτοπικά διεθνή δίκτυα στα οποία συμμετέχουν πολλές άλλες συλλογικότητες με παρόμοιες προσεγγίσεις για την κλιματική αλλαγή και την αυτάρκεια, όπως:

- το Δίκτυο Πανελλαδικών Γιορτών Οικολογικής Γεωργίας & Χειροτεχνίας,
- το Φεστιβάλ Αλληλεγγύας & Συνεργατικής Οικονομίας στην Ελλάδα,
- η Red Ibérica de Ecoaldeas,
- το δίκτυο "red difusa de productores, elaboradores y activistas del ámbito agroecológico" στην Ισπανία, διάχυτο δίκτυο παραγωγών, μεταποιητών και ακτιβιστών στον αγροοικολογικό τομέα στην Ισπανία
- "Genuino Clandestino" που γεννήθηκε από το 2010,
- το MAG6 που δραστηριοποιείται εδώ και 30 χρόνια στον τομέα της αλληλεγγύης και της αυτοδιαχειριζόμενης χρηματοδότησης, εστιάζοντας στην εμπιστοσύνη στους ανθρώπους και τις σχέσεις.
- το "Progetto per la sovranità alimentare" στην Emilia-Romagna "Cambiare l'agricoltura per cambiare il mondo", μεταξύ άλλων στην Ιταλία.

Παρακάτω, θα επικεντρωθούμε σε τρία μέρη που επισκεφθήκαμε και θα δούμε τι κάνουν στην πράξη για την κλιματική αλλαγή και τη ζωή, αμφισβητώντας την λεγόμενη πράσινη ανάπτυξη και τη λογική της ελεύθερης αγοράς.

Η μεθοδολογία της έρευνας αποτελείται από μια σύνθεση: έρευνας σε δημόσιους και άλλους καταλόγους οικο-κοινοτήτων για την επιλογή των συγκεκριμένων εγχειρημάτων, συμμετοχικής παρατήρησης 2-7 ημερών στο κάθε εγχείρημα (κατά τη διάρκεια της πανδημίας αμέσως μετά το άνοιγμα των συλλογικοτήτων στο κοινό, την άνοιξη του 2022), ημιδομημένες συνεντεύξεις και έρευνα σε αντι-αρχεία (αρχεία των ίδιων των συλλογικοτήτων). Όπως είδαμε στους καταλόγους των οικοκοινοτήτων υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός εγχειρημάτων που αυτο-αναφέρονται ως οικοκοινότητες και δεν έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά (Μανρογιώργου S., Petropoulou K., 2018, Μαυρογιώργου, 2017 και 2022). Επομένως στην έρευνα μας επιλέξαμε μόνο ορισμένες από αυτές. Η επιλογή της Λέσβου έγινε λόγω της έδρας του Πανεπιστημίου σε αυτήν και όχι λόγω αντιπροσωπευτικότητας του εγχειρήματος.

Οι βασικοί άξονες της συνέντευξης η οποία έγινε με τη μορφή ανοικτής αφήγησης και όχι ερωταπαντήσεων είναι οι παρακάτω:

- (1). Λίγα λόγια για την ιστορία συλλογικότητας.
- (2). Ποιες οι σχέσεις σας με τον τόπο, τις τοπικές αρχές, τους κατοίκους και άλλες συλλογικότητες;
- (3). Όνειρα; Σχέδια; Στόχοι; πρακτικές;
- (4). Από τι εμπνέεστε ; (αν υπάρχουν θεωρίες, ιδεολογίες, κείμενα κλπ)
- (5). Πως λαμβάνονται οι αποφάσεις (με συνέλευση, με συμφωνία, πλειοψηφία, οριζόντια ή είναι μια γραμματεία που αποφασίζει, ή είναι ένα πρόσωπο)
- (6). Θεωρείτε πως η ίδια η δράση της ομάδας συμβάλλει στον κοινωνικό μετασχηματισμό; ή καλύτερα δημιουργίας ρωγμών, άλλων κόσμων;
- (7). Με ποιους τρόπους παλεύετε για την αλλαγή και τι προβλήματα έχετε εντοπίσει ;
- (8). Σχέσεις με άλλα εγχειρήματα, δίκτυα κλπ
- (9). Θα ήθελα να μου πείτε τι σκέφτεστε όταν ακούτε τη λέξη πόλη;
- (10). Ποια είναι η διαδρομή σας; (που έχετε ζήσει, αν ταξιδέψει, έχετε γνωρίσει άλλα εγχειρήματα)
- (11). Τι αλλαγές έχεις/ετε νιώσει οι ίδι@³ μέσα από την συμμετοχή στα εγχειρήματα ;

4. Ισπανία : Χώρα των Βάσκων - Lakabe

Η Χώρα των Βάσκων έχει μακρά ιστορία κοινωνικών αγώνων που εμπνέουν πολλές σημερινές συλλογικότητες και πρωτοβουλίες. Έχει επίσης μια μακρά ιστορία πρωτοβουλιών για τη δημιουργία αυτόνομων οικολογικών κοινών.

Στην περίπτωση της κοινότητας Lakabe, που βρίσκεται στην κοιλάδα Arce-Artzibar, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, ορισμένοι νέοι άνθρωποι εγκατέλειψαν την πόλη για να ξεκινήσουν τον δικό τους τρόπο ζωής, σε αρμονία με τη φύση. Έτσι, ανέκτησαν μία κοινότητα που ήταν κυριολεκτικά ερειπωμένη (από την δεκαετία του 1960) και χρειάστηκε να δουλέψουν πολύ σκληρά για να την ξαναχτίσουν. Ήταν πλήρως απομονωμένη, χωρίς δρόμους, δεν υπήρχαν εργαλεία πέρα από τα χέρια τους και κάποια άλογα που βοηθούσαν στο κουβάλημα των υλικών. Στην αρχή έμεναν όλ@ μαζί σε έναν χώρο και μετέπειτα σιγά σιγά ξεκίνησαν την επισκευή και κατασκευή νέων κτηρίων, μέχρι που δημιουργήθηκε μια αυτόνομη κοινότητα (<https://www.lakabe.org/somos-parte-de/>). Στην κοινότητα η ιδιοκτησία είναι κοινή, η γη όπως αναφέραμε παραπάνω έχει ανακτηθεί από την εγκατάλειψη που υπήρχε και τα έσοδα από διάφορες λειτουργίες και δραστηριότητες πάνε στο σύνολό της, (επισκευές, ανάγκες κλπ) .

³ Το σύμβολο @ χρησιμοποιείται για να δηλώσει όλα τα φύλα χωρίς να υπερισχύει το αρσενικό.

Σκοπός της κοινότητας είναι να ξεπεραστούν τα εμπόδια που θέτει η κοινωνία, αλλά και τα προσωπικά εμπόδια τ@ καθέν@, και η δημιουργία μιας ζωής σε αρμονία με τη φύση και τους κύκλους της. Οι αξίες της είναι μεταξύ άλλων, ο σεβασμός, η εμπιστοσύνη, η φροντίδα, η σαφήνεια, η αλληλεγγύη και η αμοιβαία υποστήριξη έχουν περιεχόμενο και νόημα στην κοινότητα, ως αρχές λειτουργίας της. Όπως μας είχε πει η Γαρδένια⁴, ένα από τα παλιότερα και ιδρυτικά μέλη της κοινότητας «οι “ηγετικοί ρόλοι” έχουν μολυνθεί από την πατριαρχία και τον καπιταλισμό». Για παράδειγμα, ο ρόλος του/της/τ@ «διευκολυντή (fassilitator)» της συνέλευσης είναι ένας ρόλος που διαρκεί όσο η συνέλευση.

Υλοποιώντας τις θέσεις τους για τη ζωή σε αρμονία με τη φύση και τους κύκλους της, χρησιμοποιούν ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, όπως την ηλιακή και την αιολική, με ηλιακά πάνελ και μια χειροποίητη μικρή ανεμογεννήτρια. Όσον αφορά την τροφή και το νερό είναι αυτόνομοι και έχουν τους δικούς τους λαχανόκηπους που εξυπηρετούν όλη την κοινότητα και τους επισκέπτες οι οποίοι λειτουργούν σύμφωνα με τις εποχές και τεχνικές όπως η περμακουλτούρα χωρίς να χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα. Δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη σπατάλη τροφίμων και νερού καθώς τα περισσότερα απόβλητα που παράγονται είναι οργανικά και κομποστοποιούνται συνεχίζοντας και κλείνοντας τον κύκλο τους πάλι στη γη. Οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσω συνελεύσεων, που όλα τα μέλη της είναι ισότιμα και εκφράζουν την άποψη τους. Σημαντικό σημείο είναι η φροντίδα των μελών της συνέλευσης και της οριζόντιας διαδικασίας. Η οικονομική αυτόνομη επιτυγχάνεται με κάποια έσοδα από προϊόντα που φτιάχνει η κοινότητα αλλά και διάφορα σεμινάρια και εργαστήρια.

Εικόνες 1α και 1β. Η οικο-κοινότητα Lakabe (φωτογραφία Σ.Μ. με την άδεια της συλλογικότητας).

Σημαντικό επίσης είναι να αναφέρουμε πως στην κοινότητα λειτουργεί σχολείο για παιδιά ηλικιών έως 5-6 ετών τα οποία έχουν αυτά τη δυνατότητα να επιλέξουν ποια δραστηριότητα θα κάνουν. Η λειτουργία του μικρού σχολείου δίνει τη δυνατότητα στους μικρούς μαθητές και μαθήτριες να παίρνουν αποφάσεις, να είναι συνεπείς και να είναι αυτόνομα και χειραφετημένα.

Οι άνθρωποι του εγχειρήματος αυτού είναι αντίθετοι με τη θεωρία της πράσινης ανάπτυξης. Δεν επιθυμούν να γίνουν ανταγωνιστικοί αν είναι πολύ ή λίγο οικολογικοί, ούτε

⁴ Στην έρευνα δεν χρησιμοποιούνται τα πραγματικά ονόματα για λόγους ηθικής της έρευνας.

επιθυμούν να πάρουν κάποια επίσημη (κρατική ή ιδιωτική) πιστοποίηση της οικολογικής τους κοινότητας. Σε αντίθεση με αυτό δημιουργούν δίκτυα ανταλλαγής πρακτικών και γνώσεων, μοίρασμα σπόρων, εθελοντικής εργασίας και τοπικών χειροποίητων προϊόντων κλπ., χρησιμοποιούν ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ηλιακά πάνελ και μία μικρή ανεμογεννήτρια) αλλά αυτά δεν αλλοιώνουν την περιοχή διότι είναι για οικιακή χρήση. Έτσι είναι αντίθετ@ με τα μεγάλα έργα που γίνονται στην περιοχή γιατί γνωρίζουν πως δεν θα συνεισφέρουν στην οικολογία της περιοχής αλλά θα την διαταράξουν.

Το εγχείρημα έχει σχέσεις με την πόλη Παμπλόνα, με τα κοινωνικά κέντρα νέων, τα Gaztetxea⁵ και διάφορους άλλους χώρους που ενεργά στηρίζουν ή συνεργάζονται, όπως για παράδειγμα βιβλιοθήκες ή άλλους κοινωνικούς χώρους. Επιπλέον είναι ενεργό μέλος του Δικτύου οικοκοινοτήτων ιβηρικής χερσονήσου⁶. Το δίκτυο της ιβηρικής συνδέεται επίσης και με το ευρωπαϊκό δίκτυο οικοκοινοτήτων και το παγκόσμιο δίκτυο. Η Lakabe κλείνει σήμερα περισσότερα από 30 χρόνια ύπαρξης και αυτό το οφείλει στην επιμονή της ομάδας που το ξεκίνησε αλλά και στα εκατοντάδες νέα συνεργαζόμενα μέλη που έχουν περάσει από εκεί.

5. Νότια Ιταλία - Urupia

Η κοινότητα Urupia γεννήθηκε τη δεκαετία του 1990 ως ένα σχέδιο ελευθεριακής κοινότητας, από τη συνεργασία μεταξύ μιας ομάδας ιταλικής καταγωγής που εξέδιδε το περιοδικό Senza Patria και ορισμένων αγωνιστών γερμανικής καταγωγής. Το σχέδιο γεννήθηκε επίσημα το 1995, με την αγορά 24 εκταρίων γης και μερικών masserias (εξοχικών σπιτιών) στην ύπαιθρο της Francavilla Fontana, στην Murgia dei trulli στο Salento, κοντά στο Μπρίντζι και τον Τάραντο, μια περιοχή με ένα ταμπλαδωτό γεωργικό σύστημα.

Εικόνες 2α και 2β : Η κοινότητα Ουρουπία. (φωτογραφία Κ.Π. με την άδεια της συλλογικότητας).

Ενώ η γύρω περιοχή υπέκυψε στην έλξη της βαριάς βιομηχανίας, η Murgia dei trulli αντιστάθηκε με τα μικρο-οικόπεδά της που καλλιεργούνται για αυτοκατανάλωση και την ανάπτυξη του τουρισμού. Την περίοδο αυτή, η χώρα έβγαινε από μια μεγάλη καταδίωξη των αντικαπιταλιστικών κινημάτων (δεκαετία 1970-1980).

⁵ Ελληνική προφορά γκαστέτσε: Basque gazte (νέ@ + etxe (σπίτι), Αυτόνομα κοινωνικά κέντρα νέων, καταλήψεις στέγης και κοινωνικοί χώροι με μεγάλη ιστορία στη χώρα των Βάσκων.

⁶ RIE : <https://ecoaldeas.org/la-rie/> για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να επισκεφτείτε τον άνω σύνδεσμο.

Λίγο πριν από την περίοδο που γεννήθηκε η Uripia, υπήρχε η κοινότητα Libera στα βόρεια της Ιταλίας, η οποία αντιστάθηκε στην κατασκευή της ταχείας αμαξοστοιχίας. Υπήρχαν επίσης πολλά αγροτικά κινήματα στα νότια της χώρας. Σε διεθνές επίπεδο, διοργανώθηκαν πολλά διεθνή κοινωνικά φόρουμ κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Την ίδια περίοδο ξεκίνησε η εξέγερση και το κίνημα των Ζαπατίστας στο Μεξικό που θεωρούμε ότι μεταγενέστερα επηρέασε και αυτό με τη σειρά του το σκεπτικό της κοινότητας με ριζωματικό τρόπο.

Η κοινότητα Uripia πρότεινε τότε έναν άλλο τρόπο ζωής εμπνευσμένο από την ελευθεριακή αυτονομία και την αυτάρκεια, που μπορούμε να πούμε ότι ήταν πιο κοντά στην ιδέα της δημιουργικής αντίστασης και όχι μόνο της αντίστασης και της διαδήλωσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Έκτοτε, στην κοινότητα Uripia έχουν κατασκευαστεί όλα τα βασικά συστήματα υποδομής: νερό, ηλεκτρικό ρεύμα, αέριο, θέρμανση, μια πιλοτική μονάδα για τον φυτοκαθαρισμό των λυμάτων, δύο ηλιακά συστήματα για την παραγωγή ζεστού νερού, ένα δίκτυο σωληνώσεων για την άρδευση των καλλιεργειών στα χωράφια, σπίτια, φούρνοι για την παραγωγή ψωμιού, εργαστήρια για την παραγωγή κρασιού και την αποθήκευση και πώληση λαδιού, ένα σχολείο, ένα πολιτιστικό κέντρο κ.λπ. Σχεδόν όλη η γη έχει καλλιεργηθεί. Έχουν φυτευτεί χιλιάδες νέα φυτά.

Οι καταστατικές αρχές της είναι κυρίως η απουσία ατομικής ιδιοκτησίας και η αρχή της συναίνεσης, δηλαδή της ομοφωνίας των αποφάσεων, όπως σε πολλά κινήματα στη Λατινική Αμερική (Ζαπατίστας, CONAI και άλλα). Όπως λένε στα κείμενά τους, που επιβεβαιώνονται από τη συμμετοχική παρατήρηση:

"...Η Κομμούνα επρόκειτο να αντιπροσωπεύσει την πρακτική υλοποίηση μιας ελευθεριακής ουτοπίας: τη δυνατότητα, δηλαδή, να επιτευχθεί ένα υψηλό επίπεδο οικονομικής αυτάρκειας, πολιτικής ελευθερίας και κοινωνικής αλληλεγγύης μέσω της εργασίας και της "συλλογικής δράσης, εξαλείφοντας όλες τις μορφές ιεραρχίας, τόσο εκείνες που καθορίζονται από την ιδιοκτησία όσο και εκείνες που συνδέονται με το φύλο, τόσο το φυσικές όσο και τις διανοητικές. Η Ουρουπία σκόπευε να γίνει και έγινε ένα καθημερινό εργαστήριο αυτοδιαχείρισης που επιτρέπει ταυτόχρονα τη μέγιστη ανάπτυξη των ατομικών δυνατοτήτων και τη μέγιστη άρνηση των νόμων της αγοράς, το σεβασμό της ανθρώπινης ποικιλομορφίας και την αντίθεση στους νόμους των προνομίων και του κέρδους. ... Κάθε μέλος επιλέγει τη δικιά του εργασία και συμμετέχει με αυτήν (ανεξάρτητα από τις προσωπικές του ικανότητες ή την ποιότητα και την κερδοφορία του επαγγέλματος ή του εμπορίου του) στη συλλογική οικονομική ζωή..." (Uripia, 2017:1).

Η κινητοποίηση κατά του XYTA Grottaglie ανανέωσε τους δεσμούς με τις τοπικές επιτροπές με τις οποίες η Ουρουπία είχε έρθει σε επαφή όλα αυτά τα χρόνια, μέσα από τους αγώνες κατά της κατασκευής του εργοστασίου παραγωγής ενέργειας από απορρίμματα στο λιμάνι του Μπρίντζι, μια διαδήλωση διαμαρτυρίας⁷ κατά του ανοίγματος ενός νέου XYTA το 2008 και πιο πρόσφατα, με το κίνημα κατά της πυρηνικής ενέργειας (Uripia, 2017:110 και συνεντεύξεις). Από το 2017, στην περιοχή του Σαλέντο υπάρχει μια μεγάλη διαμάχη κατά της κατασκευής του αγωγού φυσικού αερίου που προέρχεται από το Αζερμπαϊτζάν (TAP). Η Ουρουπία συμμετείχε ενεργά. Τέλος συμμετείχε σε πολλά διεθνή αντικαπιταλιστικά και αντιπατριαρχικά δίκτυα καθώς και στο πρόσφατο ταξίδι των Ζαπατίστας στην Ευρώπη.

Η Ουρουπία διαθέτει τα προϊόντα της και τροφοδοτείται από τη συμμετοχή της σε αλληλέγγυες αγορές. Ο όμιλος Gas (Αλληλέγγυος Όμιλος Αγορών) της Fidenza (PR) είναι ο πρώτος όμιλος αγορών που γεννήθηκε στην Ιταλία το 1994. Σήμερα (2016) η ομάδα αριθμεί

⁷ <https://www.peacelink.it/tarantosociale/a/27110.html>

περίπου 150 μέλη. Λειτουργεί χωρίς πώληση, αποθήκευση ή προσαύξηση και με τη συμμετοχή όλων στην οργάνωση των αγορών, με αλληλεγγύη μεταξύ τους. Προτιμώνται οι μικροί τοπικοί παραγωγοί. Είναι επομένως εύκολο να δημιουργηθούν άμεσες επαφές και σχέσεις αμοιβαίας γνώσης, σχέσεις που εμπλουτίζονται από τις εμπειρίες και τη ζωή πίσω από κάθε προϊόν-οργανώνονται επίσης συναντήσεις μαζί τους και επισκέψεις στις επιχειρήσεις τους. Η Ουρουπία τέλος συμμετέχει σε τοπικές αλληλέγγυες αγορές, και έχει γίνει κέντρο αναφοράς για πολλούς αγρότες στην περιοχή, μερικοί από τους οποίους στέλνουν τα παιδιά τους στο πειραματικό σχολείο της.

Η Ουρουπία δεν είχε σκοπό να απομονωθεί από την κοινωνία αλλά να επικοινωνήσει την ιδέα και το όραμα που έχει για τον κόσμο. Έτσι δεν απομονώθηκε παρά τις προσπάθειες που έγιναν από ορισμένους που υπονόμειναν αυτό το εγχείρημα. Σήμερα κλείνει περισσότερο από 30 χρόνια δράσης και έχει γίνει αναφορά για τη νεολαία στην περιοχή της και στον κόσμο πράγμα που φαίνεται από τη συνεχή παρουσία εθελοντών στον χώρο της.

6. Ελλάδα - Λέσβος - Σπόρος

Στην Ελλάδα, η έρευνα που έχουμε κάνει μέχρι στιγμής έχει δείξει ότι τα εγχειρήματα αυτά βρίσκονται σε σχετικά πρώιμο στάδιο, αλλά θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουν πολλές δυνατότητες. Υπάρχουν κάποια που στοχεύουν στη δημιουργία κοινότητας, ακολουθώντας τα παραδείγματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών και δημιουργώντας δίκτυα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Τα δίκτυα αυτά κυμαίνονται από οικολογικές γιορτές, όπου οι άνθρωποι συναντιούνται και μοιράζονται κοινές ιδέες και προϊόντα, μέχρι δίκτυα ανταλλαγής εθελοντών, σεμινάρια και άλλες δράσεις που αξιοποιούν ευρωπαϊκά προγράμματα εθελοντισμού.

Εικόνα 3: Το κτήμα του Σπόρου με τους γεωδαιτικούς θόλους, πηγή: <http://sporosinstitute.org/> (χρήση με άδεια).

Ο Σπόρος, το εγχείρημα που θα παρουσιάσουμε, βρίσκεται στη Λέσβο, λίγο έξω από τη Μυτιλήνη, την πρωτεύουσα του νησιού. Η βασική ιδέα πίσω από τη δημιουργία του οικολογικού χώρου ήταν η δημιουργία ενός πρότυπου αγροκτήματος, με εκπαιδευτικό χαρακτήρα, για την ανταλλαγή γνώσεων και τη μη τυπική εκπαίδευση. Αρχικά η ιδέα ήταν να δημιουργηθεί μια κοινότητα, αλλά λόγω κάποιων δυσκολιών, η ιδέα αυτή μετασχηματίστηκε κάπως και το έργο βρίσκεται ακόμα σε πειραματικό στάδιο.

Στην περιοχή υπάρχουν καλλιέργειες με εποχικά φυτά και ο χώρος φιλοξενίας εθελοντών και φοιτητών κ.λπ. Διαθέτει δύο χώρους, έναν θόλο, όπου υπάρχει επίσης ένας εκπαιδευτικός χώρος, ένας χώρος για σεμινάρια και ένας χώρος για εργαστήρια και κατοικίδια που έχουν δοθεί στο αγρόκτημα.

Λόγω της τοποθεσίας του έργου, του νησιού της Λέσβου, αλλά και των πεποιθήσεων των εμπλεκόμενων μελών του έργου, υπάρχουν δράσεις για τους πρόσφυγες, στις οποίες συμμετέχουν πρόσφυγες και μετανάστες όλων των ηλικιών και μαθαίνουν πώς να καλλιεργούν και να πολλαπλασιάζουν φυτά. Έχουν υλοποιηθεί 4 PDCs (Permaculture Design Course), σε συνεργασία με άλλα εγχειρήματα στην Ελλάδα, και χρησιμοποιούνται τρόποι καλλιέργειας που εμπνέονται από τις αρχές της περμακουλτούρας. Συμμετέχουν σε δίκτυα με άλλες παρόμοιες δραστηριότητες στην υπόλοιπη Ελλάδα και πραγματοποιούνται συναντήσεις για σεμινάρια και ανταλλαγή γνώσεων και συμμετείχε στην διοργάνωση του ταξιδιού των Ζαπατίστας στην Ελλάδα και σε μεταγενέστερες διεθνιστικές δράσεις.

Εικόνα 4: Σπόρος: καλλιέργειες και φυτώριο. Φωτογραφίες Σ. Μ. (χρήση με άδεια).

Η συλλογικότητα συμμετέχει σε δράσεις που αντιτίθενται στην πράσινη καπιταλιστική ανάπτυξη. Για παράδειγμα στην ευρύτερη περιοχή του έργου σχεδιάζεται η κατασκευή μεγάλων αιολικών πάρκων (από τον όμιλο Rokas-Iberdrola Renewables), τα οποία θα οδηγήσουν στην καταστροφή του οικοσυστήματος και της βιοποικιλότητας του τοπίου. Η συλλογικότητα Σπόρος αντιστέκεται ενεργά σε αυτά τα σχέδια, επειδή τα μέλη της έχουν δει τις επιπτώσεις από τα αιολικά πάρκα που έχουν ήδη εγκατασταθεί σε άλλα μέρη όπως στην Εύβοια (Κάρυστο). Επιπλέον, μαζί με άλλες συλλογικότητες, υπερασπίζονται τις παραλίες του νησιού, για παράδειγμα στην Ερεσό, όπου βρίσκεται σε εξέλιξη ένα κίνημα υπεράσπισης της παραλίας ενάντια στην ιδιωτικοποίηση. Τέλος, σε συνεργασία με ριζοσπαστικές ΜΚΟ, όπως η Lesvos-Solidarity, οργανώνουν δράσεις για την ευαισθητοποίηση σε θέματα κλιματικής αλλαγής σε συνεργασία με τους πρόσφυγες. Το εγχείρημα είναι σχετικά νέο, και θα είχε ενδιαφέρον να δούμε την συνέχεια του.

Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, στην Ελλάδα, δεκάδες άλλα κινήματα ή απλά συλλογικότητες αντιδρούν στην πράσινη καπιταλιστική και εξορυκτική ανάπτυξη: από τις Σκουριές με τα μεταλλεία χρυσού, που θυμίζουν άλλες εποχές "ανακάλυψης και προόδου", μέχρι τα Άγραφα, την Εύβοια, την Τήνο, την Ικαρία, την Κρήτη, βουνά που αντιστέκονται στο ρεύμα της πράσινης ανάπτυξης και των αιολικών πάρκων μπροστά στη βίαιη απολιγνιτοποίηση και τον υπερτουρισμό. Τα παραδείγματα είναι πάρα πολλά στην Ελλάδα αλλά και σε όλο τον κόσμο. Πολλά από αυτά αναφέρονται στον διαρκώς εμπλουτιζόμενο παγκόσμιο χάρτη περιβαλλοντικής δικαιοσύνης <https://www.ejatlas.org> World Map of Environmental Justice (Martinez-Alier et al. 2024 και Temper et al., 2015).

7. Συμπεράσματα και Συζήτηση

Η πανδημία COVID-19 έδειξε για άλλη μια φορά ότι ο κόσμος μας σήμερα είναι ένας κόσμος αδικίας και ανισότητας που επιδεινώνεται από τους κινδύνους που εγκυμονεί η κλιματική αλλαγή. Στο κείμενο αυτό υποστηρίζουμε ότι οι παγκόσμιες ή κυβερνητικές "πράσινες συμφωνίες" των ΗΠΑ και της ΕΕ δεν αποτελούν λύση αλλά μέρος του προβλήματος που συνεχίζεται ως πράσινος καπιταλισμός. Η λεγόμενη πράσινη ανάπτυξη ωθεί την πλειονότητα του πληθυσμού να ζει κάτω από τη φτώχεια και την απειλή της κλιματικής αλλαγής. Οι εταιρείες βλέπουν την πράσινη μεταστροφή ορισμένων κυβερνήσεων και πολιτών και μέσω του πράσινου ξεπλύματος (greenwashing) προσπαθούν να υιοθετήσουν μια δήθεν πράσινη στάση προκειμένου να αποκομίσουν κέρδη. Στον αντίποδα, τα Νέα Πράσινα Σύμφωνα (Green New Deals) που έχουν αναπτυχθεί ειδικά στην Αμερική, θεωρούμε ότι με τις θέσεις τους συμβάλλουν σε ένα νέο διάλογο για τις αιτίες της κλιματικής αλλαγής, διεκδικώντας μια καλύτερη ζωή συνολικά. Όμως στην πράξη παραμένουν ως διεκδικήσεις και όχι οικοδομήσεις νέων κόσμων.

Πέρα από τις παραπάνω διεκδικήσεις, τα αυτόνομα οικολογικά εγχειρήματα που παρουσιάσαμε καθώς και άλλα πολλά που υπάρχουν, αμφισβητούν τη λεγόμενη πράσινη ανάπτυξη και αντιστέκονται στα μεγάλα έργα του πράσινου καπιταλισμού. Η αντιπρόταση τους γίνεται είτε με άμεση αντίσταση στα σχέδια, με παρουσία στους τόπους εγκατάστασης ή με την δημιουργία μικρών ή μεγάλων χώρων που προσπαθούν να ζουν διαφορετικά με οικολογικές αξίες, με αλληλεγγύη και συμβιωτικότητα με τη φύση και τον άνθρωπο και είναι αρκετά διαφορετικά μεταξύ τους: Κάποια βρίσκονται στην ύπαιθρο απομονωμένα από τον υπόλοιπο κόσμο, άλλα βρίσκονται στην ύπαιθρο αλλά σε άμεση συσχέτιση με διάφορα εγχειρήματα και τέλος άλλα που βρίσκονται κοντά ή μέσα στην πόλη. Τα κοινά στοιχεία όμως που έχουν είναι η προσπάθεια να ζήσουν αρμονικά με τη φύση, συνήθως φεύγοντας από την πόλη, με μια σχετική ή απόλυτη αυτονομία όσον αφορά την τροφή και την ενέργεια και τη δημιουργία δικτύων που βασίζονται στις αρχές της συνεταιριστικής ή αλληλέγγυας οικονομίας, είτε σε πιο ριζοσπαστικές αρχές, στην ανταλλαγή χειροποίητων τοπικών φυσικών προϊόντων. Δεν υπάρχει ενδιαφέρον από τα εγχειρήματα αυτά να γίνουν ανταγωνιστικά ως προς τα προϊόντα τους για να βγάλουν κέρδος, ούτε να πάρουν οικολογική πιστοποίηση ώστε να μπουν στην νέα αναδυόμενη ακριβή «οικολογική» οικονομία. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από τέτοιες διαδικασίες αναγεννιούνται οι τόποι που τα υποδέχονται και οι κάτοικοι που ανταλλάσσουν νέες γνώσεις και εμπειρίες. Δεν περιορίζονται δηλαδή σε διεκδικήσεις αλλά φτιάχνουν σήμερα με όλες τις δυσκολίες που αυτό εμπεριέχει, νέα εγχειρήματα ζωής. Σε αυτές τις διαδικασίες μπορούμε να δούμε τις "ρωγμές" που αναφέρει ο John Holloway (2010).

Τα εγχειρήματα αυτά, παρά το ότι βρίσκονται περιορισμένα σε πολύ μικρούς χώρους, συμμετέχουν σε δίκτυα που τα κάνουν πιο δυνατά και έχουν στόχους τοπικο-παγκόσμιους, με την έννοια του ότι ο ρόλος τους δεν αφορά μόνο την τοπική κοινωνία αλλά και άλλες κοινωνίες

παγκοσμίως για τις οποίες γίνονται παράδειγμα, και αντίστροφα : τροφοδοτούνται από την εμπειρία άλλων συλλογικοτήτων και κινήματων στον κόσμο και συσχετίζονται μαζί τους με τη μορφή δικτύου ή ριζώματος πολλαπλασιάζοντας τα περιθώρια (Deleuze, Guattari, 1987) και τις ρωγμές (Holloway, 2010).

Ένα κίνημα για τη γη και την ελευθερία και ενάντια σε ένα μεγάλο σχέδιο καταστροφής της μητέρας γης μπορεί να σώσει και να αναβαθμίσει το χώρο με τις αρχές της καλής ζωής (*buen vivir*). Μερικές φορές, όταν αυτό το κίνημα γίνεται ευρύτερο και συνδέεται με αντικαπιταλιστικά, αντιπατριαρχικά και οικολογικά κινήματα, μπορεί να οικοδομήσει ετεροτοπίες κόσμων διαφορετικών από αυτούς στους οποίους ζούμε και οι οποίοι μας ταπεινώνουν καθημερινά. Κόσμους που περνούν από μια ανθρωποκεντρική και ευρωκεντρική σκέψη σε ένα αποαποικιακό άλλο κόσμο της αίσθησης-σκέψης (*sentí-pensar*) (Escobar, 2018:97-133) που θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι πιο κοντά στη θεωρία του κομμουναλισμού του Bookchin (2007).

"Η ουτοπία δεν είναι το ανέφικτο αλλά το απραγματοποίητο" λένε τα κείμενα της Urupia. Πρόθεσή μας είναι να μεταδώσουμε τη μαρτυρία ότι "είναι εφικτό". Είναι δυνατόν να ανακυκλώνουμε το νερό, είναι δυνατόν να παράγουμε ενέργεια από τον ήλιο, είναι δυνατόν να αλλάξουμε τη ζωή, είναι δυνατόν να μοιραστούμε τα αγαθά, είναι δυνατόν να οργανωθούμε με ίσους όρους... (Urupia, 2017:1).

8. Βιβλιογραφία

- Μαυρογιώργου, Σ., 2022. Πέρα από τα όρια της πόλης: οικολογικά εγχειρήματα αμφισβήτησης του κυρίαρχου τρόπου ζωής, Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη
- Μαυρογιώργου, Σ., 2017. Τα οικοκοινοτικά εγχειρήματα σε Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Ελλάδα, πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη
<https://hellanicus.lib.aegean.gr/handle/11610/21005>
- Μπριασούλη Ε., 2022. Ένας κλιματικός ελέφαντας που περνά κάτω από τα ραντάρ Εφημερίδα των συντακτών 27/3/2022.
- Μπριασούλη Ε., 2021. Η κλιματική αλλαγή και οι επιπτώσεις της, οι σχέσεις είναι αμφίδρομες! Εφημερίδα των συντακτών 12/10/2021.
- Feminist Agenda for a Green New Deal, 2019. <https://feministgreennewdeal.com/>
- Apostolopoulou E., Adams W., 2015. Neoliberal Capitalism and Conservation in the Post-crisis Era: The Dialectics of “Green” and “Un-green” Grabbing in Greece and the UK. *Antipode* Vol. 47 No. 1 2015, pp. 15–35 doi: 10.1111/anti.12102
- Aşıcı, A.A. y Bünül, Z., 2012. "Green New Deal: A Green Way out of the Crisis?", *Environmental Policy and Governance*, 22(5), pp. 295-306.
- Bauhardt, C., 2014. "Solutions to the crisis? The Green New Deal, Degrowth, and the Solidarity Economy: alternatives to the capitalist growth economy from an ecofeminist economics perspective", *Ecological Economics*, 102, pp. 60-68.
- Bookchin M., 2007. What is social ecology? From social ecology and communalism, AK press
- Briasoulis H., 2017a. Response assemblages and their socioecological fit: Conceptualizing human responses to environmental degradation. *Dialogues in Human Geography* 2017, Vol. 7(2) 166–185 sagepub.co.uk DOI: 10.1177/2043820617720079
- Briasoulis, H., 2017b. Why I fell for assemblages: A response to comments. *Dialogues in Human Geography* 2017, Vol. 7(2) 212–220. DOI: 10.1177/2043820617720096
- d'Alisa G., Demaria F., Kallis G. (coord.), 2015. "Degrowth: A Vocabulary for a New Era". Διαθέσιμο στο : <https://vocabulary.degrowth.org>

- de Angelis M., 2001. "Marx and primitive accumulation: The continuous character of capital's enclosures". *The Commoner* 2/2001 Διαθέσιμο στο: https://files.libcom.org/files/4_02deangelis.pdf
- de Freitas Netto, S.V. et al., 2020. "Concepts and forms of greenwashing: a systematic review", *Environmental Sciences Europe*, 32(1), p. 19.
- DeLanda M., 2006, *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London: Continuum.
- Deleuze, G., Guattari, F., 1987. *A thousand plateaus* (B. Massumi, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Martinez-Alier J. & Leah Temper, Daniela Del Bene, Arnim Scheidel, Mariana Walter, Grettel Navas, Marcel Llaverro-Pasquina, Eleonora Fanari, and Roberto Cantoni (EJOLT), 2024. EJAtlas | Mapping Environmental Justice [WWW Document]. Sarah Eckstein and Layla van der Donk. Environmental Justice Atlas. URL <https://ejatlas.org/> (πρόσβαση 2.1.2024).
- Federici S. 2018. *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*. Publisher: PM Press / Kairos.
- Federici S., 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation*. Autonomedia. NY.
- Gago, V., 2021. "La Razón Neoliberal". Tinta Limón
- Hall, D., 2013. "Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession and the Global Land Grab", *Third World Quarterly*, 34(9), pp. 1582-1604.
- Harvey, D., 2006. *Spaces of Global Capitalism*. Verso.
- La Nación Roja. 2021. RED DEAL <http://therednation.org> ACCIÓN INDIGENA PARA SALVAR NUESTRA TIERRA <https://www.commonnotions.org/the-red-deal>
- Marx, K., [1894] 1981. *Capital*, Vol. 3. New York. Penguin Books
- Massey D. (2005). *For space*. London, Sage.
- Mavroggiorgou S., Petropoulou K., 2018. Ecovillages as Pre-Figurative Proposals of New Ways of Co-Existence (?) 11ο Συνεδρίου Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρίας, Λαύριο, Αθήνα http://www.hellenicgeosociety.org/en/system/files/524_Μαυρογιώργου_%20Οι%20οικοκοινότητες_ως_προ-εικονιστικές_1.pdf σσ. 1-15.
- Pacto Ecosocial del Sur, 2020: <https://pactoecosocialdelsur.com/#1592362596334-8e141cec-613c>
- Petrioli, Valentina, 2011. Il "Movimento di ritorno alla terra" tra utopia, sussistenza, solidarietà e informalità. Tesi di dottorato 8-Jun-2011 Università degli studi Roma Tre. Arca Petrucci, Marcella_Dipartimento di Studi storici geografici antropologici <https://arcadia.sba.uniroma3.it/handle/2307/4102>
- Petropoulou, C., 2022. Los viajes de l@s zapatistas en medio de la pandemia como ritornelos y caracoles de comunicación, para un "mundo quepa muchos mundos" y agriete la distancia social. En: Petropoulou, Holloway, Matamoros, González, Doulos, Tzanetatos, Melgarejo, Zafeiris, Tsavdaroglou (editores), 2022. *Luchas invisibles en tiempos de pandemia*. Ciudades Invisibles, Universidad-de-Egeo & ICSyH-BUAP. e-book: http://aoratespoleis.geo.aegean.gr/d_ebook.php?ergID=5, pp.89-127
- Reclus, E., 1891. *Nouvelle Geographie Universelle. La Terre et les Hommes*. XVII-Indes Occidentales. Librairie Hacette-et-C^{ia}
- Sassen, S. 2013. "Land Grabs Today: feeding the Disassembling of National Territory", *Globalizations*, 10(1), pp. 25-46.
- Shiva V., 2009. *Η αρπαγή της σοδειάς. Η ληστεία της παγκόσμιας παραγωγής τροφής*. Εξάρχεια.

Shiva V., 2016. *Soil not oil. Climate change, peak oil, and food insecurity*. ZED books.

Temper L., del Bene D. y Martinez-Alier J., 2015. Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas. *Journal of Political Ecology* 22: 255-278. Mapa Mundial de Justicia Ambiental. <https://www.ejatlus.org>

Urupia, 2017. Κείμενα της Ουρουπία (στα ιταλικά). <https://urupia.files.wordpress.com/2017/10/lettere-a-2008.pdf>.

Escobar, A. 2018. *Otro posible es posible: Caminando hacia las transiciones desde Abya Yala/Afro/Latino-América*. Ed. Desde abajo. Bogotá.

Κεφάλαιο 2:

Ζητήματα Επιστημονικής Μεθόδου στην Ιστορική Εξέλιξη της Οικονομικής Γεωγραφίας

Ηλίας Α. Κουρλιούρος¹

π. Καθηγητής Τμήμα Γεωγραφίας

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Το παρόν άρθρο² αναλύει κριτικά την μεθοδολογική εξέλιξη της Οικονομικής Γεωγραφίας από την εμφάνισή της τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα: Πέντε «Παραδείγματα» ή βασικές σχολές σκέψης με τις αντίστοιχες μεθόδους έρευνας σηματοδότησαν την εξέλιξη αυτή: (α) Η «Εμπορική Γεωγραφία» (19ος αιώνας) βασίστηκε στη μέθοδο της εμπειρικής καταλογογράφησης. (β) Κατά το μεσοπόλεμο αναπτύχθηκε η «περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία» που είχε ιδιογραφικό προσανατολισμό. (γ) Στη συνέχεια (δεκαετίες 1950 έως 1970), κυριάρχησε η «Χωρική Επιστήμη» η οποία βασίστηκε στη μεθοδολογία του λογικού θετικισμού. (δ) Οι αδυναμία της σχολής αυτής να ερμηνεύσει τις χωρικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και αναδιάρθρωσης που συντάραξε κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, κατέστησαν αναγκαία την ανάπτυξη της κριτικής Οικονομικής Γεωγραφίας (δεκαετία 1970 έως σήμερα) η οποία βασίστηκε στη μέθοδο της αφαίρεσης και διαδοχικών προσεγγίσεων, στην επιστημολογία του κριτικού ρεαλισμού και τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας. Οι τελευταίες ακολουθήθηκαν και από εναλλακτικές προσεγγίσεις (πολιτιστική και θεσμική στροφή) που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό της κριτικής σχολής στη δεκαετία του 1990 έως σήμερα. (ε) Τέλος, τα Γεωγραφικά Οικονομικά (δεκαετία 1990 έως σήμερα) αποτελούν μια νεότερη εκδοχή της Χωρικής Επιστήμης και της θετικιστικής μεθοδολογίας της. Εν κατακλείδι, η Οικονομική Γεωγραφία εξελίχθηκε ιστορικά ως μια «πολυπαραδειγματική» επιστημονική πειθαρχία με πολλαπλές και διαφορετικές μεθόδους έρευνας, πράγμα που αποτελεί δείγμα θεωρητικής ευρωστίας, αυξημένης αναστοχαστικής ικανότητας και ερμηνευτικής διεισδυτικότητας στις σύνθετες χωρικότητες (spatialities) του σύγχρονου κόσμου.

Λέξεις-Κλειδιά: Επιστημονική μέθοδος, μεθοδολογία, εξέλιξη Οικονομικής Γεωγραφίας

Αφιέρωση: Το παρόν άρθρο αφιερώνω στην μνήμη της αγαπητής συναδέλφου καθηγήτριας Ελένης Μπριασούλη, που ανάμεσα στα διδακτικά της ενδιαφέροντα σημαντική θέση κατείχαν τα ζητήματα της επιστημονικής μεθόδου στην ανάλυση του χώρου, τα οποία δίδασκε ανελλιπώς τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών.

¹ Πρώην Καθηγητής Τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου (1996-2015)

Πρώην Καθηγητής Τμήματος Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Πατρών (2016-2020)

Πρώην Σύμβουλος-Καθηγητής Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (2003-2020)

Eil: ekourliouros@upatras.gr

² Το άρθρο αντλεί ελεύθερα από παλιότερες εργασίες μου (Κουρλιούρος 2007 και 2017) καθώς και από ένα πρόσφατο άρθρο μου που έχει υποβληθεί σε υπό έκδοση ξενόγλωσσο συλλογικό τόμο μεθόδων στις κοινωνικές επιστήμες με επιστημονική επιμέλεια του Θ. Ιωσηφίδη. Οι βιβλιογραφικές αναφορές έχουν μπει σε υποσημειώσεις και όχι σε παρενθέσεις εντός κειμένου (ως είθισται κατά το σύστημα Harvard) προκειμένου να μη διακόπτεται η συνέχεια της ανάγνωσης.

1. Εισαγωγή

Η μελέτη της χωροθέτησης και κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων στις διάφορες κλίμακες του γεωγραφικού χώρου, από την τοπική έως την παγκόσμια, των χωρικών διαφοροποιήσεων των οικονομικών λειτουργιών και της ευημερίας των διάφορων τόπων και οι διασυνδέσεις των οικονομικών δραστηριοτήτων στο χώρο, αποτελεί, σε γενικές γραμμές, το αντικείμενο της Οικονομικής Γεωγραφίας.³ Ο κλάδος αυτός της Ανθρωπογεωγραφίας εμφανίστηκε ως ακαδημαϊκή πειθαρχία στην Ευρώπη κατά τον 19^ο αιώνα, αλλά η ουσιαστική του εξέλιξη έλαβε χώρα κατά τον 20^ο και σηματοδοτήθηκε από μεγάλες επιστημολογικές τομές - δηλαδή από ριζικές αλλαγές στα θεωρητικά του θεμέλια, τους ερευνητικούς του προσανατολισμούς και τις μεθόδους του. Κατά τη «νηπιακή» της φάση, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η Οικονομική Γεωγραφία έγινε γνωστή ως «Εμπορική Γεωγραφία» και κατά την μεσοπολεμική περίοδο του 20^{ου} ως «Περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία».

Μια πρώτη επιστημολογική τομή έλαβε χώρα στα μέσα του 20^{ου} αιώνα με την άνοδο στο προσκήνιο της ποσοτικής Οικονομικής Γεωγραφίας ή «Χωρικής Επιστήμης» (spatial science) και την υιοθέτηση της μεθοδολογίας του λογικού θετικισμού. Μια δεύτερη επιστημολογική τομή έλαβε χώρα κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 με την ανάπτυξη της λεγόμενης «κριτικής Οικονομικής Γεωγραφίας». Κατά την περίοδο αυτή η Οικονομική Γεωγραφία ανέπτυξε στενούς θεωρητικούς και μεθοδολογικούς δεσμούς με την μαρξιστική Πολιτική Οικονομία και άλλα ριζοσπαστικά ρεύματα σκέψης όπως τη Σχολή της Ρύθμισης και την επιστημολογία του κριτικού ρεαλισμού, προκειμένου να εξετάσει επίκαιρα προβλήματα της εποχής: Προβλήματα όπως η άνιση γεωγραφική ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομιών, η κρίση και αποβιομηχάνιση των ανεπτυγμένων βιομηχανικών χωρών και η χωρική τους αναδιάρθρωση, η οικονομική παγκοσμιοποίηση και οι άνισες γεωγραφίες των πολυεθνικών εταιριών και των παγκόσμιων παραγωγικών αλυσίδων, η ανάδυση νέων χώρων «ευέλικτης συσσώρευσης» κ.ά. Κατά τη δεκαετία του 1990 η κριτική Οικονομική Γεωγραφία εγκαταλείπει τον «ολισμό», τον «οικονομισμό» και τον «ντετερμινισμό» της Πολιτικής Οικονομίας και επηρεασμένη από τον μεταμοντερνισμό, τον μετα-στρουκτουραλισμό, τα θεσμικά και εξελικτικά Οικονομικά, κ.ά., προσανατολίζεται προς άλλα ερευνητικά θέματα, όπως οι πολιτιστικές, θεσμικές και εξελικτικές διαστάσεις της χωρικής ανάπτυξης και αλλαγής. Επιπρόσθετα, εγκαταλείπει τις ολιστικές προσεγγίσεις του χώρου και εστιάζει το ενδιαφέρον της στη μελέτη επιμέρους τοπικοτήτων - θεωρίες νέου περιφερισμού (new regionalism theories).

Αυτές οι επιστημολογικές τομές ήταν εν μέρει «προϊόντα» των μεταβαλλόμενων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών στις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, και εν μέρει «προϊόντα» θεωρητικών και μεθοδολογικών αντιπαραθέσεων στο εσωτερικό της Οικονομικής Γεωγραφίας. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη επιστήμη αναπτύχθηκε ιστορικά ως ένας ετερογενής και διαφοροποιημένος κλάδος γεωγραφικής γνώσης - ένας κλάδος σε κατάσταση εσωτερικού αναβρασμού που επανανακαλύπτει και επαναπροσδιορίζει συνεχώς τον εαυτό του.⁴ Υπό αυτές τις συνθήκες, η ανάπτυξή της έχει σηματοδοτηθεί από την συνύπαρξη πολλαπλών διαφορετικών μεθόδων, πράγμα που αποτελεί και το ιδιαίτερο στοιχείο της «ταυτότητάς» της σε σχέση με άλλες κοινωνικές επιστήμες. Πιο συγκεκριμένα, η ιστορική εξέλιξη της Οικονομικής Γεωγραφίας από τον 19^ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας είναι η εξής:

³ Hayter & Patchell 2016, 1.

⁴ Barnes 2009, 315.

- 19^{ος} αιώνας με αρχές 20^{ου}: Εμπορική Γεωγραφία
- Μεσοπολεμική περίοδος: Περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία
- Δεκαετία 1950 έως δεκαετία 1970: Ποσοτική επανάσταση και Χωρική Επιστήμη
- Δεκαετία 1970 έως σήμερα: κριτική Οικονομική Γεωγραφία Δεκαετία 1970 έως σήμερα: ριζοσπαστική Οικονομική Γεωγραφία (Πολιτική Οικονομία και Σχολή Ρύθμισης)
- Δεκαετία 1990 έως σήμερα: πολιτιστική στροφή, θεσμική και εξελικτική Οικονομική Γεωγραφία
- Δεκαετία 1990 έως σήμερα: Γεωγραφικά Οικονομικά (geographical economics) ή «νέα Οικονομική Γεωγραφία».

Στις επόμενες ενότητες θα αναλυθούν ζητήματα σχετικά με τις μεθόδους που κάθε ένα από τα προαναφερθέντα «Παραδείγματα» έχει υιοθετήσει προκειμένου να αναλύσει και ερμηνεύσει τον οικονομικο-γεωγραφικό κόσμο που μας περιβάλλει.

2. Εμπορική Γεωγραφία και Μέθοδος «Εμπειρικής Καταλογογράφησης»

Το πρώτο σύγγραμμα Οικονομικής Γεωγραφίας στην αγγλική γλώσσα είχε τίτλο: *Handbook of Commercial Geography*, γράφτηκε από τον Σκοτσέζο εκδότη γεωγραφικών ατλάντων και μετέπειτα καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου George Chisholm, και εκδόθηκε το 1889.⁵ Ήταν ένας ογκώδης τόμος γεμάτος πίνακες, διαγράμματα, σχήματα και χάρτες διάφορων ποσοτικών δεδομένων που αφορούσαν στις αποικίες της βρετανικής αυτοκρατορίας. Παραπέμποντας υπόρρητα στην περίφημη ρήση του Άγγλου εμπειριστή φιλόσοφου Francis Bacon ότι «η γνώση είναι δύναμη», το εγχειρίδιο αυτό έπαιξε έναν εργαλειακό ρόλο κατά το ότι παρείχε στις βρετανικές οικονομικές ελίτ, στο στρατό και στην αποικιοκρατική γραφειοκρατία έναν πρακτικό οδηγό «που περιείχε πληροφορίες σχετικές με το που ήταν χωροθετημένοι διάφοροι τόποι, τι είδη αγαθών παρήγαγαν, και ποια ήταν τα διαθέσιμα μεταφορικά δίκτυα».⁶

Το αμερικανικό αντίστοιχο του συγγράμματος του Chisholm ήταν το σύγγραμμα του Russell Smith *Industrial and Commercial Geography* (Βιομηχανική και Εμπορική Γεωγραφία) και εκδόθηκε το 1913.⁷ Τόσο ο Chisholm όσο και ο Smith δεν έκαναν καμιά προσπάθεια θεωρητικής γενίκευσης των ευρημάτων τους που θα οδηγούσε στη διατύπωση γενικών νόμων χωρικής οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων: Ως εκ τούτου και τα δυο προαναφερθέντα έργα ήταν απλώς εμπειρικά και περιγραφικά.

Η υπόρρητη επιστημολογική/μεθοδολογική τους παραδοχή ήταν ότι χρήσιμη γνώση κάθε γεωγραφικής περιοχής μπορεί να επιτευχθεί μέσω της απλής παράθεσης αριθμητικών δεδομένων σχετικών με τα χαρακτηριστικά της εν λόγω περιοχής. Αυτή η μέθοδος έρευνας, η οποία θα μπορούσε να αποκληθεί «εμπειρική καταλογογράφηση»,⁸ ήταν βασισμένη στη συλλογή ποσοτικών στοιχείων από διάφορους κυβερνητικούς φορείς, εμπορικά επιμελητήρια, ιδιωτικούς οργανισμούς, εξειδικευμένα εμπορικά περιοδικά και εκδόσεις, κ.ο.κ., και παρουσίασή τους σε πίνακες, διαγράμματα και χάρτες. Με οντολογικούς όρους, οι προσεγγίσεις αυτές ήταν βασισμένες στην παραδοχή της περιβαλλοντικής αιτιοκρατίας (ή περιβαλλοντικού ντετερμινισμού) που υποστηρίζει ότι το φυσικό περιβάλλον είναι ο καθοριστικός παράγοντας του είδους των οικονομικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται σε κάθε δεδομένο τόπο. Άλλες μελέτες, ομαδοποιημένες κάτω από τον όρο «Ανθρώπινη-Περιβαλλοντική Γεωγραφία» (human-

⁵ Βλ. Chisholm 1889. Για αναλυτικές αναφορές βλ. Barnes 2003, 14-16, Barnes & Christophers 2018, 53-58.

⁶ Barnes 2009, 316.

⁷ Βλ. Smith 1913. Για αναλυτικές αναφορές βλ. Barnes 2003, 16-18.

⁸ Barnes & Christophers 2018, 136.

environmental geography), ακολουθούσαν την ίδια μεθοδολογία του απλού περιγραφικού εμπειρισμού, δηλαδή τη συλλογή και παρουσίαση ποσοτικών εμπειρικών δεδομένων.⁹

3. Περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία και Ιδιογραφική Μέθοδος

Ο περιβαλλοντικός ντετερμινισμός της Εμπορικής και της Ανθρώπινης-Περιβαλλοντικής Γεωγραφίας αποτέλεσε στόχο οξείας κριτικής από γεωγράφους που υποστήριζαν ότι στον πραγματικό κόσμο δεν υπάρχουν περιβαλλοντικές δυνάμεις που να καθορίζουν νομοτελειακά τη χωρική οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων του τύπου: $A \rightarrow B$. Δηλαδή αν σε μια δεδομένη περιοχή ισχύει μια συνθήκη περιβάλλοντος A τότε στην περιοχή αυτή θα παρατηρηθεί νομοτελειακά ένα οικονομικό αποτέλεσμα B . Οι κριτικοί τόνισαν ότι το φυσικό περιβάλλον είναι ένας μόνο παράγοντας (και όχι ο σημαντικότερος) ανάμεσα σε πολλούς άλλους που στην αλληλεξάρτησή τους συνδιαμορφώνουν τη γεωγραφική φυσιογνωμία και ιδιαίτερη «ταυτότητα» κάθε συγκεκριμένου τόπου ή περιφέρειας (παράγοντες όπως οικονομικοί, δημογραφικοί, τεχνολογικοί, οργανωτικοί, κ.ά.).

Σε ένα σύγγραμμα Οικονομικής Γεωγραφίας που εκδόθηκε στις ΗΠΑ το 1924, διατυπώθηκε η άποψη ότι η έννοια-κλειδί της γεωγραφικής έρευνας θα πρέπει να είναι η «χωρική διαφοροποίηση» (spatial differentiation).¹⁰ Η έννοια αυτή απαιτεί τη σύνθεση πολλών και διαφορετικών δεδομένων σχετικών με τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε κάθε συγκεκριμένη περιφέρεια (π.χ. αγροτική παραγωγή, εξόρυξη φυσικών πόρων, βιομηχανία και εμπόριο, μεταφορές και επικοινωνίες, πληθυσμιακές πυκνότητες, δημογραφία, οικιστικό σύστημα, κ.ά.).

Σύμφωνα με το εν λόγω σύγγραμμα, ακόμα και αν μια περιφέρεια παρουσιάζει τα ίδια ακριβώς χαρακτηριστικά και τύπο δραστηριοτήτων με άλλες περιφέρειες, ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών και δραστηριοτήτων αυτών προσδίδει στη συγκεκριμένη περιφέρεια την ιδιαίτερη και μοναδική γεωγραφική της «ταυτότητα» (το «δακτυλικό της αποτύπωμα») που τη διαφοροποιεί από όλες τις άλλες. Οι ίδιες θεωρητικές κατευθύνσεις ακολουθήθηκαν και από ένα άλλο σημαντικό σύγγραμμα Οικονομικής Γεωγραφίας που εκδόθηκε το 1935.¹¹ Όλες οι ως άνω εξελίξεις συνδιαμόρφωσαν μια νέα σχολή σκέψης γνωστή ως «Περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία» (regional economic geography) που υποδηλώνει μια αναλυτική έμφαση στην «περιφέρεια» (region), σε αντίθεση με την Εμπορική Γεωγραφία που εστίαζε σε ολόκληρο τον κόσμο.

Ο πλέον επιφανής εκπρόσωπος αυτής της σχολής σκέψης ήταν ο Richard Hartshorne.¹² Αξίζει εδώ να σχολιαστεί η μεθοδολογική του αντιπαράθεση με τον θετικιστή Fred Schaefer ο οποίος υποστήριζε ότι όπως όλες οι φυσικές επιστήμες έτσι και η γεωγραφία θα έπρεπε να εγκαταλείψει τον ιδιογραφικό της προσανατολισμό (την έμφαση σε επιμέρους περιφέρειες) και να γίνει μια καθολική και νομοθετική επιστήμη.¹³ Μια επιστήμη η οποία με βάση την λεγόμενη «επιστημονική μέθοδο» να προχωρεί στη διατύπωση γενικών νόμων χωρικής οργάνωσης των δραστηριοτήτων, νόμων που να ισχύουν καθολικά στον γεωγραφικό χώρο. Η μέθοδος αυτή εκκινούσε με την παρατήρηση των φαινομένων, τη μέτρηση και ταξινόμηση των στοιχείων τους ως αντικειμενικών δεδομένων (ανεξάρτητων δηλαδή από τις υποκειμενικές απόψεις των ερευνητών τους).

⁹ Aoyama et al. 2012, 3.

¹⁰ Βλ. Whitebeck & Finch 1924.

¹¹ Βλ. Jones 1935.

¹² Βλ. Hartshorne 1939/1951.

¹³ Schaefer 1953.

Η εκτενής ανάλυση των δεδομένων μπορούσε να οδηγήσει στον εντοπισμό κανονικοτήτων στις σχέσεις μεταξύ τους. Για παράδειγμα θα μπορούσε να οδηγήσει στην παρατήρηση ότι όσο αυξάνεται η απόσταση ανάμεσα σε δύο γεωγραφικές περιοχές, τόσο μειώνεται ο αριθμός των ατόμων (ή/και των υλικών αγαθών) που μετακινούνται από τη μια περιοχή στην άλλη. Στη συνέχεια η παρατήρηση αυτή θα μπορούσε να διατυπωθεί ως υπόθεση έρευνας και να εξεταστεί αν επιβεβαιώνεται σε διάφορες περιπτώσεις περιοχών και χωρών. Εάν η μελέτη πολλών περιπτώσεων επιβεβαιώνει την εν λόγω υπόθεση, τότε αυτή θα μπορούσε να διατυπωθεί ως γενικός θεωρητικός νόμος της Γεωγραφίας: «καθετί σχετίζεται με καθετί άλλο, αλλά τα κοντινά πράγματα σχετίζονται μεταξύ τους περισσότερο από ό,τι τα απομακρυσμένα».¹⁴ Η διατύπωση αυτή, όχι πλέον ως υπόθεση έρευνας αλλά ως γενική επιστημονική θεωρία ή επιστημονικός νόμος, θα έπρεπε να εξηγήει τις σχέσεις ανάμεσα στους διάφορους τόπους και τις μεταφορικές ροές μεταξύ τους όχι μόνο στις μελετημένες περιπτώσεις, αλλά και σε κάθε άλλο σημείο της γης. Με άλλα λόγια, όπως ο νόμος της βαρύτητας ισχύει τόσο στο Βανκούβερ του Καναδά όσο και στην Ουσάλα της Σουηδίας και σε ολόκληρο το σύμπαν, έτσι και στη Γεωγραφία, τα διάφορα χωρικά φαινόμενα θα πρέπει να διέπονται από γενικούς νόμους που είναι ίδιοι ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου, που έχουν δηλαδή καθολικό χαρακτήρα.¹⁵

Σε ένα άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1955, ο Hartshorne αντιπαράτεθηκε στα επιχειρήματα του Shaefer υπεραμυνόμενος της ιδιογραφικής μεθοδολογίας της περιφερειακής Οικονομικής Γεωγραφίας.¹⁶ Βασισμένος στο κύριο σύγγραμμά του, υποστήριξε ότι όπως ακριβώς στην επιστήμη της Ιστορίας η μοναδικότητα κάθε ιστορικού συμβάντος εμποδίζει τη διατύπωση «γενικών νόμων της ιστορίας», έτσι και στην Γεωγραφία, η μοναδικότητα κάθε περιφέρειας εμποδίζει τη διατύπωση γενικών νόμων χωρικής οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων.¹⁷

Κατά την άποψή του, η γεωγραφική έρευνα θα έπρεπε να παραμείνει εστιασμένη στο τοπικό επίπεδο και συνεπώς αυστηρά ιδιογραφική -περιγραφική και εμπειρική. Εδώ γίνεται φανερό ότι η μεθοδολογική παράδοση της Εμπορικής Γεωγραφίας συνεχίζεται και στην περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία. Η μέθοδος έρευνας ήταν ιδιογραφική: η άμεση επιτόπια παρατήρηση των διάφορων χαρακτηριστικών της μελετώμενης περιφέρειας και η λεπτομερής καταγραφή των σχετικών ποσοτικών τους στοιχείων. Η μόνη διαφορά ήταν ότι ενώ στην Εμπορική Γεωγραφία δεν ήταν αναγκαία η φυσική παρουσία των γεωγράφων ερευνητών στο πεδίο, στην περιφερειακή οι γεωγράφοι θα έπρεπε να βρίσκονται επί τόπου στην περιοχή μελέτης και να «λασπώνουν τις μπότες τους» παρατηρώντας και καταγράφοντας τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά της.¹⁸

4. Ποσοτική Επανάσταση, Χωρική Επιστήμη και Λογικός Θετικισμός

Κατά τη δεκαετία του 1950, η περιφερειακή Οικονομική Γεωγραφία άρχισε να παρακμάζει καθώς ένα νέο Παράδειγμα άρχισε να αναδύεται στο προσκήνιο -ένα Παράδειγμα που σηματοδότησε τη μεγαλύτερη «κρίση ταυτότητας» στην ιστορία του κλάδου.¹⁹ Ο ιδιογραφικός μεθοδολογικός προσανατολισμός της περιφερειακής Οικονομικής Γεωγραφίας βρέθηκε σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές επιστήμες οι οποίες είχαν ήδη υιοθετήσει την επιστημονική

¹⁴ Barnes & Christophers 2018, 138.

¹⁵ Ibid., 138.

¹⁶ Barnes 2003, 21.

¹⁷ Hartshorne 1939/1951, 446 & 449.

¹⁸ Barnes 2003, 20.

¹⁹ Scott 2000, 20.

μέθοδο.²⁰ Ο θετικιστής Fred Shaefer είχε τελικά υπερισχύσει στη μεθοδολογική του διαμάχη με τον αντι-θετικιστή Richard Hartshorne:

Οι απόψεις του άσκησαν μεγάλη επίδραση σε μια νέα γενιά οικονομικών γεωγράφων που επεδίωκαν να επενδύσουν την ακαδημαϊκή και επαγγελματική τους σταδιοδρομία με το κύρος μιας «θετικής» επιστήμης. Έτσι, η Οικονομική Γεωγραφία εγκατέλειψε τον προηγούμενο ιδιογραφικό μεθοδολογικό της προσανατολισμό, υιοθέτησε την επιστημονική μέθοδο και μεταμορφώθηκε σε μια νομοθετική επιστήμη του χώρου, σε μια «χωρική επιστήμη» (spatial science).²¹ Μια επιστήμη ικανή όχι μόνο να εξηγεί την οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στον γεωγραφικό χώρο, αλλά και να την προβλέπει όταν ισχύουν συγκεκριμένες αρχικές συνθήκες. Ένας άλλος γεωγράφος και συνάδελφος του Shaefer στο πανεπιστήμιο της Iowa, ο Harold McCarty, έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στη διάδοση και εμπέδωση της στροφής από την περιφερειακή/ιδιογραφική στη νομοθετική/γενικευτική προσέγγιση, και μάλιστα ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν ευρέως στατιστικές τεχνικές και μαθηματικά μοντέλα στην Οικονομική Γεωγραφία. Έτσι, το Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου της Iowa ήταν το πρώτο ακαδημαϊκό κέντρο στις ΗΠΑ που υιοθέτησε την ποσοτική επανάσταση.²²

Η «επιστημονικοποίηση» της Γεωγραφίας -αυτή η επαναστατική αλλαγής Παραδείγματος- είχε δυο προϋποθέσεις: Η πρώτη ήταν η χρήση θεωρίας και η δεύτερη η χρήση ποσοτικών δεδομένων και μαθηματικών/στατιστικών τεχνικών ανάλυσής τους. Ας σημειωθεί ότι τα έργα της γερμανικής σχολής χωροθέτησης είχαν ήδη μεταφραστεί στην αγγλική,²³ οι θεωρίες της είχαν διαπεράσει τα γερμανικά γλωσσικά σύνορα και είχαν επεκταθεί ταχύτατα σε όλο τον αγγλόφωνο κόσμο, παρέχοντας εκείνο το είδος θεωρίας που ταίριαζε στην ποσοτική επανάσταση:

Ο προσανατολισμός της γερμανικής σχολής στις γενικεύσεις των παραγόντων που καθορίζουν τη χωροθέτηση των βιομηχανιών, της προσέδιδε έναν καθαρά νομοθετικό, εξηγητικό και προβλεπτικό χαρακτήρα. Από την άλλη, τα νεοκλασικά οικονομικά προσέθεταν στο εννοιολογικό corpus της Χωρικής Επιστήμης άλλο ένα είδος θεωρητικών γενικεύσεων (οικονομική ισορροπία, ορθολογική επιλογή, μεγιστοποίηση ωφέλειας, homo economicus, κλπ.), πάνω στις οποίες θεμελιώθηκαν οι θεωρίες ισόρροπης ανάπτυξης του χώρου.²⁴ Ταυτόχρονα, η χρήση ποσοτικών δεδομένων και στατιστικών τεχνικών επεξεργασίας τους ήταν η αναγκαία προϋπόθεση για τον εμπειρικό έλεγχο υποθέσεων (διαδικασία επαλήθευσης) που αποτελεί την «καρδιά» της επιστημολογίας του λογικού θετικισμού την οποία, όπως θα δούμε πιο κάτω, υιοθέτησε το νέο Παράδειγμα.

Η ποσοτική επανάσταση δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα θεωρητικών και μεθοδολογικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων στο εσωτερικό του κλάδου όπως αυτή μεταξύ του Shaefer και του Hartshorne, αλλά και των υλικών κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο στις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού και των αναγκών επίλυσης πρακτικών προβλημάτων μέσω του κρατικού παρεμβατισμού/προγραμματισμού.²⁵

Μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου οι ανάγκες ανασυγκρότησης των κατεστραμμένων ευρωπαϊκών οικονομιών και των γεωγραφικών τους χώρων ήταν πειστικές. Οι

²⁰ Barnes & Christophers 2018, 138-140.

²¹ Ο όρος «Χωρική Επιστήμη» (spatial science) είναι ένας γενικός όρος-ομπρέλα που καλύπτει επιμέρους όρους όπως «Περιφερειακή Επιστήμη» (regional science), «χωρική ανάλυση» (spatial analysis), «Χωρική Οικονομική» (spatial economics), «Αστική και Περιφερειακή Οικονομική» (urban & regional economics).

²² Barnes 2003, 21-22.

²³ Βλ. von Thunen 1966, Weber 1929, Lösch 1954, κ.ά.

²⁴ Βλ. Holland 1979, ch. 1, Cooke 1983, Pike et al. 2006.

²⁵ Barnes 2003, 24.

ανάγκες αυτές απαιτούσαν την εφαρμογή δημόσιων παρεμβατικών πολιτικών και προγραμμάτων τόσο στην οικονομία (οικονομικός προγραμματισμός), όσο και στον γεωγραφικό χώρο (πολεοδομικός, περιφερειακός και χωροταξικός σχεδιασμός).

Οι πρακτικές ανάγκες σχεδιασμού των πόλεων, των ευρύτερων οικιστικών συνόλων και περιφερειών, των υλικοτεχνικών υποδομών (μεταφορών, επικοινωνιών, ενέργειας), των βιομηχανικών ζωνών κ.ά., απαιτούσαν τη συλλογή, ποσοτικοποίηση και στατιστική επεξεργασία μεγάλου όγκου ποσοτικών δεδομένων, πράγμα που έγινε δυνατό με τη γρήγορη διάδοση της νέας, τότε, τεχνολογίας των ηλεκτρονικών υπολογιστών.²⁶ Η κάλυψη αναγκών σε κεφαλαιουχικά και καταναλωτικά αγαθά και γενικότερα η ανασυγκρότηση των καπιταλιστικών οικονομιών, πραγματοποιήθηκε μέσω μιας απρόσκοπτης οικονομικής μεγέθυνσης βασισμένης στη μαζική παραγωγή και κατανάλωση (φορντικό καθεστώς συσσώρευσης), καθώς και στην ανάπτυξη προνοιακών κρατικών πολιτικών (κεϋνσιανός τρόπος κοινωνικής ρύθμισης).²⁷ Η μαζική παραγωγή λάμβανε χώρα σε καθετοποιημένα εργοστάσια συγκεντρωμένα σε μεγάλα αστικά κέντρα τα οποία αποτέλεσαν «πόλους ανάπτυξης» των αντίστοιχων εθνικών οικονομιών.

Η συγκέντρωση πληθυσμών και δραστηριοτήτων στα μεγάλα αστικά κέντρα και τις μητροπολιτικές περιφέρειες είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία έντονων ενδοπεριφερειακών και διαπεριφερειακών κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων τις οποίες προσπαθούσαν οι δημόσιοι φορείς να εξομαλύνουν μέσω της εφαρμογής ανακατανομητικών περιφερειακών και χωροταξικών πολιτικών. Η γενικότερη τάση της εποχής ευνοούσε την ποσοτικοποίηση, μοντελοποίηση και συστηματικοποίηση των γεωγραφικών δεδομένων και γνώσεων γύρω από ζητήματα περιφερειακής ανάπτυξης και βιομηχανικής χωροθέτησης, προτύπων αστικοποίησης και ιεράρχησης οικιστικών συνόλων, χωρικών αλληλεξαρτήσεων, μεταφορικών υποδομών και ελέγχου των χρήσεων γης.

Θα πρέπει ακόμα να τονιστεί ο ρόλος που έπαιξε η ελκυστικότητα των θετικών επιστημών στην ανάπτυξη της Χωρικής Επιστήμης.²⁸ Η νίκη των ΗΠΑ και των συμμάχων της στον Β Παγκόσμιο Πόλεμο αποδόθηκε σε μεγάλο βαθμό στην υπεροχή τους έναντι της Γερμανίας στους τομείς των θετικών επιστημών και της στρατιωτικής τεχνολογίας.²⁹ Οι επιστήμες αυτές και η τεχνολογία θεοποιήθηκαν, αποτελώντας υπόδειγμα και για τις κοινωνικές επιστήμες. Άλλωστε, το ισχυρό λόμπι των οικονομολόγων είχε ήδη αναπτύξει πολύπλοκα οικονομετρικά και στατιστικά μοντέλα στις σχετικές αναλύσεις και προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης, που δεν υστερούσαν διόλου σε περιπλοκότητα (και κατ' επέκταση σε «κύρος») από αυτά των θετικών επιστημών.

Μέσα σε μια κοσμογονία ποσοτικών τεχνικών και μεθόδων, η νεότερη γενιά οικονομικών γεωγράφων που είχε γαλουχηθεί με την Περιφερειακή Γεωγραφία και τις «λασπωμένες μπότες» των επιτόπιων ιδιογραφικών μελετών, αισθανόταν περίπου ως ο «φτωχός συγγενής» των άλλων επιστημών. Ο ενθουσιώδης εναγκαλισμός της ποσοτικής επανάστασης δεν μπορεί παρά να εκληφθεί ως μια προσπάθεια της νέας αυτής γενιάς να αναβαθμίσει το κύρος της Οικονομικής Γεωγραφίας μιμούμενη τα πρότυπα και τις μεθόδους των θετικών επιστημών. Πέρα όμως από τις θεωρητικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των γεωγράφων και τις υλικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που ευνόησαν την νομοθετική στροφή της Οικονομικής Γεωγραφίας, ρόλο επίσης

²⁶ Βλ. Κουρλιούρος 2017, υποκεφ. 2.4, Λεοντίδου 2011, κεφ. 3.

²⁷ Βλ. Harvey 1995, ch. 8, Λεοντίδου 2011, 102-105, Κουρλιούρος 2017, κεφ. 4.3.

²⁸ Barnes & Christophers 2018, 60-61.

²⁹ Τα ραντάρ, οι μηχανές αποκωδικοποίησης των γερμανικών μηνυμάτων, οι υπολογιστικές μηχανές και τελικά η ατομική βόμβα, δεν ήταν παρά απτές εκφάνσεις αυτής της επιστημονικής και τεχνολογικής υπεροχής που έκριναν εν τέλει και την έκβαση του πολέμου.

έπαιξε και η κυρίαρχη γεωγραφική φαντασία της ταχύρρυθμης μεταπολεμικής φορντικής εκβιομηχάνισης.

Καθώς οι πρώην σχετικά αυτάρκεις τοπικές οικονομίες έχαναν την αυτονομία τους ενσωματώνόμενες γοργά στην ομοιογενοποιητική δυναμική της φορντικής εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης, το ζεύγμα «πόλη-εργοστάσιο» κατέκλυσε τη γεωγραφική φαντασία της περιόδου. Όπως παρατηρεί ο Lefebvre,³⁰ η επέλαση του βιομηχανικού καπιταλισμού έτεινε να ομοιογενοποιεί το χώρο στις διάφορες κλίμακες του, παράγοντας απaráλλακτα αστικοβιομηχανικά τοπία χωρικής οργάνωσης. Η ομοιογενοποιητική αυτή δυναμική παρέπεμπε στην ιδέα ότι οι κανονικότητες με τις οποίες εκδηλώνονταν ήταν απόρροια της λειτουργίας κάποιων γενικότερων νόμων χωρικής οργάνωσης της οικονομίας, οι οποίοι βρίσκονταν «εκεί έξω» (όπως ακριβώς και οι φυσικοί νόμοι) περιμένοντας να «ανακαλυφθούν» από τους οικονομικούς γεωγράφους και να συγκροτήσουν μια γενική «επιστήμη του χώρου». Η μεθοδολογία/επιστημολογία προς τούτο δεν ήταν άλλη από τον λογικό θετικισμό, τον οποίο υιοθέτησε η ποσοτική επανάσταση.

Σύμφωνα με τους πρωτεργάτες της συγκεκριμένης επιστημολογίας Moritz Schlick και Rudolf Carnap, βασικών στελεχών του «Κύκλου της Βιέννης», πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στις «αναλυτικές» και τις «συνθετικές» προτάσεις.³¹ Οι πρώτες είναι ταυτολογικές και φορμαλιστικές (π.χ. μαθηματικές προτάσεις βασισμένες σε αξιώματα που θεωρούνται αληθείς εξ ορισμού) και μπορούν να αξιολογούνται χωρίς να υποβάλλονται σε εμπειρικό έλεγχο επαληθευσιμότητας, ενώ οι δεύτερες θα πρέπει να ελέγχονται εμπειρικά προκειμένου να αποδεικνύεται η αλήθεια τους. Οι επαληθευμένες προτάσεις μπορούν αθροιστικά να οδηγούν στην κατασκευή επιστημονικής θεωρίας (γενικών νόμων που εξηγούν το παρατηρούμενο φαινόμενο).

Προτάσεις που απορρέουν από ηθικές, αξιακές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις, θρησκευτικά δόγματα, πολιτικές ιδεολογίες, κοσμοθεωρίες, κλπ., θεωρούνται «μεταφυσικές» λόγω του ότι δεν μπορούν να ποσοτικοποιηθούν ώστε να ενταχθούν σε εμπειρικό έλεγχο επαληθευσιμότητας. Ένεκα τούτου θεωρούνται «α-νόητες» (άνευ νοήματος) ως αντικείμενα επιστημονικής έρευνας, και εξ αυτού θα πρέπει να διαφοροποιούνται αυστηρά από προτάσεις βασισμένες σε γεγονότα (γεγονότα-vs-αξίες). Για παράδειγμα, στην Οικονομική Γεωγραφία, οι κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές και θεσμικές πτυχές της χωρικής ανάπτυξης δεν μπορούν να εκφραστούν με αριθμητικά δεδομένα και συνεπώς, κατά τη λογικο-θετικιστική μεθοδολογία, δεν «νομιμοποιούνται» να αποτελούν τμήμα της ερευνητικής ατζέντας της Χωρικής Επιστήμης.

Οι βασικές μέθοδοι έρευνας που σχετίζονται με την επιστημολογία/μεθοδολογία του λογικού θετικισμού, είναι η επαγωγική (inductive) και η υποθετικο-παραγωγική (hypothetico-deductive) μέθοδος.³² Η επαγωγική μέθοδος ξεκινά από την εξέταση συγκεκριμένων περιπτώσεων μέσω της συλλογής, καταγραφής και ταξινόμησης σχετικών αριθμητικών δεδομένων. Εάν η εξέταση αυτών των δεδομένων οδηγήσει σε κανονικότητες που αφορούν τις υπό εξέταση περιπτώσεις, τότε οι κανονικότητες αυτές μπορούν να μετασχηματιστούν σε υποθέσεις έρευνας.

Εάν η μελέτη πολλών άλλων ανάλογων περιπτώσεων και τα σχετικά δεδομένα επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις, τότε αυτές μπορούν να μετασχηματιστούν σε γενικεύσεις και νομοθετικές προτάσεις (γενικούς νόμους), δηλαδή σε θεωρία που εξηγεί όλα τα σχετικά φαινόμενα. Η υποθετικο-παραγωγική μέθοδος ακολουθεί την αντίστροφη πορεία: Από γενικές

³⁰ Lefebvre 1987, 138-139.

³¹ Gregory 1978, 33. Βλ. γενικότερα Nagel 1971.

³² Βλ. Harvey 1969.

αρχικές θεωρητικές προτάσεις (ή από ένα τυπικό θεωρητικό μοντέλο), προχωρεί στη διατύπωση υποθέσεων που αφορούν σε μια συγκεκριμένη ειδική περίπτωση.

Κατά την εμπειρική έρευνα, συλλέγονται, ταξινομούνται και αναλύονται ποσοτικά δεδομένα σχετικά με τη συγκεκριμένη περίπτωση προκειμένου να ελεγχθούν οι υποθέσεις. Εάν ο εμπειρικός έλεγχος αποβεί θετικός, δηλαδή αν τα δεδομένα επιβεβαιώσουν τις υποθέσεις, τότε ενισχύεται ο βαθμός «αλήθειας» των αρχικών θεωρητικών γενικεύσεων. Αντίθετα, εάν τα δεδομένα διαψεύσουν τις υποθέσεις, τότε αυτές θα πρέπει να επαναπροσδιοριστούν και η διαδικασία να ξεκινήσει εκ νέου, ή η αρχική θεωρία θα πρέπει να ανασκευαστεί ή ακόμα και να απορριφθεί πλήρως.³³

Πίσω από τον λογικό θετικισμό υποβόσκει μια υπόρρητη οντολογική παραδοχή που οι καταγωγικές της ρίζες βρίσκονται πολλούς αιώνες πριν, στην Πυθαγόρεια κοσμολογία: στην παραδοχή ότι ο κόσμος διαρθρώνεται και λειτουργεί σε αρμονία με μαθηματικές αρχές, και συνεπώς η κατανόησή του δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς τη χρήση ποσοτικών μεγεθών και μαθηματικών τεχνικών ανάλυσής τους.³⁴

5. Κριτική Οικονομική Γεωγραφία

5.1. Πολιτική Οικονομία και Μέθοδος Αφαίρεσης-Διαδοχικών Προσεγγίσεων

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980, η επιρροή της Χωρικής Επιστήμης άρχισε να φθίνει καθώς έκανε την εμφάνισή του ένα τελείως διαφορετικό Παράδειγμα, η κριτική Οικονομική Γεωγραφία. Ο όρος «κριτική» υποδηλώνει ένα τρόπο ανάλυσης που δεν παραμένει κοινωνικά απαθής απέναντι στα πολλαπλά προβλήματα που δημιουργεί και αναπαράγει η συνάρθρωση του καπιταλισμού με τον γεωγραφικό χώρο, αλλά ασκεί κριτική δείχνοντας παράλληλα εναλλακτικούς δρόμους υπέρβασης των προβλημάτων.

Η κριτική Οικονομική Γεωγραφία σηματοδότησε τη δεύτερη μεγάλη επιστημολογική τομή στην ιστορική εξέλιξη του κλάδου καθώς αμφισβήτησε τα θεωρητικά και μεθοδολογικά βάθρα της μέχρι τότε κυρίαρχης Χωρικής Επιστήμης. Το μεθοδολογικό υπόβαθρο της τελευταίας, ο λογικός θετικισμός και η ποσοτικοποίηση, αποτέλεσαν στόχο οξύτατης κριτικής σε πολλά επίπεδα. Σε πολύ γενικές γραμμές:

- Η θέση ότι η επαγωγική μέθοδος οδηγεί στην επιστημονική γνώση, αμφισβητήθηκε από τη θεωρία διαψευσιμότητας του Karl Popper.³⁵
- Η επαγωγική μέθοδος θεωρήθηκε ότι μπορεί εύκολα να οδηγήσει στις παγίδες της λεγόμενης «οικολογικής πλάνης» (ecological fallacy).³⁶
- Η περιπλοκότητα των μαθηματικών/στατιστικών τεχνικών της Χωρικής Επιστήμης ήταν σε κατάφωρη αντίφαση με την ασημαντότητα των ερευνητικών της αντικειμένων όπως λ.χ. με τις «χωρικές διαστάσεις του κυνηγιού της άγριας χήνας».³⁷
- Η «αντικειμενικότητα» των ποσοτικών δεδομένων αμφισβητήθηκε λόγω του ότι αυτά προέρχονταν κατά κανόνα από κρατικές στατιστικές και άλλες επίσημες πηγές, και ως εκ τούτου ήταν πολύ πιθανό να υποκρύπτουν πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες.
- Η παραδοχή πως ό,τι δεν μπορούσε να εκφραστεί με αριθμούς θα έπρεπε να εξαιρεθεί από την επιστημονική έρευνα, αγνοούσε βασικές πτυχές της κοινωνικο-οικονομικής, πολιτικής και

³³ Βλ. Nagel 1971, Popper 1972.

³⁴ Barnes & Christophers 2018, 139.

³⁵ Βλ. Popper 1972.

³⁶ Βλ. Λεοντίδου 2011, 159-161.

³⁷ Barnes & Christophers 2018, 143.

πολιτισμικής πραγματικότητας που ενώ δεν μπορούν να ποσοτικοποιηθούν είναι ολοφάνερο ότι παίζουν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στους διάφορους τόπους. Τέτοιες πτυχές είναι οι επικρατούσες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις, οι πολιτιστικές αξίες, νόρμες και πρότυπα συμπεριφοράς σχετικά με την εργασία και τη συνεργασία, την επιχειρηματικότητα, τον ανταγωνισμό και την καινοτομικότητα, οι θεσμοί υποστήριξης της τοπικής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, κλπ., κλπ.

Πολλοί γεωγράφοι -και όχι μόνο- συνέβαλλαν στην εμφάνιση της νέας κριτικής σχολής σκέψης, γνωστής ως ριζοσπαστική ή μαρξιστική Οικονομική Γεωγραφία, ή Πολιτική Οικονομική Γεωγραφία, αλλά οι πιο σημαντικοί θεωρούνται ο David Harvey με το έργο του: *The Limits to Capital* και η Doreen Massey με το έργο της: *Spatial Divisions of Labour*.³⁸ Η σχολή αυτή ενσωμάτωσε και «χωρικοποίησε» βασικές έννοιες και κατηγορίες της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας, όπως π.χ. κυκλοφορία και συσσώρευση κεφαλαίου, ταξική πάλη, παραγωγικές δυνάμεις και παραγωγικές σχέσεις, κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, κρίσεις υπερσυσσώρευσης, άνιση ανάπτυξη, κλπ.³⁹ Η ριζοσπαστική Οικονομική Γεωγραφία γεννήθηκε ως μια αναγκαιότητα προκειμένου να ερμηνευτούν οι κατακλυσμιαίες χωρο-οικονομικές και χωρο-κοινωνικές αλλαγές που κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 σάρωσαν στην κυριολεξία τις πόλεις και περιφέρειες των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, αλλαγές όπως οι εξής:

- Η κρίση του βιομηχανικού καπιταλισμού (Φορντισμού/Τεϋλορισμού) και οι δραματικές της επιπτώσεις σε ανθρώπους και τόπους (αποβιομηχάνιση και απώλεια θέσεων εργασίας)
- Η μετεγκατάσταση εργοστασίων μαζικής παραγωγής από τις βιομηχανικές πόλεις και περιφέρειες του Πρώτου Κόσμου σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του Τρίτου
- Η χρηματιστικοποίηση των καπιταλιστικών οικονομιών και η ανάπτυξη του νέου τριτογενή ή τεταρτογενή τομέα των πόλεων (υπηρεσίες παραγωγού).
- Η εμφάνιση νέων, μετα-φορντικών μορφών και χώρων οικονομικής δραστηριότητας (ευέλικτη συσσώρευση) και η ανάπτυξη επιχειρηματικών δικτύων και συστάδων (clusters) στις λεγόμενες νεομαρσαλιανές βιομηχανικές συνοικίες (neo-Marshallian industrial districts).
- Η στροφή στις οικονομίες βασισμένες στη γνώση (knowledge-based economies) και η εμφάνιση νέων βιομηχανικών χώρων συγκέντρωσης καινοτομικών δραστηριοτήτων στις «ζώνες του ήλιου» (τεχνοπόλοι, καινοτομικές και μαθησιακές περιφέρειες).
- Η προϊούσα νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και οι γεωγραφικές στρατηγικές των πολυεθνικών εταιριών διαχείρισης των παγκόσμιων παραγωγικών τους αλυσίδων και δικτύων.
- Η ανάπτυξη των λεγόμενων «παγκόσμιων πόλεων» ως επιτελικών κόμβων διεύθυνσης και ελέγχου της παγκόσμιας ροής κεφαλαίων και της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης
- Η επιδείνωση των χωρο-οικονομικών και χωρο-κοινωνικών ανισοτήτων στις πόλεις και περιφέρειες των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών καθώς και σε διεθνή κλίμακα.

Τέτοιες διαρθρωτικές αλλαγές ομαδοποιημένες κάτω από τον γενικό όρο «καπιταλιστική αναδιάρθρωση» (capitalist restructuring) αποτέλεσαν τελείως νέα φαινόμενα τα οποία η Χωρική Επιστήμη, με την έμφασή της στις νεοκλασικές αρχές του οικονομικού ορθολογισμού (homo economicus) και της γενικής χωρικής ισορροπίας, αδυνατούσε να ερμηνεύσει με στοιχειώδη επάρκεια.

Η «συνάντηση» και «συνομιλία» της Οικονομικής Γεωγραφίας με την Πολιτική Οικονομία παρείχε το κατάλληλο θεωρητικό πλαίσιο για την ανάλυση των γενικών κοινωνικο-οικονομικών τάσεων του καπιταλισμού και της διαλεκτικής τους συνάρθρωσης με τον

³⁸ Βλ. αντίστοιχα Harvey 1982, Massey 1984.

³⁹ Βλ. Peet & Thrift 1989.

γεωγραφικό χώρο. Ο όρος «διαλεκτική συνάρθρωση» υποδηλώνει ένα είδος ανάλυσης που εξετάζει όχι μόνο τις επιπτώσεις των καπιταλιστικών διαδικασιών στον γεωγραφικό χώρο, αλλά και το αντίστροφο, δηλαδή τις επιπτώσεις της οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου στις καπιταλιστικές διαδικασίες καθ'αυτές. Η αμφίδρομη σχέση δράσεων-αναδράσεων μεταξύ οικονομίας/κοινωνίας και γεωγραφικού χώρου αποδόθηκε με τον όρο «χωρο-κοινωνική διαλεκτική» (socio-spatial dialectic).⁴⁰

Σύμφωνα με αυτή, ο γεωγραφικός χώρος δεν νοείται ως μια αυτοτελής οντότητα πέρα και έξω από την κοινωνία, ούτε ως μια παθητική αντανάκλασή της, αλλά ως ένα ενεργητικό διάμεσο μέσω του οποίου η κοινωνία παράγει και αναπαράγει τους όρους της ύπαρξής της. Για την αντίληψη αυτή, οι κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες/αλλαγές και οι χωρικές δομές/αλλαγές δεν αποτελούν δύο αυτόνομες οντότητες, αλλά η μια αλληλοεπιδρά με την άλλη σε μια εσωτερική ενότητα αντιθέτων, δηλαδή σε μια διαλεκτική ενότητα. Η μία οντότητα εκφράζεται μέσα από τη σχέση της με την άλλη και η άλλη μέσα από τη σχέση της με την πρώτη. Καθεμία νοηματοδοτεί την άλλη και παράλληλα νοηματοδοτείται απ' αυτή.

Σε αυτό το πλαίσιο, η πιο σημαντική οντολογική συμβολή της Πολιτικής Οικονομικής Γεωγραφίας είναι η αντίληψη του γεωγραφικού χώρου όχι ως ενός ουδέτερου «αντικειμένου» ή «δοχείου» που περιέχει τα φαινόμενα χωρίς να επηρεάζεται απ' αυτά, όπως σε όλα τα προηγούμενα Παραδείγματα, αλλά ως μια ενεργητική αρένα επί της οποίας εκδιπλώνονται κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις και εξουσιαστικές πολιτικές, την μετασχηματίζουν και ταυτόχρονα μετασχηματίζονται απ' αυτήν. Με άλλα λόγια, ο χώρος έγινε αντιληπτός ως μια «κοινωνική κατασκευή» εν τω γίνεσθαι που παίζει σημαντικό ρόλο στην διάρθρωση (και αναδιάρθρωση) των ίδιων των καπιταλιστικών οικονομικο-κοινωνικών διαδικασιών.⁴¹

Η μεθοδολογία της πολιτικο-οικονομικής σχολής σκέψης βασίζεται στο συνδυασμό της διαλεκτικής υλιστικής λογικής με τον μεθοδολογικό ολισμό και η εφαρμογή της με τη μέθοδο της αφαίρεσης και διαδοχικής προσέγγισης.⁴² Κατά τη διαλεκτική λογική, η αρχή που διαπερνά τον κόσμο των υλικών φαινομένων είναι η διαρκής κίνηση, αλλαγή και αλληλεπίδραση -κίνηση που ακολουθεί το τριαδικό σχήμα: θέση-άρνηση-άρνηση της άρνησης, ή θέση-αντίθεση-σύνθεση. Η διαλεκτική υλιστική μεθοδολογία προσεγγίζει τα κοινωνικο-οικονομικά φαινόμενα ως σύνθετες ολότητες και εδώ ακριβώς συνδυάζεται με τον μεθοδολογικό ολισμό: την θέση ότι έγκυρη γνώση των φαινομένων συνάγεται μέσω της ανάλυσης ολοτήτων νοούμενων ως σύνθεση των επιμέρους στοιχείων τους -πράγμα που επαναφέρει στο προσκήνιο την αριστοτελική ρήση ότι «το γαρ όλον πρότερον αναγκαίον είναι του μέρους». Κατά τους Fine και Harris, το καθήκον της επιστήμης είναι να παραγάγει γνώση ικανή να διεισδύει πίσω από την επιφάνεια των πραγμάτων, στις βαθύτερες κρυμμένες αιτίες τους. Όπως γράφουν:

Όμως το να πάει κάποιος πίσω από την επιφάνεια των πραγμάτων δεν είναι καθόλου απλό καθήκον. Πρώτον, τα φαινόμενα που βρίσκονται από πίσω (ή οι έννοιες αυτών των φαινομένων) δεν είναι απλώς εκεί περιμένοντας να ανακαλυφθούν. Αρχίζοντας από την εμπειρία του σύνθετου κόσμου των φαινομένων και από τις υφιστάμενες επιστημονικές και ιδεολογικές προσπάθειες να κατανοήσει αυτή την εμπειρία, η επιστήμη έχει το καθήκον να παραγάγει τις έννοιες που αντιστοιχούν σε αυτά τα κρυμμένα φαινόμενα. Και δεύτερον η επιστήμη δεν παραμένει απλώς στο στάδιο της εννοιολόγησης αυτών των κρυμμένων ουσιαστών φαινομένων. Το καθήκον της είναι να παραγάγει γνώση του πώς αυτά καθορίζουν και αναδεικνύουν τα φαινόμενα τα οποία είναι προφανή, παρατηρήσιμα και

⁴⁰ Βλ. Soja 1980, 1985.

⁴¹ Massey 1984.

⁴² Βλ. Marx 1973, 100-1, Marx 1978, 26, Ollman 2016.

αντιληπτά από την καθημερινή εμπειρία.⁴³

Σύμφωνα με τη μέθοδο της αφαίρεσης και διαδοχικής προσέγγισης, ένα σύνθετο φαινόμενο αναλύεται σε απλούστερα στοιχεία, καθένα από τα οποία, με τη σειρά του, αναλύεται διαδοχικά σε όλο και πιο απλούστερα, κ.ο.κ., μέχρις ότου η ανάλυση να φθάσει στα πλέον στοιχειώδη. Από εκεί ακολουθείται η αντίστροφη πορεία: η σύνθεση των επιμέρους αναλύσεων μέχρι να φτάσουμε στο αρχικό φαινόμενο όχι όμως ως μια χαοτική σύλληψη του όλου όπως στην αρχή της πορείας, αλλά ως «μια πλούσια ολότητα πολλαπλών καθορισμών και σχέσεων».⁴⁴

Τις βασικές αρχές της μεθόδου της Πολιτικής Οικονομίας εφαρμόζει στα γεωγραφικά τους συμφραζόμενα η Doreen Massey στο βιβλίο της με τίτλο: *Spatial Divisions of Labour*. Όπως γράφει,

Η προσέγγιση που υιοθετήθηκε εδώ [...] αναγνωρίζει την ύπαρξη βαθύτερων αιτιακών διαδικασιών, αλλά αναγνωρίζει επίσης ότι αυτές οι διαδικασίες δεν λειτουργούν ποτέ σε απομόνωση. Διότι είναι αυτή ακριβώς η λειτουργία τους σε ποικίλους συνδυασμούς που παράγει πολλαπλότητα και μοναδικότητα. Η συγκεκριμένη φύση του καπιταλισμού σε συγκεκριμένες χώρες, οι πολύ διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους διάφορα τμήματα της οικονομίας ανταποκρίνονται στη γενική κατάσταση οικονομικής ύφεσης, η τελείως διαφορετική επίπτωση που συγκεκριμένες μορφές οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να έχουν σε διαφορετικές περιφέρειες και τοπικές περιοχές, είναι αποτέλεσμα πολλαπλών καθορισμών. Αντί να προσπαθούμε να θεωρούμε τέτοιες διαφορές ως κανονικές, ή να τις προσεγγίζουμε ως απλές παρεκκλίσεις μιας γενικότερης τάσης, είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε την ύπαρξή τους, να κατανοούμε τη συγκρότησή τους και να αποτιμάμε τα αποτελέσματά τους [...] Τόσο το γενικό, όσο και το συγκεκριμένο είναι ουσιώδη και για την ανάλυση και για την πρακτική δράση.⁴⁵

5.2. Σχολή Ρύθμισης και Μεθοδολογία του Κριτικού Ρεαλισμού

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά παρατηρείται μια σύμπλεξη της Πολιτικής Οικονομίας με τη λεγόμενη «Σχολή της Ρύθμισης» στην Οικονομική Γεωγραφία.⁴⁶ Η σχολή αυτή, με γαλλικές καταβολές, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στις διαδικασίες οικονομικών και γεωγραφικών αναδιαρθρώσεων του καπιταλισμού με βάση τις έννοιες του «καθεστώτος συσσώρευσης» και του «τρόπου κοινωνικής ρύθμισης».

Παρόλο που κάποιοι θεωρούν ότι οι έννοιες αυτές αποτελούν επαναδιατύπωση εννοιών της Πολιτικής Οικονομίας με νέο λεξιλόγιο, η Σχολή της Ρύθμισης, χωρίς να παραβλέπει τον καθοριστικό ρόλο της οικονομικής σφαίρας στη χωρική δυναμική του καπιταλισμού, δίνει παράλληλα έμφαση σε θεσμικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις. Στην ουσία αποτελεί μια προσπάθεια άρσης του «οικονομισμού» της Πολιτικής Οικονομίας καθώς δεν υποβαθμίζει τις διαστάσεις αυτές ως δευτερεύουσας σημασίας στοιχεία του εποικοδομήματος, αλλά τους αναγνωρίζει ιδιαίτερα σημαντικό και αυτόνομο ρόλο. Από την άποψη αυτή η Σχολή της Ρύθμισης αποτελεί μια ανανεωμένη εκδοχή της Πολιτικής Οικονομικής Γεωγραφίας, όπως φαίνεται στη σχετική βιβλιογραφία.⁴⁷

Μια ακόμα σημαντική μεθοδολογική επιρροή στην κριτική Οικονομική Γεωγραφία άσκησε η μεθοδολογία του κριτικού ρεαλισμού η οποία λειτούργησε συμπληρωματικά με την μέθοδο

⁴³ Fine & Harris 1986, 6.

⁴⁴ Marx 1973, 101.

⁴⁵ Massey 1984, 6 (δική μου μετάφραση).

⁴⁶ Βλ. Aglietta 1979, Boyer 1988, Piore & Sabel 1984, Lipietz 1986, Scott 1988.

⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά Harvey 1995, Scott 1988, Moulaert & Leontidou 1995.

αφαίρεσης και διαδοχικής προσέγγισης συνδέοντάς την με συγκεκριμένες ερευνητικές μεθόδους «επί του εδάφους».⁴⁸ Κατά τον κριτικό ρεαλισμό ο κόσμος των φαινομένων διαιρείται σε τρία διαδοχικά επίπεδα: (α) το επίπεδο των γεγονότων, (β) το επίπεδο των μηχανισμών, και (γ) το επίπεδο των αιτιακών δομών.⁴⁹ Τα γεγονότα συγκροτούν τη σφαίρα του συγκεκριμένου. Ωστόσο, αυτά αποτελούν την επιφανειακή έκφραση βαθύτερων μηχανισμών και αιτιακών δομών που βρίσκονται «κρυμμένες» κάτω από την επιφάνεια των φαινομένων και που συγκροτούν τη σφαίρα του αφηρημένου. Η επιστημονική έρευνα οφείλει να προσφέρει εξηγήσεις των συγκεκριμένων γεγονότων που απαρτίζουν τις παρατηρούμενες πραγματικότητες, αλλά όχι σε απομόνωση: η έρευνα θα πρέπει να προχωρεί κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων στη γνώση των βαθύτερων μηχανισμών και αιτιακών δομών που παράγουν αυτά τα γεγονότα και που τους δίνουν το συγκεκριμένο νόημά τους.

Σύμφωνα με τον κριτικό ρεαλισμό, οι βασικές μέθοδοι έρευνας είναι η εκτατική και η εντατική (extensive and intensive research methods), κάθε μια εκ των οποίων παίζει τελείως διακριτό αλλά και συμπληρωματικό ρόλο στην παραπάνω διαδικασία.⁵⁰ Η εκτατική έρευνα βασίζεται σε μεγάλης κλίμακας στατιστικές επεξεργασίες προκαθορισμένων ποσοτικών δεδομένων (που συλλέγονται στο πεδίο της έρευνας με τη βοήθεια ερωτηματολογίων) και που οδηγούν σε κανονικότητες και γενικεύσεις που αφορούν στο υπό διερεύνηση φαινόμενο ή πρόβλημα.

Όπως έχει προαναφερθεί, αυτή είναι η μέθοδος που ακολουθήθηκε από τη Χωρική Επιστήμη, και μπορεί να αποκαλύψει το «τι», το «πόσο», το «πότε» και το «που» των φαινομένων, όμως το «γιατί», δηλαδή τα βαθύτερα αίτια τους, παραμένουν επιμελώς κρυμμένα. Οι στατιστικές γενικεύσεις είναι ένα ζήτημα, και η αιτιατή εξήγηση είναι ένα άλλο, που δεν σχετίζεται κατ' ανάγκη με το πρώτο. Η διείσδυση στον υπόγειο και αφανή χώρο των μηχανισμών και των αιτίων απαιτεί την υιοθέτηση της εντατικής μεθόδου έρευνας κατά την οποία τίθενται και διερευνώνται σε βάθος ειδικότερα ερωτήματα και υποθέσεις προκειμένου να γίνει κατανοητό πώς και γιατί ένα συγκεκριμένο φαινόμενο σχετίζεται (ή δεν σχετίζεται) αιτιατά με κάποιο άλλο. Αντί να χρησιμοποιεί μεγάλης κλίμακας έρευνες με ερωτηματολόγια και μαθηματικές/στατιστικές αναλύσεις των συλλεγόντων στοιχείων, εστιάζει σε ένα μικρό αριθμό συγκεκριμένων περιπτώσεων τις οποίες εξετάζει σε βάθος με τη βοήθεια ποιοτικών μεθόδων έρευνας όπως οι ακόλουθες:⁵¹

- **Έρευνα αρχείων:** Σε γενικές γραμμές τα αρχεία είναι «αποθήκες» τεκμηρίων του παρελθόντος με ιστορική αξία. Παραδοσιακά το αρχειακό υλικό περιλαμβάνει γραπτά τεκμήρια σε χαρτί (π.χ. αποφάσεις δημόσιων οργανισμών, οικονομικών και κοινωνικών φορέων, ημερήσιος και περιοδικός τύπος, αλληλογραφία, σημειώσεις, ημερολόγια και λοιπά χειρόγραφα πολιτικών προσωπικοτήτων ή/και κοινωνικών παραγόντων, φωτογραφικό υλικό, σχέδια και χάρτες, κ.ά.). Στη σημερινή πληροφορική εποχή, μαζί με τα παραδοσιακά αρχειακά τεκμήρια (πολλά εκ των οποίων είναι σήμερα ψηφιοποιημένα), περιλαμβάνονται και άλλα είδη αρχειακού υλικού (ψηφιακά αρχεία εικόνas, ήχου, κειμένων κ.λπ.). Το αρχειακό υλικό δεν είναι ιδεολογικά και πολιτικά ουδέτερο δεδομένου ότι σε αυτό αντανakλώνται και εκφράζονται επιλογές φορέων εξουσίας (κατά κανόνα του κράτους) αναφορικά με το τι «αξίζει» να διασωθεί από το παρελθόν και τι όχι. Η μέθοδος αυτή απαντάται περισσότερο σε ιστορικές έρευνες, αλλά στο βαθμό που τα αρχειακά τεκμήρια περιλαμβάνουν ή υποδηλώνουν, πέραν των ιστορικών, και χωρο-

⁴⁸ Barnes 2009, 318.

⁴⁹ Sayer 1984, 215.

⁵⁰ Sayer 1984, 219-228.

⁵¹ Barnes & Christophers 2018, 142-143, Giddens 2009, 49-59, Mason 2003, Ιωσηφίδης 2006, Ιωσιφίδης 2011.

οικονομικές πτυχές, χρησιμοποιείται και στην οικονομικο-γεωγραφική έρευνα.

- **Ανάλυση κειμένων:** Αφορά στην κριτική ανάγνωση γραπτών ντοκουμέντων με στόχο την «αποκωδικοποίησή» τους, δηλαδή την αποκάλυψη κρυμμένων νοημάτων, υποθέσεων, αντιθέσεων, σχετιζόμενων με διάφορες τεχνολογίες κοινωνικής εξουσίας που έχουν αποκρυσταλλωθεί στα εν λόγω κείμενα. Σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο Michel Foucault ο οποίος εγκαινίασε αυτή τη μέθοδο, δεν υπάρχει ντοκουμέντο χωρίς ρητά και υπόρρητα νοήματα που υποδηλώνουν σχέσεις εξουσίας στο πλαίσιο των οποίων παρήχθη το εν λόγω ντοκουμέντο. Οι περιορισμοί της ανάλυσης κειμένων σχετίζονται με το γεγονός ότι τα κείμενα μπορεί να μην αποτελούν ολοκληρωμένες ενότητες αλλά «θραύσματα», καθώς και με το γεγονός ότι μπορεί να εκφράζουν προκατειλημμένες απόψεις εκείνων που τα συνέγραψαν.

- **Εθνογραφία/Συμμετοχική παρατήρηση:** Η μέθοδος αυτή συναντάται περισσότερο στην Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία και αφορά στη στενή και συχνή επαφή του ερευνητή με τα άτομα ή τις κοινωνικές ομάδες που μελετά. Η επιτυχία της μεθόδου εξαρτάται από δυο παράγοντες: Πρώτον, από τον βαθμό ένταξης του ερευνητή στο χωρο-κοινωνικό και χωρο-πολιτισμικό περιβάλλον της μελετώμενης ομάδας έτσι ώστε οι συμπεριφορές των ατόμων που την απαρτίζουν να είναι απόλυτα αυθεντικές -δηλαδή ανεπηρέαστες από τη φυσική παρουσία και πιθανή «επιρροή» του ερευνητή. Δεύτερον, από την ικανότητά του να παρατηρεί σε βάθος και να αποκωδικοποιεί λέξεις και εκφράσεις, υπονοούμενα, σιωπές και μισόλογα, κινήσεις του σώματος, συμπεριφορές και δράσεις των μελών της μελετώμενης ομάδας. Οι περιορισμοί της μεθόδου σχετίζονται: (α) με το μικρό μέγεθος των μελετώμενων ομάδων ή κοινοτήτων, γεγονός που οδηγεί σε έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας ή συγκρισιμότητας των αποτελεσμάτων της έρευνας με άλλες περιπτώσεις, (β) με μη αυθεντικές στάσεις των παρατηρούμενων προκειμένου να ικανοποιήσουν τις «προσδοκίες» του ερευνητή, και (γ) αντίστροφα, υπέρ του δέοντος ταύτιση του ερευνητή με τις απόψεις της παρατηρούμενης ομάδας πράγμα που του στερεί την αναγκαία «απομάκρυνση» που επιβάλλει η επιστημονική αντικειμενικότητα της έρευνας.

- **Έρευνα πεδίου:** Η έρευνα πεδίου αποτελεί τυπική μέθοδο από την εποχή της Περιφερειακής Γεωγραφίας, και βασίζεται στην επιστημολογική υπόθεση ότι η πραγματική γνώση μιας διαδικασίας ή ενός φαινομένου μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν ο ερευνητής βρίσκεται επιτόπου στο πεδίο στο οποίο λαμβάνει χώρα η διαδικασία ή το φαινόμενο, παρατηρεί και καταγράφει με κάθε δυνατή λεπτομέρεια τα στοιχεία που το συναποτελούν. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι οι καταγραφές στο πεδίο συνιστούν στοιχεία εμπειρικής γνώσης καθώς περιγράφουν τις εξωτερικές -επιφανειακές- πτυχές των μελετώμενων φαινομένων και όχι τις βαθύτερες αιτίες τους. Για το λόγο αυτόν η έρευνα πεδίου θα πρέπει να συμπληρώνεται με άλλες μεθόδους όπως η έρευνα αρχείων, η εθνογραφία/συμμετοχική παρατήρηση, κλπ., ούτως ώστε να συνάγονται περισσότερο έγκυρα ερευνητικά συμπεράσματα.

- **Συνέντευξη σε βάθος:** Συνδυάζεται με την έρευνα πεδίου και την εθνογραφία/συμμετοχική παρατήρηση και αποτελεί την πλέον χαρακτηριστική ποιοτική μέθοδο έρευνας στην κριτική Οικονομική Γεωγραφία. Διακρίνεται σε διάφορους τύπους όπως η εταιρική συνέντευξη, η συνέντευξη ατόμων-κλειδιών στη βιομηχανία ή σε διάφορους κυβερνητικούς και γραφειοκρατικούς οργανισμούς, η συνέντευξη εργαζομένων. Οι ερωτήσεις μπορεί να είναι είτε κλειστές (πράγμα που κάνει τη συνέντευξη να μοιάζει περισσότερο με συμπλήρωση ερωτηματολογίου από τον συνεντευξιαζόμενο), ή ανοιχτές και ευρείες, πράγμα που κάνει τον συνεντευξιαζόμενο περισσότερο ελεύθερο και ευέλικτο της απαντήσεως του και τον ερευνητή περισσότερο ικανό να υποβάλλει συμπληρωματικές ερωτήσεις που δεν είχαν αρχικά προβλεφθεί. Προϋπόθεση επιτυχίας της μεθόδου είναι η οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης ανάμεσα στον ερευνητή και στον συνεντευξιαζόμενο. Οι σχέσεις μεταξύ των μερών μπορεί να

είναι ένας προς έναν, μπορεί όμως κατά περίπτωση να περιλαμβάνονται περισσότεροι του ενός ερευνητές και περισσότεροι του ενός συνεντευξιαζόμενοι, π.χ. ομάδες εστίασης (focus groups).

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η αδυναμία της εκτατικής έρευνας να εισχωρήσει στα βαθύτερα αίτια των φαινομένων, δεν θα πρέπει να οδηγεί τους ερευνητές σε υποτίμηση των δυνατοτήτων της και αντιστοίχως σε υπερεκτίμηση αυτών της εντατικής. Το αδύνατο σημείο της δεύτερης είναι η έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας. Το ζητούμενο είναι ο συνδυασμός του ισχυρού σημείου της εκτατικής έρευνας (μεγαλύτερος βαθμός αντιπροσωπευτικότητας) με το ισχυρό σημείο της εντατικής (διεισδυτικότητα στην κατανόηση των αιτίων). Κατά συνέπεια οι σχέσεις μεταξύ εκτατικής και εντατικής έρευνας δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως σχέσεις ανταγωνιστικές, αλλά ως συμπληρωματικές.⁵² Επιδίωξη θα πρέπει να είναι η σύνθεση των γνώσεων.

Η εκτατική έρευνα και οι συναφείς ποσοτικές μέθοδοι συμβάλλουν στη διερεύνηση των ευρύτερων χαρακτηριστικών και κανονικοτήτων των εξεταζόμενων φαινομένων. Η διερεύνηση όμως αυτή, όπως σημειώθηκε παραπάνω, δεν συνιστά αιτιατή εξήγηση. Συνιστά όμως μια δυνατότητα: Εντός του πλαισίου αυτών των χαρακτηριστικών και κανονικοτήτων μπορούν να διατυπώνονται ειδικότερα ερευνητικά ερωτήματα ή υποθέσεις που αντανakλούν πιθανές αιτιατές συσχετίσεις ανάμεσα στα μελετώμενα στοιχεία. Η εντατική έρευνα και οι ποιοτικές μέθοδοι έρχονται στο σημείο αυτό να συμβάλλουν στην σε βάθος διερεύνηση των ειδικότερων αυτών υποθέσεων, βοηθώντας μας να κατανοήσουμε σε ποιο βαθμό και με ποιο συγκεκριμένο τρόπο οι ευρύτερες σχέσεις και κανονικότητες εκφράζονται, ή και διαφοροποιούνται ενδεχομένως, στο συγκεκριμένο και ειδικό επίπεδο της ανάλυσης.⁵³

5.3. Πολιτιστική και Θεσμική Στροφή

Κατά τη δεκαετία του 1990 η πολιτική οικονομική προσέγγιση αποτέλεσε στόχο κριτικής από μεταμοντέρνα και μεταστρουκτουραλιστικά ρεύματα σκέψης ως «ολιστική», «οικονομίστικη» και «ντετερμινιστική». Ότι δηλαδή: (α) έδινε έμφαση σε ολότητες και γενικεύσεις παραμελώντας το τοπικό και ιδιαίτερο, (β) έδινε έμφαση στις οικονομικές πτυχές της χωρικής ανάπτυξης παραμελώντας τις πολιτισμικές, κοινωνικές, θεσμικές κλπ., και (γ) έδινε προτεραιότητα στις ευρύτερες χωρο-οικονομικές δομές και τους «αντικειμενικούς» νόμους κίνησης του κεφαλαίου στο χώρο παραμελώντας τους επιμέρους φορείς δράσης και τα απρόβλεπτα υποκειμενικά χωρικά αποτελέσματα.⁵⁴

Οι υλικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες ευνοούσαν αυτή την αλλαγή προσανατολισμού της κριτικής Οικονομικής Γεωγραφίας: Το Τείχος του Βερολίνου

⁵² Barnes & Christophers 2018, 141.

⁵³ Ένας χρήσιμος παραλληλισμός μπορεί να γίνει ανάμεσα στην εκτατική και εντατική έρευνα από τη μια και στις τεχνικές της φωτογραφίας από την άλλη. Όταν θέλουμε να φωτογραφίσουμε μια ευρεία περιοχή (π.χ. μια ολόκληρη πλευρά ενός οικοδομικού τετραγώνου), θα πρέπει να τοποθετήσουμε στη μηχανή μας ευρυγώνιο φακό. Το εύρος πεδίου που θα «αιχμαλωτίσει» ο φακός, μας επιτρέπει μεν να έχουμε την εικόνα του συνόλου των κτιρίων που αποτελούν την πλευρά του οικοδομικού τετραγώνου, δεν έχουμε όμως τη δυνατότητα να διακρίνουμε καθαρά τις λεπτομέρειες των οικοδομικών στοιχείων των κτιρίων αυτών. Θα πρέπει να τοποθετήσουμε τηλεφακό και να εστιάσουμε στα εν λόγω στοιχεία προκειμένου να διακρίνονται στη φωτογραφία οι λεπτομέρειές τους. Η ακόμα πιο κοντίνι μάλιστα φωτογράφιση μπορεί να αποκαλύψει στοιχεία που θα περνούσαν αρχικά απαρατήρητα, όπως ρωγμές στον τοίχο της πρόσοψης κάποιου κτιρίου, κ.ο.κ. Η πρώτη ευρυγώνια φωτογράφιση (που μπορεί να παραλληλιστεί με την εκτατική έρευνα) μας δίνει μια γενική άποψη του αντικείμενου – μια άποψη που είναι αναμφίβολα χρήσιμη. Όμως, είναι η δεύτερη εστιασμένη φωτογράφιση (που μπορεί να παραλληλιστεί με την εντατική έρευνα) που αποκαλύπτει τις ουσιαστικές ιδιαιτερότητες ή και τις διαφοροποιήσεις των στοιχείων που το συναποτελούν.

⁵⁴ Βλ. Κουρλιούρος 2007.

κατεδαφίστηκε το 1989, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές κυριαρχούσαν στο σύνολο σχεδόν του καπιταλιστικού κόσμου και τα οξυμένα προβλήματα των δύο προηγούμενων δεκαετιών (κρίση και αποβιομηχάνιση, υψηλά ποσοστά ανεργίας, κλπ.) είχαν περιοριστεί καθώς ο καπιταλισμός είχε μπει στη μετα-βιομηχανική/μεταφορντική του φάση. Στο πεδίο της θεωρίας η Πολιτική Οικονομία είχε χάσει τα προηγούμενα ερείσματά της στο χώρο της κριτικής διανόησης καθώς άλλα εναλλακτικά ρεύματα σκέψης ήρθαν στο προσκήνιο, όπως ο μεταμοντερνισμός και μετα-στρουκτουραλισμός, οι πολιτισμικές σπουδές, η οικολογία, ο φεμινισμός, οι μετα-αποικιακές σπουδές, κ.ά.

Τα παλιά «οικονομίστικα» αιτήματα (βασισμένα στην ταξική διάρθρωση και την οικονομική αναδιανομή) άρχισαν να αντικαθίστανται από ζητήματα σχετικά με την κουλτούρα, την ταυτότητα, το φύλο, τη φυλή, τη σεξουαλικότητα, την κατανάλωση και το lifestyle - γενικότερα με πολιτιστικά θέματα. Σε αυτά τα πλαίσια, ένα νέο ρεύμα στην κριτική Οικονομική Γεωγραφία γνωστό ως «πολιτιστική στροφή» (cultural turn) ή και «θεσμική στροφή» (institutional turn) εγκατέλειψε το μεγαλόστομο αφήγημα της Πολιτικής Οικονομίας και εστίασε τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα στις πολιτιστικές, θεσμικές και εξελικτικές διαστάσεις των χωρο-οικονομικών φαινομένων.⁵⁵ Η προσέγγιση αυτών των θεμάτων απαιτούσε τη χρήση κατ' αποκλειστικότητα, ποιοτικών μεθόδων.

5.4. Προς μια Συνθετική Θεώρηση του «Οικονομικού» με το «Πολιτιστικό»

Όπως ήταν εν πολλοίς αναμενόμενο, η πολιτιστική και θεσμική στροφή αποτέλεσε στόχο οξείας κριτικής από πολιτικο-οικονομικούς γεωγράφους. Ας δούμε ενδεικτικά μερικά βασικά κριτικά επιχειρήματα: Η Markusen σημειώνει ότι η κατ' αποκλειστικότητα χρήση ποιοτικών μεθόδων και η πλήρης απουσία εμπειρικών αποδείξεων από τις σχετικές έρευνες, τις καθιστούσε «ανεπαρκείς», «ασαφείς» και κυρίως «απολιτικές».⁵⁶ Με άλλα λόγια, ανίκανες να προσεγγίσουν και κατανοήσουν τα πραγματικά προβλήματα κοινωνικών ομάδων και τόπων και να προτείνουν εναλλακτικές πολιτικές για την αντιμετώπισή τους. Η Perrons σωστά επισημαίνει ότι η έμφαση της πολιτιστικής/θεσμικής στροφής στη μελέτη επιμέρους τοπικοτήτων (περιφερειών) «βλέπει μεν το δέντρο αλλά χάνει το δάσος» δηλαδή την άνιση περιφερειακή ανάπτυξη των καπιταλιστικών χωρών ως συνολική διαδικασία οργανικά συνδεδεμένη με την βαθύτερη λογική του κεφαλαίου.⁵⁷ Σύμφωνα με τον Hudson, η εγκατάλειψη της οικονομικής σφαίρας από την πολιτιστική και θεσμική στροφή, αποκρύπτει το πραγματικό «πρόσωπο» του σύγχρονου καπιταλισμού που εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από τη δυναμική της συσσώρευσης κεφαλαίου, της εκμετάλλευσης της εργασίας, των ταξικών σχέσεων εξουσίας, της άνισης ανάπτυξης του χώρου, του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού, των γεωπολιτικών εντάσεων και συγκρούσεων για τον έλεγχο κρίσιμων πόρων, κ.ο.κ.⁵⁸ Κατά τον προαναφερθέντα θεωρητικό, οι λόγοι της στροφής στους ερευνητικούς προσανατολισμούς της κριτικής Οικονομικής Γεωγραφίας σχετίζονται με την ανάδυση διάφορων «μετα-ισμών» στο εσωτερικό της (μεταμοντερνισμός/μετα-στρουκτουραλισμός) που συγκροτήθηκαν όχι στη βάση της συνεργασίας και της αμοιβαίας συμπληρωματικότητας με την πολιτικο-οικονομική προσέγγιση, αλλά στη βάση της αντιπαλότητας με αυτή.⁵⁹

⁵⁵ Βλ. Gibson-Graham 1996, Crang 1997, Barnes 2001, 2003, 2009, Scott 2000, Bryson et al. (eds.) 2002, 8-19, Barnes & Christophers 2018, ch. 3, Martin 2003, Boschma & Martin 2007, Hayter & Patchell 2016.

⁵⁶ Βλ. π.χ. Markusen 2003.

⁵⁷ Perrons 2000, 2001.

⁵⁸ Hudson 2006.

⁵⁹ Hudson 2006.

Ανάλογες απόψεις διατυπώνει και ο Harvey, ο οποίος μάλιστα θεωρεί τον μεταμοντερνισμό και την πολιτιστική στροφή ως τους κύριους υπεύθυνους για τα ελλείματα ριζοσπαστικότητας και πολιτικού αισθητηρίου των πολιτιστικών γεωγραφικών προσεγγίσεων.⁶⁰ Όπως σωστά υποστηρίζουν πολλοί άλλοι ερευνητές, παρότι η πολιτιστική και θεσμική σφαίρα παίζουν πράγματι σημαντικό ρόλο, δεν είναι αυθύπαρκτες οντότητες, δεν αποτελούν αφαίρεση από την υλική πραγματικότητα των οικονομικών σχέσεων όπως αυτές έχουν ιστορικά αναπτυχθεί στους διάφορους τόπους.⁶¹

Συνεπώς στη κριτική Γεωγραφία δεν εξαφανίζεται ούτε μειώνεται η σημασία της οικονομικής σφαίρας, αλλά διαποτίζεται από κοινωνικά, πολιτιστικά και θεσμικά στοιχεία. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι φανερό ότι απαιτείται πλέον μια ανανέωση της ριζοσπαστικής κριτικής της χωρικής οικονομίας του καπιταλισμού, η οποία θα συνδυάζει τους μη οικονομικούς θεσμικούς και πολιτιστικούς παράγοντες με βασικές έννοιες της Πολιτικής Οικονομίας όπως η συσσώρευση κεφαλαίου, η ταξική κοινωνική διάρθρωση, ο κοινωνικός και χωρικός καταμερισμός της εργασίας, η άνιση ανάπτυξη και ο ιμπεριαλισμός, οι ασύμμετρες σχέσεις πολιτικής εξουσίας και ο ρόλος του καπιταλιστικού κράτους σε αυτές, κ.ά.⁶² Εν κατακλείδι, φαίνεται να διαμορφώνεται το πλαίσιο ανάπτυξης μιας νέας «πολιτισμικής-πολιτικής οικονομίας» (cultural-political economy) στην κριτική Οικονομική Γεωγραφία η οποία να συνδυάζει την οικονομική σφαίρα με τις μη-οικονομικές, την ολιστική-γενικευτική θεώρηση του χώρου με την ανάλυση του τοπικού και συγκεκριμένου, και τις ποιοτικές με τις ποσοτικές μεθόδους έρευνας, προκειμένου να είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε με ολοκληρωμένο τρόπο τις σύνθετες χωρικότητες του σημερινού κόσμου.

6. Γεωγραφικά Οικονομικά και Υποβόσκων Θετικισμός

Όπως είδαμε στα προηγούμενα, η Χωρική Επιστήμη έδειξε τα όριά της κατά τη δεκαετία του 1970 και εντεύθεν καθώς η αναντιστοιχία της με τις γεωγραφικές πραγματικότητες μεγεθυνόταν και καθώς αναπτύσσονταν οι κριτικές προσεγγίσεις που συζητήθηκαν πιο πάνω. Παρόλα αυτά, κατά τη δεκαετία του 1990 παρατηρείται, αρχικά στις ΗΠΑ και στη συνέχεια στον υπόλοιπο αγγλόφωνο κόσμο, η ανάπτυξη μιας νεότερης εκδοχής της παλαιάς γερμανικής σχολής χωροθέτησης και της Χωρικής Επιστήμης γνωστής ως «Γεωγραφικά Οικονομικά» (geographical economics) ή ως «Νέα Οικονομική Γεωγραφία», με πρωταγωνιστή τον Αμερικανό οικονομολόγο Paul Krugman.⁶³ Λόγω του ότι η κριτική Οικονομική Γεωγραφία αναδύθηκε εν μέρει και ως αντιπαράθεση με τη Χωρική Επιστήμη, όπως είδαμε στα προηγούμενα, φαίνεται ως εάν η «Νέα Οικονομική Γεωγραφία» να ζητά να «πάρει τη ρεβάνς». Πράγματι, ο Krugman κατηγορεί την «κανονική» (διάβαζε: κριτική) Οικονομική Γεωγραφία ότι αναπτύχθηκε ως «αντίδραση» στη μοντελοποίηση και ποσοτικοποίηση των χωρικών φαινομένων, πράγμα που την καθιστά επιστημονικά αφερέγγυα, και συνεπώς ότι πρέπει να «ξαναδουλευτεί» με βάση μαθηματικά μοντέλα προκειμένου να συμβαδίζει με τα στάνταρντς της οικονομικής επιστήμης.⁶⁴ Είναι προφανές, πώς παρότι δεν διατυπώνεται ρητά, στην άποψη αυτή του Krugman υποβόσκει η θετικιστική μεθοδολογία -η θεοποίηση των ποσοτικών μεγεθών και των μαθηματικών μοντέλων, ή, αλλιώς η «testomania» και «quantophrenia» κατά τον κοινωνιολόγο Pitirim Sorokin. Όπως παρατηρεί ο Kitchin, «ένας μεγάλος αριθμός γεωγράφων υποστηρίζουν ότι είναι

⁶⁰ Harvey 2001, ch. 7.

⁶¹ Sayer & Walker 1992, McDowell 1994, Gertler 1997, Hadjimichalis 2006.

⁶² Βλ. ανάμεσα σε πολλούς άλλους Castree 1999, Sayer 2001, Kourliouros 2003, Hudson 2006.

⁶³ Βλ. Krugman 1991a, 1991b, 1996a, 1996b, 2000.

⁶⁴ Martin 1999, 82-83.

επιστήμονες, υιοθετούν επιστημονικές αρχές και τρόπο σκέψης, και αναζητούν νόμους ή μαθηματικά μοντέλα με σκοπό την εξήγηση του γεωγραφικού κόσμου». ⁶⁵ Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα, τα μοντέλα αυτά είναι εμπειρικά/περιγραφικά καθώς απουσιάζει απ' αυτά η θεωρητική βάση ή η εννοιολογική προσέγγιση βασικών οντολογικών ερωτημάτων, όπως ποιες είναι οι αιτίες των εξεταζόμενων γεωγραφικών φαινομένων, γιατί και πώς πρέπει αυτά να μελετώνται, σε ποια προβλήματα καλούνται να απαντήσουν και με ποιο σκοπό.

Στο πλαίσιο των Γεωγραφικών Οικονομικών έχουν αναπτυχθεί δυο βασικές ερευνητικές κατευθύνσεις: Η πρώτη κατεύθυνση δίνει έμφαση στη χωρική συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων λόγω των «κεντρομόλων» δυνάμεων που ασκούν σε αυτές οι εξωτερικές οικονομίες (external economies) και οι αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας (increasing returns to scale). Η δεύτερη κατεύθυνση εστιάζει στη δυναμική της περιφερειακής σύγκλισης (regional growth convergence). Όμως, τα θέματα αυτά δεν είναι διόλου νέα: Η δυναμική της χωρικής συγκέντρωσης είχε ήδη μελετηθεί από τον Marshall στα τέλη του 19ου αιώνα, και στη συνέχεια από τους Myrdal και Hirschman στα μέσα του 20ου. ⁶⁶ Όσον αφορά την περιφερειακή σύγκλιση αυτή έχει μελετηθεί από μια ολόκληρη γενιά νεοκλασικών θεωρητικών της περιφερειακής ισορροπίας. ⁶⁷ Ωστόσο, τα Γεωγραφικά Οικονομικά απορρίπτουν ορισμένες παραδοχές της νεοκλασικής ορθοδοξίας όπως τις σταθερές αποδόσεις κλίμακας (constant returns to scale) και την ύπαρξη τέλει ανταγωνισμού στην οικονομία, και εισάγουν στοιχεία όπως τις αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας (increasing returns to scale) και την ύπαρξη ατελούς ανταγωνισμού. Παρόλα ταύτα, διατηρούν τη νεοκλασική παραδοχή της πλήρους πληροφόρησης των οικονομικών δρώντων, τη βελτιστοποιητική συμπεριφορά των επιχειρήσεων (homo economicus) και την αγνόηση των κοινωνικών, πολιτικών, θεσμικών και πολιτιστικών διαστάσεων της χωρικής ανάπτυξης του καπιταλισμού. ⁶⁸

Σε μεθοδολογικό επίπεδο, η έδραση των χωρικών αναλύσεων σε ποσοτικές/μαθηματικές τεχνικές και μοντέλα και η πλήρης αγνόηση μη ποσοτικοποιήσιμων (ποιοτικών) διαστάσεων των γεωγραφικών φαινομένων, «χρεώνει» τα Γεωγραφικά Οικονομικά με τις ίδιες αδυναμίες του λογικού θετικισμού που συζητήθηκαν στα προηγούμενα. Έτσι, για τους κριτικούς σχολιαστές αυτή η σχολή σκέψης δεν είναι πραγματικά νέα, καθώς αποτελεί μια βελτιωμένη εκδοχή της παλαιάς ποσοτικής επανάστασης και Χωρικής Επιστήμης και, ως εκ τούτου, υπόκειται στις ίδιες θεωρητικές και μεθοδολογικές αδυναμίες. ⁶⁹ Επίσης, δεν είναι καν Οικονομική Γεωγραφία, και τούτο για δυο λόγους: Πρώτον, για τα μαθηματικά μοντέλα των Γεωγραφικών Οικονομικών οι περιφέρειες είναι απλά σημεία σε ένα γραμμικό οικονομικό τοπίο από το οποίο απουσιάζει κάθε αναφορά σε πραγματικούς τόπους με ιστορία, με κοινωνικές και πολιτισμικές διαμορφώσεις, με πραγματικούς ανθρώπους. ⁷⁰ Δεύτερον, η σχολή αυτή αγνοεί μια τεράστια βιβλιογραφία σημαντικών οικονομικο-γεωγραφικών ερευνητικών συμβολών στην ανάλυση του οικονομικού χώρου και τόπου από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα. Παραδείγματα τέτοιων συμβολών είναι: ⁷¹

- Η προσέγγιση της ευέλικτης εξειδίκευσης (ή ευέλικτης συσσώρευσης).
- Οι συμβολές Ιταλών θεωρητικών στην ανάλυση των «περιοχών-σύστημα» της Τρίτης Ιταλίας.

⁶⁵ Kitchen 2015, 72.

⁶⁶ Βλ. αντιστοίχως Marshall 1890/2013, Myrdal 1957, Hirschman 1958.

⁶⁷ Βλ. Holland 1979, ch. 1 για μια επισκόπηση των σχετικών θεωριών.

⁶⁸ Hudson 2006, 378.

⁶⁹ Martin 1996, 1999, Martin & Sunley 1996.

⁷⁰ Martin 1999, 77.

⁷¹ *Ibid.*, 80.

- Οι αναλύσεις της Σχολής της Ρύθμισης για τα καθεστώτα συσσώρευσης, τους τρόπους κοινωνικής ρύθμισης, τη μετάβαση του σύγχρονου καπιταλισμού στον μεταφορντισμό και την ανάπτυξη των θεωριών της νέας περιφερειακότητας (new regionalism).
- Τις αναλύσεις του ρόλου της μάθησης και γνώσης (κωδικοποιημένης και άρρητης) στην ανάπτυξη καινοτομιών και του ρόλου τους στην ανάπτυξη νέων χώρων εκβιομηχάνισης και τεχνολογικής αλλαγής (επιστημονικά πάρκα, τεχνοπόλεις, καινοτομικές και μαθησιακές περιφέρειες, κλπ.).
- Οι αναλύσεις των πολιτισμικών βάσεων της βιομηχανικής οργάνωσης και της εταιρικής συμπεριφοράς, της διαμόρφωσης της τοπικής παραγωγής και των εργασιακών σχέσεων στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης και αλλαγής.
- Οι αναλύσεις των γεωγραφικών διαστάσεων της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, της άνισης ανάπτυξης του διεθνούς χώρου και του ρόλου των πολυεθνικών εταιριών και των παραγωγικών τους δικτύων στις διαδικασίες αυτές.

Κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω συμβολών είναι η εστίασή τους σε πραγματικούς χώρους και τόπους και στο ρόλο ιστορικο-θεσμικών, οικονομικών και κοινωνικο-πολιτικών παραγόντων που τους διαρθρώνουν και αναδιαρθρώνουν. Παρόλες αυτές τις συμβολές, ωστόσο, οι οπαδοί των Γεωγραφικών Οικονομικών θεωρούν το πεδίο ανάλυσης των σχέσεων οικονομίας-χώρου ως ένα «άγραφο πινάκα» (tabula rasa) πάνω στον οποίο δεν έχει γραφεί τίποτα από την εποχή της γερμανικής σχολής και της Χωρικής Επιστήμης και μετά, και ότι συνεπώς είναι δικό τους καθήκον να «ξαναγράψουν» αυτές τις σχέσεις στις σύγχρονες συνθήκες. Προς επίρρωση τούτου, στο βασικό έργο Γεωγραφικών Οικονομικών του Krugman με τίτλο: *Development, Geography and Economic Theory*,⁷² οι βιβλιογραφικές αναφορές σε έργα «κανονικής» Οικονομικής Γεωγραφίας είναι μόνο τρεις: στο βιβλίο των Dicken & Lloyd (1990) *Location in Space*, σε αυτό του Keeble et al. (1982) *Regional Accessibility and Economic Potential in the European Community* και στο βιβλίο του Chisholm (1990) *Regions in Recession and Resurgence*. Τι να υποθέσει άραγε κανείς: Να υποθέσει ότι ο νομπελίστας οικονομολόγος αγνοεί τη βιβλιογραφία της «κανονικής» Οικονομικής Γεωγραφίας; Δύσκολο να το πιστέψει κάποιος. Προφανώς δεν την αγνοεί αλλά τη θεωρεί επιστημονικά αφερέγγυα και άρα ανάξια λόγου να αναφερθεί σε αυτήν λόγω του ότι, όπως προαναφέρθηκε, θεωρεί πως δεν πληροί τα στάνταρντς των οικονομικών (την έδραση σε μαθηματικά μοντέλα). Μεταφορικά μιλώντας, θα λέγαμε ότι ο πρωτεργάτης των Γεωγραφικών Οικονομικών λειτουργεί ως εάν να ήταν ένας νέος συγγραφέας αστυνομικών ιστοριών που αγνοεί, ή που θεωρεί ανάξια λόγου, την Agatha Christie και τα έργα της!!

7. Συμπεράσματα

Η ιστορική και μεθοδολογική εξέλιξη της Οικονομικής Γεωγραφίας είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη μιας «πολυπαραδειγματικής» επιστημονικής πειθαρχίας που χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία διαφορετικών μεθόδων έρευνας. Θα μπορούσε κάλλιστα να ισχυριστεί κάποιος ότι αυτή η φαινομενικά χαοτική κατάσταση θυμίζει τον επιστημολογικό αναρχισμό του Paul Feyerabend που υποστηρίζει ότι δεν υφίστανται προαποφασισμένοι μεθοδολογικοί κανόνες για την επίτευξη της επιστημονικής γνώσης, αλλά, αντίθετα, στη διαδικασία αυτή «τα πάντα επιτρέπονται» (everything goes).⁷³ Οι θεωρίες και οι μέθοδοι της Οικονομικής Γεωγραφίας έχουν βρεθεί σε μια

⁷² Krugman 1996a.

⁷³ Barnes & Christophers 2018, 162.

ιστορική κατάσταση ρευστότητας, που θυμίζει το υφαντό της Πηνελόπης που το ύφαινε στον αργαλειό τη μέρα και το ξήλωνε το ίδιο βράδυ.⁷⁴ Η κατάσταση αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει στη λαθεμένη εντύπωση ότι η Οικονομική Γεωγραφία δεν διαθέτει εσωτερική συνοχή, βασικές καθοδηγητικές αρχές και μεθοδολογικούς κανόνες που χαρακτηρίζουν άλλες συγγενείς επιστήμες όπως π.χ. τα Οικονομικά. Ωστόσο, είναι ακριβώς αυτή η διαρκής «αμφισβήτηση» και «επανανακάλυψη» του εαυτού της που δείχνει ότι η Οικονομική Γεωγραφία δεν βρίσκεται σε κρίση όπως πιστεύουν ορισμένοι πεσιμιστές θεωρητικοί,⁷⁵ αλλά, αντίθετα, ήταν και εξακολουθεί να παραμένει ένας δυναμικός και υγιής κλάδος γνώσης που, όπως ακριβώς και μια υγιής κοινωνία, κρατάει συνεχώς τον εαυτό του κάτω από το αυστηρό «μικροσκόπιο» της κριτικής.

8. Βιβλιογραφία

- Aglietta, M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*. London: New Left books.
- Amin, A. & Thrift, N. (2000) What kind of economic theory for what kind of economic geography? *Antipode*, 32(1), 4-9.
- Amin, A. & Thrift, N. (2005) What's Left? Just the future. *Antipode*, 37, 220-238.
- Aoyama, Y., Murphy, J.T., & Hanson, S. (2012) *Key Concepts in Economic Geography*. Los Angeles: Sage.
- Barnes, T. (2001) Rethorizing economic geography: from the quantitative revolution to the 'cultural turn'. *Annals of the Association of American Geographers*, 91, 546 -565.
- Barnes, T. (2003) Inventing Anglo-American economic geography. Στο Sheppard, E., Barnes, T.J. (eds.) 2003. *A Companion to Economic Geography*. Oxford: Blackwell, 11-26.
- Barnes, T. (2009) Economic geography. Στο Kitchin, R., Thrift, N. (eds.) *International Encyclopedia of Human Geography* (Vol. 3). Amsterdam: Elsevier, 315-327.
- Barnes, T. & Christophers, B. (2018) *Economic Geography: A Critical Introduction*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Boschma, R.A. & Martin, R. (2007) Constructing an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7 (5), 537-48.
- Boyer, R. (1988) *Θεωρία της Ρύθμισης: Κριτική Ανάλυση*. Μπρ. Γ. Δουράκης. Αθήνα: Εξάντας.
- Bryson, J., Henry, N., Keeble, D., & Martin, R. (eds.) (2002) *The Economic Geography Reader*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Castree, N. (1999) Envisioning capitalism: geography and the renewal of Marxian political economy. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 24, 137-58.
- Chisholm, G. (1989) *Handbook of Commercial Geography*. London & New York: Longman, Green & Co.
- Cooke, Ph. (1983) *Theories of Planning and Spatial Development*. London: Hutchinson.
- Crang, Ph. (1997) Cultural turns and the (re)constitution of economic geography. Στο Lee, R. & Wills, J. (eds.) *Geographies of Economies*. London: Arnold, 3-15.
- Fine, B. & Harris, L. (1986) *Ξαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο*. Μπρ. Θ. Αθανασίου & Ν. Σταματάκης. Αθήνα: Gutenberg.
- Gertler, M. (1997) The invention of regional culture. Στο Lee, R. & Wills, J. (eds.) *Geographies of Economies*. London: Arnold, 47-58.
- Gibson-Graham, J.K. (1996) *The End of Capitalism (as we Know it): A Feminist Critique of Political Economy*. Oxford: Blackwell.

⁷⁴ Barnes 2009, 315.

⁷⁵ Βλ. π.χ. Amin & Thrift 2000, 2005.

- Giddens, A. (2009) *Sociology (6th edition)*. Cambridge: Polity Press.
- Gregory, D. (1978) *Ideology, Science and Human Geography*. London: Hutchinson.
- Hadjimichalis, C. (2006) Non-economic factors in economic geography and in 'new regionalism': a sympathetic critique. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(3), 690-704.
- Hartshorne, R. (1939/1951). *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*. Lancaster, Penn.: Association of American Geographers.
- Harvey, D. (1969) *Explanation in Geography*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harvey, D. (1995) *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hayter, R. & Patchell, H. (2016) *Economic Geography: An Institutional Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Hirschman, A.O. (1958) *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Holland, S. (1979) *Capital Versus the Regions*. London: Macmillan.
- Hudson, R. (2006) On what's Right and keeping Left: or why geography still needs Marxian political economy. *Antipode* 38(2), 374-395.
- Iosifides, Th. (2011) *Qualitative Methods in Migration Studies: A Critical Realist Perspective*. New York: Ashgate.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2006) *Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα: Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Ανάλυση Δεδομένων*. Αθήνα: Κριτική.
- Jones, C. (1935) *Economic Geography*. New York: Henry Holt.
- Kitchin, R. (2015) Positivist geography. Στο Aitken, S. & Valentine, S. (eds.) *Approaches to Human Geography: Philosophies, Theories, People and Practices*. London: Sage, 58-79.
- Kourliouros, E. (2003) Reflections on the economic-noneconomic debate: a radical geographical perspective from the European South. *Antipode* 35(4), 781-799.
- Κουρλιούρος, Η. (2007) Οικονομική γεωγραφία: επιστημολογικές τομές και κριτικές αντιπαραθέσεις. Στο Τερκενλή, Θ., Ιωσηφίδης, Θ. & Χωριανόπουλος, Ι. (επιμ.) *Ανθρωπογεωγραφία: Άνθρωπος, Κοινωνία και Χώρος*. Αθήνα: Κριτική, 276-309.
- Κουρλιούρος, Η. (2017) *Διαδρομές στις Θεωρίες του Χώρου: Οικονομική Γεωγραφία της Παραγωγικής Αναδιάρθρωσης και της Άνισης Ανάπτυξης*. Αθήνα: Προπομπός.
- Krugman, P. (1991a) *Geography and Trade*. Cambridge, Mass.: the MIT Press.
- Krugman, P. (1991b) Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy* 99, 483-99.
- Krugman, P. (1996a) *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, Mass.: the MIT Press.
- Krugman, P. (1996b) *The Self-Organizing Economy*. Oxford: Blackwell.
- Krugman, P. (2000) Where in the world is the "new economic geography"? Στο Clark, G., Feldman, M.P. & Gertler, M. (eds.) *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press, 49-60.
- Lefebvre, H. (1987) *Μια Σκέψη που Έγινε Κόσμος: Πρέπει να Εγκαταλείψουμε τον Μαρξ*; Μτφρ. Ε. Κορομηλά. Αθήνα: Κένταυρος.
- Λεοντίδου, Λ. (2011) *Αγεωγράφητος Χώρα: Ελληνικά Είδωλα στους Επιστημολογικούς Αναστοχασμούς της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*. Αθήνα: Προπομπός.

- Lipietz, A. (1986) New tendencies in the international division of labour: regimes of accumulation and modes of regulation. Στο Scott, A.J. & Storper, M. (eds.) *Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism*. Boston: Allen and Unwin, 16-40.
- Lösch, A. (1954) *The Economics of Location*. New Haven: Yale University Press.
- Markusen, A. (2003) Fuzzy concepts, scanty evidence, policy distance: the case for rigour and policy relevance in critical regional studies. *Regional Studies*, 36(6) & (7), 701-717.
- Marshall, A. (1890/2013) *Principles of Economics* London: Palgrave Macmillan.
- Martin, R. (1996) Paul Krugman's geographical economics and its implications for regional development theory: a critical assessment. *Economic Geography*, 72(3), 259-292.
- Martin, R. (1999) The new "geographical turn" in economics: some critical reflections. *Cambridge Journal of Economics*, 23(1), 65-91.
- Martin, R. (2003) Institutional approaches in economic geography. Στο Sheppard, E. & Barnes, T.J. (eds.) *A Companion to Economic Geography*. Oxford: Blackwell, 77-94.
- Martin, R. & Sunley, P. (1996) Paul Krugman's geographical economics and its implications for regional development theory: a critical assessment. *Economic Geography*, 72(3), 259-92.
- Marx, K. (1973) *Grundrisse (Foundations of the Critique of Political Economy)*. Harmondsworth: Penguin books.
- Marx, K. (1978) *Το Κεφάλαιο* (Τόμ. Ι). Μτφρ. Π. Μαυρομάτης. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Mason, J. (2003) *Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας*. Μτφρ. Ε. Δημητριάδου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Massey, D. (1984) *Spatial Divisions of Labour*. London: Macmillan.
- McDowell, L. (1994) The transformation of cultural geography. Στο Gregory, D., Martin, R. & Smith, G. (eds.) *Human Geography: Society, Space and Social Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 126-173.
- Moulaert, F. & Leontidou, L. (1995) Localités desintégrées et stratégies de lutte contre la pauvreté: une réflexion méthodologique post-moderne. *Espaces et Societes*, vol. 78, 35-53.
- Myrdal, G. (1957) *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Nagel, E. (1971) *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ollman, B. (2016) Putting dialectics to work: the process of abstraction in Marx's method. Στο Ollman, B. & Anderson, K.B. (eds.) *Karl Marx*. London & New York: Routledge, 26-74.
- Peet, R. & Thrift, N. (eds.) (1989) *New Models in Geography: The Political-Economy Perspective*. (2 Volumes). London: Unwin Hyman.
- Perrons, D. (2000) *The New Economy and Uneven Geographical Development: Towards a more Holistic Framework for Economic Geography*. EGRG Working paper 00/01.
- Perrons, D. (2001) Towards a more holistic framework for economic geography. *Antipode*, 32(2), 208-215.
- Pike, A., Rodriguez-Pose A., & Tomaney, J. (2006) *Local and Regional Development*. London & New York: Routledge.
- Piore, M. & Sabel, C. (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. New York: Basic Books.
- Popper, K. (1972) *Conjectures and Refutations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sayer, A. (1984) *Method in Social Science: A Realist Approach*. London: Hutchinson.
- Sayer, A. (2001) For a critical cultural political economy. *Antipode* 33(4), 687-708.
- Sayer, A. & Walker, R. (1992) *The New Social Economy: Reworking the Division of Labour*.

- Oxford: Blackwell.
- Scott, A.J. (1988) *New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. London: Pion.
- Scott, A.J. (2000) Economic geography: the great half century. Στο Clark, G., Feldman, M. & Gertler, M. (eds.) *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press, 18-44.
- Shaefer, F.K. (1953) Exceptionalism in geography: a methodological examination. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 43, 226-249.
- Smith, R. (1913) *Industrial and Commercial Geography*. New York: Henry Holt & Co.
- Soja, E. (1980) The socio-spatial dialectic. *Annals of the Association of American Geographers*, 70(2), 207-225.
- Soja, E. (1985) The spatiality of social life: towards a transformative retheorization. Στο Gregory, D. & Urry, J. (eds.) *Social Relations and Spatial Structures*. London: Macmillan, 90-127.
- Von Thünen, J.H. (1966) *Isolated State: an English Edition of Der isolierte Staat*. Oxford & New York: Pergamon (αρχική γερμανική έκδοση 1826).
- Weber, A. (1929) *Theory of the Location of Industries*. Chicago: University of the Chicago Press (αρχική γερμανική έκδοση 1909).
- Whitebeck, R.H. & Finch, V.C. (1924) *Economic Geography*. New York & London: McGraw-Hill.

Κεφάλαιο 3:

Διερεύνηση της Διαχρονικής Χωρικής Ανάπτυξης των Τουριστικών Υποδομών στις Παράκτιες Ζώνες της Κρήτης

Δέσποινα Διμέλλη¹
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πολυτεχνείου Κρήτης

Περίληψη:

Από την αρχή της εξέλιξης του τουριστικού φαινομένου μέχρι σήμερα, το χωρικό αποτύπωμα του τουρισμού λόγω των υποδομών που έχουν αναπτυχθεί είναι έντονο στις παράκτιες ζώνες. Στο παρόν κεφάλαιο διερευνώνται οι χωρικές τυπολογίες των τουριστικών υποδομών, δύο περιοχών που εντάσσονται στους κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς της Κρήτης. Για την εξέταση του σταδίου ανάπτυξης της περιοχής χρησιμοποιείται το μοντέλο της χωρικής εξέλιξης των τουριστικών ζωνών του Smith. Στόχος είναι μέσα από την ανάλυση αεροφωτογραφιών που λήφθηκαν σε τρεις διαφορετικές χρονολογίες, το 2000, το 2010 και το 2020 και έχουν αναρτηθεί στην πλατφόρμα Google Earth, να αναλυθούν η κλίμακα, οι μορφές και οι τύποι της τουριστικής ανάπτυξης, όπως έχουν μεταβληθεί διαχρονικά κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης εικοσαετίας.

Λέξεις Κλειδιά: Χωρική Ανάπτυξη, Σχεδιασμός, Τουρισμός, Υποδομές, Παράκτιες Ζώνες, Κρήτη

¹ Δρ.Δέσποινα Διμέλλη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης.
Email: ddimelli@tuc.gr

1. Εισαγωγή

Ο τουρισμός αποτελεί μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα για την Ελλάδα. Από τη σύσταση του Ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για την ανάπτυξη του τουρισμού, με διαφορετικούς τρόπους και πολιτικές. Η ίδρυση του ΕΟΤ το 1929 με τον νόμο 4377/1929, αποτελεί την πρώτη συστηματική προσπάθεια τουριστικής ανάπτυξης ενός φορέα που ως αποκλειστικό στόχο είχε τη διαμόρφωση της τουριστικής πολιτικής της χώρας. Οι πρώτες υποδομές ήταν τα τουριστικά περίπτερα σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους. Η αύξηση του τουρισμού τις επόμενες δεκαετίες, οδήγησε στην ανοικοδόμηση των πρώτων ξενοδοχείων στην Αθήνα.

Τις επόμενες δεκαετίες, η ανάπτυξη του οργανωμένου τουρισμού κυρίως κατά την καλοκαιρινή περίοδο αποτέλεσε το βασικό πρότυπο που υιοθετήθηκε. Έτσι κατά τη δεκαετία 1970-1980 οι υποδομές για τον τουρισμό αυξήθηκαν σε σημαντικό βαθμό (Τσάρτας, et al., 2020) με την ανοικοδόμηση μικρού ή μεσαίου μεγέθους ξενοδοχειακών μονάδων που ενισχύθηκαν με παροχή δανείων και επιδοτήσεων μέσω του αναπτυξιακού νόμου. Το 1961 η Ελλάδα διέθετε 11.873 καταλύματα με 30.834 δωμάτια και 57.022 κλίνες, ενώ δέκα χρόνια αργότερα, το 1971, ο αριθμός των κλινών αυξήθηκε κατά 30%. (Αυγερινού- Κολώνια, χ.χ.). Οι δανειοδοτήσεις που προωθήθηκαν κατά την περίοδο της δικτατορίας οδήγησαν σε μεγάλο βαθμό σε αυτή την αύξηση η οποία όμως έγινε χωρίς σχεδιασμό. Η ανάπτυξη του προτύπου «ήλιος, άμμος, θάλασσα» οδήγησε στην ανάπτυξη των τουριστικών υποδομών στις παράκτιες ζώνες της χώρας και ειδικότερα στα Ελληνικά νησιά.

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, οδήγησε σε νομοθετικά εργαλεία που ως στόχο είχαν να θέσουν περιορισμούς στις κορεσμένες τουριστικές περιοχές που είχαν ήδη αναπτυχθεί σε έντονο βαθμό τουριστικές υποδομές. (Κέρκυρα, Ρόδος, Βόρεια Κρήτη) (Αυγερινού- Κολώνια, χ.χ.) Στόχος των τουριστικών πολιτικών της εποχής ήταν η στροφή από το μαζικό και σε άλλα μοντέλα τουρισμού, η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και ο καλύτερος έλεγχος της χωρικής ανάπτυξης των τουριστικών υποδομών. Τη δεκαετία του 1990 αρμόδιο για την τουριστική ανάπτυξη της Χώρας, ήταν το Υπουργείο Τουρισμού που ιδρύθηκε και ανέλαβε να επιλύσει τα ζητήματα που σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη.

Το 2009 θεσμοθετήθηκε το πρώτο Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο για τον Τουρισμό (ΕΠΧΣΑΑΤ) (ΦΕΚ 1138 Β/11.06.2009)., το οποίο είχε ως στόχο την παροχή κατευθύνσεων, κανόνων και κριτηρίων για τη χωρική διάρθρωση, οργάνωση και ανάπτυξη του τουρισμού στον ελληνικό χώρο και των αναγκαίων υποδομών. Βασικός άξονας του Πλαισίου ήταν η προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την επιβίωση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του τομέα, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος, η εξασφάλιση της προστασίας και της βιωσιμότητας των πόρων που ενδιαφέρουν τον τουρισμό, η ενίσχυση των πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης καθώς και η διαμόρφωση ενός σαφέστερου πλαισίου κατευθύνσεων προς τον υποκείμενο σχεδιασμό, τις αδειοδοτούσες αρχές και τις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις (ΦΕΚ1138/Β/2009, 2009).

Τέσσερα χρόνια αργότερα οι αδυναμίες του πλαισίου αυτού να προωθήσει την ποιότητα, τη διαφοροποίηση και τη χωρική και χρονική διεύρυνση του τουριστικού προϊόντος είχαν ως αποτέλεσμα την έγκριση ενός νέου Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου για τον Τουρισμό (ΦΕΚ 3155Β/12.12.2013). Το νέο πλαίσιο αναγνωρίζει ότι το ελληνικό τουριστικό προϊόν παραμένει τυπικά «μεσογειακό» και δεν έχει επιτύχει ακόμη να διαφοροποιηθεί, ώστε να αμβλύνει την εξάρτησή του από τον οργανωμένο μαζικό τουρισμό και να επιμηκύνει την περίοδο ζήτησής του και ότι πολλοί τουριστικοί προορισμοί στην Ελλάδα παρουσιάζουν μη ικανοποιητικό επίπεδο

υπηρεσιών με παράλληλη απαξίωση σημαντικού ποσοστού των τουριστικών καταλυμάτων (ΦΕΚ 3155/Β/2013, 2013). Το πλαίσιο αυτό ακυρώθηκε από την Ολομέλεια του ΣτΕ το 2015, οπότε πλέον οι κατευθύνσεις για τη χωρική ανάπτυξη του τουρισμού καθορίζονται από το σχεδιασμό των περιφερειών μέσω των Περιφερειακών Πλαισίων Χωρικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (Τουφεγγοπούλου, 2017)(εικόνα 1).

Εικόνα 1: Η χωρική οργάνωση του τουρισμού στην Ελλάδα μέσα από την ανάλυση των νέων ΠΧΠ και του νέου ΡΣΑ. Πηγή: Τουφεγγοπούλου, 2017

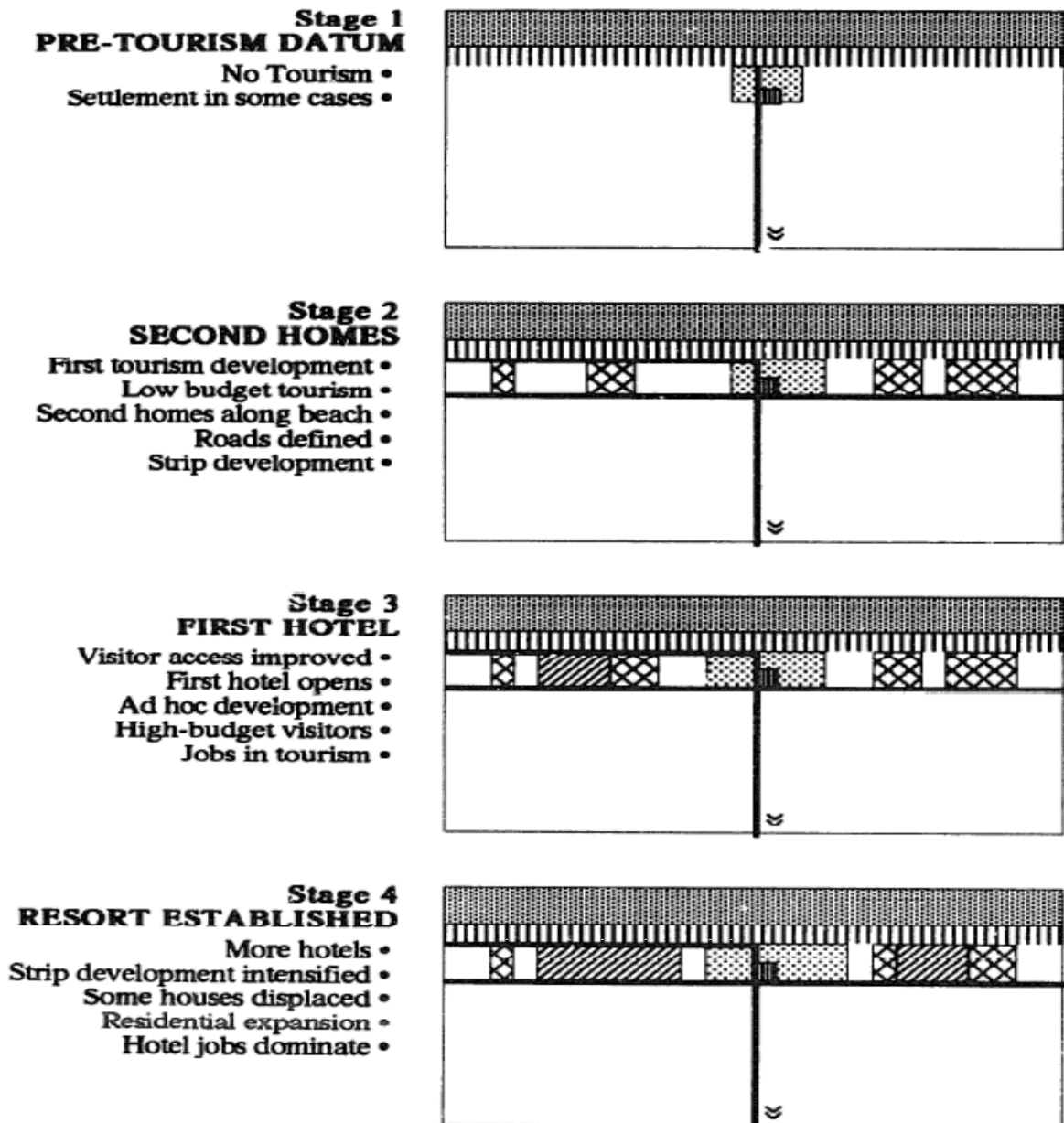
Σύμφωνα με τα στοιχεία του INSETΕ ο εισερχόμενος τουρισμός στην Ελλάδα την περίοδο 2016- 2019, κατέγραψε αύξηση αφίξεων κατά +26,4%, φθάνοντας το 2019 σε νέο

ρεκόρ αφίξεων (31.348 χιλ., με τις αφίξεις των τουριστών να εμφανίζουν έντονη εποχικότητα με το 67,2% των αφίξεων για το 2021 να καταγράφονται το καλοκαίρι. Οι πέντε κορυφαίοι Ελληνικοί προορισμοί βάσει αφίξεων ήταν είναι το Νότιο Αιγαίο, η Κρήτη, η Κεντρική Μακεδονία, η Αττική και τα Ιόνια Νησιά (INSETE, 2020).

2. Μεθοδολογία

Η διερεύνηση της χωρικής μορφής των τουριστικών υποδομών θα βασιστεί στο μοντέλο του Smith το οποίο περιγράφει τη μετάβαση μιας περιοχής από αδόμητη έκταση σε τουριστικό θέρετρο μέσα από οκτώ στάδια (Smith, 1991).

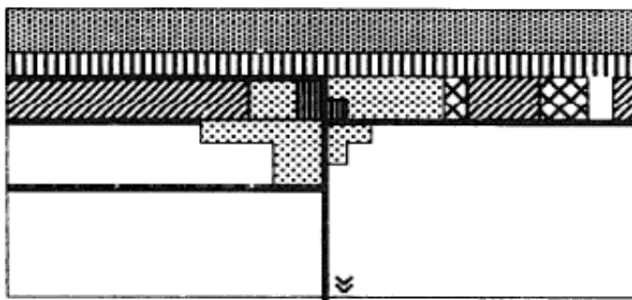
Τα στάδια αυτά είναι αναλυτικά τα παρακάτω (εικόνες 2, 3):

Εικόνα 2: Τα πρώτα 4 στάδια του μοντέλου παράκτιας χωρικής ανάπτυξης του Smith.

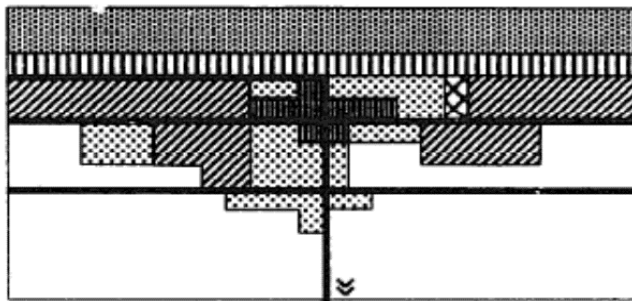
Πηγή: Smith., 1991.

- (1^ο στάδιο): Στην αρχική φάση στην περιοχή δε καταγράφεται κάποια τουριστική ανάπτυξη. Βασικά στοιχεία της περιοχής είναι η ύπαρξη παραλίας, η ύπαρξη κάποιου δρόμου και πιθανόν μικρή οικιστική ανάπτυξη.
- (2^ο στάδιο): Στην περιοχή αρχίζουν να αναπτύσσονται παραθεριστικές κατοικίες και κάποιες μικρής κλίμακας μονάδες αναψυχής. Δημιουργείται μια σειρά τουριστικών υποδομών, παράλληλα με την παραλία, ενώ μικρής κλίμακας τουριστικές μονάδες που απευθύνονται σε χαμηλά εισοδήματα, αναπτύσσονται δίπλα στις παραθεριστικές κατοικίες.
- (3^ο στάδιο): Η πρόσβαση στην περιοχή βελτιώνεται αισθητά και διευκολύνει την επίσκεψη επιπλέον τουριστών. Το πρώτο ξενοδοχείο ανοικοδομείται και σταδιακά αναπτύσσεται η ποιότητα του παρεχόμενου προϊόντος οδηγώντας στην προσέλκυση τουριστών ανώτερων εισοδημάτων και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στον τουρισμό.
- (4^ο στάδιο): Η επιτυχία του πρώτου ξενοδοχείου λειτουργεί καταλυτικά για την ανέγερση περισσότερων καταλυμάτων. Δημιουργείται μια δεύτερη σειρά ξενοδοχείων παράλληλα με την πρώτη με αποτέλεσμα ο πολλαπλασιασμός των ξενοδοχείων να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας και ευκαιρίες απασχόλησης για τους κατοίκους και των γύρω περιοχών. Η κατοικία μετατοπίζεται στην ενδοχώρα καθώς κατά μήκος της παραλίας αναπτύσσονται και άλλα ξενοδοχεία.
- (5^ο στάδιο): Καθώς προστίθενται περισσότερα ξενοδοχεία, πολλές κατοικίες εκτοπίζονται μακριά από την παραλία. Μεγάλος αριθμός απασχολούμενων που μένουν σε απόσταση από την περιοχή, εργάζονται σε αυτήν, λόγω των ευκαιριών απασχόλησης που παρουσιάζονται. Σταδιακά αναπτύσσονται και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, ενώ αναπτύσσεται νέα κουλτούρα πολιτισμού. Η ανάπτυξη αυτή προκαλεί περιβαλλοντική υποβάθμιση ενώ ταυτόχρονα και το δομημένο περιβάλλον υποβαθμίζεται με την εισαγωγή νέων αρχιτεκτονικών προτύπων χαμηλής ποιότητας.
- (6^ο στάδιο): Η εντατικοποίηση του τουρισμού οδηγεί σε νέα δόμηση η οποία ελλείπει χώρου στην παράκτια ζώνη αναπτύσσεται πλέον στο εσωτερικό της περιοχής, χωρίς άμεση σχέση με την παραλία. Η αύξηση της οδικής κυκλοφορίας οδηγεί στη δημιουργία παρακαμπτήριων αξόνων, ενώ η περιβαλλοντική υποβάθμιση γίνεται εντονότερη και εμφανίζονται φαινόμενα διάβρωσης, λόγω της υπερβολικής δόμησης. Λόγω των παραπάνω φαινομένων σε κάποιες περιπτώσεις εκπονούνται σχέδια για την οργάνωση της περιοχής τα οποία βασίζονται στην περεταίρω ανάπτυξη του τουρισμού που αποτελεί και τον βασικό πυλώνα για την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.
- (7^ο στάδιο): Η περιοχή σταδιακά μετασχηματίζεται καθώς το φυσικό περιβάλλον αποκαθίσταται προσελκύοντας τουρίστες ανώτερων εισοδημάτων, με αποτέλεσμα η περιοχή να επεκτείνεται περισσότερο.
- (8^ο στάδιο): Σταδιακά η περιοχή αστικοποιείται, αναπτύσσονται και άλλες υποδομές κυκλοφορίας και δραστηριότητες αναψυχής και εντείνεται η περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω της αυξημένης επισκεψιμότητας.

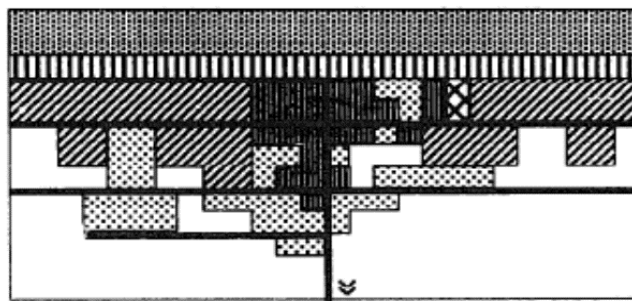
Stage 5 BUSINESS AREA ESTABLISHED

- More accommodation
- Visitor type broadens
- Non-hotel business growth
- Tourism dominates
- Large immigrant workforce
- Cultural disruption
- Beach congestion and pollution
- Ambience deteriorates

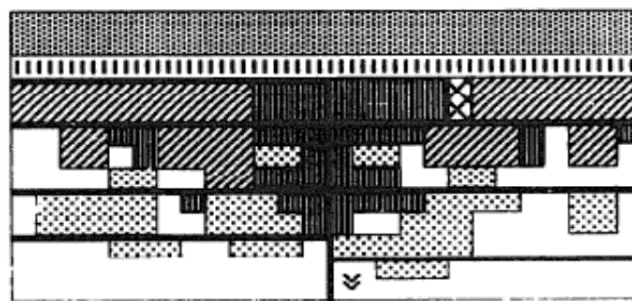
Stage 6 INLAND HOTELS

- Hotels away from beach
- Rapid residential growth
- Business district consolidates
- Flood and erosion damage potential
- Tourism culture dominates
- Traditional patterns obliterated
- Entrepreneurs drive development
- Government master plan

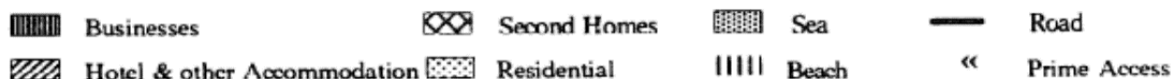
Stage 7 TRANSFORMATION

- Urbanized resort
- Rehabilitation of natural ambience
- Accommodation structural change
- Visitors and expenditures change
- Resort government fails

Stage 8 CITY RESORT

- Fully urbanized
- Alternative circulation
- Distinct recreational and commercial business districts
- Lateral resort spread
- Serious pollution
- Political power to higher government

Εικόνα 3: Τα στάδια 5,6,7, και 8 του μοντέλου παράκτιας χωρικής ανάπτυξης του Smith.
Πηγή: Smith., 1991.

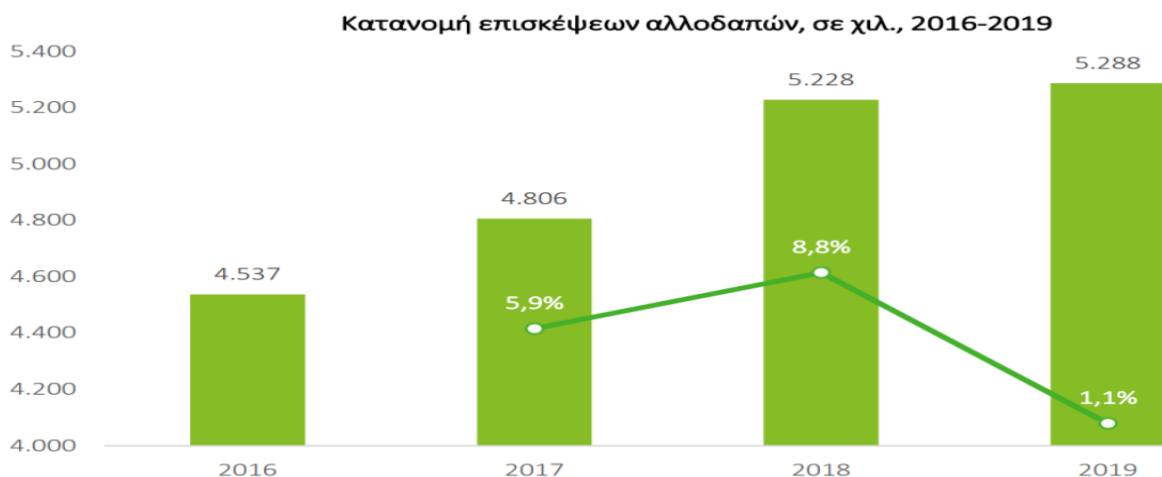
Για τη μελέτη της διαχρονικής επέκτασης, της τυπολογίας και των μορφών της χωρικής ανάπτυξης των τουριστικών υποδομών, μελετώνται η Κρήτη και ειδικότερα δύο περιοχές από το βόρειο παράκτιο μέτωπο του νησιού.

3. Η Τουριστική Ανάπτυξη της Κρήτης

Η Κρήτη, αποτελεί το μεγαλύτερο νησί της Ελλάδος και το 5ο μεγαλύτερο νησί της Μεσογείου με συνολική έκταση 8.336 τ.μ., μήκος 250 χλμ. και πλάτος που κυμαίνεται από 12 χλμ. μέχρι 65 χλμ. στο πιο πλατύ σημείο με το μήκος της ακτογραμμής της να φτάνει τα 1.065 χλμ.. Η Περιφέρεια αποτελεί αυτόνομο χωρικά σύστημα με ικανό μέγεθος ενδοχώρας και πληθυσμού, που αναπτυσσόταν με ταχείς ρυθμούς, άνω του μέσου εθνικού όρου, για μακρά χρονική περίοδο και βελτίωνε τη θέση της στην ελληνική οικονομία έως και το 2009, όπου σε κατά κεφαλήν εισόδημα καταλάμβανε πλέον την 5η θέση μεταξύ των 13 περιφερειών της Χώρας (ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017).

Στην Κρήτη συγκεντρώνονται οι μεγαλύτερες ξενοδοχειακές μονάδες της χώρας, καθώς καταλαμβάνει την 1η θέση στη μέση δυναμικότητα δωματίων και κλινών. Η Περιφέρεια Κρήτης διαθέτει συνολικά 96.367 δωμάτια και 187.599 κλίνες στις ξενοδοχειακές της μονάδες, που αντιστοιχούν στο 22,2% & 21,9% αντίστοιχα της συνολικής δυναμικότητας των ξενοδοχειακών μονάδων της χώρας. Οι σημαντικές σε αριθμό και οι άνω 500 κλινών –παλαιές και νέες– ξενοδοχειακές μονάδες συγκεντρώνονται στη βόρεια ακτή, στην ευρύτερη περιφέρεια των τεσσάρων πρωτευουσών των νομών.

Οι επισκέψεις αλλοδαπών στην Περιφέρεια Κρήτης έχουν σημειώσει σημαντική άνοδο την περίοδο εξέτασης, από 4,5 εκατ. το 2016 σε 5,3 εκατ. επισκέψεις το 2019, μια άνοδο της τάξης του +16,5%, (εικ. 4) μικρότερη της μέσης μεταβολής για το σύνολο της χώρας (+29,13%). Είναι 2η στην κατάταξη όσον αφορά τον αριθμό ξενοδοχείων και δωματίων μεταξύ των 13 Περιφερειών της χώρας και στην 1η και 2η θέση στις κατηγορίες ξενοδοχείων 4* και 5* αντίστοιχα υποδομών στον τομέα της φιλοξενίας, καθώς τα τελευταία έτη έχουν υλοποιηθεί σημαντικές επενδύσεις σε πολυτελή παραθαλάσσια ξενοδοχεία και ξενοδοχεία πόλης, κυρίως σε Χανιά, Ηράκλειο και Ρέθυμνο, ενώ σημαντικές μελλοντικές επενδύσεις για την ανάπτυξη τουριστικών συγκροτημάτων και θερέτρων είναι υπό σχεδιασμό/ανάπτυξη/κατασκευή, κυρίως στην ΠΕ Λασιθίου (Περιφέρεια Κρήτης, 2020).

Εικόνα 4: Κατανομή επισκέψεων αλλοδαπών σε χιλ. 2016-2019

Πηγή: (INSETE, 2020).

Η τουριστική ανάπτυξη της Κρήτης ακολούθησε μια πορεία ανάλογη με αυτή της υπόλοιπης Ελλάδας άλλα και άλλων «κλασσικών» τουριστικών προορισμών της Μεσογείου (π.χ. Ιταλία, Ισπανία, Μάλτα). Ξεκινώντας ως προορισμός περιηγητικού τουρισμού με κεντρικό άξονα την ανακάλυψη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού μέσα από την επίσκεψη αρχαιολογικών χώρων, μετεξελίχθηκε αργότερα (δεκαετίες '60 και '70) σε έναν τουρισμό προσανατολισμένο κυρίως προς τον παραθερισμό, σε παραλιακές περιοχές. Οι πολιτικές που ασκήθηκαν διαχρονικά μέσω της χορήγησης κινήτρων και δημοσίων επενδύσεων στη γρήγορη και μαζική τουριστική ανάπτυξη, η γεωμορφολογία του νησιού, οι υποδομές, το κλίμα και η υφιστάμενη οικιστική ανάπτυξη συνέβαλαν στην ανάπτυξη μαζικού τουρισμού στο βόρειο παράκτιο μέτωπο του νησιού, με θετικά αποτελέσματα άλλα και αρνητικές επιπτώσεις σε όλους τους τομείς του οικονομικού, κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος (Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών ΕΠΕ, 2003).

Η δραστηριότητα του τουρισμού αποτελεί αναμφίβολα την κύρια δραστηριότητα του τριτογενή τομέα με υπερτοπικό χαρακτήρα, δίχως όμως να αποτελεί και δραστηριότητα με καινοτομικό χαρακτήρα ενώ καθίσταται αναγκαία η προώθηση καινοτομικών πρωτοβουλιών στον τομέα του τουρισμού, μέσω πιλοτικών εγχειρημάτων, για τη μετάβαση προς έναν ποιοτικό, διαφοροποιημένο, οργανωμένο και πολυθεματικό τουρισμό, οικονομικά αποδοτικό (ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017).

4. Οι Εξεταζόμενες Περιοχές

Βάσει της ανάλυσης του Περιφερειακού Πλαισίου Σχεδίου χωρικής αειφόρου ανάπτυξης της Περιφέρειας Κρήτης, η πλειονότητα των τουριστικών υποδομών συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένες ζώνες– τουριστικούς πόλους στα βόρεια παράλια και σε ορισμένους θύλακες στα νότια (εικόνα 5) (ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017). Το γεγονός αυτό, που οφείλεται στο πρότυπο του μαζικού τουρισμού που επικρατεί είχε ως συνέπεια τη σταδιακή διαφοροποίηση των χρήσεων γης, την αλλαγή των κοινωνικών προτύπων και ασχολιών του πληθυσμού και τη διαφοροποίηση της ανάπτυξης μεταξύ των επιμέρους περιοχών του νησιού (Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών ΕΠΕ, 2003).

Χάρτης Α.1.1.α.6-5.3: Περιφέρεια Κρήτης Νέες ξενοδοχειακές μονάδες > 100 και > 500 κλινών, την περίοδο 2000-2012

Εικόνα 5: Οι νέες ξενοδοχειακές μονάδες >100 και >500 κλινών την περίοδο 2000-2012

Πηγή: (ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017)

Βάσει του Πλαισίου ορίζονται, παράκτιες ζώνες αστικής / τουριστικής ανάπτυξης και ποιοτικής / περιβαλλοντικής αναβάθμισης και επισημαίνεται η ανάγκη αλλαγής του τρόπου μεταχείρισης των συγκεκριμένων κρίσιμων ζωνών, με ανάληψη δράσεων αποφόρτισης των υψηλών πιέσεων και αναβάθμισης του δομημένου χώρου ώστε να επιτευχθεί η εξυγίανση και η περιβαλλοντική / ποιοτική αναβάθμισή τους (εικ. 6) (ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017).

Εικόνα 6: Οι εννέα ζώνες προστατευόμενων τοπίων
Πηγή: (ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017)

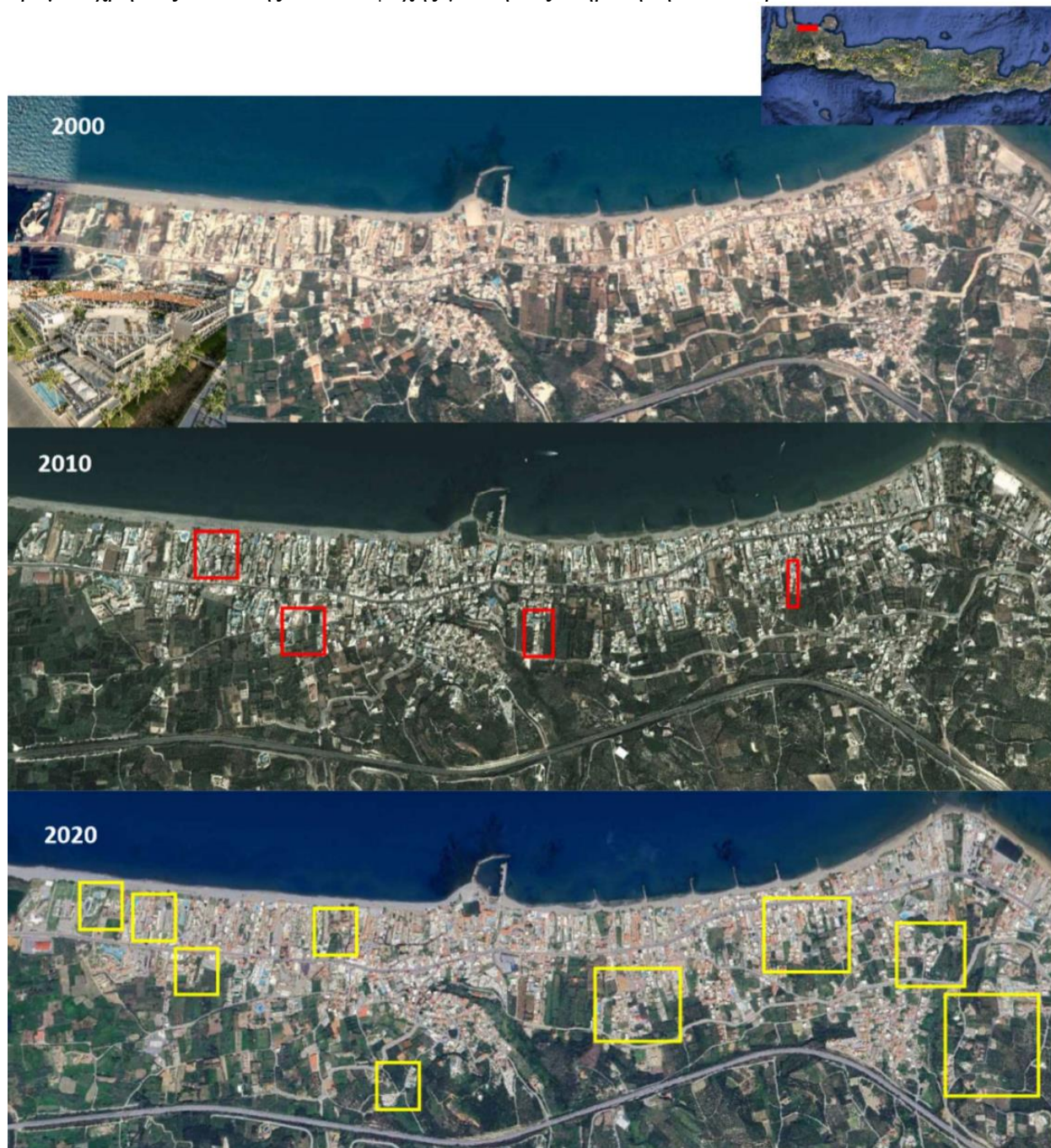
5. Η Παράκτια Ζώνη του Πλατανιά

Η περιοχή μελέτης βρίσκεται στη βόρεια ακτογραμμή της Περιφερειακής ενότητας Χανίων και καταλαμβάνει μέρος από δύο διαφορετικούς Δήμους, τον Δ. Χανίων και τον Δ. Πλατανιά. Ο χώρος αποτελεί τμήμα μιας ιδιαίτερα αναπτυσσόμενης τις τελευταίες δεκαετίες τουριστικής παραθαλάσσιας ζώνης, ο οποίος κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών μετατράπηκε από αγροτικό σε έναν τουριστικό προορισμό με πλήθος ξενοδοχειακών μονάδων. Με τη δημιουργία του Βόρειου Οδικού Άξονα Κρήτης (Β.Ο.Α.Κ), κυρίως μέσα στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα οι οικισμοί κατάφεραν να εκμεταλλευτούν την προνομιακή θέση τους στο χώρο και να αναπτύξουν έντονες τουριστικές δραστηριότητες. Σταδιακά οι καθαρά γεωργικές χρήσεις που υπήρχαν το 50' και το 60' άρχισαν να αντικαθίστανται από την παροχή υπηρεσιών (Φαραντάκης, 2018).

Η περιοχή μελέτης είναι τμήμα της τουριστικής παράκτιας ζώνης του δήμου Πλατανιά. Από την αεροφωτογραφία του 2000 (εικ. 7), προκύπτει ότι ήδη το 2000 στην περιοχή έχουν αναπτυχθεί πολλές ξενοδοχειακές μονάδες οι οποίες έχουν καταλάβει την παραλία, αφήνοντας λίγα κενά ανεκμετάλλευτα οικόπεδα ενώ ήδη έχει αναπτυχθεί και μια δεύτερη σειρά υποδομών, πίσω από την πρώτη, παράλληλα με την παραλία. Καθοριστικός είναι ο ρόλος του δρόμου (Παλαιά Εθνική οδός) ο οποίος συνδέει την τουριστική περιοχή με την πόλη των Χανίων αλλά και τους υπόλοιπους οικισμούς.

Στην αεροφωτογραφία του 2010 (εικ.7) απεικονίζονται νέες τουριστικές υποδομές οι οποίες συμπληρώνουν τα ελάχιστα εναπομείναντα κενά στη ζώνη κατά μήκος της παραλίας αλλά και στην εσωτερική της ζώνη. Κατά την επόμενη δεκαετία (2010-2020) η αύξηση της δόμησης των τουριστικών καταλυμάτων εμφανίζεται πιο έντονη. Οι νέες ξενοδοχειακές μονάδες είναι περισσότερες και εμφανίζονται στα όρια της περιοχής στο εσωτερικό της γεμίζοντας τα κενά που υπήρχαν. Πέραν την έντονης ανοικοδόμησης που καταγράφεται, είναι σημαντικό το

γεγονός ότι η κλίμακα των νέων υποδομών είναι παρόμοια με αυτή την υφιστάμενων. Μεγάλης δυναμικότητας σε κλίνες μονάδες αναγείρονται σε άμεση γειτνίαση με τον δρόμο αλλά και νέες επιχειρήσεις εστίασης και αναψυχής. Σε όλες τις περιόδους αναπτύσσονται κατά μήκος του δρόμου χρήσεις εστίασης και αναψυχής για την εξυπηρέτηση των τουριστών.

Εικόνα 7: Η παραλιακή ζώνη του Πλατανιά
Πηγή: Google Earth

Σε σχέση με το μοντέλο του Smith η εξεταζόμενη περιοχή κατά τη δεκαετία 2000-2010 εκτιμάται ότι διαθέτει τα χαρακτηριστικά στα σταδίου 7, και αυτό γιατί στην περιοχή έχουν γίνει επεμβάσεις ανάπτυξης και έχει πλέον καθιερωθεί ως σημαντικό τουριστικό θέρετρο προσελκύοντας τουρισμό μέσων εισοδημάτων, με αποτέλεσμα την επέκταση των τουριστικών υποδομών της. Κατά την επόμενη δεκαετία 2010-2020, και καθώς καταγράφονται νέες υποδομές κυκλοφορίας και δραστηριότητες αναψυχής και εντείνεται η περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω της αυξημένης επισκεψιμότητας, η περιοχή παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά του σταδίου 8.

6. Η παράκτια Ζώνη της Χερσονήσου

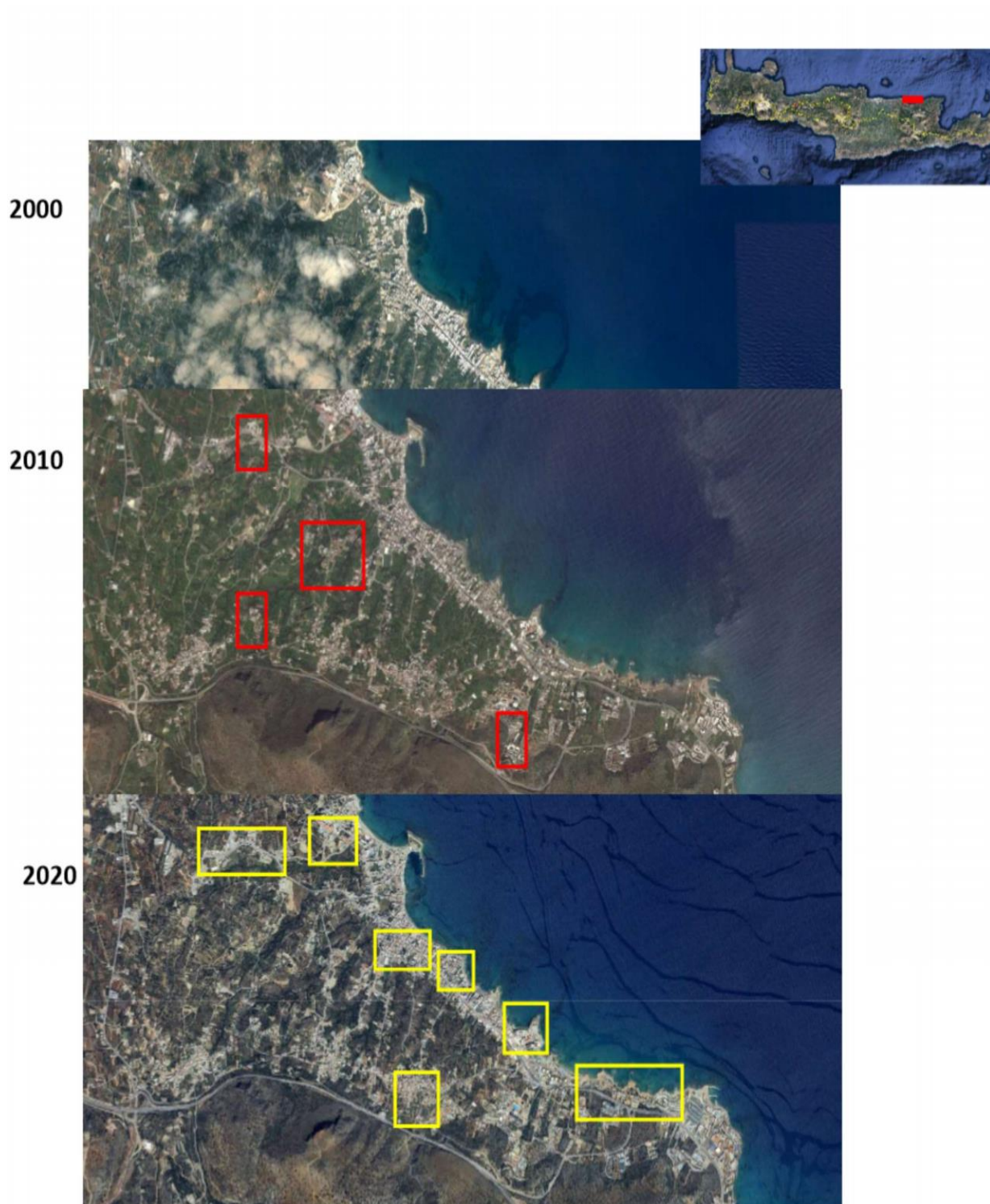
Η περιοχή μελέτης βρίσκεται στη βόρεια ακτογραμμή της Περιφερειακής ενότητας Ηρακλείου. Αποτελεί μια ιδιαίτερα αναπτυσσόμενη τουριστικής παρακτια ζώνη, η οποία αποτελεί τουριστικό προορισμό με πλήθος ξενοδοχειακών μονάδων. Η παραλιακή Χερσόνησος σε απογραφή του 1900 φαίνεται να έχει 133 κατοίκους με τον πληθυσμό να παραμένει στάσιμος μέχρι και το 1960, οπότε άρχισαν να χτίζονται τα πρώτα ξενοδοχεία. Κατά τις επόμενες δεκαετίες η ανάπτυξη υποδομών αυξήθηκε με έντονο ρυθμό λόγω της γειτνίασης της περιοχής με την πόλη του Ηρακλείου και το αντίστοιχο λιμάνι και αεροδρόμιο.

Από την αεροφωτογραφία του 2000 (εικ. 8), προκύπτει ότι ήδη το 2000 στην περιοχή έχουν αναπτυχθεί πολλές ξενοδοχειακές μονάδες κατά μήκος της παραλίας, αφήνοντας λίγα κενά ανεκμετάλλευτα οικοπέδα ενώ ήδη έχει αναπτυχθεί και μια δεύτερη σειρά υποδομών, πίσω από την πρώτη παράλληλα με την παραλία, όπως παρατηρήθηκε και στην περίπτωση της περιοχής του Πλατανιά. Καθοριστικός είναι και σε αυτήν την περίπτωση ο ρόλος του δρόμου (Παλαιά Εθνική οδός) ο οποίος συνδέει την τουριστική περιοχή με την πόλη του Ηρακλείου αλλά και τους υπόλοιπους οικισμούς.

Κατά την δεκαετία 2000-2010 δημιουργούνται νέοι τουριστικοί θύλακες σε αδόμητες περιοχές και σε απόσταση από την κορεσμένη από υποδομές παραλία. Οι νέες μονάδες, αναπτύσσονται σε περιοχές που βρίσκονται κάθετα στην παραλία κατά μήκος δρόμων που οδηγούν σε αυτήν.

Κατά την επόμενη δεκαετία 2010-2020, η αύξηση των υποδομών καταγράφεται με εντονότερο ρυθμό. Οι νέες εγκαταστάσεις αναπτύσσονται στις λίγες εκτασεις που είχαν παραμείνει αδόμητες κατά μήκος της παραλίας, οδηγώντας στην πλήρωση του παράκτιου μετώπου, ενώ λίγοι νέοι θύλακες διαμορφώνονται στο εσωτερικό της περιοχής, σε γειτνίαση με βασικούς για την περιοχή δρόμους. Η κλίμακα των νέων εγκαταστασεων είναι ίδια με τις υπάρχουσες υποδομές, και οι νέες μονάδες είναι μεγάλης δυναμικότητας ξενοδοχειακές μονάδες. Στην περίπτωση της Χερσονήσου αναπτύσσονται μικρής αλλά και μεγαλύτερης κλίμακας υποδομές εστίασης και αναψυχής.

Σε σχέση με το μοντέλο του Smith η εξεταζόμενη περιοχή κατά τη δεκαετία 2000-2010 εκτιμάται ότι διαθέτει τα χαρακτηριστικά στα σταδίου 7, καθώς πλέον η περιοχή έχει καθιερωθεί ως σημαντικό τουριστικό θέρετρο προσελκύοντας τουρισμό μέσων εισοδημάτων, με αποτέλεσμα την επέκταση των τουριστικών υποδομών της. Κατά την επόμενη δεκαετία 2010-2020, και καθώς καταγράφονται νέες υποδομές κυκλοφορίας και δραστηριότητες αναψυχής και εντείνεται η περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω της αυξημένης επισκεψιμότητας, η περιοχή παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά του σταδίου 8.

Εικόνα 8: Η παραλιακή ζώνη της Χερσονήσου
Πηγή: Google Earth

7. Μορφές και Τύποι Χωρικής Τουριστικής Ανάπτυξης

Η χωρική εξέταση της διαχρονικής μεταβολής των εγκαταστάσεων οδηγεί σε τρεις βασικούς τύπους χωρικής ανάπτυξης.

Επέκταση τουριστικών ζωνών.

Σε άμεση γειτνίαση με υφιστάμενες μονάδες δημιουργούνται νέες υποδομές με παρόμοια χαρακτηριστικά (εικ. 9) που σταδιακά προσελκύουν παρόμοιο τύπο τουρισμού π.χ. all inclusive ξενοδοχεία στη Χερσονήσο.

2000

2020

Εικόνα 9: Τμήμα παράκτιας ζώνης της Χερσονήσου.

Πηγή: Google Earth

Πύκνωση τουριστικών ζωνών

Σε περιοχές που ήδη έχουν κτιστεί τουριστικές εγκαταστάσεις, αλλά εξακολουθούν να παραμένουν κάποιες λίγες εκτάσεις αδόμητες, ανεγείρονται νέες γεμίζονται τα λίγα εναπομείναντα κενά (εικ. 10).

2000

2020

Εικόνα 10: Τμήμα παράκτιας ζώνης του Πλατανιά

Πηγή: Google Earth

Με διάσπαρτη μορφή

Νέοι θύλακες αναπτύσσονται σε περιοχές που δε βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με την παραλία, σε μεγάλες αδόμητες ζώνες, που όμως έχουν άμεση πρόσβαση στην παραλία και στην τουριστική ζώνη που ήδη έχει διαμορφωθεί

8. Συμπεράσματα

Ο τουρισμός διαχρονικά αποτέλεσε για την Ελλάδα βασικό πυλώνα οικονομικής ανάπτυξης. Τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της χώρας και οι πολιτικές που διαχρονικά εφαρμόστηκαν, οδήγησαν στην ανάπτυξη τουριστικών υποδομών σε μεγάλο μήκος της Ελληνικής ακτογραμμής, χωρίς ιδιαίτερους περιορισμούς, με βασικό κριτήριο την προώθηση του μαζικού τουρισμού. Ειδικότερα κάποιες περιοχές αναπτύχθηκαν πιο έντονα με αποτέλεσμα να είναι σήμερα σημαντικοί τουριστικοί προορισμοί.

Ένας από αυτούς είναι και η Κρήτη η οποία είχε από τη δεκαετία του 1960 μεγάλη τουριστική ανάπτυξη ιδιαίτερα στο βόρειο μέτωπο της. Η ανάπτυξη αυτή συντελέστηκε σταδιακά, με κριτήρια τη γειτνίαση από τα αστικά κέντρα του νησιού, την ύπαρξη παραλιών, την εξυπηρέτηση από τον κεντρικό οδικό άξονα που διασυνδέει τα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού αλλά και τη φήμη που αναπτύχθηκε διαχρονικά.

Η εξέταση της διαχρονικής μεταβολής των τουριστικών εγκαταστάσεων επιλέχθηκε να αξιολογηθεί με βάση το μοντέλο του Smith το οποίο μετά από μελέτη τουριστικών ζωνών κατέληξε σε οκτώ στάδια εξέλιξης των τουριστικών περιοχών. Στόχος ήταν να διερευνηθεί η φάση στην οποία βρίσκονται κάποιες επιλεγμένες περιοχές της Κρήτης, οι οποίες έχουν ήδη αναπτύξει ένα brandname ως τουριστικοί προορισμοί. Και στις δυο περιπτώσεις που εξετάστηκαν, στην παραλιακή ζώνη του Πλατανιά και την αντίστοιχη της Χερσονήσου, η μελέτη της χωρικής μεταβολής των τουριστικών υποδομών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 2000-2010 και της δεκαετίας 2010-2020, έδειξε ότι και οι δύο περιοχές βρίσκονται στα τελευταία στάδια ανάπτυξης, κατά τα οποία έχουν αστικοποιηθεί και παρουσιάζουν χαρακτηριστικά υποβάθμισης λόγω της αυξημένης επισκεψιμότητας.

Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να τεθούν όρια και περιορισμοί που θα αποτρέψουν την υποβάθμιση του προορισμού, με κριτήριο τη φέρουσα ικανότητα του. Είναι αναγκαίο για τη διατήρηση του τουριστικού προϊόντος αλλά και την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αφενός να προωθηθούν και άλλες μορφές τουρισμού εκτός το μαζικού, αλλά και στις περιοχές που ήδη έχει αναπτυχθεί ο μαζικός τουρισμός να τεθούν περιορισμοί που θα εμπλουτίσουν το τουριστικό προϊόν, θα συμβάλουν στην αναβάθμιση του και θα αποτρέψουν την αλλοίωση του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου της περιοχής.

9. Βιβλιογραφία

- INSETE, 2020. *Εισερχόμενος τουρισμός στην Ελλάδα- Συνολικά. Εξέλιξη τουριστικών δεικτών 2016-2021*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://insete.gr/wp-content/uploads/2020/10/22-09_Total_2016-2021.pdf [Πρόσβαση 2024 01 18].
- Smith, . R., 1991. Beach resorts: A model of development evolution. *Landscape and Urban Planning*, pp. 189-210.
- Αυγερινού- Κολώνια, Σ., χ.χ. *Χωρικές δυναμικές του τουρισμού στην Ελλάδα*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://www.academia.edu/27301055/CEA7CEA9CEA1CE99CE9ACE95CEA3_CE94CE_A5CE9DCE91CE9CCE99CE9ACE95CEA3_CE4CE9FCEA5_CEA4CE9FCEA5CEA1CE99CEA3CE9CCE9FCEA5_CEA3CEA4CE97CE9D_CE95CE9BCE9BCE91 [Πρόσβαση Πέμπτη 01 18].
- Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών ΕΠΕ, 2003. *Μελέτη τουριστικής ανάπτυξης της Περιφέρειας Κρήτης Α φάση*, Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης - Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.
- Περιφέρεια Κρήτης, 2020. *Ελληνικός Τουρισμός Σχέδια Δράσης 2030*, Αθήνα: INSETE.

- Τουφεγγοπούλου, Α., 2017. *Η χωρική οργάνωση και ανάπτυξη του τουρισμού μέσα από την ανάλυση και αξιολόγηση των υπό διαδικασία θεσμοθέτησης νέων Περιφερειακών Χωροταξικών Πλαισίων*, Αθήνα: Ινστιτούτο SETE.
- Τσάρτας, Π., Ζαγκότση, Σ. & Κυριακάκη, Α., 2020. *Τουρίστες, ταξίδια, τόποι. Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*. Αθήνα: Κριτική.
- Φαραντάκης, Σ., 2018. *Οι κοινωνικές διαστάσεις της τουριστικής αστικοποίησης. Η περίπτωση της Αγίας Μαρίνας-Πλατανιά του Ν. Χανίων*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/2017, 2017. *Έγκριση αναθεώρησης του Περιφερειακού Χωροταξικού Πλαισίου της Περιφέρειας Κρήτης και έγκριση της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αυτού.*, σ.λ.: Εθνικό Τυπογραφείο.
- ΦΕΚ 3155/Β/2013, 2013. *Έγκριση τροποποίησης Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό και της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αυτού.*, σ.λ.: Εθνικό Τυπογραφείο.
- ΦΕΚ 1138/Β/2009, 2009. *Έγκριση Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό και της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αυτού.*, σ.λ.: Εθνικό Τυπογραφείο.

Κεφάλαιο 4:

Η Εξέλιξη Δεικτών και Τάσεων στον Ελληνικό Νησιωτικό Χώρο: Η περίπτωση των Περιφερειών του Βορείου Αιγαίου και του Νοτίου Αιγαίου

Αλεξοπούλου Νεφέλη¹
Σχολή Αρχιτεκτόνων
Μηχανικών
Πολυτεχνείου Κρήτης

Μαυρομματίδου Σταυρούλα²
Διδάκτωρ Ελληνικής
Φιλολογίας ΔΠΘ

Ντεντάκη Ειρήνη³
Κοινωνική Λειτουργός

Περίληψη:

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην εξέλιξη βασικών δεικτών στον ελληνικό νησιωτικό περιβάλλον και ειδικότερα στις περιφέρειες του Βορείου Αιγαίου και του Νοτίου Αιγαίου. Μέσα από μία διασυγκριτική ανάλυση, εξετάζει τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο περιφερειών τόσο ως προς τον πληθυσμό, όσο και ως προς το φυσικό περιβάλλον, τις υποδομές, και την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη, ενώ παράλληλα επιχειρεί να εξηγήσει τη διαφοροποίηση αυτή. Απώτερος στόχος είναι η εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής που θα αποβλέπει στη διατήρηση της ανάπτυξης σε συνδυασμό με τη διαφύλαξη των βασικών αρχών της αειφορίας και της βιωσιμότητας.

Λέξεις Κλειδιά: Νησιωτικός Χώρος, Δείκτες, Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο, Τοπική Ανάπτυξη

¹ Αλεξοπούλου Νεφέλη Υπ. Διδάκτωρ ΠΚ, Αρχιτέκτονας Μηχανικός ΠΚ, MSc Περιβάλλον και Ανάπτυξη ΕΜΠ, nef.alexopoulou@gmail.com

² Μαυρομματίδου Σταυρούλα, Διδάκτωρ Ελληνικής Φιλολογίας ΔΠΘ, Med in ICT Πανεπιστήμιο Manchester UK, Mphil στη Διοίκηση Επιχειρήσεων Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος, Κλασική Φιλολόγος ΑΠΘ, stavrmav@hotmail.com

³ Ντεντάκη Ειρήνη, Κοινωνική Λειτουργός, MSc Διοίκηση Μονάδων Υγείας και Πρόνοιας, MSc Δίκαιο και Διοίκηση Υγείας, MSc Ανθρωπογεωγραφία Ανάπτυξη και Σχεδιασμός του Χώρου, ententaki@yahoo.gr

1. Εισαγωγή: Βασικά Γνωρίσματα των Περιφερειών του Βορείου Αιγαίου και του Νοτίου Αιγαίου

Η Ελλάδα χωρίζεται σε 13 διοικητικές περιφέρειες (Περιφέρεια Αττικής, Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης, Βορείου Αιγαίου, Δυτικής Ελλάδας, Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, Ιονίων Νήσων, Κεντρικής Μακεδονίας, Κρήτης, Νοτίου Αιγαίου, Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδος) μεταξύ των οποίων ανήκουν οι περιφέρειες Βορείου Αιγαίου και Νοτίου Αιγαίου, που αποτελούν το βασικό αντικείμενο της διερεύνησής μας.

Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, που έχει συνολική έκταση 3.832km², περιλαμβάνει δέκα κατοικημένα νησιά (INSETE, 2021α). Μεταξύ αυτών εντάσσονται όχι μόνο μεγάλα νησιά (όπως αυτά της Λέσβου, της Χίου, της Σάμου, της Λήμνου και της Ικαρίας), αλλά και μικρότερα (π.χ. του Αγίου Ευστρατίου, των Οινουσσών, των Ψαρών, των Φούρνων). Η περιφέρεια χωρίζεται σε πέντε περιφερειακές ενότητες (Λέσβου, Χίου, Σάμου, Λήμνου, Ικαρίας) με έδρα την πόλη της Μυτιλήνης. Περισσότερες πληροφορίες για τη γεωγραφική θέση, την έκταση και την έδρα των πέντε περιφερειακών ενότητων μπορούν να αντληθούν από τον πίνακα 1 που ακολουθεί:

Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου				
Περιφερειακή Ενότητα	Γεωγραφική Θέση	Έκταση	Έδρα	Πρόσθετες Πληροφορίες
Π.Ε. Λέσβου	Στο Βορειοανατολικό Αιγαίο κοντά στη Μικρά Ασία	Έκταση 1.633,83 km ²	Έδρα: η πόλη της Μυτιλήνης	Αποτελείται από τον δήμο Μυτιλήνης (με τις δημοτικές ενότητες Μυτιλήνης, Αγιάσου, Πλωμαρίου, Λουτροπόλεως, Θερμής, Ευεργέτουλα και Γέρας), αλλά και Δυτικής Λέσβου (που περιλαμβάνει τους πρώην δήμους Καλλονής, Μανταμάδου, Αγίας Παρασκευής, Ερεσού - Αντισσης, Πολιχνίτου, Πέτρας και Μήθυμνας)
Π.Ε. Ικαρίας	Στο ανατολικό τμήμα του Αιγαίου Πελάγους	Συνολική έκταση της Ενότητας: 295,571 km ²	Έδρα: ο Άγιος Κήρυκος	Απαρτίζεται από τα νησιά της Ικαρίας, της Θύμαινας και των Φούρνων
Π. Ε. Λήμνου	Στο Βόρειο Αιγαίο, στο Θρακικό Πέλαγος, ανάμεσα στο Άγιον Όρος, τη Σαμοθράκη, την Ίμβρο και τη Λέσβο	Έκταση: 438 km ²	Έδρα: η πόλη της Μύρινας	Η Λήμνος μαζί με τον Άγιο Ευστράτιο αποτελούν την Ενότητα της Λήμνου
Π.Ε. Σάμου	Στο ανατολικό Αιγαίο, κοντά στα Μικρασιατικά παράλια	Έκταση: 477 km ²	Έδρα: η Σάμος	Περιλαμβάνει τις δημοτικές ενότητες Καρλοβασίων, Βαθέος, Μαραθόκαμπου, Πυθαγορείου

Π.Ε. Χίου	Στο Ανατολικό Αιγαίο, πολύ κοντά στις Μικρασιατικές ακτές	Έκταση Χίου: 904km ²	Έδρα: η πόλη της Χίου	Στο σύμπλεγμα των νησιών ανήκουν: η Χίος, τα Ψαρά, τα Αντίψαρα και οι Οινούσσες
------------------	---	---------------------------------	-----------------------	---

Πίνακας 1: Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (Ιδία επεξεργασία)

Βασικό χαρακτηριστικό της εν λόγω περιφέρειας είναι η γειτνίαση με την Τουρκία σε συνδυασμό με τη σχετικά μεγάλη απόσταση από την Ηπειρωτική Ελλάδα (INSETE, 2021α). Γνώρισμά της είναι επίσης το ορεινό και ημιορεινό ανάγλυφο του εδάφους των περισσότερων νησιών, όπως και το εύκρατο και μεσογειακό κλίμα.

Από την άλλη, η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, με συνολική έκταση 5,286 τετραγωνικά χιλιόμετρα (ποσοστό 4% της επιφάνειας της χώρας), απαρτίζεται από 79 νησιά (εκ των οποίων 52 κατοικούμενα) και 178 βραχονησίδες (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, 2022). Περιλαμβάνει και τα νησιωτικά συμπλέγματα των Κυκλάδων και της Δωδεκανήσου, ενώ έχει έδρα την Ερμούπολη της Σύρου. Διαιρείται σε 13 Περιφερειακές Ενότητες (βλ. πίνακα 2) και 34 Δήμους, ενώ το συνολικό μήκος της ακτογραμμής είναι 3.281 χλμ.

Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου			
Περιφερειακή Ενότητα	Πληροφορίες	Έκταση	Έδρα
Π.Ε. Άνδρου	Περιλαμβάνει το νησί της Άνδρου	Συνολική έκταση: 379,21km ²	Έδρα: η Άνδρος
Π.Ε. Θήρας	Περιλαμβάνει τα νησιά της Σαντορίνης, της Ίου, της Ανάφης, της Σικίνου και της Φολεγάνδρου	Έκταση: 312,7 km ²	Έδρα: η Θήρα
Π.Ε. Καλύμνου	Περιλαμβάνει τα νησιά Κάλυμνος, Αγαθονήσι, Αστυπάλαια, Λειψοί, Λέρος και Πάτμος	Έκταση: 420 km ²	Έδρα: η Κάλυμνος
Π.Ε. Καρπάθου	Περιλαμβάνει τα νησιά της Καρπάθου και της Κάσου	Έκταση: 394,2 km ²	Έδρα: η Κάρπαθος
Π.Ε. Κέας Κύθνου	Περιλαμβάνει τα νησιά της Κέας και της Κύθνου	Έκταση: 249,1 km ²	Έδρα: η Ιουλίδα ή Χώρα
Π.Ε. Κω	Περιλαμβάνει τα νησιά της Κω και της Νισύρου	Έκταση: 337,3 km ²	Έδρα: η Κως
Π.Ε. Μήλου	Περιλαμβάνει τα νησιά της Μήλου, της Κιμώλου, της Σερίφου και της Σίφνου	Έκταση: 346,6 km ²	Έδρα: η Μήλος
Π.Ε. Μυκόνου	Περιλαμβάνει το νησί της Μυκόνου	Έκταση: 105,2 km ²	Έδρα: η Μύκονος
Π.Ε. Νάξου	Περιλαμβάνει τα νησιά της Νάξου, της Αμοργού, της Δονούσας, των	Έκταση: 622,1 km ²	Έδρα: η Νάξος

	Κουφονησίων, της Σχοινούσας και της Ηρακλείας		
Π.Ε. Πάρου	Περιλαμβάνει τα νησιά της Πάρου και της Αντιπάρου	Εκταση: 231,4 km ²	Έδρα: η Πάρος
Π.Ε. Ρόδου	Περιλαμβάνει τα νησιά της Ρόδου, της Σύμης, της Τήλου, της Χάλκης και της Μεγίστης	Εκταση: 1584,3 km ²	Έδρα: η Ρόδος
Π.Ε. Σύρου	Περιλαμβάνει το νησί της Σύρου	Εκταση: 102,4 km ²	Έδρα: η Ερμούπολη
Π.Ε. Τήνου	Περιλαμβάνει το νησί της Τήνου	Εκταση: 194,6 km ²	Έδρα: η Τήνος

Πίνακας 2: Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (Ιδία επεξεργασία)

Βασικό γνώρισμα της περιφέρειας είναι ο κατακερματισμός σε πολλά νησιά, που διαφοροποιούνται ως προς τα χαρακτηριστικά, το μέγεθος και το βαθμό ανάπτυξής τους (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, 2022). Παράλληλα, παρατηρείται μεγάλη απόσταση μεταξύ των νησιών και της ηπειρωτικής χώρας.

2. Συγκριτική εξέταση των δύο περιφερειών

Μεταξύ των δύο περιφερειών παρατηρούνται αρκετές διαφοροποιήσεις τόσο σε δημογραφικό επίπεδο, όσο και ως προς την οικονομική ανάπτυξη, τις υποδομές, την αρχιτεκτονική και τους φυσικούς πόρους.

2.1. Δημογραφικό Επίπεδο

2.1.1. Πληθυσμιακά Στοιχεία

Σύμφωνα με τα στοιχεία απογραφής πληθυσμού της ΕΛΣΤΑΤ, ο πληθυσμός της Ελλάδας την περίοδο 2011-2021 σημείωσε μείωση κατά -4% (από 10,8 εκατ. το 2011 σε 10,4 εκατ. το 2021). Επιμέρους, όλες οι Περιφέρειες εμφάνισαν μείωση την περίοδο 2011-2021, με εξαίρεση την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, η οποία σημείωσε αύξηση της τάξεως του 5%.

Ειδικότερα, ο πληθυσμός της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου την περίοδο 2011-2021, σημείωσε μείωση κατά -3% (από 199.231 το 2011 σε 194.943 το 2021). Επιμέρους, όλες οι Ενώτητες σημείωσαν μείωση του πληθυσμού τους, με εξαίρεση την Ενότητα Ικαρίας της οποίας ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 0,2%. Τη μεγαλύτερη μείωση της δεκαετίας παρουσίασε η ΠΕ της Λέσβου η οποία από περίπου 86χιλ. το 2011 σημείωσε 83χιλ. απογραφέντες το 2021.

Αντιθέτως, ο πληθυσμός της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου την ίδια περίοδο, σημείωσε αύξηση (από 335 χιλ. το 2015 σε 348 χιλ. το 2020). Σε επίπεδο ΠΕ, η εικόνα είναι μεικτή, με τα Δωδεκάνησα να καταγράφουν αύξηση (+6%, από 208 χιλ. το 2015 σε 221 χιλ. το 2020) και τις Κυκλάδες οριακή μείωση (-0,3%, από 127 χιλ. το 2015 σε 127 χιλ. το 2020).

Συγκρίνοντας επομένως τις δύο περιφέρειες, συνειδητοποιούμε ότι στο Βόρειο Αιγαίο ο πληθυσμός ανέρχεται στους 194.943 κατοίκους βάσει της απογραφής του 2021, σε αντίθεση με το Νότιο όπου ο πληθυσμός φτάνει στις 327.820 (ΕΛΣΤΑΤ, 2021). Αντίστοιχη ήταν η εικόνα και στις προηγούμενες απογραφές του 2001 και 2011. Για παράδειγμα, ο πληθυσμός στην πρώτη περιφέρεια το 2011 ήταν σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ 199.231 ενώ στη δεύτερη υπολογίστηκε στις 309.015, γεγονός που καταδεικνύει όχι μόνο την αναντιστοιχία μεταξύ των δύο περιφερειών, αλλά και την πτωτική πορεία που ακολουθεί ο πληθυσμός στην περιφέρεια

Βορείου Αιγαίου, σε σχέση με την ανοδική τάση στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (βλ. τον πίνακα 3).

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2001	Πληθυσμός 2011	Πληθυσμός 2021
Βόρειου Αιγαίου	205,235	199.231	194.943
Νότιου Αιγαίου	298,462	309.015	327.820

Πίνακας 3: Σύγκριση πληθυσμών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ 2001, 2011, 2021)

Μάλιστα, η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (όπως και η Κρήτη με οριακή αύξηση +0,2%) είναι η μόνη μεταξύ των υπολοίπων περιφερειών που παρουσιάζει αύξηση πληθυσμιακή (+6,1% δηλ. +4614 άτομα) το 2021 συγκριτικά με την απογραφή του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ 2021) (βλ. τον πίνακα 4).

Περιφέρεια	Μεταβολή του Πληθυσμού
Δυτικής Μακεδονίας	-10,3% (η μεγαλύτερη μείωση μεταξύ των Περιφερειών)
Ανατολικής Μακεδονίας- Θράκης	-7,6%
Στερεάς Ελλάδας	-7,1%
Πελοποννήσου	-6,6%
Θεσσαλίας	-6,1%
Ηπείρου	-5%
Κεντρικής Μακεδονίας	-4,6%
Δυτικής Ελλάδας	-4,6%
Βορείου Αιγαίου	-2,2%
Ιονίων Νήσων	-1,6%
Αττικής	-0,4%
Κρήτης	+0,2%
Νοτίου Αιγαίου	+6,1%

Πίνακας 4: Μεταβολή πληθυσμού ανά περιφέρεια το 2021 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ 2021)

2.1.2. Ηλικιακή κατανομή

Σε όλη την ελληνική επικράτεια, παρατηρείται γενική γήρανση του πληθυσμού. Συγκεκριμένα, οι ηλικίες 0-44 ετών κατέγραψαν μείωση, με εξαίρεση τις ηλικίες 15-19 ετών (+8%), ενώ αντίθετα αύξηση κατέγραψαν οι ηλικίες άνω των 45 ετών. Στις επιμέρους ηλικιακές κατηγορίες, μείωση κατέγραψαν οι ηλικίες 0-14 ετών (-7%), 20-24 ετών (-13%), 25-29 ετών (-7%) και 30-44 ετών (-14%) και αύξηση οι ηλικίες 15-19 ετών (+8%), 45-64 ετών (+3%) και 65+ ετών (+6%).

Κατά την απογραφή του 2021, το υψηλότερο μερίδιο κατέχουν οι ηλικίες 45-64 ετών (29%) και ακολουθούν οι ηλικίες 65+ ετών (23%), 30-44 ετών (19%), 15-29 ετών (15%) και 0-14 ετών (14%).

Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου εμφανίζει παρόμοια εικόνα με αυτή που καταγράφεται στο σύνολο της χώρας, με εξαίρεση τις ηλικίες 25-29 ετών (όπου καταγράφεται αύξηση) και 65+

ετών (όπου καταγράφεται μείωση). Μάλιστα, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου αποτελεί την μόνη Περιφέρεια της χώρας όπου οι ηλικίες 65+ ετών κατέγραψαν μείωση (βλ. τον Πίνακα 5).

	Ελληνική Επικράτεια	Βόρειο Αιγαίο	Νότιο Αιγαίο	Απογραφή 2021	Απογραφή 2021
Ηλικίες	Ποσοστό	Ποσοστό	Ποσοστό	Βόρειο Αιγαίο	Νότιο Αιγαίο
0-14 ετών	-7%	-3%	-7%	14%	16%
15-19 ετών	+8%	+1%	+3%	15%	15%
20-24 ετών	-13%	-14%	-12%		
25-29 ετών	-7%	1%	-9%		
30-44 ετών	-14%	-14%	-12%	19%	22%
45-64 ετών	+3%	+1%	+2%	29%	27%
65+ ετών	+6%	μείωση	+8%	23%	19%

Πίνακας 5: Ηλικιακή Κατανομή στην Ελληνική Επικράτεια (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Αναφορικά με την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, στις επιμέρους ηλικιακές κατηγορίες, μείωση κατέγραψαν οι ηλικίες 0-14 ετών (-7%), 20-24 ετών (-12%), 25-29 ετών (-9%) και 30-44 ετών (-12%) ενώ αύξηση οι ηλικίες 15-19 ετών (+3%), 45-64 ετών (+2%) και 65+ ετών (+8%). Όσον αφορά τα μερίδια των επιμέρους ηλικιών για το 2020, παρατηρούμε ότι το υψηλότερο μερίδιο κατέχουν οι ηλικίες 45-64 ετών (27%) και ακολουθούν οι ηλικίες 30-44 ετών, 65+ ετών, 15-29 ετών και 0-14 ετών. Τέλος, αξιοσημείωτο για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου είναι ότι εμφανίζει το υψηλότερο (μαζί με την Περιφέρεια Κρήτης) μερίδιο στις ηλικίες 0-14 ετών.

2.1.3. Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός

Ως Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός ορίζεται το εργατικό δυναμικό της οικονομίας και περιλαμβάνει τα άτομα ηλικίας 15 ετών και άνω, τα οποία όχι μόνο είναι ικανά προς εργασία αλλά και ταυτόχρονα θέλουν να εργαστούν (INSETE, 2021β). Στην Ελλάδα, οι ηλικίες άνω των 15 ετών αντιπροσώπευαν το 85% και 86% του πληθυσμού της χώρας τα έτη 2015 και 2020 αντίστοιχα, εκ των οποίων το 52% και 51% για τα έτη 2015 και 2020 αντίστοιχα αποτελούσε τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό της.

Αναφορικά με τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό στις επιμέρους Περιφέρειες, παρατηρούμε ότι το υψηλότερο ποσοστό καταγράφεται στις Περιφέρειες Κρήτης (54%), Αττικής (53%) και Βορείου Αιγαίου (53%) ενώ το χαμηλότερο ποσοστό εντοπίζεται στις Περιφέρειες Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Δυτικής Ελλάδας Αν. Μακεδονίας & Θράκης (49% σε κάθε προαναφερθείσα περιφέρεια), Δυτικής Μακεδονίας (47%) και Ηπείρου (46%).

Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου αντιπροσωπεύει μόλις το 2% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, ενώ το ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της ως προς τον πληθυσμό της ηλικίας 15+ ετών ήταν 46% το 2015 και 50% το 2021. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες Περιφέρειες, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου εμφανίζει το 2015 το χαμηλότερο ποσοστό οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ενώ το 2021 το πέμπτο υψηλότερο. Από την άλλη, η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου αντιπροσωπεύει το 3% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της

χώρας, ενώ το ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της ως προς τον πληθυσμό της ηλικίας 15+ ετών το 2015 ήταν 56% και το 2021 52%. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες Περιφέρειες, η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου εμφανίζει το 2015 το υψηλότερο ποσοστό οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

2.1.4. Απασχόληση Ανά Φύλο

Την περίοδο 2015-2021 παρατηρούνται δύο διακριτές περιόδους αναφορικά με την ποσοστιαία αύξηση της εργασιακής απασχόλησης των φύλων. Την περίοδο 2015-2019, παρατηρούμε ότι τόσο οι άνδρες απασχολούμενοι όσο και οι γυναίκες σημείωσαν αύξηση κατά +9% και 8% αντίστοιχα. Επιμέρους, όλες οι Περιφέρειες σημείωσαν αύξηση των ανδρών και γυναικών απασχολούμενων, με εξαίρεση την Δυτική Ελλάδα.

Αντίστοιχα, την περίοδο 2019-2021, οι άνδρες απασχολούμενοι στο σύνολο της χώρας σημείωσαν οριακή αύξηση κατά +0,2%, ενώ οι γυναίκες αύξηση κατά +1%. Στο χώρο του Αιγαίου και αναφορικά με τους άνδρες, τόσο η Περιφέρεια Βορείου όσο και του Νοτίου Αιγαίου παρουσίασε αισθητή μείωση -5% και -12% αντίστοιχα. Ανάλογα ποσοστά σημειώθηκαν στην απασχόληση των γυναικών, με την απασχόληση στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου να μειώνεται κατά -12% και Βορείου Αιγαίου κατά -2%. (INSETE, 2021β)

2.1.5. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ)

Την περίοδο 2014-2019, το ΑΕΠ της χώρας σημείωσε αύξηση κατά +3%. Η εικόνα στις επιμέρους Περιφέρειες την ίδια περίοδο είναι θετική, με εξαίρεση τις Περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας και Βορείου Αιγαίου (-0,4%, από € 2,6 δισ. το 2014 σε € 2,5 δισ. το 2019). Ενδεικτικά, οι υπόλοιπες Περιφέρειες: Αττική (+3%, από € 84,6 δισ. το 2014 σε € 87,4 δισ. το 2019), Κεντρική Μακεδονία (+7%, από € 23,4 δισ. το 2014 σε € 25,2 δισ. το 2019), Θεσσαλία (+6%, από € 8,9 δισ. το 2014 σε € 9,4 δισ. το 2019), Κρήτη (+5%, από € 8,8 δισ. το 2014 σε € 9,2 δισ. το 2019), Στερεά Ελλάδα (+8%, από € 7,9 δισ. το 2014 σε € 8,6 δισ. το 2019), Πελοπόννησος (+6%, από € 7,8 δισ. το 2014 σε € 8,3 δισ. το 2019), Δυτική Ελλάδα (+0,3%, από € 8,1 δισ. το 2014 σε € 8,1 δισ. το 2019), Αν. Μακεδονία & Θράκη (+2%, από € 6,8 δισ. το 2014 σε € 7,0 δισ. το 2019), Νότιο Αιγαίο (+3%, από € 6,2 δισ. το 2014 σε € 6,4 δισ. το 2019), Ήπειρος (+1%, από € 4,0 δισ. το 2014 σε € 4,0 δισ. το 2019) και Ιόνια Νησιά (+5%, από € 3,2 δισ. το 2014 σε € 3,3 δισ. το 2019) (INSETE, 2021γ).

Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου σε αντίθεση με το σύνολο της χώρας εμφανίζει την περίοδο 2014-2019 μείωση του κατά Κεφαλήν ΑΕΠ της. Συγκεκριμένα, το κατά Κεφαλήν ΑΕΠ της Περιφέρειας κατέγραψε μείωση κατά -13% (από € 12.911 το 2014 σε € 11.271 το 2019). Πιθανώς, η μειωτική τάση αυτή ευθύνεται λόγω της προσφυγικής κρίσης και των πιέσεων που δέχεται η συγκεκριμένη Περιφέρεια. Στον αντίποδα, η εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου σημείωσε αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της κατά +1% (από € 18.435 το 2014 σε € 18.655 το 2019).

2.1.6. Προσβασιμότητα

Σε επίπεδο υποδομών, καταγράφονται εμφανείς διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο περιφερειών. Πιο συγκεκριμένα, στο Βόρειο Αιγαίο υπάρχουν 5 αεροδρόμια και 5 βασικά λιμάνια, σε σύγκριση με το Νότιο όπου παρατηρούνται 14 αεροδρόμια (6 στις Κυκλάδες και 8 στα Δωδεκάνησα) όπως και 14 κύρια λιμάνια (10 στις Κυκλάδες και 4 στα Δωδεκάνησα). Εντούτοις, και στις δύο περιπτώσεις το οδικό δίκτυο και οι χερσαίες μεταφορές περιορίζονται σε τοπικό επίπεδο και προσπαθούν να ικανοποιήσουν τις τοπικές ανάγκες και απαιτήσεις.

2.2. Φυσικό & Πολιτιστικό Περιβάλλον

2.2.1. Περιοχές Φυσικού Κάλλους

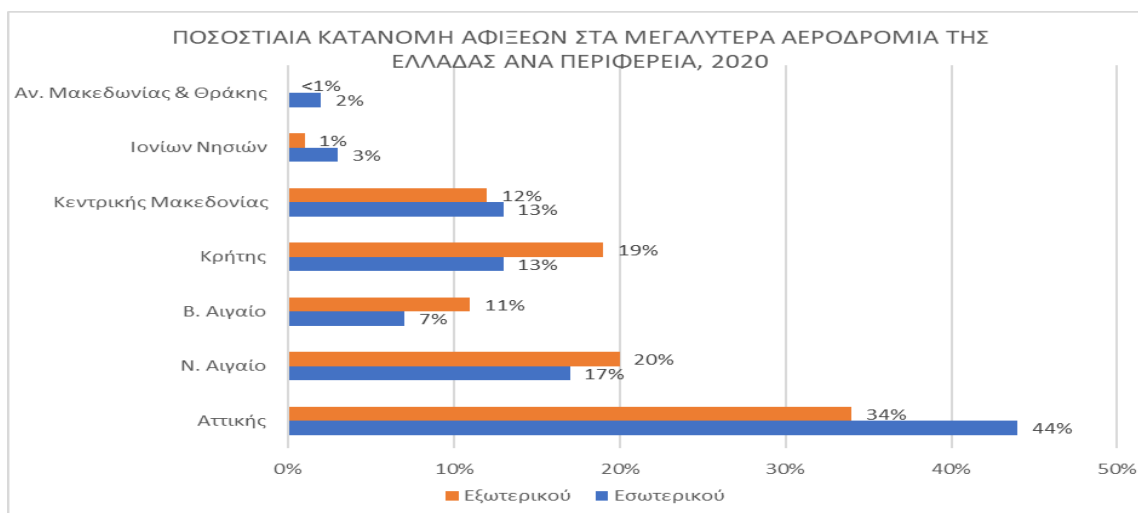
Περαιτέρω, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου περιλαμβάνει 16 βιοτόπους και 55 παραδοσιακούς οικισμούς, σε αντίθεση με την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου που χαρακτηρίζεται από 79 Καταφύγια Άγριας Ζωής, 127 Παραδοσιακούς Οικισμούς και 3 από τα 17 Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς (τη Δήλο, τη Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και το Σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο και τη Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου).

2.2.2. Πολιτιστικό Απόθεμα

Όλα τα παραπάνω (οικονομικά ενεργός πληθυσμός, προσβασιμότητα, φυσικές ομορφιές κλπ) εξηγούν τον μεγάλο αριθμό ατόμων που καταφθάνουν στα νησιά του Νοτίου Αιγαίου σε σχέση με τον αντίστοιχο αριθμό στο Βόρειο Αιγαίο, όπως πιστοποιείται από τον αριθμό αφίξεων τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού (πίνακας 6, γράφημα 1).

Περιφέρεια	2015	2019	2020	%Δ 2015-2019	%Δ 2019- 2020
Αττικής	3.282.544	3.989.842	1.508.299	22%	-62%
Νοτίου Αιγαίου	1.044.427	1.630.081	568.185	56%	-65%
Κρήτης	897.968	991.611	444.389	10%	-55%
Κεντρικής Μακεδονίας	1.097.676	1.070.857	425.219	-2%	-60%
Βορείου Αιγαίου	372.542	442.720	239.133	19%	-46%
Ιονίων Νήσων	177.775	259.208	98.435	46%	-62%
Αν. Μακεδονίας & Θράκης	119.360	151.263	75.477	27%	-50%
Ηπείρου	43.048	50.993	17.573	18%	-66%
Θεσσαλίας	16.344	26.594	9.468	63%	-64%
Πελοποννήσου	6.821	12.013	5.180	76%	-57%
Στερεάς Ελλάδας	7.485	5.108	3.030	-32%	-41%
Δυτικής Ελλάδας	5.489	5.214	1.917	-5%	-63%
Δυτικής Μακεδονίας	3.442	3.547	1.360	3%	-62%
Σύνολο Επικράτειας	7.074.921	8.639.051	3.397.665	22%	-61%

Πίνακας 6: Αφίξεις εσωτερικού στην Ελλάδα ανά Περιφέρεια, 2015 – 2020 (Πηγή: ΥΠΑ, ΔΑΑ, FRAPORT Επεξεργασία INSETTE Intelligence)

Γράφημα 1: Ποσοστιαία κατανομή αφίξεων στα μεγαλύτερα αεροδρόμια της Ελλάδας ανά περιφέρεια, 2020 (Πηγή: INSETTE 2021α)

Δεν είναι τυχαίο ότι το 2022 ο μέγιστος αριθμός επισκέψεων και διανυκτερεύσεων (βλ. Πίνακα 7), καθώς και ο κύριος όγκος των εισπράξεων (βλ. Πίνακα 8) παρατηρήθηκε στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (Η Ροδιακή, 2023; Real Voice, 2023). Το γεγονός αυτό βέβαια επιβεβαιώνεται και το προηγούμενο διάστημα, π.χ. την περίοδο 2016-2020.

Περιφέρεια	2016	2019	2020	%Δ 2016-2019	%Δ 2019-2020
Νότιο Αιγαίο	39.996	53.169	13.628	33%	-74%
Αττικής	24.769	34.028	12.466	37%	-63%
Κρήτη	39.378	43.256	10.510	10%	-76%
Κεντρική Μακεδονία	36.330	40.808	9.168	12%	-78%
Ιόνια Νησιά	21.493	23.744	6.914	10%	-71%
Πελοπόννησος	5.760	6.466	2.766	12%	-57%
Αν. Μακεδονία & Θράκη	5.414	10.171	2.352	88%	-77%
Θεσσαλία	5.121	4.889	1.365	-5%	-72%
Δυτική Ελλάδα	2.742	4.530	1.324	65%	-71%
Ήπειρος	3.622	4.003	1.248	11%	-69%
Στερεά Ελλάδα	1.845	2.978	1.090	61%	-63%
Δυτική Μακεδονία	1.475	1.520	644	3%	-58%
Βόρειο Αιγαίο	2.458	2.902	581	18%	-80%
Σύνολο Ελληνικής Επικράτειας	190.402	232.464	64.053	22%	-72%

Πίνακας 7: Διανυκτερεύσεις στην Ελλάδα ανά Περιφέρεια (σε χιλ.), 2016 - 2020 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Περιφέρεια	2016	2019	2020	% Δ 2016-2019	%Δ 2019- 2020
Νότιο Αιγαίο	3.136	5,175	1.257	65%	-76%
Κρήτη	3.095	3.601	861	16%	-76%
Αττικής	1.734	2.592	761	49%	-71%
Ιόνια Νησιά	1.504	1.911	446	27%	-77%
Κεντρική Μακεδονία	1.688	2.250	412	33%	-82%
Πελοπόννησος	324	417	132	29%	-68%
Αν. Μακεδονία & Θράκη	288	440	91	53%	-79%
Θεσσαλία	301	335	87	18%	-76%
Ήπειρος	218	261	82	20%	-69%
Δυτική Ελλάδα	146	257	70	77%	-73%
Στερεά Ελλάδα	117	180	59	54%	-67%
Δυτική Μακεδονία	68	76	27	12%	-64%
Βόρειο Αιγαίο	131	165	25	26%	-85%
Σύνολο Ελληνικής Επικράτειας	12.749	17.680	4.310	39%	-76%

Πίνακας 8: Εισπράξεις στην Ελλάδα ανά Περιφέρεια (σε εκατ. Ε), 2016 – 2020 (Πηγή: ΤτΕ – Επεξεργασία INSETE Intelligence)

Μάλιστα, τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου είναι μεταξύ των προορισμών που καταγράφουν και υψηλή μέση δαπάνη ανά επισκέπτη (Κυκλαδική, 2023). Έτσι, η συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ το 2018 φτάνει στο 97% στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου έναντι του 9% στην περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (Βλ. πίνακα 9), γεγονός που καταδεικνύει την ουσιαστική συμβολή της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου στην ευρύτερη οικονομική άνθιση.

Περιφέρεια	% κατανομή εσόδων εισερχόμενου τουρισμού 2018	Αναλογία άμεσης τουριστικής δαπάνης 2018- σε Ε εκ.	ΑΕΠ Περιφέρειας 2018- σε εκ.	Άμεση συμβολή τουρισμού στο ΑΕΠ Περιφέρειας με στοιχεία 2018	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ 2016- σε Ε
Ν. Αιγαίο	28%	6.080	6.260	97%	17.769
Κρήτη	20%	4.317	9.139	47%	13.811
Αττική	15%	3.139	87.782	4%	22.204
Κεντ.	15%	3.134	25.367	12%	12.880

Μακεδονία					
Ιόνια Νησιά	11%	2.329	3.270	71%	15.182
Πελοπόννησος	3%	572	8.245	7%	8.245
Αν. Μακεδονία & Θράκη	2%	443	7.223	6%	11.342
Θεσσαλία	2%	373	9.643	4%	12.662
Ήπειρος	1%	306	4.145	7%	11.785
Δυτ. Ελλάδα	1%	292	8.406	3%	12.058
Στερεά Ελλάδα	1%	267	8.567	3%	14.727
Β. Αιγαίο	1%	226	2.570	9%	12.266
Δυτ. Μακεδονία	0%	83	4.098	2%	14.361
Σύνολο Επικράτεια	100%	21.562	184.714	12%	16.378

Πίνακας 9: Συμβολή του τουρισμού ανά Περιφέρεια, 2018 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

3. SWOT Ανάλυση

• Strengths – Δυνατά Σημεία

Και οι δυο Περιφέρειες του Αιγαίου, χαρακτηρίζονται τόσο από γεωμορφολογική όσο και πολιτιστική ποικιλομορφία. Έτσι, αξιοποιούν το φυσικό περιβάλλον αλλά και την παραγωγή τοπικών υλικών για την ανάπτυξη του τουρισμού. Αμφότερες οι Περιφέρειες, προσφέρουν εύρος θαλάσσιων δραστηριοτήτων (windsurfing και kitesurfing, καταδυτική δραστηριότητα, κ.α.), περιπατητικών διαδρομών, αναρριχητικών πεδίων αλλά και θρησκευτικό και πολιτιστικό απόθεμα (αρχοντικά, εκκλησίες, μοναστήρια κλπ).

Η περιφέρεια του Βορείου Αιγαίου παρουσιάζει σημαντικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα τα οποία σημειώνονται κυρίως στον τομέα του τουρισμού. Συγκεκριμένα, σημειώθηκε αύξηση της μέσης διαμονής ανά επίσκεψη την περίοδο 2016-2019 σε αντίθεση με την μείωση του μεγέθους για το σύνολο της χώρας. Οι διεθνείς επισκέπτες διαμένουν συνολικά μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ξοδεύοντας παράλληλα περισσότερα χρήματα ανά επίσκεψη. Παράλληλα, η εν λόγω περιφέρεια διατηρεί χαμηλές τιμές καταλαμβάνοντας την 9η θέση στην μέση δαπάνη ανά διανυκτέρευση.

Αναφορικά με την προσβασιμότητα εκ θαλάσσης, οι τουριστικοί λιμένες βρίσκονται σε εγγύτητα με τις κύριες οικιστικές συγκεντρώσεις με άμεση συνδεσιμότητα με επίγεια μέσα μεταφοράς, δημιουργώντας κατάλληλες συνθήκες για επέκταση της τουριστικής δραστηριότητας.

Στην περιφέρεια του Νότιου Αιγαίου, συγκαταλέγονται τουριστικοί προορισμοί όπως η Μύκονος, Σαντορίνη, Ρόδος κλπ. οι οποίοι έχουν δημιουργήσει μια πολύ ισχυρή τουριστική ταυτότητα. Στο ίδιο πλαίσιο, αναπτύσσονται τα υπόλοιπα νησιά τα οποία παρέχουν υπηρεσίες πολυτελούς τουρισμού.

• Weaknesses – Αδύνατα Σημεία

Και οι δύο εξεταζόμενες Περιφέρειες, παρουσιάζουν σημαντική ανεπάρκεια στον τομέα των λιμενικών υποδομών και του ευρύτερου οδικού δικτύου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι τουριστικές ροές να περιορίζονται στα άμεσα προσεγγίσιμα οικιστικά κέντρα, ξεπερνώντας

πολλές φορές τη φέρουσα ικανότητα, ενώ πιο απομακρυσμένες περιοχές δεν αναπτύσσονται εξίσου. Επιπροσθέτως, οι αδυναμίες και περιορισμοί του θαλάσσιου δικτύου μεταφορών έχει ως αποτέλεσμα τόσο τη μη επαρκή συνδεσιμότητα των εν λόγω περιφερειών με την ηπειρωτική Ελλάδα όσο και την αύξηση των τιμών προϊόντων και αγαθών.

Ακόμα, η πληθυσμιακή υπεραύξηση κατά την τουριστική σεζόν με την αυξημένη ζήτηση για ύδρευση αλλά και ηλεκτρική ενέργεια έχει ως συνέπεια την κατάρρευση των δικτύων ύδρευσης και ενέργειας καθώς και την σκόπιμη παύση ηλεκτροδότησης και υδροδότησης κυρίως μη τουριστικών περιοχών.

Ας μη λησμονούμε ακόμα ότι ιδιαίτερα για την Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου σημειώνεται απουσία οργανωμένης τουριστικής ταυτότητας με αποτέλεσμα την άτακτη και ανοργάνωτη ανάπτυξη. Ως συνέπεια της ανισόρροπης ανάπτυξης τόσο σε ενδοπεριφερειακό ή εξωπεριφερειακό επίπεδο, οι υποδομές υγείας και περιθάλψης αλλά και το δίκτυο διαχείρισης λυμάτων παραμένουν σε πρωτόλεια κατάσταση.

• Ευκαιρίες – Opportunities

Σε θεσμικό επίπεδο, αποτελεί ευκαιρία η αξιοποίηση του αναθεωρημένου ΠΧΠ για την οργανωμένη ανάπτυξη των υπερτοπικών και τοπικών πόλων και των μεταξύ τους συνδέσεων. Στο πλαίσιο αυτό, λόγος γίνεται για την αναβάθμιση των υποδομών (δυνατότητα ελλιμενισμού κρουαζιερόπλοιων, δομές υγείας κλπ).

Ακόμα, η βελτίωση της εικόνας του δικτύου ενέργειας δύναται να βελτιωθεί τόσο μέσω της διασύνδεσης με το Αλιβέρι όσο και με την ανάπτυξη αιολικών πάρκων.

Σε επίπεδο αγροτικής παραγωγής, η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για τοπικά, παραδοσιακά προϊόντα και αναγνωρισμένα αγροτικά προϊόντα με σήματα πιστοποίησης ΠΓΕ και ΠΟΠ (π.χ. ελαιόλαδο, ελιά, τυροκομικά αγαθά, κρασιά, μαστίχα) αποτελεί ευκαιρία για τη βελτίωση των αγροτικών και παραγωγικών υποδομών. Η ζήτηση σημειώνεται στα νησιά των δύο Περιφερειών, αφού αρκετά προϊόντα εξάγονται και σε χώρες εξωτερικού, διαμορφώνοντας πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη γαστρονομικού τουρισμού.

Παράλληλα, παρατηρείται αύξηση της διεθνούς ζήτησης για «εναλλακτικά» και αυθεντικά τουριστικά προϊόντα και εμπειρίες που δεν εντάσσονται μέσα στα πλαίσια του παραδοσιακού μαζικού τουρισμού Ήλιος & Θάλασσα, αλλά παρέχουν τη δυνατότητα αξιοποίησης των φυσικών πόρων και της τοπικής κουλτούρας και παράδοσης του τόπου για τη δημιουργία εξειδικευμένων τουριστικών προϊόντων (π.χ. Αγροτουρισμός και Οικοτουρισμός). Όπως αναφέρθηκε στην εκτενή ανάλυση, και οι δύο Περιφέρειες προσφέρονται για την ανάπτυξη ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού σε απομακρυσμένα, μικρά νησιά τα οποία είναι δύσκολο να προσεγγιστούν από κρουαζιερόπλοια, ενισχύοντας τον θαλάσσιο, αθλητικό και πολιτισμικό τουρισμό.

Περαιτέρω, σημαντικές ευκαιρίες προκύπτουν από τη δυνατότητα εργασίας εξ 'αποστάσεως, με την εμφάνιση των ψηφιακών νομάδων, ενός πληθυσμού ανεξάρτητων εργαζομένων που συνδυάζουν το ταξίδι με την εργασία (workation), συμβάλλοντας στην τοπική τουριστική ανάπτυξη και οικονομία. Για την εδραίωση του workation στα νησιά του Νοτίου Αιγαίου απαιτείται επιπλέον ανάπτυξη σε υποδομές όπως π.χ. το υγειονομικό σύστημα. Τέλος, είναι σημαντικό να γίνει σωστή αξιοποίηση και ανάπτυξη των διαθέσιμων χρηματοδοτικών εργαλείων όπως το ΕΣΠΑ, Πράσινο Ταμείο, ταμείο ανάκαμψης κλπ.

- **Threats – Απειλές**

Οι κυριότερες απειλές προκύπτουν από τη χωρική απομόνωση των νησιών, καθώς το υψηλό κόστος μετακίνησης (ακτοπλοϊκώς και αεροπορικώς) προς τα νησιά του Αιγαίου αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επίσκεψη τουριστών, ενώ ταυτόχρονα επιβαρύνει τους μόνιμους κατοίκους.

Ακόμα, επικρατεί ισχυρός ανταγωνισμός σε εγχώριο επίπεδο από νησιωτικούς- παραθαλάσσιους προορισμούς (νησιά Νότιου Αιγαίου, Δωδεκάνησα, Ιόνια νησιά, Σποράδες), που διαθέτουν ανταγωνιστικότερες υποδομές, ώριμους τουριστικά προορισμούς / brands και τουριστικό προϊόν υψηλού επιπέδου, όσο και σε διεθνές επίπεδο με την αξιοσημείωτη τουριστική ανάπτυξη των τουρκικών παραλίων αλλά και κρατών της Ευρώπης (Κροατία, Σερβία, Αλβανία κλπ.) τα οποία παρέχουν ανταγωνιστικές υπηρεσίες και τιμές.

Η περιορισμένη φέρουσα ικανότητα των δικτύων, σε συνδυασμό με τις ολοένα και αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες που αντιμετωπίζουν οι εξεταζόμενες Περιφέρειες, οι οποίες συνδέονται κυρίως με την τουριστική περίοδο και ως εκ τούτου παρουσιάζουν υψηλή εποχικότητα τους συγκεκριμένους μήνες αποτελεί σημαντική πρόκληση για την ανθεκτικότητα του συστήματος. Αντίστοιχα, πρόκληση αποτελεί η ισόρροπη βελτίωση των δικτύων και υποδομών με σεβασμό προς τον φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Έτσι, η ανεξέλεγκτη χωροθέτηση αιολικών πάρκων μπορεί να υπονομεύσει τις προοπτικές της τουριστικής ανάπτυξης μέσω ποικίλων τρόπων (π.χ. υπονόμευση ανάπτυξης εξειδικευμένων τουριστικών προϊόντων, οπτική όχληση, διατάραξη βιοποικιλότητας και οικοσυστήματος ιδίως στην περίπτωση της ορνιθοπανίδας για την οποία βραχονησίδες και μικρά νησιά του Βόρειου Αιγαίου αποτελούν σταθμούς στην μεταναστευτική τους πορεία, κίνδυνος περιβαλλοντικής υποβάθμισης από έλλειψη δεσμεύσεων για την τύχη των αιολικών πάρκων μετά την ολοκλήρωση του λειτουργικού τους βίου κ.ά.)(INSETE, 2021β).

4. Συμπεράσματα

Από όλα τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι στο Νότιο Αιγαίο παρατηρείται μεγαλύτερη ανάπτυξη όχι μόνο πληθυσμιακή αλλά και οικονομική. Σε αντίθεση με άλλες ελληνικές περιφέρειες, στις οποίες όχι μόνο δεν υπάρχει αύξηση, αλλά σημειώνεται και πτώση αριθμητική (βλ. Πίνακα 4), το Νότιο Αιγαίο συνεχίζει να αυξάνει τον πληθυσμό του και να εξελίσσεται οικονομικά. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ροδιακή» η περιφέρεια αυτή είναι η μοναδική περιοχή σε όλη τη χώρα που καταγράφει την εντυπωσιακή αύξηση των 69.350 κατοίκων τα τελευταία 30 χρόνια (Η Ροδιακή, 2022).

Αυτό οφείλεται στο ότι έχει μεγεθυνθεί ο αριθμός των τουριστών στην περιφέρεια τόσο από την Ελλάδα όσο και το εξωτερικό, με αποτέλεσμα την αυξημένη εισροή χρήματος και το ψηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα των κατοίκων (ΑΕΠ). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη γενικότερη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου και τη βελτίωση των υποδομών για την υποδοχή των τουριστών συμβάλλει στη δημιουργία των προϋποθέσεων και συνθηκών που είναι απαιτούμενες για τη διαμόρφωση ενός ελκυστικού περιβάλλοντος (Το ΒΗΜΑ, 2023). Η ενίσχυση παραγωγικών δραστηριοτήτων που συνδέονται με τον τουρισμό (π.χ. έντονη ανοικοδόμηση), ο περιορισμός της ανεργίας, η βελτίωση της ποιότητας ζωής συντελούν όχι μόνο στην προσέλκυση πληθυσμού, αλλά και στην παραμονή των γηγενών- ακόμα και νεαρότερης ηλικίας- στη γενέτειρά τους.

Έτσι, είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλα τα έτη της δεκαετίας 2011-2021 η συγκεκριμένη περιφέρεια είναι η μόνη που παρουσιάζει θετική φυσική μεταβολή του πληθυσμού της. Σύμφωνα με τον Ρόντο, η νεανικότερη ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού έχει ως αποτέλεσμα

τόσο την αυξημένη γονιμότητα όσο και τη μειωμένη θνησιμότητα, διατηρώντας σταθερά θετικό το ισοζύγιο γεννήσεων – θανάτων (Ρόντος στο ΒΗΜΑ, 2023). Εκτός όμως από τους ντόπιους και ο μεταναστευτικός παράγοντας (δηλαδή η ισχυρότατη φυσική αύξηση των αλλοδαπών εξαιτίας της δυνατότητας εύρεσης εργασίας) αποτελεί σημαντικός λόγος πληθυσμιακής αύξησης (Το ΒΗΜΑ, 2023).

Τέλος, ας μη ξεχνάμε ότι η γεωγραφική θέση κάποιων νησιών της συγκεκριμένης περιφέρειας και η εγγύτητα στα κύρια λιμάνια της Αττικής, σε συνδυασμό με τη μεγαλύτερη προβολή των νησιών του Νοτίου Αιγαίου (το καλύτερο “branding”) μπορούν να αποτελούν σημαντικές παραμέτρους που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της οικονομίας και του πληθυσμού.

5. Προτάσεις

Παρά τη σημαντική πληθυσμιακή αύξηση και οικονομική άνθιση της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, είναι απαραίτητο να περιοριστούν οι αρνητικές επιπτώσεις της υπερβολικής συσσώρευσης του πληθυσμού και να προωθηθεί η γενικότερη ανάπτυξη.

Για τον λόγο αυτό απαιτείται η λήψη μιας σειράς μέτρων και η εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής ανάπτυξης που θα στηρίζεται στις βασικές αρχές της βιωσιμότητας. Για παράδειγμα, κρίνεται απαραίτητο να αξιολογηθούν και να βελτιωθούν περαιτέρω οι υποδομές (π.χ. υγείας-πρόνοιας) ώστε να καλυφθούν οι αυξημένες απαιτήσεις της τουριστικής περιόδου.

Η βιώσιμη διαχείριση των υδάτινων πόρων και η ολοκληρωμένη διαχείριση των υγρών και στερεών αποβλήτων δεδομένης της αυξημένης ποσότητάς τους κατά την τουριστική περίοδο κρίνεται ως βασικός κρίκος για την εξασφάλιση ανθεκτικότητας στα νησιά. Παράλληλα, χρειάζεται να αναπτυχθούν εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός, ο τουρισμός ευεξίας, ο ναυτικός, αθλητικός και γαστρονομικός τουρισμός κλπ). Τέλος, πρέπει να δοθεί έμφαση σε άλλους τομείς της οικονομίας, εκτός από τον τριτογενή, όπως στον πρωτογενή και δευτερογενή.

6. Βιβλιογραφία

- ΒΗΜΑ (2023). *Γιατί το Νότιο Αιγαίο είναι η μόνη ελληνική Περιφέρεια που αυξάνει τον πληθυσμό της*; Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://www.tovima.gr/2023/04/16/society/giati-to-notio-aigaio-einai-i-moni-elliniki-perifereia-pou-ayksanei-ton-plithysmo-tis>
- Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου(2022). *Το Νότιο Αιγαίο*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://pepna.gr/el/notio-aigaio>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). (2014). *Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: [ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ \(statistics.gr\)](http://www.statistics.gr)
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). (2022). *Αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών έτους 2021 που αφορούν στο Νόμιμο Πληθυσμό (δημότες) της Χώρας*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://www.statistics.gr/2021-census-legal-pop-resultshttps://www.statistics.gr/2021-census-legal-pop-results>
- INSETE (2021α). *Ελληνικός τουρισμός, σχέδια δράσης 2030- Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://insete.gr/wp-content/uploads/pdf/perifereies/notio-aigaio-sunopsi.pdf>
- INSETE (2021β). *Ελληνικός τουρισμός, σχέδια δράσης 2030- Περιφέρεια Βόρειου Αιγαίου*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://insete.gr/wp-content/uploads/pdf/perifereies/boreio-aigaio-sunopsi.pdf>

- INSETE (2021γ). Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου: Ετήσια έκθεση ανταγωνιστικότητας και διαρθρωτικής προσαρμογής στον τομέα του τουρισμού για το έτος 2020. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: insete.gr/wp-content/uploads/2020/05/21-12_North_Aegean.pdf
- Κυκλαδική (2023). *Τουρισμός: “Πρωταθλητές” τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου στη δαπάνη ανά επισκέπτη*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://www.kykladiki.gr/toyrismos-protathlites-ta-nisia-notioy-aigaiou-sti-dapani/>
- Real Voice (2023). Στο βάθρο του πρωταθλητή η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου σε όλα τα τουριστικά μεγέθη της σεζόν του 2022. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://realvoice995.gr/sto-vathro-tou-protathliti-i-perifereia-notiou-aigaiou-se-ola-ta-touristika-megethi-tis-saizon-tou-2022>
- Ροδιακή (2022). *Ο πληθυσμός στο Νότιο Αιγαίο αυξήθηκε κατά 69.350 κατοίκους μέσα σε 30 χρόνια*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://www.rodiki.gr/article/482007/o-plhthysmos-sto-notio-aigaiou-ayxhthhke-kata-69-350-katoikoys-mesa-se-30-xronia>
- Ροδιακή (2023). *Πρωτιά του Νοτίου Αιγαίου σε αφίξεις, διανυκτερεύσεις και έσοδα*. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://www.rodiki.gr/article/493411/prwtia-toy-notioy-aigaiou-se-afixeis-dianyktreyseis-kai-esoda>

Κεφάλαιο 5:

Πολιτιστική Πολιτική, Διαχείριση και Ανάπτυξη

Γεώργιος Μ. Κορρές¹
Τμήμα Γεωγραφίας,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μιχαηλίδου Μαρία²
University of Nicosia,
Cyprus

Χαράλαμπος Λουκά³
American College,
Nicosia, Cyprus

Περίληψη:

Το άρθρο αυτό εξετάζει το ρόλο του πολιτισμού και της οικονομίας για την ανάπτυξη των πολιτισμικών μονάδων. Το συγκεκριμένο άρθρο αναφέρεται στις έννοιες του πολιτισμού και των πολιτιστικών αγαθών και περαιτέρω αποτυπώνει το πλαίσιο των διοικητικών διαδικασιών και οικονομικών πολιτικών για την ανάπτυξη των πολιτιστικών αγαθών και τη βιωσιμότητα των δημιουργικών βιομηχανιών. Τέλος επισημαίνει ότι οι δημιουργικές βιομηχανίες και η πολιτιστική πολιτική επηρεάζεται από την ψηφιακή τεχνολογία και επιχειρεί να αναλύσει, να καταγράψει και να παρουσιάσει τα αποτελέσματα αι τις επιπτώσεις της πολιτιστικής πολιτικής στην ανάπτυξη.

Έννοιες Κλειδιά: Πολιτισμός, Πολιτιστικά Πολιτική, Πολιτιστική Διαχείριση και Οικονομική Ανάπτυξη

¹ Δρ. Γεώργιος Μ. Κορρές, Καθηγητής Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Email: gkorres@geo.aegean.gr

² Μιχαηλίδου Μαρία, Καθηγήτρια University of Nicosia, Cyprus. Email: michailidis.m@unic.ac.cy;

³ Χαράλαμπος Λουκά, Αν. Καθηγητής American College, Nicosia, Cyprus. Email: charalambos.louca@ac.ac.cy;

1. Εισαγωγή

Ο πολιτισμός ως διεπιστημονική έννοια «είναι σύνθετη, πολυσυλλεκτική, πολυδιάστατη και αρκετά ελαστική και σχετική ως προς το ερμηνευτικό πλαίσιο που εκπροσωπεί» (Γκαντζιάς, 2020, σελ. 69).

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί λειτουργούν και οργανώνονται συνήθως ως οικονομικοί οργανισμοί μέσα από διάφορες νομικές μορφές, όπως για παράδειγμα δημοσίου είτε ιδιωτικού φορέα, που αποσκοπούν αφενός στην οικονομική βιωσιμότητά τους και περαιτέρω στην επίτευξη κέρδους, έχοντας όμως πάντα ως βασικό στόχο την παραγωγή κοινωνικού έργου μέσω της διατήρησης, προβολής και προώθησης του πολιτισμού (Κορρές, 2002:24).

Ο πολιτισμός συνήθως εμφανίζεται παράλληλα με τη δημιουργία και την ύπαρξη κοινωνικών δομών και του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου, δηλαδή σε κοινωνίες όπου υπάρχει οργανωμένο κράτος, κουλτούρα και οργανωμένες ηθικές, νομικές, επιστημονικές, θρησκευτικές και παραγωγικές διαδικασίες» (Κορρές, 2002:20).

Η παραγωγή των πολιτιστικών αγαθών είναι η διεργασία των ιδεών και εμπειριών πολιτισμικής παιδείας, που μέσω συγκεκριμένων διαδικασιών, διαχείρισης-οργάνωσης και πολιτικών, έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση και δημιουργία των πολιτιστικών αγαθών-πολιτιστικών προϊόντων είτε και πολιτιστικών υπηρεσιών που αποσκοπούν τόσο στην ικανοποίηση των αναγκών και επιθυμιών των πολιτών, των επισκεπτών, των καταναλωτών, όσο και στην οικονομική ανάπτυξη της τοπικής, περιφερειακής και παγκόσμιας αγοράς. (Γ. Γκαντζιάς & Γ. Κορρές 2011, σ.18)

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ο πολιτισμός της οικονομίας βασίζεται σε ορισμένες αρχές και δικαιώματα τα οποία συνθέτουν ένα ενιαίο σύστημα για την διαχείριση της οικονομίας του πολιτισμού. Σύμφωνα με την UNESCO υπάρχουν οι ακόλουθες βασικές αρχές που ισχύουν τόσο για την εκπαίδευση-επιστήμη, όσο και τον πολιτισμό:

• Αρχή της ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων
• Αρχή της ισότητας, αξιοπρέπειας και σεβασμό του πολιτισμού
• Αρχή της αλληλεγγύης και συνεργασίας
• Αρχή της ενίσχυσης των οικονομικών-κοινωνικών και πολιτιστικών αξιών
• Αρχή της βιώσιμης ισόρροπης ανάπτυξης
• Αρχή του σεβασμού και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς

Πηγή: Unesco

Τα πολιτιστικά αγαθά βρίσκονται στο επίκεντρο των συζητήσεων για την αναζήτηση οικονομικών προγραμμάτων, διότι αποτελούν τα βασικά «κύτταρα του πολιτισμού», τα οποία παράγουν πολιτισμό με τη μορφή «πολιτιστικού προϊόντος» ή «πολιτιστικής υπηρεσίας». Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία και τις επιστημονικές έρευνες της UNESCO, τα πολιτιστικά προϊόντα (υλικά και άυλα) προσδιορίζονται ως προϊόντα που συμβάλλουν στην ανάπτυξη ιδεών, συμβόλων και αξιών, καθώς και του τρόπου διαμόρφωσης της καθημερινής ζωής. Επίσης, περιλαμβάνουν όλες τις κατηγορίες των προϊόντων που συμβάλλουν στην ενημέρωση ή τη διασκέδαση ή την πληροφόρηση και αποσκοπούν στο να διαμορφώσουν τη συλλογική ταυτότητα και να επηρεάσουν τις πολιτιστικές πρακτικές που παράγουν πολιτισμό στο διεθνές πολιτισμικό γίγνεσθαι (Γκαντζιάς, 2020, σελ. 76). Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου ήταν να αναλύσει τα βασικά θέματα-ενότητες της πολιτιστικής πολιτικής και του

στρατηγικού σχεδίου και περαιτέρω να καταγράψει και να παρουσιάσει τις επιπτώσεις και τα αποτελέσματα στην τοπική ανάπτυξη.

2. Πολιτιστική Διαχείριση και Δημιουργικές Βιομηχανίες

Η έννοια των δημιουργικών πολιτιστικών κλάδων εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Αγγλία το 1997, όταν το Υπουργείο Πολιτισμού, Μέσων & Αθλητισμού (DCMS) στην προσπάθεια του προκειμένου να εκπονήσει την ‘χαρτογράφηση’ της υφιστάμενης δραστηριότητας των δημιουργικών κλάδων της χώρας.

Οι πολιτιστικοί δημιουργικοί κλάδοι μπορεί να θεωρηθούν οι κλάδοι εκείνοι που συνδέονται κυρίως με τις νέες ψηφιακές τεχνολογίες, τις καινοτομίες, την πληροφορική, τον «ψηφιακό μετασχηματισμό» και την «τεχνολογική αναπαραγωγή», και αφορούν τα πεδία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τις τέχνες και τις υπόλοιπες πολιτιστικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα τους εκδοτικούς οίκους και τις εκδόσεις βιβλίων-περιοδικών, τη ζωγραφική και γλυπτική, τις θεατρικές και εικαστικές τέχνες, την μόδα, τον κινηματογράφο, τηλεόραση και προέρχονται είτε από ατομική είτε από ομαδική δημιουργικότητα και έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής-παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας των πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ επίσης έχουν επιπτώσεις τόσο στην οικονομική μεγέθυνση όσο και στην απασχόληση και στην κοινωνική ανάπτυξη.

Στο Διάγραμμα 1 παρατηρούμε μια απεικόνιση με τις μορφές των πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

Διάγραμμα 1: Σύγχρονες Μορφές Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων

- Λαϊκή Τέχνη
Ζωγραφική
Γλυπτική
Αρχιτεκτονική
- Κοσμήματα
Αγγειοπλαστική
Ενδυμασία-Υφαντική
Κινηματογράφος
Φωτογραφία
- Θέατρο
Μουσική
Χορός
Λογοτεχνία

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Στο πλαίσιο της δημιουργικής οικονομίας συμμετέχουν και ‘δραστηριοποιούνται’ οι βασικές δυνάμεις, όπως του εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, της τεχνολογίας και των νέων καινοτομικών δραστηριοτήτων στα πεδία των πολιτιστικών δραστηριοτήτων και των πολιτιστικών αγαθών.

Η οριοθέτηση και ταξινόμηση των πολιτιστικών οργανισμών παρουσιάζεται στον Πίνακα 1 με βάση την ταξινόμηση των δημιουργικών κλάδων. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει την Στατιστική Ταξινόμηση των Κλάδων Πολιτισμού και Δημιουργικότητας, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ.

Πίνακας 1: Βασικά συστήματα ταξινόμησης περιεχομένου των δημιουργικών κλάδων

Ταξινόμηση Βασικών Δημιουργικών Κλάδων: (DCMS, Digital-Culture-Media & Sports)	Ταξινόμηση Βασικών Δημιουργικών Κλάδων: (WIPO, Word Intellectual Property Organization)
• Διαφημίσεις • Αρχιτεκτονική • Τέχνες και αντίκες • Παραδοσιακές τέχνες • Design & fashion design • Φωτογραφία, • Βίντεο, • Ταινίες, • Εικαστικές τέχνες • Μουσική • Τέχνες του Θεάματος • Ψηφιακά μέσα • Ραδιόφωνο • Τηλεόραση	• Internet • Εκδόσεις • Λογοτεχνία • Τέχνες του Θεάματος • Ηλεκτρονικά Παιχνίδια • Δημιουργικές Τέχνες • Μουσεία και Βιβλιοθήκες • Ηλεκτρικές Συσκευές • Μόδα • Λογισμικό • Αθλητισμός • Αρχιτεκτονική-Design • Υπηρεσίες πολιτισμικής κληρονομιάς • Δισκογραφία
Ταξινόμηση Βασικών Δημιουργικών Κλάδων: (UNCTAD, United Nations Conferences on Trade & Development)	
• Πολιτιστικοί χώροι • Αρχαιολογικοί χώροι • Βιβλιοθήκες • Εκθέσεις • Παραδοσιακές τέχνες • Φεστιβάλ και γιορτές • Τέχνες του θεάματος • Live μουσική • Θέατρο-χορός • Όπερα • Κουκλοθέατρο • Πίνακες ζωγραφικής • Γλυπτά • Φωτογραφία • Αντίκες • Οπτικοακουστικά μέσα • Βίντεο και ταινίες • Τηλεόραση-Ραδιόφωνο	• Τύπος και λογοτεχνία • Μουσική, θέατρο, Όπερα • Motion Picture και βίντεο • Ραδιόφωνο και Τηλεόραση • Φωτογραφία • Λογισμικό και βάσεις δεδομένων • Εικαστικές και Γραφικές Τέχνες • Διαφημιστικές υπηρεσίες • Κενά μέσα εγγραφής data • Ηλεκτρικές Συσκευές • Μουσικά όργανα • Paper • Φωτογραφίες-κινηματογραφικός εξοπλισμός • Ενδύματα κλωστοϋφαντουργία • Κοσμήματα νομίσματα • Άλλες παραδοσιακές τέχνες • Έπιπλα

• Εκδόσεις και έντυπα μέσα • New media-Λογισμικό • Ηλεκτρονικά παιχνίδια • Δημιουργική R&D • Λειτουργίες πολιτισμού-αναψυχής • Design	• Οικιακά είδη, πορσελάνη γυαλί • Επενδύσεις τοίχων και τάπητες • Παιχνίδια • Αρχιτεκτονική, • Design Εσωτερικών χώρων • Μουσεία

Πηγή: UNCTAD (2010)

Πίνακας 2: Στατιστική Ταξινόμηση των Κλάδων Πολιτισμού και Δημιουργικότητας

Κωδικός ΣΤΑΚΟΔ	Κλάδοι Πολιτισμού και Δημιουργικότητας
Εκτυπώσεις, Κατασκευές και Χειροτεχνίες	
1812	Άλλες εκτυπωτικές δραστηριότητες
1813	Υπηρεσίες προεκτύπωσης και προεγγραφής μέσων
1814	Βιβλιοδετικές και συναφείς δραστηριότητες
1820	Αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων
3212	Κατασκευή κοσμημάτων και συναφών ειδών
3213	Κατασκευή κοσμημάτων απομίμησης και συναφών ειδών
3220	Κατασκευή μουσικών οργάνων
3240	Κατασκευή παιχνιδιών κάθε είδους
Λιανικό Εμπόριο Πολιτιστικών Αγαθών	
4761	Λιανικό εμπόριο βιβλίων σε ειδικευμένα καταστήματα
4763	Λιανικό εμπόριο εγγραφών μουσικής και εικόνας σε ειδικευμένα καταστήματα
7722	Ενοικίαση βιντεοκασετών και δίσκων
Εκδόσεις	
5811	Έκδοση βιβλίων
5813	Έκδοση εφημερίδων
5814	Έκδοση περιοδικών κάθε είδους
5819	Άλλες εκδοτικές δραστηριότητες
Εκδόσεις Λογισμικού και Προγραμματισμός Η/Υ	
5821	5821 Έκδοση παιχνιδιών για ηλεκτρονικούς υπολογιστές
5829	5829 Έκδοση άλλου λογισμικού
6201	6201 Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών συστημάτων
Οπτικοακουστικά	
5911	Δραστηριότητες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών Προγραμμάτων
5912	Δραστηριότητες συνοδευτικές της παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων

5913	Δραστηριότητες διανομής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών Προγραμμάτων
5914	Δραστηριότητες προβολής κινηματογραφικών ταινιών
5920	Ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις
7420	Φωτογραφικές δραστηριότητες
Τηλεόραση, Ραδιόφωνο και Επικοινωνία	
6020	Τηλεοπτικός προγραμματισμός και τηλεοπτικές εκπομπές
6201	Δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών συστημάτων
6312	Δικτυακές πύλες
6391	Δραστηριότητες πρακτορείων ειδήσεων
Αρχιτεκτονική	
7111	Δραστηριότητες αρχιτεκτόνων
Διαφήμιση	
7311	Διαφημιστικά γραφεία
Εξειδικευμένο Σχέδιο	
7410	Δραστηριότητες ειδικευμένου σχεδίου
Τέχνες και Διασκέδαση	
90	Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση
Βιβλιοθήκες και Μουσεία	
91	91Δραστηριότητες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία, ΕΛΣΤΑΤ

3. Το Πλαίσιο της Πολιτιστικής Πολιτικής

Το πλήθος των πολιτιστικών, φυσικών, ανθρωπογενών και οικονομικών πόρων μιας χώρας αποτελούν τους βασικούς και καθοριστικούς παράγοντες για την συνολική μακροχρόνια και βιώσιμη ανάπτυξη. Η πολιτιστική πολιτική μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά τόσο στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη μια κοινωνίας, όσο και στη αποτελεσματικότερη βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού, στην διατήρηση και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, στην αύξηση της δημιουργικότητας, της χρήσης καινοτομιών και ψηφιακής οικονομίας, την αύξηση της απασχολησιμότητας και στην βελτίωση της κουλτούρας και του κύρους μιας χώρας.

Η πολιτιστική πολιτική στην σύγχρονη οικονομία του πολιτισμού έχει ως στόχο να ενισχύσει και να συμβάλει στη βιωσιμότητα-ανάπτυξη και εξέλιξη των πολιτισμικών μονάδων, και περαιτέρω στη παραγωγή και ανάπτυξη των πολιτιστικών αγαθών αλλά επίσης και στις θετικές επιπτώσεις στην οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη μιας χώρας.

Η πολιτιστική πολιτική αφορά το σύστημα οριοθέτησης των στόχων και της λήψης αποφάσεων καθώς και την ανάλυση των παραγόντων του εσωτερικού περιβάλλοντος, και των παραγόντων του εξωτερικού περιβάλλοντος του πολιτιστικού οργανισμού, προκειμένου να αποφασισθεί η κατάλληλη στρατηγική, οι στόχους-προτεραιότητες, και προκειμένου να επιτευχθεί η βιωσιμότητα και ανάπτυξη του πολιτιστικού οργανισμού.

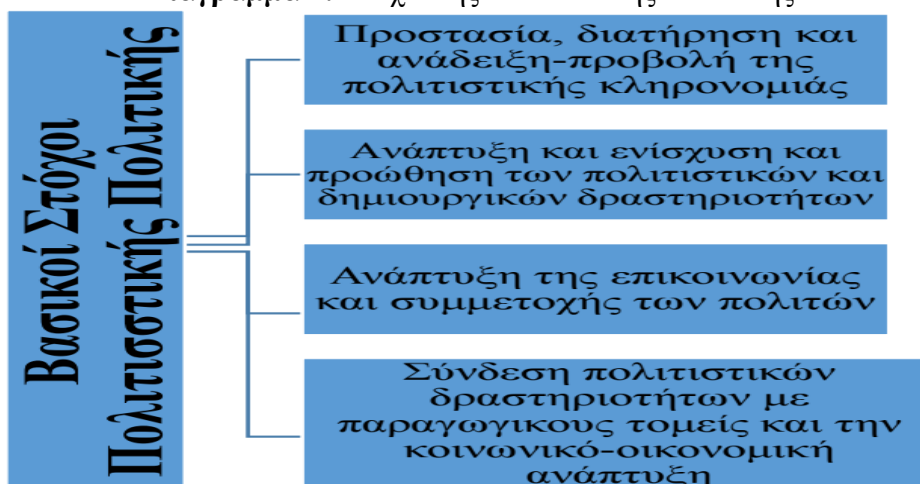
Οι στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής, μεταξύ άλλων, συνδέονται άμεσα με:

- την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς,
- την ενίσχυση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων
- την αποτελεσματικότητα και βιωσιμότητα του πολιτιστικού δημιουργικού τομέα
- τη συμμετοχή των πολιτών και
- τη παραγωγή, προώθηση των πολιτιστικών αγαθών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Η πολιτιστική πολιτική, οι πολιτισμικές μονάδες και τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν σημαντικές παραμέτρους για την οικονομική ανάπτυξη, την απασχολησιμότητα, την διαμόρφωση κουλτούρας, την 'εξωστρέφεια' και σύνδεση του πολιτισμού με τους βασικούς παραγωγικούς τομείς μια χώρας, όπως για παράδειγμα, τον τουρισμό, την εκπαίδευση, την νέες ψηφιακές τεχνολογίες, την πληροφορική κλπ.

Διάγραμμα 2: Στόχοι της Πολιτιστικής Πολιτικής

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Η πολιτιστική πολιτική στην εποχή της οικονομικής και πολιτισμικής κρίσης και την εποχή της ψηφιακής οικονομίας, των νέων τεχνολογιών και της πληροφορικής μπορεί να αποτελέσει μια μεγάλη ευκαιρία ανάπτυξης και παραγωγής εσόδων για μια χώρα και για τις πολιτισμικές μονάδες, με την βασική προϋπόθεση του εκσυγχρονισμού των πολιτιστικών μονάδων, τη χρήση των νέων τεχνολογιών στην πολιτιστική πολιτική και τη δημιουργία επίσημων φορέων ψηφιακής καταγραφής του περιβάλλοντος διαμόρφωσης, παραγωγής, αξιοποίησης και αξιολόγησης πολιτισμού. Στο Σχήμα 2 παρουσιάζονται οι βασικοί στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής

Στην Ελλάδα, η πολιτιστική πολιτική του Υπουργείου Πολιτισμού διαμόρφωσε νέα θεσμικά και νομοθετικά πλαίσια με σκοπό την οικονομική ανάπτυξη των πολιτισμικών μονάδων και των πολιτιστικών αγαθών, όπως για παράδειγμα, το νομοθετικό πλαίσιο Ν. 3525/2007 για την πολιτιστική χορηγία. (Γ. Γκαντζιάς & Γ. Κορρές 2011, σ.-43). Οι πολιτισμικές μονάδες ως συστήματα παραγωγής, διαχείρισης και προώθησης των πολιτιστικών αγαθών επηρεάζονται

άμεσα από τις οικονομικές συνθήκες της παγκόσμιας αγοράς και τις αλλαγές που συντελούνται στην κοινωνία των πληροφοριών και της γνώσης. (Γ. Γκαντζιάς & Γ. Κορρές 2011, σ. 16)

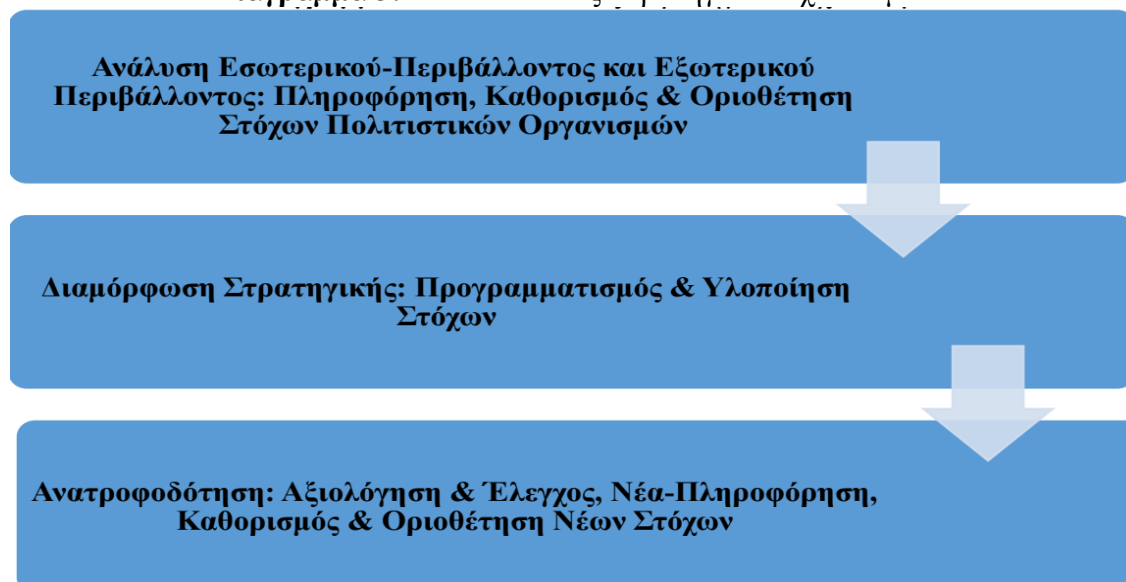
Ως στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής είναι η προστασία ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς η ενίσχυση της καλλιτεχνικής δημιουργίας καθώς και η συμμετοχικότητα και πρόσβαση στην πολιτιστική ζωή. Η πολιτιστική ανάπτυξη σε μία περιοχή οδηγεί στην βιωσιμότητα-εξέλιξη και ανάπτυξη των πολιτιστικών οργανισμών, στην βελτίωση των δεικτών της οικονομική μεγέθυνσης-ανάπτυξης, ενώ συμβάλει σημαντικά στην αύξηση της παραγωγής του εισοδήματος, και επίσης συμβάλει στην αύξηση της απασχόλησης, στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, της κοινωνικής ανάπτυξης και στην αύξηση της 'εξωστρέφειας' με τη συνδεσιμότητα πολιτιστικού και παραγωγικών τομέων, ενώ τέλος αυξάνεται η παραγωγικότητα και η αποτελεσματικότητα. Για παράδειγμα, οι πολιτιστικές δραστηριότητες, όπως η λειτουργία ενός μουσείου, ένα φεστιβάλ, κάποιο καλλιτεχνικό γεγονός, δημιουργούν πολλαπλασιαστικά θετικά αποτελέσματα και ανάπτυξη σε άλλους οικονομικούς τομείς, όπως στην τουριστική τοπική ανάπτυξη, στην απασχόληση κλπ.

Ο Πολιτισμός έχει ιδιαίτερη σημασία, μεγάλη βαρύτητα και δυναμική για μια οικονομία και αποτελεί ένα σημαντικό ιδιαίτερο 'πόρο' και εισροή για μια χώρα, που μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Το μέλλον πρέπει να στηρίζεται στην αξιοποίηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, στην ποιότητα της πολιτιστικής παραγωγής, στην ανάπτυξη του δημιουργικού πολιτιστικού τομέα και δραστηριοτήτων και στον πολιτιστικό τουρισμό που θεωρούνται θεμέλια για την ανάπτυξη.

4. Πολιτιστική Πολιτική και Στρατηγικός Σχεδιασμός

Η ανάπτυξη και δημιουργία της σύγχρονης στρατηγικής ενός πολιτιστικού οργανισμού περιλαμβάνει πολλές συλλογικές δραστηριότητες και διάφορα εναλλακτικά σενάρια, όπου μέσω της αξιολόγησης των πληροφοριών και της ανατροφοδότηση καθορίζονται οι δραστηριότητες και σταδιακά επιλέγεται ο επαναπροσδιορισμός των στόχων του πολιτιστικού οργανισμού (Κορρές, 2015). Στο διάγραμμα 3 παρουσιάζονται τα βασικά στάδια και φάσεις του στρατηγικού σχεδιασμού ενός πολιτιστικού οργανισμού.

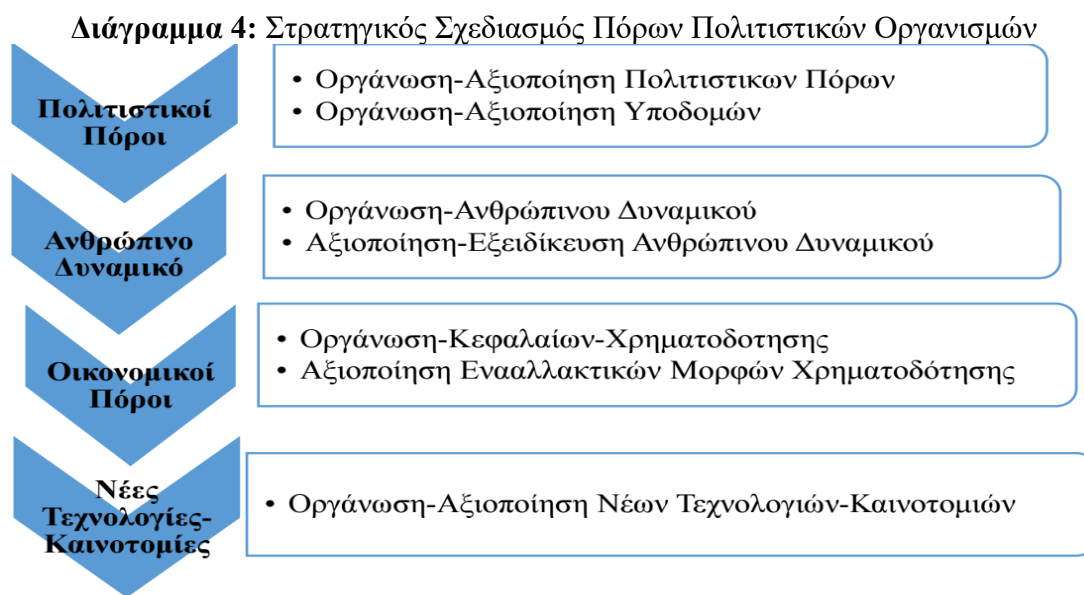
Διάγραμμα 3: Στάδια-Φάσεις Στρατηγικού Σχεδιασμού

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Ο καθορισμός και υλοποίηση της στρατηγικής αποτελεί βασικό παράγοντα για την επίτευξη της βιωσιμότητας, εξέλιξης και ανάπτυξης των πολιτιστικών οργανισμών. Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε την έννοια της βιωσιμότητας, είναι απαραίτητο αρχικά να κατανοήσουμε την φύση και δομή του πολιτιστικού οργανισμού και να διαθέτουμε την ανάλυση του εσωτερικού και του εξωτερικού περιβάλλοντος με την σωστή πληροφόρηση σχετικά με τον πολιτιστικό οργανισμό.

Πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος του στρατηγικού σχεδιασμού καθορίζεται και προσδιορίζεται αφού εξεταστούν και αναλυθούν λεπτομερώς όλα τα δεδομένα μιας συγκεκριμένης περιόδου διαχρονικά με την ανάλυση του εσωτερικού περιβάλλοντος για τον πολιτιστικό οργανισμό, όπως επίσης και δια-συγκριτικά με την ανάλυση του εξωτερικού περιβάλλοντος και με βάση την μορφή της αγοράς και τους βασικούς ανταγωνιστές. Η πορεία, εξέλιξη και ο ρόλος του στρατηγικού σχεδιασμού, σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να είναι μετρήσιμος και να καταγραφεί μέσα από διάφορους δείκτες και σχετική αξιολόγηση, όπως για παράδειγμα από την αποδοτικότητα, τη κερδοφορία, και από τη συνεισφορά και αναγνώριση στο πολιτισμικό περιβάλλον, στην οικονομική-κοινωνική βιώσιμη και τοπική ανάπτυξη. Στο διάγραμμα 4 παρουσιάζονται οι βασικοί πόροι-άξονες στο πλαίσιο της αξιοποίησης του στρατηγικού σχεδιασμού των πολιτιστικών οργανισμών.

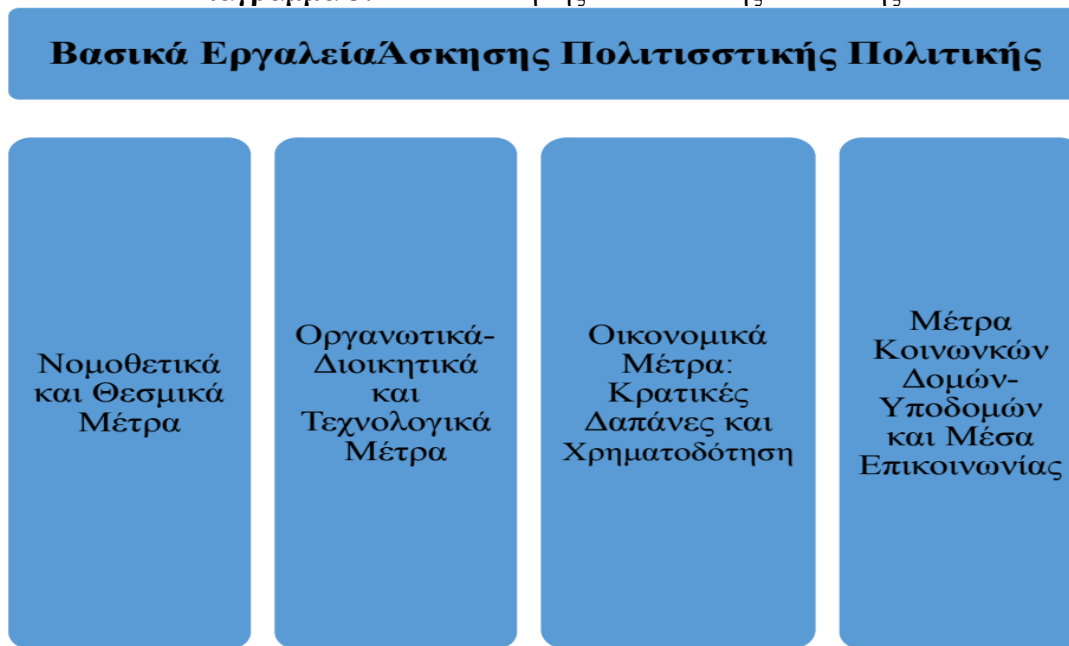
Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Στο πλαίσιο του στρατηγικού σχεδιασμού για ένα πολιτιστικό οργανισμό, υπάρχει ένα ‘δομημένο-σύστημα’ με διαφορετικά διαδοχικά και αλληλοεπηρεαζόμενα στάδια που διαμορφώνουν τη στρατηγική και το σχεδιασμό του πολιτισμικού οργανισμού. Η διαδικασία που ακολουθείται στην επιλογή στρατηγικής και στον στρατηγικό σχεδιασμό μιας πολιτιστικής μονάδας προϋποθέτει συγκεκριμένα βήματα τα οποία αποτελούν ένα ‘διαδοχικό κύκλωμα’ μεταξύ: των αντικειμενικών σκοπών και στόχων, και εκείνων του ελέγχου και της αξιολόγησης του πολιτιστικού οργανισμού. Οι διαδικασίες και φάσεις της πληροφόρησης, του ελέγχου και της αξιολόγησης συνδέονται με την ανατροφοδότηση τόσο αναφορικά με το συνολικό πλάνο όσο και τις επιμέρους φάσεις και στάδια του στρατηγικού σχεδιασμού, (Κορρές 2015).

Το σύστημα παραγωγής των πολιτιστικών αγαθών και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων διαμορφώνεται και επηρεάζεται άμεσα από τη διαθεσιμότητα των πόρων, όπως επίσης και από τις οικονομοτεχνικές διαστάσεις, καθώς επίσης και τη σύγχρονη κοινωνία των πληροφοριών, της γνώσης και των νέων καινοτομιών. Πιο συγκεκριμένα, ο στρατηγικός σχεδιασμός που στοχεύει στην αποτελεσματικότητα της διοίκησης και της διαχείρισης βασίζεται κυρίως στην αξιοποίηση-εκμετάλλευση και σωστή κατανομή των διαθέσιμων πόρων του πολιτιστικού οργανισμού, όπως για παράδειγμα στην αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων, στην εύρεση-αξιοποίηση των οικονομικών πόρων, κεφαλαίων και επενδύσεων, στην κατανομή και αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και στην εισαγωγή-διαχείριση των νέων τεχνολογιών και των καινοτομιών.

Η πολιτιστική πολιτική αποτελεί μια ιδιαίτερη πολιτική που για την επιτυχή άσκηση της απαιτείται διαρκής συνεργασία μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών φορέων. Οι στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής συνδέονται άμεσα με το εξωτερικό-θεσμικό περιβάλλον μια χώρας, όπως παρουσιάζονται στο ακόλουθο Διάγραμμα 5.

Διάγραμμα 5: Μέσα Άσκησης Πολιτιστικής Πολιτικής

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Η σύγχρονη διαχείριση των πολιτιστικών οργανισμών διαμορφώνεται βάσει μιας νέας ανθρωποκεντρικής αντίληψης η οποία είναι προσανατολισμένη στην αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων και στη διασφάλιση του δημόσιου συμφέροντος συνδυαστικά με την ικανοποίηση επιθυμιών, και προσδοκιών της κοινωνίας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση θέτει σε πρώτο πλάνο την αξιοποίηση των διαθέσιμων πολιτιστικών πόρων, τις δεξιότητες και τις ικανότητες του ανθρώπινου δυναμικού που ασχολούνται με τους πολιτιστικούς οργανισμούς, την οργάνωση των νέων τεχνολογιών και καινοτομιών και την αξιοποίηση των διαθέσιμων κεφαλαίων και οικονομικών πόρων, ώστε να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις σύγχρονες προκλήσεις και να αναδείξουν την πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά σε ένα ιδιαίτερα δύσκολο και ανταγωνιστικό περιβάλλον.

Η σύγχρονη διαχείριση και η οργανωσιακή δομή ενός πολιτιστικού οργανισμού θα πρέπει να δίνει βαρύτητα στη δομή-καινοτομία, στη δημιουργικότητα, στις ανθρώπινες ανάγκες, στα συναισθήματα και στην αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων. Η πολιτιστική πολιτική συνδέεται με το σύστημα διαχείρισης-οργάνωσης και διοίκησης των πολιτιστικών οργανισμών και συμβάλλει καθοριστικά στην εξέλιξη-ανάπτυξη, στην αποτελεσματικότητα και βιωσιμότητα των πολιτιστικών οργανισμών και περαιτέρω στην ανάπτυξη της αγοράς και της κοινωνικό-οικονομικής και τοπικής ανάπτυξης.

4. Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

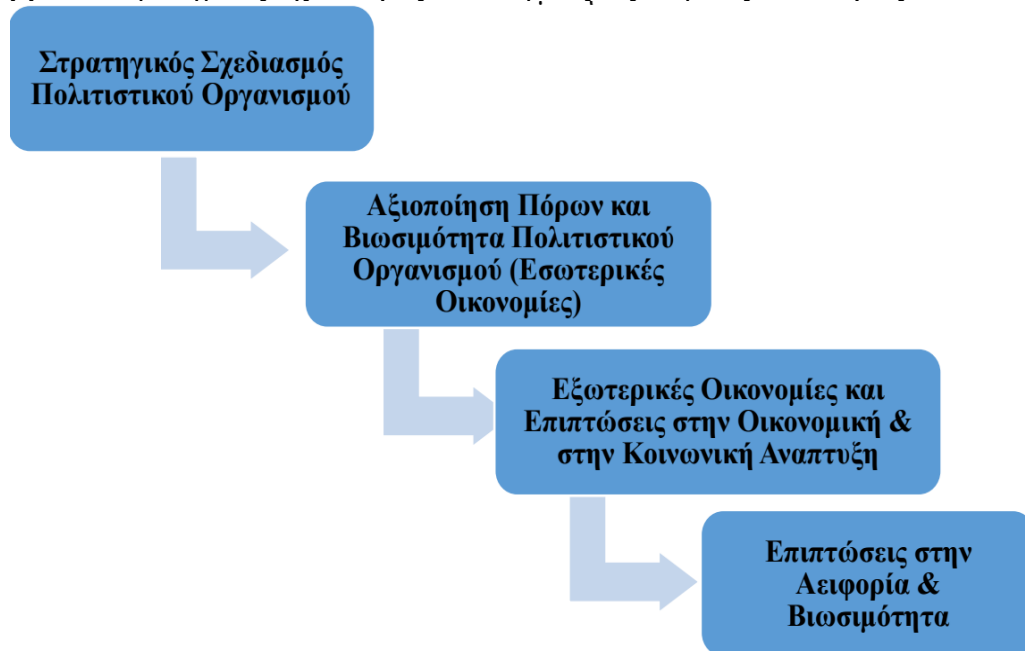
Οι πολιτιστικοί οργανισμοί που αναπτύσσουν τις δραστηριότητες τους στην περιφέρεια ή στις τοπικές κοινωνίες, προσπαθούν με το παραγωγικό και δημιουργικό έργο τους, που είναι ιδιαίτερα δύσκολο στην εποχή της οικονομικής κρίσης, να αναβαθμίσουν το πολιτιστικό επίπεδο της περιοχής στην οποία βρίσκονται, και να βοηθήσουν στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη μιας χώρας.

Επιπτώσεις Πολιτιστικής Πολιτικής:
• στη βιωσιμότητα των πολιτιστικών οργανισμών
• της απασχόλησης,
• των εισοδημάτων
• της ανάπτυξης των επιμέρους τομέων της οικονομίας, όπως για παράδειγμα τουρισμού
• της ανάπτυξης των επιμέρους καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων
• τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και ανάδειξη των πολιτιστικών εγχώριων βιομηχανιών και δραστηριοτήτων

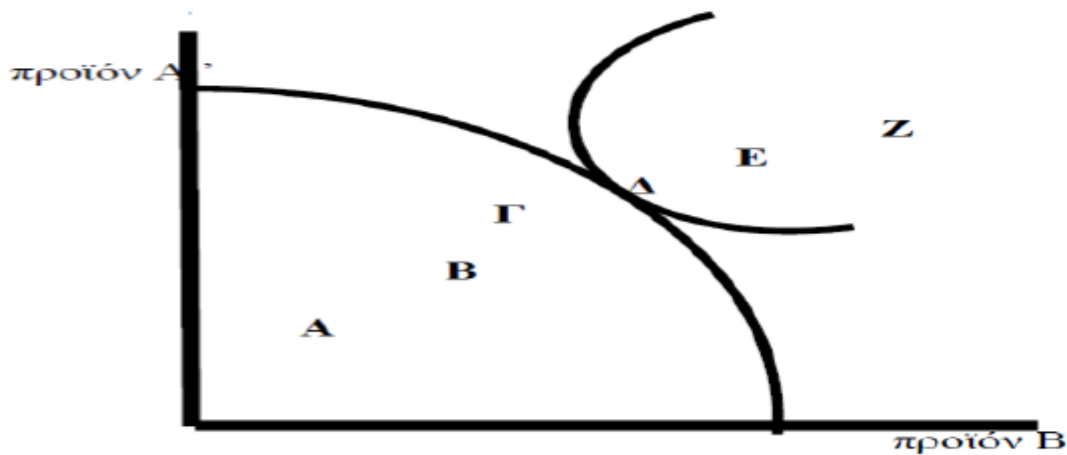
Πηγή: Ιδία-Επεξεργασία

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί μπορούν να διαδραματίσουν ένα ρόλο σημαντικό αναφορικά με την πολιτισμική ανάπτυξη ενός τόπου καθώς πολλές φορές η παρουσία του κράτους σε θέματα πολιτισμού και η πολιτιστική πολιτική είναι ελλιπής. Την ανεπάρκεια της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής προσπαθούν οι πολιτισμικές μονάδες να τις καλύψουν με διάφορους τρόπους χρηματοδότησης όπως είναι και η χορηγία-δωρεά που στην σύγχρονη εποχή αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την εξέλιξη και την βιωσιμότητα των πολιτιστικών οργανισμών και συγχρόνως βοηθούν στην τοπική και κοινωνική ανάπτυξη.

Στο διάγραμμα 6 παρουσιάζονται οι επιπτώσεις του στρατηγικού σχεδιασμού και η ανάπτυξη των θετικών εσωτερικών οικονομιών (εσωτερικοτήτων) και των θετικών εξωτερικών οικονομιών (εξωτερικοτήτων) για τον πολιτιστικό οργανισμό.

Διάγραμμα 6: Στρατηγικός Σχεδιασμός, Εσωτερικές-Εξωτερικές Οικονομίες και Βιωσιμότητα

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Διάγραμμα 7: Στρατηγικός Σχεδιασμός-Αποτελεσματικότητα και Επιλογή Άριστης Λύσης

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Στο διάγραμμα 7 παρουσιάζονται οι επιλογές με βάση τον στρατηγικό σχεδιασμό και την αποτελεσματικότητα-αριστοποίηση. Οι εφικτές επιλογές του πολιτιστικού οργανισμού είναι οι Α, Β, Γ και Δ που αντιστοιχούν στις δυνατές-εφικτές επιλογές και λύσεις (optimum solutions), ενώ οι επιλογές Ε και Ζ αν και υπέρ-άριστες (optimum solutions) είναι οι ανέφικτες (μη-δυνατές) λύσεις, όπου δεν θα πρέπει να στοχεύει ο στρατηγικός σχεδιασμός του πολιτιστικού οργανισμού. Από τις δυνατές-εφικτές επιλογές-λύσεις του στρατηγικού σχεδιασμού (δηλαδή τις: Α, Β, Γ και Δ), θα πρέπει να στοχεύει στην άριστη επιλογή (optimum-solution) που είναι η επιλογή-λύση Δ και που αξιοποιεί πλήρως τους πόρους του πολιτιστικού οργανισμού και

βρίσκεται στο σημείο Δ στην κοίλη καμπύλη των παραγωγικών δυνατοτήτων του πολιτιστικού οργανισμού και εφάπτεται της κυρτής καμπύλης αδιαφορίας στο σημείο Δ. Στο σημείο Δ, ο πολιτιστικός οργανισμός μέσω του στρατηγικού σχεδιασμού, έχει πετύχει την άριστη-αξιοποίηση των πόρων του, και άρα την βιωσιμότητα-ανάπτυξη και εξέλιξη του και φυσικά τις θετικές επιπτώσεις στην οικονομία και στην ανάπτυξη.

5. Συμπεράσματα και Προοπτικές

Ως πολιτιστική δραστηριότητα νοείται η δραστηριότητα που αποσκοπεί στην προστασία, αξιοποίηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και στην ενίσχυση και προβολή του νεότερου και σύγχρονου πολιτισμού που περιλαμβάνει κάθε δράση που αποσκοπεί ιδίως στην παραγωγή, καλλιέργεια, προαγωγή και διάδοση των γραμμάτων, της μουσικής, του χορού, του θεάτρου, του κινηματογράφου, της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής, της γλυπτικής, των εικαστικών τεχνών, όπως η τελευταία ορίζεται στο ν. 3028/2002 (ΦΕΚ Α' 153/28.6.2002).

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου ήταν να μας εισάγει στα βασικά θέματα-ενότητες της πολιτιστικής πολιτικής και του στρατηγικού και επιχειρηματικού σχεδίου και περαιτέρω να καταγράψει και να παρουσιάσει τις επιπτώσεις και τα αποτελέσματα στην τοπική ανάπτυξη.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός και το επιχειρηματικό σχέδιο ενός πολιτιστικού οργανισμού επικεντρώνεται ιδιαίτερα στην ανάλυση και εξέταση των συνθηκών του εσωτερικού και του εξωτερικού περιβάλλοντος και ακολούθως στην αποτυπώνει τις προοπτικές και τον σχεδιασμό ανάπτυξης ενός πολιτιστικού οργανισμού.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός και το επιχειρηματικό σχέδιο αποτελούν την βάση για την ανάλυση των μελετών βιωσιμότητα και αποτελεσματικότητας που έχουν ως στόχο την διαχρονική κι δια-συγκριτική ανάλυση και παρουσίαση της πορείας του πολιτιστικού οργανισμού, την αξιολόγηση, τον έλεγχο και τη καταγραφή και παρουσίαση των προοπτικών ανάπτυξης και εξέλιξης του πολιτιστικού οργανισμού και των σχετικών επιπτώσεων.

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί ως γνωστόν μπορούν να συμβάλλουν ιδιαίτερα τόσο στην πολιτιστική ανάπτυξη όσο και στην τοπική κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη. Η βιωσιμότητα και η αποτελεσματική λειτουργία των πολιτιστικών οργανισμών είναι ιδιαίτερα σημαντική τόσο για την ανάπτυξη και την εξέλιξη των ίδιων των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, όσο και για την κοινωνική και οικονομική βιωσιμότητα και για την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας των τοπικών κοινωνιών, ενώ επίσης περαιτέρω συμβάλλουν και στην συνολική οικονομικό-κοινωνική και τοπική ανάπτυξη.

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί και η διοίκηση και η οργάνωση των πολιτιστικών οργανισμών συνδέονται άμεσα με το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον που δραστηριοποιούνται, και κατά συνέπεια με την κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής. Η επιτυχημένη διαχείριση των πολιτιστικών οργανισμών είναι βασικό στοιχείο για την βιωσιμότητα, ανάπτυξη, εξέλιξη, ανταγωνιστικότητα και αποτελεσματικότητα του πολιτιστικού οργανισμού.

Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τη διατήρηση, την ανάδειξη, τη διάσωση της γνώσης, και τη συντήρηση και την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς. Η έννοια της υλικής είτε άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει όλα εκείνα τα υλικά πολιτιστικά και ιστορικά αγαθά και μνημεία από το πέρασμα των χρόνων και την ανθρώπινη ύπαρξη μνημεία έως τα άυλα αγαθά που αποτελούν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης.

Τα υλικά πολιτιστικά αγαθά και η πολιτιστική κληρονομιά παρουσιάζουν παγκόσμιο αρχαιολογικό, ιστορικό, εθνολογικό, καλλιτεχνικό, επιστημονικό και τεχνολογικό ενδιαφέρον.

Τα άυλα πολιτιστικά αγαθά, η πολιτιστική κληρονομιά, ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση περιλαμβάνουν τη γλώσσα, τις παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα, τη μουσική κλπ.

Η έννοια της πολιτιστικής και ιστορικής κληρονομιάς αφορά γενικότερα εκείνη την πολιτιστική κληρονομιά που πρέπει να διαφυλαχθεί και να μεταβιβαστεί στις επόμενες γενιές.

Περαιτέρω, με την ευρεία έννοια, οι πολιτιστικές δραστηριότητες και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις μπορεί να θεωρηθούν ως ένα δημόσιο αγαθό και έχουν κοινωνικό αντίκτυπο και έχουν κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις. Για παράδειγμα, πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις χρησιμοποιούνται για την τόνωση του τουρισμού και της αγοράς στις πόλεις και τις περιφέρειες, όπως για παράδειγμα είναι τα φεστιβάλ και οι εκθέσεις. Τα πολιτιστικά γεγονότα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες μπορούν να δημιουργήσουν πλούτο και θέσεις εργασίας και να ενισχύσουν την οικονομική και κοινωνική συνοχή, τον τουρισμό και την οικονομία του προορισμού, συμβάλλοντας στο δημόσιο καλό.

Συμπερασματικά, τα πολιτιστικά αγαθά, οι πολιτιστικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις μπορούν να αξιολογηθούν με βάση ένα συνολικό πλαίσιο κόστους-οφέλους, που περιλαμβάνει τις οικονομικές-κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην βιωσιμότητα και τις επιπτώσεις στην κοινωνική και οικονομική βιωσιμότητα μιας κοινωνίας.

6. Βιβλιογραφία

- Γκαντζιάς Γ. (2020) «Πολιτιστική Πολιτική, Χορηγία και Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη: Ψηφιακός Μετασχηματισμός, Διοίκηση και Οικονομία του Πολιτισμού», 2^η Έκδοση: Παπασωτηρίου, Αθήνα,
- Γκαντζιάς Γ. και Κορρές, Γ. (2011) Πολιτιστική Οικονομία και Χορηγίες: Οικονομική Διαχείριση και Ανάπτυξη Πολιτισμικών Μονάδων», ΕΑΠ (ΕΔΥ-Ηλεκτρονική μορφή)
- Γκαντζιάς Γ. (2021) «Πολιτιστική Πολιτική, Διοίκηση, Διαχείριση και Γενικό (δημόσιο) συμφέρον: Πολιτισμικές μονάδες και ψηφιο-επικοινωνιακός πολιτισμός» (Σημειώσεις-συνδέσεις), ΕΑΠ, ΠΑΤΡΑ
- Γλύτση Ε, Κορρές Γ. (2002), Οικονομία του Πολιτισμού, Πόροι, Τόμος Β΄, ΕΑΠ, ΠΑΤΡΑ.
- Dickie, G. (1982) *Evaluating Art*, Temple University Press, Philadelphia.
- ΕΛΣΤΑΤ: www.statistcs.gr
- Feist, A. (1997) «Consumption in the Arts and Cultural Industries: Recent Trends in the U.K.», στο Fitzgibbon, M. και Kelly, A. (επιμ.) (1997) *From Maestro to Manager: Critical Issues in Arts and Cultural Management*, Oak Tree Press, Dublin, σελ. 245-67. Gantzias G, (2021
- Hellmazik, Christiane (2020) «Cultural Economics», Agenda Publishing, Newcastle, UK
- Κορρές, Γ. (2002α). Οικονομία του Πολιτισμού: Οικονομική Διαχείριση, Τόμος Α΄, Πάτρα, εκδόσεις: ΕΑΠ, σελ.24-25,150-153,168-172
- Κορρές, Γ. (2002β). Πόροι των πολιτιστικών μη κερδοσκοπικών σωματείων. Στο Κορρές, Γ. και Γλύτση, Ε. (επιμ.) Οικονομία του Πολιτισμού: Πόροι, Τόμος Β΄, Πάτρα, εκδόσεις: ΕΑΠ, σελ.17-24,28-30,32,44-45
- Νόμος υπ' αρ. 4727 (ΦΕΚ Α' 184/23-09-2020) Ψηφιακή Διακυβέρνηση (Ενσωμάτωση στην Ελληνική Νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/2102 και της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1024) Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες (Ενσωμάτωση στο Ελληνικό Δίκαιο της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/1972) και άλλες διατάξεις.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 10ης Μαΐου 2010 για τη συμβολή του πολιτισμού στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη» (2010/C

135/05), Επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:135

Towse, R. (eds.) (2003) A Handbook of Cultural Economics, Cheltenham, Edward Elgar

ΥΠ.ΠΟ: www.yppo.gr

Unctad: <https://unctad.org/news/creative-economy-have-its-year-sun-2021>

UNESCO (April 2020) «Museums Facing COVID-19 Challenges Remain Engaged with Communities». Available: <https://en.unesco.org/news/museums-facing-covid-19-challenges-remain-engaged-communities>

UNESCO (August 2020) «UNESCO and ICCROM Analyze Museum Trends During and After the Pandemic». Available: <https://en.unesco.org/news/unesco-and-iccrom-analyze-museum-trends-during-and-after-pandemic>

Κεφάλαιο 6:

Πολιτιστική Διαχείριση και Τοπική Ανάπτυξη: Μια Ανάλυση του Θεσμικού Πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μαρία –Αθηνά Αρταβάνη¹
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Περίληψη:

Ο πολιτισμός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παραγωγικούς πόρους για την αναπτυξιακή διαδικασία και την τοπική ανάπτυξη μιας περιοχής. Το άρθρο αυτό στοχεύει στην ανάλυση, καταγραφή και παρουσίαση των επιπτώσεων της πολιτιστικής διαχείρισης στην αναπτυξιακή διαδικασία και τοπική ανάπτυξη. Το άρθρο επιχειρεί μέσα από την βιβλιογραφική επισκόπηση και την στατιστική περιγραφική ανάλυση των διαχρονικών δεδομένων και την δια-συγκριτική ανάλυση την ανάλυση και παρουσίαση των επιπτώσεων της πολιτιστικής διαχείρισης στην τοπική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελληνικής οικονομίας.

Λέξεις-Κλειδιά: Πολιτισμός, Πολιτιστική Διαχείριση, Θεσμικό Πλαίσιο, ΕΕ, Ελλάδα, Ανάπτυξη,

¹Μαρία –Αθηνά Αρταβάνη, Καθηγήτρια, Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Email: artmar000@yahoo.gr

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες οι πολιτιστικές δραστηριότητες αναδείχθηκαν σε έναν ιδιαίτερα δυναμικό κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας με σημαντικές επιδράσεις στην αναπτυξιακή διαδικασία σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Ειδικότερα, όσον αφορά στο τοπικό επίπεδο, η τοπική ανάπτυξη είναι ένα πρότυπο αναπτυξιακής πολιτικής, η οποία στοχεύει στη βελτίωση του επιπέδου ζωής, μέσα από την ενεργοποίηση του τοπικού πληθυσμού και την αξιοποίηση των τοπικών πόρων. Έτσι, λοιπόν, η πολιτιστική βιομηχανία αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις κλάδο αιχμής για την τοπική οικονομία. Από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο πολιτισμός αποτελεί πλέον ένα βασικό μέσο οικονομικής ανάπτυξης αλλά και ενδυνάμωσης των δεσμών μεταξύ των κρατών- μελών της Κοινότητας.

2. Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη

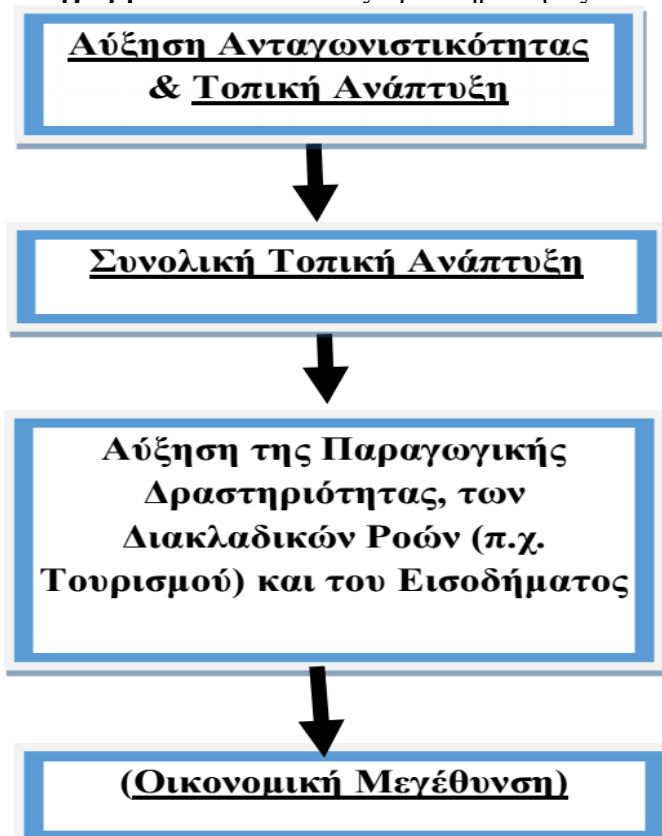
Η τοπική ανάπτυξη αποτελεί μία στρατηγική περιφερειακής πολιτικής, που στοχεύει στην άμβλυνση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η στρατηγική της τοπικής ή ενδογενούς ή από την βάση ανάπτυξης, αποτέλεσε την απάντηση σε δομικά προβλήματα που δημιούργησε η υιοθέτηση προγενέστερων στρατηγικών που κυριάρχησαν τις δεκαετίες του '50 και του '60 και βασίστηκαν στην προσέγγιση της «εκ των άνω» ανάπτυξης.

Τα κυριότερα από αυτά τα προβλήματα αφορούσαν την αδυναμία διάχυσης των αποτελεσμάτων της ανάπτυξης, την εμφάνιση απομυζητικών φαινομένων και την αποψίλωση των περιμετρικών περιφερειών, τη δημιουργία υπερσυγκεντρώσεων στις κεντρικές περιφέρειες και τελικά την παγίωση δυαδικών φαινομένων μεταξύ κέντρου και περιφέρειας και τη διατήρηση σε εθνικό πλαίσιο, οικονομίας δύο ταχυτήτων. Η στρατηγική της τοπικής ανάπτυξης αποτελεί μία αναπτυξιακή στρατηγική που στοχεύει στη βελτίωση του επιπέδου ζωής του τοπικού πληθυσμού συνολικά, μέσω της ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας και με βασικά μέσα την αξιοποίηση των τοπικών πόρων και την εφαρμογή μετασχηματισμών στο τοπικό κοινωνικο-οικονομικό σύστημα. (Coffey & Polese, 1985, Garafoli,1992)

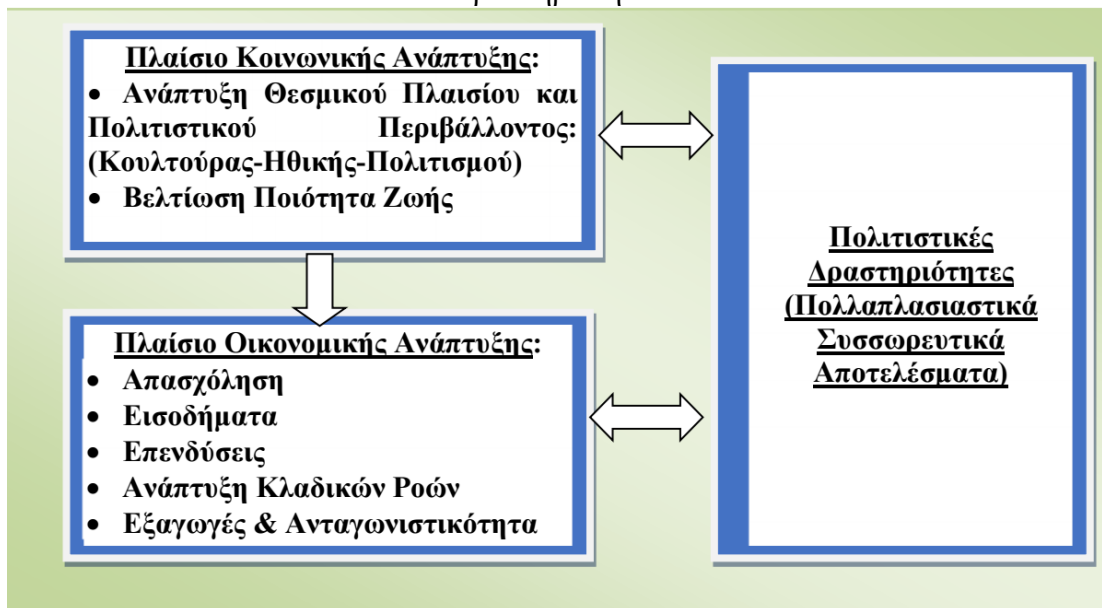
Από την οριοθέτηση της έννοιας της τοπικής ανάπτυξης προκύπτει ο διττός ρόλος του πολιτισμού ως συστατικό της στρατηγικής της τοπικής ανάπτυξης: συμβάλλει στην ποιοτική αναβάθμιση του επιπέδου ζωής του τοπικού πληθυσμού και αναδεικνύεται σε βασική δραστηριότητα της τοπικής οικονομίας.

Η συμβολή των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην τοπική ανάπτυξη συνίσταται στις εξής επιμέρους φάσεις: Σε πρώτη φάση κατασκευάζονται οι απαραίτητες για την υλοποίηση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων υποδομές, οι οποίες αναβαθμίζουν την ποιότητα ζωής του τοπικού πληθυσμού, ενώ παράλληλα δημιουργούνται θέσεις εργασίας και εισοδήματα στην τοπική οικονομία. Σε δεύτερη φάση, η υλοποίηση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων δημιουργεί άμεσες νέες θέσεις εργασίας και εισοδήματα, ενώ παράλληλα εμφανίζονται συνέργειες με άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (π.χ. τουρισμός) με αποτέλεσμα την έμμεση συνεισφορά σε θέσεις εργασίας και εισοδήματα. Αυτά έχουν ως συνέπεια την μεγέθυνση της τοπικής οικονομίας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της με συνεπακόλουθο την τοπική ανάπτυξη.

Το διάγραμμα 1 που ακολουθεί παρουσιάζει τη συμβολή των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης.

Διάγραμμα 1: Πολιτιστικές Δραστηριότητες και Ανάπτυξη

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Διάγραμμα 2: Πολλαπλασιαστικά -Σωρευτικά Αποτελέσματα Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Μία άλλη πολύ σημαντική διάσταση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων είναι τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, τα οποία εμφανίζονται από την υλοποίηση των πολιτιστικών

δραστηριοτήτων. Ο όρος χρησιμοποιείται στις περιπτώσεις όπου το αποτέλεσμα (εκροή) είναι μεγαλύτερο (πολλαπλάσιο) της εισροής της συγκεκριμένης διαδικασίας. Στην περίπτωση της τοπικής ανάπτυξης περιλαμβάνεται και η έννοια του σωρευτικού αποτελέσματος, δηλαδή το αποτέλεσμα κάθε πολιτιστικής δραστηριότητας προστίθεται στα αποτελέσματα άλλων (παράλληλων ή προγενέστερων) πολιτιστικών δραστηριοτήτων, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ένα κρίσιμο για την τοπική οικονομία και ανάπτυξη απόθεμα.

Το διάγραμμα 2 που ακολουθεί παρουσιάζει τα αποτελέσματα, πολλαπλασιαστικά και σωρευτικά, που δημιουργούνται από την υλοποίηση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων

Πίνακας 1: Απασχόληση σε πολιτιστικές δραστηριότητες (σε 000 άτομα) στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε τοπικό επίπεδο NACE R2

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ε.Ε. (28 κρατών-μελών)	5,352.2	5,389.7	5,393.8	6,034.4	6,134.7	6,175.4	6,285.9	6,447.8
Βέλγιο	99.2	98.3	108.4	127.5	141.5	137	141.9	143.6
Βουλγαρία	81.3	77	70.4	62.4	63.4	62.7	63.7	70.4
Τσεχία	134	134.6	134.1	130.8	137.7	143.3	148	145
Δανία	83.8	84.1	86.5	99.9	102.9	104.6	104.9	106.2
Γερμανία	1,010.3	1,027.1	1,026.5	1,243.7	1,187.8	1,178.5	1,183	1,214.5
Εσθονία	19.3	16.7	20.6	23.3	25.8	25.8	21.5	26.2
Ιρλανδία	54.1	48.8	50.2	48.8	47.2	49.1	51.4	51.6
Ελλάδα	100.6	92	82.8	86.2	89	85.9	80.9	74.7
Ισπανία	442.9	409.5	393.7	398.4	396.7	394.1	428.6	439.8
Γαλλία	517.6	530.5	537.7	727.5	722	734.6	727.3	719.8
Κροατία	35.3	35.2	35.3	40.2	41.6	40.5	41.6	41
Ιταλία	538	494.8	512.2	592.4	623.1	603.7	603.3	614.1
Κύπρος	9.6	9.2	9.6	9.1	9.2	9.4	8.6	9.7
Λετονία	31.4	29.1	26.5	24.9	26.2	28.2	28.6	30.3
Λιθουανία	44	39.6	34.8	37.1	37.5	39.2	42.4	44.8
Λουξεμβούργο	6.6	7.4	8	9.8	11	10.7	12.7	11.4
Ουγγαρία	100.5	91	96.5	108.8	113	116	111.1	119.8
Μάλτα	3.8	4.1	3.5	4.3	4.5	4.7	5.2	5.5
Ολλανδία	260.4	266.5	280.4	293.8	305.4	322.4	318.7	318.1
Αυστρία	112.1	117.2	115.3	124.2	129.4	134.9	127.3	132.9
Πολωνία	318.2	326.4	312.3	365.5	369.6	375.7	402.1	416.6
Πορτογαλία	82.8	89.3	96.3	93.8	95.1	91.1	101.1	106.7
Ρουμανία	114.5	104.9	91.2	92	101.8	86.1	99	100.4
Σλοβενία	27.5	26	26.7	31.2	34.1	35.9	33.1	32.2
Σλοβακία	51.1	57.3	55.7	46.2	45.8	40.4	48.3	49.2
Φινλανδία	89.7	90.7	92	102.3	98.7	93.7	95.5	96.8
Σουηδία	150.1	149.8	157.7	186.2	190	192.9	194	197.3
Ην. Βασίλειο	833.6	932.3	928.8	924	984.6	1,034.3	1,062.1	1,129.3

Πηγή: Eurostat

Οι πολιτιστικές δραστηριότητες έχουν συνεχώς ολοένα αυξανόμενο ρόλο στην αύξηση του ΑΕΠ και της απασχόλησης, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τον ακόλουθο ενδεικτικό Πίνακα που παρουσιάζει την συνεχή αύξηση της απασχόλησης στις πολιτιστικές δραστηριότητες, με εξαίρεση ορισμένες χώρες όπως η Ελλάδα, όπου όλοι οι τομείς δραστηριοτήτων έχουν μια μείωση της απασχόλησης λόγω της οικονομικής κρίσης.

3. Πολιτισμός και Ευρωπαϊκή Ένωση

Από την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), και την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης, το 1957, που είναι η ιδρυτική Συνθήκη της Κοινότητας, ήταν σαφές ότι ο Πολιτισμός θα είχε βασικό ρόλο στην πορεία προς μία ενωμένη Ευρώπη, όπως την οραματίστηκαν οι πρωτεργάτες της ενοποίησης. Πριν υπεισέλθουμε σε ειδικότερα σχετικά ζητήματα είναι σκόπιμο να δοθεί μία συνοπτική εικόνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πίνακας 2: Κράτη –μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης

Χώρα	Έτος Ένταξης	Μέλος Ευρωζώνης
Βέλγιο	1 Ιανουαρίου 1958	Ναι
Γαλλία	1 Ιανουαρίου 1958	Ναι
Γερμανία	1 Ιανουαρίου 1958	Ναι
Ιταλία	1 Ιανουαρίου 1958	Ναι
Κάτω Χώρες	1 Ιανουαρίου 1958	Ναι
Λουξεμβούργο	1 Ιανουαρίου 1958	Ναι
Δανία	1 Ιανουαρίου 1973	Όχι
Ιρλανδία	1 Ιανουαρίου 1973	Ναι
Ηνωμένο Βασίλειο	1 Ιανουαρίου 1973	Όχι
Ελλάδα	1 Ιανουαρίου 1981	Ναι
Ισπανία	1 Ιανουαρίου 1986	Ναι
Πορτογαλία	1 Ιανουαρίου 1986	Ναι
Αυστρία	1 Ιανουαρίου 1955	Ναι
Σουηδία	1 Ιανουαρίου 1955	Όχι
Φινλανδία	1 Ιανουαρίου 1955	Ναι
Εσθονία	1 Μαΐου 2004	Ναι
Κύπρος	1 Μαΐου 2004	Ναι
Λετονία	1 Μαΐου 2004	Ναι
Λιθουανία	1 Μαΐου 2004	Ναι
Μάλτα	1 Μαΐου 2004	Ναι
Ουγγαρία	1 Μαΐου 2004	Όχι
Πολωνία	1 Μαΐου 2004	Όχι
Σλοβακία	1 Μαΐου 2004	Ναι
Σλοβενία	1 Μαΐου 2004	Ναι
Τσεχική Δημοκρατία	1 Μαΐου 2004	Όχι
Βουλγαρία	1 Ιανουαρίου 2007	Όχι
Ρουμανία	1 Ιανουαρίου 2007	Όχι
Κροατία	1 Ιουλίου 2013	Όχι

Πηγή: <https://europa.eu>

Ο ρόλος του πολιτισμού ως μέσο ενδυνάμωσης των σχέσεων μεταξύ των κρατών-μελών απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα μετά την Συνθήκη του Μάαστριχτ, με βάση την οποία η Ευρωπαϊκή Κοινότητα σταδιακά μετεξελίχθηκε σε Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση και τις διευρύνσεις της Ένωσης η οποία σήμερα αριθμεί 28 κράτη- μέλη και θα πρέπει να επιτύχει την εναρμόνιση θεσμών και λειτουργιών στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πεδίο και να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που δημιουργούνται από την παγκοσμιοποίηση.

Ο πίνακας 2 που ακολουθεί παρουσιάζει τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης.

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) συστήθηκε στη βάση της ήδη υπάρχουσας, από το 1951, Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), με επέκταση της οικονομικής συνεργασίας των κρατών μελών της ΕΚΑΧ από τον κλάδο άνθρακα και χάλυβα σε όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Τα κράτη –μέλη της ΕΟΚ ήταν τα έξι, τα οποία συμμετείχαν και στην ΕΚΑΧ: Γαλλία, Γερμανία, Βέλγιο, Ολλανδία, Ιταλία και Λουξεμβούργο. Χρειάστηκαν περίπου 30 χρόνια από την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης, για να γίνουν δώδεκα τα μέλη της ΕΟΚ, συμπεριλαμβάνοντας σταδιακά την Μεγάλη Βρετανία, την Ιρλανδία, τη Δανία, την Ελλάδα, την Ισπανία και τη Πορτογαλία. Παρότι οι σχέσεις των κρατών- μελών της ΕΟΚ ήταν εστιασμένες στο οικονομικό πεδίο, ο πολιτισμός αποτέλεσε ένα βασικό μέσο προς την οικονομική και κοινωνική σύγκλιση των μελών της κοινότητας που παρουσίαζαν μεγάλες οικονομικές, κοινωνικές, χωροταξικές και ιστορικές-πολιτιστικές διαφοροποιήσεις.

Με βάση τον παραπάνω πίνακα είναι εμφανές ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μία μεγάλη πληθυσμιακή και χωρική οντότητα, με έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών-μελών που απορρέουν από το επίπεδο οικονομίας, τη κοινωνική διάρθρωση, προηγούμενα πρότυπα οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, το χώρο, τις πολιτισμικές και πολιτιστικές καταβολές και τα οποία έχουν πλέον συνδεθεί με ισχυρότατους οικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς. Ωστόσο, για να λειτουργήσει το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι απαραίτητη η σύγκλιση των κρατών αλλά και των περιφερειών της Ένωσης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Ένωση χρησιμοποιεί τον πολιτισμό ως γέφυρα μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών με την διατήρηση και την ανάδειξη **τη κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης στην οποία θα έχουν πρόσβαση όλοι οι Ευρωπαίοι πολίτες. Επίσης παρέχει πολύμορφη υποστήριξη στην ευρωπαϊκή καλλιτεχνική και δημιουργική βιομηχανία με προγράμματα για την αξιοποίηση της ψηφιακής τεχνολογίας, την παροχή χρηματοδοτήσεων, την υποστήριξη στον σχεδιασμό και υλοποίηση ερευνητικών σχεδίων και τη προώθηση της συνεργασίας με κοινοτικούς αλλά και με εταίρους από τρίτες χώρες.**

4. Πολιτιστική Διαχείριση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

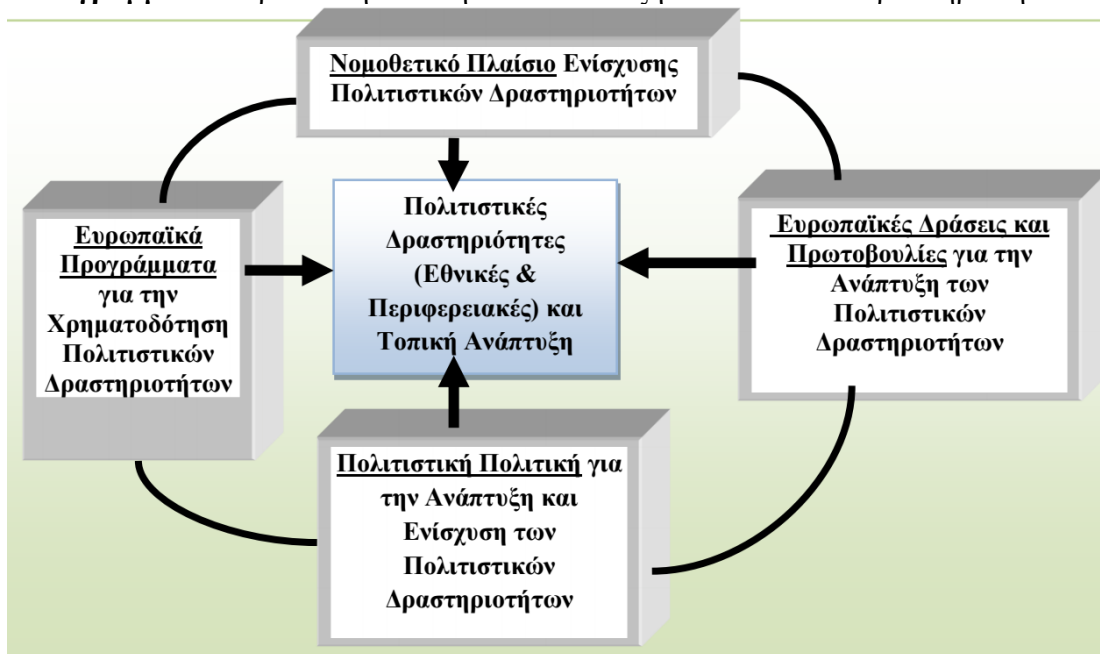
Η λειτουργία της Ενιαίας Αγοράς και αργότερα της νομισματικής ενοποίησης δημιούργησε την ανάγκη για ισχυροποίηση των δεσμών μεταξύ των κρατών-μελών της Ένωσης. Είναι σαφές ότι για την υλοποίηση νομισματικής ενοποίησης απαιτείται εκτενής εναρμόνιση εθνικών κανόνων, θεσμών και οργάνων και συμμετοχή των πολιτών, που υπερβαίνει το οικονομικό πεδίο και καλύπτει όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικο-πολιτικής πραγματικότητας.

Ο μεγάλος αριθμός των κρατών- μελών, αλλά και η διαφορετική νοοτροπία, γλώσσα και πολιτισμικό υπόβαθρο των πολιτών της Ένωσης αποτέλεσαν σημαντικά προβλήματα στην πορεία ισχυροποίησης των δεσμών μεταξύ των κρατών και των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων αποτέλεσε ένα βασικό μέσο για την σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των κρατών της Ένωσης. Ταυτοχρόνως, όπως συνέβη σε παγκόσμιο επίπεδο,

ανέδειξε έναν δυναμικό κλάδο οικονομικής δραστηριότητας με πολυποίκιλες επιμέρους δραστηριότητες, ο οποίος συνέβαλε σημαντικά στη δημιουργία θέσεων εργασίας και εισοδημάτων, και προσέφερε διεξόδους σε ιδιαίτερες περιπτώσεις όπως οι μικρές τοπικές οικονομίες, στις οποίες δημιουργήθηκαν πολλές, κυρίως μικρομεσαίες επιχειρήσεις στον τομέα του πολιτισμού που στήριξαν την αναπτυξιακή διαδικασία σε τοπικό επίπεδο και συνεισέφεραν στην άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων.

Διάγραμμα 3: Ευρωπαϊκή Ένωση και Ανάπτυξη Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

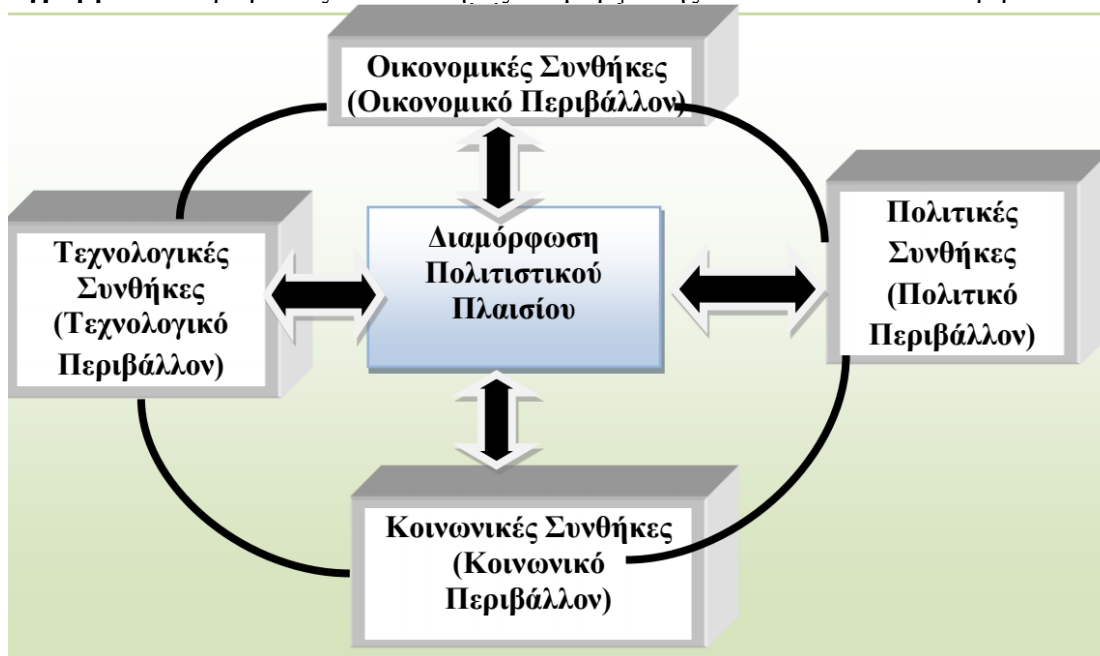
Επιπλέον, ο κλάδος του πολιτισμού προσφέρει ευκαιρίες απασχόλησης σε ευαίσθητες εργασιακά ομάδες, όπως είναι οι νέοι. Το πρώτο βήμα προς αυτή τη κατεύθυνση ήταν η δημιουργία μίας δομής με στόχο την υποστήριξη και τον συντονισμό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Η δομή αυτή έχει τέσσερις διαστάσεις:

- (α) Την νομοθετική –θεσμική διάσταση με τη δημιουργία νομοθεσίας που θα υποστηρίζει, θα ενθαρρύνει και θα προστατεύει τις κάθε μορφής πολιτιστικές δραστηριότητες και δημιουργούς.
- (β) Τη χρηματοδοτική διάσταση, η οποία θα επιτρέψει την υλοποίηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων, πολλές από τις οποίες στα πρώτα κυρίως στάδια αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα οικονομικής βιωσιμότητας. Η χρηματοδότηση υλοποιείται μέσω προγραμμάτων και πρωτοβουλιών σχεδιασμένων ειδικά για τον πολιτισμό, αλλά και μέσω γενικότερων στόχων και αξόνων δράσης (π.χ. περιφερειακή πολιτική).
- (γ) Τη διάσταση της υποστήριξης με άλλα μέσα εκτός της χρηματοδότησης που αφορούν στον συντονισμό δράσεων, την παροχή τεχνικής και κάθε άλλης βοήθειας για την υλοποίηση προγραμμάτων και δράσεων σχετικών με τον πολιτισμό.
- (δ) Τη δημιουργία μίας ολοκληρωμένης πολιτιστικής πολιτικής που θα ενισχύει τις υφιστάμενες και θα ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

Το διάγραμμα 3 που ακολουθεί παρουσιάζει τις διαστάσεις της υποστήριξης από την Ευρωπαϊκή Ένωση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων

Αντίστοιχα, το διάγραμμα 4 που ακολουθεί παρουσιάζει τους παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Διάγραμμα 4: Παράγοντες και Συνθήκες Διαμόρφωσης του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος.

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι παράγοντες, οι οποίοι διαμορφώνουν το πολιτιστικό περιβάλλον, στο πλαίσιο του οποίου θα δημιουργηθούν και θα υλοποιηθούν οι πολιτιστικές δραστηριότητες. Το πολιτιστικό περιβάλλον διαμορφώνεται στη βάση των εξής παραγόντων:

- (α) Οικονομικό περιβάλλον: Οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε μία οικονομία επηρεάζουν όλους τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας και συνεπώς και τον τομέα του πολιτισμού. Επιμέρους παράγοντες όπως το μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα, το επίπεδο ανάπτυξης, η κατανομή του εθνικού προϊόντος, οι προοπτικές της εθνικής οικονομίας, το επίπεδο και η ποιότητα κάλυψης βασικών αναγκών επηρεάζουν τη δημιουργία πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αλλά και τη στάση των αποδεκτών στους οποίους απευθύνονται.
- (β) Πολιτικό περιβάλλον: Ο τομέας του πολιτισμού επηρεάζεται σημαντικά από τις πολιτικές συνθήκες και ειδικότερα από το θεσμικό πλαίσιο, την στάση της πολιτείας σε θέματα σχετικά με τον πολιτισμό, αλλά και από γενικότερες πολιτικές συνθήκες, όπως είναι η εσωτερική και εξωτερική πολιτική σταθερότητα, η ποιότητα του πολιτεύματος και η λειτουργία της δημοκρατίας.
- (γ) Κοινωνικό περιβάλλον: Οι κοινωνικές συνθήκες επηρεάζουν τη διαμόρφωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Οι αντιλήψεις και απόψεις, η γενικότερη νοοτροπία και η στάση της κοινωνίας είναι καθοριστικά στοιχεία αφού τα μέλη της κοινωνίας αποτελούν τους αποδέκτες των αποτελεσμάτων της δραστηριότητας του τομέα του πολιτισμού.

- (δ) Τεχνολογικό περιβάλλον: Η τεχνολογία αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις τον καταλύτη για τον τομέα του πολιτισμού. Πολλοί επιμέρους κλάδοι του τομέα του πολιτισμού οφείλουν την ύπαρξη τους αποκλειστικά στη τεχνολογία (media, δημιουργικές βιομηχανίες), ενώ και η λειτουργία κλασσικών πολιτιστικών δραστηριοτήτων έχει επηρεαστεί σε σημαντικό βαθμό (εικονική πραγματικότητα στα μουσεία)

Στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι συνθήκες του οικονομικού, πολιτικού, κοινωνικού και τεχνολογικού περιβάλλοντος είναι ευνοϊκές και συμβάλλουν στην διαμόρφωση ενός απολύτως θετικού πλαισίου για τη λειτουργία του τομέα του πολιτισμού.

5. Το Θεσμικό Πλαίσιο

Το νομικό σύστημα αποτελεί δομικό στοιχείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Κοινότητα, η βάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δρα μέσα στο πλαίσιο που έχει καθοριστεί από τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, βασιζόμενη στις εξής δύο θεμελιώδεις αρχές : (Μούσης, 2001).

- Της επικουρικότητας, δηλαδή η Κοινότητα δρα μόνο εάν οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης θα επιτευχθούν ή θα έχουν καλύτερη απόδοση σε κοινοτικό, παρά σε εθνικό επίπεδο
- Της αναλογικότητας, που σημαίνει ότι αν μία κοινοτική δράση κριθεί απαραίτητη, οι κοινοτικοί θεσμοί οφείλουν να εξετάσουν την δυνατότητα χρήσης άλλων μέσων (χρηματοδοτικών κ.λπ.) πριν υιοθετήσουν τη νομοθετική ρύθμιση. Συνεπώς η νομοθέτηση δεν αποτελεί πρώτη προτεραιότητα της Κοινότητας και προτιμώνται οδηγίες αντί της θέσπισης κανονιστικών πλαισίων.

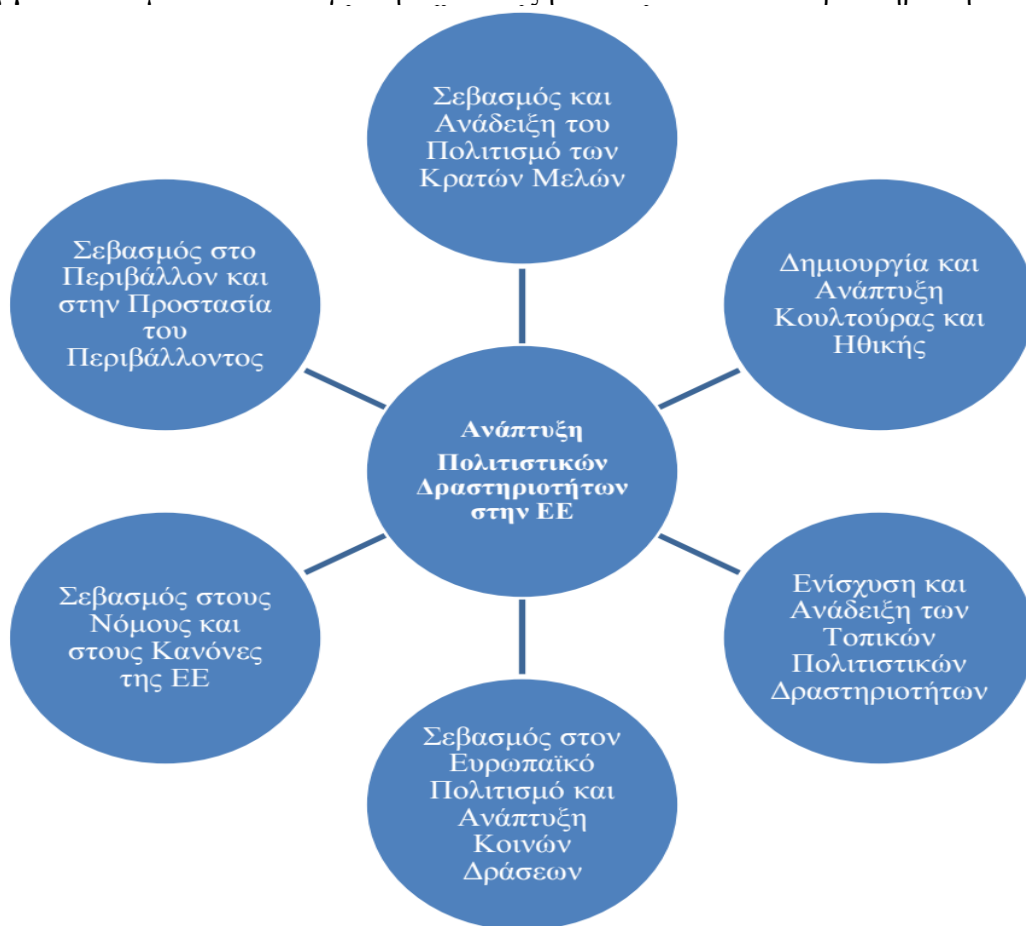
Οι νομικές πράξεις της Κοινότητας σύμφωνα με το άρθρο 249 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχουν τις εξής μορφές: (Nugent, 1999)

- Κανονισμοί: Είναι κείμενα γενικής εφαρμογής, υποχρεωτικά και άμεσα εφαρμοζόμενα από όλα τα μέλη της Ένωσης
- Οδηγίες: Είναι δεσμευτικές ως προς το αποτέλεσμα, αλλά τα κράτη- μέλη επιλέγουν τις στρατηγικές και τα μέσα για την επίτευξη του αποτελέσματος
- Αποφάσεις: Πρόκειται για συνήθως για διοικητικές πράξεις που απευθύνονται σε ένα ή περισσότερα κράτη- μέλη ή νομικά ή φυσικά πρόσωπα
- Ψηφίσματα: Υιοθετούνται από το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δεν έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα , αλλά δηλώνουν πολιτική βούληση.
- Συστάσεις και Γνώμες: Υιοθετούνται από το Συμβούλιο και την Επιτροπή, δεν έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα και αφορούν σε υποδείξεις προς τους παραλήπτες ή εκτίμηση γεγονότων

Στην αναφορά για το θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον Πολιτισμό είναι σκόπιμο να γίνει αναφορά στις Συνθήκες, οι οποίες αποτελούν βασικά κείμενα και προσδιορίζουν τις γενικές κατευθύνσεις της Ένωσης.

Στη Συνθήκη της Ρώμης (1957), την *Ιδρυτική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας* (Ε.Ο.Κ.), που αποτελεί συνθήκη –πλαίσιο, δεν αναφέρεται ρητά ο Πολιτισμός. Γίνεται μόνο αναφορά σε σύσφιξη των σχέσεων των λαών της Ευρώπης.

Το διάγραμμα 5 που ακολουθεί παρουσιάζει τους παράγοντες διαμόρφωσης του Θεσμικού Πλαισίου της Ένωσης για τον Πολιτισμό.

Διάγραμμα 5: Θεσμικό Πλαίσιο για την Ανάπτυξη των Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων στην ΕΕ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ο τομέας του Πολιτισμού εντάχθηκε επίσημα στους στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), όπου στο άρθρο 3, τμήμα Ζ, ο πολιτισμός συγκαταλέγεται μεταξύ των δράσεων που θα συμβάλλουν στο σκοπό της Συνθήκης, τη δημιουργία οικονομικής και νομισματικής ένωσης και ειδικότερα η Ένωση δεσμεύεται για την «συμβολή σε μία παιδεία και κατάρτιση υψηλού επιπέδου, καθώς και στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών-μελών».

Στο άρθρο 151 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπως τροποποιήθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, δηλώνεται ότι η Κοινότητα σέβεται την πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία των λαών της και μεριμνά για τη προστασία και ανάδειξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών της Κοινότητας και προσδιορίζει τους ακόλουθους τομείς δράσης: βελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών, διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας, μη εμπορικές πολιτιστικές ανταλλαγές, καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, συμπεριλαμβανομένου του οπτικοακουστικού τομέα. Το άρθρο αυτό εντάχθηκε στη μεταγενέστερη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως άρθρο 167.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο τομέας του Πολιτισμού αποτελεί βασική προτεραιότητα, όπως δηλώνεται και στις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η δομή του νομικού συστήματος της Ένωσης, σε συνδυασμό με τις κύριες αρχές της επικουρικότητας και

της αναλογικότητας έχουν ως αποτέλεσμα το ενδιαφέρον της Ένωσης να δηλώνεται περισσότερο με δράσεις χρηματοδοτικού ή άλλου χαρακτήρα και λιγότερο με κείμενα νομικού χαρακτήρα.

6.Η Πολιτιστική Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης

6.1 Η περίοδος 1957-1992

Παρά το γεγονός ότι τα ζητήματα της περιφερειακής ανάπτυξης, της σύγκλισης και της ενδυνάμωσης των δεσμών μεταξύ των κρατών –μελών είναι από τις βασικές προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο πολιτισμός δεν είχε ενταχθεί αρχικά στο πλαίσιο των κοινοτικών δράσεων.

Η Συνθήκη της Ρώμης (1957) που αποτελεί την ιδρυτική συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, της Ε.Ο.Κ., προέβλεπε μία σχέση μεταξύ των Ευρωπαϊκών λαών, η οποία θα γινόταν στενότερη με την πάροδο του χρόνου, χωρίς ωστόσο καμία συγκεκριμένη αναφορά σχετικά με τον πολιτισμό. Σταδιακά έγινε αντιληπτό ότι στην κατεύθυνση της ενδυνάμωσης των σχέσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών ο πολιτισμός αποτελεί ένα βασικό μέσο. Ωστόσο ο πολιτισμός εντάχθηκε πλήρως στο πλαίσιο δράσης της Κοινότητας με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), η οποία είναι η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου γίνεται ρητή αναφορά στο πολιτισμό.

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο Συνθηκών και κυρίως από την δεκαετία του 1970, υπήρξαν ορισμένα γεγονότα και αποφάσεις που συνέβαλαν στην ανάδειξη του τομέα του πολιτισμού, ως σημαντικό πεδίο του κοινοτικού ενδιαφέροντος και που θα πρέπει να αναφερθούν

Το 1974 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έθεσε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή το ζήτημα της προαγωγής των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ των κρατών - μελών της Κοινότητας. Το 1977 η Επιτροπή όρισε τον πολιτιστικό τομέα ως σύνολο ατόμων και επιχειρήσεων που ασχολούνται με την παραγωγή και διανομή πολιτιστικών αγαθών και επεκτάθηκε η Συνθήκη της Ε.Ο.Κ., στον πολιτιστικό τομέα, που αποτέλεσε και επίσημα κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, χωρίς ωστόσο να υπάρξουν κάποιες μορφές χρηματικών ενισχύσεων.

Την περίοδο 1982-1986 διατίθενται οι πρώτοι κοινοτικοί πόροι για τον πολιτισμό. Όμως οι κοινοτικές δράσεις είναι επικουρικές των εθνικών δράσεων για τον πολιτισμό και οι κοινοτικές πρωτοβουλίες έχουν συμβολικό χαρακτήρα και στοχεύουν στην προώθηση της εικόνας της κοινότητας σε σχέση με το πολιτισμό. Η κοινοτική χρηματοδότηση κατευθύνεται σε αναστηλώσεις μνημείων και σε υποτροφίες. Την περίοδο αυτή υπάρχουν αρκετές δράσεις, οι οποίες όμως είναι σε πρώιμη μορφή και αποσπασματικού χαρακτήρα.

Από το 1987 και μέχρι το 1992 η κοινοτική πολιτική για τον πολιτισμό και ιδιαίτερα για τον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό γίνεται συνεχώς συστηματικότερη: καθιερώνεται συστηματική σύνοδος των Υπουργών Πολιτισμού, συστήνεται Επιτροπή Πολιτιστικών Υποθέσεων και καθορίστηκαν οι ακόλουθοι τέσσερις άξονες προτεραιότητας:

- *Οπτικοακουστικός τομέας:* αφορά κυρίως τους κανόνες για την ελεύθερη κυκλοφορία τηλεοπτικών εκπομπών στην Κοινότητα, τα πνευματικά δικαιώματα στο πλαίσιο των ραδιοτηλεοπτικών μεταδόσεων, την καλωδιακή και δορυφορική τηλεόραση. Οι βασικές στρατηγικές επικεντρώθηκαν στην τηλεόραση υψηλής ευκρίνειας και τη συντονισμένη θέσπιση νέων όρων μετάδοσης.
- *Βιβλίο και ανάγνωση:* ο συγκεκριμένος άξονας επικεντρώνεται στην προώθηση του βιβλίου μέσα από την χαμηλή έμμεση φορολογία, την ισόρροπη διαφύλαξη των συμφερόντων

συγγραφέων και εκδοτών, την διαφύλαξη των πνευματικών δικαιωμάτων την ενίσχυση των μικρών εκδοτικών οίκων, τη θέσπιση ετήσιου λογοτεχνικού βραβείου. Παράλληλα, προωθείται και η αναγνωσιμότητα και αναγνωρίζοντας το πρόβλημα της πολυγλωσσίας και της πολυπολιτισμικότητας στην Κοινότητα ενισχύεται η μετάφραση κυρίως από τις λιγότερο γνωστές γλώσσες της Κοινότητας και θεσπίζεται ετήσιο βραβείο μετάφρασης.

- *Χορηγίες των επιχειρήσεων:* Ο άξονας αυτός εστίασε στον σημαντικό ρόλο του θεσμού της χορηγίας στις πολιτιστικές δραστηριότητες και αναλήφθηκαν πρωτοβουλίες για την ενίσχυση του θεσμού με τη δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος για τους χορηγούς με φορολογικά κίνητρα.

- *Επαγγελματική κατάρτιση:* Ο τέταρτος άξονας αφορά την κατάρτιση και ενίσχυση επαγγελματιών σχετικών με τον πολιτιστικό τομέα

Οι κυριότερες δράσεις όλης της προαναφερόμενης περιόδου παρουσιάζονται συνοπτικά πιο κάτω:

- (Α) Διάσωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Η σχετική δράση αποτέλεσε πρωτοβουλία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με επιδράσεις εκτός από τη διάσωση αρχιτεκτονικών μνημείων σε πολλούς οικονομικούς και κοινωνικούς τομείς, όπως η απασχόληση, η περιφερειακή ανάπτυξη, ο κλάδος του τουρισμού, η διάχυση καινοτομιών, η αναβάθμιση του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής. Η υλοποίηση της δράσης περιελάμβανε τους εξής τέσσερις άξονες: Πιλοτικά προγράμματα διατήρησης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (από το 1984), χρηματοδοτική υποστήριξη (από το 1983), υποτροφίες για την κατάρτιση νέων επιστημόνων και επαγγελματιών σχετικών με την πολιτιστική κληρονομιά, σχετικά συνέδρια και εκθέσεις

- (Β) Γεγονότα σύμβολα του Ευρωπαϊκού Πνεύματος. Σε αυτή τη δράση εντάσσονται:

- Οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Πρωτεύουσας και του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Μήνα. Ο θεσμός της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας θεσπίστηκε από τους Υπουργούς Πολιτισμού στις 13 Ιουνίου 1985, με στόχο την προσέγγιση των λαών της κοινότητας και πρώτη πολιτιστική πρωτεύουσα την Αθήνα. Στις 18 Μαΐου 1990, κατόπιν πρωτοβουλίας της Επιτροπής οι Υπουργοί Πολιτισμού αποφασίζουν την θέσπιση και του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Μήνα

- Κοινοτικές δράσεις συμβολικού χαρακτήρα, οι οποίες υλοποιούνται κατόπιν αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Οι δράσεις αυτές είναι η Ορχήστρα Νέων της Κοινότητας, η Όπερα Νέων, το Φεστιβάλ Ποίησης και η Ορχήστρα Μπαρόκ

- Τα Ευρωπαϊκά Βραβεία και ειδικότερα το Βραβείο λογοτεχνίας «Ευροπάλια», το Βραβείο Βασίλισσας Ελισάβετ, το Βραβείο αρχιτεκτονικής, τα Βραβεία λογοτεχνίας και μεταφράσεως λογοτεχνικού έργου

- (Γ) Βελτίωση της προσβασιμότητας του κοινού στον πολιτισμό. Υλοποιείται κατά κύριο λόγο με επιχορηγήσεις πολιτιστικών γεγονότων και προγραμμάτων διατήρησης πολιτιστικής κληρονομιάς, με εξαίρεση την αρχιτεκτονική κληρονομιά

Οι περισσότερες από τις προαναφερόμενες δράσεις, μετά την εφαρμογή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, εντάχθηκαν αυτούσιες ή τροποποιημένες σε προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

6.2 Η Περίοδος 1992-Σήμερα

Στις 7 Φεβρουαρίου 1992 υπογράφηκε στο Μάαστριχτ η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ, που βασίστηκε και ενσωμάτωσε τις προηγούμενες Συνθήκες (ΕΚΑΧ, ΕΚΑΕ, ΕΟΚ), έθεσε ως στόχο την επέκταση των δεσμών μεταξύ των κρατών- μελών πέρα από το οικονομικό επίπεδο και προβλέπει μεταξύ άλλων τη δημιουργία ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, την εφαρμογή κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας, τη θέσπιση της ιθαγένειας της Ένωσης. Σε αυτό το πλαίσιο ο πολιτισμός λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των λαών της Ένωσης, που διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τη γλώσσα, την ιστορία, τις πολιτισμικές καταβολές και τις πολιτιστικές δραστηριότητες. Στις νέες κοινοτικές πολιτικές που η Συνθήκη του Μάαστριχτ πρόσθεσε στις ήδη υφιστάμενες συγκαταλέγεται και ο πολιτισμός. Ειδικότερα στο άρθρο 128 της Συνθήκης του Μάαστριχτ τέθηκαν ως στόχοι

- Η πολιτιστική ανάπτυξη των κρατών-μελών της Ένωσης με σεβασμό στις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες και προβολή της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς
 - Η ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών- μελών στους τομείς της διάδοσης του ευρωπαϊκού πολιτισμού και ιστορίας, της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, των πολιτιστικών ανταλλαγών, της καλλιτεχνικής και λογοτεχνικής δημιουργίας
 - Η συνεργασία στον πολιτιστικό τομέα με τρίτες χώρες και διεθνείς πολιτιστικούς οργανισμούς
 - Ο σεβασμός στις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες σε κάθε δράση της Ένωσης
- Οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης που συνδέονται με τον Πολιτισμό είναι:
- Εκπαίδευση (συμπεριλαμβανομένης της εκμάθησης γλωσσών)
 - Επιστημονική έρευνα
 - Στήριξη των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών
 - Κοινωνική πολιτική
 - Περιφερειακή ανάπτυξη

Τα κυριότερα προγράμματα που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της Κοινότητας από το 1992 είναι:

6.3 Πρόγραμμα Raphael

Το πρόγραμμα Raphael εγκρίθηκε στα τέλη του 1997 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο με συνολική επιχορήγηση ύψους 30 εκατ. ECU για την τετραετή περίοδο 1997-2000. Ωστόσο, ενόψει της έγκρισης του προγράμματος πλαισίου «Culture 2000», το 1999 ήταν το τελευταίο έτος εφαρμογής του προγράμματος Raphael. Σκοπός του προγράμματος ήταν η υποστήριξη δράσεων σε όλους τους τομείς που συνδέονται με κάθε μορφή πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι αντικειμενικοί στόχοι του προγράμματος ήταν η αξιοποίηση και ανάδειξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, η τεχνογνωσία της αποκατάστασης και συντήρησης μνημείων και έργων, η δημιουργία ευρωπαϊκής ταυτότητας μέσα από την γνώση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η προώθηση της έρευνας και της δημιουργίας στον τομέα του πολιτισμού και η συνεργασία με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς. Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων επιλέχθηκαν οι ακόλουθες δράσεις: Αξιοποίηση και ακτινοβολία της ευρωπαϊκής κληρονομιάς, δίκτυα και συνεταιρισμοί, πρόσβαση στην κληρονομιά, έρευνα , κατάρτιση και μετακίνηση των επαγγελματιών και συνεργασία με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς.

6.4 Πρόγραμμα Καλειδοσκόπιο 2000

Το πρόγραμμα Καλειδοσκόπιο 2000 θεσπίστηκε το 1996 με πρωτοβουλία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για περίοδο πέντε ετών. Σκοπός του προγράμματος είναι να υποστηριχθούν κυρίως οι τομείς του θεάματος, οι εικαστικές τέχνες, ο τομέας πολυμέσων και οι εφαρμοσμένες τέχνες, μέσω πολιτιστικών ανταλλαγών και αντιπροσωπευτικών γεγονότων, μέσα από τους εξής αντικειμενικούς στόχους: α) ενθάρρυνση της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής δημιουργίας στην Ευρώπη, β) υποστήριξη καινοτόμων πολιτιστικών προγραμμάτων, ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος που απαιτούν ευρωπαϊκή συνεργασία, γ) προώθηση πολιτιστικών αλλαγών με έμφαση στην βελτίωση της πρόσβασης στον πολιτισμό μειονεκτουσών κατηγοριών, δ) αξιοποίηση και προβολή του πολιτισμού στην Ευρώπη, ε) αξιοποίηση του τομέα του πολιτισμού για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, κυρίως για νέους. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στον στόχο (ε) ο τομέας του πολιτισμού αποτελεί μέσο άσκησης οικονομικής πολιτικής, με στόχο τη καταπολέμηση της ανεργίας μιας ιδιαίτερα ευαίσθητης στην ανεργία ομάδας, των νέων. Η υλοποίηση των παραπάνω στόχων βασίστηκε στους εξής άξονες δράσης: Πολιτιστική προβολή και αξιοποίηση, εφαρμογή εταιρικών ή προγραμμάτων συνεργασίας με μορφή δικτύων, κατάρτιση, προσβασιμότητα στον πολιτιστικό τομέα, συνεργασία με τρίτες χώρες και πολιτιστικούς οργανισμούς.

6.5 Πρόγραμμα Ariane

Το πρόγραμμα Ariane θεσπίστηκε τον Οκτώβριο του 1997 με πρωτοβουλία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Αρχικά καθορίστηκε ως περίοδος εφαρμογής το διάστημα 1997-1998, ενώ τον Σεπτέμβριο του 1998 επεκτάθηκε έως τις 31 Δεκεμβρίου 1999. Ο αρχικός προϋπολογισμός ανήλθε σε 7 εκατομμύρια ECU και η τελική χρηματοδότηση έφθασε τα 10 εκατομμύρια ECU. Σκοπός του προγράμματος ήταν η υποστήριξη του βιβλίου και της ανάγνωσης. Το πρόγραμμα Ariane λειτούργησε συμπληρωματικά ως προς τα δύο προγράμματα που έχουν ήδη αναφερθεί από τον τομέα του πολιτισμού, το πρόγραμμα Raphael και το πρόγραμμα Καλειδοσκόπιο, αλλά και ως προς άλλα προγράμματα από τους τομείς εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το πρόγραμμα Ariane προέβλεπε τέσσερις επί μέρους δράσεις: Επιχορηγήσεις για την μετάφραση λογοτεχνικών έργων του 20^{ου} αιώνα, δραματικών έργων και έργων αναφοράς, θέσπιση βραβείων «Αριστείων», σε συνδυασμό με επιχορήγηση για μετάφραση, υποστήριξη για την εκτέλεση εταιρικών προγραμμάτων στα πεδία της διάδοσης της Ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και Ιστορίας, της προώθησης του βιβλίου και της βελτίωσης της προσβασιμότητας στην ανάγνωση και της ανταλλαγής γνώσης και εμπειρίας και κατάρτιση επαγγελματιών των τομέων της αμοιβαίας γνώσης και της διάδοσης της Ευρωπαϊκής λογοτεχνίας.

6.6 Το Πρόγραμμα Culture 2000

Το Πρόγραμμα Culture 2000 υλοποιήθηκε την περίοδο 2000-2006 με προϋπολογισμό 236.4 εκατομμύρια ευρώ. Ήδη από το 1998 η Επιτροπή είχε δημοσιοποιήσει τις προτάσεις της για ένα συνολικό κοινοτικό πολιτιστικό πρόγραμμα, στο οποίο θα ενοποιούνταν όλες οι επιμέρους δράσεις και προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον τομέα του πολιτισμού. Βασικός σκοπός η δημιουργία ενός πολιτιστικού χώρου για όλους τους Ευρωπαίους πολίτες με την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ δημιουργών, πολιτιστικών ιδρυμάτων και θεσμών. Το πρόγραμμα χρηματοδότησε σχέδια πολιτιστικής συνεργασίας καλλιτεχνίας και πολιτισμού και ειδικότερα στα πεδία εικαστικών τεχνών, PLASTIC/VISUAL ARTS, της λογοτεχνίας, της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής ιστορίας. Σχετικά με την χρονική διάρκεια τα

σχέδια εντάχθηκαν σε τρεις κατηγορίες: ειδικές ετήσιες δραστηριότητες, πολυετείς δραστηριότητες και ειδικά πολιτιστικά γεγονότα.

6.7 Πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη»

Το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη» αφορά στην περίοδο 2014-2020 με προϋπολογισμό 1.46 δισεκατομμύρια ευρώ. Βασικός σκοπός του προγράμματος είναι η ενδυνάμωση του ευρωπαϊκού κινηματογράφου και του κλάδου της τέχνης και δημιουργίας έτσι ώστε να συμβάλλουν στην ανάπτυξη και στην δημιουργία θέσεων εργασίας. Οι αντικειμενικοί στόχοι του προγράμματος είναι η διαφύλαξη και ανάδειξη του πολιτιστικού πλούτου και της πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας της Ευρώπης, η έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, η υποστήριξη της προσαρμογής των καλλιτεχνικών και δημιουργικών βιομηχανιών της ένωσης στην ψηφιακή εποχή και την παγκοσμιοποίηση και η πρόσβαση τους σε νέες αγορές και κοινό και η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

6.8 Προγράμματα MEDIA

Τα προγράμματα MEDIA δημιουργήθηκαν το 1991. Πρόκειται για πολυετή προγράμματα, τα οποία υλοποιούνται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Γενική Διεύθυνση για την Εκπαίδευση και τον Πολιτισμό –DG EAC) και τον Εκτελεστικό Οργανισμό Εκπαίδευσης, Οπτικοακουστικών Θεμάτων και Πολιτισμού (Education, Audiovisual & Culture Executive Agency- EACEA) με σκοπό την υποστήριξη και ανάπτυξη της οπτικοακουστικής βιομηχανίας της κοινότητας και την διανομή των κινηματογραφικών έργων. Το πιο πρόσφατο είναι το MEDIA 2007, το οποίο κάλυψε την περίοδο 2007-2013 και στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη». Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε και το πρόγραμμα MEDIA mundus που αφορά σε συνεργασία επαγγελματιών του οπτικοακουστικού τομέα της Ένωσης με επαγγελματίες από τρίτες χώρες, για την περίοδο 2011-2013. Και αυτό το πρόγραμμα εντάχθηκε στο πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη».

7. Θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον Πολιτισμό

Το έντονο ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα πολιτισμού, απεικονίζεται, μεταξύ των άλλων, στο πλήθος των θεσμικών οργάνων της Ένωσης που έχουν αρμοδιότητες σε θέματα πολιτισμού. Τα όργανα που έχουν αρμοδιότητες σε θέματα πολιτισμού είναι τα ακόλουθα:

- **Η Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.** Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι το κορυφαίο αντιπροσωπευτικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αποτελείται από βουλευτές όλων των κρατών –μελών και ο αριθμός των βουλευτών κάθε κράτους- μέλους εξαρτάται από τον πληθυσμό του. Οι βασικές αποστολές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι τέσσερις: η νομοθετική, η δημοσιονομική, η πολιτική και η ελεγκτική. Στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου λειτουργούν είκοσι μόνιμες εξειδικευμένες επιτροπές, στις οποίες κατανέμονται οι βουλευτές του Κοινοβουλίου. Κάθε επιτροπή αποτελείται από 25-73 τακτικά μέλη και ισάριθμα αναπληρωματικά. Τα τακτικά μέλη εκλέγουν τον πρόεδρο και μέχρι τέσσερις αντιπροέδρους που αποτελούν το προεδρείο της επιτροπής. Το προεδρείο προέρχεται από τα τακτικά μέλη και έχει θητεία δύομιση έτη. Η Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας αποτελείται από 31 τακτικά μέλη. Από την Ελλάδα στην Επιτροπή συμμετέχουν οι Ν. Χουντής, Γ. Γραμματικάκης και Θ. Ζαγοράκης.

- **Το Συμβούλιο Παιδείας, Νεολαίας, Πολιτισμού και Αθλητισμού, του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.** Το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή Συμβούλιο Υπουργών ή απλώς Συμβούλιο είναι το κύριο όργανο λήψης αποφάσεων στην Κοινότητα είτε μόνο είτε μαζί με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αποτελείται από υπουργούς των κρατών-μελών και στην πραγματικότητα δεν είναι ένα συμβούλιο αλλά ένα σύνολο ειδικών συμβουλίων: των υπουργών οικονομικών, γεωργίας, βιομηχανίας κλπ. Μεταξύ των ειδικών συμβουλίων είναι και το Συμβούλιο Παιδείας, Νεολαίας, Πολιτισμού και Αθλητισμού (EYCS), το οποίο αποτελείται από τους υπουργούς των κρατών-μελών που είναι αρμόδιοι για την παιδεία, τη νεολαία, τον πολιτισμό, τα μέσα ενημέρωσης, την επικοινωνία και τον αθλητισμό. Η σύνθεση του συμβουλίου διαφοροποιείται ανάλογα με τα θέματα κάθε συνόδου. Προβλέπονται τρεις ή τέσσερις σύνοδοι κάθε έτος με δύο από τις συνόδους υπό πλήρη σύνθεση. Στις συνόδους συμμετέχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, συνήθως δια του Επιτρόπου για την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, την πολυγλωσσία και τη νεολαία.
- Επιτροπή «Κοινωνική Πολιτική, Εκπαίδευση, Απασχόληση, Έρευνα και Πολιτισμός» (SEDEC), της Επιτροπής Περιφερειών. Η Επιτροπή των Περιφερειών αποτελείται από 350 μέλη, εκπροσώπους της αποκεντρωμένης διοίκησης (περιφερειακής και τοπικής). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο ζητούν υποχρεωτικά την γνώμη της Επιτροπής Περιφερειών για θέματα που εμπεριέχουν περιφερειακή διάσταση, ενώ η Επιτροπή Περιφερειών μπορεί με δική της πρωτοβουλία να εκφέρει γνώμη σε περιπτώσεις που κρίνει ότι επηρεάζονται περιφερειακά συμφέροντα. Λειτουργεί σε έξι επιτροπές με αρμοδιότητες που καλύπτουν τους εξής τομείς: α) Απασχόληση, επαγγελματική κατάρτιση, οικονομική και κοινωνική συνοχή, κοινωνική πολιτική, υγεία β) παιδεία, πολιτισμός γ) περιβάλλον, κλιματική αλλαγή, ενέργεια δ) μεταφορές, διευρωπαϊκά δίκτυα ε) πολιτική προστασία, υπηρεσίες κοινής ωφέλειας. Η Επιτροπή «Κοινωνική Πολιτική, Εκπαίδευση, Απασχόληση, Έρευνα και Πολιτισμός» (SEDEC) είναι αρμόδια για τους εξής επιμέρους τομείς: πολιτική απασχόλησης, κοινωνική πολιτική και κοινωνική προστασία, κινητικότητα, ισότητα ευκαιριών, εκπαίδευση και κατάρτιση, καινοτομία, έρευνα και τεχνολογία, ψηφιακό θεματολόγιο, κοινωνία των πληροφοριών και διευρωπαϊκών δικτύων τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας, οπτικοακουστικός τομέας και τεχνολογίες των μέσων ενημέρωσης, νεολαία και αθλητισμός, πολυγλωσσία και προώθηση των μειονοτικών γλωσσών, πολιτισμός και πολιτισμική πολυμορφία.
- **Εκτελεστικός Οργανισμός Εκπαίδευσης, Οπτικοακουστικών Θεμάτων και Πολιτισμού (EACEA)** Ο Εκτελεστικός Οργανισμός Εκπαίδευσης, Οπτικοακουστικών Θεμάτων και Πολιτισμού εδρεύει στις Βρυξέλλες και ξεκίνησε τη λειτουργία του την 1/1/2006. Υπάγεται στις εξής τέσσερις γενικές διευθύνσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: Εκπαίδευση και Πολιτισμός, Μετανάστευση και Εσωτερικές Υποθέσεις, Επικοινωνιακά Δίκτυα, Περιεχόμενο και Τεχνολογίες και Ανθρωπιστική Βοήθεια και Πολιτική Προστασία. Ο ρόλος του είναι επικουρικός στην υλοποίηση προγραμμάτων και δράσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους τομείς της εκπαίδευσης και κατάρτισης, της συμμετοχής των πολιτών, της νεολαίας, των οπτικοακουστικών θεμάτων και του πολιτισμού και αφορά διαχειριστικές διαδικασίες, όπως

κατάρτιση προσκλήσεων υποβολής προτάσεων, υπογραφή των σχετικών συμφωνιών, παρακολούθηση των έργων, επικοινωνία με τους δικαιούχους, επιτόπου έλεγχοι.

- **Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή** Στην αναφορά μας για τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον πολιτισμό θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τις πολυάριθμες παρεμβάσεις και πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τον πολιτισμό.

8. Συμπεράσματα

Η διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης είναι μία στρατηγική περιφερειακής πολιτικής, η οποία χρησιμοποιείται ευρύτατα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των λιγότερο ισχυρών οικονομικά κρατών – μελών, που αντιμετωπίζουν τα σοβαρότερα προβλήματα περιφερειακών ανισοτήτων. Στο πρότυπο της τοπικής ανάπτυξης οι τοπικοί πόροι και τα τοπικά πλεονεκτήματα αποτελούν την βάση της αναπτυξιακής διαδικασίας και ο πολιτισμός σε όλες του τις εκφάνσεις αποτελεί σημαντικό τοπικό πόρο, ο οποίος συμβάλλει στη δημιουργία θέσεων εργασίας και εισοδημάτων και τελικά στην μεγέθυνση της τοπικής οικονομίας, ενώ παράλληλα συμβάλλει στην αναβάθμιση του επιπέδου ζωής των μελών της τοπικής κοινωνίας επηρεάζοντας με αυτό τον τρόπο την ποιοτική διάσταση της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Επίσης η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί σήμερα μία μεγάλη χωρική και πληθυσμιακή οντότητα, που αποτελείται από κράτη- μέλη με σημαντικές διαφοροποιήσεις στο οικονομικό, κοινωνικό, αναπτυξιακό και πολιτιστικό πεδίο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσα από πρακτικές διατήρησης και ανάδειξης του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού και με σεβασμό στη πολιτιστική διαφορετικότητα των κρατών και των πολιτών της επιδιώκει μέσω του πολιτισμού να ενδυναμώσει τους δεσμούς μεταξύ των λαών της Ευρώπης. Ο διττός και ιδιαίτερης βαρύτητας ρόλος του Πολιτισμού στην πραγματικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είχε ως αποτέλεσμα ο πολιτιστικός τομέας να αποτελέσει αντικείμενο πολυεπίπεδου ενδιαφέροντος για την Ένωση.

Στο θεσμικό πεδίο ο Πολιτισμός εντάχθηκε στα βασικά νομικά κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης κορυφαία θεσμικά όργανα της Ένωσης, αναλαμβάνουν σημαντικές πρωτοβουλίες για την προώθηση θεμάτων σχετικά με τον Πολιτισμό και σε άλλα έχουν θεσμοθετηθεί θέσεις ειδικά για τον Πολιτισμό. Στο πεδίο της υποστήριξης υπάρχει ένα ευρύτατο φάσμα δράσεων, προγραμμάτων και άλλων χρηματοδοτικών και μη χρηματοδοτικών εργαλείων για τον Πολιτισμό.

Μέσα από την συντονισμένη και πολυεπίπεδη πολιτική για τον Πολιτισμό η Ευρωπαϊκή Ένωση προσδοκά να συμβάλλει στην ουσιαστική σύγκλιση των κρατών- μελών να ενδυναμώσει τους δεσμούς μεταξύ των λαών της.

9. Βιβλιογραφία

Coffey, W.J - Polese, M., Local Development: Conceptual Basis and Policy Implications, *Regional Studies*, vol 19,2, 1985.

Ευρωπαϊκή Ένωση: <https://europa.eu>

Eurostat: database

Garafoli, G., (ed.) *Endogenous Development and Southern Europe*, Aldershot, Avebury, 1992

Jyranki, A., (ed.) *National Constitutions in the Era of Integration*, Kluwer Law International, The Hague – London- Boston, 1999

ΚΕΠΕ, *Ο πολιτισμός ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας*, Αθήνα, 2000

Κόνσολα, Ντ., *Πολιτιστική Δραστηριότητα και Κρατική Πολιτική στην Ελλάδα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1990

- Laffan, B., *The finances of the European Union*, Macmillan Press, Basingstoke, 1997
- Μούσης, Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο, Οικονομία, Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2001
- Nuget, N., *The government and politics of the European Union*, Macmillan Basingstoke, 1999
- Παπαδάκη Γιώτη, Ο., *Ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση και πολιτικές αλληλεγγύης*, Κριτική, Αθήνα, 2004
- Richardson, J., (ed.) *European Union. Power and Policy- making*, Routledge, London, 1996

Κεφάλαιο 7:

Στρατηγικές Προώθησης της Επωνυμίας Πόλης (city branding), μέσω της Οπτικοακουστικής Παραγωγής. Παραδείγματα Έμμεσης Προώθησης στο Κοινό

Δημήτριος Σιδηρόπουλος¹
Τμήμα Γεωγραφίας,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη:

Η αστική επωνυμία (city branding), είναι μια διαδικασία που στοχεύει στη δημιουργία μιας θετικής εικόνας για μια πόλη. Η εικόνα αυτή μπορεί να βασίζεται σε διάφορους παράγοντες, όπως η ιστορία, ο πολιτισμός, η φύση ή η οικονομία της πόλης. Το βίντεο είναι ένα ισχυρό μέσο για την προώθηση της αστικής επωνυμίας. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να παρουσιάσει την πόλη με έναν ελκυστικό και συναρπαστικό τρόπο. Η έμμεση στρατηγική προώθησης της επωνυμίας είναι μια προσέγγιση που επικεντρώνεται στη δημιουργία μιας συναισθηματικής σύνδεσης με το κοινό. Αυτή η προσέγγιση χρησιμοποιεί αφηγήσεις και τοποθέτηση προϊόντων για να δημιουργήσει μια θετική και ελκυστική εικόνα της πόλης. Στο κείμενο, εξετάζονται τα πλεονεκτήματα της έμμεσης στρατηγικής προώθησης της αστικής επωνυμίας, μέσω του βίντεο και παρουσιάζονται χαρακτηριστικά παραδείγματα επιτυχημένων έμμεσων στρατηγικών προώθησης της επωνυμίας πόλης.

Λέξεις Κλειδιά: Επωνυμία πόλης (City branding), βίντεο επωνυμίας, έμμεσες στρατηγικές προώθησης.

¹ Δρ. Δημήτριος Σιδηρόπουλος, BA Film and Video, MA Documentary by Practice, PhD Γεωγραφίας. Email: dg.sidiropoulos@gmail.com

1. Γιατί Δημιουργία Επωνυμίας και όχι η Κλασική Διαφήμιση;

Η επωνυμία όπως και η διαφήμιση είναι στρατηγικές μάρκετινγκ, έχουν όμως διαφορετικούς στόχους και διαφορετικά πλεονεκτήματα. Η διαφήμιση είναι η διαδικασία κοινοποίησης μηνυμάτων στους καταναλωτές σχετικά με ένα προϊόν ή μια υπηρεσία, μέσω της τηλεόρασης, του ραδιοφώνου, των εντύπων, διαδικτυακά και της κοινωνικής δικτύωσης. Η επωνυμία (branding), είναι διαδικασία δημιουργίας μιας ιδιαίτερης ταυτότητας για ένα προϊόν, μια επιχείρηση, μία πόλη, ώστε να είναι αναγνωρίσιμη στον καταναλωτή. Αποτελεί μια πιο μακροπρόθεσμη στρατηγική, ενώ τα οφέλη της είναι σημαντικότερα και διαρκή. Η δημοτικότητα είναι αυξανόμενη εξ αιτίας της ικανότητά της να απλοποιεί τις επιλογές, να δημιουργεί συναισθηματικές συνδέσεις, να διαφοροποιείται σε μεγάλες αγορές, να δημιουργεί εμπιστοσύνη και να παρέχει μακροπρόθεσμη αξία. Η επωνυμία (branding) είναι τομέας του μάρκετινγκ. Αφορά στην δημιουργία και διαχείριση του εμπορικού ονόματος (επωνυμία). Αποτελεί την αναγκαία συνθήκη που χρησιμεύει σαν εργαλείο για το μάρκετινγκ.

Η επωνυμία και πιο συγκεκριμένα η επωνυμία των πόλεων (city branding), επίσης έχει αυξανόμενη δημοτικότητα σχετιζόμενη με την δημιουργία μίας μοναδικής ταυτότητας των πόλεων για την προσέλκυση, επισκεπτών, ανθρώπινου δυναμικού, επενδύσεων. Αποτελεί μία ολοκληρωμένη προσέγγιση και επιτρέπει μια ολιστική αναπαράσταση για το τι έχει να προσφέρει μια πόλη σε σύγκριση με τις παραδοσιακές μεθόδους διαφήμισης. Διάφοροι λόγοι λειτουργούν προς αυτή την κατεύθυνση. Η επωνυμία βοηθά στην απλοποίηση των επιλογών των καταναλωτών. Μία ισχυρή επωνυμία παρέχει μια νοητική συντόμευση, διευκολύνοντας τα άτομα να αποφασίσουν μέσα σε έναν κόσμο υπερπληροφόρησης που χαρακτηρίζει την εποχή μας. Επιτρέπει επίσης μια βαθύτερη συναισθηματική σύνδεση με το κοινό. Αυτή η συναισθηματική δέσμευση υπερβαίνει τα χαρακτηριστικά του προϊόντος-πόλη και δημιουργεί μια σχέση διαρκείας με τους καταναλωτές.

Σε σχέση με παραδοσιακές μεθόδους διαφήμισης διαφοροποιείται δίνοντας έμφαση τις πραγματικές εμπειρίες. Οι άνθρωποι έλκονται από γνήσιες ιστορίες και εμπειρίες, και η αστική επωνυμία μπορεί να μεταφέρει αποτελεσματικά την αυθεντική εικόνα ενός τόπου. Στον ίδιο χρόνο κινητοποιεί τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, επιχειρήσεων και κατοίκων, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε άμεση αλλά και ευρεία προώθηση της επωνυμίας της πόλης και σε αντίθεση με τις παραδοσιακές διαφημιστικές εκστρατείες η επωνυμία στοχεύει στην οικοδόμηση μιας βιώσιμης εικόνας που μπορεί να αντέξει με την πάροδο του χρόνου, μακροπρόθεσμα (Rehman S a.a. 2022).

2. Η Οπτικοακουστική Παραγωγή ως Εργαλείο της Επωνυμία Χώρου

Συχνά ταυτίζεται το σήμα κατατεθέν με την επωνυμία. Η δημιουργία ενός λογότυπου για την πόλη, το όνομά, μια καλά επεξεργασμένη παλέτα χρωμάτων και ένα σλόγκαν δεν αποτελούν επωνυμία. Στην πράξη είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Στη διαδικασία του μάρκετινγκ είναι σαφώς σημαντικότερη η δημιουργία επωνυμίας από τη δημιουργία ενός λογοτύπου. Η πραγματική επωνυμία αφορά την αντίληψη που διαμορφώνει το κοινό για έναν τόπο.

Για εταιρείες και ιδιώτες που εμπορεύονται ένα μόνο προϊόν, η επωνυμία χώρου είναι καθοριστική. Στην περίπτωση του χώρου, όπου υπάρχουν διάφορες όψεις της ίδιας εικόνας, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Προς αυτή την κατεύθυνση ένα από τα ισχυρά εργαλεία, όχι όμως ακόμα ιδιαίτερα χρησιμοποιημένο, είναι το βίντεο που αναλαμβάνει να προωθήσει την επωνυμία του χώρου.

Η οπτικοακουστική παραγωγή μάς φέρνει αντιμέτωπους με ορισμένα εύλογα ζητήματα. Για παράδειγμα, είναι κατανοητό ότι η επιλογή μιας παραγωγής ενός βίντεο επωνυμίας είναι

σαφώς ακριβότερη σε σχέση με την προβολή απλών εικόνων για το ίδιο προϊόν. Είναι, επίσης, αυτονόητο ότι οι πλούσιοι και μεγάλοι δήμοι μπορούν πληρώσουν επαγγελματίες του χώρου για την παραγωγή τους, ενώ πόλεις με περιορισμένους προϋπολογισμούς δεν μπορούν παρά να χρησιμοποιήσουν μικρού κόστους παραγωγές, ακόμα και παραγωγές με ίδια μέσα, και όχι επαγγελματίες του χώρου για την παραγωγή τους. Πέρα, όμως, από τις όποιες διαφοροποιήσεις, η χρήση του βίντεο για την παραγωγή επωνυμίας είναι δεδομένης αποτελεσματικότητας απέναντι στον καταναλωτή.

Η σύνθεση ενός βίντεο, η επιλογή του βέλτιστου δικτυακού τόπου για ανάρτηση αλλά και συμβατικοί χώροι για την προβολή και την κοινή χρήση είναι πολλά από τα ζητήματα που προκύπτουν άμεσα. Η τάση χρήσης οπτικοακουστικών παραγωγών χρησιμοποιείται ήδη αρκετό καιρό και φαίνεται ότι η ενσωμάτωσή τους στη στρατηγική προβολής είναι πλέον επιβεβλημένη.

3. Τι συνιστά ένα Βίντεο Επωνυμίας;

Ένα βίντεο επωνυμίας είναι ένα βίντεο που οδηγεί στην ευαισθητοποίηση και συμβάλλει στη γνώση του χώρου και του τι αυτός προσφέρει. Ο στόχος του βίντεο επωνυμίας, δεν είναι η διαφήμιση ενός συγκεκριμένου προϊόντος ή υπηρεσίας, αλλά η εγκατάσταση της επωνυμίας χώρου στη σκέψη, στο μυαλό του καταναλωτή.

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τύποι βίντεο. Τα πιο γνωστά είναι φιλμ και τηλεοπτικές παραγωγές, τηλεοπτικές διαφημίσεις, εταιρικά βίντεο, βίντεο προϊόντων, βίντεο μαρτυριών πελατών, βίντεο εκδηλώσεων, βίντεο μάρκετινγκ κλπ. Το βίντεο μάρκετινγκ γίνεται μια όλο και περισσότερο διαδεδομένη δραστηριότητα και η επιρροή του βίντεο παίρνει όλο και μεγαλύτερο κομμάτι του μεριδίου του μάρκετινγκ. Η διαφήμιση, η οποία παρουσίαζε ήδη αρκετές δυσκολίες στην προβολή της επωνυμίας, στην περίπτωση παραγωγής ενός οπτικοακουστικού προϊόντος επωνυμίας, λόγω των νέων εργαλείων αλλά και του αυξανόμενου αριθμού των on line πλατφορμών, έχει κάνει αυτή τη διαδικασία πολύπλοκη. Αν προστεθούν οι νέες τάσεις και οι τεχνολογικές αλλαγές, η διαδικασία γίνεται ακόμη περισσότερο σύνθετη: βίντεο μάρκετινγκ, διαφημιστικά βίντεο, βίντεο αγγελιών, βίντεο κοινωνικών μέσων, βίντεο προϊόντων, διαφημίσεις εκδηλώσεων, ντέμο βίντεο, ίντρο βίντεο, διαφημίσεις στο Facebook, ιστορίες στο Instagram, βίντεο ιστοτόπων, αγγελίες στο YouTube κ.λπ.

Εξ ίσου σημαντική είναι η ποιότητα του σχετικού οπτικοακουστικού προϊόντος. Η χαμηλή ανάλυση της εικόνας ή η κακή παραγωγή μπορούν να έχουν αρνητικό αποτέλεσμα για μια αποτελεσματική προώθηση. Φαίνεται ότι πάνω από το 62% των καταναλωτών μπορεί να σχηματίσει κακή εντύπωση για την επωνυμία που προωθήθηκε στην αγορά μέσα από μια κακής ποιότητας παραγωγή (Roesler, 2016). Τα βίντεο υψηλής ανάλυσης που εμπνέουν συναισθήματα ή αφηγούνται μια ιστορία είναι αυτά που έχουν αποτέλεσμα στο κοινό που απευθύνονται. Οι δημιουργοί πρέπει να διασφαλίζουν ότι η οπτικοακουστική τους παραγωγή είναι ανταγωνιστική για να μπορεί να ξεχωρίσει ανάμεσα στο πλήθος.

Όπως ένας ιδιώτης με τη δική του προσωπικότητα κατά την καθημερινή του επαφή με άλλους ανθρώπους χτίζει σταδιακά σχέσεις εμπιστοσύνης μέσω διαφόρων δράσεων, το ίδιο συμβαίνει με το βίντεο επωνυμίας. Το περιεχόμενο ενός βίντεο πρέπει να αποτυπώνει στο μυαλό του καταναλωτή μια διαρκή θετική αίσθηση για την εμπορική επωνυμία. Το μάρκετινγκ μέσω της επωνυμίας πρέπει να έχει κύριο στόχο την αναγνωρισιμότητα. Στην πράξη τα βίντεο επωνυμίας μαζί με τη στόχευση για πιθανά κέρδη, αποσκοπούν, επίσης, στην καθιέρωση της αναγνωρισιμότητας της επωνυμίας του τόπου.

4. Η Κινηματογραφική Παραγωγή και Αστική Επωνυμία

Η οπτικοακουστική παραγωγή, συμπεριλαμβανομένου του κινηματογράφου και του βίντεο, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην προώθηση μιας πόλης.

Χρησιμοποιεί σαν ένα ισχυρό εργαλείο για την προβολή των πολιτιστικών, ιστορικών και αρχιτεκτονικών δεδομένων της πόλης στο κοινό. Η δύναμη της αφήγησης ιστοριών μέσω του κινηματογράφου και του βίντεο έχει τη δυνατότητα να αναδείξει μια πόλη στην παγκόσμια σκηνή και να αφήσει μια μόνιμη εντύπωση στο κοινό παγκοσμίως. Μέσω μιας συναρπαστικής αφήγησης και των σαγηνευτικών οπτικών μέσων, οι οπτικοακουστικές παραγωγές μπορούν να προσελκύσουν τουρίστες, επενδυτές και επιχειρήσεις στην πόλη. Επιπλέον, συμβάλλουν στην οικοδόμηση του εμπορικού σήματος και της φήμης της πόλης, ενισχύοντας την οικονομική ανάπτυξη και την πολιτιστική επιρροή της.

Πιο συγκεκριμένα, ο κινηματογράφος αποτελεί την πρώτη πολιτιστική βιομηχανία του 20ού αιώνα. Στοχεύει στο συναίσθημα του κοινού και αποτελώντας το σημαντικότερο εργαλείο γρήγορης προσέγγισης μεγάλου πλήθους ανθρώπων. Από τη δεκαετία του 1990, η επωνυμία της πόλης έχει γίνει ένας βασικός παράγοντας στις αστικές αναπτυξιακές πολιτικές. Οι πόλεις σε όλο τον κόσμο λαμβάνουν συγκεκριμένα μέτρα για να χειραγωγήσουν τις εικόνες όπως και τις αντιλήψεις των τόπων τόσο στα μάτια των κατοίκων, όσο και των δυνητικών τουριστών, των επενδυτών, των χρηστών και των καταναλωτών (Vanolo, 2017).

Ο κινηματογράφος ως πολιτιστικό γεγονός μπορεί να αποτελέσει πρόκριμα και να συμβάλλει σημαντικά στην επωνυμία του τόπου, όπως στην αστική θέση μιας σημαντικής κινηματογραφικά περιοχής, τις περιοχές εκτεταμένων συγκροτημάτων κινηματογραφικών στούντιο, τις πόλεις κινηματογραφικών φεστιβάλ κ.ά.

Ο πολιτισμός συνδέεται στενά με την προβολή μιας αυθεντικής εμπειρίας ενός τόπου, η οποία αποτελεί ένα από τα πιο δυναμικά του στοιχεία. Είναι πολλές οι περιοχές που κάνουν χρήση των πολιτιστικών τους αγαθών για να γίνουν ελκυστικές στο κοινό. Στην πράξη αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία του ανταγωνιστικού τους πλεονεκτήματος. Ο πολιτισμός μπορεί να υποστηρίξει το σύνολο των συστατικών της πόλης, από τις φυσικές και τις οικονομικές διαστάσεις της πόλης έως τη θέση της στις διεθνείς αγορές (Simon, 2007).

Κινηματογραφικές και οι οπτικοακουστικές παραγωγές για την πόλη δεν αφορούν μία μόνο συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Η φιλομορφία αφορά πολλές πόλεις στον κόσμο, σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Ο κινηματογράφος δηλαδή δίνει πολλαπλές εκδοχές της ίδιας πόλης, όπως η Αθήνα, το Παρίσι, η Νέα Υόρκη, ως διαφορετικές αφηγήσεις, ως είδη κινηματογράφου, από διαφορετικά στούντιο παραγωγής, από διαφορετικούς σκηνοθέτες. Κάθε ταινία παράγει κάθε φορά μια διαφορετική πόλη το Χονγκ Κονγκ και άλλα κέντρα παραγωγής.

5. Έμμεση και Άμεση Στρατηγική Προώθησης της Επωνυμίας Πόλης

Υπάρχουν διάφορες στρατηγικές της επωνυμίας. Ένας βασικός κανόνας είναι η επιλογή ανάμεσα στην έμμεση και άμεση προώθηση. Τόσο οι άμεσες όσο και οι έμμεσες στρατηγικές έχουν τα δικά τους ιδιαίτερα πλεονεκτήματα και αποτελεσματικότητα.

Η Άμεση στρατηγική περιλαμβάνει την απλή και σαφή προώθηση του προϊόντος, εστιάζοντας στα χαρακτηριστικά οφέλη. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τηλεοπτικές, έντυπες, διαδικτυακές διαφημίσεις, αναρτήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και εκστρατείες δημοσίων σχέσεων. Από την άλλη πλευρά, η έμμεση στρατηγική περιλαμβάνει τη δημιουργία μιας συναισθηματικής σύνδεσης με το κοινό, συχνά μέσω αφηγήσεων και τοποθέτησης προϊόντων. Αυτή η προσέγγιση στοχεύει στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης στην επωνυμία με την πάροδο του χρόνου.

Αποτελεσματικότητα της Έμμεσης Στρατηγικής: Η έμμεση στρατηγική, αν και δεν οδηγεί άμεσα τις πωλήσεις, μπορεί να είναι εξαιρετικά αποτελεσματική στην οικοδόμηση μακροπρόθεσμης αναγνώρισης της επωνυμίας και αφοσίωσης των πελατών. Δημιουργώντας συναισθηματικές συνδέσεις και ελκυστικές αφηγήσεις, μπορεί να έχει απήχηση στους καταναλωτές σε βαθύτερο επίπεδο, οδηγώντας σε διαρκές ενδιαφέρον για το προϊόν (Martin 2014).

6. Η Επωνυμία Χώρου ως Έμμεσος Στόχος: Ταξινόμηση των Στρατηγικών

Ο χώρος, η περιοχή, η πόλη, εκτός από την επί τούτου κατασκευή και προβολή της επωνυμίας, έρχεται στα μάτια των καταναλωτών έμμεσα μέσα από την οπτικοακουστική εικόνα κινηματογραφικών, τηλεοπτικών και άλλων παραγωγών η οποία δεν έχει στόχο την προώθηση της επωνυμίας αλλά παραγωγές κυρίως κοινής μυθοπλασίας. Η στρατηγική προώθηση ανάλογου τύπου επωνυμίας κατά τους d'Astous και Seguin (1999) μπορεί να ταξινομηθεί σε τρεις κατηγορίες:

- την έμμεση (implicit) στρατηγική, όπου η επωνυμία είναι παρούσα χωρίς να εκφράζεται επίσημα: παίζει έναν παθητικό, συμφραζόμενο ρόλο. Για παράδειγμα εμφανίζεται σε μια σκηνή, σε σημείο που υπάρχει το όνομα της πόλης. Δηλαδή η επωνυμία του τόπου εμφανίζεται χωρίς σαφή προβολή των χαρακτηριστικών πλεονεκτημάτων του χώρου. Η έμμεση προβολή λαμβάνει χώρα με δύο διαφορετικές μορφές, την τοποθέτηση προϊόντων (brands placement) και την επώνυμη ψυχαγωγία
- (branded entertainment ή brand integrations).
- την ενσωματωμένη άμεση (integrated explicit) στρατηγική, όπου η επωνυμία ενσωματώνεται με έκδηλο τρόπο στο πλαίσιο ενός προγράμματος και έχει ενεργό ρόλο. Για παράδειγμα, σε ένα τηλεοπτικό παιχνίδι όπου οι ερωτήσεις που τίθενται στους συμμετέχοντες αφορούν τα προϊόντα του χορηγού.
- τη μη ενσωματωμένη άμεση (non-integrated explicit) στρατηγική, όπου η επωνυμία εκφράζεται επίσημα αλλά δεν ενσωματώνεται στα περιεχόμενα του βίντεο. Το όνομα του χορηγού μπορεί να παρουσιαστεί στην αρχή, κατά τη διάρκεια ή στο τέλος του προγράμματος.

7. Τοποθέτηση Προϊόντων

Η τοποθέτηση προϊόντων (brands placement) είναι μια μορφή διαφήμισης στην οποία ένας ενδιαφερόμενος, μια εταιρεία, μια πόλη, ένα κράτος πληρώνει για να παρουσιαστεί το προϊόν του σε εμφανές σημείο στην τέχνη. Πολύ συχνά χρησιμοποιείται αυτός ο τρόπος έμμεσης διαφήμισης σε κινηματογραφικά και τηλεοπτικά έργα. Το προϊόν ενσωματώνεται σε μια επιλεγμένη παραγωγή ως μορφή μάρκετινγκ επωνυμίας ή προώθησης προϊόντων. Το προϊόν δεν είναι το επίκεντρο αλλά αφομοιώνεται προσεκτικά στο πλαίσιο εξέλιξης του έργου. Τοποθετείται στο κινηματογραφικό έργο ή το βίντεο διακριτικά χωρίς να αποτελεί το επίκεντρο της προσοχής. Στην έμμεση τοποθέτηση, εμφανίζεται το λογότυπο ή η επωνυμία του προϊόντος χωρίς να γίνεται άμεση αναφορά στα πλεονεκτήματα του συγκεκριμένου προϊόντος (d'Astous & Seguin, 1999).

Η τεχνική αυτή είναι μια αποτελεσματική μορφή προώθησης προϊόντων που έχει υιοθετηθεί από τους επικοινωνιολόγους για αρκετές δεκαετίες και στην οποία επενδύονται σημαντικά κονδύλια. Η χρήση της τοποθέτησης έχει διαδοθεί και σε άλλες μορφές σχετικών ψηφιακών προϊόντων όπως τα βιντεοπαιχνίδια. Το ενδιαφέρον αυτής της προσέγγισης είναι η ισχυρή επίδραση που έχει σε σχέση με άλλους τύπους επικοινωνίας. Επιπρόσθετα αποτελεί μια

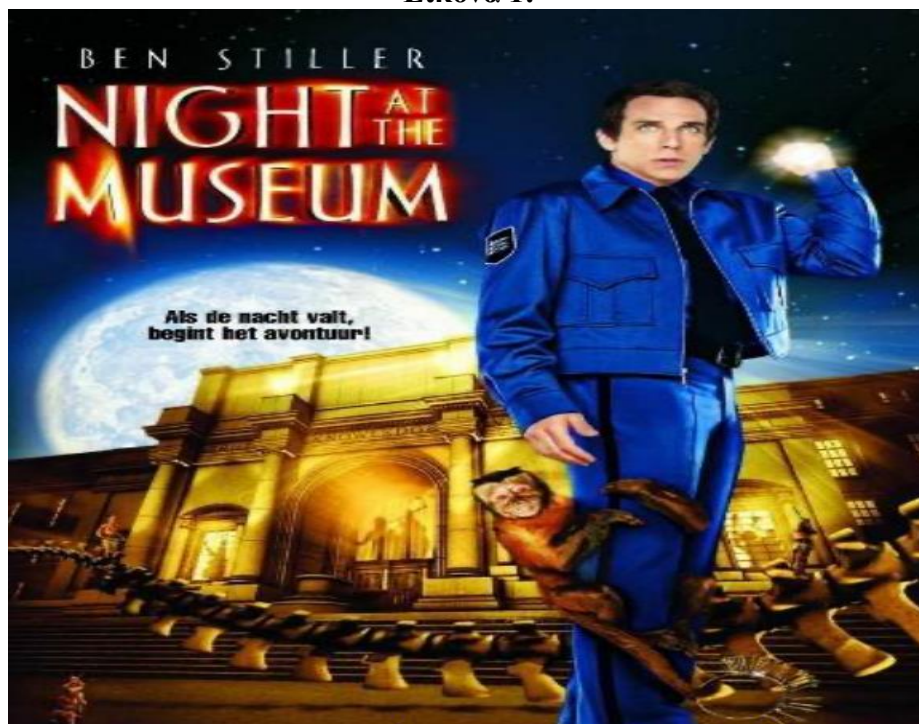
επιλογή που δεν αφήνει περιθώρια διεξόδου, εφόσον δεν μπορεί να παρακαμφθεί όπως γίνεται στην κλασική διαφήμιση (Μπουκουβάλα, 2019).

Αυτή η μέθοδος αποδεικνύεται ιδιαίτερα αποτελεσματική λόγω της δυνατότητας να κατευθύνει το σχετικό μήνυμα μάρκετινγκ σε επιλεγμένη ομάδα θεατών στην κατάλληλη στιγμή και στον κατάλληλο τόπο. Οι ενδιαφερόμενοι δίνουν μεγάλα χρηματικά ποσά για την τοποθέτηση του εμπορικού τους σήματος σε μια ταινία. Ο καταναλωτής παρακολουθεί ένα κοινό κινηματογραφικό ή τηλεοπτικό έργο ως μια μορφή ψυχαγωγίας όπου δεν τίθεται ζήτημα ενεργοποίησης ενός κάποιου μηχανισμού επηρεασμού. Το πλεονέκτημα της τοποθέτησης προϊόντος σε σχέση με τους παραδοσιακούς διαύλους της διαφήμισης είναι η λανθάνουσα υποκίνηση της πειθούς (Μπουκουβάλα, 2019).

Η τοποθέτηση προϊόντων μπορεί να επηρεάσει εμμέσως την αντίληψη του κοινού, με συνέπεια το ψυχαγωγικό θέαμα να συνδέσει, εν αγνοία του θεατή, προϊόντα που τοποθετούνται σε αυτό. Η τοποθέτηση προϊόντων μπορεί να είναι πολύ επιτυχημένη παρότι υπάρχει μια λεπτή γραμμή μεταξύ καλής και κακής τοποθέτησης προϊόντων. Είναι γνωστά τα οφέλη που αποκόμισε η Hershey, εταιρεία παραγωγής ενός ζαχαρωτού προϊόντος φυστικοβούτυρου (Reese's Pieces), η οποία τοποθετώντας προϊόν της στην ταινία «E.T. ο Εξωγήινος» (1982) αύξησε τις πωλήσεις των προϊόντων της στο 300% (Snopes, 2001).

Η τοποθέτηση προϊόντος, όπως αποτελεί στοιχείο προτεραιότητας στη στρατηγική μάρκετινγκ των επιχειρήσεων, το ίδιο αποτελεί και για την προώθηση του «προϊόντος χώρος» (location placement)· διότι και στην περίπτωση μιας πόλης γίνεται η ίδια προσπάθεια αποτελεσματικής προσέγγισης του καταναλωτή μέσω διαφόρων πηγών επικοινωνίας μάρκετινγκ.

Εικόνα 1:

Η τοποθέτηση προϊόντων περιοχής αφορά ένα μέρος, μια περιοχή, μια πόλη που εμφανίζεται σε μια ταινία και γίνεται ένα πόλος τουριστικής έλξης. Αν και οι περισσότερες τοποθεσίες ταινιών δεν μπορούν εύκολα να αναγνωριστούν, πολλές από αυτές χρησιμοποιούνται για να αναγνωρίζονται για τα ιδιαίτερα φυσικά τους χαρακτηριστικά

(καταρράκτες του Νιαγάρα, Μετέωρα) ή για το κοινωνικοπολιτισμικό τους φορτίο (όπως Κυανή Ακτή, Μονακό, Βιέννη, Γουόλ Στριτ), ώστε να αυξήσουν την «αξία» του κινηματογραφικού έργου.

Οι πιο επιτυχημένες τοποθετήσεις προϊόντων τοποθεσίας εξαρτώνται από την τοποθεσία που αποτελεί πραγματικό κομμάτι της ταινίας και αναγνωρίζονται εύκολα από τα ακροατήρια που μπορεί να θελήσουν να την επισκεφθούν. Συχνά, αλλά χωρίς να είναι ο κανόνας, οι τόποι είναι ενσωματωμένοι στην ταινία αποτελώντας μέρος του τίτλου της, όπως στις ταινίες «Καζαμπλάνκα» (1942), «Μανχάταν» (1978), «Μια βραδιά στο Νότινγκ Χιλ» (1999) κ.ά.

Η τοποθέτηση προϊόντος τόπου, αν εκτελεστεί σωστά, μπορεί να είναι ένας εύκολος τρόπος ανάδειξης ως προσρισμού μιας συγκεκριμένης περιοχής ή ακόμα και μιας χωρικής οντότητας μικρότερης κλίμακας. Τέτοιο αποτέλεσμα είχε η ταινία «Μια νύχτα στο μουσείο» (2006) (Εικ. 1), η οποία δημιούργησε ένα τεράστιο ρεύμα στα αντίστοιχα μουσεία: το Αμερικανικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στη Νέα Υόρκη και το Εθνικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Σμιθσόνιαν στην Ουάσινγκτον. Χιλιάδες θεατές που είδαν την ταινία αποφάσισαν να περάσουν, επίσης, μια ημέρα και στο πραγματικό μουσείο. Το Αμερικανικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας: παρουσίασε αύξηση των επισκεπτών κατά 20% στη διάρκεια της εορταστικής περιόδου της ίδιας χρονιάς. Παρότι δεν αποτελεί παρά ένα μικρό μέρος του συνολικού αριθμού επισκέψεων στη Νέα Υόρκη, το αντίστοιχο μέρος του Μουσείου ανέφερε ότι περίπου 250.000 επισκέπτες ήρθαν στο μουσείο κατά τη διάρκεια των διακοπών μεταξύ 22 Δεκεμβρίου και 7 Ιανουαρίου, 50.000 περισσότεροι απ' ό,τι την προηγούμενη χρονιά (The Associated Press, 2007).

8. Επώνυμη Ψυχαγωγία

Η «επώνυμη ψυχαγωγία» (branded entertainment ή brand integrations) είναι ένας σχετικά νέος όρος και μπορεί να οριστεί ως η ενσωμάτωση της διαφήμισης σε περιεχόμενο ψυχαγωγίας. Δηλαδή το προωθούμενο προϊόν γίνεται μέρος του σεναρίου χωρίς ουσιαστικά να κατονομάζεται. Αποτελεί μια μη ενσωματωμένη άμεση τοποθέτηση, στην οποία η επωνυμία του προϊόντος εκφράζεται επίσημα χωρίς όμως να υπάρχει άμεση σύνδεση με το οπτικοακουστικό προϊόν. Η επωνυμία του προϊόντος ως χορηγία μπορεί να αναφέρεται κατά την έναρξη ή στο τέλος του έργου αλλά και κατά τη διάρκεια. Σε άλλες όμως περιπτώσεις αυτή η άμεση, μη ενσωματωμένη τοποθέτηση ενσωματώνεται στο ίδιο τον τίτλο του έργου (d'Astous & Seguin, 1999).

Η επώνυμη ψυχαγωγία αναφέρεται σε οπτικοακουστικό προϊόν με χορηγία κινηματογραφικής ή τηλεοπτικής ταινίας κ.λπ., που είναι βασισμένο αποκλειστικά σε ένα εμπορικό σήμα ή σε έναν επώνυμο χαρακτήρα. Η ιδιαιτερότητα του παραγόμενου προϊόντος είναι ότι αυτό δεν είναι εμφανώς διαφημιστικό της επωνυμίας που χορηγεί την παραγωγή του. Αυτό συνήθως παρουσιάζεται με εκπαιδευτικό ή αφηγηματικό τρόπο, με μικρή αναφορά στο γεγονός που πραγματικά θέλει να προωθήσει. Η επώνυμη ψυχαγωγία θεωρείται όρος ομπρέλα που αναφέρεται σε ταινίες, βιντεοπαιχνίδια, βιβλία, κόμικς, μουσική και εκπομπές, τα οποία όλα μπορούν να αποτελούν φορείς επώνυμης ψυχαγωγίας. Ο όρος βρίσκεται σε μια «ασαφή ζώνη» ανάμεσα στην παραδοσιακή ψυχαγωγία και τη διαφήμιση. Τα προϊόντα δεν εμφανίζονται απλώς αλλά εμπλέκονται στην πλοκή της ιστορίας του περιεχομένου ψυχαγωγίας για να δημιουργηθεί μια ισχυρότερη συναισθηματική σύνδεση με τον θεατή.

Η περίπτωση των Πόλεων της Αγάπης. Το «Παρίσι, σ' αγαπώ» (2006) είναι η πρώτη ταινία της σειράς «Οι Πόλεις της Αγάπης» (Εικ.2) . Με παραγωγούς τους Claudie Ossard και Emmanuel Benbihiy, στηρίζεται στη λογική της ενσωμάτωσης της επωνυμίας. Η ταινία είναι μια

συνέχεια 18 ταινιών μικρού μήκους που αφορούν σχέσεις αγάπης. Οι σκηνοθέτες έπρεπε απαραίτητα να γυρίσουν την ιστορία τους υποχρεωτικά σε καθένα από τα 18 από τα 20 διαμερίσματα της πόλης Παρισιού που επιλέχθηκαν, με στόχο όλα τα διαμερίσματα να έχουν τη θέση τους μέσα στην ταινία. Ένα φιλμ με ιστορίες ερωτευμένων στο Παρίσι, όπου αποφεύγεται οριακά ο χαρακτήρας ενός διαφημιστικού έργου για την πόλη του Παρισιού. Η ποιότητα των ιστοριών πολύ επιτυχημένα απομακρύνει τη λογική της διαφήμισης, ενώ είναι κατά τα αλλά πανταχού παρούσα.

«Οι Πόλεις της Αγάπης» (Cities of Love, series) είναι μια σειρά που δημιουργήθηκε από τον Γάλλο παραγωγό Emmanuel Benhiby, στην οποία συμμετέχουν σκηνοθέτες διαφορετικών στυλ. Κάθε ταινία της σειράς συγκεντρώνει έναν αριθμό αρκετών ταινιών μικρού μήκους των οποίων το σκηνικό ή το κύριο θέμα των ιστοριών τους είναι οι μεγάλες, εμβληματικές πόλεις του πλανήτη. Μετά την επιτυχία του «Παρίσι, σ' αγαπώ» (2006) και «Νέα Υόρκη, σ' αγαπώ» (2009), πολλές πόλεις και παραγωγοί έχουν δείξει ενδιαφέρον για τη δημιουργία ανάλογων ταινιών πάνω στην ίδια αρχή, όπως η πόλη του Βερολίνου (Βερολίνο, σ' αγαπώ, 2019). Η σειρά έχει κατοχυρωθεί ως ιδέα. Το Ρίο είναι η πρώτη πόλη που αγόρασε τα δικαιώματα το 2009 και κυκλοφόρησε την ταινία «Ρίο, σ' αγαπώ» το 2014.

«Οι Πόλεις της Αγάπης» αποτελούν ένα δικαιοχρηστικό οπτικοακουστικό έργο (franchise media). Είναι μια εκδοχή της επώνυμης ψυχαγωγίας που αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία ενός πρωτότυπου δημιουργικού έργου πολυμέσων (συνχνά μυθοπλασίας), καθώς και μια ταινία που περιλαμβάνει χαρακτήρες, λειτουργικούς πραγματικούς χώρους και εμπορικές επωνυμίες. Ορισμένα από τα δικαιοχρηστικά έργα πολυμέσων είναι τυχαία και άλλα σχεδιασμένα. Η πνευματική ιδιοκτησία του έργου μπορεί να παραχωρηθεί σε άλλα μέρη ή συνεργάτες, για περαιτέρω παραγωγή έργων και εμπορική εκμετάλλευση σε ένα ευρύ φάσμα μέσων ενημέρωσης και από μια ποικιλία βιομηχανιών για εμπορικούς σκοπούς.

Εικόνα 2:

Η περίπτωση Γούντι Άλεν. Ενδιαφέρον επίσης παράδειγμα επώνυμης ψυχαγωγίας, όπου η επωνυμία αφορά πόλεις, είναι οι κινηματογραφικές παραγωγές του Γούντι Άλεν ο οποίος χρησιμοποιεί αυτό το μοντέλο. Η στρατηγική του Γούντι Άλεν είναι να χρηματοδοτούνται οι παραγωγές από την πόλη στην οποία διαδραματίζεται το σενάριο μιας δικιάς του ιστορίας. Ο Γούντι Άλεν συστηματικά χρησιμοποιεί ως υπόβαθρο των έργων του πόλεις με τις οποίες έχει συνδιαλλαγή για τη θέση τους στα φιλμ του. Τη Βαρκελώνη το 2008 για το «Vicky Cristina Barcelona», το Παρίσι το 2011 για το «Μεσάνυχτα στο Παρίσι», τη Ρώμη το 2012 στο «Στη Ρώμη με αγάπη», το Σαν Φρανσίσκο το 2013 στο «Μπλε Γιασεμί» (Εικ.3).

Σε μια τέτοια διαπραγμάτευση για μια παραγωγή στο Σαν Σεμπαστιάν (Ισπανία), μια εξαιρετικά δυναμική πόλη με εξαιρετική γαστρονομία, οι πολίτες συνειδητοποίησαν ότι το διακύβευμα ήταν η ένταξη της πόλης στο σύστημα των παγκοσμιοποιημένων πόλεων. Αυτό είναι και το πραγματικό ζήτημα σύμφωνα με τον γεωγράφο Agirre-Maskariano (2019), ότι στην πράξη το έργο πρέπει να ευθυγραμμιστεί με τη στρατηγική της επωνυμίας, η οποία έχει στόχο να

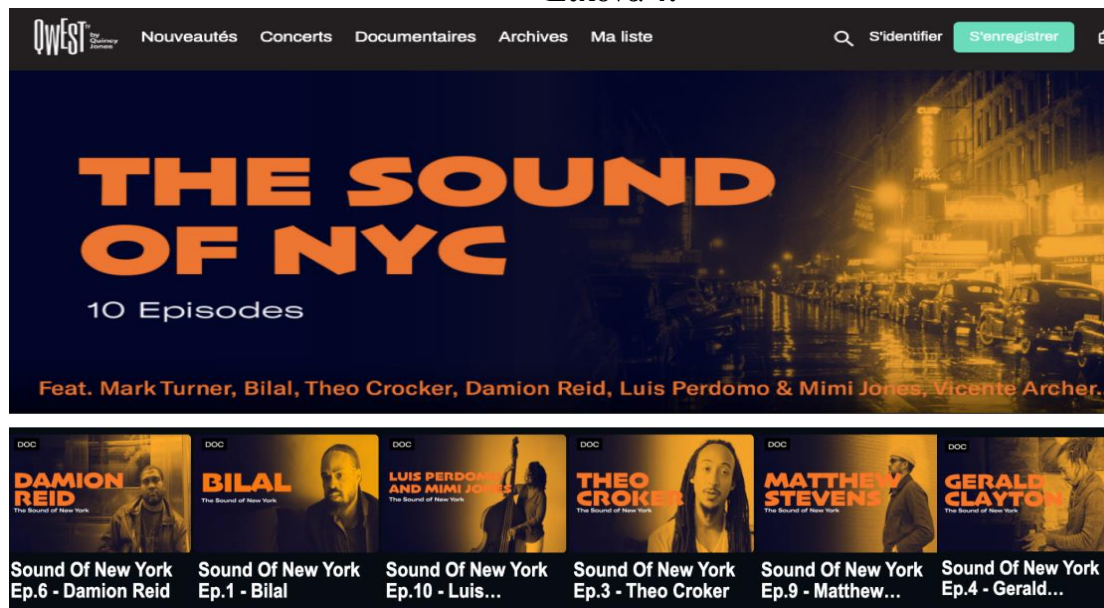
κάνει την τοποθεσία ελκυστική κατά τα πρότυπα των διεθνών οπτικοακουστικών παραγωγών μεγάλης κλίμακας.

Εικόνα 3:

Ο προβληματισμός των κατοίκων υπήρξε ότι η παραγωγή εξυπηρετούσε κυρίως το φιλμ και λιγότερο την ίδια την πόλη. Δηλαδή ενώ απαιτείται μια ιδιαίτερα σημαντική χρηματοδότηση από την πόλη, για να αποκτήσει μια ισχυρή επωνυμία, για να καταστεί αναγνωρίσιμη στο παγκόσμιο κοινό, αυτό θα γίνει όχι με το πραγματικό πρόσωπό της, αλλά μέσω μιας σειράς αστικών κλισέ. Ο προβληματισμός των πολιτών του Σαν Σεμπαστιάν ήταν σε μεγάλο βαθμό δίκαιος.

Εικόνα 4:

Το εργαλείο της επώνυμης ψυχαγωγίας πράγματι έχει τη δύναμή να την εισάγει στον κατάλογο των πετυχημένων τουριστικών προορισμών του πλανήτη, αλλά ταυτοχρόνως να τη μετατρέψει, όπως τη Βαρκελώνη ή τη Βενετία, σε θύμα μιας επιτυχημένης εικόνας κατά τις επιταγές του διεθνούς μάρκετινγκ.

Η περίπτωση της Νεας Υόρκης – Τζαζ. Η πόλη της Νέας Υόρκης σηματοδοτεί πολύ περισσότερα από ένα απλό σκηνικό. Χωρίς να είναι, όπως αναμένεται, αυτή στο προσκήνιο, στην πράξη χρησιμοποιείται για να αναδείξει από το παρασκήνιο τον βασικό πρωταγωνιστή, τη μουσική.

Στην τηλεοπτική σειρά δέκα επεισοδίων την Qwest streaming TV , η αφορμή για να την προώθηση της πόλης της Νέας Υόρκης είναι η παρουσίαση δέκα Νεοϋορκέζων μουσικών τζαζ. Αποτελεί μια μη ενσωματωμένη άμεση τοποθέτηση, όπου και πάλι η επωνυμία της πόλης εκφράζεται εμφανώς χωρίς όμως να υπάρχει άμεση σύνδεση με την μουσική Τζαζ. Ο εμβληματικός παραγωγός της σειράς, Κούνισι Τζόουνς αναφέρει στην περιγραφή της τα ακόλουθα.

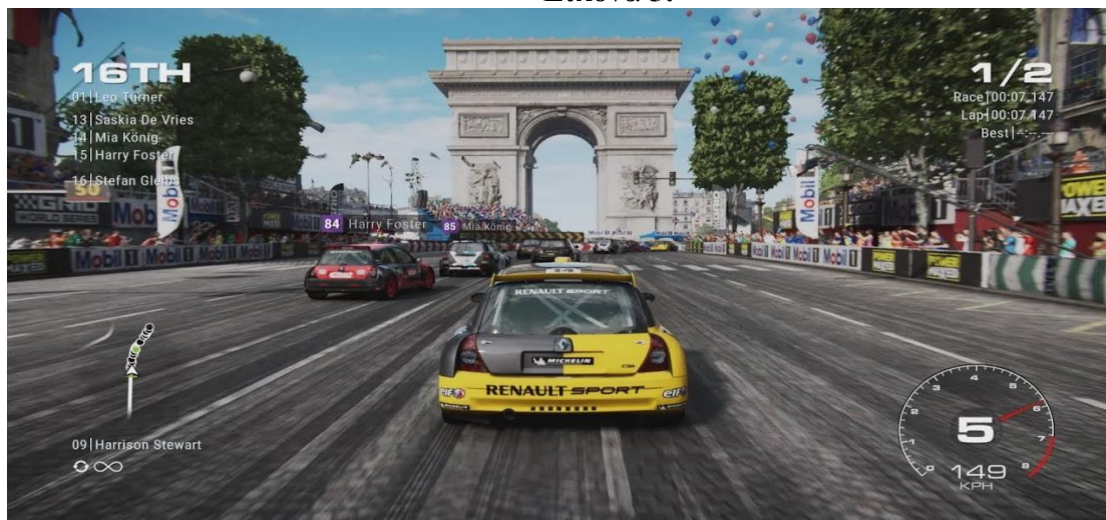
«Λίγες πόλεις στον κόσμο εκτός από τη Νέα Υόρκη μπορούν να καυχηθούν ότι φιλοξένησαν τη συνέχεια της μοντέρνας τζαζ. Αυτή η σειρά εξερευνά τη μελλοντική γενεά καλλιτεχνών διεθνούς απήχησης που κατοικούν στην πόλη. Καθένας έχει μια ιστορία διαφορετική, έχοντας ακολουθήσει τον δικό του δρόμο μέχρι να φτάσει στη Νέα Υόρκη. Σήμερα μετά από δεκαετίες μουσικής προσαρμογής και αλχημείας οδεύουν προς το μέλλον δημιουργώντας τους ήχους του μέλλοντος» (Qwest 2017).

Και εδώ έχουμε μία ακόμα περίπτωση προσαρμοσμένης επωνυμίας χώρου, της πόλης της Νέας Υόρκης. Ούτε στους τίτλους ούτε αλλού δεν αναφέρεται πουθενά ότι υπάρχει οικονομική συναλλαγή με την πόλη για την τοποθέτηση της επωνυμίας της περιοχής. Αλλά είναι περισσότερο από εμφανές ότι η αφήγηση, το σενάριο και κυρίως η εικόνα χρησιμοποιούν και ενσωματώνουν την ισχυρή επωνυμία της πόλης της Νέας Υόρκης και στον ίδιο χρόνο η πόλη προσθέτει λίγο ακόμα φήμη στο ήδη ισχυρό όνομά της.

9. Η Περίπτωση των Βιντεοπαιχνιδιών στην Επωνυμία Χώρου

Το κοινό δεν αναγνωρίζει ενσυνείδητα την τοποθέτηση προϊόντος, αλλά η αίσθηση και η αξιολόγηση ενός προϊόντος επηρεάζεται υποσυνείδητα με την ανάκληση και την αναγνώρισή του. Η εικόνα δημιουργείται από το σκηνικό, στο οποίο λαμβάνει χώρα ένα άλλο γεγονός, όπως ένα παιχνίδι. Τα στοιχεία σε αυτό το περιφερικό πλαίσιο φαίνεται ότι επιδρούν σημαντικά στην αντίληψη όταν η προβολή ενός συγκεκριμένου προϊόντος είναι περιορισμένη (Petty et al., 1983). Το γεγονός αυτό μεγεθύνεται από τη φιλοσοφία των παιχνιδιών, τα οποία έχουν στόχο να κρατούν τον παίκτη-καταναλωτή σε συνεχή εγρήγορση και συναισθηματική έξαρση. Επίσης και η ετοιμότητα την οποία απαιτούν τα παιχνίδια, φαίνεται ότι μπορεί, επίσης, να επηρεάσει θετικά τις τοποθετήσεις επωνυμίας στα παιχνίδια.

Εικόνα 5:

Η τοποθέτηση προϊόντος στη βιομηχανία των βιντεοπαιχνιδιών είναι ένα ιδιαίτερα πρόσφορο πεδίο καθώς αποτελούν μια συνεχώς αναπτυσσόμενη περιοχή προβολής. Σε δεύτερο,

όμως, χρόνο διαθέτουν ένα χαρακτηριστικό ακόμα πιο ενδιαφέρον, εφόσον η λογική ολοκλήρωσης μιας «πίστας» απαιτεί μια συνεχώς επαναλαμβανόμενη δραστηριότητα και συγκέντρωση, καθιστώντας τα μια ιδιαίτερα δελεαστική πρόταση για τους υπεύθυνους μάρκετινγκ (McLeod, 2005).

Ενώ οι επωνυμίες εμφανίζονται εμμέσως στα παιχνίδια, ενώ τα ίδια τα παιχνίδια μπορούν να κατασκευαστούν όπως και ένα κινηματογραφικό ή τηλεοπτικό φιλμ, βασισμένα σε μια επωνυμία μιας μάρκας αυτοκινήτου, αλλά στη δική μας περίπτωση σε μια πόλη, το κέντρο της, τα περίχωρά της, την ύπαιθρό της. Πρόκειται για μια κοινή περίπτωση επώνυμης ψυχαγωγίας, τα λεγόμενα διαφημιστικά παιχνίδια (advergames) (Winkler and Buckner, 2006). Ένα ακόμη θετικό στοιχείο για τη συνολική διαδικασία προώθησης στην αγορά που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι τα παιχνίδια προσφέρονται στο κοινό χωρίς κόστος και είναι συνήθως διαδικτυακά.

Παρ' όλα αυτά, οι έρευνες δείχνουν ότι η θετική στάση των παικτών απέναντι σε μια επωνυμία εξαρτάται από το είδος του παιχνιδιού και από το πώς και το πού εμφανίστηκε το εμπορικό σήμα. Η εμφάνιση στο ευρύτερο αστικό σκηνικό, το πώς προωθείται η επωνυμία και το ότι οι τοπικές και οι νεοεμφανιζόμενες επωνυμίες έχουν καλύτερα αποτελέσματα, είναι ενδεικτικά του τι πρέπει να προσέξουν οι υπεύθυνοι προώθησης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η επιρροή των επωνυμιών γενικά στο πλαίσιο των βιντεοπαιχνιδιών δεν μπορεί να θεωρηθεί αμελητέα (Nelson, 2002, Winkler and Buckner, 2006).

Τα παιχνίδια λαμβάνουν χώρα συνήθως σε περιοχές αστικές, στην ύπαιθρο, μέσα σε πόλεις κι άλλοτε μέσα σε συγκεκριμένες γνωστές παγκοσμιούπολεις, όπου υπάρχει ευκαιρία προώθησης της επωνυμίας χώρου. Μια έξυπνη χρήση της εικόνας της πόλης θα μπορούσε να έχει σημαντικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, η επιλογή συγκεκριμένων διαδρομών για την κούρσα σε αγώνες δρόμου και η επιλογή σταθμών εφοδιασμού, pitstop, ειδικών διαδρομών σε κατάλληλα σημεία που είναι σημεία αναφοράς για την πόλη μπορούν να έχουν υψηλή επίδραση στο κοινό όσον αφορά την αντίληψη του μηνύματος το οποίο θέλει να προωθήσει η πόλη. Πρόκειται για μια έμμεση μεν αλλά ιδιαίτερα σαφή προβολή της επωνυμίας της πόλης που αποφασίζει να χρησιμοποιήσει τα βιντεοπαιχνίδια ως μέσο προώθησης της επωνυμίας (GRID 2019) (Εικ. 5).

10. Συμπεράσματα

Το κείμενο εξετάζει τις βασικές στρατηγικές προώθησης της επωνυμίας, εστιάζοντας στην έμμεση. Η έμμεση στρατηγική στοχεύει στη δημιουργία μιας συναισθηματικής σύνδεσης με το κοινό, συχνά μέσω αφηγήσεων και τοποθέτησης προϊόντων. Αυτή η προσέγγιση αποσκοπεί στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης στην επωνυμία για την οικοδόμηση μακροπρόθεσμης αναγνώρισης και αφοσίωσης. Η χρήση βίντεο για την προώθηση της έμμεσης στρατηγικής, βασίζεται στη δημιουργία μιας συναισθηματικής σύνδεσης με το κοινό, συχνά μέσω αφηγήσεων και τοποθέτησης προϊόντων. Τα κύρια πλεονεκτήματά της είναι, η μακροπρόθεσμη αποτελεσματικότητα, επειδή συνδέει την επωνυμία της πόλης με θετικά συναισθήματα και εμπειρίες, η δημιουργία συναισθηματικής σύνδεσης, επειδή χρησιμοποιεί αφηγήσεις και τοποθέτηση προϊόντων για να δημιουργήσει μια θετική και ελκυστική εικόνα της πόλης και ο μειωμένος κίνδυνος απογοήτευσης, επειδή δεν υπόσχεται συγκεκριμένα οφέλη ή αποτελέσματα αλλά επικεντρώνεται στη δημιουργία μιας θετικής γενικής εικόνας της πόλης. Η έμμεση στρατηγική μέσω βίντεο είναι μια αποτελεσματική προσέγγιση για την οικοδόμηση μακροπρόθεσμης αναγνώρισης και αφοσίωσης για την αστική επωνυμία. Ωστόσο, υπάρχουν κατευθύνσεις στις οποίες μπορεί κανείς να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της στρατηγικής

αυτής, όπως η αποτελεσματικότητα των αφηγήσεων, ώστε να εμπνέουν και να συναρπάσουν, η υψηλή τεχνική ποιότητα εικόνας και ήχου, που θα κρατήσει το κοινό προσηλωμένο αλλά και η προώθηση στο κατάλληλο κοινό, μέσω μιας ποικιλίας καναλιών προώθησης, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η τηλεόραση και ο κινηματογράφος

11. Βιβλιογραφία

- Agirre-Maskariano, M., 2019. The last thing my city needs is Woody Allen selling us to the world. Available at: The Guardian
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/sep/04/woody-allen-sansebastian-film-overtourism>
- D'Astous, A. and Seguin, N., 1999. "Consumer reactions to product placement strategies in television sponsorship", *European Journal of Marketing* 33 (9/10), pp. 896-910.
- Grid (2019), Racing video game. Developer-Publisher: Codemasters for Microsoft Windows.
- Martin Steve (2014) Win More Sales with an Indirect Strategy, *Harvard Business Review*,
<https://hbr.org/2014/05/win-more-sales-with-an-indirect-strategy>.
- McLeod, K., 2005. *Freedom of Expression: Overzealous Copyright Boson and Other Enemies of Creativity*. New York: Doubleday.
- Nelson, M.R., 2002. "Recall of brand placements in computer/video games", *Journal of Advertising Research* 42 (2), pp. 80-92.
- Petty, R.E., Cacioppo, J.T. and Schumann, D., 1983. "Central and peripheral routes to advertising effectiveness: The moderating role of involvement", *Journal of Consumer Research* 10 (2), pp. 135-146.
- Qwest TV (2017) The Sound of YNC, Qwest, <https://www.qwest.tv>
- Rehman Shakeel a.a. (2022) Developing the Integrated Marketing Communication (IMC) through social media (SM): The Modern Marketing Communication Approach, SageOpen, <https://doi.org/10.1177/215824402210999>
- Roesler, P., 2016. Study Shows Branded Social Media Videos Influence Consumer Opinion and Behavior, From Brand Awareness to Buying Decisions – Videos on Social Media Have Positive Effects. Available at: Inc.
<https://www.inc.com/peter-roesler/study-shows-branded-social-media-videosinfluence-consumer-opinion-and-behavior.html>
- Simon Guy & Simon Marvin (1999) *Understanding Sustainable Cities: Competing Urban Futures*, University of Newcastle, *European Urban and Regional Studies* 6(3).
- Snopes, 2001. Did M&Ms Turn Down 'E.T.'? Available at <https://www.snopes.com/fact-check/say-no-to-et/>
- The Associated Press, 2007. Movie boosts Natural History Museum visits. Available at: <https://www.nbcnews.com/id/wbna16549060>
- Vanolo Alberto (2017) *City Branding. The Ghostly Politics of Representation in Globalising Cities*, Routledge.
- Winkler, T. and Buckner, K., 2006. "Receptiveness of gamers to embedded brand messages in advergaming: Attitudes towards product placement", *Journal of Interactive Advertising* 7 (1), pp. 3-32.
- Μπουκουβάλα, Β., 2019. Η τοποθέτηση επωνυμιών (brands) και επώνυμων προϊόντων (branded products) σε ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας: παράγοντες που επηρεάζουν την αγοραστική συμπεριφορά των καταναλωτών. Διδακτορική Διατριβή. Αργίριο: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Κεφάλαιο 8:

Ενεργειακές Κοινότητες στην Ελλάδα και την Κύπρο. Εξελίξεις και Μελλοντικές Προοπτικές

Αθηνά Μωραΐτη¹

Επιστημονική Συνεργάτης στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου
Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνικών Επιστημών και Επιστημών Συμπεριφοράς

Περίληψη:

Η παρούσα εισήγηση εξετάζει τις νομοθετικές αλλαγές που αφορούν τις ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα, τη λειτουργία των κοινοτήτων αυτών και τη συμβολή τους στην εφαρμογή της ευρωπαϊκής ενεργειακής πολιτικής. Σε σχέση με την Κύπρο, το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο και την πιθανή εξέλιξή του.

Ως τοπικά συλλογικά συστήματα, οι ενεργειακές κοινότητες θέτουν τους πολίτες στο επίκεντρο και, με βάση το δημοκρατικό μοντέλο λειτουργίας τους, τον τοπικό τους χαρακτήρα και την εστίασή τους στην ικανοποίηση των αναγκών και όχι στην αύξηση των κερδών, διαθέτουν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ως παράγοντες και πολλαπλασιαστές της τοπικής κοινωνικής ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας, προσφέροντας παράλληλα πολλαπλά κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη.

Λέξεις Κλειδιά: Ενέργεια, Θεσμικό Πλαίσιο, ΕΕ, Ελλάδα, Κύπρος.

¹ Δρ. Αθηνά Μωραΐτη, Επιστημονική Συνεργάτης στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικών Επιστημών και Επιστημών Συμπεριφοράς. Email: A.Moraiti@external.euc.ac.cy

1. Εισαγωγή

Η Ελλάδα, πλούσια σε δυναμικό ηλιακής και αιολικής ενέργειας, επιδιώκει μια φιλόδοξη ενεργειακή μετάβαση με στόχο την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και τη μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Υπό αυτό το πρίσμα, η ανάδυση των ενεργειακών κοινοτήτων διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο.

Οι Ενεργειακές Κοινότητες ιδρύθηκαν στην Ελλάδα το 2018, εισάγοντας στον ενεργειακό σχεδιασμό της χώρας ένα ισχυρό εργαλείο για μια δίκαιη ενεργειακή μετάβαση, την αποκέντρωση των ενεργειακών πόρων και την ενεργειακή δημοκρατία².

Έκτοτε, έχουν γίνει αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο για να διορθωθούν οι αδυναμίες που εντοπίστηκαν στην πορεία, με τελευταία την ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο των σχετικών διατάξεων δύο ευρωπαϊκών οδηγιών σχετικά με τη δημιουργία ενεργειακών κοινοτήτων.

Στην Κύπρο, παρόλο που η νομοθεσία έχει εναρμονιστεί με την οδηγία 944/2019 και περιλαμβάνει την προώθηση και λειτουργία ενεργειακών κοινοτήτων, ο νόμος περί ρύθμισης της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας του 2021 προβλέπει ότι η Ρυθμιστική Επιτροπή Ενέργειας πρέπει να εκδώσει κανονιστική απόφαση για τη δημιουργία και λειτουργία ενεργειακών κοινοτήτων. Η απόφαση αυτή δεν έχει μέχρι στιγμής εκδοθεί.

Έτσι, στην Κύπρο πρέπει να γίνουν ακόμη μερικά βήματα για να μπορούμε να μιλάμε για ακμάζουσες ενεργειακές κοινότητες.

Η παρούσα εισήγηση εξετάζει τις νομοθετικές αλλαγές που αφορούν τις ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα, τη λειτουργία των κοινοτήτων αυτών και τη συμβολή τους στην εφαρμογή της ευρωπαϊκής ενεργειακής πολιτικής. Σε σχέση με την Κύπρο, το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο και την πιθανή εξέλιξή του.

Ως τοπικά συλλογικά συστήματα, οι ενεργειακές κοινότητες θέτουν τους πολίτες στο επίκεντρο και, με βάση το δημοκρατικό μοντέλο λειτουργίας τους, τον τοπικό τους χαρακτήρα και την εστίασή τους στην ικανοποίηση των αναγκών και όχι στην αύξηση των κερδών, διαθέτουν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ως παράγοντες και πολλαπλασιαστές της τοπικής κοινωνικής ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας, προσφέροντας παράλληλα πολλαπλά κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη.

Βασική προϋπόθεση είναι να λάβουν την απαραίτητη στήριξη από το κράτος, κυρίως με την επικαιροποίηση του θεσμικού πλαισίου, η οποία θα δημιουργήσει μια σταθερή και μόνιμη βάση για την άνθηση αυτού του θεσμού με πλουραλιστικό τρόπο και με σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Με τη δημιουργία ειδικών οικονομικών υποδομών για τα μικρά απομονωμένα νησιά της ηπειρωτικής Ελλάδας, προκειμένου να καταστούν ενεργειακά αυτόνομα και κλιματικά ουδέτερα ("πράσινα νησιά"), οι ενεργειακές κοινότητες συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων της ενεργειακής πολιτικής και στην τήρηση των δεσμεύσεων που έχουν αναλάβει η Ελλάδα και η

² Ο Νόμος 4513/2018 καθιέρωσε για πρώτη φορά στην Ελλάδα τον όρο «ενεργειακές κοινότητες». Στο άρθρο 1 ο ορισμός των ενεργειακών κοινοτήτων έχει ως εξής: « Η Ενεργειακή Κοινότητα (Ε.Κοιν.) είναι αστικός συνεταιρισμός αποκλειστικού σκοπού με στόχο την προώθηση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, όπως ορίζεται στην παρ. 1 του άρθρου 2 του ν. 4430/2016 (Α' 205), και της καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα, την αντιμετώπιση της ενεργειακής ένδειας και την προαγωγή της ενεργειακής αειφορίας, την παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ενέργειας, την ενίσχυση της ενεργειακής αυτόνκειας και ασφάλειας σε νησιωτικούς δήμους, καθώς και τη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας στην τελική χρήση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, μέσω της δραστηριοποίησης στους τομείς των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (Α.Π.Ε.), της Συμπαγωγής Ηλεκτρισμού και Θερμότητας Υψηλής Απόδοσης (Σ.Η.Θ.Υ.Α.), της ορθολογικής χρήσης ενέργειας, της ενεργειακής αποδοτικότητας, των βιώσιμων μεταφορών, της διαχείρισης της ζήτησης και της παραγωγής, διανομής και προμήθειας ενέργειας.

Κύπρος για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής (Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή)³.

2. Το Νομοθετικό Πλαίσιο στην Ελλάδα

Ο νόμος 1667/1986 εισήγαγε τους αστικούς συνεταιρισμούς στο ελληνικό νομικό σύστημα και παρείχε το θεσμικό πλαίσιο για τη δημιουργία πολυάριθμων συνεταιριστικών συστημάτων. Αρκετά χρόνια αργότερα, με το νόμο 4019/2011, ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο η έννοια της κοινωνικής οικονομίας, η οποία μέχρι τότε εφαρμοζόταν μέσω των προϋπαρχόντων αστικών συνεταιρισμών. Συγκεκριμένα ορίστηκε ότι «Κοινωνική Οικονομία είναι το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επιδίωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων». Οι διατάξεις του νόμου αυτού τροποποιήθηκαν με τον νόμο 4430/2016, ο οποίος περιλαμβάνει ρυθμίσεις για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία και τους φορείς που την απαρτίζουν.

Η πολυπλοκότητα του νομικού πλαισίου και η αδυναμία του να αναγνωρίσει τις ιδιαιτερότητες των Ενεργειακών Κοινοτήτων και την ανάγκη συνολικής ρύθμισης της λειτουργίας του θεσμού οδήγησαν στη θέσπιση ξεχωριστής νομοθεσίας, του νόμου 4513/2018. Ο νόμος 5037/2023 τροποποίησε το νόμο 4513/2018 και προβλέπει τη δημιουργία δύο νέων νομικών προσώπων (ΦΕΚ 78Α/28-3-2023): Κοινότητες Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας και Ενεργειακές Κοινότητες Πολιτών.

3. Το Προϊσχύσαν Νομικό Πλαίσιο – ο Νόμος 4513/2018

Ο νόμος 4513/2018 "Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες διατάξεις" εισάγει το θεσμικό πλαίσιο για την ίδρυση και λειτουργία των Ενεργειακών Κοινοτήτων (ΕΚ) στην Ελλάδα με σκοπό την προώθηση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και της καινοτομίας στον τομέα της ενέργειας. Ο νόμος αυτός τροποποιήθηκε πρόσφατα με τους νόμους 4951/2022 και 5037/2023.

Η Ενεργειακή Κοινότητα είναι ένας αστικός συνεταιρισμός αποκλειστικού σκοπού, που βασίζεται στην τοπική συμμετοχή και πρωτοβουλία. Δραστηριοποιείται στους τομείς των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (Α.Π.Ε.), της Συμπαγωγής Ηλεκτρισμού και Θερμότητας Υψηλής Απόδοσης (Σ.Η.Θ.Υ.Α.), της ορθολογικής χρήσης ενέργειας, της ενεργειακής αποδοτικότητας, των βιώσιμων μεταφορών, της διαχείρισης της ζήτησης και της παραγωγής, διανομής και προμήθειας ενέργειας⁴. Πρόκειται για μια καινοτομία στον τομέα της ενέργειας,

³ Η συμφωνία του Παρισιού άρχισε να ισχύει στις 4 Νοεμβρίου 2016, όταν εκπληρώθηκε η προϋπόθεση επικύρωσης από 55 τουλάχιστον χώρες που να αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον το 55 % των παγκόσμιων εκπομπών αερίων θερμοκηπίου. Τη συμφωνία έχουν επικυρώσει όλες οι χώρες της ΕΕ. Σύμφωνα με τη δέσμευση αυτή, οι χώρες της ΕΕ συμφώνησαν ότι θα θέσουν την ΕΕ στην πορεία που θα της επιτρέψει να γίνει η πρώτη κλιματικά ουδέτερη οικονομία και κοινωνία έως το 2050.

⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 4 του ν. 4513/2018: « η ενεργειακή κοινότητα. ασκεί υποχρεωτικά τουλάχιστον μία από τις κατωτέρω δραστηριότητες: α) Παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση ή πώληση ηλεκτρικής ή θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας από σταθμούς Α.Π.Ε. ή Σ.Η.Θ.Υ.Α. ή Υβριδικούς Σταθμούς, β) διαχείριση, όπως συλλογή, μεταφορά, επεξεργασία, αποθήκευση ή διάθεση, πρώτης ύλης για την παραγωγή ηλεκτρικής ή θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας από βιομάζα ή βιορευστά ή βιοαέριο ή μέσω ενεργειακής αξιοποίησης του βιοαποικοδομήσιμου κλάσματος αστικών αποβλήτων,

γ) προμήθεια για τα μέλη της ενεργειακών προϊόντων, συσκευών και εγκαταστάσεων, με στόχο τη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης και της χρήσης συμβατικών καυσίμων, καθώς και τη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας, δ) προμήθεια για τα μέλη της ηλεκτροκίνητων οχημάτων, υβριδικών ή μη, και εν γένει οχημάτων που χρησιμοποιούν εναλλακτικά καύσιμα, ε) διανομή ηλεκτρικής ενέργειας εντός της Περιφέρειας που βρίσκεται η

προκειμένου να αντιμετωπισθεί η ενεργειακή ένδεια, να προαχθεί η ενεργειακή αειφορία, να ενισχυθεί η ενεργειακή αυτάρκεια και ασφάλεια σε νησιωτικούς δήμους και τέλος, να βελτιωθεί η ενεργειακή αποδοτικότητα στην τελική χρήση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, μέσω της παραγωγής, αποθήκευσης, ιδιοκατανάλωσης, διανομής και προμήθειας ενέργειας⁵.

Στο πλαίσιο αυτό ο νόμος παρείχε οικονομικά κίνητρα και μέτρα στήριξης για τις ενεργειακές κοινότητες.

Τα μέτρα στήριξης αφορούν κυρίως την ανάπτυξη σταθμών ηλεκτροπαραγωγής από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, καθώς η αξιοποίηση του δυναμικού της χώρας αποτελεί βασικό εθνικό ενεργειακό στόχο που συμβάλλει στη διαφοροποίηση του εθνικού ενεργειακού μείγματος, στη διασφάλιση της ασφάλειας του ενεργειακού εφοδιασμού και στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, ενώ ταυτόχρονα προωθεί την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας.

Υιοθετήθηκε ένα ευνοϊκό νομικό πλαίσιο για την ανάπτυξη σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας από τις τοπικές κοινότητες, το οποίο τους επιτρέπει να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην Ελλάδα στο πλαίσιο της επίτευξης του στόχου της συμμετοχής στο ενεργειακό ισοζύγιο⁶.

Σημαντικό χαρακτηριστικό των Ενεργειακών Κοινοτήτων σύμφωνα με τον προϊσχύσαντα νόμο 4513/2018, είναι το γεγονός, ότι δεν πρόκειται για αποκομμένους αστικούς συνεταιρισμούς. Πέντε τουλάχιστον Ενεργειακές Κοινότητες που έχουν την έδρα τους στην ίδια Περιφέρεια μπορούν να συστήσουν ένωση ενεργειακών συνεταιρισμών, με σκοπό το συντονισμό και την προώθηση των δραστηριοτήτων τους. Επιπλέον, οι ενώσεις ενεργειακών συνεταιρισμών όλης της χώρας μπορούν να συστήσουν την Ομοσπονδία των Ενεργειακών Συνεταιρισμών της Ελλάδας για το συντονισμό και τη γενικότερη εκπροσώπηση του ενεργειακού συνεταιριστικού κινήματος της χώρας⁷.

έδρα της, στ) προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας ή φυσικού αερίου προς τελικούς πελάτες, ζ) παραγωγή, διανομή και προμήθεια θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας εντός της Περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της, η) διαχείριση της ζήτησης για τη μείωση της τελικής χρήσης της ηλεκτρικής ενέργειας και εκπροσώπηση παραγωγών και καταναλωτών στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, θ) ανάπτυξη δικτύου, διαχείριση και εκμετάλλευση υποδομών εναλλακτικών καυσίμων, σύμφωνα με το ν. 4439/2016 (Α' 222) ή διαχείριση μέσω βιώσιμων μεταφορών εντός της Περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της, ι) εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων αφαλάτωσης νερού με χρήση Α.Π.Ε. εντός της Περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της, ια) παροχή ενεργειακών υπηρεσιών,

5 Περαιτέρω στο άρθρο 4 του ν. 4513/2018 προβλέπεται ότι η ενεργειακή κοινότητα μπορεί να αναλαμβάνει δράσεις για την υποστήριξη εύάλωτων καταναλωτών και την αντιμετώπιση της ενεργειακής ένδειας πολιτών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, να ασχολείται ιδίως με την παροχή ή συμψηφισμό ενέργειας, την ενεργειακή αναβάθμιση κατοικιών ή άλλες δράσεις που μειώνουν την κατανάλωση της ενέργειας στις κατοικίες των εύάλωτων καταναλωτών. Βλ. Και CEER, (2019), Regulatory Aspects of Self - Consumption and Energy Communities. CEER Report June, 2019

⁶ Βλ. επίσης το Εθνικό Σχέδιο Ενέργειας και Κλίματος, 2023, διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής https://commission.europa.eu/document/download/83ffdc95-2d22-4c67-8d4c-a3e59f752921_el?filename=GREECE%20-%20DRAFT%20UPDATED%20NECP%202021-2030%20EL.pdf σ. 81 επ. «δίνεται προτεραιότητα στον ενεργειακό μετασχηματισμό στον τομέα της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας για τον οποίο στοχεύουμε το μερίδιο συμμετοχής των μονάδων παραγωγής από ΑΠΕ στην ακαθάριστη κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας να φτάνει το 80% το 2030 (σημαντικά υψηλότερος από το 61% που είχε τεθεί στο υφιστάμενο ΕΣΕΚ) και να πλησιάζει το 95% από το 2035 και έπειτα».

⁷ Αντίστοιχα στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη το Κέντρο για το Περιβάλλον (CZZS) διευκόλυνε την έναρξη του προγράμματος crowdfunding που ονομάζεται "Solarna Pecka". Το πρόγραμμα είχε ως στόχο την εγκατάσταση συστημάτων παραγωγής από ΑΠΕ. Οι άνθρωποι που ξεκινούν και συντονίζουν κοινοτικά έργα είναι ζωτικοί παράγοντες στην ενεργειακή κοινότητα. Ο ρόλος τους είναι κρίσιμος αφού η απουσία εμπνευστών ενδέχεται να γίνει εμπόδιο προς την πραγμάτωση του έργου. Αυτοί οι φορείς είναι πιθανόν να επωφεληθούν άμεσα ή με έμμεσο τρόπο από την κοινοτική ενεργειακή υπηρεσία. Βλ. Capellan-Perez I., Johannisova N., Young J., Kunze C. (2020), Is

Ο νόμος δεν αποτελεί ενσωμάτωση ευρωπαϊκών οδηγιών, αλλά λειτουργεί ως ξεχωριστή νομοθετική πρωτοβουλία, με στόχο την επίτευξη των στόχων της ενεργειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

4. Τα Βασικά Σημεία του Νόμου

Ο νόμος 4513/2018 χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα βασικά σημεία:

1. **Ενίσχυση των τοπικών φορέων**, καθώς ο νόμος στοχεύει στη διάχυση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών οφελών στην τοπική κοινωνία και στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας για αυτήν.
2. **Προώθηση της ενεργειακής αυτάρκειας των νησιών**, με τη δημιουργία ειδικών οικονομικών υποδομών για τα μικρά απομονωμένα νησιά της ηπειρωτικής Ελλάδας, ώστε να καταστούν ενεργειακά αυτάρκη και κλιματικά ουδέτερα ("πράσινα νησιά").
3. **Ενίσχυση της θέσης του καταναλωτή στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας**: Οι καταναλωτές συμπεριφέρονται πλέον ως "prosumers", αναλαμβάνοντας διπλή ευθύνη για την αυτοπαραγωγή και την αυτοκατανάλωση⁸.
4. **Σημαντική είναι η συμβολή των τοπικών και περιφερειακών αρχών στη διαδικασία ενεργειακής μετάβασης και στην καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας.**
5. **Παρουσίαση της εικονικής μέτρησης της καθαρής ενέργειας**, ως τεχνολογικό εργαλείο που θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προστασία των ενεργειακά ευάλωτων νοικοκυριών.

5. Νομική Φύση των Ενεργειακών Κοινοτήτων

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του εν λόγω νόμου, οι ενεργειακές κοινότητες είναι **αστικοί συνεταιρισμοί ενός σκοπού** με νομική προσωπικότητα. Επιπλέον, τα θέματα που δεν ρυθμίζονται πλήρως από τον νόμο 4513/2018 διέπονται από τον νόμο περί αστικών συνεταιρισμών (Ν. 1667/1986).

Οι Ενεργειακές Κοινότητες, οι οποίες λειτουργούν ως συνεταιρισμοί, βασίζονται στις δραστηριότητές τους στις επτά συνεταιριστικές αρχές που ορίζονται στη Δήλωση Συνεταιριστικής Ταυτότητας της Διεθνούς Συνεταιριστικής Συμμαχίας⁹. Οι αρχές αυτές είναι:

- Δημοκρατική Διοίκηση των Συνεταιρισμών
- Αυτονομία και Ανεξαρτησία των Συνεταιρισμών
- Οικονομική Συμμετοχή των Μελών
- Εκπαίδευση, κατάρτιση και πληροφόρηση.
- Συνεργασία μεταξύ συνεταιρισμών.
- Ενδιαφέρον για την Κοινότητα

Οι ενεργειακές κοινότητες χαρακτηρίζονται από τις ακόλουθες συνθήκες και στοιχεία: Η συμμετοχή είναι "ανοικτή και εθελοντική". Οι ενεργειακές Κοινότητες είναι ανοικτές σε όλα τα δυνητικά μέλη της περιοχής, με κριτήρια χωρίς διακρίσεις. Συμμετοχή και ιδιοκτησία των πολιτών, των τοπικών αρχών και των μικρών επιχειρήσεων των οποίων η κύρια οικονομική δραστηριότητα ανήκει στους πολίτες και τις τοπικές αρχές. Περαιτέρω προβλέπεται η

community energy really non-existent in post-socialist Europe? Examining recent trends in 16 countries, Energy Res. Soc. Sci. (2020), <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.101348>.

⁸ Campos I, PL G, Esther MG, Swantje G, Stephen H, Lars H. (2020) Regulatory challenges and opportunities for collective renewable energy prosumers in the EU. Energy Pol 2020; 138. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111212>.

⁹ Για λεπτομέρειες βλέπε: <https://www.ica.coop/sites/default/files/news-item-attachments/25-anniversary-concept-note-final-draft-fr-722751446.pdf>

συμμετοχή και εμπλοκή των τοπικών και περιφερειακών αρχών και των μικρών επιχειρήσεων, των οποίων η κύρια οικονομική δραστηριότητα δεν είναι στον τομέα της ενέργειας.

Πρωταρχικός στόχος του νόμου είναι η δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για την επίτευξη κοινωνικών και περιβαλλοντικών οφελών και όχι οικονομικών κερδών. Οι ενεργειακές κοινότητες πρέπει επίσης να διασφαλίζουν ότι η συμμετοχή είναι προσιτή σε καταναλωτές με χαμηλό εισόδημα ή σε ευάλωτα νοικοκυριά.

Ύστερα από πέντε χρόνια εφαρμογής, ο νόμος 4513/2018 μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια επιτυχημένη νομοθεσία, αν αναλογιστούμε ότι από το 2018 μέχρι το 2023 ιδρύθηκαν 1.677 ενεργειακές κοινότητες που συνεισφέρουν στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας της χώρας κάτι περισσότερο από 1 GW (1,071.7MW).

Συγκριτικά με την υπόλοιπη Ευρώπη στην Ελλάδα ο αριθμός των ενεργειακών κοινοτήτων παραμένει σχετικά χαμηλός. Στην Ευρώπη οι ενεργειακοί συνεταιρισμοί οργανωμένοι ως ενεργειακές κοινότητες είναι αρκετά διαδεδομένοι. Υπάρχουν περίπου 1500 συνεταιρισμοί ανανεώσιμων πηγών ενέργειας που είναι μέλη του REScoop (Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Ενεργειακών Συνεταιρισμών Πολιτών). Μόνο η Γερμανία έχει καταγεγραμμένους πάνω από 800 συνεταιρισμούς, που εξυπηρετούν παραπάνω από 1 εκατομμύριο Ευρωπαίους πολίτες¹⁰. Ο ακριβής αριθμός ωστόσο αυτών των πρωτοβουλιών παραμένει αβέβαιος, αλλά μια απογραφή που διενεργήθηκε από το REScoop εντόπισε πάνω από 2400 ενεργειακούς συνεταιρισμούς ΑΠΕ εντός όλης της Ευρώπης¹¹.

Η αποκέντρωση του ενεργειακού συστήματος έχει, ξεκινήσει και η συμμετοχή των πολιτών στην ενεργειακή μετάβαση ενισχύεται με εργαλεία όπως αυτό των ενεργειακών κοινοτήτων. Μέχρι σήμερα οι ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα αναπτύχθηκαν ταχύτερα ως επιχειρηματική δραστηριότητα και με πιο αργούς ρυθμούς, αλλά συνεχώς αυξανόμενους, ως ένα εργαλείο κάλυψης ιδίων ενεργειακών αναγκών (αυτοπαραγωγή). Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγούν τα δεδομένα για τα έργα ενεργειακών κοινοτήτων, από τα οποία είναι εμπορικά (1,462 έργα ισχύος 1,064.2 MW), ενώ μόλις 25 έργα ισχύος 7.5MW λειτουργούν για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών των μελών των ενεργειακών κοινοτήτων. Αξίζει όμως να σημειωθεί, ότι από τότε που ξεκίνησε η ενεργειακή κρίση μέχρι και σήμερα, παρατηρείται ραγδαία αύξηση της αυτοπαραγωγής από ενεργειακές κοινότητες, πολίτες και άλλους φορείς. Μάλιστα, την περίοδο Νοέμβριο 2022 έως Αύγουστο 2023, η ηλεκτρισμένη ισχύς των έργων αυτοπαραγωγής συνολικά σχεδόν διπλασιάστηκε φτάνοντας τα 337.7 MW, ενώ τα αιτήματα αυτοπαραγωγής μόνο από ενεργειακές κοινότητες αυξήθηκαν κατά 292,5%¹².

6. Νέο Νομοθετικό Πλαίσιο για τις Ενεργειακές Κοινότητες

Ο νόμος 5037/2023, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή τον Μάρτιο του 2023, ανανέωσε το πλαίσιο για τη λειτουργία των Ενεργειακών Κοινοτήτων, ενσωματώνοντας σχετικές ευρωπαϊκές

¹⁰ Braunholtz-Speight T, Mander S, Hannon M, Hardy J, McLachlan C, Manderson E, et al. (2018) Evolution of community energy in the UK. London: UKERC; 2018.

Retrieved from: <https://pureportal.strath.ac.uk/en/publications/the-evolution-of-community-energy-in-the-uk> [Accessed 24 May 2024].

¹¹ Bauwens T., Analyzing the determinants of the size of investments by community renewable energy members: Findings and policy implications from Flanders, Energy Policy, Volume 129, 2019,, Pages 841-852, ISSN 0301-4215, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.02.067>, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421519301570>

¹² Βλ. Παρατηρητήριο των Ενεργειακών Κοινοτήτων «The green Tank» <https://thegreentank.gr/community-energy-watch/>

Οδηγίες¹³. Με το νόμο 5037/2023, εισήχθησαν δύο νέοι τύποι ενεργειακών κοινοτήτων, οι Κοινότητες Ανανεώσιμης Ενέργειας (ΚΑΕ) και οι Ενεργειακές Κοινότητες Πολιτών (ΕΚΠ), ενώ από την 1^η Απριλίου 2023 καταργήθηκε η δυνατότητα ίδρυσης νέων ενεργειακών κοινοτήτων βάσει του ιδρυτικού νόμου 4513/2018.

Πέραν αυτών όμως, η νέα νομοθεσία προσπάθησε να αντιμετωπίσει υπαρκτά προβλήματα, όπως ο κορεσμός του δικτύου και η ταχύτερη σύνδεση εμπορικών έργων έναντι των έργων αυτοπαραγωγής. Για τον σκοπό αυτό περιόρισε δραστικά τη δυνατότητα διαμοιρασμού πλεονασμάτων χρήσης στα μέλη των ΚΑΕ και ΕΚΠ στο 20%, ενώ προέβλεψε τη διάθεση ηλεκτρικού χώρου 2 GW για έργα αυτοπαραγωγής και δημόσιων πόρων για την ενίσχυσή τους. Επίσης, τον Σεπτέμβριο του 2023 ενεργοποιήθηκε η πρώτη πρόσκληση για έργα αυτοπαραγωγής ενεργειακών κοινοτήτων στις υπό μετάβαση περιοχές από το Πρόγραμμα Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης 2021 – 2027, ύψους €41.795 εκ¹⁴. Πρόκειται για μια σημαντική εξέλιξη που ενισχύει τις ενεργειακές κοινότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης και σχετικών φορέων, όμως δεν απευθύνεται σε ενεργειακές κοινότητες από πολίτες και μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

Με βάση τα δεδομένα του νέου νόμου 5037/2023, οι ενεργειακές κοινότητες εισέρχονται σε μια καινούρια περίοδο¹⁵. Σε αυτή τη νέα φάση είναι κρίσιμο το περιθώριο ισχύος 2 GW που δίνει η νέα νομοθεσία για έργα αυτοπαραγωγής, καθώς και η όποια επέκτασή του στο μέλλον, να διαμοιραστεί ισότιμα μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών αυτοκαταναλωτών δίνοντας προτεραιότητα σε νοικοκυριά και πολίτες. Επίσης, προκειμένου να βελτιωθεί το φαινόμενο της ανεπάρκειας του ηλεκτρικού δικτύου, μέρος των διαθέσιμων πόρων μπορεί άμεσα να διοχετευτεί σε τεχνολογίες, όπως υβριδικά συστήματα φωτοβολταϊκών και αποθήκευσης για έργα αυτοπαραγωγής από ενεργειακές κοινότητες που συστήνονται από πολίτες. Ακόμα, η συμμετοχή των πολιτών στα μεγάλα έργα ΑΠΕ που ήδη υλοποιούνται, μέσω της μετοχοποίησης των έργων, θα αποτελούσε σημαντικό βήμα για τον διαμοιρασμό των ωφελειών της πράσινης μετάβασης στις τοπικές κοινωνίες.

7. Κύριες διαφορές μεταξύ των Ενεργειακών Κοινοτήτων Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας και των Ενεργειακών Κοινοτήτων Πολιτών

Οι δύο νέες οντότητες έχουν κοινά χαρακτηριστικά, γεγονός που θα μπορούσε να προκαλέσει σύγχυση. Οι κοινότητες ενέργειας υπό την καθοδήγηση των πολιτών έχουν ευρύτερο πεδίο εφαρμογής από τις κοινότητες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Οι κύριες διαφορές τους είναι οι εξής:

Οι Ενεργειακές Κοινότητες Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΕΚΑΠΕ) είναι οργανώσεις που αναλαμβάνουν την παραγωγή, κατανάλωση, αποθήκευση και πώληση ενέργειας από

¹³ Πρόκειται για τις Οδηγίες 2018/2001 και 2019/944.

¹⁴ Η Δράση εντάσσεται στην Προτεραιότητα 2 του ΠΔΑΜ 2021-2027 και αφορά στη στήριξη των ενεργειακών κοινοτήτων για υλοποίηση έργων ενεργειακού ή/και εικονικού ενεργειακού συμφητισμού και στην προώθηση της διεύθυνσης των καθαρών μορφών ενέργειας με αξιοποίηση των ΑΠΕ, για αυτοπαραγωγή: <https://eydam.gr/27-9-2023-stirixi-energeiakon-k-2/>

¹⁵ Σύμφωνα με έρευνα που διεξήγαγε ο ερευνητικός φορέας Green Tank, The Green Tank (2024) «Ενεργειακές κοινότητες & αυτοπαραγωγή στην Ελλάδα και τις λιγνιτικές περιοχές #5, To 2023 διπλασιάστηκε η αυτοπαραγωγή ενέργειας από νοικοκυριά, αγρότες, επιχειρήσεις, δήμους και ενεργειακές κοινότητες, αγγίζοντας τα 421 MW, ενώ η ισχύς των έργων αυτοπαραγωγής που λειτουργούν μόνο ενεργειακές κοινότητες υπερτριπλασιάστηκε (από 4.2 MW το 2022 σε 14 MW το 2023). Αναγκαίος ένας νέος σχεδιασμός για την κατανομή του ηλεκτρικού χώρου, καθώς η συνολική ισχύς των έργων αυτοπαραγωγής σε λειτουργία και των εκκρεμών έργων πλησιάζει τα 2 GW που προέβλεψε ο ν. 5037/2023.

ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Αντίθετα, οι Ενεργειακές Κοινότητες Πολιτών (ΕΚΠ) είναι οργανώσεις που παρέχουν όχι μόνο υπηρεσίες παραγωγής και κατανάλωσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, αλλά επίσης διανομή και προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας, συγκεντρωτική εκπροσώπηση και παροχή ενεργειακών υπηρεσιών, όπως για παράδειγμα φόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων και άλλων ενεργειακών υπηρεσιών στα μέλη της. Ως προς το πεδίο της δραστηριότητας τους, οι ΕΚΑΠΕ μπορούν να λειτουργούν σε μία ή περισσότερες περιοχές, με τουλάχιστον το 50% των μελών να βρίσκονται κοντά στην περιοχή παραγωγής που λειτουργεί και αναπτύσσει το έργο παραγωγής ανανεώσιμης ενέργειας. Αντίθετα οι ΕΚΠ λειτουργούν σε κάθε περιοχή και προσφέρουν ποικίλες υπηρεσίες στα μέλη τους.

Σχετικά με τους σταθμούς παραγωγής: Οι ΕΚΑΠΕ παράγουν ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές στην περιοχή λειτουργίας τους, ενώ οι ΕΚΠ μπορούν επίσης να παράγουν ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές, αλλά επιπλέον παρέχουν υπηρεσίες διανομής, προμήθειας και άλλες ενεργειακές υπηρεσίες. Τέλος ως προς τις εγγυητικές επιστολές και τα τέλη, οι ΕΚΑΠΕ υποβάλλουν εγγυητικές επιστολές για την πιστοποίηση του παραγωγού και καταβάλλουν τα αντίστοιχα τέλη, ενώ οι ΕΚΠ μπορεί να υποβάλλουν επίσης εγγυητικές επιστολές, αλλά επιπλέον παρέχουν τεχνικές υπηρεσίες και διαχειρίζονται τέλη διανομής και προμήθειας ενέργειας.

Τόσο στις Κοινότητες Ανανεώσιμης Ενέργειας, όσο και στις Ενεργειακές Κοινότητες Πολιτών και στις Ενεργειακές Κοινότητες του ν. 4513/2018, επιτρέπεται να εγκαθιστούν σταθμούς Α.Π.Ε. και Σ.Η.Θ.Υ.Α. και συστήματα αποθήκευσης, με εφαρμογή εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού (virtual net-metering) για την κάλυψη ενεργειακών αναγκών των μελών που είναι αποκλειστικά οικιακοί καταναλωτές, για την κάλυψη ενεργειακών αναγκών αγροτών εγγεγραμμένων στο Μητρώο Αγροτών και Αγροτικών Εκμεταλλεύσεων του ν. 3874/2010, για την κάλυψη ενεργειακών αναγκών πολιτών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και νοικοκυριών που πλήττονται από την ενεργειακή ένδεια.

8. Ως προς τα Μέλη των Ενεργειακών Κοινοτήτων

Σύμφωνα με το άρθρο 47 του νόμου 5037/2023, προστέθηκε άρθρο 6Γ στον ν. 3468/2006. Συνεπώς ορίζεται ότι τα μέλη μπορούν να είναι :

- α) Φυσικά πρόσωπα με πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα,*
- β) νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, πλην των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού, ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου*
- γ) Οι τοπικές αρχές της ίδιας περιφέρειας με την έδρα της επιχείρησης κοινής ωφέλειας ή των εταιρειών τους,*

Όσον αφορά την ποσοτική σύνθεση :

1. Τουλάχιστον πέντε (5) μέλη, εφόσον πρόκειται για φυσικά πρόσωπα, (η συμμετοχή των τοπικών αρχών δεν λαμβάνεται υπόψη στη σύνθεση των πέντε μελών).
2. Τρία (3) μέλη, εφόσον είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου ή φυσικά πρόσωπα, εκ των οποίων δύο (2) είναι τοπικές αρχές.
3. Δύο (2) μέλη, εφόσον πρόκειται για ΟΤΑ δεύτερου βαθμού από νησιωτικές περιοχές με πληθυσμό κάτω των 3.100 κατοίκων.

Για κοινότητες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας ο ελάχιστος αριθμός των μελών είναι τριάντα (30), με την επιφύλαξη της δεύτερης παραγράφου. Ο ελάχιστος αριθμός μελών που αναφέρεται στην πρώτη παράγραφο είναι :

(α) είκοσι (20) μέλη, εάν η Κ.Α.Ε. εδρεύει σε δήμο νησιωτικής περιφέρειας, ο πληθυσμός της οποίας είναι μικρότερος από τρεις χιλιάδες εκατό (3.100) κατοίκους, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή,

β) δεκαπέντε (15) μέλη, εφόσον συμμετέχουν τουλάχιστον δεκαπέντε (15) μικρές επιχειρήσεις,

γ) τρία (3) μέλη, εφόσον συμμετέχει τουλάχιστον ένας (1) δήμος πρώτου ή δεύτερου βαθμού και εφόσον τα άλλα δύο (2) μέλη είναι είτε εταιρείες που ανήκουν κατά εκατό τοις εκατό (100%) σε δήμους πρώτου ή δεύτερου βαθμού, είτε δήμοι πρώτου ή δεύτερου βαθμού.

9. Οι Ενεργειακές Κοινότητες στην Κύπρο

Σύμφωνα με τον κυπριακό νόμο 130(I)/2021, η Ενεργειακή Κοινότητα βασίζεται στην εθελοντική και ανοικτή συμμετοχή και τελεί υπό τον ουσιαστικό έλεγχο των εταίρων ή μελών που είναι φυσικά πρόσωπα, τοπικές αρχές, συμπεριλαμβανομένων των δήμων, ή μικρές επιχειρήσεις.

Παρέχει στα μέλη ή τους εταίρους της περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά οφέλη σε επίπεδο κοινότητας και δεν αποσκοπεί στη δημιουργία οικονομικών κερδών. Μπορεί να δραστηριοποιείται στην παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, στη διανομή και προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας, στις υπηρεσίες προς τους καταναλωτές, στη συγκεντρωτική εκπροσώπηση, στην αποθήκευση ενέργειας, στις υπηρεσίες ενεργειακής απόδοσης, στις υπηρεσίες φόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων ή στην παροχή άλλων ενεργειακών υπηρεσιών προς τους εταίρους ή τα μέλη της.

Σύμφωνα με το άρθρο 123 του Νόμου 130(I)/2021, το ρυθμιστικό πλαίσιο που προβλέπεται από τις διατάξεις του εδαφίου (1) θεσπίζει κατάλληλες διαδικασίες ώστε οι ενεργειακές κοινότητες των πολιτών: (α) να είναι ανοικτές σε διασυνοριακή συμμετοχή και (β) να έχουν το δικαίωμα να κατέχουν, να ιδρύουν, να αγοράζουν ή να μισθώνουν δίκτυα διανομής και να τα διαχειρίζονται αυτόνομα, με την επιφύλαξη των υποχρεώσεων που ισχύουν για τους διαχειριστές συστημάτων διανομής σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος Νόμου, κατά τρόπο που να διασφαλίζεται ότι

(i) μπορούν να συνάπτουν συμφωνία για τη λειτουργία του δικτύου τους με διαχειριστή συστήματος διανομής ή σχετικό διαχειριστή συστήματος μεταφοράς με το οποίο συνδέεται το δίκτυό τους,

(ii) υπόκεινται σε κατάλληλες χρεώσεις δικτύου στα σημεία σύνδεσης μεταξύ του δικτύου τους και του δικτύου διανομής εκτός της πολιτικής ενεργειακής κοινότητας και ότι οι εν λόγω χρεώσεις δικτύου περιλαμβάνουν χωριστές πληροφορίες για την ηλεκτρική ενέργεια που παρέχεται στο δίκτυο διανομής και την ηλεκτρική ενέργεια που καταναλώνεται από το δίκτυο διανομής εκτός της πολιτικής ενεργειακής κοινότητας, σύμφωνα με τις διατάξεις του εδαφίου (7) του άρθρου 5, και

(iii) οι κοινότητες ενέργειας των πολιτών δεν κάνουν διακρίσεις ή δεν προκαλούν ζημία στους πελάτες που παραμένουν συνδεδεμένοι στο δίκτυο διανομής.

Ενδεικτικά, η Κύπρος κατέχει ηγετική θέση παγκοσμίως όσον αφορά τον αριθμό των ηλιακών συλλεκτών για θερμική ενέργεια που έχουν εγκατασταθεί στο νησί. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει ένα τετραγωνικό μέτρο εγκατεστημένων ηλιακών θερμικών πάνελ ανά κάτοικο του νησιού, το οποίο αποτελεί παγκόσμια πρωτιά¹⁶. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η ηλιακή ενέργεια μπορεί να δώσει λύσεις για το ενεργειακό σύστημα της Κύπρου.

Είναι η απόδειξη ότι η κυπριακή βιομηχανία μπορεί να κάνει μεγάλα βήματα στην πράσινη μετάβαση, και είναι ένα γεγονός που δείχνει ότι με τις σωστές αποφάσεις και το σωστό πλαίσιο, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας μπορούν να εδραιωθούν στο νησί.

Η εξάρτηση από τους ορυκτούς ενεργειακούς πόρους είναι ένα μακροχρόνιο πρόβλημα που πλήττει το νησί. Η Κύπρος ανέκαθεν παρήγαγε ενέργεια και ηλεκτρισμό κυρίως από ορυκτά καύσιμα. Από τότε που η Κύπρος προσχώρησε στην ΕΕ το 2004, έχει αρχίσει η σταδιακή μετάβαση στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Έχουν τεθεί ρεαλιστικά χρονοδιαγράμματα για να μπορέσει το ενεργειακό μείγμα της Κύπρου να φτάσει σε ένα σχετικά επαρκές και ικανοποιητικό ποσοστό ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Ωστόσο, στο παρόν στάδιο θεωρείται ότι πρέπει να ληφθούν περαιτέρω μέτρα για να εξασφαλιστεί η μετάβαση στην πράσινη ενέργεια. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το κυπριακό ενεργειακό σύστημα έχει την ιδιαιτερότητα του απομονωμένου ενεργειακού συστήματος, το οποίο συνεπάγεται πρόσθετες ιδιαιτερότητες όσον αφορά την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και την αλλαγή του τρόπου παραγωγής και χρήσης της ενέργειας γενικότερα¹⁷.

Ταυτόχρονα, άλλη μία ιδιαιτερότητα της Κύπρου είναι ότι πρόκειται για ένα σχετικά μικρό ενεργειακό σύστημα, το οποίο δεν επιτρέπει μεγάλες επενδύσεις σε τομείς όπως η είσοδος του φυσικού αερίου. Επομένως, οποιαδήποτε ενεργειακή μετάβαση στο νησί προσκρούει στο εμπόδιο του απομονωμένου, μικρού συστήματος και, ταυτόχρονα, πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι τουλάχιστον η αγορά ηλεκτρισμού στην Κύπρο εξελίσσεται εδώ και αρκετά χρόνια μέσα στη λογική του μονοπωλίου. Έτσι, οποιαδήποτε μετάβαση από αυτό το σύστημα προσκρούει σε ορισμένες δυσκολίες που η ενεργειακή κοινότητα του νησιού προσπαθεί να ξεπεράσει. Σύμφωνα με τον Υπουργό Ενέργειας της Κύπρου, η ανταγωνιστική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας στην Κύπρο, θα ανοίξει το μέχρι το τέλος του 2025¹⁸.

10. Ο Σκοπός και το Πεδίο Εφαρμογής των Ενεργειακών Κοινοτήτων

Σύμφωνα με το νόμο 2023 οι δραστηριότητες διακρίνονται σε υποχρεωτικές και δυνητικές δραστηριότητες.

Πιο συγκεκριμένα, οι Ενεργειακές Κοινότητες πρέπει να διεξάγουν τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες δραστηριότητες (εξαντλητικός κατάλογος):

- (1). Παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση ή πώληση ηλεκτρικής ενέργειας ή θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, μονάδες συμπαραγωγής ή υβριδικές μονάδες που είναι εγκατεστημένες στην περιοχή όπου βρίσκεται η έδρα της επιχείρησης ή σε γειτονική περιοχή για επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας των οποίων η έδρα βρίσκεται στην περιφέρεια Αττικής.
- (2). Διαχείριση, όπως η συλλογή, μεταφορά, μετατροπή, επεξεργασία, αποθήκευση ή διάθεση πρώτων υλών για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ή θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας από βιομάζα, βιορευστά ή βιοαέριο ή με ανάκτηση ενέργειας από το βιοαποικοδομήσιμο κλάσμα των αστικών αποβλήτων.
- (3). Προμήθεια ενεργειακών προϊόντων, συσκευών και εγκαταστάσεων στα μέλη της, με στόχο τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας και της χρήσης συμβατικών καυσίμων, καθώς και τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης.

¹⁷

βλ.

σχετικά

ετήσια

έκθεση

AHK

<https://www.eac.com.cy/EL/EAC/FinancialInformation/Documents/ANNUAL%20REPORT%2022%20 finalGR.pdf>

¹⁸ βλ. σχετικό άρθρο στην ιστοσελίδα: <https://www.philenews.com/oikonomia/kypros/article/1454964/ipourgos-energias-enallaktikes-lisis-gia-exipnous-metrites-litourgia-antagonistikis-agoras-sto-telos-tou-etous/>

- Προβλέπεται η εγκατάσταση έξυπνων μετρητών για την παρακολούθηση της κατανάλωσης στις εγκαταστάσεις, προκειμένου να διατηρηθεί η ενεργειακή απόδοση στα επιθυμητά επίπεδα.
- (4). *Προμήθεια των μελών της με ηλεκτρικά οχήματα, υβριδικά ή μη, και γενικά οχήματα εναλλακτικών καυσίμων.* Ο στόχος είναι να επιτευχθούν καλύτερες τιμές από αυτές του λιανικού εμπορίου.
- (5). *Διανομή ηλεκτρικής ενέργειας στην περιοχή όπου βρίσκεται η έδρα .*
- (6). Προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας ή φυσικού αερίου σε τελικούς πελάτες
- (7). Παραγωγή, διανομή και προμήθεια θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας στην Περιφέρεια όπου βρίσκεται η έδρα της εταιρείας.
- (8). Διαχείριση της ζήτησης για τη μείωση της τελικής κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας και εκπροσώπηση των παραγωγών και τους καταναλωτών στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας.
- (9). Ανάπτυξη δικτύου, διαχείριση και λειτουργία υποδομών.
- (10). Εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων αφαλάτωσης νερού με καύσιμα με χαμηλές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου.
- (11). Παροχή ενεργειακών υπηρεσιών σύμφωνα με το άρθρο 10 της ενεργειακής συμφωνίας.

Οι ενεργειακές κοινότητες μπορούν να διεξάγουν, εάν προβλεφθεί στο καταστατικό τους μία από τις ακόλουθες δραστηριότητες:

- (α) *Προσέλκυση κονδυλίων για την υλοποίηση επενδύσεων για τη χρήση ΑΠΕ ή συμπαραγωγής ή για παρεμβάσεις για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης στην περιοχή όπου βρίσκεται η έδρα της ΕΕ,*
- (β) *την εκπόνηση μελετών για τη χρήση ΑΠΕ ή Σ.Ε.Τ.Η.Χ.Ι.Υ.Α. ή την υλοποίηση παρεμβάσεων με στόχο τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης ή την παροχή τεχνικής βοήθειας στα μέλη του στους προαναφερόμενους τομείς,*
- (γ) *διαχείριση ή συμμετοχή σε προγράμματα που χρηματοδοτούνται από εθνικούς πόρους ή πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σχετίζονται με τους στόχους της,*
- (δ) *παρέχει συμβουλές σχετικά με τη διαχείριση ή τη συμμετοχή των μελών της σε προγράμματα που χρηματοδοτούνται από εθνικούς πόρους ή πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σχετίζονται με τους στόχους της,*
- (ε) *ενημέρωση, εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο για θέματα ενεργειακής βιωσιμότητας,*
- (στ) *δράσεις για τη στήριξη των ευάλωτων καταναλωτών και την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας μεταξύ των πολιτών που ζουν κάτω από το κατώτατο όριο.*

Γενικότερα οι σύγχρονες κοινωνίες τείνουν να έχουν την επιθυμία να επιτύχουν ένα μικρότερο περιβαλλοντικό αντίκτυπο μέσω των διαρθρωτικών αλλαγών για την οικονομική ανάπτυξή τους. Καθώς οι άνθρωποι αποκτούν ευημερία, έχουν μεγαλύτερη τάση να επιδιώκουν περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους και να απολαμβάνουν τα σχετικά οφέλη τους, όπως η καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας και η προστασία του κλίματος¹⁹. Σε αυτό το πλαίσιο κινήθηκε και ο πρόσφατος ελληνικός νόμος.

¹⁹ Βλ. Lowitzsch, J., Hoicka, C. E., & van Tulder, F. J. (2020). Renewable energy communities under the 2019 European Clean Energy Package–Governance model for the energy clusters of the future?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 122, 109489.

11. Ενεργειακές Κοινότητες και ρόλοι

Σε μια ενεργειακή κοινότητα, οι συμμετέχοντες μπορούν να αναλάβουν διάφορους ρόλους ανάλογα με τις συγκεκριμένες περιστάσεις και τους στόχους. Αυτοί οι ρόλοι μπορούν να εκπληρωθούν από άτομα ή νοικοκυριά, εκπαιδευτικά ιδρύματα, μη κυβερνητικές οργανώσεις, εταιρείες κοινής ωφέλειας, επιχειρήσεις εκτός του ενεργειακού τομέα, τοπικές αρχές, δήμους και άλλους. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι συγκεκριμένες ευθύνες και οι λειτουργίες αυτών των φορέων εξαρτώνται από τις μοναδικές συνθήκες κάθε κοινότητας και τους στόχους που επιδιώκουν να επιτύχουν²⁰.

12. Εμπόδια και προκλήσεις στην ανάπτυξη των ενεργειακών κοινοτήτων στην Ελλάδα

Η λειτουργία των Ενεργειακών Κοινοτήτων στο ελληνικό ενεργειακό σύστημα, αντιμετωπίζει πλήθος εμποδίων και δυσλειτουργιών, που οδηγούν στην παρεμπόδιση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών οφελών που μπορεί δυνητικά να αποκομίσει μία Ενεργειακή Κοινότητα.

Οι στατιστικές μελέτες δείχνουν ότι, αν και το ενδιαφέρον για τη δημιουργία μιας ενεργειακής κοινότητας έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια, δεν υπάρχουν ακόμη πολύ ενεργές ενεργειακές κοινότητες.

Το έτος 2023 είχαν ιδρυθεί 1.677 ενεργές ενεργειακές κοινότητες τον Ιούνιο του 2023 419 περισσότερες από ό,τι τον Νοέμβριο του 2022, ωστόσο το ποσοστό δραστηριότητας στον τομέα της ενέργειας παραμένει χαμηλό.

Το επίπεδο ενεργοποίησης των ενεργειακών κοινοτήτων είναι χαμηλό, με 4.820 εκκρεμείς αιτήσεις για έργα ΑΠΕ. Αυτό οφείλεται στην αδυναμία του θεσμικού πλαισίου.

Ο κλάδος της ηλιακής ενέργειας είναι ο πιο δραστήριος μεταξύ των Ενεργειακών Κοινοτήτων με επίκεντρο την υλοποίηση ή στόχευση φωτοβολταϊκών έργων. Οι κοινοτικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την αποθήκευση ενέργειας, την αιολική ενέργεια και τη βιομάζα ακολουθούν στενά. Η έρευνα υπογραμμίζει περαιτέρω ότι το πρωταρχικό κίνητρο πίσω από τη δημιουργία αυτών των Ενεργειακών Κοινοτήτων είναι η πιθανή κερδοφορία της συμμετοχής στην αγορά ενέργειας.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η πλειονότητά τους έχει κεφάλαιο ως συνεταιρισμός κάτω των 10.000 ευρώ, κάτι το οποίο δείχνει ότι είναι κατά κύριο λόγο μικρές επιχειρήσεις με σχετικά σύντομη περίοδο λειτουργίας. Όσον αφορά την προώθηση της αλληλεγγύης, σύμφωνα με την έρευνα του Ν. Χατζηαργυρίου που δημοσιεύθηκε το 2021, το 50% των ΕΚΟΙΝ δήλωσαν ότι είναι ανοιχτά σε φίλους και συγγενείς, ενώ το 37% είναι ανοιχτό στην τοπική κοινωνία, αριθμοί που είναι ιδιαίτερος ενθαρρυντικοί²¹.

Η άφιξη των Ενεργειακών Κοινοτήτων στην Ελλάδα προαναγγέλλει την ανάδυση μιας νέας σφαίρας συνεργασίας. Ωστόσο, αυτή η προσπάθεια δεν είναι χωρίς εμπόδια, καθώς η ενεργειακή μετάβαση και η θέσπιση νέων ρυθμίσεων στην αγορά ενέργειας είναι συνεχώς εν εξελίξει. Δεδομένων αυτών των συνθηκών, η επιτυχή εξέλιξη των Ενεργειακών Κοινοτήτων

²⁰ Gintis H., van Schaik C., Boehm C. (2015), Zoon politikon: the evolutionary origins of human political systems, Curr. Anthropol. (2015), <https://doi.org/10.1086/681217>.

²¹ Ν. Χατζηαργυρίου, (επιστημ. Υπεύθυνος) μελέτης, Bee Green, SmartRue (2021), Ο ρόλος των ενεργειακών κοινοτήτων στη δίκαιη ενεργειακή μετάβαση στην Ελλάδα, Ερευνητική ομάδα Bee Green εκ μέρους του Think Bee Ερευνητική Ομάδα Smart RUE, Μάιος 2021 Ο ρόλος των ενεργειακών κοινοτήτων στη δίκαιη ενεργειακή μετάβαση στην Ελλάδα, <https://poulantzas.gr/yliko/meleti-o-rollos-ton-energeiakon-koinotiton-sti-dikaii-energeiaki-metavasi-stin-ellada/>

είναι υψίστης σημασίας, καθιστώντας αναγκαία την καλλιέργεια συνεργατικής κουλτούρας και συλλογικής νοοτροπίας. Επιπλέον, η εστίαση των Ενεργειακών Κοινοτήτων πρέπει να επεκταθεί πέρα από τη βελτίωση των ανισοτήτων και τη δημιουργία εισοδήματος για τις τοπικές κοινωνίες. Πρέπει επίσης να δοθεί προτεραιότητα στην επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Για παράδειγμα, από τα πρώτα παραδείγματα ενώσεων ενοικιαστών για παραγωγή, αποτελεί η περίπτωση της ένωσης Solbyn με έδρα τη Σουηδία, που κατά το έτος 1988 προέβη στην ίδρυση μιας ένωσης κατοικιών ιδιοκτησίας ενοικιαστών. Η εν λόγω ένωση κατοικιών αποτέλεσε τον νόμιμο εκπρόσωπο για να εφαρμοστούν μέτρα για την ενεργειακή απόδοση και για να γίνουν επενδύσεις σε ανανεώσιμες πηγές θερμικής ενέργειας με σκοπό την ιδιοκατανάλωση εντός της τοπικής κοινωνίας²².

13. Εμπόδια στην Κύπρο

Η απότομη αύξηση του κόστους της ηλεκτρικής ενέργειας τα τελευταία χρόνια, λόγω της συνεχούς αύξησης της τιμής των καυσίμων, και τα εκατοντάδες εκατομμύρια ευρώ που θα πρέπει να πληρώνουν κάθε χρόνο οι Κύπριοι καταναλωτές για τις ρυπογόνες εκπομπές που συνδέονται με την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, δημιουργούν την ανάγκη για άμεσες αποφάσεις και μέτρα για τη μείωση του κόστους της ηλεκτρικής ενέργειας και τη στήριξη των ευάλωτων ομάδων.

Η αδυναμία της Κύπρου να επιτύχει πιο πράσινη παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, το απομονωμένο και κορεσμένο ηλεκτρικό δίκτυο, η μεγάλη καθυστέρηση στην ενσωμάτωση σοβαρών μονάδων αποθήκευσης ενέργειας στο δίκτυο, αλλά και η δυσκολία που υπάρχει για μεγάλο μέρος του πληθυσμού να χρησιμοποιήσει τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αποτελούν παράγοντες που εμποδίζουν την άνθιση των ενεργειακών κοινοτήτων στην Κύπρο.

Υπάρχουν κάποιες εφαρμογές, αλλά λόγω του μικρού μεγέθους της κυπριακής οικονομίας και γενικότερα των περιορισμών που απορρέουν από τις ιδιαιτερότητες του απομονωμένου κεντρικού ενεργειακού συστήματος, οι εξελίξεις στον τομέα αυτό δεν είναι τόσο ραγδαίες. Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι είναι η ηλιακή ενέργεια, η οποία κερδίζει σήμερα έδαφος στην Κύπρο.

Περαιτέρω παρά την ύπαρξη ιδιωτικών πρωτοβουλιών και τη δηλωμένη πρόθεση αρκετών κοινοτήτων να ακολουθήσουν τη λογική των ενεργειακών κοινοτήτων, η Κύπρος δυστυχώς υστερεί στον τομέα αυτό. Δεν έχουν εφαρμοστεί παραδείγματα πράσινων ενεργειακών κοινοτήτων που να έχουν δημιουργηθεί, να έχουν λειτουργήσει και να έχουν αποδείξει την επιτυχία του συστήματος αυτού, το οποίο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες έχει καθιερωθεί και αποτελεί έναν από τους πυλώνες της ενεργειακής ανάπτυξης. Πιστεύουμε ότι με τη μετάβαση σε μια ελεύθερη και ανταγωνιστική αγορά, η οποία έχει ήδη αρχίσει, θα επωφεληθούν και οι πράσινες κοινότητες. Παράλληλα, άλλες εξελίξεις συνδέονται με την ψηφιοποίηση των ενεργειακών υπηρεσιών και τα έξυπνα δίκτυα. Αυτές οι υποδομές και υπηρεσίες, όταν αναπτυχθούν στο νησί, θα δώσουν την ώθηση και τη δυναμική που απαιτείται για να προωθηθούν οι ενεργειακές κοινότητες και να καθιερωθούν ως μια καθιερωμένη λύση πράσινης ενέργειας στο νησί.

Επιπλέον, το κράτος θα μπορούσε να παρέχει οικονομική και τεχνική υποστήριξη στις Ενεργειακές Κοινότητες Πολιτών, μέσω σχεδίων χορηγιών, με τη διοργάνωση σεμιναρίων και την παροχή βοήθειας από εμπειρογνώμονες, ώστε να τις βοηθήσει να αναπτυχθούν και να λειτουργήσουν με το βέλτιστο και αποτελεσματικό τρόπο.

²² Caramizaru, A., & Uihlein, A. (2020). Energy communities: an overview of energy and social innovation. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να προετοιμαστεί και να υιοθετηθεί άμεσα (CERA, Υπουργείο Ενέργειας, Βουλή) το θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο για τη δημιουργία και τη λειτουργία των Ενεργειακών Κοινοτήτων Πολιτών, προκειμένου να ολοκληρωθεί η εναρμόνιση της κυπριακής νομοθεσίας με την Οδηγία της ΕΕ 944/2019 και για να μπορέσει η Κύπρος να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά και με ακρίβεια τις προκλήσεις της ενέργειας, της ενεργειακής φτώχειας και του περιβάλλοντος, προς όφελος όλων και ιδιαίτερα των ευάλωτων ομάδων.

Συμπερασματικά, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κύπρο υπάρχουν γραφειοκρατικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μικρές ενεργειακές κοινότητες, λόγω των αυστηρών προϋποθέσεων που πρέπει να πληρούν όταν ιδρύονται ως τέτοιες. Επίσης το δαιδαλώδες δίκτυο των διοικητικών διαδικασιών σχετικά με την αδειοδότηση, έρχεται σε αντίθεση με τον κανόνα των απλουστευμένων διαδικασιών που προβλέπεται στις ευρωπαϊκές οδηγίες, και θέτει σημαντικά εμπόδια και περιορισμούς στις επενδυτικές πρωτοβουλίες. Διαπιστώνεται τέλος, δυσκολία αξιοποίησης των χρηματοοικονομικών και πληροφοριακών εργαλείων, όπως απαιτείται από το άρθρο 22 παράγραφος 4 της οδηγίας 2018/2001.

14. Συμπεράσματα

Οι ενεργειακές κοινότητες που προορίζονται ως πρωτοβουλίες συλλογικής δράσης στον ενεργειακό τομέα με τη συμμετοχή των πολιτών, έχουν αποκτήσει σημασία τις τελευταίες δεκαετίες ως εναλλακτικός τρόπος οργάνωσης της ενεργειακής αλυσίδας για να θέσουν υπό αμφισβήτηση το υφιστάμενο μοντέλο ενεργειακού εφοδιασμού. Με τη δέσμη μέτρων για την καθαρή ενέργεια που εγκρίθηκε το 2019 από την Ευρωπαϊκή Ένωση²³, οι Ενεργειακές Κοινότητες βρήκαν επίσημη αναγνώριση ως δυνητικοί παράγοντες της ενεργειακής μετάβασης προς μια ευρύτερη και πιο αποκεντρωμένη χρήση ανανεώσιμων πηγών παραγωγής ενέργειας. Σημαντικοί παράγοντες για την επιτυχή λειτουργία των ενεργειακών κοινοτήτων είναι το ενεργειακό μείγμα και η δομή της αγοράς, το θεσμικό και πολιτικό τοπίο και βέβαια η ευρύτερη κοινωνική στάση απέναντι στα περιβαλλοντικά ζητήματα και η συνεργασία μεταξύ των πολιτών²⁴.

Οι ενεργειακές κοινότητες δίνουν τη δυνατότητα στους πολίτες, τις τοπικές αρχές και τις επιχειρήσεις να συμμετέχουν ενεργά στην παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση ανανεώσιμης ενέργειας, προωθώντας έτσι την αποκέντρωση του ενεργειακού συστήματος.

Στην Ελλάδα, οι ενεργειακές κοινότητες προσφέρουν πολλαπλά οφέλη. Ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών, ενισχύουν την ενεργειακή ανθεκτικότητα των τοπικών κοινοτήτων και προωθούν τη δημιουργία θέσεων εργασίας στον τομέα της καθαρής ενέργειας. Λόγω της δυνατότητας ανάπτυξης κατανεμημένης παραγωγής, βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης και υιοθέτησης βιώσιμων πρακτικών που σχετίζονται με την ενέργεια, οι καταναλωτές παρέχουν σημαντική αξία στον μετασχηματισμό του ενεργειακού τομέα. Εάν τα ενδιαφέροντα και οι στόχοι τους είναι παρόμοια, μπορούν να ομαδοποιηθούν και να σχηματίσουν ενεργειακές κοινότητες. Οι ενεργειακές κοινότητες δίνουν τη δυνατότητα στους καταναλωτές να επιδιώκουν από κοινού τους ατομικούς και συλλογικούς οικονομικούς, περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους τους, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν στην απελευθέρωση του ενεργειακού συστήματος

²³ Clean Energy For All European Package, 2019, https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en

²⁴ Βλ. Σχετικά Sciullo A, Gilcrease GW, Perugini M, Padovan D, Curli B, Gregg JS, Arrobbio O, Meynaerts E, Delvaux S, Polo-Alvarez L, et al. Exploring Institutional and Socio-Economic Settings for the Development of Energy Communities in Europe. *Energies*, 2022; 15(4):1597. <https://doi.org/10.3390/en15041597>

από τον άνθρακα. Οι κοινωνικές ρυθμίσεις των ενεργειακών κοινοτήτων έχουν άμεση σχέση με τους διαφορετικούς φορείς, τους ρόλους και τις αλληλεπιδράσεις τους²⁵.

Η μετάβαση στις ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα απαιτεί την κατάλληλη νομοθετική ρύθμιση για την υποστήριξη και τη διευκόλυνση αυτών των πρωτοβουλιών. Πολιτικές κινήτρων, όπως ελκυστικά τιμολόγια τροφοδότησης για την τοπικά παραγόμενη ηλεκτρική ενέργεια, μπορούν να ενθαρρύνουν περισσότερους πολίτες να επενδύσουν σε εγκαταστάσεις ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Επιπλέον, οι τεχνολογικές εξελίξεις, όπως η αποθήκευση ενέργειας και τα έξυπνα δίκτυα, διευκολύνουν την ενσωμάτωση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στις κοινότητες. Οι τεχνολογίες αυτές επιτρέπουν την καλύτερη διαχείριση της τοπικά παραγόμενης ενέργειας, συμβάλλοντας έτσι στη σταθερότητα του δικτύου.

Είναι ζωτικής σημασίας να ενθαρρυνθεί η ευαισθητοποίηση και η εκπαίδευση του κοινού σχετικά με τα οφέλη των ενεργειακών κοινοτήτων. Η εμπλοκή και η συμμετοχή των κατοίκων είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η επιτυχία αυτής της μετάβασης σε πιο βιώσιμα ενεργειακά συστήματα.

Συμπερασματικά, οι ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα ανοίγουν το δρόμο για μια χωρίς αποκλεισμούς και βιώσιμη ενεργειακή μετάβαση. Προωθούν την τοπική ενεργειακή αυτονομία, ενώ παράλληλα συμβάλλουν στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Με το κατάλληλο ρυθμιστικό πλαίσιο και ισχυρή υποστήριξη, οι κοινότητες αυτές μπορούν να διαδραματίσουν ηγετικό ρόλο στην οικοδόμηση ενός καθαρότερου και πιο ανθεκτικού ενεργειακού μέλλοντος για την Ελλάδα.

Ως προς την Κύπρο, όπως επισημαίνει η αρμόδια για τον έλεγχο και τη ρύθμιση της αγοράς Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας Κύπρου, με την υιοθέτηση του πακέτου «Καθαρή ενέργεια για όλους τους Ευρωπαίους», αναμένεται «ότι οι πρώτες Ενεργειακές Κοινότητες θα μπορούν να συσταθούν σύντομα στην Κύπρο. Αυτό αποτελεί σημαντικό βήμα προς την αειφορία, καθώς οι Ενεργειακές Κοινότητες αυξάνουν την προσβασιμότητα των πολιτών στο ενεργειακό σύστημα και διευκολύνουν τη διείσδυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Το Ενεργειακό Γραφείο στοχεύει στην ανάδειξη των ευκαιριών για τις τοπικές κοινωνίες και την ανάληψη πρωτοβουλίας για το συντονισμό δράσεων»²⁶.

15. Βιβλιογραφία

- Bauwens T., Explaining the diversity of motivations behind community renewable energy, Energy Policy, Volume 93, 2016, Pages 278-290, ISSN 0301-4215, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.03.017>
- Braunholtz-Speight T, Mander S, Hannon M, Hardy J, McLachlan C, Manderson E, et al. (2018) Evolution of community energy in the UK. London: UKERC; 2018, <https://pureportal.strath.ac.uk/en/publications/the-evolution-of-community-energy-in-the-uk> [Accessed 24 May 2024].
- Campos I, PL G, Esther MG, Swantje G, Stephen H, Lars H. (2020) Regulatory challenges and opportunities for collective renewable energy prosumers in the EU. Energy Pol 2020; 138. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111212>.

²⁵ Βλ. Gjorgievski V. Z., S. Cundeva, G.E. Georghiou, Social arrangements, technical designs and impacts of energy communities: A review, Renewable Energy, Volume 169, 2021, Pages 1138-1156, ISSN 0960-1481, <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.01.078>.

²⁶ Βλ. ανακοίνωση PAEK στην επίσημη ιστοσελίδα: <https://www.cea.org.cy/energeiakes-koinotites/https://www.cea.org.cy/wp-content/uploads/2022/10/policy-brief-on-renewable-energy-communities.pdf>

- Capellan-Perez I., Johanisova N., Young J., Kunze C. (2020), Is community energy really non-existent in post-socialist Europe? Examining recent trends in 16 countries, *Energy Res. Soc. Sci.* (2020) <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.101348>
- Caramizaru, A., & Uihlein, A. (2020). *Energy communities: an overview of energy and social innovation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- CEER, (2019), *Regulatory Aspects of Self - Consumption and Energy Communities*. CEER Report June, 2019
- Gintis H., van Schaik C., Boehm C. (2015), Zoon politikon: the evolutionary origins of human political systems, *Curr. Anthropol.* (2015), <https://doi.org/10.1086/681217>.
- Gjorgievski V. Z., S. Cundeva, G.E. Georghiou, Social arrangements, technical designs and impacts of energy communities: A review, *Renewable Energy*, Volume 169, 2021, Pages 1138-1156, ISSN 0960-1481, <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.01.078>.
- Lowitzsch, J., Hoicka, C. E., & van Tulder, F. J. (2020). Renewable energy communities under the 2019 European Clean Energy Package—Governance model for the energy clusters of the future?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 122, 109489.
- Sciullo A, Gilcrease GW, Perugini M, Padovan D, Curli B, Gregg JS, Arrobbio O, Meynaerts E, Delvaux S, Polo-Alvarez L, et al. Exploring Institutional and Socio-Economic Settings for the Development of Energy Communities in Europe. *Energies*. 2022; 15(4):1597. <https://doi.org/10.3390/en15041597>
- Οι ενεργειακές Κοινότητες στην Ελλάδα και τις Λιγνιτικές Περιοχές, Ανασκόπηση εξελίξεων, https://thegreentank.gr/wpcontent/uploads/2023/10/202310_TheGreenTank_Brief_Energy_Communities4_EL.pdf
- Χατζηαργυρίου Ν., (επιστημ. Υπεύθυνος) μελέτη, Ο ρόλος των ενεργειακών κοινοτήτων στη δίκαιη ενεργειακή μετάβαση στην Ελλάδα, <https://poulantzas.gr/yliko/meleti-o-rolos-ton-energeiakon-koinotiton-sti-dikaii-energeiaki-metavasi-stin-ellada/>

Κεφάλαιο 9:

Οι επιπτώσεις της Ουκρανικής κρίσης στον Ενεργειακό Χάρτη της Ευρώπης

Ντεντάκη Ειρήνη¹
Κοινωνική Λειτουργός

Περίληψη:

Το θέμα που διαπραγματεύεται η παρούσα μελέτη είναι «οι επιπτώσεις της Ουκρανικής κρίσης στον ενεργειακό χάρτη της Ευρώπης. Οι θεματικοί άξονες επικεντρώνονται στη διερεύνηση της ανάδειξης των επιπτώσεων της Ουκρανικής κρίσης στον ενεργειακό χάρτη της Ευρώπης με σκοπό τον εντοπισμό, την καταγραφή και την κατανόηση του ενεργειακού ζητήματος. Για να έχουμε βάσιμα επιστημονικά αποτελέσματα, θα εστιάσουμε σε δύο σημαντικά ζητήματα, αφενός στις επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης και αφετέρου θα δοθούν οι προτάσεις αντιμετώπισης του τόσο σοβαρού ζητήματος από το οποίο έχει πληγεί η Ευρώπη εξαιτίας του πολέμου στην Ουκρανία. Όπως προαναφέρθηκε, σκοπός της εργασίας είναι να μελετηθεί το ενεργειακό ζήτημα σε σχέση με την Ουκρανία. Μάλιστα, τα συμπεράσματα έδειξαν ότι υπάρχουν τρόποι αντιμετώπισης του ενεργειακού ζητήματος μέσα από μια ευρωπαϊκή λύση, η οποία πρέπει να γίνει άμεσα κατά το δυνατό και ολιστικά ούτως ώστε να μην γιγαντωθεί το πρόβλημα στο μέλλον. Η μελέτη αυτή αποτελεί έναν χρήσιμο οδηγό και ουσιαστικό υλικό καθώς διαφαίνεται η χρησιμότητά της από τον τίτλο της εργασίας.

Λέξεις Κλειδιά: ενεργειακή κρίση, ουκρανική κρίση, ενεργειακό χάρτη, ενεργειακό ζήτημα, SWOT Analysis, Ευρώπη, Ουκρανία.

¹ Ντεντάκη Ειρήνη, Κοινωνική Λειτουργός, Μεταπτυχιακή Κολλεγίου Rene Descartes: Διοίκηση Μονάδων Υγείας και Πρόνοιας, Δίκαιοι και Διοίκηση της Υγείας Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Ανθρωπογεωγραφία Ανάπτυξη και Σχεδιασμός του Χώρου. Email: ententakia@yahoo.gr

1. Εισαγωγή

Δυσόμηση και πλέον χρόνια έχουν περάσει από το ξέσπασμα της υγειονομικής κρίσης του κορονοϊού και η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται αντιμέτωπη με πολλές πιέσεις, οι οποίες ζημιώνουν τους αναπτυξιακούς ρυθμούς αλλά και περιορίζουν τις προοπτικές για περαιτέρω ανάπτυξη. Σήμερα, περισσότερο από ποτέ γίνεται κουβέντα για την ενέργεια εξαιτίας του Ουκρανικού πολέμου με την Ρωσία. Όλος ο κόσμος έχει επηρεαστεί λιγότερο ή περισσότερο από αυτό το γεγονός καθώς εκτός των άλλων πλήττεται η ενέργεια με πολύ σοβαρούς κινδύνους για την ανθρωπότητα. Όλα τα αγαθά έχουν επηρεαστεί λίγο ή πολύ ως προς την ποσότητα αλλά και την τιμή τους, όπως για παράδειγμα το ηλεκτρικό ρεύμα, τα καύσιμα, το σιτάρι κλπ.

Το Ευρωπαϊκό πλαίσιο και οι Διεθνείς αγορές της ενέργειας επηρεάζονται από πολλούς παράγοντες είτε άμεσα, είτε έμμεσα. Η σπανιότητα των φυσικών πόρων αποτελεί ένα θέμα σημαντικό μέσα στα πλαίσια της οικονομικής ανάπτυξης και της ευημερίας. Η νεοκλασική οικονομική θεωρία και η ιστορία αγνοούσε τη συμβολή των φυσικών πόρων στην Παγκόσμια οικονομία που συντελέστηκε από την πρώτη βιομηχανική επανάσταση. Η εκρηκτική ανάπτυξη του 20ου αιώνα και τα σοβαρά περιβαλλοντικά ζητήματα σε συνδυασμό με την σπανιότητα των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων επιτάσσουν την ανάγκη για μια νέα μορφή περιβαλλοντικής βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης. Με την επίκληση της «κλιματικής αλλαγής» τις τελευταίες δεκαετίες φαίνεται να υπάρχει μια διεθνής εξελίξιμη πορεία προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας ΑΠΕ. Ωστόσο, οι υψηλοί ρυθμοί πληθωρισμού αυξήθηκαν τόσο από τις ενεργειακές ανατιμήσεις από τον πόλεμο της Ουκρανίας, όσο και από τις επιπτώσεις στην εφοδιαστική αλυσίδα. Έχει δημιουργηθεί ένα κλίμα αβεβαιότητας και ανασφάλειας και έτσι οι οικονομίες στην Ευρώπη βρίσκονται σε ανισορροπία.

Οι επιπτώσεις από την ενέργεια έχει διαφορές στις χώρες. Η Ευρώπη βιώνει τις περισσότερες συνέπειες καθώς η ενεργειακή της εξάρτηση από την Ρωσία είναι αξιοσημείωτη. Δημιουργούνται σοβαρές αμφιβολίες για την ενεργειακή ασφάλεια τόσο του φετινού χειμώνα αλλά και του επόμενου. Η Ελλάδα βιώνει την αύξηση των τιμών τόσο στο ηλεκτρικό ρεύμα όσο και στο φυσικό αέριο και των προϊόντων και υπηρεσιών που εξαρτούνται από αυτά. Η Κυβέρνηση προσπαθεί με διάφορες παρεμβάσεις να το περιορίσει σε ένα βαθμό. Έτσι, προσπαθεί να δίνει βοήθεια τόσο στο εισόδημα των πολιτών (επιδόματα βενζίνης, ρεύματος, κτλ.) όσο και στα έξοδα των επιχειρήσεων. Τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας είναι περιορισμένα καθώς ήδη υπάρχουν στενά δημοσιονομικά περιθώρια και ραγδαία αύξηση των ενεργειακών πηγών. Η Ευρώπη προσπαθεί αλλά καλύπτει μικρό μέρος της ζημιάς αυτής. Άρα χρειάζεται να δοθεί μια ευρωπαϊκή λύση, η οποία πρέπει να γίνει άμεσα κατά το δυνατό και ολιστικά ούτως ώστε να μην γιγαντωθεί το πρόβλημα στο μέλλον. Η ευρωπαϊκή αυτή λύση πρέπει να περιλαμβάνει τόσο την ελάφρυνση του βάρους των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων, όσο και τη διασφάλιση της αγοράς και του ελεύθερου ανταγωνισμού.

2. Ενέργεια και Ενεργειακή Κρίση

2.1 Ενέργεια - Μορφές Ενέργεια

Κάθε σύστημα που προέρχεται από την φύση και ενσωματώνει ή αποθηκεύει μια ποσότητα η οποία ονομάζεται ενέργεια. Άρα, ενέργεια είναι η ικανότητα ενός συστήματος ή ενός σώματος να παράγει έργο.

Η ενέργεια σημαίνει είτε «δύναμη δράσης», είτε «εργατικό δυναμικό», είτε «δραστηριότητα» ή «λειτουργία». Ενέργεια είναι η εγγενή ικανότητα που τα σώματα πρέπει να εκτελέσουν μια εργασία, μια αλλαγή ή μια κίνηση που οδηγεί στον μετασχηματισμό σε κάτι. Χρησιμοποιείται στην φυσική, τα οικονομικά, την τεχνολογία και την χημεία, είναι μεταβλητή

και συνδέεται με την δύναμη, την αποθήκευση, την κίνηση, τον μετασχηματισμό και την λειτουργία.

2.2 Μορφές Ενέργειας

Η ενέργεια ανάλογα με τον τρόπο που παράγεται ή αποθηκεύεται παίρνει την κατάλληλη μορφή και έτσι υπάρχουν διάφορες μορφές ενέργειας. Οι μορφές ενέργειας είναι οι παρακάτω:

Μηχανική ενέργεια (κινητική και δυναμική), ηλεκτρομαγνητική ενέργεια (ηλεκτρική, φωτεινή, ακτινοβολία), πυρηνική ενέργεια, θερμική ενέργεια, χημική ενέργεια, υλο- ενέργεια. (Tong David, 2005).

2.3 Ενεργειακές Πηγές

Οι φυσικοί πόροι – πηγές οι οποίες χρησιμοποιούνται για να αποκτηθεί η ενέργεια είναι είτε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είτε μη ανανεώσιμες ή συμβατικές. (ΑΠΕ) Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας οι οποίες μπορούν να επιφέρουν λύσεις για τα οικολογικά ζητήματα στα οποία ολόκληρη η γη αντιμετωπίζει είναι σημαντικής σημασίας και είναι οι εξής:

- Ηλιακή ενέργεια,
- Αιολική ενέργεια,
- Γεωθερμική ενέργεια,
- Υδροηλεκτρική ενέργεια,
- Βιομάζα,
- Ηλεκτρομαγνητική ενέργεια. (Tong David, 2005).

Θεωρούνται ήπιες μορφές εξαιτίας δύο βασικών χαρακτηριστικών:

- Δεν απαιτείται κάποια ενεργητική παρέμβαση. Για παράδειγμα, η εξόρυξη και η άντληση θεωρούνται «καθαρές» μορφές ενέργειας και είναι πολύ «φιλικές» προς το περιβάλλον διότι δεν αποδεσμεύουν υδρογονάνθρακες, διοξείδιο του άνθρακα ή τοξικά και ραδιενεργά απόβλητα. Επίσης, μια σημαντική μάζα που πληθυσμού θεωρεί ότι οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας μπορούν να επιφέρουν λύσεις για τα οικολογικά ζητήματα που αντιμετωπίζει η γη. (Εκπαιδευτικό Σχολικό Σύγγραμμα-Φυσική Γ' Γυμνασίου-Έτος 2001 Διδακτικά Πακέτα Φυσικής Γυμνασίου).
- Επιπρόσθετα, θεωρούνται ως εναλλακτικές πέρα από τις παραδοσιακές πηγές ενέργειας, για παράδειγμα η ηλιακή ενέργεια και η αιολική ενέργεια. Ωστόσο, οι ΑΠΕ μέσα από μελέτες που έχουν γίνει φαίνεται ότι μπορούν να είναι λύση σε περιπτώσεις εξάντλησης των αποθεμάτων των ορυκτών καυσίμων. Οι ΑΠΕ αποτελούν τη βάση του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της πράσινης ενέργειας και βασικό χαρακτηριστικό εστίασης της σχολής των οικονομικών οικονομιών που επηρεάζονται από το οικολογικό κίνημα. Η ηλιακή ακτινοβολία θεωρείται η βάση των ήπιων μορφών ενέργειας. Από την δεκαετία του 1970 και μετά, οι συνεχιζόμενες κρίσεις των πετρελαίων, η αλλοίωση του περιβάλλοντος και η ποιότητα ζωής ξεκίνησαν σαν πειραματικές εφαρμογές. (Εκπαιδευτικό Σχολικό Σύγγραμμα-Φυσική Γ' Γυμνασίου-Έτος 2001 Διδακτικά Πακέτα Φυσικής Γυμνασίου).

Οι μη ανανεώσιμες ή συμβατικές είναι εκείνες που προέρχονται από τα ορυκτά καύσιμα: στερεά (άνθρακας), υγρά (πετρέλαιο), αέρια (φυσικό αέριο), πυρηνική ενέργεια. Η χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας έχουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Άρα, είναι πολύ φιλικές ως προς το περιβάλλον, δεν πρόκειται να εξαντληθούν ποτέ, όπως συμβαίνει με τα ορυκτά καύσιμα, συμβάλλουν στην ενεργειακή αυτάρκεια μικρών και αναπτυσσόμενων χωρών και αποτελούν εναλλακτική πρόταση για οικονομία. Ακόμη, παράγουν ευέλικτη ενέργεια

ανάλογα με τις ανάγκες του πληθυσμού, δεν χρειάζεται μεταφορά σε μεγάλες αποστάσεις, ο εξοπλισμός είναι πολύ απλός όσον αφορά την κατασκευή και την συντήρηση με μεγάλο χρόνο ζωής, είναι επιδοτούμενες από τις περισσότερες κυβερνήσεις και συμβάλλουν σημαντικά στην αποκέντρωση του ενεργειακού συστήματος. Ορισμένα μειονεκτήματα είναι ο μικρός συντελεστής απόδοσης, η παροχή και η απόδοση της αιολικής, υδροηλεκτρικής και ηλιακής ενέργειας η οποία εξαρτάται από την εποχή του έτους, το γεωγραφικό πλάτος και το κλίμα, όπως και από αισθητικής άποψης δεν είναι κομψές, προκαλούν θορύβους και θανάτους πουλιών. Υπάρχει λύση καθώς η τεχνολογία εξελίσσεται και έτσι θα μπορούσαν να τοποθετηθούν σε θαλάσσιες περιοχές, ωστόσο βρίσκονται ακόμα σε συζητήσεις. Εξαιτίας τους τα υδροηλεκτρικά έργα προκαλούν έκλυση μεθανίου από την αποσύνθεση φυτών τα οποία βρίσκονται κάτω από το νερό, καθώς όπως λέγεται συντελούν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου. (www.hellasres.gr).

- **Γεωθερμική ενέργεια:** Η γεωθερμική ενέργεια είναι η ενέργεια που βρίσκεται στο εσωτερικό της γης και έχει τη μορφή θερμότητας. Τα χαρακτηριστικά της εμφανίζονται με τη μορφή ηφαιστειών, φυσικού θερμού ατμού, θερμοπιδάκων (γκείзерς) και θερμών πηγών. Οι αρχαίοι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τη γεωθερμική ενέργεια για τη θέρμανση και τη προσωπική καθαριότητα. (<https://Lyk-solea-lef.schools>).

- **Υδροδυναμική ενέργεια:** Η υδροδυναμική ενέργεια είναι η δύναμη που έχει το νερό να παράγει ενέργεια. Οι Έλληνες πριν 2.500 χρόνια χρησιμοποιούσαν το σιτάρι για να παράγουν αλεύρι. Η πρώτη μηχανή χρησιμοποίησε σαν κινητήρια δύναμη ανανεώσιμη πηγή ενέργειας. Επίσης, χρησιμοποιούσαν τα προϊόντα που προέρχονται από τη γη για τη παραγωγή ενέργειας. Ζέσταιναν τα σπίτια τους χρησιμοποιώντας τζάκια και εστίες που έκαιγαν ξύλα και μαγείρευαν με τη χρήση της φωτιάς. Κατασκεύαζαν εργαλεία, έκαναν χρήση του λαδιού ή του ζωικού λίπους για να ανάψουν τα λυχνάρια τους.

- **Βιομάζα:** Η βιομάζα ονομάζεται οποιαδήποτε υλικό παράγεται από ζωντανούς οργανισμούς για παράδειγμα το ξύλο και άλλα προϊόντα του δάσους, υπολείμματα καλλιεργειών, κτηνοτροφικά απόβλητα, απόβλητα βιομηχανικών τροφίμων κ.ά. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμο για παραγωγή ενέργειας. Η βιομάζα είναι η πιο παλιά και η πιο γνωστή ανανεώσιμη πηγή ενέργειας. Οι αγροτικοί πληθυσμοί της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής, της Ινδίας και της Ευρώπης έως και σήμερα για να μαγειρέψουν, να ζεσταθούν και για να φωτίσουν χρησιμοποιούν ξύλα, φυτικά υπολείμματα, άχυρα, πριονίδια, άχρηστους ξηρούς καρπούς, ζωικά απόβλητα, κοπριά, λίπος ζώων κ.ά. (<https://Lyk-solea-lef.schools>).

- **Αιολική ενέργεια:** Η αιολική ενέργεια είναι η ενέργεια του αέρα που έχει χρησιμοποιηθεί και σαν μηχανική ενέργεια. Έχει πάρει το όνομα της από τους αρχαίους Έλληνες όπου την είχαν ταυτίσει με το πρόσωπο του Αιόλου. Χρησιμοποιήθηκε από τους αρχαίους Αιγυπτίους για την κίνηση των ιστιοφόρων τους πριν από 5.000 χρόνια. Οι Έλληνες χρησιμοποίησαν την αιολική ενέργεια στην προκλασική εποχή ο κέρκου Ρος και αργότερα στις διήρεις ή τριήρεις. Οι Κινέζοι, οι Πέρσες, οι Έλληνες και οι Αιγύπτιοι έκαναν χρήση στην αγροτική οικονομία, στην ύδρευση και άρδευση. Φτιάχνουν ανεμόμυλους, αλέθουν το σιτάρι τους και άλλα δημητριακά. (<https://Lyk-solea-lef.schools>).

- **Θεσμικό Πλαίσιο ΑΠΕ:** Το νέο θεσμικό πλαίσιο για την ΑΠΕ (ν.4414/2016, ΦΕΚ 149 Α') θεσμοθετήθηκε το 2016. Είχε σκοπό την εναρμόνιση με τις «κατευθυντήριες Γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας (2014 – 2020)». Επιπρόσθετα, η σταδιακή ενσωμάτωση και συμμετοχή των ΑΠΕ και Σ.Η.Θ.Υ.Α. στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας με τον καλύτερο τρόπο σε επίπεδο κόστους- οφέλους τόσο για την κοινωνία, όσο και για τον καταναλωτή. (www.rae.gr). Νομοθεσία της ΕΕ για την προώθηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας. Η νομοθεσία της ΕΕ για την προώθηση των ανανεώσιμων

πηγών ενέργειας έχει εξελιχθεί σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια, 15 χρόνια περίπου. Οι ηγέτες όρισαν ως στόχο έως το 2020 ένα μερίδιο 20% της κατανάλωσης ενέργειας της ΕΕ να προέρχεται από τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Ωστόσο, το 2018 συμφωνήθηκε ο στόχος, ένα μερίδιο της τάξεως του 32% έως το 2030, να προέρχεται από τις ΑΠΕ. Οι νέες φιλοδοξίες της ΕΕ είναι τον Ιούλιο του 2021, προτάθηκε ο στόχος να φτάσει το 40% και μέχρι σήμερα γίνονται συζητήσεις. (eyroparl.eyropa.eu).

2.4 Ορισμός και Αίτια Ενεργειακής Κρίσης

2.4.1 Ορισμός Ενεργειακής Κρίσης

Η ενεργειακή κρίση μπορεί να αποδοθεί μέσα από την παγκόσμια ενεργειακή κρίση του 2021, όπου σαν κύρια χαρακτηριστικά έχει την συνεχιζόμενη μείωση της ενέργειας σε όλο τον κόσμο καθώς και την τεράστια αύξηση των τιμών της και επηρεάζει σημαντικά τις χώρες, για παράδειγμα την Ευρωπαϊκή ένωση, την Κίνα, το Ηνωμένο Βασίλειο κ.ά. (Bloomberg.com).

Ο Συνήγορος του πολίτη σε έκθεση του όσον αφορά την ενεργειακή κρίση καταγράφει ότι οι Ευρωπαϊκές πολιτικές για την ενοποίηση της αγοράς και η απελευθέρωση της ενέργειας για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής αποτελούν τον λόγο για τη δημιουργία της ευρωπαϊκής ένωσης. Προσθέτει και την Εθνική νομοθεσία η οποία έχει εναρμονιστεί με τις πολιτικές της ΕΕ ή με τη δημιουργία του Ελληνικού χρηματιστηρίου ενέργειας του 2018. Επιπρόσθετα, αναφέρεται στην στήριξη των καταναλωτών μέσα από ένα ευρύ πλέγμα μέτρων, όπου θα καταλαμβάνει το σύνολο της οικονομίας, έτσι ώστε να μειωθούν οι επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης. (m.naftemporiki.gr).

2.4.2 Αίτια της Ενεργειακής Κρίσης

Σύμφωνα με την καθημερινή, σε δημοσίευμα της, οι ανησυχίες περί της συνεχιζόμενης ενεργειακής κρίσης συνεχώς αυξάνονται και αφορούν τις τιμές του φυσικού αερίου και της ηλεκτρικής ενέργειας. Οι αυξήσεις αυτές επιφέρουν μεγάλο οικονομικό και πολιτικό κόστος σε ολόκληρη την Ευρώπη. Παραθέτει δημοσίευμα του «prolitico» το οποίο αναφέρεται στα αίτια της ενεργειακής κρίσης. Ως πρόβλημα παρουσιάζονται οι αυξημένες τιμές της ηλεκτρικής ενέργειας που έχουν ραγδαία αύξηση στην Ευρώπη και αιτία αυτού οι κινήσεις της Ρωσίας η οποία χρησιμοποιεί το φυσικό αέριο για να πλήξει τους συμμάχους της Ουκρανίας στην Ε.Ε. Οι τιμές του φυσικού αερίου συνδέονται στενά με την ηλεκτρική ενέργεια και τις τιμές της Ευρώπης. (www.Kathimerini.gr).

Ωστόσο, η κατάσταση επιδεινώθηκε λόγω των υψηλών θερμοκρασιών το προηγούμενο καλοκαίρι, διότι επηρέασαν την λειτουργία των υδροηλεκτρικών εργοστασίων. Η Γαλλία την ίδια στιγμή αναγκάστηκε να κλείσει 32 από τους 56 πυρηνικούς αντιδραστήρες της εξαιτίας της δύσκολης συντήρησής τους. Η κατάσταση χειροτερεύει λόγω του χειμώνα όπου χρειάζεται να ζεσταθεί ο πληθυσμός. Εντωμεταξύ η Gazprom ανακοίνωσε ότι σταματάει την προμήθεια φυσικού αερίου στην Ευρώπη. (www.kathimerini.gr).

Η ενεργειακή κρίση ασκεί επίδραση σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Παρατηρείται η αύξηση των τιμών του πετρελαίου και του φυσικού αερίου, ενώ η πλειοψηφία των επιχειρήσεων δείχνουν έντονη ανησυχία για την ενέργεια και πως θα διοχετευτεί. Οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν ενέργεια, πετρέλαιο και φυσικό αέριο για την διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων τους ανησυχούν και έχουν απογοητευτεί διότι οι τιμές τους αυξάνονται με ραγδαίο ρυθμό και ενδέχεται η ηλεκτρική ενέργεια να σταματήσει για μερικές ώρες κατά την διάρκεια της ημέρας. Αυτό είναι ένα θέμα που χρήζει άμεσης αντιμετώπισης εκ μέρους του πολιτικού καθεστώτος.

Στη δεκαετία του '70 η ενεργειακή κρίση είχε σχέση με την άνοδο των τιμών του πετρελαίου ενώ τη δεκαετία του 2022 αφορά το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο, τον άνθρακα και τα πυρηνικά καύσιμα.

Η ενεργειακή κρίση εμποδίζει την ανάπτυξη της οικονομίας, κατακερματίζει την αγορά παγκοσμίως, αυξάνει τις πολιτικές αναταράξεις και αυξάνει τον ανταγωνισμό των μεγάλων κρατών (μετά από τον Ουκρανικό πόλεμο). Μία αιτία της ενεργειακής κρίσης είναι η μεγάλη ζήτηση για ηλεκτρική ενέργεια μετά την ανάκαμψη από την πανδημία του κορονοϊού. Δεν άρχισε με την εισβολή των Ρώσων στα εδάφη της Ουκρανίας. Έτσι, ξεκίνησε να υπάρχει έλλειψη άνθρακα και οι τιμές του, σε συνδυασμό με την αύξηση του πετρελαίου και του φυσικού αερίου, αυξήθηκαν κατακόρυφα. Αφού οι τιμές του πετρελαίου και του φυσικού αερίου αυξάνονταν διαρκώς, η Ρωσία είχε την δυνατότητα να πωλήσει το φυσικό αέριο στην Ευρώπη αλλά δεν το έκανε απλά επιδίωκε να αυξήσει τις τιμές ενώ το Κρεμλίνο έστρωνε το χαλί για έναν νέο πόλεμο(www.ot.gr/).

Εν συνεχεία, η ενεργειακή κρίση μπορεί να προέρχεται από πολιτικές ανακατατάξεις και δυσχέρειες στο εσωτερικό μιας χώρας. Συχνά, υπάρχουν τεταμένες καταστάσεις στο πολιτικό καθεστώς με αποτέλεσμα να δημιουργείται και να αναπτύσσεται μια κρίση που αφορά πολλούς πολιτικούς και κοινωνικούς τομείς (και στην προκειμένη περίπτωση η ενεργειακή κρίση). Μια ενεργειακή κρίση δύναται να επηρεάσει ένα κράτος και κατ' επέκταση τρίτες χώρες που ανταγωνίζονται οδηγώντας τελικά στην θυματοποίησή τους. Μπορεί, επίσης, οι συγκεκριμένες χώρες να μην είναι κατάλληλα προετοιμασμένες και να είναι αδύναμες μπροστά σε μια επερχόμενη ενεργειακή κρίση. Άλλος ένας παράγοντας που ευθύνεται για την ενεργειακή κρίση είναι οι πολιτικοί σχεδιασμοί και ενέργειες των κρατών που θέτουν ως βασική προτεραιότητα το οικονομικό κέρδος, την ανάκαμψη της οικονομίας και την προάσπιση των πολιτικών τους συμφερόντων και δικαιωμάτων αφού υπονομεύεται ένα αδύναμο (πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά) κράτος. (Χατζημήτρου, 2022).

3. Ενεργειακή Κρίση και Γεωπολιτικές Επιπτώσεις

Υπάρχουν βασικοί παράγοντες που έχουν ισχυρό αντίκτυπο και επηρεάζουν την εμφανισθείσα κρίση της ενέργειας που παρατηρείται στον 20ο αιώνα. Αρχικά, η κατάρρευση της ανάγκης για ενέργεια που αναδύθηκε από την πανδημία Covid-19 οδήγησε την πλειοψηφία των εταιρειών να ελαχιστοποιήσουν την παραγωγή ενέργειας με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν δυσκολίες στον εφοδιασμό και στην αποθήκευση της ενέργειας. Έπειτα, ένας δεύτερος ισχυρός παράγοντας που επηρέασε την ενεργειακή κρίση είναι η υπολειτουργία των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπολειτουργίας των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας είναι η μείωση της ευρωπαϊκής αιολικής ενέργειας (καλοκαίρι χωρίς ανέμους). Αξίζει να επισημανθεί ότι οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας δεν γίνεται να καλύψουν τις ανάγκες των Ελλήνων για ενέργεια επειδή δεν υπάρχει η δυνατότητα αποθήκευσης ηλεκτρικής ενέργειας. (Hutter & Weber, 2022).

Εν συνεχεία, η Ρωσία δεν κατάφερε να καλύψει τις ελλείψεις φυσικού αερίου στην αγορά, που ουσιαστικά αποτελούσε έναν σημαντικό προμηθευτή ηλεκτρικής ενέργειας αφού υπήρχε μεγάλη ζήτηση για ενέργεια. Άλλος βασικός παράγοντας που επηρέασε την ενεργειακή κρίση ήταν η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης πολιτικής ενεργειακής ασφάλειας από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτή η πολιτική θα συμπεριλάμβανε το φυσικό αέριο και την απόσταση από το αέριο της Ρωσίας. Τέλος, η ενεργειακή κρίση εντείνεται λόγω των Ουκρανικών γεωπολιτικών εξελίξεων που διαφαίνονται στο προσκήνιο της παγκόσμιας κοινότητας. Η αύξηση των πρώτων υλών, η αύξηση του πετρελαίου και η άνοδος της τιμής του φυσικού αερίου αναπτύσσουν μια ατμόσφαιρα ανασφάλειας που δεν υπόσχεται την ανάπτυξη

των κατασκευαστικών έργων εντός της τοπικής κοινότητας από το Υπουργείο Υποδομών. Αξιόλογο αποτελεί ότι οι χώρες που «πλήττονται» από την εμφανισθείσα ενεργειακή κρίση λαμβάνουν νέα μέτρα για τον περιορισμό της και την ανάκαμψη της οικονομίας των χωρών. (Φωκιάνου-Μαλαβέτα, 2004).

4. Νομοθετικό Πλαίσιο των Κρατών που σχετίζονται με την Ενέργεια

Όλοι γνωρίζουμε από την καθημερινότητά μας ότι η ενέργεια αποτελεί ένα από τα πιο θεμελιώδη στοιχεία της ανθρώπινης ζωής που κινεί τα νήματα και εξελίσσει την ανθρωπότητα. Η ενέργεια αποτελεί ένα αγαθό απολύτως αναγκαίο για την συνέχεια της ανθρώπινης ζωής και ένα αγαθό που εξασφαλίζει ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής. Ακόμη, η ενέργεια κινεί το νήμα της οικονομίας και την ίδια την κοινωνία. Καλύπτει αναρίθμητες ανάγκες των ανθρώπων και χρησιμοποιείται για την οικονομική ανάπτυξη των κρατών αφού αποτελεί τον βασικότερο παράγοντα για την ανάπτυξη διεθνών και τοπικών σχέσεων. Αρχικά, υπήρχε κρατικό μονοπώλιο της ενέργειας ανά γεωγραφική περιφέρεια ή σε όλη την επικράτεια που δραστηριοποιούνταν στον ενεργειακό τομέα. (Τριανταφυλλίδου, 2021).

Στα τέλη του δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου διαμορφώθηκε μια ενεργειακή πολιτική διαμέσου της κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα της Ευρώπης του 1951. Ο απώτερος στόχος της αγοράς άνθρακα και χάλυβα ήταν η οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οικονομικής ανάπτυξης είναι η Γαλλία στον τομέα της ενέργειας που ουσιαστικά σημείωσε ανοδική τάση και θεμελίωσε το δημόσιο δίκαιο του γαλλικού πληθυσμού. Αργότερα, γύρω στο 1957 έγινε η σύναψη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (Euratom) με 6 κράτη της Ευρώπης με στόχο να επιτευχθεί ειρήνη (Peace through energy). Οι επικρατούσες κοινωνικές περιστάσεις οδήγησαν τις χώρες να παρέμβουν κοινωνικά για να ανταποκριθούν στις ανάγκες του πληθυσμού. Ακόμη, η κατάργηση του μονοπωλίου είχε ως συνέπεια να αναπτυχθεί μια ενότητα στην αγορά ενώ υπήρχε ανταγωνισμός και αυτό αποτέλεσε μια ισχυρή φιλοδοξία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. (Τριανταφυλλίδου, 2021).

Παρόλο που υπήρχαν ορισμένες κρίσεις του πετρελαίου το 1970, η πολιτική της ενέργειας δεν αποτέλεσε ρυθμιστικό παράγοντα για το κοινοτικό δίκαιο με συνέπεια το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων να προβεί στην αναγνώριση του έθνους στον τομέα της ενέργειας και δεν άφησε να ανακατευτεί η κοινότητα. Το 1987 έγινε η ρύθμιση της ενέργειας και του φυσικού αερίου μέσω της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης ελεύθερα και ανταγωνιστικά ενώ με τη συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992 πραγματοποιήθηκε η εισαγωγή ρυθμίσεων για μία κοινοτική ενεργειακή πολιτική στον ενεργειακό τομέα. Μέσω, ακόμη, της Συνθήκης της Λισαβόνας το 2009, η Ευρωπαϊκή Ένωση κατόρθωσε να λάβει μέτρα και να ασκήσει πολιτικές για την ενέργεια. Τώρα, το 1996, η κοινότητα είχε εκδώσει ένα ενεργειακό παράγωγο που συνέβαλε στην ρύθμιση της αγοράς.

Τα μέτρα είχαν ως βασικό στόχο να καλύψουν την ευρωπαϊκή πολιτική ενέργεια όπως για παράδειγμα την ασφάλεια εφοδιασμού, την απόδοση και εξοικονόμηση ενέργειας, τα ενεργειακά δίκτυα και την αγορά ενέργειας. Η Οδηγία 96/92/EK που αφορά την εσωτερική αγορά ενέργειας και η Οδηγία 98/30/EK που αφορά την αγορά φυσικού αερίου συνιστούν τα πρώτα μέτρα. Αργότερα, η αγορά ενέργειας ρυθμίστηκε με πιο αυστηρά μέτρα. Το 2003 έγινε η διαμόρφωση των Κανονισμών και των Οδηγιών της ενέργειας. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την Οδηγία 2003/54/EK που αφορά την εσωτερική αγορά ενέργειας και την Οδηγία 2003/55/EK που αφορά την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου. Έπειτα, καταργείται η Οδηγία 98/30/EK, η πρόσβαση στο δίκτυο φυσικού αερίου και η Απόφαση 2003/796/EK που αφορά την ρύθμιση της ενέργειας και του φυσικού αερίου.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, στην προσπάθεια της να επιτευχθούν τα σπουδαιότερα αποτελέσματα για την ενέργεια, προέβη στην έκδοση μιας νομοθετικής ρύθμισης για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Όμως οι ευρωπαϊκοί κανόνες δεν ενσωματώθηκαν από τα κράτη και οι αγορές στην ενέργεια έγιναν με μεγάλες διαφορές. Για αυτό το λόγο, το 2009 ψηφίστηκαν νέα μέτρα για το φυσικό αέριο και την ηλεκτρική ενέργεια. Πιο ειδικά, τα μέτρα αφορούν τον Κανονισμό (ΕΚ) 713/2009 για την ίδρυση Οργανισμού Συνεργασίας των Ρυθμιστικών αρχών Ενέργειας, τον Κανονισμό (ΕΚ) 714/2009 για τις διασυνοριακές ανταλλαγές ενέργειας, και την κατάργηση του Καν. (ΕΚ) 1228/2003, τον Καν. (ΕΚ) 715/2009 σχετικά με τα δίκτυα φυσικού αερίου. Ακόμη, καταργείται ο Κανονισμός (ΕΚ) 1775/2005, η Οδηγία 2009/72/ΕΚ για την αγορά ενέργειας, η Οδηγία 2003/54/ΕΚ30, η Οδηγία 2009/73/ΕΚ για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και η Οδηγία 2003/55/ΕΚ. Με λίγα λόγια, ο αγοραστής έχει την δυνατότητα να προβεί σε προστιτές αγορές που τον συμφέρουν οικονομικά. (Τριανταφυλλίδου, 2021).

4.1 Ο Ιστορικός Ρόλος της Ενέργειας στην Ευρωπαϊκή Ενοποίηση

Η Ουκρανία έχει αναπτύξει ένα ισχυρό μέτωπο απέναντι στην μαζική καταστροφή που έχει προκληθεί από τις συγκρούσεις διότι έχει την δυνατότητα να παράγει μεγάλες ποσότητες ηλεκτρικής ενέργειας, ακόμα περισσότερη από αυτή που χρειάζεται. Αυτό είναι μια μεγάλη ευκαιρία για την Ευρώπη και για το Κίεβο διότι επικρατεί ο φόβος ότι η Μόσχα θα χρησιμοποιήσει την ενέργεια ως ένα όπλο. Από το 2017, η Ουκρανία προσπαθεί να ξεφύγει από την ηλεκτρική ενέργεια της Ρωσίας και ο Πούτιν διευκόλυνε αυτό το εγχείρημα. Μετά την διαμάχη, η αναζήτηση για ενέργεια από την Ουκρανία έχει μειωθεί με αποτέλεσμα να χαθεί η δυναμικότητά της. Μια επιτυχής ενέργεια είναι η εξαγωγή ηλεκτρικής ενέργειας στην Ευρώπη και τα προσδοκώμενα έσοδα να χρησιμοποιηθούν για την ανασυγκρότηση του κράτους της Ουκρανίας. (Στασινόπουλος, 2005).

Όπως προαναφέρθηκε, η ενέργεια είναι ένα πολύ σημαντικό αγαθό διότι χρησιμοποιείται για την θέρμανση, τις ενεργειακές μεταφορές, τον φωτισμό, τις αγροτικές εργασίες, τις βιομηχανικές διεργασίες και την επιστήμη. Η ενέργεια θεωρείται, επίσης, απαραίτητη για την κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων σε πολλούς τομείς (Κασίνης & Πιριπίτση, 2010). Για να εξασφαλιστεί η επάρκεια σε ενέργεια, οφείλουμε να χρησιμοποιούμε την ενέργεια ορθολογικά διότι μπορεί να εξαντληθεί. Γύρω στην δεκαετία του 70 ξέσπασαν οι αρχικές κρίσεις της ενέργειας και λήφθηκαν τα πρώτα μέτρα. Η ανάγκη για την εφαρμογή μιας οικολογικής πολιτικής, τα προβλήματα που προκύπτουν στο φυσικό περιβάλλον, η κλιματική αλλαγή δημιουργούν την ανάγκη για μια κοινή ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική που ουσιαστικά άρχισε το 1951 και χωρίζεται σε δύο περιόδους (1950-1985). (Ohliger, 2016).

4.2 Ρωσία και Ουκρανία στον Ευρωπαϊκό Χάρτη της Ενέργειας, πριν τον Πόλεμο

Η σχέση Ουκρανίας και Ρωσίας αποτελεί μια συμβίωση που έχει μεγάλη διάρκεια. Λόγω της κοντινής γεωγραφικής τους θέσης, της κοινής τους κουλτούρας, των κοινών παραδόσεων, της κοινής νοοτροπίας, της κοινής ιστορίας και των πολιτιστικών, ιστορικών, πολιτικών και οικονομικών δεσμών βρίσκονται σε μια στενή αλληλεξάρτηση σε διάφορους τομείς. Θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η Ρωσία θέτει ως κυρίαρχο στόχο να ενσωματώσει την Ουκρανία στην επιρροή της. Όμως, η Ουκρανία έκανε την επιλογή της. Μετά το δημοψήφισμα του 1991, η Ουκρανία επιθυμεί να αποσυνδεθεί πολιτικά και στρατιωτικά από τη Ρωσία. Λόγω, όμως, της μακροχρόνιας σχέσης τους, τη μεγάλη ύπαρξη ανθρώπων που μιλάνε ρωσικά, την μεγάλη οικονομική εξάρτηση και την εξάρτηση από την ενέργεια δυσκολεύεται να απεξαρτηθεί. Ακόμη,

ήταν πιστευτό, ότι αν η Ουκρανία απεξαρτηθεί από την Ρωσία θα μπορέσει να γίνει οικονομικά ανεξάρτητη. Αλλά, η μικρή προσβασιμότητα στην δυτική αγορά και οι υποδομές της ενέργειας που σχετίζονται με την Ρωσία δημιούργησαν μια οικονομική εξάρτηση. Η Ρωσία αποσπούσε σχεδόν το 60% των Ουκρανικών εξαγωγών ενώ η Ουκρανία κάλυπτε τις ανάγκες της κατά 90% στο πετρέλαιο και 60% στο φυσικό αέριο από την Ρωσία. Ένας από τους βασικότερους στόχους του Ουκρανικού κράτους είναι η ανεξαρτησία του έθνους και η απομάκρυνση από την ρωσική σφαίρα επιρροής.

4.3 Επιπτώσεις της Ενεργειακής Κρίσης στην Ευρώπη

Στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια παρατηρήθηκε η άνοδος της παράνομης υλοτομίας και ξυλείας, αφού οι άνθρωποι των χωρών αυτών δεν είχαν χρήματα για πετρέλαιο θέρμανσης και ρεύμα. Έτσι, δημιουργήθηκαν μεγάλες χερσαίες εκτάσεις και βουνά από την παράνομη ξυλεία και κατ' επέκταση σημειώθηκαν μεγάλες πλημμύρες, διότι η γη δεν μπορούσε να συγκρατήσει το νερό. Πέρα από αυτά, οι πλημμύρες επεκτάθηκαν στους πράσινους χώρους και στα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα να καταστραφεί το περιβάλλον. (Τόμπρου, 2016).

Η παράνομη υλοτομία δεν έγινε για πολιτικό συμφέρον αλλά έγινε από πολίτες άνεργους και οικονομικά αδύναμους που στρέφονταν σε αυτή για να αντεπεξέλθουν στην ακρίβεια του ρεύματος και του πετρελαίου. Ακόμη, σε πολλά σπίτια η θερμοκρασία ήταν κάτω από το κανονικό με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να κρυώνουν, να ασθενούν και να ζούνε σε χαμηλές κλιματολογικές συνθήκες. Χωρίς την κατάλληλη θέρμανση στο σπίτι αυξάνονται τα καρδιακά επεισόδια και το άσθμα από την άνοδο της πίεσης του αίματος. Στην Ευρώπη, την Μ. Βρετανία, την Ιρλανδία, την Πορτογαλία, την Ιταλία, την Ισπανία και στην Ελλάδα, έγκυρες μελέτες έδειξαν ότι η χαμηλή θερμοκρασία στο σπίτι κατά την διάρκεια του χειμώνα αύξησε το ποσοστό θνησιμότητας πάνω από 65 έτη. Όλες αυτές οι χώρες έχουν πολλούς φτωχούς ανθρώπους που προσπαθούν να αντεπεξέλθουν στην ενεργειακή κρίση.

Το σπίτι του ανθρώπου είναι ο χώρος όπου ένας άνθρωπος επιθυμεί να χαλαρώσει και να αποβάλλει το άγχος. Όμως, τα οικονομικά προβλήματα και τα προβλήματα θέρμανσης επιβαρύνουν την ψυχολογική οντότητα του ατόμου, αυξάνουν το στρες και προκαλούν πανικό και πίεση. Όχι μόνο αυτό, αλλά η ενεργειακή κρίση είχε και έχει αντίκτυπο και στην ψυχική υγεία (και κυρίως στις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού και στα μικρά παιδιά). Όπως προαναφέρθηκε, στα μικρά παιδιά επηρεάζεται η επίδοση τους στο σχολείο, ο χαρακτήρας και τα συναισθήματά τους και η σωματική τους ακεραιότητα. Πολλοί άνθρωποι που ζούνε στην Ευρώπη δεν έχουν οικονομική άνεση και δε μπορούν να διαθέσουν πολλά χρήματα για την διατροφή των παιδιών τους. (Τόμπρου, 2016).

4.4 Επιπτώσεις της Ενεργειακής Κρίσης στην Ελλάδα

Η ενεργειακή κρίση έχει πολύ σοβαρές επιπτώσεις στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στο περιβάλλον (περιβαλλοντικές επιπτώσεις). Για παράδειγμα, έχει αυξηθεί η παράνομη υλοτομία με συνέπεια να πλήττονται τα ορεινά μέρη της πατρίδας μας, τα δάση, τα αστικά πάρκα και τα πράσινα οικοσυστήματα. Πολλοί άνθρωποι δεν είχαν την δυνατότητα να πληρώσουν τους λογαριασμούς ηλεκτρικού ρεύματος και πετρελαίου με αποτέλεσμα να στραφούν στα τζάκια και στις ξυλόσομπες. Ακόμη, αυξήθηκε η αιθαλομίχλη τον χειμώνα που είναι ιδιαίτερα αποπνικτική στα αστικά κέντρα και στις αγροτικές περιοχές. Οι άνθρωποι, τώρα, θα στραφούν στις φυσικές πηγές θέρμανσης επειδή η ηλεκτρική ενέργεια έχει μεγάλο κόστος και επειδή συνεχίζεται η οικονομική κρίση.

Η ενεργειακή κρίση δεν άφησε ανεπηρέαστη τον τομέα της υγείας αφού αρκετοί άνθρωποι βίωσαν τις επιζήμιες επιπτώσεις της στην ζωή τους. Το φαινόμενο, δηλαδή, της ενεργειακής κρίσης επηρέασε την θνησιμότητα καθώς σημειώθηκαν πολλοί θάνατοι ανθρώπων. Αρκετοί άνθρωποι πέθαναν από έλλειψη ζέστης στα σπίτια τους αφού δεν είχαν τρόπους να θερμανθούν. Η έλλειψη θέρμανσης είχε μεγάλο αντίκτυπο στην υγεία των ανθρώπων, κυρίως στους ανθρώπους που υπέφεραν από αναπνευστικές λοιμώξεις, καρδιακές παθήσεις, άσθμα κτλ. Εδώ στον τόπο μας, αρκετοί άνθρωποι των ευάλωτων και ευπαθών ομάδων (πάνω από 65 ετών) πέθαναν από έλλειψη ζέστης. Γενικά, οι Έλληνες είναι φτωχός λαός και η ενεργειακή κρίση σημάδεψε αρνητικά την υγεία και την θνησιμότητα του ελληνικού λαού. Δεν ήταν λίγα τα περιστατικά του θανάτου ανθρώπων που πέθαναν από ρύπανση της ατμόσφαιρας στο εσωτερικού των σπιτιών (ακατάλληλα υλικά για θέρμανση). Συνεπώς, το ελληνικό κράτος οφείλει να μεριμνήσει για την καταπολέμηση του φαινομένου της ενεργειακής κρίσης που βρίσκεται σε μια διαρκή άνοδο. Το κράτος, μάλιστα, πρέπει να αναζητήσει τα βαθύτερα πολιτικά και κοινωνικά αίτια της ενεργειακής κρίσης. (Τόμπρου, 2016).

Ορισμένα μέτρα που θα μπορούσε να λάβει το ελληνικό κράτος για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης είναι η μείωση της τιμής του πετρελαίου θέρμανσης μέχρι να αναβαθμιστούν τα κτίρια, η ανάπτυξη κονδυλίων για τους οικονομικά αδύναμους ανθρώπους και η παροχή επιδομάτων στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες. Ένα, ακόμη, σημαντικό βήμα για την ενεργειακή ανάκαμψη του ελληνικού κράτους είναι η συμμετοχή των ανθρώπων στο πρόγραμμα «Εξοικονομώ». Έπειτα, η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας θα ήταν ένα αποτελεσματικό μέτρο για την εξάλειψη της ενεργειακής κρίσης αφού οι άνθρωποι θα αποδεσμεύονταν από τους φόρους και τους λογαριασμούς ρεύματος. Αλλά, η Ελλάδα είναι πολύ πίσω στον συγκεκριμένο τομέα και οι Α.Π.Ε είναι πολύ ακριβές.

Θα ήταν πολύ δυσμενές να παραλείψουμε τις επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης στο περιβάλλον. Όλοι γνωρίζουν ότι η ενεργειακή κρίση είναι ένα παγκόσμιο κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο αλλά οφείλουμε να ξέρουμε ότι είναι και μια απόρροια της οικονομικής κρίσης. Επειδή οι άνθρωποι δεν έχουν την δυνατότητα να πληρώσουν για πετρέλαιο θέρμανσης και ρεύμα και επειδή έχουν αυξηθεί οι τιμές του πετρελαίου, οι άνθρωποι στρέφονται σε άλλες πηγές ενέργειας για μαγείρεμα όπως το ξύλο, το άχυρο, το κάρβουνο, η κοπριά, αλλά και στην καύση ορυκτών καυσίμων γενικότερα. Η καύση των εναλλακτικών μορφών ενέργειας που διατυπώθηκαν προηγουμένως, απελευθερώνει διοξείδιο του άνθρακα, μόλυβδο, μεθάνιο, άζωτο, διοξείδιο του θείου και άλλα επιβλαβή αέρια που είναι επιζήμια για την ατμόσφαιρα και για τους ανθρώπους. Η καύση τους, δηλαδή, κάνει πιο έντονη την ρύπανση του αέρα, επιβαρύνει την ατμόσφαιρα με επικίνδυνες ουσίες και αυξάνει το φαινόμενο του θερμοκηπίου με αποτέλεσμα την εμφάνιση της κλιματικής αλλαγής.

Ακόμη, η απελευθέρωση επιβλαβών ουσιών στην ατμόσφαιρα έχει ως βασική συνέπεια την δημιουργία αιθαλομίχλης στις αστικές πόλεις τον χειμώνα που συνοδεύεται και από μια οσμή που καθιστά την ατμόσφαιρα ιδιαίτερα αποπνικτική. Η καύση επιβλαβών ουσιών δημιουργεί αναπνευστικά προβλήματα στους ανθρώπους με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να χάνουν τις ζωές τους. Θα ήταν αξιόλογο να πούμε ότι η αποδάσωση έχει αυξηθεί λόγω της οικονομικής κρίσης. Οι άνθρωποι αδυνατούν να ξοδέψουν χρήματα για θέρμανση και μαγείρεμα και στρέφονται στην χρήση ξύλου για το τζάκι τους. Συνεπώς, μειώνονται οι λογαριασμοί ρεύματος και με αυτό τον τρόπο καλύπτονται οι βασικές ανάγκες των ανθρώπων για θέρμανση και μαγείρεμα. (Τόμπρου, 2016).

5.Ενεργειακή Εξάρτηση και Οικονομία

5.1. Ενεργειακή εξάρτηση από το Πετρέλαιο – Εισαγωγές / Εξαγωγές – Αποθηκευτικοί Χώροι

Το πετρέλαιο αποτελεί μια από τις σημαντικότερες πηγές ενέργειας διότι χρησιμοποιείται κυρίως για θέρμανση. Έχει σημαντικό μερίδιο στον παγκόσμιο ενεργειακό χάρτη και αυξάνεται διαρκώς η κατανάλωση του από τους ανθρώπους παρόλο που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το φυσικό αέριο και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Το πετρέλαιο χρησιμοποιείται ευρέως από τους ανθρώπους λόγω της ανάπτυξης της οικονομίας, δηλαδή, η κατανάλωση και παραγωγή του έχει αυξηθεί πολύ. Βέβαια, η ανάπτυξη του συντελείται πιο αργά από παλιά επειδή αλλάζει η πολιτική ενέργειας των χωρών που βρίσκονται υπό ανάπτυξη. Το πετρέλαιο φτάνει στο 33% στην παγκόσμια κατανάλωση.

Το μεγαλύτερο απόθεμα πετρελαίου βρίσκεται στην Μέση Ανατολή σε ποσοστό 48,1% . Έπειτα, μεγάλες ποσότητες βρίσκονται στην Αμερική, στον Καναδά δηλαδή (10,6%) και τη Βενεζουέλα (17,9%) και την πρώην Σοβιετική Ένωση (7,7%), με κυρίαρχο τη Ρωσία. Μελλοντικά, η Μέση Ανατολή θα αποτελεί την σημαντικότερη πηγή πετρελαίου για την Ευρώπη. Εκτιμάται ότι τα αποθέματα πετρελαίου θα είναι πολλά διότι οι επιστήμονες ανακαλύπτουν κοιτάσματα σε περιοχές που δεν έχουν εξερευνηθεί και αναπτύσσονται νέα τεχνολογικά μέσα εξόρυξης του πετρελαίου. Μάλιστα, η παραγωγή πετρελαίου εξαρτάται από την διαθεσιμότητα των αποθεμάτων και η τεχνολογία και οι γεωπολιτικές συνθήκες ασκούν επίδραση. (Παναγιωτίδου, 2012).

Παγκοσμίως, η εξάρτηση από το πετρέλαιο κυμαίνεται στο 60% έως το 70% και μελλοντικά θα αυξηθεί επειδή αυξάνεται η ζήτηση και μειώνονται τα εγχώρια αποθέματα. Η Ευρώπη εισάγει το 80% του πετρελαίου που καταναλώνει ενώ η Νορβηγία παράγει μεγάλα ποσά στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2,3%). Το μεγαλύτερο μερίδιο εισαγωγής πετρελαίου προς την Ευρώπη το 2011 είναι από τις χώρες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης (6,039 MMbbl/d), τη Μέση Ανατολή (2,543 MMbbl/d) και την Βόρεια και Δυτική Αφρική (1,001 και 1,159 MMbbl/d αντίστοιχα). Η Ευρώπη έχει άμεση εξάρτηση από τις εισαγωγές πετρελαίου και μελλοντικά θα εξαρτάται περισσότερο μέχρι το 2030. Μέχρι το 2030 οι εισαγωγές πετρελαίου θα αυξηθούν κατά 40%, κάτι που αποτελεί πρόβλημα για την Ευρώπη και την Ανατολική Ασία. (Παναγιωτίδου, 2012).

5.2 Ενεργειακή Εξάρτηση από το Φυσικό Αέριο – Αποθήκευση – Έργα Υποδομής

Παραμένει γνωστό ότι το φυσικό αέριο μεταφέρεται με χερσαίους αγωγούς, κάτι που περιορίζει την αγορά φυσικού αερίου της Ευρώπης από την Ρωσία. Όμως, επειδή η Ρωσία είναι κοντά και έχει δίκτυο αγωγών, μπορεί και προμηθεύει φυσικό αέριο στην Ευρώπη. Η εξάρτηση της Ευρώπης από την Ρωσία για την προμήθεια φυσικού αερίου έχει αναδείξει σημαντικά ενεργειακά θέματα. Έτσι, αν η Ρωσία κάνει χρήση φυσικού αερίου για την ανάδειξη εξωτερικής πολιτικής, η Ευρώπη θα έχει λόγο για να ανησυχεί. Η Ευρώπη είναι ο μεγαλύτερος εισαγωγέας ενέργειας παγκοσμίως (το 84% του πετρελαίου και το 64% του φυσικού αερίου) και η κατανάλωση του είναι σε ποσοστό 25% το 2010 και αναμένεται να φτάσει σχεδόν το 30% το 2030. (Παναγιωτίδου, 2012).

Σε σύγκριση με το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο είναι καλύτερα κατανομημένο στις διάφορες χώρες. Η Μέση Ανατολή διαθέτει τα μεγαλύτερα αποθέματα φυσικού αερίου (38,4%), κυριαρχεί το Ιράν και το Κατάρ ενώ οι χώρες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης έχουν τη δεύτερη

θέση (35,8%) με κυρίαρχους τη Ρωσία και το Τουρκμενιστάν. Η Ευρώπη, ακόμη, διαθέτει μεγάλες ποσότητες φυσικού αερίου.

Οι σημαντικότεροι προμηθευτές φυσικού αερίου της Ευρώπης είναι η Ρωσία, η Νορβηγία και η Αλγερία. Η Νορβηγία ως μέλος της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Περιβάλλοντος (ΕΕΑ) δεν βλάπτει την τροφοδοσία της Ευρώπης αλλά θα υπάρξει μεγάλη εξάρτηση από την Ρωσία. (Παναγιωτίδου, 2012).

Η αποθήκευση φυσικού αερίου παίζει σπουδαίο ρόλο στην αγορά ενέργειας διότι η κατανάλωση του αυξάνεται διαρκώς από τους ανθρώπους. Η μεταφορά φυσικού αερίου, ανεξαρτήτως τύπου, μπορεί να γίνει αποδοτικά, οικονομικά και ποιοτικά ώστε να διασφαλιστεί η απρόσκοπτη τροφοδοσία των καταναλωτών (οικιακοί, εμπορικοί) σε περίπτωση εμφάνισης εφοδιαστικής κρίσης. Η ανάγκη για αποθήκευση φυσικού αερίου είναι πολύ σημαντική διότι επιτυγχάνεται η προσαρμογή του εφοδιασμού ανάλογα με την χρονική περίοδο, βελτιώνονται οι υποδομές μεταφοράς, η παραγωγή και η ασφάλεια εφοδιασμού. (Παναγιωτίδου, 2012).

5.3 Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας

Οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι οι ανεξάντλητες και άφθονες πηγές ενέργειας που υπάρχουν στο φυσικό περιβάλλον. Οι άνθρωποι έκαναν συχνή αυτών των πηγών πριν χρησιμοποιήσουν ορυκτά καύσιμα. Η συχνή και καθημερινή χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας δε μολύνει το φυσικό περιβάλλον, προσφέρουν πλούτο στο ενεργειακό ισοζύγιο, μειώνουν την εξάρτηση από την χρήση πετρελαίου, ενδυναμώνουν την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού και βελτιώνουν την περιβαλλοντική ποιότητα αφού η ενέργεια μολύνει το περιβάλλον.

Παρακάτω θα αναφέρουμε τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Ο ήλιος - ηλιακή ενέργεια, τα ενεργητικά παθητικά ηλιακά συστήματα και τα φωτοβολταϊκά. Ο ήλιος παράγει φως, θερμότητα και ακτινοβολία που συνιστούν βασικές και σημαντικές μορφές ενέργειας και χρησιμοποιούνται ευρέως από τους ανθρώπους. Ο ήλιος, δηλαδή, παράγει ενέργεια που χρησιμοποιείται εκτενώς από τους ανθρώπους και δεν βλάπτει το φυσικό περιβάλλον. Όμως, το μοναδικό και αποκλειστικό μειονέκτημα είναι η το κόστος εγκατάστασης για τη χρήση φωτοβολταϊκών συστημάτων σε εδάφη. (Χρυσόχοου, 2022).

Ο άνεμος - αιολική ενέργεια. Η ενέργεια που παράγεται από τον άνεμο συνιστά μία ασφαλή και παραγωγική μορφή ενέργειας που εξασφαλίζει οικονομική, τεχνολογική και κοινωνική ανάπτυξη. Μέσω αυτής επιτυγχάνεται η αποφυγή της κλιματικής αλλαγής και προσφέρει μια σειρά από προσοδοφόρα οικονομικά και περιβαλλοντικά πλεονεκτήματα στους χρήστες της. (Χρυσόχοου, 2022). Η υδραυλική ενέργεια κάτω των 10 MW αποτελεί μια από τις παλιότερες μορφές ενέργειας για την παραγωγή μηχανικής και ηλεκτρικής ενέργειας αλλά αποτελεί το κλειδί για την ανάπτυξη της οικονομίας μιας χώρας. (Χρυσόχοου, 2022).

Η μεγάλη και μικρή γεωθερμική ενέργεια είναι μια ήπια και φυσική μορφή ενέργειας που πηγάει από τα ενδότερα της γης και βρίσκεται στην μορφή ατμού και νερού. Τέλος, η βιομάζα, πηγάει από την παραγωγή βιοκαυσίμων, δασικών υπολειμμάτων και βιομηχανικών αγροτικών (φυτικών και ζωικών) αποβλήτων. Προέρχεται από το ξύλο, σκουπίδια, από λύματα και καλλιέργειες και συνιστά μια από τις σπουδαιότερες μορφές ενέργειας που έχει πολλά οφέλη για τους ανθρώπους. Μια τελευταία είναι το θαλάσσιο νερό, η ενέργεια του ωκεανού. (Σταυρίδη & Παπασταματάκη, 2017).

Ορισμένα πλεονεκτήματα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (άφθονες και ανεξάντλητες πηγές ενέργειας) είναι ότι αντικαθιστούν τις συμβατικές εξαντλήσιμες πηγές ενέργειας, επεκτείνονται τοπικά και περιφερειακά, ελαχιστοποιούν την απώλεια ενέργειας, παρέχουν την

δυνατότητα να επιλέξει ένας άνθρωπος την επιθυμητή μορφή ενέργειας, γίνεται μια ορθολογική χρήση ενεργειακών πόρων και έχουν χαμηλότερο κόστος από τα συμβατικά ορυκτά καύσιμα. Επίσης, αναβαθμίζονται οικονομικά περιφερειακές και τοπικές περιοχές, προωθούνται επενδύσεις μέσω των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (π.χ. καλλιέργειες θερμοκηπίου με την χρήση γεωθερμικής ενέργειας), είναι φιλικές απέναντι στο περιβάλλον και οι άνθρωποι τις αποδέχονται. (Σταυρίδη & Παπασταματάκη, 2017).

5.4 Η Σχέση της Οικονομίας με την Ενέργεια

Στον ελλαδικό χώρο, η ενέργεια επηρεάζει άμεσα τον οικονομικό τομέα, ασκεί επίδραση σε αυτόν και επηρεάζει πολλές παραγωγικές δραστηριότητες που εξαρτώνται από αυτήν. Ο παράγοντας «κόστος ενέργειας» είναι ένας παράγοντας που είναι απαραίτητος σε κάθε οικονομική δραστηριότητα είτε στον ιδιωτικό ή στον δημόσιο τομέα, ακόμα και στα σπίτια των ανθρώπων. Η ανάπτυξη της οικονομίας και του βιομηχανικού τομέα εξαρτάται από τις προσπάθειες βελτίωσης της παραγωγής των προϊόντων και των συνθηκών ανταγωνισμού στον ενεργειακό κλάδο. (Βέττας, 2016). Έχουν διεξαχθεί έγκυρες και αξιόπιστες έρευνες που δείχνουν την σχέση ενέργειας και οικονομίας. Όταν κάποιος χρησιμοποιεί ανανεώσιμες πηγές ενέργειας η παραγωγή ενέργειας είναι πιο φιλική με το περιβάλλον και δημιουργείται μια σχέση ενέργειας και οικονομίας προκαλώντας αλλαγή στην τεχνολογία. Επακόλουθα, αλλάζει η διαβίωση των ανθρώπων με την χρήση φιλικών περιβαλλοντικών παραγόντων (IRENA, 2020).

Ο ενεργειακός κλάδος διέπεται από ορισμένα χαρακτηριστικά που τον ξεχωρίζουν από την οικονομία, όπως ενεργειακοί κρατικοί πρωτογενείς πόροι, οι κυβερνήσεις αναπτύσσουν ιδιαίτερες σχέσεις με τις οικονομικές επενδυτικές δραστηριότητες που γίνονται από το κράτος και οι βασικότεροι οικονομικοί πόροι προέρχονται από την ενέργεια. Επίσης, αρκετές χώρες έχουν ανάγκη τις χώρες προμηθεύτριες του πετρελαίου και του φυσικού αερίου με συνέπεια η οικονομία να παραμένει σε σχέση εξάρτησης.

Το τελευταίο ενεργειακό χαρακτηριστικό είναι ότι οι ενεργειακές επενδύσεις είναι εκτεταμένες και χρειάζεται μεγάλο οικονομικό κεφάλαιο και απόδοση που τα διεκπεραιώνουν λίγες εταιρίες με σχετική εμπειρία στον τομέα αυτό. (Scheepers, 2006). Υπάρχουν διεθνείς φορείς που επικεντρώνονται στην συνεργασία στον τομέα της ενέργειας όπως ο οργανισμός των πετρελαίων εξαγωγικών χωρών (ΟΠΕΚ), ο διεθνής οργανισμός ενέργειας (ΙΕΑ) και η συνθήκη του χάρτη ενέργειας (ECT) (Scheepers, 2006) και που προσφέρουν μεγάλες ποσότητες ενέργειας.

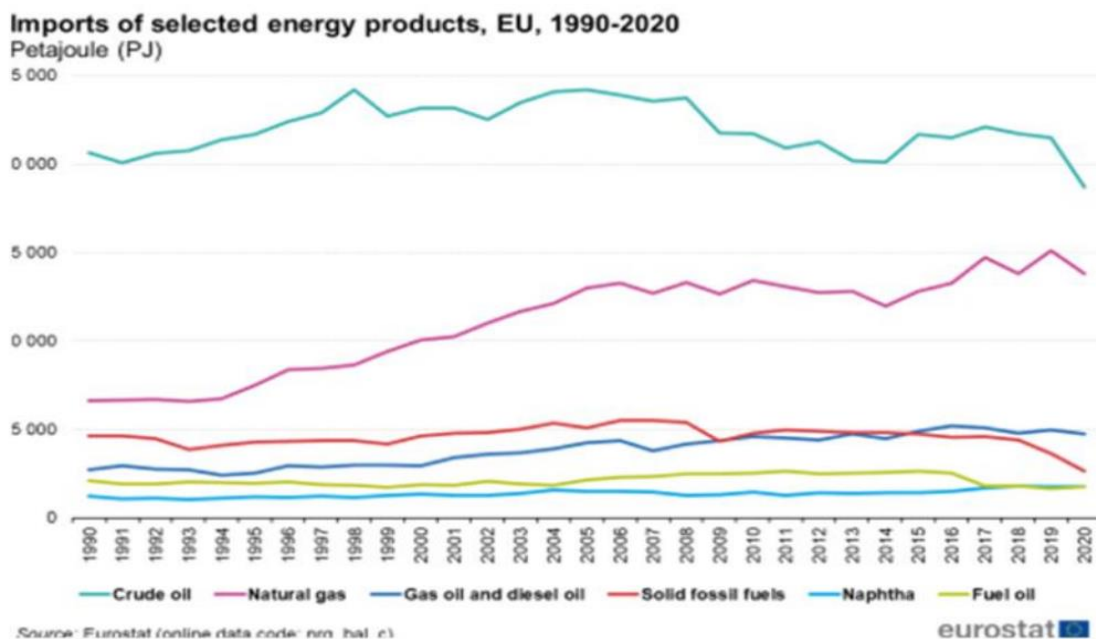
Τα περιβαλλοντικά έσοδα προσφέρουν την δυνατότητα μείωσης της οικονομικής φορολογίας και προστατεύουν το περιβάλλον. Ένα πλεονέκτημα στον ελλαδικό χώρο είναι ότι η αγορά ενέργειας και φυσικού αερίου, η γεωγραφική θέση της και η ύπαρξη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας δίνουν προτεραιότητα στην ενέργεια. Έχουν γίνει μεγάλες ανακαλύψεις φυσικού αερίου στην Μεσόγειο που χάραξαν τον πορεία για μεγάλες οικονομικές επενδύσεις και δραστηριότητες. Το 2003 σημειώθηκε μια μεγάλη κρίση στην οικονομία της Ελλάδας αλλά από το 2020 έχει σημειωθεί μια μεγάλη οικονομική ανάκαμψη λόγω του τουρισμού και των δημοσίων έργων. Έτσι, μετά την σταθεροποίηση της οικονομίας της χώρας μας το κράτος έλαβε οικονομικά μέτρα για την ανάπτυξη του ενεργειακού τομέα. Βέβαια, όλοι επιθυμούν να αναπτυχθεί η οικονομία αλλά αυτό απαιτεί την ανάπτυξη θεσμών και νομοθετικών διαταγμάτων για να υλοποιηθεί. Η Ελλάδα οφείλει να εκμεταλλευτεί τα πλεονεκτήματα της ενέργειας για την ανάκαμψη της οικονομίας και την αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων. (IRENA, 2019).

5.5 Ενεργειακά Στατιστικά Στοιχεία

Η παραγωγή πρωτογενούς ενέργειας στην Ευρώπη είναι 7,1% πιο χαμηλή το 2019. Τα στερεά ορυκτά καύσιμα εξακολουθούν να πέφτουν κατά (-16,5 %), το φυσικό αέριο (-21,2 %), πετρέλαιο και προϊόντα πετρελαίου (-5,2 %). Επίσης, το 2020 παρατηρείται να μειώνεται η πρωτογενής παραγωγή πυρηνικής θερμότητας (-10,7 %). Αντίθετα, αυξάνονται οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (+3,0 %) και τα μη ανανεώσιμα απόβλητα (+1,6 %). Οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας ευθύνονται για την παραγωγή πρωτογενούς ενέργειας στην Ευρώπη το 2020 (40,8 %) και ακολουθούν η πυρηνική θερμότητα (30,5 %), τα στερεά ορυκτά καύσιμα (14,6 %), το φυσικό αέριο (7,2 %), το πετρέλαιο και τα προϊόντα πετρελαίου (3,7 %) και τα μη ανανεώσιμα απόβλητα (2,4 %). Εδώ τα τελευταία χρόνια (2010-2020), η τάση στην παραγωγή πρωτογενούς ενέργειας ήταν αρνητικά διακείμενη ως προς τα στερεά ορυκτά καύσιμα, το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο και την πυρηνική ενέργεια. Έπειτα, έπεσε το φυσικό αέριο (-62,4 %) και μετά τα στερεά ορυκτά καύσιμα, το πετρέλαιο και τα προϊόντα που παράγονται από το πετρέλαιο (με πτώση 43,0 % και 35,1 %, αντίστοιχα). Ομοίως, αυξήθηκε η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (εκτός από το 2011) (39,2 %,.) και τα απόβλητα (30,2 %). (Eurostat, 2022).

Μετά την ελαχιστοποίηση της παραγωγής πρωτογενούς ενέργειας στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια αυξήθηκαν οι εισαγωγές πρωτογενούς ενέργειας και ενεργειακών προϊόντων που μάλιστα καθυστέρησαν το 2020 λόγω της χαμηλής ζήτησης που δημιουργήθηκε μετά την πανδημία COVID-19. Την χρονική περίοδο 1990-2020 διπλασιάστηκε η εισαγωγή φυσικού αερίου, που σημαίνει ότι το φυσικό αέριο είναι το δεύτερο μεγαλύτερο προϊόν που εισάγεται (2,9 % πιο πολύ από το 2010). Το 2019 είναι (8,9%) πιο χαμηλό μετά την καταγραφή του φυσικού αερίου. Μετά από όλα αυτά τα ενεργειακά στατιστικά στοιχεία, το αργό πετρέλαιο είναι το μεγαλύτερο σε ζήτηση εισαγόμενο προϊόν το 2020, 14 % χαμηλότερα σε σύγκριση με πριν από μια δεκαετία και 13 % χαμηλότερο σε σύγκριση με το 2019. (Eurostat, 2022).

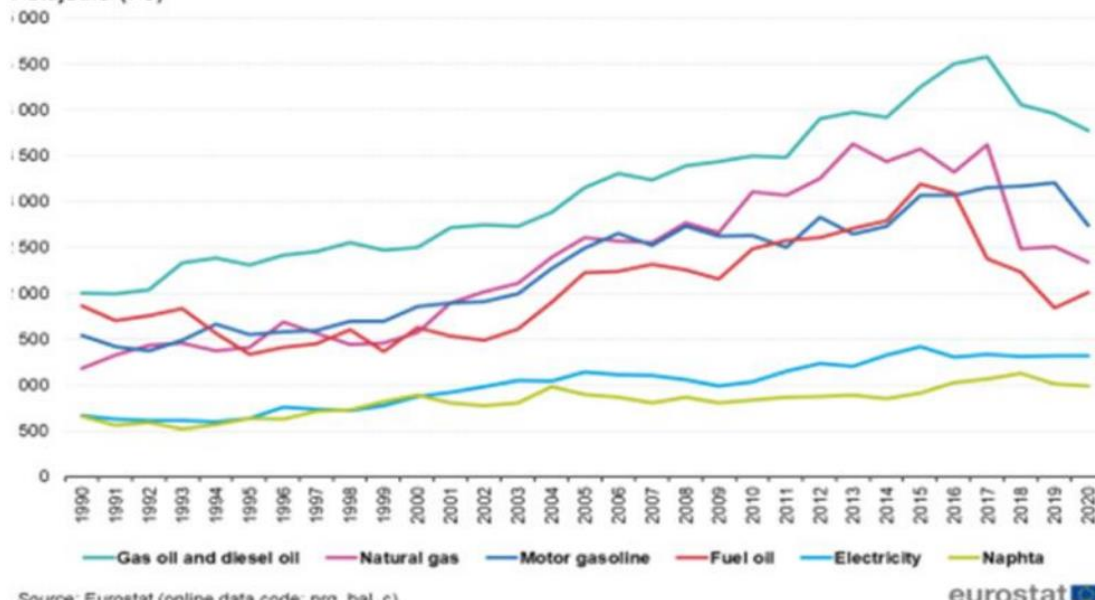
Διάγραμμα 1: Εισαγωγές επιλεγμένων ενεργειακών προϊόντων στην Ευρώπη, 1990-2020, Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 2: Εξαγωγές επιλεγμένων ενεργειακών προϊόντων στην Ευρώπη, 1990-2020 Πηγή: Eurostat

Exports of selected energy products, EU, 1990-2020

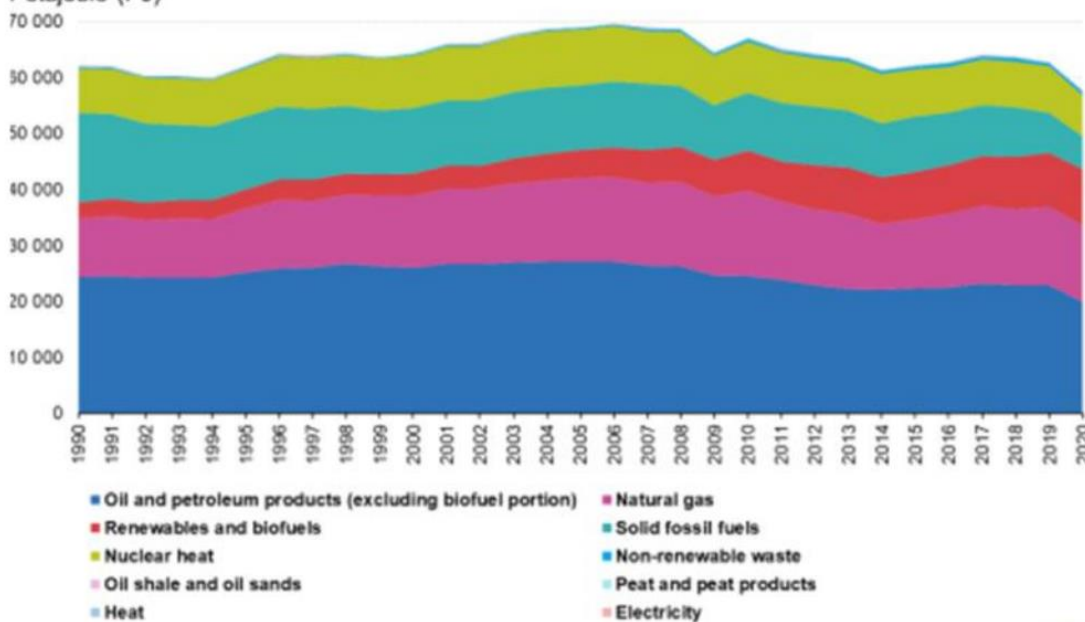
Petajoule (PJ)

Διάγραμμα 3: Ακαθάριστη διαθέσιμη ενέργεια με καύσιμα στην Ευρώπη, 1990-2020
 Πηγή: Eurostat

Gross available energy by fuel, EU, 1990-2020

Petajoule (PJ)

Η ακαθόριστη διαθέσιμη ενέργεια στην Ευρώπη το 2020 άγγιξε το ποσοστό του 8,1% που είναι πιο χαμηλό από το 2019. Μάλιστα το 2008, η ακαθόριστη διαθέσιμη ενέργεια μειώθηκε κατά 6% το 2009 συγκριτικά με το 2007. Όμως, τα στερεά ορυκτά καύσιμα μειώθηκαν δραματικά (-11,4%), το πετρέλαιο και τα προϊόντα πετρελαίου (-6.3%) και φυσικό

αέριο 6,0%. Έπειτα το 2010 η ακαθόριστη διαθέσιμη ενέργεια ανέβηκε στο 3,9% και το 2018-19 μειώθηκε. (Eurostat, 2022).

Όσον αφορά τη δομή της ακαθόριστης διαθέσιμης ενέργειας το 2020, το πετρέλαιο και τα προϊόντα πετρελαίου είχαν τη μεγαλύτερη ευθύνη κατά (34,5%), το φυσικό αέριο (23,7%) ενώ τα στέρεα ορυκτά καύσιμα είχαν μερίδιο στο 10,2%. Βασικά το 68,4% της συνολικής ενέργειας στην Ευρώπη παρήχθη από άνθρακα, αργό πετρέλαιο και φυσικό αέριο. Η πυρηνική θερμότητα και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είχαν μερίδιο ευθύνης κατά 12,7% και το 17,4% αντίστοιχα. (Eurostat, 2022).

6. Η Ενέργεια στην ΕΕ: Μια SWOT Ανάλυση

Η «Ανάλυση SWOT» (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), ορίζεται ένα σχεδιαστικό εργαλείο για την εκτίμηση του εξωτερικού και εσωτερικού περιβάλλοντος μιας επιχείρησης, με σκοπό το στρατηγικό σχεδιασμό. Προσφέρει μια ρεαλιστική ματιά στις δυνάμεις και αδυναμίες, εκτιμά τις υποκείμενες απειλές, με τελικό σκοπό να εκμεταλλευτεί τις διαθέσιμες ευκαιρίες.

(Τερζίδης, 2011).

Πίνακας 1: Ανάλυσης SWOT

Πίνακας Ανάλυσης SWOT	
Δυνάμεις (Strengths)	Αδυναμίες (Weaknesses)
• Προώθηση ηλεκτρικής ενέργειας. • Συντονισμένη ευρωπαϊκή στρατηγική προμήθειας φυσικού αερίου βοηθά στην αποτροπή περαιτέρω αυξήσεων τιμών. • Μεγάλη χωρητικότητα αποθήκευσης φυσικού αερίου. • Στενή και ευαίσθητη συνεργασία μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. • Συντονισμός των προμηθειών φυσικού αερίου. • Επέκταση των δυνατοτήτων εισαγωγής και εξαγωγής φυσικού αερίου σε όλο τον κόσμο.	• Ελάχιστη οικονομική και ενεργειακή πολιτική για την αποκατάσταση ενός συγκεκριμένου επιπέδου εμπορικών σχέσεων με τη Ρωσία. • Έλλειψη υποδομών φυσικού αερίου. • Υπερβολική εξάρτηση για ενέργεια από μεμονωμένες χώρες. • Οι δυσκολίες στις νέες υποδομές φυσικού αερίου που θα πρέπει να μετατρέπονται σε υδρογόνο. • Η έλλειψη διανομής των προμηθειών φυσικού αερίου.

• Επέκταση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην Ευρώπη. • Η ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας θα συμβάλει στη μείωση των τιμών χονδρικής της ηλεκτρικής ενέργειας. • Ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων.	• Υψηλές τιμές των καυσίμων για ενέργεια. • Μόνιμο κλείσιμο εγκαταστάσεων που εκτελούν κρίσιμες λειτουργίες
Ευκαιρίες (Opportunities)	Απειλές (Threats)
• <i>Ενημέρωση για τις δυνατότητες και τα πλεονεκτήματα της ενέργειας μέσα από ημερίδες και σεμινάρια στο ευρύ κοινό.</i> • <i>Αξιοποίηση του γεγονότος ότι στην περιοχή της Ευρώπης υπάρχουν πολλές δομές για την προώθηση της ενέργειας.</i> • <i>Δημιουργία ενός συλλογικού οράματος με βάση το οποίο θα τεθούν οι στόχοι και ο σωστός προγραμματισμός για την ενέργεια.</i> • <i>Επαναχρησιμοποίηση ανακυκλωμένων υλικών.</i>	• Μειωμένη χρηματοδότηση από το κράτος και την Ε.Ε. • Αρνητική στάση της κοινωνίας απέναντι στην • στις αυξήσεις των τιμών της ενέργειας. • Κίνδυνος μελλοντικής ισχυρής μονόπλευρης εξάρτησης από την ενέργεια. • Απειλή της ενέργειας από την κλιματική κρίση και αλλαγή. • Ενεργειακή μετάβαση σε φυσικό αέριο απαιτεί σημαντικές επενδύσεις

7.Συμπεράσματα

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση στον ενεργειακό τομέα περιλαμβάνουν την αυξανόμενη εξάρτηση από την εισαγόμενη ενέργεια, τις υψηλές και ασταθείς τιμές ενέργειας και την αυξανόμενη παγκόσμια ζήτηση ενέργειας. Οι προκλήσεις περιλαμβάνουν τους κινδύνους εθνικής ασφάλειας, τις αυξανόμενες απειλές της κλιματικής αλλαγής και την απαλλαγή από τις ανθρακούχες εκπομπές, αργή πρόοδος στην ενεργειακή απόδοση, πρόκληση αύξησης του μεριδίου των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, μεγαλύτερη διαφάνεια και ανάγκη για μεγαλύτερη ολοκλήρωση και διασύνδεση των ενεργειακών αγορών.

Η ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική βασίζεται σε ένα σύνολο μέτρων που στοχεύουν στην επίτευξη μιας ολοκληρωμένης αγοράς ενέργειας, στην ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού και στη βιωσιμότητα του ενεργειακού τομέα. Ακόμη, η αστάθεια των τιμών, οι ελλείψεις εφοδιασμού, οι ανησυχίες για την ασφάλεια και η οικονομική αβεβαιότητα είναι η πρώτη πραγματικά παγκόσμια ενεργειακή κρίση, οι επιπτώσεις της οποίας θα γίνουν αισθητές για τα επόμενα χρόνια. Πρέπει να γίνει μια παγκόσμια ενεργειακή επανεκκίνηση, διότι οι φτωχότερες χώρες που εξακολουθούν να τυλίνονται από την πανδημία φέρουν το κύριο βάρος των αρνητικών επιπτώσεων της ενεργειακής κρίσης.

Σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις της πανδημίας, η ενεργειακή κρίση έχει αφήσει εκατομμύρια ανθρώπους που είχαν πρόσφατα πρόσβαση σε ηλεκτρική ενέργεια ανίκανους να αντεπεξέλθουν οικονομικά. Οι αλλαγές στις παραδοσιακές οδούς εμπορίου ενέργειας θα οδηγήσουν σε μια νέα ενεργειακή πολιτική που θα επιτρέψει στις πληγείσες χώρες να συνεργαστούν γρήγορα για να δώσουν προτεραιότητα στη μακροπρόθεσμη ενεργειακή ασφάλεια καθώς και να καλύψουν τις υπάρχουσες ενεργειακές ανάγκες βραχυπρόθεσμα. Ρεαλιστικά, υπάρχουν εκατομμύρια άνθρωποι που βιώνουν τις τρομακτικές συνέπειες της

ενεργειακής κρίσης. Το κράτος οφείλει να αναθεωρήσει τα υπάρχοντα νομοθετικά πλαίσια, να προβεί στην αναθεώρηση των νομοθετικών διαταγμάτων και να δώσει λύσεις στην παγκόσμια ενεργειακή κρίση που αναδύεται. Επίσης, οι άνθρωποι οφείλουν να αναζητήσουν προσιτές λύσεις για ενέργεια, στρεφόμενοι σε πιο φιλικές πηγές ενέργειας για το περιβάλλον. Το φυσικό περιβάλλον έχει ανεξάντλητο ενεργειακό πλούτο και προσφέρει αστείρευτη πηγή ενέργειας.

8. Βιβλιογραφία

- Βέττας, Ν. (2016). Οι ενεργειακές δυνατότητες της Ελλάδας ως αναπτυξιακός παράγοντας. Αθήνα
- Εκπαιδευτικό Σχολικό Σύγγραμμα-Φυσική Γ' Γυμνασίου-Έτος 2001 Διδακτικά Πακέτα Φυσικής Γυμνασίου
- Κασίνης Σ., Πιριπίτση Κ., 2010, Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την ενέργεια για μαθητές μέσης και τεχνικής εκπαίδευσης. Κύπρος: Υπουργείο Εμπορίου Βιομηχανίας και Τουρισμού
- Παναγιωτίδου, Γ. Ν. (2012). Η αγορά του φυσικού αερίου: δυνατότητες υπεδαφικής αποθήκευσης. Διπλωματική εργασία.
- Στασινόπουλος Β., 2005, Μέτρα του Ελληνικού κράτους για περιορισμό και πρόληψη της ρύπανσης του περιβάλλοντος από συμβατικές πηγές ενέργειας. Μια κατάταξη κατά προτεραιότητα της εφαρμογής των μέτρων αυτών. Πειραιάς: Τμήμα Οργάνωσης & Διοίκησης επιχειρήσεων
- Σταυρίδη, Ε., & Παπασταματάκη, Π. (2017). Παράγοντες που διαμορφώνουν το κόστος ενέργειας στην Ελλάδα και διεθνώς. Πτυχιακή εργασία. Ανώτατο Τεχνολογικό Ίδρυμα Κρήτης
- Τερζίδης Κωνσταντίνος Π. (2011) «Μάνατζμεντ – Στρατηγική προσέγγιση» Αθήνα, Σύγχρονη εκδοτική
- Τριανταφυλλίδου, Μ. (2021). Το νομικό καθεστώς του ρυθμιστή ενέργειας (ΡΑΕ) στην Ελλάδα (κανόνες λειτουργίας και εγγυήσεις ανεξαρτησίας) κατά το ευρωπαϊκό και ελληνικό δίκαιο. Διπλωματική εργασία. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
- Τόμπρου, Ζ. (2017). Ενεργειακή φτώχεια στην Ευρώπη και στην Ελλάδα στην περίοδο της οικονομικής κρίσης μελέτη περίπτωσης: Περιφέρεια Αττικής. Μεταπτυχιακή εργασία.
- Φωκιάνου-Μαλαβέτα, Τ. (2004). Παγκόσμια ενεργειακή ασφάλεια στον 21ο αιώνα. Δελτίον της Ελληνικής Γεωλογικής Εταιρίας, 36(1), 283-291.
- Χατζημήτρου, Ε. (2022). Από την κρίση στην Ουκρανία, στον πόλεμο με την Ρωσία: τα αίτια και η στρατηγική σημασία. Διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Χρυσόχοου, Α. (2022). Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Διπλωματική εργασία. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Balázs M., 2016, Ενεργειακή Απόδοση: Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
- Eurostat, 2022. Energy statistics - an overview.
- Gouardères F., 2016, Ενεργειακή πολιτική: γενικές αρχές: Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
- Hutter, C., & Weber, E. (2022). Russia-Ukraine war: Short-run production and labour market effects of the energy crisis (No. 10/2022). IAB-Discussion Paper.
- Irena, I. R. (2019). Renewable energy market analysis: Southeast Europe.
- Irena, I. R. (2020). Global renewable outlook, energy transformation 2050
- Ohliger T., 2016, Περιβαλλοντική πολιτική: γενικές αρχές και βασικό πλαίσιο: Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Scheepers, M. (2006). EU Standards for Energy Security of Supply.

Η ενεργειακή κρίση στην ΕΕ – Σε νέα επίπεδα ρεκόρ η τιμή του αερίου στην Ευρώπη (Bloomberg.com).

«China needs more coal to avert a power crisis – but not likely to turn to Australia for supply»
<https://www.cnbc.com/china-energy-crisis-w-beijing-not-likely-to-lift-coal-ban-on-Australia>.

«China's Energy Crisis is hitting everything from iPhone to milk» (Bloomberg.com).

«Global Energy Crisis shows fragility of clean-power Era» (Bloomberg.com).

Kathimerini.gr/economy/international/562031782/energiaki-krisi-oi-eploges-tis-epitropis-kleidia-enopsi-tiw-krisimiw-snodoy. www. Kathimerini.gr.

Tong David, Classical Dynamics, University of Cambridge, Cambridge CB3 0BA, UK, (2005).

The impacts of the war in Ukraine on energy prices and security of supply in Europe (2022).
 German National Academy of Sciences

m.naftemporiki.gr/story/187217/energiaki-krisi-energia.

https://www.mytexnologia.gr/2019/11/blog-post_29.html

<http://www.hellasres.gr/greek/giati-ape/giati-ape.htm>

<https://www.ot.gr/2022/07/26/apopseis/experts/energeiaki-krisi-oi-aities-kai-oi-kindynou/>

<https://Lyk-solea-lef.schools>

<https://rae.gr/thesmiko>

<https://eyroparl.europa.eu>

Κεφάλαιο 10:

Ενέργεια, Περιβαλλοντική Διαχείριση και Ανάπτυξη στον Χώρο του Αιγαίου: Προοπτική Ενεργειακής Αυτάρκειας στο Αιγαίο

Παπούλια Μαρία¹

Φάρκωνα Ειρήνη²

Περίληψη:

Χρησιμοποιώντας μία διασυγκριτική και μία διαχρονική ανάλυση, εξετάζοντας τον ευρωπαϊκό σχεδιασμό και το εθνικό σχέδιο, θα κληθούμε να απαντήσουμε στα εξής ερωτήματα: Το Αιγαίο μπορεί να έχει ενεργειακή αυτάρκεια; Υπάρχουν περιθώρια ενεργειακής αναβάθμισης; Ήδη υπάρχουν 2 πράσινα επιτυχημένα παραδείγματα στο Αιγαίο: η Τήλος και η Αστυπάλαια, που μας αποδεικνύουν έμπρακτα πως το μεγαλύτερο πλεονέκτημα των ΑΠΕ είναι η φιλικότητα προς το περιβάλλον αλλά και συγχρόνως και στην αντιμετώπιση του θέματος της ενεργειακής ανεξαρτησίας που ταλαιπωρεί τα ελληνικά νησιά. Το πρώτο βήμα έγινε με τη σύνδεση νησιών, όπως η Νάξος με τη ΔΕΗ το 1950. Η διασύνδεση μπορεί να φέρει πολλά και σημαντικά οφέλη σε μία νησιωτική περιφέρεια, της οποίας οι ανάγκες, λόγω της μεγάλης έκτασης και του διαφορετικού γεωλογικού ανάγλυφου, αυξάνονται, αλλά και ποικίλουν (έως 30kw το καλοκαίρι λόγω τουρισμού). Μέσα από μία SWOT analysis θα παρουσιαστούν οι δυνατότητες, οι αδυναμίες, οι ευκαιρίες και οι απειλές σχετικά με την αιολική, την ηλιακή, την κυματική ενέργεια και τους υδρογονάνθρακες. Από τις σημαντικότερες μορφές ενέργειας που μπορούν να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν. Το συμπέρασμα στο οποίο θα κληθούμε να καταλήξουμε είναι αν θα επιτευχθεί η ενεργειακή αυτάρκεια στο Αιγαίο. Κλείνοντας, θα παρουσιαστούν προτάσεις για μελλοντική ανάπτυξη της ενεργειακής αναβάθμισης στην περιφέρεια του Αιγαίου.

Λέξεις Κλειδιά: Ενεργειακή ανεξαρτητοποίηση, Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, Αιγαίο, Περιβάλλον, Ανάπτυξη

¹ Παπούλια Μαρία, Email: maria.papoulia.1@gmail.com.

² Φάρκωνα Ειρήνη Email: freedom_peace@hotmail.com

1. Εισαγωγή

Εν έτη 2023, ο ελληνικός ενεργειακός τομέας αντιμετωπίζει ακόμα 2 μεγάλα προβλήματα. Εξαρτάται από τα ορυκτά καύσιμα και τις εισαγωγές τους. Οι ενεργειακές ανάγκες της χώρας σ' όλους τους τομείς εξυπηρετούνται από εισαγωγές προϊόντων πετρελαίου από τρίτες χώρες. Ιδίως μετά τον Ουκρανο-Ρωσικό πόλεμο, αντιληφθήκαμε σημαντικά το μέγεθος αυτής της εξάρτησης και το πόσο σημαντικό θα ήταν να μη συνεχίσουμε προς την ίδια κατεύθυνση. Γίνονται πολλές συζητήσεις γύρω από αυτό το θέμα, τόσο σε κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο, όσο και σε περιβαλλοντικό.

Οι ΑΠΕ, από την άλλη, είναι λύσεις που βασίζονται σε υπάρχοντα περιουσιακά στοιχεία και με τον σωστό σχεδιασμό, απαιτούν μικρές προσαρμογές. Οι πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις στον χώρο των ΑΠΕ, αλλά και το Αιγαίο με την ποικιλομορφία του, θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναν πολύ καλό συνδυασμό ώστε να ξεκινήσει μία προσπάθεια ανεύρεσης του κατάλληλου ενεργειακού μείγματος για την χώρα.

Το βασικότερο μέλημα πρέπει να είναι η διατήρηση της σταθερότητας και της συχνότητας της παροχής ενέργειας, χωρίς μεγάλες μεταβολές που θα προκαλέσουν περισσότερα προβλήματα στο δίκτυο, απ' ότι λύσεις.

Σε μία εποχή που βλέπουμε φανερά την μείωση και τον περιβαλλοντικό αντίκτυπο των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, πρέπει να αναδείξουμε την ανάγκη ύπαρξης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην ενεργειακή μετάβαση της χώρας, χωρίς η αλλαγή αυτή να αποβεί κοστοβόρα. Υπό αυτό το πρίσμα, το βασικότερο ερώτημα που θα κληθούμε να απαντήσουμε στο τέλος είναι αν το Αιγαίο έχει την δυνατότητα να είναι ένας χώρος ενεργειακά αυτάρκης. Προσπαθώντας να αποκτήσουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα επί του θέματος, ακολουθήσαμε την παρακάτω δομή στην εργασία μας:

Στο πρώτο μέρος θα ερευνήσουμε πόσο ο ευρωπαϊκός σχεδιασμός και το εθνικό σχέδιο της χώρας επιτάσσει μία τέτοια ενεργειακή μετάβαση. Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα συνεχίσουμε παίρνοντας παράδειγμα από τα επιτυχημένα παραδείγματα των νησιών της Κύθου, της Τήλου και της Αστυπάλαιας. Στο τρίτο μέρος, μέσα από μία SWOT analysis, θα εξετάσουμε τα περιθώρια ανάπτυξης των διαφόρων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και τα περιθώρια υλοποίησής τους. Στο τέταρτο κεφάλαιο, θα προσπαθήσουμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα, ενώ στο πέμπτο και τελευταίο, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε κάποιες προτάσεις προς μελλοντική διερεύνηση.

2. Διασύνδεση-Διαχρονική Ανάλυση

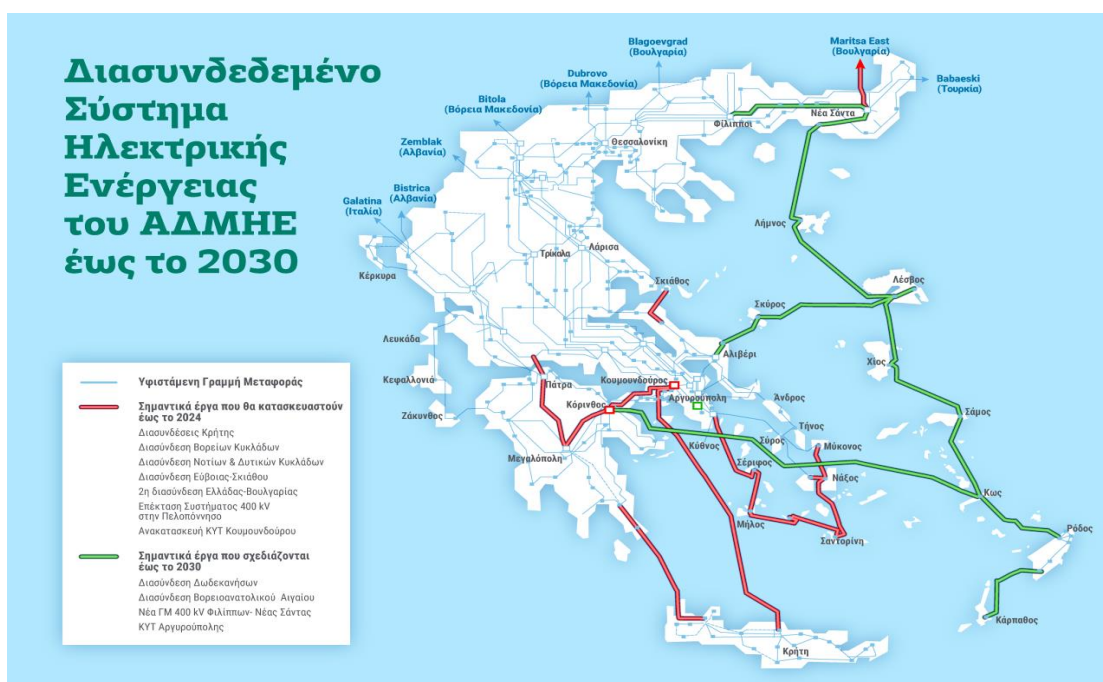
Πως τα νησιά ηλεκτροδοτούνται? Παράγουν την ενέργεια που χρειάζονται μόνα τους? Πως διαχέεται το ηλεκτρικό ρεύμα στα νησιά, από την στιγμή που τα εργοστάσια παραγωγής είναι τόσο μακριά?? Αυτές είναι μόνο κάποιες από τις εύλογες απορίες που μπορεί να έχει κάποιος όταν βρίσκεται σε ένα νησί και δεν υπάρχουν απλωμένα ηλεκτρικά καλώδια πάνω από την θάλασσα.

Ανέκαθεν, η ηλεκτροδότηση των νησιών αποτελούσε μία πρόκληση, καθώς η γεωγραφική τους θέση απαιτεί ειδική μεταχείριση. Με 227 κατοικήσιμα νησιά κατά μήκος του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγους, το εγχείρημα της ηλεκτρικής διασύνδεσης όλων των νησιών είναι μεγάλο και κοστοβόρο. Η διασύνδεση των νήσων του Αιγαίου με την ηπειρωτική χώρα ξεκίνησε το 1960 με το εθνικό Σύστημα Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας της ΔΕΗ. Μέσα από αυτό το σύστημα τα μεγαλύτερα νησιά θα μπορούσαν να αποκτήσουν ένα σταθμό παραγωγής ενέργειας και να ανεξαρτητοποιηθούν, και τα μικρότερα να συνδεθούν μαζί τους. Οι δύο

βασικές προϋποθέσεις που υπάρχουν είναι να είναι τεχνικά εφικτή η επένδυση και οικονομικά δικαιολογημένη³.

Από το 1980 ξεκίνησε η διασύνδεση των μεγαλύτερων νήσων με την Ν. Εύβοια, έργο που έμεινε ημιτελές λόγω αντιδράσεων των κατοίκων. Μετά το 2000, η ΡΑΕ ανέλαβε τους σχεδιασμούς και τη δέσμευση πως μέχρι το 2020 θα ολοκληρωθεί η διασύνδεση του Λαυρίου με τη Σύρο και από εκεί με τα νησιά. Η διασύνδεση θα γίνει γεωγραφικά με διάφορα σήμερα της ηπειρωτικής χώρας, λόγω της διαφορετικής γεωτοπίας τους. Μ' αυτόν τον τρόπο θα εξασφαλιστεί η αξιόπιστη, καθαρή και φθηνή ηλεκτροδότηση, η ενεργειακή επάρκεια και η ασφάλεια, ακόμα και σε περίπτωση σεισμών. Υπάρχουν 3 φάσεις για τα Δωδεκάνησα και το ΒΑ Αιγαίο, ενώ οι Κυκλάδες βρίσκονται ήδη στη Δ' φάση. Πιο συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 2018 ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση του σχεδίου διασύνδεσης των Κυκλάδων που συνδέει τα 4 κύρια νησιά (Σύρος, Μύκονος, Τήνος, Πάρος) με το κεντρικό ηλεκτρικό δίκτυο⁴.

Για τα μικρά νησιά, στα οποία το έργο της διασύνδεσης τους με το υπόλοιπο δίκτυο είναι πιο κοστοβόρο και όχι τόσο οικονομικά αποδοτικό, στόχος δίνεται στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και στην ανεξαρτητοποίηση τους μέσω αυτών. Ο μικρός τους πληθυσμός δεν καθιστά οικονομικά βιώσιμο το εγχείρημα, καθώς η κατανάλωση και η ζήτηση δεν είναι μεγάλη τους περισσότερους μήνες του χρόνου.

Πηγή: ΥΠΕΝ

3. Σχεδιασμός της ΕΕ

Ένας από τους βασικότερους στόχους της ΕΕ είναι η μετάβαση σε μία οικονομία χαμηλών εκπομπών άνθρακα με τρόπο ασφαλή και ανταγωνιστικό. Προκειμένου να το πετύχει αυτό, έχει θέσει ένα ολόκληρο στρατηγικό πλαίσιο για μία ανθεκτική ενεργειακή ένωση. Βασικότερο μέλημα της είναι η απαλλαγή του άνθρακα στον τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας. Προσπαθεί να

³ Energy press, 2021

⁴ Kougias Ioannis, 2018

πραγματοποιήσει μία μείωση της τάξης του 75% των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, εντός των χωρών της, η οποία αν και ακούγεται μεγάλη, στην πραγματικότητα δεν είναι αρκετή, καθώς ο στόχος είναι μεγαλύτερος. Η πλήρη απανθρακοποίηση έως το 2030 και το ένα ουδέτερο ισοζύγιο του άνθρακα έως το 2050, απαιτούν δραστικά μέτρα.⁵

Όποια αλλαγή όμως και αν γίνει, δεν πρέπει να γίνει βιαστικά ή άτακτα και χωρίς προϋποθέσεις. Πρέπει να προσχεδιαστεί ένας ασφαλής και οικονομικά προσιτός ενεργειακός εφοδιασμός της ΕΕ. Να σχεδιαστεί μία ολοκληρωμένη, διασυνδεδεμένη και ψηφιοποιημένη ενεργειακά αγορά της ΕΕ. Να υποστηριχθεί η βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των κτηρίων.

Μόνο έτσι μπορεί να υλοποιηθεί ο στόχος της προς μία πλήρης απανθρακοποίηση της.

4. Εθνικός σχεδιασμός

Για το ελληνικό κράτος, η ενέργεια είναι ένα δημοσιο-κοινωνικό αγαθό. Δημόσιο είναι ένα αγαθό όταν κανένας δεν αποκλείεται από την χρήση του. Η χρήση του όμως δεν πρέπει να πλήττει τους καταναλωτές, αλλά να τους προστατεύει. Πρέπει βασικό μέλημά του να είναι η διαφύλαξη και διαχείριση των ενεργειακών πόρων, ώστε η ομαλή, αδιάλειπτη και αξιόπιστη κάλυψη των ενεργειακών αναγκών, αλλά και η απρόσκοπτη πρόσβαση όλων των πολιτών, να είναι εξασφαλισμένη.

Κινούμενος προς αυτή την κατεύθυνση, ο εθνικός σχεδιασμός, στοχεύει στην μείωση των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα, αλλά και στην βιώσιμη και αειφόρο ανάπτυξη. Βασικός οδηγός τους είναι οι ευρωπαϊκές οδηγίες περί απανθρακοποίησης, οι οποίες έχουν 5 διαστάσεις:

- Απαλλαγή από ανθρακούχες εκπομπές.
- Ενεργειακή απόδοση
- Ασφάλεια ενεργειακού εφοδιασμού
- Αγορά ενέργειας
- Διάσταση της έρευνας καινοτομίας και ανταγωνιστικότητας

Προκειμένου να τα πετύχει όλα αυτά, θα πρέπει να ακολουθήσει μια διαφοροποίηση των ενεργειακών πηγών και των ροών ενέργειας, αλλά και να αποφασίσει να αξιοποιήσει τις εγχώριες, ιδίως της ΑΠΕ. Αυτή η διαφοροποίηση θα κάνει πιο ανταγωνιστική την εγχώρια αγορά ενέργειας και θα δημιουργήσει πολλές θέσεις εργασίας.⁶

5. Μελέτες Περίπτωσης

5.1 Τήλος

Η Τήλος ήταν ένα από τα πρώτα νησιά που υιοθέτησε την πράσινη τεχνολογία σε απορρίμματα και ενέργεια. Μάλιστα συγκαταλέγεται στα 10 ευρωπαϊκά νησιά που αποτελούν πρωτοπόρα δείγματα <<πράσινης >> καινοτομίας και τεχνολογίας παραγωγής, αποθήκευσης και έξυπνης διαχείρισης καθαρής ενέργειας από ΑΠΕ. Η Τήλος έχει αποσπάσει δύο Ευρωπαϊκά βραβεία, στην κατηγορία Ενεργειακά νησιά και το βραβείο του Πολίτη, μετά από ανοιχτή ψηφοφορία στο διαδίκτυο.

Περισσότερο από το 80% των σκουπιδιών της Τήλου ανακυκλώνονται. Η χωματερή που υπήρχε στο νησί έχει κλείσει οριστικά. Επίσης η Τήλος παράγει το μεγαλύτερο μέρος της δικής

⁵Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, 2018

⁶Ενέργειας, Εθνικός Ενεργειακός Σχεδιασμός, 2018

της ηλεκτρικής ενέργειας από το 2019, χρησιμοποιώντας ένα ηλιακό πάρκο και μία ανεμογεννήτρια συνδεδεμένη με μπαταρίες μεγέθους τρέιλερ που διατηρούν αδιάκοπη παροχή.⁷

Ωστόσο μεγάλο επίτευγμα είναι η χρήση ηλεκτρικών οχημάτων τόσο από τους κατοίκους τους νησιού όσο και προς τα ενοικιαζόμενα αυτοκίνητα, στα ηλιακά πάνελ που τροφοδοτούν τους πίνακες στη στάση των λεωφορείων αλλά και στην ράμπα που δίνει πρόσβαση στη θάλασσα σε ΑμεΑ. Στη Τήλο λειτουργεί σήμερα πρώτος στην χώρα υβριδικός σταθμός με κεντρικό συσσωρευτή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, καθώς και έξυπνο μικροδίκτυο.

5.2 Αστυπάλαια

Το project “Astypalea: Smart and Sustainable island” έχει ως πρώτο στόχο την μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα κατά 70% και στην περικοπή του ενεργειακού κόστους κατά 25%. Το έργο βασίζεται σε τρεις πυλώνες: Α) την ηλεκτροκίνηση, δηλαδή την προοδευτική αντικατάσταση όλων των οχημάτων ΙΧ και ΔΧ, Β) τις νέες υπηρεσίες μετακίνησης και διαμοιραζόμενα ΜΜΜ και υπηρεσίες συγκοινωνίας κατά παραγγελία και Γ) την απεξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα μέσω υβριδικού συστήματος παραγωγής ενέργειας από τις ΑΠΕ.⁸

Στο νησί ήδη λειτουργεί αστική συγκοινωνία με ηλεκτρικά βανάκια που μάλιστα θα εξυπηρετεί τους κατοίκους όλο τον χρόνο. Με την κατασκευή του υβριδικού σταθμού παραγωγής ενέργειας με φωτοβολταϊκό πάρκο και μπαταρίες, θα αποθηκεύεται το ρεύμα και μέσω αυτών θα αποδίδεται στο δίκτυο. Η κάλυψη των αναγκών σε ενέργεια θα φτάσει το 50% τους τουριστικούς μήνες μαζί με μία ανεμογεννήτρια που πρόκειται να εγκατασταθεί θα καλύπτει τις ανάγκες του νησιού μέχρι και 90%.

6. Συμπεράσματα- Προτάσεις και Προοπτικές

Το Αιγαίο αποτελεί μία από τις σημαντικότερες περιοχές της χώρας μας. Εκεί που η βαριά βιομηχανία της χώρας μας αποκτά σάρκα και οστά κάθε καλοκαίρι, ο τουρισμός. Η ποικιλομορφία που το χαρακτηρίζει, το κάνει ιδανικό μέρος για ανάπτυξης πολλών μορφών ενέργειας, μορφές που ήδη έχουν αναπτυχθεί και σε άλλες περιοχές της χώρας ή μορφές που θα ξεκινήσουν να χτίζονται εκεί. Ο ήλιος, ο αέρας και η θάλασσα είναι τα απαραίτητα χαρακτηριστικά που χρειαζόμαστε γι' αυτό.

Η μετάβαση προς αυτές τις μορφές είναι αναγκαία. Τόσο, που πρέπει να εξεταστούν αρκετά γρήγορα οι αδυναμίες και να ξεπεραστούν.

Η όποια μετάβαση πρέπει να γίνει πάντοτε με σεβασμό προς την φύση και όχι στον βωμό της οικονομίας. Υπάρχουν πολλά περιθώρια εξέλιξης και ανάπτυξης ειδών μορφών ενέργειας, που δεν έχουν αξιοποιηθεί αρκετά έως τώρα. Σε έναν μικρό βαθμό, τέτοια παραδείγματα έχουν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους, αλλά το δίκτυο θα πρέπει να προετοιμαστεί ώστε να μπορεί να υποστηρίξει την παραγωγή ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Οι στόχοι απλώς δεν φτάνουν. Πρέπει να υπάρξει ένας σωστός προγραμματισμός προς αυτή την κατεύθυνση. Σε κάθε περίπτωση, οι προτάσεις εξέλιξης είναι πολλές και θα πρέπει να μελετηθούν με γνώμονα τον άνθρωπο και την φύση.

Τελικώς, το Αιγαίο μπορεί να έχει ενεργειακή αυτάρκεια??Οι δυνατότητες του και τα πρώτα παραδείγματα από τον χώρο αυτό μας δείχνουν. Βέβαια κάτι τέτοιο δεν έχει επιτευχθεί ακόμα. Η Τήλος και η Αστυπάλαια μπορεί να τα έχουν καταφέρει, αλλά δεν έχει συμβεί σε έναν γενικευμένο βαθμό, ώστε να μας επιτρέπει να μιλάμε για ενεργειακή αυτάρκεια σε όλο τον χώρο

⁷Banks.com.gr, 2022

⁸Banks.com.gr, 2022

του Αιγαίου. Τόσο η ΕΕ όσο και η Ελλάδα, βρίσκονται προς αυτήν την κατεύθυνση, της απανθρακοποίησης μέχρι το 2030 του ενεργειακού τομέα και εξετάζουν σθεναρά πως θα μπορούν να αξιοποιήσουν στο έπακρο τις δυνατότητες που προσφέρει ο χώρος.

Σίγουρα, καμία μορφή ενέργειας δεν έρχεται χωρίς κάποιες αδυναμίες, αλλά το σημαντικό είναι να βρεθεί το κατάλληλο ενεργειακό μείγμα που θα καλύπτει τις τόσο διαφορετικές ανάγκες του κάθε νησιού. Επίσης μην ξεχνάμε, πως το Αιγαίο αποκτώντας μία ενεργειακή ανεξαρτησία και μία απεξάρτηση από τρίτους, θα καταστήσει την βαριά βιομηχανία της χώρας, τον τουρισμό, ακόμα πιο ανταγωνιστικό. Οι τιμές των παροχών δεν θα καθορίζονται πια από τρίτους παράγοντες, επηρεάζοντας τις τουριστικές ροές. Η προσφορά και η ζήτηση του τουριστικού προϊόντος θα είναι και η μόνη καμπύλη που θα πρέπει να ανησυχεί τους απασχολούμενους στο χώρο.

Το μόνο σίγουρο είναι ότι υπάρχουν ακόμα πολλά περιθώρια βελτίωσης και πολλές μορφές ενέργειας που θα μπορούν να αξιοποιηθούν.

6.1 SWOT Analysis

Προκειμένου να εξετάσουμε καλύτερα τις δυνατότητες ανάπτυξης των ΑΠΕ στο Αιγαίο, αλλά και τις αδυναμίες που έχει το κάθε είδος αυτής της ενέργειας, ακολουθήσαμε μια SWOT analysis, όπου ανά είδος ενέργειας θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τα αρνητικά και τα θετικά, τις ευκαιρίες που υπάρχουν για περαιτέρω ανάπτυξη, αλλά και τις ενδεχόμενες απειλές, πριν καταλήξουμε στο αν θα είναι εφικτό να υλοποιηθούν. Έτσι, με αυτό τον τρόπο θα δούμε αν οι αδυναμίες υπερβαίνουν τις δυνατότητες και οι απειλές μπορούν να μετριαστούν.

Στον ακόλουθο πίνακα εξετάζουμε την αιολική, την ηλιακή, την κυματική ενέργεια, αλλά και τους υδρογονάνθρακες.

Αιολική Ενέργεια	
Δυνατότητες	-Ανεξάντλητη και δωρεάν πηγή ενέργειας -Ασφαλής επένδυση -(Πλωτές)δεν παρεμβαίνουν στο χερσαίο τοπίο/Ελάχιστη οπτική όχληση
Αδυναμίες	- Μεγάλο κόστος -Θόρυβος -Αλλοίωση Τοπίου -Οπτική όχληση. -Όχι συνεχόμενη παραγωγή ενέργειας. -Επιπτώσεις στην χλωρίδα, πανίδα, πτηνά. -Παραμπόδιση αλιείας και των θαλάσσιων μεταφορών.
Ευκαιρίες	- Μεγαλύτερη ισχύς και απόδοση μακροπρόθεσμα. -Πράσινη και μη ρυπογόνος ενέργεια-βοήθεια στην ενεργειακή μετατόπιση της χώρας. -Δημιουργία θέσεων εργασίας
Απειλές	- Όχι ελληνικές εταιρείες για ανταλλακτικά και επισκευή(Κοπή ροής -Μη ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού -Συνδυασμός δυνάμεων για αυτάρκεια ⁹

⁹Green Agenda, 2019

Ηλιακή ενέργεια	
Δυνατότητες	-Αθόρυβη μορφή ενέργειας -Μακρά διάρκεια ζωής -Ανεξάντλητη πηγή ενέργειας
Αδυναμίες	-Υψηλό κόστος -Όχι συνεχόμενη παραγωγή ενέργειας -Δυσκολίες αποθήκευσης (απαίτηση μπαταρίας) -Απαιτούμενη ύπαρξη δικτύου. -Απαιτούμενες μεγάλες εκτάσεις-απονίλωση
Ευκαιρίες	-Απεξάρτηση από άλλα είδη καυσίμων. -Μη-ρυπογόνος, πράσινη-βοήθεια στην ενεργειακή μετατόπιση της χώρας.
Απειλές	-Όχι ελληνικές εταιρείες για ανταλλακτικά και επισκευή(Κοπή ροής -Μη ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού -Συνδυασμός δυνάμεων για autάρκεια -Εύκολη καταστροφή σε περίπτωση πυρκαγιάς.
Κυματική ενέργεια¹⁰	
Δυνατότητες	-Άμεση διαθέσιμη πηγή ενέργειας -Ανανεώσιμη Και ανεξάντλητη
Αδυναμίες	-Ακριβή κατασκευή και τεχνολογία -Οπτική όχληση -Πολύ χαμηλή απόδοση -Εμπόδιο σε αλιεία, θαλάσσιες μεταφορές και άλλες μορφές ΑΠΕ. -Όχι συνεχόμενη παραγωγή ενέργειας
Ευκαιρίες	-Μηδενικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις -Ενσωμάτωση σε συστήματα λιμένων. -Σχεδιαζόμενη διασύνδεση με το εθνικό ενεργειακό δίκτυο =μεγαλύτερη αξιοποίηση ΑΠΕ.
Απειλές	-Πιλοτική τεχνολογία -Όχι σίγουρα αποτελέσματα -Επιρρεπείς σε περίπτωση περιβαλλοντικής καταστροφής όπως τσουνάμι.
Υδρογονάνθρακες	
Δυνατότητες	-Όχι ενεργειακή εξάρτηση - Προμηθευτής και εναλλακτικός παραγωγός για την ΕΕ.
Αδυναμίες	-Δυσκολία ανεύρεσης πηγών -Δυσκολία εξόρυξης -Απειλή για τις ελληνικές θάλασσες. -Απειλή για προστατευόμενες περιοχές -Υποβάθμιση των περιοχών Natura. ¹¹
Ευκαιρίες	-Ευελιξία και διαπραγματευτικό «ρόλο». -Νέα ώθηση στις ελληνικές θέσεις.

¹⁰Palomino¹¹Greenpeace, 2018

Απειλές	-Εχθρικές σχέσεις με γείτονες, ακόμα και casus belli. (κυρίως τουρκικές βλέψεις)
---------	---

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

6.2 Προτάσεις

Οι προτάσεις που προσπαθήσαμε να βρούμε πρέπει να πληρούν κάποια κριτήρια. Να είναι ρεαλιστικές, οικονομικά εφικτές και βιώσιμες και να μπορεί να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες σε ενέργεια κατά την τουριστική περίοδο των νησιών.

Η αύξηση χρήσης κατανάλωσης φυσικού αερίου και η αντικατάσταση πετρελαϊκών προϊόντων, θα ήταν μία πρώτη ρεαλιστική λύση. Η χρήση φυσικού αερίου δεν είναι τόσο επιβλαβής όσο η χρήση πετρελαίου. Οι εκπομπές του αερίου του θερμοκηπίου θα μειωθούν δραστηρικά.

Παράλληλα, θα μπορούσαν να συνεχιστούν οι έρευνες στο Αιγαίο για την εύρεση και εξόρυξη υδρογονανθράκων. Πολλά κοιτάσματα που έχουν βρεθεί στην Νοτιοανατολική Μεσόγειο, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν προς κάλυψη των ενεργειακών αναγκών των νησιών. Αυτή η πρόταση αν και ακούγεται πολλά υποσχόμενη, απαιτεί πολύ χρόνο και χρήματα για την υλοποίηση της.

Σ' αντίθεση έρχεται η πρόταση αξιοποίησης των ήδη υπαρχόντων ειδών ανανεώσιμης ενέργειας. Όπως το λένε και το όνομά τους είναι ανανεώσιμες, οπότε υπήρχαν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Το μόνο που πρέπει να κάνουμε για να τις αξιοποιήσουμε είναι η κατασκευή των κατάλληλων συλλεκτών της, όπως για παράδειγμα φωτοβολταϊκά ή αιολικά πάρκα. Πιο συγκεκριμένα, προτείνουμε την κατασκευή πλωτών κατασκευών ή την επιλογή της κατασκευής πάρκων σε βραχονησίδες ώστε να αποφευχθούν οι οχλήσεις τόσο στον οικιστικό ιστό, όσο και στην πανίδα που έχει αναπτυχθεί γύρω του.

Η πρόταση που θεωρούμε πως πρέπει να εξεταστεί σε μεγαλύτερο βαθμό, καθώς μπορεί να φέρει πολύ μεγάλα παραγωγικά αποτελέσματα, είναι η γεωθερμία. Μία σχετικά προσφάτως αναπτυσσόμενη μορφή ενέργειας στην χώρα μας. Η υψηλή συγκέντρωση θερμικής ενέργειας σε σχετικά ρηχά βάθη του Ελλαδικού χώρου λόγω της υψηλής τεκτονικής και ηφαιστειακής δραστηριότητας, καθιστά τον Ελλαδικό χώρο ιδανικό για την ανάπτυξη αυτής της μορφής ενέργειας. Αξιοσημείωτο δυναμικό γεωθερμικής ενέργειας έχει το τόξο του Νοτίου Αιγαίου, όπου θα μπορούσαν να παραχθούν πάνω από 250 KW.¹² Νησιά όπως η Μήλος, η Λέσβος και η Νίσυρος διαθέτουν μεγάλες δυνατότητες μελλοντικής ανάπτυξης γεωθερμίας, με την Λέσβο ήδη να έχει ξεκινήσει την δημιουργία των πρώτων γεωθερμικών πάρκων.¹³ Σε περίπτωση μάλιστα όπου η γεωθερμία συνδυαστεί με την αξιοποίηση και άλλης μορφής ενέργειας όπως πχ η ηλιακή, η δυναμικότητα θα είναι ακόμα πιο μεγάλη.

7. Βιβλιογραφία

- Banks.com.gr. (2022, Augoust 19). Banks.com.gr. Ανάκτηση 2022, από <https://banks.com.gr/paradeigmata-pros-mimisi/>
- Chatziargyriou Nikos, M. I. (2016). *Renewable Energy Developments in Greek Islands*. Friedrigh Ebert Stiftung.
- Chatziargyriou, Nikos, M., Ioannis, D., & Aris. (2016). *Renewable Energy Developments in Greek Islands*. Friedrigh Ebert Stiftung.

¹²Kavadias Kosmas, 2018

¹³Chatziargyriou Nikos, 2016

- Ecopress. (2020, January 17). *Ecopress*. Ανάκτηση 2022, από Ecopress: <https://ecopress.gr/proti-i-tilos-sta-deka-nisia-energiak/>
- Energy press*. (2021). Ανάκτηση 2022, από <https://energypress.gr/news/admie-eos-2030-tha-ehoyndiasyndethei-shedon-ola-ta-nisia-toy-aigaiou-deite-tin-poreia-olon-ton>
- Green Agenda*. (2019). Ανάκτηση από <https://greenagenda.gr/%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%80%CF%84%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA/>
- Greenpeace. (2018). *Greenpeace Greece*. Ανάκτηση 2022, από <https://www.greenpeace.org/greece/issues/klima/7441/ydrogonathrakes-kai-perivallon-den-pane-mazi/>
- Kaldelli John, K. (2020, November 2). Supporting the Clean Electrification for Remote Islands: The Case of the Greek Tilos Island. *Energies*.
- Kaldellis, & John, K. (2020, November 2). Supporting the Clean Electrification for Remote Islands: The Case of the Greek Tilos Island. *Energies*.
- Kavadas Kosmas, A. P. (2018, September 29). Techno-economic evaluation of geothermal-solar power plant in Nisyros island in Greece. *ELSEVIER*.
- Kavadas, Kosmas, A., Panagiotis, C., & George. (2018, September 29). Techno-economic evaluation of geothermal-solar power plant in Nisyros island in Greece. *ELSEVIER*.
- Kougias Ioannis, S. S. (2018, October 22). Sustainable energy modelling of non-interconnected Mediterranean. *ELSEVIER*.
- Kougias, Ioannis, S., Sandor, N., Alexandros, T., & Nicolaos. (2018, October 22). Sustainable energy modelling of non-interconnected Mediterranean. *ELSEVIER*.
- Palomino, D. (n.d.). *Renovables Verdes*. Ανάκτηση από <https://www.renovablesverdes.com/el/energia-undimotriz/>
- Ενέργειας, Υ. Π. (2018). *Εθνικός Ενεργειακός Σχεδιασμός*.
- Ενέργειας, Υ. Π. (2018). *Εθνικός Ενεργειακός Σχεδιασμός*.
- Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο. (2018). *Μείωση των εκπομπών άνθρακα: στόχοι και πολιτικές της ΕΕ*. Ανάκτηση 2023, από <https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/society/20180305STO99003/meiosi-ton-ekpompon-anthraka-stochoi-kai-politikes-tis-ee>

Κεφάλαιο 11:

Αποτελεσματικότητα και Διαχείριση Εφοδιαστικής Αλυσίδας: Η Ελλάδα στο Διεθνές Αναπτυξιακό Περιβάλλον

Αικατερίνη Κόκκινου¹
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Περίληψη:

Το άρθρο αυτό εξετάζει το αντικείμενο της Εφοδιαστικής Αλυσίδας και της Διαχείρισης Εφοδιαστικής Αλυσίδας, και αναλύει το σύνολο των μεθόδων και τεχνικών που χρησιμοποιούνται με στόχο την αποδοτική ολοκλήρωση-σύνδεση μεταξύ των προμηθευτών-παραγωγών-αποθηκευτών και πωλητών, έτσι ώστε τα προϊόντα ή υπηρεσίες να διανέμονται κατάλληλα, ώστε αφενός να μεγιστοποιείται το αποτέλεσμα και, αφετέρου να ελαχιστοποιούνται τα σχετικά στοιχεία κόστους, με επίδραση στην αποτελεσματικότητα και στην ευρύτερη διασφάλιση ποιοτικών διαδικασιών, τόσο προς την κατεύθυνση μείωσης του κόστους, όσο και προς την κατεύθυνση του βέλτιστου συντονισμού των διεργασιών προμήθειας και διανομής. Ως μελέτη περίπτωσης, επιπλέον, το άρθρο αυτό στοχεύει στην ανάλυση των επιπτώσεων της αποτελεσματικής διοίκησης Εφοδιαστικής Αλυσίδας στη ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης των επιχειρήσεων στην Ελλάδα και συγκεκριμένα, στο σχεδιασμό και τη διαχείριση όλων των ενεργειών-δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τις διαδικασίες Διοίκησης Εφοδιαστικής Αλυσίδας και τις ανταγωνιστικές και αναπτυξιακές τους επιπτώσεις στην χώρα, αναφορικά με το διεθνές περιβάλλον.

Λέξεις Κλειδιά: Εφοδιαστική Αλυσίδα, Διαχείριση Εφοδιαστικής Αλυσίδας Αποτελεσματικότητα, Αποδοτικότητα, Διεθνές Περιβάλλον.

¹ Αν. Καθηγήτρια Αικατερίνη Κόκκινου, Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, Email: k.kokkinou@aegean.gr

1. Εισαγωγή

Εφοδιαστική αλυσίδα είναι η συνεχής σύνδεση μεταξύ των παροχών των πρώτων υλών μέσω της παραγωγής στο ολοκληρωμένο προϊόν που παραδίδεται στον τελικό καταναλωτή, η συνολική ακολουθία των επιχειρησιακών διαδικασιών, μέσα σε ένα ή πολλαπλάσια περιβάλλοντα επιχείρησης που επιτρέπουν τη ζήτηση πελατών για ένα προϊόν ή μια υπηρεσία που τους ικανοποιεί.

Η εφοδιαστική αλυσίδα περιλαμβάνει τις δραστηριότητες που σχετίζονται με τη ροή και το μετασχηματισμό αγαθών, από το στάδιο των πρώτων υλών μέχρι τον τελικό χρήστη, καθώς και τη ροή πληροφοριών που αναφέρονται σε αυτές τις δραστηριότητες. Συχνά ταυτίζεται με τη μεταφορά του σωστού προϊόντος στον σωστό τόπο, τον σωστό χρόνο, με το ελάχιστο κόστος, είτε εναλλακτικά τη διαδικασία της στρατηγικής διαχείρισης της απόκτησης, μεταφοράς και αποθήκευσης υλικών, εξαρτημάτων και τελικών προϊόντων (και της σχετικής ροής πληροφοριών) μέσα σε ένα οργανισμό και στα κανάλια προώθησης στην αγορά, ώστε να εκτελεστούν οι παραγγελίες με το χαμηλότερο δυνατό κόστος. Στον ορισμό αυτό εξειδικεύονται οι δραστηριότητες της εφοδιαστικής αλυσίδας (απόκτηση, μεταφορά, αποθήκευση), τα προϊόντα (υλικά, εξαρτήματα και τελικά προϊόντα) και η χωρική διάσταση των εφοδιαστικών δραστηριοτήτων (εσωτερικά, στον οργανισμό, και εξωτερικά, στα κανάλια προώθησης στην αγορά), ενώ στα αντικείμενα της Εφοδιαστικής περιλαμβάνεται και η ροή πληροφοριών. Κυρίως, όμως, στον ορισμό αυτό εισάγεται ο στρατηγικός ρόλος της Εφοδιαστικής, που συνδέεται με τη συμβολή της στην αλυσίδα δημιουργίας αξίας (Kokkinou, 2011a, 2010, 2009a,b, Maty et al, 2022, Hoellthaler, et al 2018, Konte et al, 2022, Parente & Prescott, 1994, Rasche & Seidl, 2019).

Η εφοδιαστική αλυσίδα αποτελεί πολυσήμαντη και πολυσύνθετη έννοια, καλύπτοντας μια γκάμα διαδικασιών σχεδιασμού, υλοποίησης και ελέγχου στο επιχειρηματικό πεδίο, εξασφαλίζοντας τη συνεχή διαθεσιμότητα των προϊόντων και των λοιπών πόρων, επιτρέποντας παράλληλα την ομαλή ροή εκτέλεσης των διαδικασιών που αφορούν:

- την προμήθεια πρώτων υλών
- τη μετατροπή τους σε τελικά προϊόντα
- τη διανομή τους στους πελάτες

Τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν την εφοδιαστική αλυσίδα είναι η διοίκηση και ο στρατηγικός σχεδιασμός της επιχείρησης, η βέλτιστη αξιοποίηση των ανθρώπινων και των υλικών πόρων, η παραγωγή, η αποθήκευση και η διανομή των αγαθών, από την πρώτη ύλη μέχρι το έτοιμο προϊόν. Συγκεκριμένα αποσκοπεί στην παραγωγή προϊόντων με όσο το δυνατόν χαμηλότερο κόστος, στη διατήρηση των προϊόντων με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, στην πλήρη αξιοποίηση των υλικών μέσων της επιχείρησης, στη μεταφορά των προϊόντων με το χαμηλότερο δυνατό κόστος και τις μικρότερες δυνατές καθυστερήσεις και τελικά στην επίτευξη κερδοφορίας και οικονομίας κλίμακας. Περισσότερο συγκεκριμένα, η εφοδιαστική αλυσίδα είναι μια διαδικασία Σχεδιασμού, Εφαρμογής και Ελέγχου, ενώ συνδυάζει και τις πληροφορίες για διακίνηση από το σημείο που έγινε η παραγωγή στο σημείο πώλησης με το λιγότερο δυνατό κόστος, ενώ παράλληλα στοχεύει στην μεγαλύτερη ικανοποίηση των πελατών, λαμβάνοντας υπόψη την επίτευξη:

- Δυναμικότητας: Ταχύτητα παράδοσης παραγγελιών την στιγμή και στο τόπο.
- Διαθεσιμότητας: Διάθεση περισσότερων εμπορευμάτων.
- Συνέπειας: Παράδοση προϊόντων στην σωστή στιγμή, στον σωστό τόπο στην σωστή ποιότητα και ποσότητα.

Διάγραμμα 1: Η σύγχρονη Εφοδιαστική Αλυσίδα. (Πηγή: Ίδια Επεξεργασία)

Η εξέλιξη της έννοιας και των βασικών αρχών της Εφοδιαστικής Αλυσίδας είναι άμεσα συνδεδεμένες με την εξέλιξη της βιομηχανίας και του εμπορίου. Την τελευταία δεκαετία παρακολουθούμε μία ραγδαία αλλαγή στον τρόπο δραστηριοποίησης των επιχειρήσεων. Το επιχειρηματικό περιβάλλον συνεχώς μεταβάλλεται, η παγκοσμιοποίηση του εμπορίου σε συνδυασμό με καινοτόμες μεθόδους διαφήμισης και προώθησης προϊόντων, έδωσε θεωρητικά ανεξάντλητες ευκαιρίες ανάπτυξης. Επιπλέον, ο ανταγωνισμός κάνει αναγκαία την ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων, τη βέλτιστη χρήση κρίσιμων παραγωγικών πόρων, τη μείωση των αποθεμάτων, την ακριβέστερη πρόβλεψη της ζήτησης, τη σμίκρυνση των χρόνων παράδοσης, καθώς επίσης και τη δυνατότητα επικοινωνίας ακριβούς ημερομηνίας παράδοσης.

Στο νέο αυτό περιβάλλον, οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν καινούργιες προκλήσεις, αναπτύσσοντας την προσαρμοστικότητα τους με στόχο να εξασφαλίσουν την επιβίωση και ανάπτυξη τους στις μεταβαλλόμενες ανάγκες. Η αποδοτική και αποτελεσματική διαχείριση της εφοδιαστικής Αλυσίδας αποτελεί ένα σύγχρονο εργαλείο τόνωσης του συγκριτικού πλεονεκτήματος στο σύγχρονο διεθνές ανταγωνιστικό επιχειρηματικό περιβάλλον (Kokkinou, 2011a, 2010, 2009a,b, Maty et al, 2022, Hoellthaler, et al 2018Konte et al, 2022, Parente & Prescott, 1994, Rasche & Seidl, 2019).

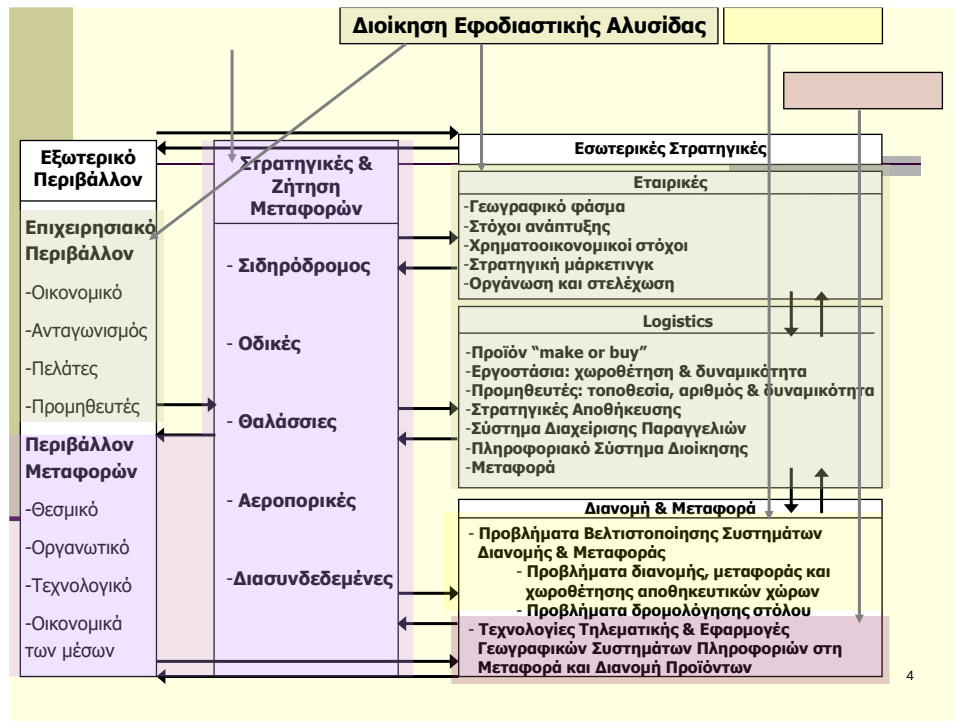
2. Διαχείριση Εφοδιαστικής Αλυσίδας και Αποτελεσματικότητα

Η διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας είναι μία νέα επιστήμη, η οποία σήμερα ασκεί μία τεράστια επίδραση στην Ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομία. Αποτελεί έναν από τους κυριότερους οικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν το σύνολο των συναλλαγών κάθε αγοράς, απασχολεί ένα σημαντικό αριθμό εργαζόμενων και επηρεάζει άμεσα και έμμεσα το κόστος λειτουργιών κάθε επιχειρηματικής πρωτοβουλίας (Kruse et al 2021, McMillan, et al, 2014).

Η διαχείριση των εφοδιαστικών λειτουργιών ορίζεται ως το μέρος εκείνο της διοίκησης της εφοδιαστικής αλυσίδας που σχεδιάζει, εκτελεί και ελέγχει την επαρκή και αποτελεσματική

ροή και αποθήκευση αγαθών, υπηρεσιών και σχετικών πληροφοριών από την αρχή της αλυσίδας μέχρι το σημείο της κατανάλωσης, με σκοπό την κάλυψη των απαιτήσεων των πελατών.

Διάγραμμα 2: Η Διαχείριση/Διοίκηση Εφοδιαστικής Αλυσίδας (Πηγή: Ίδια Επεξεργασία)

Διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας είναι το σύνολο των μεθόδων και τεχνικών που χρησιμοποιούνται με στόχο την αποδοτική ολοκλήρωση και σύνδεση μεταξύ των προμηθευτών-παραγωγών-αποθηκευτών και πωλητών, έτσι ώστε τα προϊόντα ή υπηρεσίες να διανέμονται κατάλληλα, ώστε αφενός να μεγιστοποιείται το αποτέλεσμα και, αφετέρου να ελαχιστοποιούνται τα σχετικά στοιχεία κόστους, με επίδραση στην αποτελεσματικότητα και στην ευρύτερη διασφάλιση ποιοτικών διαδικασιών, προς την κατεύθυνση του βέλτιστου συντονισμού των διεργασιών προμήθειας και διανομής ((Kyle, 2012, Holmemo et al, 2018, Kumar et al, 2009).

Πιο συγκεκριμένα, η διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας αναφέρεται στην οργάνωση των γενικών επιχειρησιακών διαδικασιών που επιτρέπουν τον κερδοφόρο μετασχηματισμό των πρώτων υλών ή των προϊόντων σε τελικά αγαθά και στην έγκαιρη διανομή τους για να ικανοποιήσει την απαίτηση των πελατών, δηλ. εκμετάλλευση της χρήσης σύγχρονων πληροφοριακών συστημάτων για την αποτελεσματική διαχείριση και την εξασφάλιση ευέλικτης ροής του δικτύου εφοδιασμού, την ταχεία ροή πληροφοριών, καθώς και την πλήρη εκμετάλλευση των πηγών ανεφοδιασμού της παραγωγικής αλυσίδας, με παράλληλη επίτευξη οικονομικών κλίμακας και εξοικονόμηση πόρων (Achanga, et al, 2006).

Η διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας είναι μια βασική λειτουργία που υποστηρίζει τις μονάδες επιχειρησιακής παραγωγής και το εμπορικό τμήμα μιας οργάνωσης (White, et al, 1999). Ο αρχικός στόχος είναι να ικανοποιήσει τους επιχειρησιακούς στόχους της οργάνωσης με το χαμηλότερο δυνατό κόστος. Με άλλα λόγια, στοχεύει στην εύρεση του σωστού προϊόντος, στη σωστή τιμή, στη σωστή ποσότητα, στο σωστό χρόνο και τόπο, εγκαίρως, με το χαμηλότερο δυνατό κόστος (Madsen, et al, 2016).

Ο παραπάνω ορισμός της διαχείρισης δείχνει ότι αυτή η λειτουργία προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι μιας οργάνωσης πρέπει να ικανοποιεί δύο κριτήρια: α) την ποιότητα των

δεδομένων υπηρεσιών και β) την αποτελεσματικότητα των δαπανών χωρίς διακινδύνευση της ποιότητας των δεδομένων υπηρεσιών (Alvesson & Thompson, 2005). Συγκεκριμένα, η διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας ενοποιεί και ολοκληρώνει το σχεδιασμό, τις προμήθειες, την παραγωγή, την αποθήκευση, τη μεταφορά και τις πωλήσεις τόσο μέσα στις επιχειρήσεις όσο και μεταξύ αυτών. Ο αντικειμενικός λοιπόν σκοπός της διαχείρισης της εφοδιαστικής αλυσίδας είναι η αύξηση της συνολικής κερδοφορίας κατά μήκος της αλυσίδας που συνεπάγεται την αύξηση της κερδοφορίας όλων των εταίρων της (Bakås, et al 2023, D'Andreamatteo et al, 2019). Αυτό επιτυγχάνεται με την κατανόηση και ικανοποίηση των πελατειακών αναγκών στον απαιτούμενο χρόνο, και με την προσφορά προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας και ανταγωνιστικού κόστους [(Mazzocato et al, 2010, Radnor & Osborne, 2013) και (Wilson, et al, 2009, Yusuf, et al, 2016)] .

Διάγραμμα 3: Διαχείριση/Διοίκηση και Λειτουργίες της Εφοδιαστικής Αλυσίδας
(Πηγή: Ίδια Επεξεργασία)

Η αποδοτική και αποτελεσματική διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας έχει ως βασικό στόχο την ικανοποίηση των στόχων της επιχείρησης με το μικρότερο δυνατό κόστος., και συνεπώς, χρειάζεται να ικανοποιεί τα εξής κριτήρια (Kruse., et al 2021, McMillan, et al, 2014):

- **Διαθεσιμότητα.** Η διαθεσιμότητα αναφέρεται στην ικανότητα της επιχείρησης να έχει πάντοτε, αρκετά διαθέσιμα αποθέματα προκειμένου να εξυπηρετεί τις ανάγκες της παραγωγής και των πελατών. Επιπρόσθετα, απαραίτητος είναι ο σχεδιασμός που θα εξασφαλίζει συνεχώς τις ζητούμενες ποσότητες των προϊόντων, την ώρα που τις χρειάζεται η αγορά.
- **Δυναμικότητα.** Η δυναμικότητα αναφέρεται στην ικανότητα του συστήματος να διακινεί, μέσα στο χρονικό διάστημα που του έχουν ορίσει, τις ζητούμενες ή τις παραγόμενες ποσότητες. Η δυναμικότητα αναφέρεται επίσης στην ταχύτητα εκτέλεσης των παραγγελιών και στη συνέπεια, δηλαδή, στην επίτευξη αυτής της ταχύτητας συνεχώς επί καθημερινής βάσεως.
- **Συνέπεια.** Η συνέπεια αναφέρεται στη δυνατότητα του συστήματος να παραδίδει στους χρήστες του συστήματος τα προϊόντα που ζητούνται σε καλή κατάσταση, χωρίς λάθη, σωστά

επισημασμένα, έτσι ώστε ο χρήστης να είναι βέβαιος ότι τα προϊόντα που παραλαμβάνει είναι αυτά που παρήγγειλε και μάλιστα βρίσκονται στη σωστή κατάσταση και ποιότητα

- Υψηλό επίπεδο εξυπηρέτησης με τη χρήση διαχείρισης αποθεμάτων. Το απόθεμα το οποίο έχει κάθε επιχείρηση αφορά την διαχείριση της ζήτησης. Απόθεμα υπάρχει σε όλες τις φάσεις της εφοδιαστικής αλυσίδας, από τις πρώτες ύλες έως το τελικό προϊόν στις αποθήκες των καταστημάτων. Η ύπαρξη υψηλών αποθεμάτων μπορεί να οδηγήσουν με μεγάλα κόστη αλλά αν τα αποθέματα δεν είναι υψηλά, τότε δημιουργείται έλλειψη. Ένας ικανοποιητικός συνδυασμός με ένα μηχανισμό έγκαιρης πρόβλεψης της ζήτησης μπορεί να βοηθήσει στην ικανοποιητική διαχείριση των αποθεμάτων.
- Μείωση αποκλίσεων από τους στόχους. Ολόκληρη η διαδικασία εφοδιασμού για να μπορέσει να λειτουργήσει με το σωστό τρόπο χρειάζεται να γίνονται σωστές προβλέψεις. Οι περισσότερες στρατηγικές που ακολουθούνται για τις προβλέψεις αφορούν το απόθεμα, το οποίο πρέπει να προϋπάρχει της ζήτησης. Η πρόβλεψη του αποθέματος που χρειάζεται να δημιουργεί μικρές αποκλίσεις ώστε να επιτυγχάνονται οι στόχοι. Βασικό κομμάτι της για κάθε επιχείρηση είναι η ύπαρξη εργαλείων που θα οδηγήσουν σε αυτή τη σωστή πρόβλεψη (ανταγωνιστικά προϊόντα, προωθητικές ενέργειες, ιστορικά δεδομένα και τάσεις κατανάλωσης).
- Διασφάλιση και έλεγχος ποιότητας υπηρεσιών. Η ποιότητα ενός προϊόντος χρειάζεται σε όλη την διαδικασία της παραγωγής, ώστε η ποιότητα να είναι διασφαλισμένη, με συνέπεια στον χρόνο αλλά και μη ύπαρξη λαθών.

Η εμπλοκή των παραγόντων αυτών αυξάνει την πολυπλοκότητα των προβλημάτων σχεδιασμού, προγραμματισμού και ελέγχου της εφοδιαστικής αλυσίδας. Τα προβλήματα αυτά αναφέρονται είτε σε ζητήματα σχεδιασμού παραγωγικών συστημάτων, δηλαδή ζητήματα στρατηγικού χαρακτήρα (επιλογή προϊόντος, σχεδιασμός της δυναμικότητας του παραγωγικού συστήματος, επιλογή μεθόδου εργασίας, επιλογή της θέσης εγκατάστασης του συστήματος, χωροταξικός σχεδιασμός), είτε σε ζητήματα προγραμματισμού και ελέγχου της παραγωγής, δηλαδή θέματα τακτικού και λειτουργικού χαρακτήρα (Rajnoha, et al, 2018, Andreoni & Tregenna, 2020). Στα θέματα αυτά περιλαμβάνονται η πρόβλεψη της ζήτησης, η διαχείριση των αποθεμάτων, ο προγραμματισμός της παραγωγής και τα συστήματα συντήρησης. Είναι φανερό ότι στις λειτουργίες αυτές περιλαμβάνονται, εκτός από εκείνες που συνδέονται με διακίνηση και αποθήκευση, και άλλες, όπως η προμήθεια των εισροών της παραγωγής αλλά και η ίδια η παραγωγή (Krafcik, 1988, Womack et al, 1990).

Στο σημείο αυτό, η αποδοτική και αποτελεσματική διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας αποτελεί το βασικότερο ζητούμενο για την ορθολογικοποίηση και την επιτυχία των διαδικασιών της εφοδιαστικής αλυσίδας, καλύπτοντας μια τεράστια γκάμα διαδικασιών σχεδιασμού, υλοποίησης και ελέγχου στο επιχειρηματικό πεδίο. Θεωρητικά η αποδοτική και αποτελεσματική διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας εξυπηρετεί την κερδοφορία μιας επιχείρησης, εξασφαλίζοντας τη συνεχή διαθεσιμότητα των προϊόντων και των λοιπών πόρων της, επιτρέποντας παράλληλα την ομαλή ροή επιτέλεσης των διαδικασιών που αναφέρθηκαν παραπάνω (Kumar, et al, 2006), με το χαμηλότερο δυνατό κόστος και τις μικρότερες δυνατές καθυστερήσεις και τελικά στην επίτευξη κερδοφορίας και οικονομίας κλίμακος για την επιχείρηση.

Σήμερα, ως αποτέλεσμα των ραγδαίων σύγχρονων οικονομικών, κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών, η διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας αναγνωρίστηκε ως μία ξεχωριστή μορφή οικονομικής δραστηριότητας. Ως αποτέλεσμα της σταθερής, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, τάσης απελευθέρωσης των αγορών –τόσο στο εσωτερικό των περισσότερων εθνικών οικονομιών όσο και στο επίπεδο του διεθνούς εμπορίου– αλλά και του

διαρκώς αυξανόμενου διεθνούς ανταγωνισμού, η επίλυση αυτών των ζητημάτων, κατά το βέλτιστο δυνατό τρόπο, κατέστη αναγκαία, ακόμα και για την ίδια την επιβίωση των επιχειρήσεων (Fagerberg, 2000, Ghobakhloo & Fathi, 2019, Lavopa & Szirmai, 2018).

Οι σύγχρονες επιχειρήσεις επενδύουν σε δράσεις διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας για να δημιουργήσουν νέες παραγωγικές διαδικασίες, αλλά και για να αναπτύξουν και να διατηρήσουν την ικανότητα τους για υιοθέτηση και εκμετάλλευση πληροφοριών οι οποίες είναι διαθέσιμες από εξωτερικούς από την επιχείρηση φορείς (Tortorella & Fettermann, 2017, Wittrock, 2015). Δεδομένου ότι ο κύκλος ζωής των προϊόντων και των υπηρεσιών μειώνεται και η εμφάνιση νέων τεχνολογιών γίνεται με συνεχώς ταχύτερους ρυθμούς, οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να καινοτομούν σε δράσεις διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας πιο συχνά, με διάδοση νέων τεχνικών, προϊόντων και υπηρεσιών επιτρέπει την πλήρη εκμετάλλευση σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα (Fagerberg, 2000, Ghobakhloo & Fathi, 2019, Lavopa & Szirmai, 2018).

Οι βασικοί παράγοντες που υποκινούν τις επιχειρήσεις να αναλάβουν επενδυτικά σχέδια σε δράσεις διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας είναι (Appelbaum, et al, 2000, Bondareva, et al. 2021, Temasova et al, 2022):

- Οι επιχειρήσεις προσπαθούν να επιτύχουν την μείωση του κόστους παραγωγής των προϊόντων τους και της ανάπτυξης νέων προϊόντων για να συμβάλουν στην αύξηση της αποδοτικότητας της επιχείρησης. Το κίνητρο αυτό αποτελεί το αυτόνομο ή κίνητρο κέρδους, όπου δίνει την δυνατότητα στην επιχείρηση να μειώσει το κόστος της, να ενισχύσει την σχετική θέση της στον κλάδο και την αγορά της και να αυξήσει τα κέρδη της.
- Η αναζήτηση στρατηγικού πλεονεκτήματος έναντι των ανταγωνιστών με την αύξηση του μεριδίου αγοράς μέσω της ανάπτυξης μιας αποδοτικότερης παραγωγικής διαδικασίας, έτσι ώστε η επιχείρηση να έχει την ευκαιρία να κατακτήσει μεγαλύτερο τμήμα της αγοράς και να περιορίσει ή αποκλείσει τους ανταγωνιστές της. Το κίνητρο αυτό καλείται κίνητρο απειλής ή κίνητρο ανταγωνισμού, το οποίο συνίσταται στην απόκτηση στρατηγικού πλεονεκτήματος, μέσω της εισαγωγής και εκμετάλλευσης βελτιωμένων διαδικασιών που μπορεί να αυξήσει το μερίδιο της επιχείρησης στην αγορά.

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, απαραίτητα χαρακτηριστικά των εφοδιαστικών αλυσίδων που ανταγωνίζονται μέσα στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον είναι η ευελιξία και η ταχεία προσαρμοστικότητα τους στις δυναμικά μεταβαλλόμενες συνθήκες, με σημαντική αναπτυξιακή δυναμική (Bondareva, et al. 2022, Chiarini & Brunetti, 2019, Ndubuisi, et al, 2022, Rath, 2019).

3. Διαχείριση Εφοδιαστικής Αλυσίδας: Η Ελλάδα στο Διεθνές Περιβάλλον

Η διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας αποτελεί βασική διάσταση της επιχειρηματικής πρακτικής στη σύγχρονη ελληνική οικονομία. Τα στοιχεία που διαμόρφωσαν το σκηνικό ανόδου και εκτίναξης προς τα άνω της επιστήμης της διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας και των εφαρμογών της ήταν τα ακόλουθα (Ροδόπουλος, 2021):

- Η εισβολή στην Ελλάδα των μεγάλων πολυεθνικών κολοσσών, στων οποίων τα οργανογράμματα περιλαμβάνονταν θέσεις με δραστηριότητες και λειτουργίες διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας
- Η επέκταση των ελληνικών επιχειρήσεων, οι οποίες αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν αρχές και διαδικασίες διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας
- Η ανάπτυξη επιχειρήσεων που προσέφεραν υπηρεσίες διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας σε τρίτους

- Η εμφάνιση και δραστηριοποίηση εταιριών μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που είχαν ως στόχο την ανάπτυξη και διάδοση της διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας και των επιχειρηματικών εφαρμογών.
- Η εμφάνιση εταιρειών πληροφορικής που ανέπτυξαν ολοκληρωμένα συστήματα διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας

Εντούτοις, το κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος είναι η κυριαρχία της μικρής και μεσαίας κλίμακας επιχειρήσεων στην Ελληνική οικονομία, με συνέπεια, το κύριο χαρακτηριστικό της δραστηριότητας των ελληνικών επιχειρήσεων να είναι η χαμηλή παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα και η χαμηλή συμμετοχή σε δραστηριότητες διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας, με τα κύρια στοιχεία της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα να είναι τα μικρά μεγέθη, το περιορισμένο όραμα, οι παρωχημένες δομές και συστήματα οργάνωσης και διοίκησης, και το ανεπαρκές επίπεδο επιχειρηματικής κουλτούρας.

Η επιχειρηματική δραστηριότητα σε δράσεις διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας στην Ελλάδα φαίνεται να παίρνει τη μορφή μιας ατομικής ή οικογενειακής προσπάθειας σε κλάδους με χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης, χαμηλή κερδοφορία και αυξημένη διείσδυση εισαγωγών. Οι κύριες αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας συνοψίζονται στην αδύναμη εξαγωγική βάση και το υψηλό ποσοστό ανεργίας. Αναφορικά με την ανάλυση της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα κατά κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, παρατηρείται χαμηλή επιχειρηματικότητα στον Α' γενή τομέα, ενώ υψηλότερη σχετικά επιχειρηματικότητα παρατηρείται στον τομέα των υπηρεσιών. Οι νέες επιχειρήσεις παραμένουν εντάσεως εργασίας και όχι κεφαλαίου, κυρίως σε παραδοσιακούς κλάδους, χαμηλής προστιθέμενης αξίας. Έντονη προβληματικότητα της εγχώριας επιχειρηματικής δραστηριότητας παρουσιάζεται ειδικότερα στον Β' γενή τομέα, και κυρίως στην βιομηχανία.

Από την άλλη πλευρά, η ανάληψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στη Ελλάδα, τόσο από τους Έλληνες, όσο και τους ξένους επιχειρηματίες δυσχεραίνεται από το δαιδαλώδες κανονιστικό και θεσμικό πλαίσιο, τις ανεπαρκείς υποδομές, και το υψηλό κόστος χρηματοδότησης των επιχειρήσεων. Στο κλίμα αυτό συντελούν επίσης, η ασθενής επιχειρηματική κουλτούρα, οι αναχρονιστικές διοικητικές αντιλήψεις και πρακτικές, η μείωση συμμετοχής του Β' γενή τομέα στο ΑΕΠ, η μείωση των παραγωγικών επενδύσεων, καθώς και η απουσία δικτύων και κοινωνικών και οικονομικών διασυνδέσεων.

Η Ελλάδα υστερεί σε επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους και καινοτομική δραστηριότητα, μέσω των οποίων θα μπορούσε να ενισχυθεί η ανάπτυξη δικτύων εφοδιαστικής αλυσίδας και σημαντικά προβλήματα παρουσιάζονται στην μετάβαση από τα μικρές και μεσαίες οικογενειακές επιχειρήσεις σε «αποδοτική διαχείριση. Παρά τον κρίσιμο ρόλο των επιχειρήσεων στην χρηματοδότηση και ανάληψη καινοτομικών δραστηριοτήτων σε δράσεις διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας, το ελληνικό σύστημα καινοτομίας χαρακτηρίζεται από περιορισμένη καινοτομική δραστηριότητα των επιχειρήσεων. Η χαμηλή συμμετοχή των επιχειρήσεων στην καινοτομική δραστηριότητα μπορεί να οφείλεται στις γενικές δομικές αδυναμίες της ελληνικής παραγωγικής βάσης, δηλαδή μεγάλος αριθμός μικρών – μεσαίων επιχειρήσεων, κυριαρχία παραδοσιακών κλάδων παραγωγής με χαμηλή συνεισφορά σε όρους προστιθέμενης αξίας, χαμηλό επίπεδο παραγωγής εγχώριας τεχνολογίας, μεταφορά τεχνολογίας από το εξωτερικό, έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, αποφυγή ρίσκου, και επιχειρηματική κουλτούρα. Η παροχή κινήτρων και γνώσεων στις επιχειρήσεις σε θέματα πωλήσεων π.χ. μέσα από ημερίδες ή έργα που θα έχουν σαν αντικείμενο την ανάπτυξη καινοτόμων μεθόδων πώλησης και διανομής, θα συμβάλει στην αύξηση της καινοτομίας εμπορίας και κατ' επέκταση της μη – τεχνολογικής καινοτομίας και αυτό συνεπάγεται (Krzywdzinski, 2021):

- Τη διαμόρφωση του κατάλληλου νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου
- Την εντατικοποίηση της χρηματοδότηση των επιχειρήσεων και
- Την ανάληψη δράσεων για την επιμόρφωση των απασχολούμενων σε θέματα που αφορούν την διοίκηση εφοδιαστικής αλυσίδας (Ροδόπουλος, 2021).

Σε αυτό το νέο διαμορφούμενο περιβάλλον, την ίδια στιγμή που η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής δέχεται πίεση προς τον μετασχηματισμό της σε περιφερειακή παραγωγή, στηρίζοντας το ευρωπαϊκό όραμα της στρατηγικής επάρκειας, η χώρα μας έχει τη μοναδική ευκαιρία να αναδειχθεί σε κεντρική περιφερειακή οικονομική δύναμη.

Αυτό έρχεται να υποστηρίξει και το σχέδιο και η χρηματοδότηση του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (Ροδόπουλος, 2021), μέσω του οποίου, η Ελλάδα ως κύριο διαμετακομιστικό κέντρο της κεντρικής αλλά και ανατολικής Ευρώπης, θα έχει μια νέα ευκαιρία, την ίδια στιγμή που οι αναδυόμενες ευκαιρίες στα green logistics και τα logistics του ελληνικού Δημοσίου (υγεία, μέσα μαζικής μεταφοράς, city logistics, agrolistics κ.ά.) θα ενισχυθούν με ένα θετικό χρηματοδοτικό πρόγραμμα από το Σχέδιο Ελλάδα 2.0 και το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Ενδεικτικά η εφοδιαστική αλυσίδα περιλαμβάνεται:

- στον άξονα 1.2 και στην ενότητα «Εξοικονομώ Επιχειρώντας» με ποσό 450 εκατ.
- στον άξονα 1.3 και στην ενότητα «Υποστήριξη Πράσινης Μεταποίησης και Μεταφορών» με 375 εκατ.
- στον άξονα 2.1 «Συνδεσιμότητα για τους Πολίτες, τις Επιχειρήσεις και το Κράτος», στον οποίο υπάρχει έμμεση πολλαπλασιαστική συνεισφορά στον τομέα της εφοδιαστικής αλυσίδας.
- στον άξονα 2.3 «Ψηφιακός Μετασχηματισμός των Επιχειρήσεων» με 375 εκατ. ο οποίος βελτιώνει αποτελεσματικά την οργανωτική και λειτουργική δομή της εφοδιαστικής αλυσίδας

Με την αξιοποίηση των χρηματοδοτήσεων αυτών, η ελληνική στρατηγική έναντι της εφοδιαστικής αλυσίδας πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας ενιαίας και στοχευμένης πολιτικής για την υποστήριξη ενός ισχυρού, ευέλικτου και αποτελεσματικού παραγωγικού μοντέλου. Επιπλέον, στην παρούσα διεθνή συγκυρία, η Ελλάδα, λόγω της γεωστρατηγικής θέσης της, έχει αποκτήσει σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης. Η μεταφορά της παραγωγής -σε διεθνές επίπεδο- στην Ασία, με επίκεντρο την Κίνα, δείχνει τον περίφημο «δρόμο του μεταξιδίου» να διασχίζει την Ελλάδα, κυρίως μέσω του λιμανιού του Πειραιά, με την ανάπτυξη μεταφορικών δρόμων προς τη Βόρεια, Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Περισσότερο συγκεκριμένα, η Ελλάδα πλεονεκτεί λόγω της γεωγραφικής της θέσης, καθώς θα μπορούσε να αποτελέσει κόμβο υποδοχής εμπορευμάτων αφού βρίσκεται στην διασταύρωση 4 μεγάλων γεωπολιτικών περιοχών (προς τα Δυτικά η Ε.Ε., προς Βορρά οι χώρες της πρώην Ανατολικής Ευρώπης, ανατολικά η ταχύτατα αναπτυσσόμενη Τουρκία και νότια ο αραβικός κόσμος).

Ωστόσο, σημειώνεται, ότι από την αγορά λείπουν οι σύγχρονες υποδομές, οι απλές και αποτελεσματικές διαδικασίες διεκπεραίωσης και το εθνικό marketing των εν λόγω υπηρεσιών, με αποτέλεσμα η εφοδιαστική αλυσίδα να μην έχει αναπτυχθεί όσο θα μπορούσε στην Ελλάδα σε αντίθεση με χώρες όπως η Ολλανδία ή η Γερμανία, που έχουν μετατρέψει την αγορά της εφοδιαστικής αλυσίδας σε μία από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων και ανάπτυξης της χώρας, παρόλο που η γεωγραφική τους θέση δεν είναι το ίδιο πλεονεκτική.

Εντούτοις, στο αντίποδα, η εγχώρια προσφορά υπηρεσιών εφοδιαστικής αλυσίδας χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα στοιχεία:

- Στο σύνολο των υπηρεσιών εφοδιαστικής αλυσίδας, οι υπηρεσίες μεταφοράς καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο τμήμα της αγοράς.

- Παρατηρείται υψηλός κατακερματισμός και έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των δραστηριοποιούμενων επιχειρήσεων, βασισμένος, κυρίως, στις τιμές των προσφερόμενων υπηρεσιών.
 - Η ζήτηση για υπηρεσίες εφοδιαστικής αλυσίδας υψηλού επιπέδου και χαμηλού κόστους έχει συμβάλλει στη σταδιακή αύξηση του βαθμού καθετοποίησης των προσφερόμενων υπηρεσιών. Εμφανίζεται μέσος βαθμός καθετοποίησης από τις εταιρείες εφοδιαστικής αλυσίδας (το φαινόμενο είναι πιο έντονο στις μεγάλες επιχειρήσεις του Τομέα), οι οποίες προσφέρουν υψηλό αριθμό υπηρεσιών εφοδιαστικής αλυσίδας (είτε εντός του κλάδου, είτε και υπηρεσίες που ανήκουν σε διαφορετικούς κλάδους), με στόχο την αύξηση του επιπέδου εξυπηρέτησης.
 - Ο βαθμός εξειδίκευσης των εταιρειών εφοδιαστικής αλυσίδας, με βάση την κατηγορία του διαχειριζόμενου είδους, χαρακτηρίζεται σχετικά χαμηλός.
 - Στο πεδίο των Υποδομών και Πόρων, παρατηρείται έλλειψη οργανωμένων πόλων εφοδιαστικής αλυσίδας στην Ελλάδα. Επίσης, υπάρχει υπερπροσφορά αποθηκευτικών χώρων, συγκεντρωμένων, γεωγραφικά, στις περιοχές της Αττικής και Θεσσαλονίκης, από τους οποίους πολλοί είναι χαμηλών προδιαγραφών σε εξοπλισμό και συστήματα.
 - Το ποσοστό ευαισθητοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων σε θέματα “πράσινης εφοδιαστικής αλυσίδας” είναι χαμηλό.
 - Η δυσπιστία των ελληνικών επιχειρήσεων σχετικά με τη χρησιμότητα ορισμένων προηγμένων τεχνολογικών εφαρμογών, αλλά και η αβεβαιότητα για το εάν οι επενδύσεις σε σύγχρονα συστήματα και νέες τεχνολογίες θα αποφέρουν κέρδος και αξία έχουν ως αποτέλεσμα η πλειονότητα των επιχειρήσεων του κλάδου (με εξαίρεση τις μεγάλες επιχειρήσεις και τις πολυεθνικές) να έχουν μέσο προς χαμηλό βαθμό χρήσης σύγχρονων συστημάτων και τεχνολογιών.
 - Ο βαθμός εξωστρέφειας των ελληνικών επιχειρήσεων του τομέα της Εφοδιαστικής Αλυσίδας χαρακτηρίζεται ως χαμηλός.
- Για να είναι αποτελεσματικότερες και αποδοτικότερες οι πολιτικές στην εφοδιαστική αλυσίδα και την εθνική οικονομία, η υλοποίηση των δράσεων δεν πρέπει να γίνει αποσπασματικά, αλλά στην βάση μίας ολοκληρωμένης προσέγγισης, με ταυτόχρονη ενσωμάτωση περισσότερων δράσεων σε ένα κοινό και ολοκληρωμένο πλαίσιο. Η εστίαση της προσπάθειας επικεντρώνεται στη δημιουργία δυο συστημάτων εφοδιαστικής αλυσίδας:
- Το εθνικό σύστημα, για την εξυπηρέτηση των εθνικών αναγκών μεταφοράς, διανομής, και αποθήκευσης. Αυτό απαιτεί την ανάπτυξη εθνικών αξόνων εφοδιαστικής αλυσίδας για την αποτελεσματική διασύνδεση του κεντρικού άξονα της χώρας Αθήνα-Θεσσαλονίκη με άξονες της περιφέρειας.
 - Το διεθνές σύστημα, ώστε να διασυνδεθούν αποτελεσματικά οι άξονες αυτοί, με έμφαση στην προστιθέμενη αξία και τη δυνατότητα να εξελιχθεί η Ελλάδα σε ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό διεθνές κέντρο εφοδιαστικής αλυσίδας.

Από την άλλη πλευρά, η οικονομική κρίση και ύφεση, εκτός από το μέγεθος, έχει επηρεάσει την κερδοφορία και την αποδοτικότητα. Τα περιθώρια κερδοφορίας των επιχειρήσεων είναι χαμηλά σε όλους τους κλάδους, όσο και στις κυρίαρχες επιχειρήσεις. Επιπλέον, η έλλειψη χρηματοδότησης από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και η παράλληλη πίεση για αποπληρωμή των υποχρεώσεων (δανείων) αποτελούν τα σημαντικότερα προβλήματα των εταιρειών του τομέα της Εφοδιαστικής Αλυσίδας, με αποτέλεσμα την αύξηση των προβλημάτων ρευστότητας στις επιχειρήσεις (Allied Consultants Europe, 2008).

4. Συμπεράσματα, Πολιτικές και Προτάσεις

Σήμερα, με τις ραγδαίες εξελίξεις στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία και στην σημερινή διεθνή οικονομική συγκυρία, η σύγχρονη τάση να ενισχύονται οι δραστηριότητες διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας συνδέονται άμεσα με την αύξηση του μεριδίου της αγοράς και την γενικότερη ανταγωνιστικότητα της κάθε επιχείρησης και της οικονομίας. Στην αύξηση αυτή σημαντικός είναι ο ρόλος των επιχειρήσεων, οι οποίες κατανοούν τον ρόλο της διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας τους. Οι επιχειρήσεις πλέον δείχνουν να έχουν κατανοήσει ότι η ανταγωνιστικότητα τους πρέπει να βασιστεί όχι αποκλειστικά σε όρους χαμηλού κόστους και χαμηλών τιμών των παραγόμενων προϊόντων, αλλά κυρίως σε όρους διαφοροποίησης προϊόντων και διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας (Anttila, et al. 2021, 2019).

Το ζητούμενο σήμερα στην επιχειρηματική στρατηγική προκύπτει από το ότι η εφοδιαστική αλυσίδα τού αύριο θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από: ανταλλαγή πληροφοριών, βελτιωμένους μηχανισμούς προσφοράς και ζήτησης, περισσότερη ευελιξία και διαθεσιμότητα των προϊόντων στους καταναλωτές σε περιβάλλον ελάχιστου χρόνου. Πέρα από τα κλασικά συστήματα μέτρησης της απόδοσης, η επιχειρηματική αποτελεσματικότητα θα αξιολογείται και βάσει δεικτών αξιολόγησης, με στοιχεία όπως (Ροδόπουλος, 2021):

- Υψηλότερα επίπεδα ανταπόκρισης στις απαιτήσεις του πελάτη - Δημιουργία πελατοκεντρικών αλυσίδων
- Υψηλότερα επίπεδα ευελιξίας και προσαρμοστικότητας
- Επαρκείς γνώσεις πληροφοριακών συστημάτων και πληροφοριακής
- Ικανότητα προσδιορισμού, μέτρησης και διαχείρισης των απαιτήσεων εξυπηρέτησης των τμημάτων αγοράς
- Δημιουργία σύνθετου δικτύου αποτελούμενο από προμηθευτές πόρων και ικανότητες
- Βελτιστοποίηση της εφοδιαστικής αλυσίδας και άνοιγμα μεγαλύτερων δικτύων.
- Υποστήριξη πρακτικών που συμμορφώνονται με τις ευρωπαϊκές οδηγίες και πολιτικές όπως η προώθηση Πράσινων Logistics στις πόλεις (π.χ. πράσινες ζώνες, έξυπνη χρέωση, βραδινή διανομή, καθαρά οχήματα) και η ανάπτυξη υποδομών εναλλακτικών καυσίμων (π.χ. ηλεκτροκίνηση)
- Υποστήριξη καινοτόμων αειφόρων προσεγγίσεων στη διανομή εμπορευμάτων εντός των πόλεων όπου θα ολοκληρώνουν αποτελεσματικά τοπικές αρχές και λοιπούς εμπλεκόμενους εταίρους (λιανέμποροι, προμηθευτές, μεταφορείς, διανομείς, υπηρεσίες courier, κλπ) και θα βασίζονται στην εφαρμογή βέλτιστων ευρωπαϊκών πρακτικών, ευφυών συστημάτων, καθαρότερων οχημάτων και αποτελεσματικών διαδικασιών Διαχείρισης.
- Ανάπτυξη οριζόντιων και κάθετων συνεργειών μεταξύ των κρίκων της εφοδιαστικής αλυσίδας με εστίαση σε Οριζόντιες συνεργασίες μεταξύ προμηθευτών και πελατών μέσω καινοτόμων οργανωτικών και πληροφοριακών εργαλείων και Κάθετες συνεργασίες μεταξύ των πελατών κατά την αναζήτηση των προμηθευτών μέσω ηλεκτρονικών προμηθειών (e-procurement) & ανάπτυξης ηλεκτρονικών αγορών.
- Ενίσχυση της αποδοτικότητας της εφοδιαστικής αλυσίδας μέσω μείωσης του κόστους και παροχής υπηρεσιών υψηλού επιπέδου με εστίαση σε : άρση θεσμικών περιορισμών κατά τις συναλλαγές εφοδιαστικής αλυσίδας, ενίσχυση δράσεων ιχνηλασιμότητας σε όλο το μήκος της εφοδιαστικής αλυσίδας από την έναρξη του κύκλου παραγωγής μέχρι την παράδοση στον τελικό πελάτη και γενικότερος εκσυγχρονισμός του θεσμικού πλαισίου, υποδομών και διασυνδέσεων.

- Διασφάλιση της λειτουργίας της εφοδιαστικής αλυσίδας με όρους βιώσιμης ανάπτυξης μέσω της ενίσχυσης της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής τους απόδοσης και προώθηση των Πράσινων Logistics.

Ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα αποτελεί και η βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος αναφορικά με την ανάληψη δραστηριοτήτων διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας, καθώς οι επιχειρήσεις αποτελούν τον κύριο φορέα ανάληψης τέτοιων επενδυτικών δραστηριοτήτων. Η ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου μέσω των νομοθετικών ρυθμίσεων που είναι ευνοϊκές προς την διαχείριση εφοδιαστικής αλυσίδας, σε συνδυασμό με ελαστικότερα εμπόδια στο ελεύθερο εμπόριο και τις ξένες άμεσες επενδύσεις, ενισχύουν τον ανταγωνισμό και ευνοούν τις ροές μεταξύ χωρών και περιφερειών.

Επίσης ιδιαίτερη σημασία έχει η ενίσχυση της επιχειρηματικής ανάληψης δραστηριοτήτων διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας. Συμπερασματικά, επιβεβαιώνεται η ανάγκη για ποιοτικότερη επιχειρηματικότητα και νέα εγχειρήματα που επικεντρώνονται στη γνώση και είναι ιδιαίτερα καινοτομικά και που αποτελούν προϋποθέσεις, τόσο οικονομικής ανάπτυξης, όσο και κοινωνικής ευημερίας, με μεγαλύτερες δυνατότητες σε όρους ανταγωνιστικότητας, απασχόλησης και συνολικής αναβάθμισης της οικονομικής δραστηριότητας, σε συνεργασία με τις ευρωπαϊκές πολιτικές, οι οποίες εστιάζουν σε (European Commission, 2023b):

- Ανάπτυξη μιας ισχυρής και δυναμικής οικονομικής βάσης με οικοδόμηση μιας ανθεκτικής οικονομίας με την ενίσχυση του διεθνούς ρόλου του ευρώ, με την επένδυση στις δεξιότητες και την εκπαίδευση, με την υποστήριξη των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, με την υιοθέτηση του ψηφιακού μετασχηματισμού και με την ανάπτυξη μιας ισχυρής βιομηχανικής πολιτικής.
- Οικοδόμηση μιας κλιματικά ουδέτερης, πράσινης, δίκαιης και κοινωνικής Ευρώπης με επενδύσεις σε πράσινες πρωτοβουλίες που βελτιώνουν την ποιότητα του αέρα και των υδάτων, προωθούν τη βιώσιμη γεωργία και προστατεύουν τα περιβαλλοντικά συστήματα και τη βιοποικιλότητα. Δημιουργία μιας αποτελεσματικής κυκλικής οικονομίας (στην οποία τα προϊόντα σχεδιάζονται έτσι ώστε να είναι πιο ανθεκτικά, επαναχρησιμοποιήσιμα, επισκευάσιμα, ανακυκλώσιμα και ενεργειακά αποδοτικά) και μιας εύρυθμης ενεργειακής αγοράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) που να παρέχει βιώσιμη, ασφαλή και οικονομικά προσιτή ενέργεια. Ταχύτερη μετάβαση σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και ενίσχυση της ενεργειακής απόδοσης, με παράλληλη μείωση της εξάρτησης της ΕΕ από εξωτερικές πηγές ενέργειας.
- Μετασχηματισμός της ΕΕ σε μια σύγχρονη, αποδοτική ως προς τη χρήση των πόρων και ανταγωνιστική οικονομία, με παράλληλη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης, καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και επίτευξη, έως το 2050, μιας Ευρώπης με ουδέτερο ισοζύγιο διοξειδίου του άνθρακα που χρησιμοποιεί αποδοτικά τους πόρους.
- Υιοθέτηση του ψηφιακού μετασχηματισμού μέσω επενδύσεων στους τομείς των επιχειρήσεων, της έρευνας και καινοτομίας, της μεταρρύθμισης της προστασίας των δεδομένων, της ενδυνάμωσης των ατόμων με τις δεξιότητες που απαιτούνται για τη νέα γενιά τεχνολογιών και του σχεδιασμού κανόνων που συμβαδίζουν με τους ρυθμούς εξέλιξης της τεχνολογίας (Rossini et al, 2019, Kyle, 2012).
- Ισχυροποίηση της οικονομίας της ΕΕ, με παράλληλη προστασία των θέσεων εργασίας και μείωση των ανισοτήτων, στήριξη των επιχειρήσεων, εμβάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και ολοκλήρωση της Τραπεζικής Ένωσης και της Ένωσης Κεφαλαιαγορών.
- Ισχυροποίηση της θέσης της ΕΕ στη διεθνή σκηνή, με ενίσχυση του ρόλου της ως υποστηρικτή του ισχυρού, ανοικτού και δίκαιου εμπορίου, της πολυμέρειας και μιας παγκόσμιας

τάξης που βασίζεται στην επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό, με τη στήριξη της πρόσβασης σε δυνατότητες απασχόλησης, εκπαίδευσης και κοινωνικής ένταξης, τη στήριξη της ανάπτυξης των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, την ενίσχυση της έρευνας και καινοτομίας, με την πραγματοποίηση επενδύσεων και τη δημιουργία θέσεων εργασίας που σχετίζονται με την έρευνα, τη βελτίωση του περιβάλλοντος, με την υλοποίηση μεγάλων επενδυτικών έργων και τον εκσυγχρονισμό των μεταφορών και της παραγωγής ενέργειας για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, με επίκεντρο τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και τις καινοτόμες υποδομές μεταφορών (European Commission, 2024).

Συμπερασματικά, πρόκειται για στρατηγική επιλογή και κατεύθυνση που αναμένεται να συμβάλει σημαντικά στη στροφή προς το νέο διεθνές αναπτυξιακό υπόδειγμα για ανταγωνιστική, καινοτόμο και εξωστρεφή ανάπτυξη. Πρόκειται για μια προσέγγιση που στοχεύει στη διαχείριση και στον έλεγχο των σχέσεων των καναλιών διανομής, μέσα σε πνεύμα συνεργασίας, προς όφελος όλων των εμπλεκόμενων μερών, για να μεγιστοποιηθεί η αποτελεσματική χρήση των πόρων που θα οδηγήσει στην επίτευξη των στόχων εξυπηρέτησης των πελατών της αλυσίδας εφοδιασμού (European Commission, 2023a, b).

4. Βιβλιογραφία

- Alexiadis, S., Kokkinou, A. and Ladias C. (2011) *Sustainable Growth and Adoption of Innovation*, International Conference on Integrated Information - IC-ININFO, 2011, Kos Island, Greece.
- Allied Consultants Europe (ACE). 2008. *Operational and Lean Management*. Brussels: Allied Consultants Europe.
- Andreoni, A. & Tregenna, F. (2020) Escaping the middle-income technology trap: A comparative analysis of industrial policies in China, Brazil and South Africa, *Structural Change and Economic Dynamics*, Elsevier, vol. 54(C), pages 324-340.
- Anttila, T., Oinas, T. and Mustosmäki, A. (2021) Lean in Europe and the USA – A New Dominant Division of Labour?, in T. Janoski and D. Lepadatu (eds.) *The Cambridge International Handbook of Lean Production: Diverging Theories and New Industries around the World*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 423–447.
- Anttila, T., Oinas, T., & Mustosmäki, A. (2019) Towards formalisation: the organisation of work in the public and private sectors in Nordic countries. *Acta Sociologica*, 62(3), 315–333.
- Allen, F. and D. Gale (2004) Competition and Financial Stability, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 36(3), 453-480
- Allied Consultants Europe (2008) *Operational and Lean Management*. Brussels: Allied Consultants Europe.
- Alvesson, M. & Thompson, P. (2005) Postbureaucracy? In: Ackroyd, S., Batt, R., Thompson, P. & Tolbert, P. S. (eds.), *The Oxford Handbook of Work and Organizations*. Oxford: Oxford University Press, pp. 485–507.
- Appelbaum, E., Bailey, T., Berg, P., Kalleberg, A. L., & Bailey, T. A. (2000) *Manufacturing Advantage: Why High-Performance Work Systems Pay Off*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Achanga, P., Shehab, E., Roy, R., Nelder, G. (2006). “Critical success factors for Lean implementation within SMEs”, in *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol. 17, Issue 4: pp. 460-471.

- Bakås, O., Govaert, T., Van Landeghem, H. (2023) Challenges and Success Factors for Implementation of Lean Manufacturing in European SMES, (2011) *NTNU Engineering Series*. 1.
- Benders, J. & van Bijsterveld, M. (2000) Leaning on lean: the reception of a management fashion in Germany. *New Technology, Work & Employment*, 15(1), 50.
- Benders, J., van Grinsven, M., & Ingvaldsen, J. (2019) The persistence of management ideas. In: Sturdy, A., Heusinkveld, S., Reay, T., & Strang, D. (eds.), *The Oxford Handbook of Management Ideas*. Oxford: Oxford University Press, pp. 271.
- Bondareva, G. I., Temasova, G. N., Shkaruba, N. Zh., Leonov, O. A., & Vergazova, Yu. G. (2021) Ensuring the smooth functioning of the equipment during operation. *AIP Conference Proceedings*, 2402(1), 070022.
- Bondareva, G. I., Temasova, G. N., Shkaruba, N. Zh., Leonov, O. A., & Vergazova, Yu. G. (2022) Assessing External Defects at Manufacturing Enterprises. *Russian Engineering Research*, 42(2), 151-154.
- Chiarini, A. & Brunetti, F. (2019) What really matters for a successful implementation of Lean production? A multiple linear regression model based on European manufacturing companies. *Production Planning & Control*. 30. 1-11.
- D'Andreamatteo, A., Ianni, L., Rangone, A., Paolone, F., & Sargiacomo, M. (2019). Institutional pressures, isomorphic changes and key agents in the transfer of knowledge of lean in healthcare. *Business Process Management Journal*, 25(1), 164–184.
- European Commission (2024) *European Union Priorities, 2024-2029* https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/eu-priorities/european-union-priorities-2024-2029/european-union-priorities-2019-2024_el
- European Commission (2023a) *Tools for Lean Product and Process Design* <https://cordis.europa.eu/article/id/147137-tools-for-lean-product-and-process-design>
- European Commission (2023b) *Lean Manufacturing* https://www.business-improvement.eu/lean/lean_manufacturing_eng.php
- Fagerberg, J. (2000) *Technological Progress, Structural Change and Productivity Growth: A Comparative Study*, Working Papers 5, Centre for Technology, Innovation and Culture, University of Oslo.
- Ghobakhloo, M., & Fathi, M. (2019). Corporate survival in Industry 4.0 era: the enabling role of lean-digitized manufacturing. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 31(1), 1–30. <https://doi.org/10.1108/jmtm-11-2018-0417>.
- Hoellthaler, G., Braunreuther, S., & Reinhart, G. (2018) Digital lean production approach to identify potentials for the migration to a digitalized production system in SMEs from a lean perspective. *11th CIRP Conference on Intelligent Computation in Manufacturing Engineering*.
- Holmemo, M. D.-Q., Rolfsen, M., & Ingvaldsen, J. A. 2018. Lean thinking: outside-in, bottom-up? The paradox of contemporary soft lean and consultant-driven lean implementation. *Total Quality Management & Business Excellence*, 29(1–2), 148–160, doi: 10.1080/14783363.2016.1171705
- Krafcik, J.F. (1988) Triumph of the Lean Production System. *Sloan Management Review*, 30, 41-52.
- Kruse., H. & Emmanuel Mensah & Kunal Sen & Gaaitzen de Vries (2021) *A manufacturing renaissance? Industrialization trends in the developing world*, *WIDER Working Paper Series wp-2021-28*, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).

- Kokkinou A. (2011a) Innovation Policy, Competitiveness, and Growth: Towards Convergence or Divergence? in Patricia Ordóñez de Pablos, W.B. Lee and Jingyuan Zhao (editors) *Regional Innovation Systems and Sustainable Development: Emerging Technologies*, Information Science Reference, Hershey, New York, pp. 187 – 201.
- Kokkinou A. (2010) Estimating Technical Inefficiency: An Empirical Approach to EU Industries, *Regional Science Inquiry Journal*, Vol. II (2), pp. 95 -104.
- Kokkinou A. (2009a) Strategy for Entrepreneurship and Innovation Activities in the knowledge Economy in *Women Participation and Innovation Activities: Knowledge Based Economy*, Women's Press, New Delhi, India.
- Kokkinou A. (2009b) Economic Growth, Innovation and Collaborative Research and Development Activities, στο *ICBE 2009*, 4th edition.
- Kokkinou A. (2008) *Innovation Policy, Competitiveness, and Growth: A Strategy towards Convergence of European Regions*, 48th European Congress of the Regional Science Association, Liverpool, U.K.
- Konte, M. & Wilfried A Kouamé & Emmanuel B Mensah (2022) Structural Reforms and Labor Productivity Growth in Developing Countries: Intra or Inter-Reallocation Channel?," *The World Bank Economic Review*, World Bank Group, vol. 36(3), pages 646-669.
- Kumar, M., Antony, J., Douglas, A. (2009) Does size matter for Six Sigma implementation? Findings from the survey in UK SMEs, *TQM Journal*, Vol. 21, Is. 6; pp. 623-635.
- Kumar, M., Antony, J.; Singh, R. K.; Tiwari, M. K.; Perry, D. (2006) Implementing the Lean Sigma framework in an Indian SME: a case study, *Production Planning and Control*, Volume 17, Number 4, June 2006, pp. 407-423.
- Krzywdzinski, Martin (2021): Lean Production in Germany: A Contested Model, In: Janoski, Thomas Lepadatu, Darina (Ed.): *The Cambridge International Handbook of Lean Production. Diverging Theories and New Industries around the World*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 507-528.
- Kyle B. Stone, Four decades of lean: a systematic literature review, *International Journal of Lean Six Sigma*, 10.1108/20401461211243702, 3, 2, (112-132), (2012).
- Langstrand Jostein, Erik Drotz, The rhetoric and reality of Lean: a multiple case study, *Total Quality Management & Business Excellence*, 10.1080/14783363.2015.1004307, 27, 3-4, (398-412), (2015).
- Lavopa, A. & Szirmai, A. (2018) Structural modernisation and development traps. An empirical approach, *World Development*, Elsevier, vol. 112(C), pages 59-73.
- Madsen, D. Ø., Storsveen, M., Klethagen, P., & Stenheim, T. 2016. The diffusion and popularity of lean in Norway: an exploratory survey. *Cogent Business & Management*, 3(1), doi: 10.1080/23311975.2016.1258132.
- Maty K. & Wilfried A K. & E. B Mensah (2022) *Corrigendum to: Structural Reforms and Labor Productivity Growth in Developing Countries: Intra or Inter-Reallocation Channel?*, *The World Bank Economic Review*, World Bank Group, vol. 36(3), pages 800-800.
- Mazzocato, P., Savage, C., Brommels, M., Aronsson, H., & Thor, J. 2010. Lean thinking in healthcare: a realist review of the literature. *Quality & Safety in Health Care*, 19(5), 376–382.
- McMillan, M. & Rodrik, D. & Verduzco-Gallo, Í. (2014) Globalization, Structural Change, and Productivity Growth, with an Update on Africa, *World Development*, Elsevier, vol. 63(C), pages 11-32.

- Mayr, A., Weigelt, M., Kühn, A., Grimm, S., Erll, A., Potzel, M., & Franke, J. (2018) Lean 4.0 - A conceptual conjunction of lean management and Industry 4.0. *Procedia CIRP*, 72, 622–628. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2018.03.292>.
- Ndubuisi, G. & Otioma, C. & Owusu, S. & Tetteh, G. K. (2022) ICTs quality and technical efficiency: An empirical analysis," *Telecommunications Policy*, Elsevier, vol. 46(10).
- Parente, Stephen L & Prescott, Edward C. (1994) Barriers to Technology Adoption and Development, *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press, vol. 102(2), pages 298-321, April.
- Radnor, Z. & Osborne, P. 2013. Lean: a failed theory for public services? *Public Management Review*, 15(2), 265–287.
- Rajnoha, R., Dobrovič, J., Gálová, K. (2018). The Use of Lean Methods in Central Eastern European Countries: The Case of Czech and Slovak Republic. *Economics and Sociology*, 11(2), 320-333. doi:10.14254/2071-789X.2018/11-2/22
- Rasche, A. & Seidl, D. (2019) Management ideas as standards. In: Sturdy, A., Heusinkveld, S., Reay, T., & Strang, D. (eds.), *The Oxford Handbook of Management Ideas*. Oxford: Oxford University Press, pp. 337–353.
- Rees, G. H. & Gault, R. (2017) Can lean contribute to work intensification in healthcare? *Journal of Health Organization and Management*, 31(3), 369–384.
- Rodrik, D. (2016) Premature deindustrialization, *Journal of Economic Growth*, Springer, vol. 21(1), pages 1-33, March.
- Rath, Badri Narayan & Akram, Vaseem, (2019) A reassessment of total factor productivity convergence: Evidence from cross-country analysis, *Economic Modelling*, Elsevier, vol. 82(C), pages 87-98.
- Rossini, M., Costa, F., Tortorella, G.L. *et al.* The interrelation between Industry 4.0 and lean production: an empirical study on European manufacturers, *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 10.1007/s00170-019-03441-7, 102, 9-12, (3963-3976), (2019).
- Schumacher, S., Bildstein, A., & Bauernhansl, T. (2020). The Impact of the Digital Transformation on Lean Production Systems. *Procedia CIRP*, 93, 783–788.
- Tarek M Harchaoui & Murat Ağca, (2018) The Lion on the Move Towards the World Frontier: Catching Up or Remaining Stuck?," *Journal of African Economies*, Centre for the Study of African Economies (CSAE), vol. 27(3), pages 251-273.
- Temasova, G., Leonov, O., Shkaruba, N., & Vergazova, Y. (2022). Introduction Of a Lean Production System at Industrial Enterprises. In I. Kovalev, & A. Voroshilova (Eds.), *Economic and Social Trends for Sustainability of Modern Society (ICEST-III 2022)*, vol 127. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences* (pp. 243-249). European Publisher.
- Tortorella, G. L., & Fettermann, D. (2017). Implementation of Industry 4.0 and lean production in Brazilian manufacturing companies. *International Journal of Production Research*, 56(8), 2975–2987.
- Wittrock, C. 2015. Reembedding lean: the Japanese cultural and religious context of a world changing management concept. *International Journal of Sociology*, 45(2), 95–111.
- White, R.E, Pearson, J.N., Wilson, J.R, (1999), "JIT Manufacturing: A Survey of Implementations in Small and Large U.S. Manufacturers", *Management Science*, Vol. 45, No. 1 (Jan. 1999), pp. 1-15.

- Wilson, Mark M.J., Roy, Ram N. (2009), “Enabling lean procurement: a consolidation model for small-and medium-sized enterprises”, *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol. 20, No 6, pp. 817-833.
- Womack, J.P., Jones, D.T & Roos, D. (1990) *The Machine that Changed the World*, Rawson Associates, New York.
- Yusuf, A. A., Peter, O., & Uma, K. G. (2016). Lean Concepts and Methods: 3P. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology* 1, 20-24.
- Ροδόπουλος, Ν. (2021) *Η Συμμετοχή Της Εφοδιαστικής Αλυσίδας Στην Εθνική Επανεκκίνηση*, ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, Αθήνα.

Κεφάλαιο 12:

Συνεταιρισμοί και Ανάπτυξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και της Συνεργατικής Οικονομίας ως μέσο Ανάπτυξης των Νησιωτικών Περιοχών σε Περίοδο Κρίσης. Μελέτη περίπτωσης της Νήσου Λέσβου

Ταξιάρχης Βουγλάνης¹
Διδάκτωρ, Εκπαιδευτικός

Γεώργιος Ο. Τσομπάνογλου²
π. Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου και ΣΕΠ-Ελληνικό
Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Περίληψη:

Γυναικείων Συνεταιρισμών της Λέσβου ως μέσο ανάπτυξης εν μέσω κρίσης. Αναλυτικότερα, μελετάται τόσο η σκοπιά των πολιτών, των γυναικείων συνεταιρισμών όσο και των Τραπεζών. Η ερευνητική προσέγγιση που υιοθετήθηκε είναι η ποσοτική. Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα δομημένα ερωτηματολόγια. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 97 πολίτες, 15 τραπεζικοί υπάλληλοι. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν πως η συμβολή των συνεταιρισμών στην ανάπτυξη του τόπου είναι ιδιαίτερα υψηλή αλλά αναδείχθηκε και η ανάγκη οι συνεταιρισμοί να στηριχτούν περεταίρω θέτοντας ως επιτακτικό θέμα την ενίσχυση της νεανικής Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας με στόχο την αντιμετώπιση θεμάτων βιωσιμότητας των συνεταιρισμών και της ευρύτερης περιοχής. Οι συνθήκες κρίσης που είναι σημαντικές στην επιβάρυνση της τοπικής οικονομίας επιβάλλουν την υποστήριξη προς τους γυναικείους συνεταιρισμούς. Η ενασχόληση με το συνεταιρισμό δίνει την ευκαιρία στις γυναίκες της απομακρυσμένης νησιωτικής υπαίθρου να αναδείξουν τις μέχρι τώρα αθέατες πλευρές και ικανότητες ενός ανενεργού ουσιαστικά πληθυσμού που προσφέροντας υπηρεσίες στα πλαίσια της οικιακής απασχόλησης δεν αμείβονται και με τη συμμετοχή τους σε ένα τοπικό παραγωγικό σχήμα απέκτησαν την δυνατότητα να συνεισφέρουν οικονομικά στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί δημιουργούν το κοινωνικό κεφάλαιο και αποτελούν την κινητήριου δύναμη ως φορείς συλλογικής δράσης. Αποτελούν επίσης τη βάση για την τοπική ανάπτυξη επειδή εκπροσωπούν την κοινότητα. Στόχος τους συνεπώς θα πρέπει να είναι η ενδογενής ανάπτυξη και η ενδυνάμωση των συνεργασιών τους.

Λέξεις-Κλειδιά: Κοινωνική επιχειρηματικότητα, κοινωνικό κεφάλαιο, τοπική ανάπτυξη, κοινωνική οικονομία, συνεταιρισμός, γυναικείοι συνεταιρισμοί, νησιωτικές περιοχές, συνεργατική οικονομία

¹ Δρ. Ταξιάρχης Βουγλάνης, Εκπαιδευτικός.

² Δρ. Γεώργιος Ο. Τσομπάνογλου, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου Τμήμα Κοινωνιολογίας & ΣΕΠ-Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Email: g.tsobanoglou@aegean.gr; georgetsompan@gmail.com;

1. Εισαγωγή

Η Ελλάδα πριν λίγα χρόνια βίωσε μια βαθιά οικονομική κρίση, μια κρίση η οποία επηρέασε όλους τους τομείς της οικονομίας, εστιάζοντας η αρνητική επίδραση κυρίως σε όλους τους παραγωγικούς τομείς της χώρας. Η κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι δημοφιλής εδώ και πολλά χρόνια (Moulaert & Ailenet, 2005) και ειδικότερα μετά την οικονομική κρίση που έπληξε τη Μεγάλη Βρετανία του 1980, όπου τότε η πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ θεώρησε απαραίτητο το να επιδιώξει να συνδέσει την επιχειρηματικότητα και την οικονομία με την τότε κοινωνική δομή του κράτους (Κορρές, 2014).

Εφαρμόζοντας την κοινωνική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα οι συνεταιρισμοί μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, αρκεί να μπορέσουν να αξιοποιηθούν από τον κρατικό μηχανισμό. Αυτοί οι φορείς μπορούν να αναπτύξουν σε μεγάλο βαθμό τη συνεργατική οικονομία, να λειτουργήσουν ως βάση ανάπτυξης της κοινωνικής οικονομίας. Ειδικά οι νησιωτικές περιοχές, χρειάζονται άμεσα την αρωγή των συνεταιρισμών, αφού μέχρι σήμερα βασίζονται κυρίως στο τουρισμό (Γκαρτζονίκα και Καλτσά, 2014). Προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργεί και το Δίκτυο Κ.Α.Π.Α. (Κέντρο Υποστήριξης & Ανάπτυξης Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων) που στόχος τους είναι η προώθηση των συνεταιρισμών και της συνεταιριστικής εκπαίδευσης καθώς και η διαμόρφωση του σχετικού νομικού πλαισίου αναδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο τα κενά που εντοπίζονται στην Ελλάδα.

Με την εμφάνιση και την ανάπτυξη στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, πρώτοι οι ουτοπιστές σοσιαλιστές (Σαιν – Σιμόν, Φουριέ και Ουεν) (Yaldarov, 2017), παρατήρησαν τις αντιθέσεις και τις αντινομίες του καπιταλιστικού συστήματος. Για το ξεπέρασμα αυτών των καπιταλιστικών σχέσεων και την αντιμετώπιση της εκμετάλλευσης των εργατών και των άλλων εργαζομένων, η οποία γινόταν εντονότερη όσο αναπτύσσονταν οι παραγωγικές δυνάμεις, πρότειναν την ένωση των εργατών βιοτεχνών, επαγγελματιών, αγροτών, κ.λπ. Κάμποσες τέτοιες προσπάθειες είχαν γίνει τότε στην πράξη, όλες όμως απέτυχαν γιατί ήταν ουτοπικές για την εποχή εκείνη. Δεν είχαν δημιουργηθεί ακόμα οι κατάλληλες – ώριμες συνθήκες για μια τέτοια οργάνωση.

Αυτές δημιουργήθηκαν αργότερα στις πρώτες δεκαετηρίδες του 19^{ου} αιώνα με την γοργή ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Τότε μόνο (στα 1844) μπόρεσε να ιδρυθεί ο πρώτος πραγματικός - σύγχρονος συνεταιρισμός, στο Rochdale του Manchester στην Αγγλία, ο οποίος θεωρείται και η απαρχή του συνεταιριστικού κινήματος στον κόσμο. Ο συνεταιρισμός αυτός δημιουργήθηκε από 28 εργάτες και τεχνίτες (27 άνδρες και μία γυναίκα) που εργάζονταν κυρίως στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας. Τα άτομα αυτά δημιούργησαν έναν συνεταιρισμό δημιουργώντας το κεφάλαιο του με την συμμετοχή της μίας λίρας ο καθένας. Το έργο του συνεταιρισμού ήταν να προμηθεύει σε λογική τιμή, στα μέλη του προϊόντα και αγαθά που χρειάζονταν αλλά μεριμνούσαν και για άλλες ανάγκες τους όπως η στέγαση τους.

Ο συνεταιρισμός αυτός που υπάρχει ως τώρα με μεγάλη οικονομική και κοινωνική δράση, καθιέρωσε με το καταστατικό του τις συνεταιριστικές αρχές που βασικά ισχύουν και σήμερα. Έτσι ξεκίνησε ο συνεταιρισμός, σαν μια οργάνωση των εργαζομένων, για να επεκταθεί σύντομα, πρώτα στις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης και ύστερα σε όλον τον κόσμο. Σήμερα δεν υπάρχει γωνιά στον κόσμο που να μην υπάρχουν και δρουν συνεταιρισμοί (AGMA, 2021). Στην Ελλάδα ο συνεταιρισμός σαν θεσμός, με την σύγχρονη δηλαδή μορφή του, εμφανίστηκε μόλις το 1900 και θεσμοθετήθηκε το 1915. Ο πρώτος νόμος περί συνεταιρισμών (Νόμος 602/1915) βασίστηκε στο γερμανό-αυστριακό μοντέλο και άφηne πολλές ελευθερίες στα μέλη και τη γενική συνέλευση (Αβδελίδης, 1986). Η πορεία των συνεταιρισμών στην Ελλάδα είναι

μακρόχρονη η δημιουργία όμως των γυναικείων συνεταιρισμών έχει την σφραγίδα της πορείας της χώρας στα πλαίσια της Ε.Ε. Το παρόν άρθρο θα εξετάσει τη δυναμική της ανάπτυξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας στους ελληνικούς Συνεταιρισμούς αλλά και της συνεργατικής οικονομίας ως μέσο οικονομικής ενίσχυσης των νησιωτικών περιοχών σε περίοδο κρίσης. Το παρόν άρθρο θα έχει ως πεδίο έρευνας τη μελέτη περίπτωσης της νήσου Λέσβου και του Δήμου Μυτιλήνης.

2. Σκοπός και Προβληματική

Ο βασικός σκοπός του παρόντος καθίσταται η μελέτη των βασικών γνωρισμάτων της κοινωνικής και συνεργατικής οικονομίας και πως αυτή μπορεί να βελτιωθεί και να αναδειχθεί μέσα από την άνθιση των γυναικείων συνεταιρισμών. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι οι γυναικείοι συνεταιρισμοί στην περιοχή μελέτης δημιουργήθηκαν με παρέμβαση του Εμπορικού Επιμελητηρίου Λέσβου (<https://www.lesvos-chamber.com/>).

Η κοινωνική οικονομία και η κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι άμεσα συνδεδεμένα με τους γυναικείους συνεταιρισμούς. Ως εκ τούτου αναλύοντας τον θεσμό της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και του κοινωνικού κεφαλαίου υπάρχει συμμετοχή των γυναικείων συνεταιρισμών στο κοινωνικό κεφάλαιο. Ακόμα θέματα που θα πλαισιώσουν τον παρόν άρθρο, είναι η αποσαφήνιση των επιχειρηματικών κοινωνικών συμπεριφορών, η συσχέτιση τους με τις τεχνολογικές καινοτομίες και ειδικά με την έρευνα και την ανάπτυξη, η διαδικασία των αλλαγών που πρέπει να γίνουν και ο τρόπος που θα γίνουν ώστε να αναπτυχθούν οι τεχνολογικές καινοτομίες και να ευεργετηθεί το σύνολο της λειτουργίας των επιχειρήσεων όπως είναι οι συνεταιρισμοί με τους οποίους θα απασχοληθεί η παρούσα μελέτη, καθώς και η εύρεση λύσεων στα προβλήματα που θα προκύψουν.

Τέλος το παρόν άρθρο προτείνει την δημιουργία μίας ομοσπονδοποίησης υπό την οποία θα βρίσκονται όλοι οι γυναικείοι συνεταιρισμοί στην Λέσβο, κάθε ένας από τους οποίους θα παράγει συγκεκριμένα προϊόντα. Παράλληλα επιχειρείται η σύγκριση της τωρινής κατάστασης των γυναικείων συνεταιρισμών με την παρελθοντική τους κατάσταση αλλά και διερευνάται εάν μπορεί να υπάρξει κάποια σύγκριση με τους μαστιχόπαραγωγούς, υιοθετώντας το δικό τους μοντέλο. Ευρύτεροι προς μελέτη στόχοι, που πλαισιώνουν το βασικό σκοπό είναι η προαγωγή της οικονομίας μέσα από την ανάπτυξη των γυναικείων συνεταιρισμών ειδικά στις νησιωτικές περιοχές. Πέρα από τα παραπάνω υφίστανται και παράμετροι οι οποίοι είναι σημαντικό να διερευνηθούν περαιτέρω όπως επί παραδείγματι η εξέταση της στάσης που τηρούν οι ίδιοι συνεταιρισμοί με βάση τη σκέψη των εκπροσώπων τους (Kourliouros et al., 2006).

3. Βιβλιογραφική Προσέγγιση

3.1 Συνεργατική Επιχειρηματικότητα

Υπάρχουν λίγες έρευνες σχετικά με την επιχειρηματικότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες λόγω της κύριας εστίασης των ερευνών στις αναπτυγμένες χώρες (Dana, 2004). Στις αναπτυσσόμενες χώρες, συχνά υποτίθεται ότι υπάρχει έλλειψη επιχειρηματικής κουλτούρας και επιχειρηματικού πνεύματος (Ghanem, 2013). Αυτή η υπόθεση οδηγεί στην πεποίθηση ότι η έλλειψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων οφείλεται στο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον (Morris et al., 1996). Παρόλο που αυτό μπορεί να ισχύει για ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες, η επιχειρηματικότητα μπορεί να μετρηθεί με άλλους τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής συνείδησης και της εκτίμησης της εμπνευσμένης επιχειρηματικής ηγεσίας (Falck et al., 2012).

Η επιχειρηματικότητα είναι σημαντική στις αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς βοηθά μια

χώρα να αναπτυχθεί οικονομικά και να τονώσει την επιχειρηματική της δραστηριότητα (Parker, 2009). Μέρος αυτής της τόνωσης περιλαμβάνει τον αριθμό των ατόμων που ασχολούνται ή σχεδιάζουν να ξεκινήσουν την δική τους επιχείρηση (Douglas and Shepherd, 2002). Η ανάπτυξη νέων επιχειρήσεων συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα λαμβάνουν αποφάσεις και ασχολούνται με επιχειρηματικές ευκαιρίες στο πλαίσιο της επιχειρηματικής τους προόδου. Σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες, οι κυβερνήσεις μπορούν άμεσα ή έμμεσα να ενισχύσουν και να εμποδίσουν τα άτομα που ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα επηρεάζοντας το επιχειρηματικό περιβάλλον. Αυτή η επιρροή της κυβέρνησης είναι ένας σημαντικός καθοριστικός παράγοντας για το κατά πόσον η χώρα από αναπτυσσόμενη θα γίνει ανεπτυγμένη (Dana, 1993).

Η επιχειρηματική δραστηριότητα περιλαμβάνει την δημιουργία και αξιοποίηση θετικών ευκαιριών (Naude et al., 2011). Οι περισσότεροι επιχειρηματίες αναγνωρίζουν την ευκαιρία που δίνει η καινοτομία ή η δημιουργία νέων συνδυασμών προϊόντων, υπηρεσιών ή διαδικασιών (Dana, 1993). Στις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι σημαντικό να κατανοηθεί πως η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα μιας χώρας προέρχεται από την ικανότητα να είναι επιχειρηματική και να συνεχίζει να καινοτομεί ώστε να παραμένει ανταγωνιστική σε παγκόσμιο επίπεδο.

Οι Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ) αποτελούν σημαντικούς παραγωγούς απασχόλησης στις αναπτυσσόμενες χώρες (Omar, 2007). Το κάνουν αυτό ενθαρρύνοντας τις επιχειρηματικές δεξιότητες που προσαρμόζονται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς. Με την ευελιξία τους βοηθούν τις αναπτυσσόμενες χώρες να συμβαδίζουν με την αλλαγή των αναγκών των καταναλωτών. Αυτό βοηθά στην διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων που οδηγεί σε επιχειρηματίες που δημιουργούν επιχειρήσεις με στόχο την αύξηση της εμπορικής θέσης των χωρών (Szabo, 1996). Προκειμένου να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας και να είναι ανταγωνιστικές στην παγκόσμια αγορά, είναι σημαντικό να ενθαρρυνθεί η επιχειρηματικότητα στις ΜΜΕ. Η επιχειρηματικότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες περιλαμβάνει μια ποικιλία διαφορετικών μορφών από την έναρξη μιας νέας επιχείρησης στην προώθηση των τρεχουσών επιχειρηματικών διαδικασιών εντός του τμήματος της αγοράς.

Στην Αφρική, διαπιστώθηκε ότι οι ΜΜΕ μετριάζουν την φτώχεια δημιουργώντας εισόδημα και οικονομική ανάπτυξη που επηρεάζει τους αναπτυξιακούς στόχους (Falkena et al., 2010). Αυτό το εισόδημα είναι σημαντικό για πολλές ΜΜΕ, καθώς μερικές φορές είναι δύσκολο να λάβουν πίστωση εξαιτίας της έλλειψης εμπορικών τραπεζών στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε δυσκολίες πρόσβασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων σε κεφαλαιακή επάρκεια που απαιτείται για την δημιουργία θέσεων εργασίας και την επένδυση στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων. Δεδομένου ότι το ποσοστό επιβίωσης των ΜΜΕ πέρα από ένα έτος είναι χαμηλό, ορισμένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα διστάζουν να δανείσουν τις νέες επιχειρήσεις (Whincor, 2001). Ορισμένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα προτιμούν να χρηματοδοτούν κυβερνητικά προγράμματα σε βάρος των ΜΜΕ που χρειάζονται χρηματοδότηση με ίδια κεφάλαια. Οι κυβερνήσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες ανταποκρίθηκαν σε αυτό το πρόβλημα δημιουργώντας κέντρα επενδύσεων και μικρών επιχειρήσεων για να βοηθήσουν στην ανάπτυξη επιχειρηματικού περιβάλλοντος που θα έχει πρόσβαση στην χρηματοδότηση, τον δανεισμό εξοπλισμού και δικαίωμα χρήσης σε χώρους γραφείων ή εργοστασίων (Ratten et al., 2007).

Η γενική έλλειψη χρηματοδότησης για τις ΜΜΕ σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες βασίζεται εν μέρει στις ανεπαρκείς υποδομές και πολιτικές στις χώρες αυτές. Απαιτείται η απόκτηση περιουσιακών στοιχείων από τις ΜΜΕ για την αγορά υλικών και την εμπορία των υπηρεσιών τους.

Η ικανότητα των ΜΜΕ να διεξάγουν επιχειρηματικές δραστηριότητες παρακωλύεται στις αναπτυσσόμενες χώρες που δεν έχουν πρόσβαση στις διεθνείς αγορές λόγω κανονιστικών θεμάτων (Gockel και Akoena, 2002). Η έλλειψη υπηρεσιών υποστήριξης στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να παρεμποδίσει τις προσπάθειες των ΜΜΕ να παρακινήσουν τους διαχειριστές καθώς υπάρχει ανταγωνισμός από τις μεγαλύτερες διεθνείς πολυεθνικές εταιρείες (Gockel και Akoena, 2002). Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε ένα χάσμα δεξιοτήτων μεταξύ των ΜΜΕ που χρειάζονται διοικητική τεχνογνωσία για την πρόσβαση σε βασικές αγορές. Οι ασυμμετρίες πληροφόρησης στις ΜΜΕ δυσκολεύουν περισσότερο την εμπορία των προϊόντων και υπηρεσιών τους κάτι που μπορεί να οφείλεται σε έλλειψη γνώσης για τις διεθνείς συνθήκες (Malhotra et al., 2006). Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε στρέβλωση των πληροφοριών σχετικά με τους προμηθευτές και τις απαιτήσεις για βασικές υπηρεσίες.

Οι ΜΜΕ είναι ιδιαίτερα ευάλωτες λόγω της έλλειψης γνώσεων σχετικά με τις αλλαγές της αγοράς και αυτό μπορεί να προκαλέσει βραχυπρόθεσμες αποτυχίες στην επιχείρηση. Επιπλέον, οι ΜΜΕ ενδέχεται να παρουσιάζουν μη συνεπείς οικονομικές καταστάσεις που οδηγούν τα διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα σε αβεβαιότητα ως προς την νομισματική τους κατάσταση (Teal, 2002). Ενδέχεται να υπάρχουν αποκλίσεις στις οικονομικές καταστάσεις μεταξύ διαφορετικών χωρών λόγω έλλειψης πληροφοριών σχετικά με το τι πρέπει να αναφέρεται στους λογαριασμούς τους. Δεδομένου ότι η δημιουργία οικονομικών καταστάσεων μπορεί να είναι έντασης εργασίας, ορισμένες ΜΜΕ στις αναπτυσσόμενες χώρες ενδέχεται να μην είναι σε θέση να αφιερώνουν χρόνο στην ανάπτυξη αυτών των βασικών εγγράφων που απαιτούνται για την χρηματοδότηση.

Άλλα εμπόδια για τις ΜΜΕ στις αναπτυσσόμενες χώρες περιλαμβάνουν φτωχές γεωγραφικές περιοχές που καθιστούν δύσκολη την εξαγωγή προϊόντων, η διαφθορά και οι κανονιστικές συνθήκες (Okpara και Wynn, 2007). Αυτές οι δυσκολίες μπορεί να οφείλονται στο ποσοστό των κυβερνητικών κρατικών επιχειρήσεων που επηρέασαν τις ιδεολογικές αξίες που οι άνθρωποι θέτουν στην λειτουργία μιας επιχείρησης. Αυτές οι αξίες περιλαμβάνουν επίσης την πεποίθηση της σκληρής δουλειάς και της προσωπικής ευθύνης στην λειτουργία μιας επιχείρησης (Shane, 2003). Συχνά τα άτομα στις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης που συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα επιχειρηματικότητας (Schultz, 1982). Αυτό βασίζεται στην υπόθεση ότι απαιτείται εκπαίδευση για την διαχείριση μιας επιχείρησης και την αντιμετώπιση των ευκαιριών της εμπορικής αγοράς.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες που βρίσκονταν σε διαδικασία μετάβασης σε ένα δημοκρατικό κυβερνητικό μοντέλο μπορεί να δυσκολευτούν να πείσουν τους ιδιώτες να επενδύσουν χρήματα σε επιχειρήσεις. Επιπλέον, υπάρχουν εμπόδια στην ίδρυση επιχειρήσεων για τους επιχειρηματίες στις αναπτυσσόμενες χώρες λόγω οικονομικών και μη οικονομικών περιορισμών (Babo, 2005). Οι οικονομικοί περιορισμοί περιλαμβάνουν την έλλειψη νομισματικής χρηματοδότησης και τα υψηλά τέλη για την ίδρυση μιας επιχείρησης. Οι μη οικονομικοί περιορισμοί περιλαμβάνουν την κατάθεση σύνθετων εγγράφων σε περιοχές με υψηλό επίπεδο αναλφάβητων εργαζομένων και την διαθεσιμότητα χώρων γραφείων για την δημιουργία επιχειρηματικών χώρων.

Τόσο οι οικονομικοί όσο και οι μη οικονομικοί περιορισμοί που εμποδίζουν την επιχειρηματικότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορούν να αποφευχθούν μέσω μιας στρατηγικής συνεργασίας. Είναι σημαντικό οι επιχειρηματίες να δουλεύουν ως κοινότητα για την ανάπτυξη και την διαχείριση των οικονομικών και ανθρώπινων πόρων. Η επιχειρηματικότητα παρέχει ένα βιώσιμο αποτέλεσμα σε μια κοινότητα, αλλά μπορεί να οδηγήσει σε καταστρεπτική επιχειρηματικότητα όταν είναι μη παραγωγική. Η δημιουργική καταστροφή από την επιχειρηματικότητα με αρνητική παρενέργεια εμφανίζεται όταν δεν

υπάρχει προστιθέμενη αξία σε μια κοινότητα. Αυτό μπορεί να μειωθεί όταν τα άτομα στις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν διαφορετικές πολιτισμικές αντιλήψεις απέναντι στην ατομικιστική επιχειρηματική ανάπτυξη που τους οδηγεί σε συλλογικές και ομαδικές επιχειρήσεις.

Ο ρόλος των συνεργατικών σχέσεων στην κοινωνία είναι σημαντικός για τον προσδιορισμό της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε περιβάλλοντα αναπτυσσόμενων χωρών. Τα άτομα στις αναπτυσσόμενες χώρες προτιμούν μια κοινωνία που ενθαρρύνει την συλλογική επιχειρηματικότητα και αποθαρρύνει το ατομικό κέρδος. Η συλλογική επιχειρηματικότητα εμφανίζεται όταν οι δεξιότητες ενός ατόμου ενσωματώνονται σε μια ομάδα, ώστε να διευκολύνεται η διαδικασία της καινοτομίας (Dana and Dana, 2007).

Η συλλογική ικανότητα των ατόμων και των οργανισμών είναι σημαντική στις αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς επιτρέπει την χρήση της κοινότητας ως μέσο εστίασης στις επιχειρηματικές ευκαιρίες. Με την αξιοποίηση του κοινοτικού πνεύματος στις αναπτυσσόμενες χώρες, η συλλογική ικανότητα της ομάδας γίνεται πιο χρήσιμη στην πρόσβαση στους πόρους της αγοράς σε σύγκριση με τις μεμονωμένες προσπάθειες. Αυτή η δυνατότητα συνεταιρισμού επιτρέπει στους ανθρώπους να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να τονίσουν μια κοινή ανάγκη. Οι συνεταιρισμοί συχνά χρησιμεύουν ως μορφή κοινότητας, καθώς παρέχουν απασχόληση σε τοπικό επίπεδο και την αίσθηση του ανήκειν. Αυτή η αίσθηση του ανήκειν είναι ένας σημαντικός μοχλός νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων από άτομα που αξιοποιούν την πρωτοβουλία τους και είναι αυτό παρακινούμενα.

3.2 Κοινωνική οικονομία Γυναικείοι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα

Η ανάπτυξη γυναικείων αγροτουριστικών συνεταιρισμών στην Ελλάδα μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια συνεχής ιστορία επιτυχίας και αγώνων. Η επιτυχία τους οφείλεται εν μέρει στα πλεονεκτήματα των ίδιων των γυναικών, όπως η πραγματική φιλοξενία που βασίζεται στο μοντέλο "καλωσορίσατε στο σπίτι μου" και στο πραγματικό ενδιαφέρον να ευχαριστήσουν τον πελάτη. Παράγοντες που συνέβαλαν στην επιτυχία αυτών των συνεταιρισμών είναι οι πλούσιοι πόροι των περιοχών και το υψηλό δυναμικό αγροτουρισμού. Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί κατάφεραν να προσθέσουν πολλές αγροτικές κοινότητες στον ελληνικό χάρτη του "εναλλακτικού τουρισμού" και να επαγγελματικοποιήσουν την απασχόληση, καθώς και τη μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών. Επιπλέον, άσκησαν επιρροή στην ανάπτυξη άλλων τομέων της τοπικής οικονομίας, δηλαδή της γεωργίας, του εμπορίου, των μικρών επιχειρήσεων κ.λπ.

Κατάφεραν επίσης να δημιουργήσουν ένα εισόδημα για τις γυναίκες της υπαίθρου. Βοήθησαν να τους δώσουν ανεξαρτησία, αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθηση και να βελτιώσουν την κοινωνική τους κατάσταση στην τοπική κοινότητα. Τέλος, η καθημερινή επαφή των γυναικών με άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς και νοοτροπίες τους έδωσε την ευκαιρία να ξεπεράσουν τα όρια της δικής τους κοινότητας και επομένως να ανοίξουν τους ορίζοντές τους. Αρχικά, οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί, στη θεωρία και στην πράξη, έθεσαν τα θεμέλια για τη δημιουργία νέων δομών σε αγροτικές περιοχές. Από τότε, ωστόσο, βρισκόταν στο περιθώριο και σε οικονομική και κοινωνική στασιμότητα, η οποία, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται στην έλλειψη συνέχειας στην υποστήριξη που παρέχουν οι αρμόδιες αρχές που είναι υπεύθυνες για την προσέγγιση εκ των άνω προς τα κάτω της ίδρυσής τους.

Πολλές από αυτές τις αρχές απέσυραν την αρχική τους υποστήριξη απροσδόκητα και σε ακατάλληλη στιγμή, χωρίς να έχουν δημιουργήσει εν τω μεταξύ την απαραίτητη υποδομή υποστήριξης.

Επίσης, τα μέλη των συνεταιρισμών απέτυχαν να κατανοήσουν την ιδέα της συνεργασίας και προέκυψαν ορισμένα τεχνικά και λειτουργικά προβλήματα κατά τη λειτουργία, τα οποία με

τη σειρά τους οδήγησαν σε τριβές και συγκρούσεις μεταξύ των μελών. Παρόλο που οι περισσότεροι συνεταιρισμοί χρηματοδοτήθηκαν από έργα του κράτους ή της ΕΕ, μόνο λίγοι κατάφεραν να ξεπεράσουν τα προβλήματά τους και να προάγουν το έργο τους προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις δικές τους δραστηριότητες. Οι συνεταιρισμοί που βασίστηκαν στην προσέγγιση από τη βάση προς τα πάνω και διευθύνονταν από γυναίκες με ηγετικές δεξιότητες, ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία. Αυτές οι συνθήκες συνέβαλαν στην επιτυχία τους.

Ένα πολύ σημαντικό μάθημα είναι ότι η καλή πρόθεση, τα ποιοτικά προϊόντα, η φιλοξενία τύπου «καλώς ήλθατε στο σπίτι μου» και το αληθινό ενδιαφέρον για την ευχαρίστηση του πελάτη, δεν αρκούν. Εκτός από την πρακτική γνώση της διαχείρισης της φιλοξενίας και της τεχνογνωσίας κατασκευής των τοπικών παραδοσιακών προϊόντων, υπάρχουν και άλλες προϋποθέσεις, όπως η γνώση στο μάρκετινγκ, τη διοίκηση και το κεφάλαιο. Η δικτύωση και οι συνεργατικές σχέσεις είναι ζωτικής σημασίας για την επιτυχία και την ανάπτυξη των γυναικείων αγροτουριστικών συνεταιρισμών. Ως εκ τούτου, απαιτείται η παροχή εκπαίδευσης και κατάρτισης σε συγκεκριμένα θέματα και η δημιουργία της απαραίτητης υποδομής υποστήριξης.

Σε πείσμα όλων των προβλημάτων -ασαφής νομοθεσία, δυσκολία συγκέντρωσης αρχικών κεφαλαίων και κατάλληλων χώρων, απουσία πρωθύστερης συλλογικής κουλτούρας- δεκάδες γυναίκες του νησιού αναγνώρισαν τον εαυτό τους μέσα από τους συνεταιρισμούς και εργάστηκαν τις περισσότερες φορές ανιδιοτελώς, προκειμένου να επιβιώσει το εγχείρημα. Στη συνέχεια θα γίνει η έρευνα στη Λέσβο, προς εξήγηση της εκεί κατάστασης και της ανάγκης παράθεσης βελτίωσης της κατάστασης αναφορικά με τους συνεταιρισμούς και συγκεκριμένα τους γυναικείους συνεταιρισμούς της εξεταζόμενης περιοχής.

4. Μεθοδολογία

Λαμβάνοντας υπόψη ως υπόθεση εργασίας ότι στην *"Στην περίπτωση που στηριχτούν οι Γυναικείοι Συνεταιρισμοί μπορούν να αποτελέσουν βάση ανάπτυξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και της συνεργατικής οικονομίας"* (Kothari, 2004), επιδιώκεται μέσω της παρούσης έρευνας, η οποία γίνεται για πρώτη φορά στους γυναικείους συνεταιρισμούς της Λέσβου, η ανάλυση του πολυσύνθετου περιβάλλοντος στην ευρύτερη περιοχή της Λέσβου, διερευνώντας τη σχέση των γυναικείων συνεταιρισμών με το κοινωνικό κεφάλαιο και την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Για τον λόγο αυτό διεξήχθη επιτόπια έρευνα για τις ανάγκες της οποίας ο ερευνητής μετέβη στο νησί της Λέσβου.

Η συλλογή πληροφοριών γίνεται με πρωτογενή και δευτερογενή έρευνα. Η μεθοδολογική προσέγγιση της πρωτογενούς έρευνας είναι ποσοτική (Kumar, 2005). Στην παρούσα έρευνα, χρησιμοποιήθηκαν 2 ξεχωριστά ερωτηματολόγια, ένα για τους πολίτες και ένα για τους τραπεζικούς υπαλλήλους που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Το ερωτηματολόγιο των πολιτών απαρτίζεται από 2 ενότητες, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους και τις απόψεις τους αναφορικά με το θέμα της έρευνας. Η πρώτη ενότητα εμπεριέχει 2 ερωτήσεις κλειστού και 2 ερωτήσεις ανοικτού τύπου, ενώ η δεύτερη απαρτίζεται από 3 ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής και 11 ερωτήσεις τύπου Likert. Αναφορικά με το δεύτερο ερωτηματολόγιο, το οποίο απευθύνεται σε τραπεζικούς υπαλλήλους, εμπεριέχει επίσης τις ίδιες 2 ενότητες με το ερωτηματολόγιο των πολιτών. Η πρώτη ενότητα των δημογραφικών χαρακτηριστικών αποτελείται από 3 ερωτήσεις κλειστού τύπου και 1 ερώτηση ανοικτού τύπου. Ταυτόχρονα, η δεύτερη ενότητα που επικεντρώνεται επί του θέματος αποτελείται από 22 ερωτήσεις τύπου Likert. Σε αυτό το σημείο να τονιστεί πως οι ερωτήσεις Likert και των δύο ενοτήτων, δέχονται απαντήσεις από το 1 έως το 5.

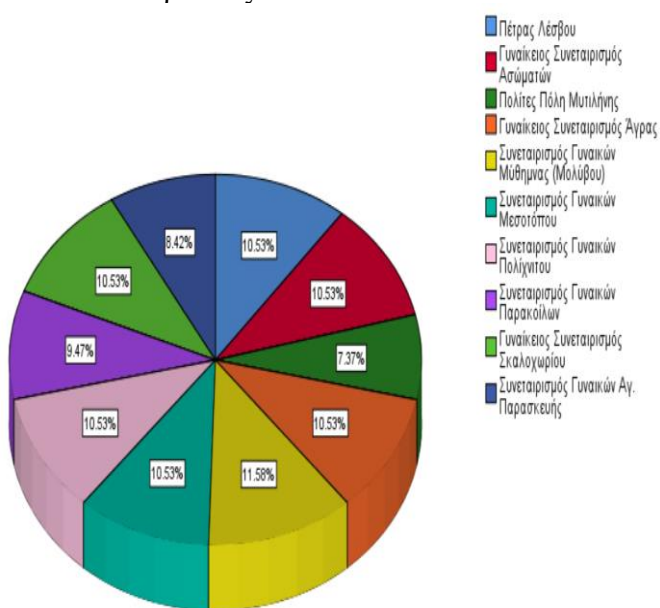
Η αξιοπιστία βρέθηκε με τη χρήση intercoders reliability όπου σύμφωνα με τους Tinsley

και Weiss (1975) είναι ο ευρέως χρησιμοποιούμενος όρος για τον βαθμό στον οποίο δυο ανεξάρτητοι κωδικοποιητές αξιολογώντας ένα χαρακτηριστικό μήνυμα καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα. Έτσι στην συγκεκριμένη έρευνα δύο αποκωδικοποιητές κωδικοποίησαν τα αποτελέσματα και βάση της συμφωνίας των κωδικών προσδιορίστηκε ο βαθμός συμφωνίας και διαφωνίας που προσδιορίζει την αξιοπιστία της έρευνας. Σύμφωνα με τους Miles and Huberman (1994) η αξιοπιστία της έρευνας προκύπτει από τον αριθμό των συμφωνιών προς τον αριθμό των συμφωνιών συν τον αριθμό των διαφωνιών των κωδικοποιητών. Το πιο αποδεκτό αποτέλεσμα είναι το 90%. Η εγκυρότητα της έρευνας επιτυγχάνεται μέσω της μεθόδου εγκυρότητας περιεχομένου (content validity) και η μέτρηση της αξιοπιστίας μέσω της A Cronbach coefficienty η οποία είναι η μέθοδος που θα βοηθήσει στην αναγνώριση της αξιοπιστίας του ερωτηματολογίου για να μπορέσει να αξιοποιηθεί στη συνέχεια στην ερευνητική διαδικασία (Miles and Huberman 1994). Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 97 πολίτες και 15 τραπεζικοί υπάλληλοι. Η δειγματοληψία χαρακτηρίζεται από την ευκολία εύρεσης του δείγματος, καθώς δεν υπήρχε κάποιος παράγοντας περιορισμού παρά μόνο οι ερωτηθέντες να γνωρίζουν τους συνεταιρισμούς των νήσων της Λέσβου και της Μυτιλήνης, αλλά και να εργάζονται σε κάποιο τραπεζικό κατάστημα των περιοχών αυτών. Πιο αναλυτικά, οι περισσότεροι πολίτες ανήκουν στον Γυναικείο Συνεταιρισμό Μήθυμνας, με πολλούς άλλους να ακολουθούν, είναι γυναίκες, άνω των 55 ετών και έγγαμοι με παιδιά. Ταυτόχρονα, οι ερωτηθέντες εργάζονται ισότιμα στις τράπεζες Εθνική, Πειραιώς, Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, Alpha Bank και Eurobank. Επιπλέον, είναι τόσο άνδρες όσο και γυναίκες, με προϋπηρεσία 11 με 20 έτη και θέση προϊσταμένου στο τραπεζικό κατάστημα.

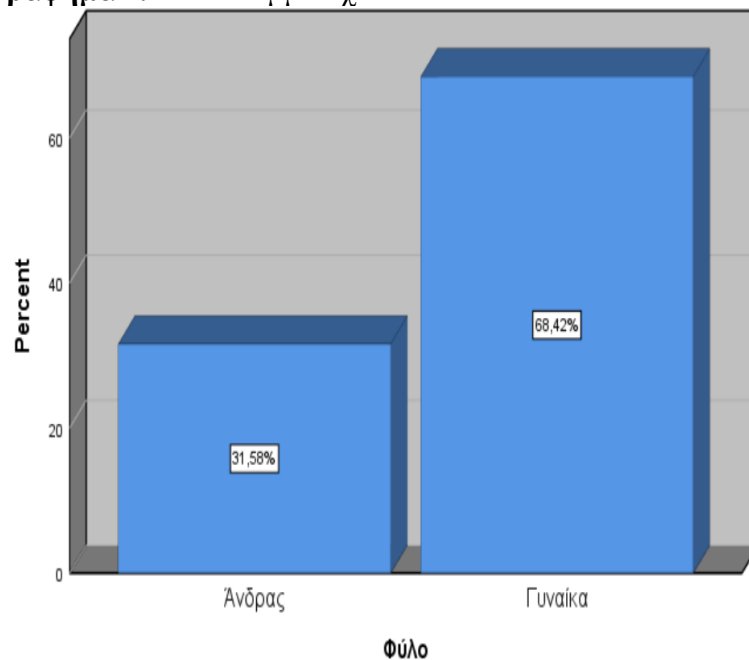
5. Αποτελέσματα

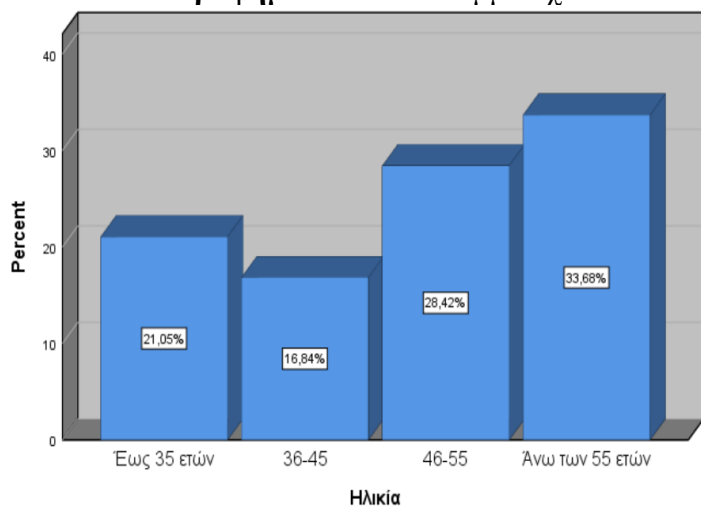
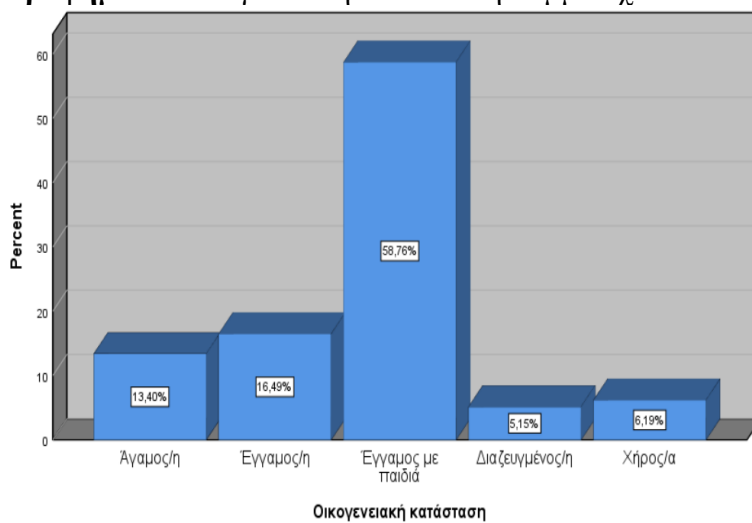
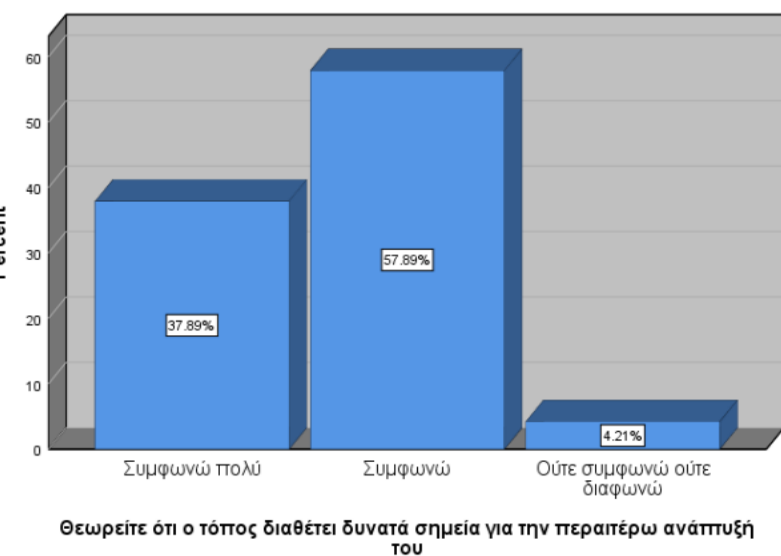
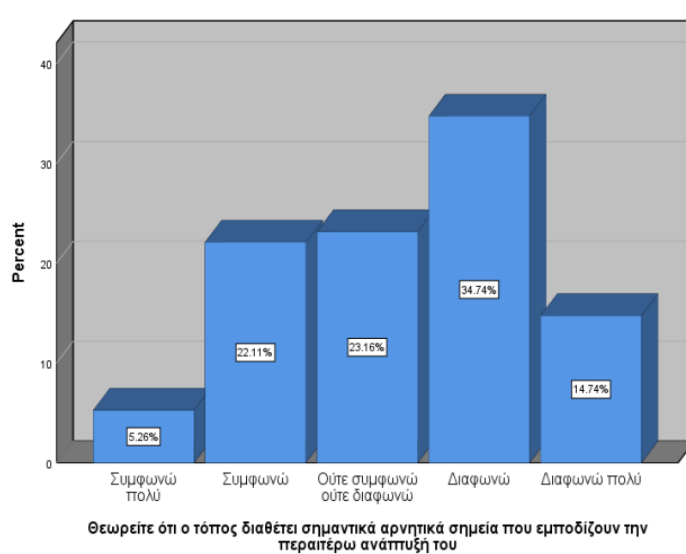
Αρχικά, στο Γράφημα 1, παρουσιάζονται οι συνεταιρισμοί στους οποίους ανήκουν οι πολίτες που έλαβαν μέρος στην έρευνα.

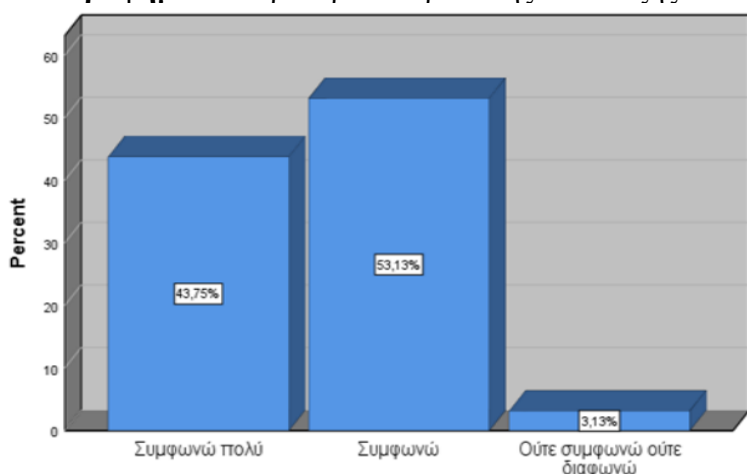
Γράφημα 1. Συνεταιρισμοί της έρευνας

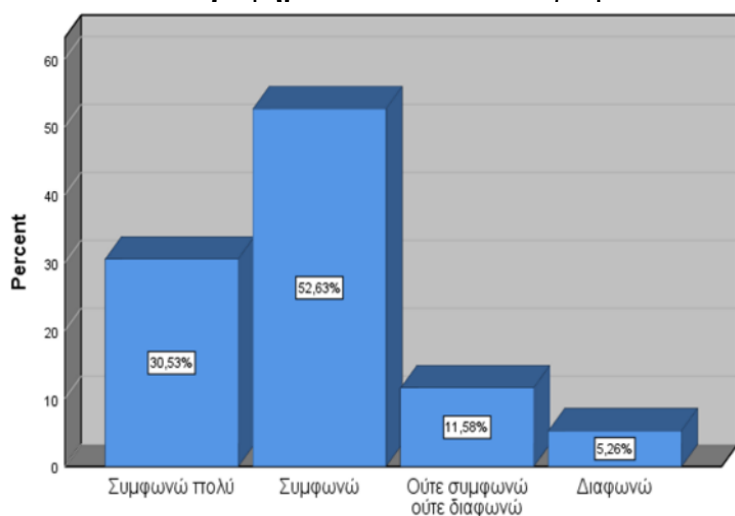
Γράφημα 2. Φύλο συμμετεχόντων

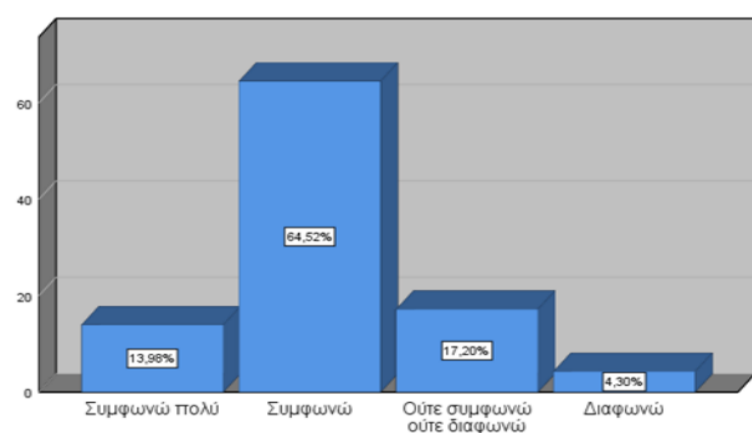
Γράφημα 3. Ηλικία συμμετεχόντων**Γράφημα 4. Οικογενειακή κατάσταση συμμετεχόντων****Γράφημα 5. Δυνατά σημεία για ανάπτυξη****Γράφημα 6. Αρνητικά σημεία για ανάπτυξη**

Γράφημα 7. Περιθώρια τουριστικής ανάπτυξης

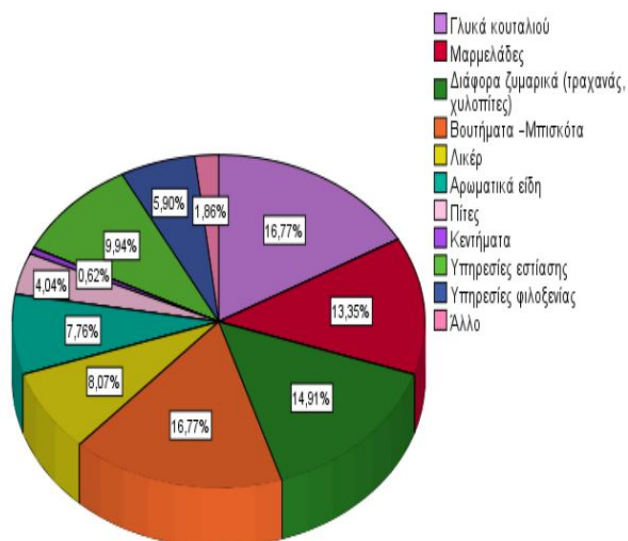
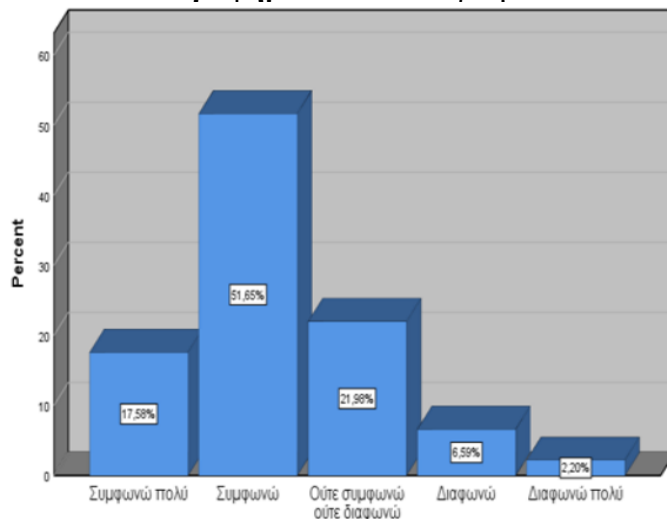
Πιστεύετε ότι είναι απαραίτητα τα στρατηγικά σχέδια προώθησης και προβολής για την τουριστική ανάπτυξη του τόπου

Γράφημα 9. Έσοδα συνεταιρισμών

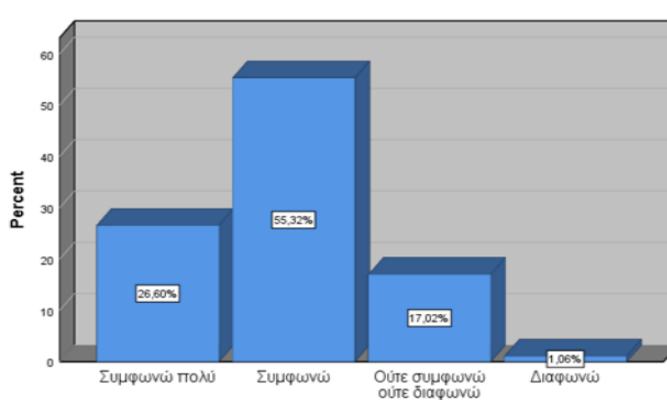
Τα έσοδα από το συνεταιρισμό θα δώσουν ώθηση ανάπτυξης στο τόπο

Γράφημα 11. Όφελος των μελών

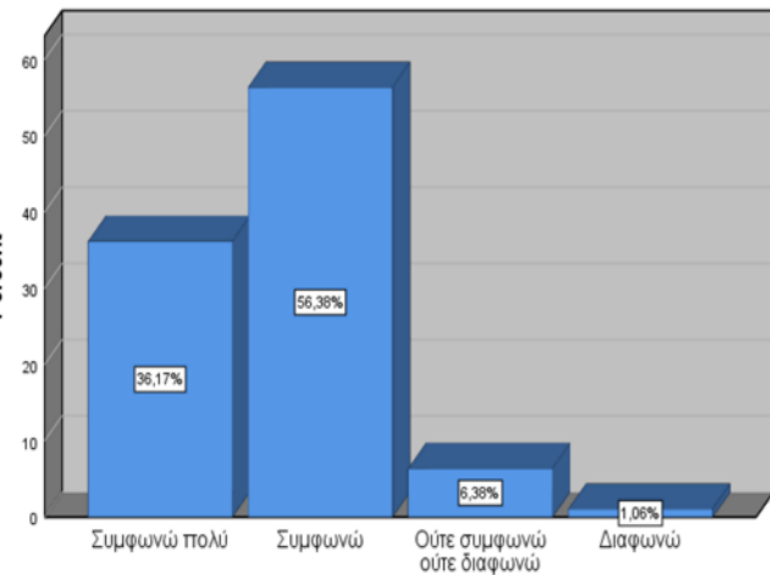
Οι συνεταιρισμοί λειτουργούν προς όφελος των μελών τους

Γράφημα 8. Τοπικά προϊόντα**Γράφημα 10.** Συνεταιρισμοί και νέοι αγρότες

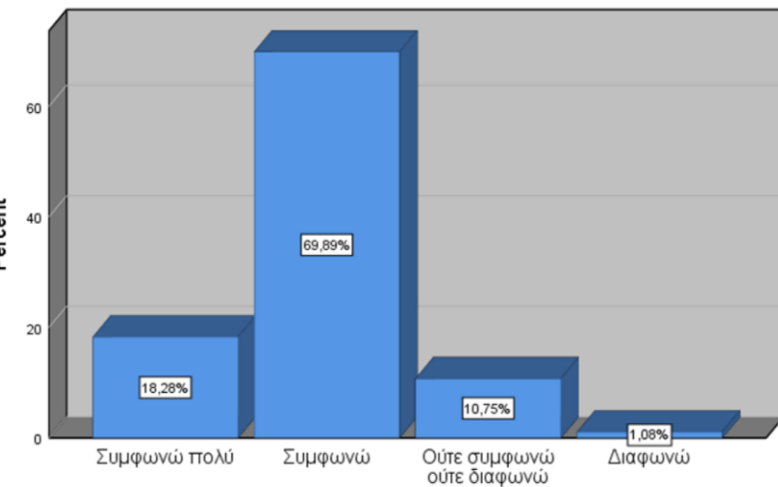
Θεωρείτε ότι οι συνεταιρισμοί βοηθούν τους νέους αγρότες

Γράφημα 12. Όφελος της τοπικής κοινωνίας

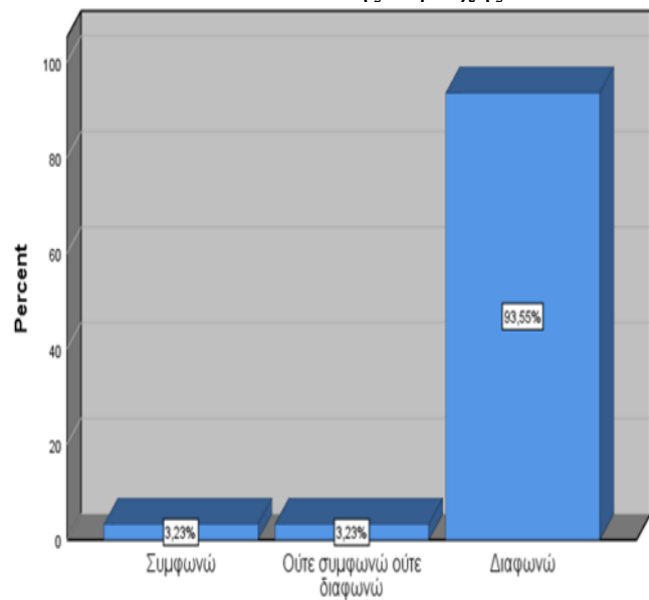
Οι συνεταιρισμοί λειτουργούν προς όφελος στο ευρύτερο σύνολο της τοπικής κοινωνίας

Γράφημα 13. Θετική συμβολή στην ανάπτυξη της περιοχής

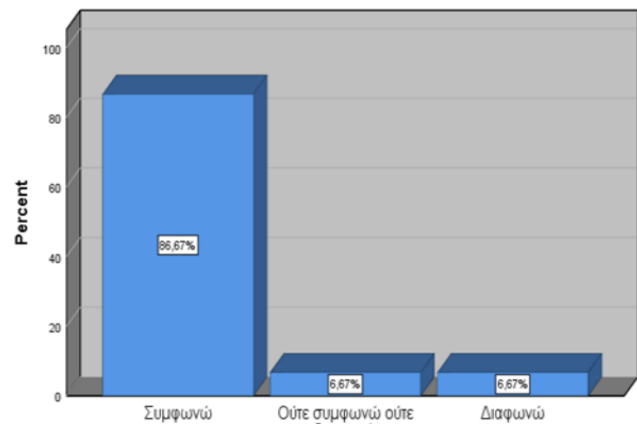
Ο συνεταιρισμός συμβάλει θετικά στην ανάπτυξη της περιοχής

Γράφημα 15. Βελτιωτικές κινήσεις

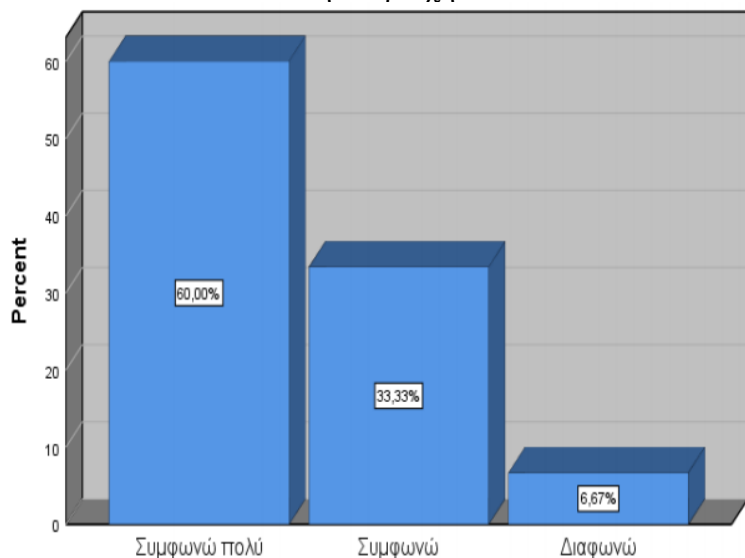
Πρέπει να γίνουν άμεσα βελτιωτικές κινήσεις στο συνεταιρισμό

Γράφημα 14. Αρνητική συμβολή στην ανάπτυξη της περιοχής

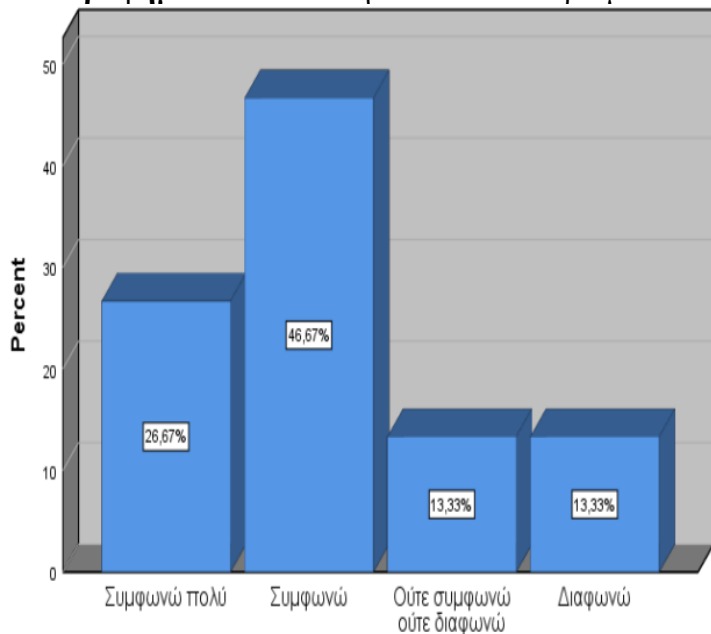
Ο συνεταιρισμός συμβάλει αρνητικά στην ανάπτυξη της περιοχής

Γράφημα 16. Επίδραση της περιοχής στους συνεταιρισμούς

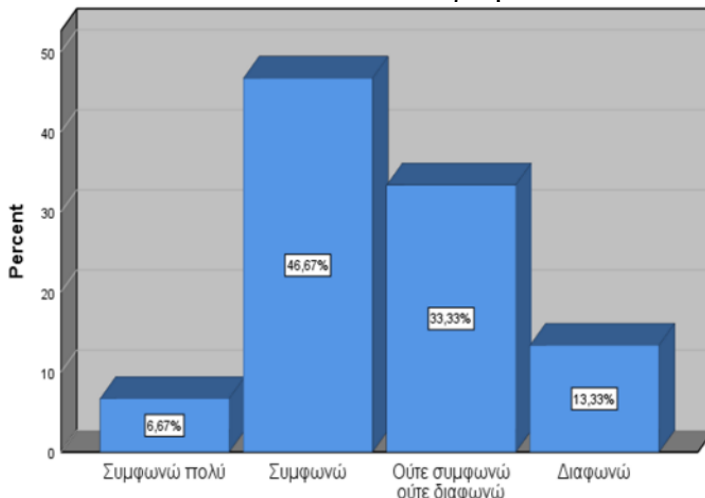
Η περιοχή έχει επηρεάσει σε μικρό ή σοβαρό βαθμό τους συνεταιρισμούς

Γράφημα 17. Επίδραση της οικονομικής κρίσης στην περιοχή

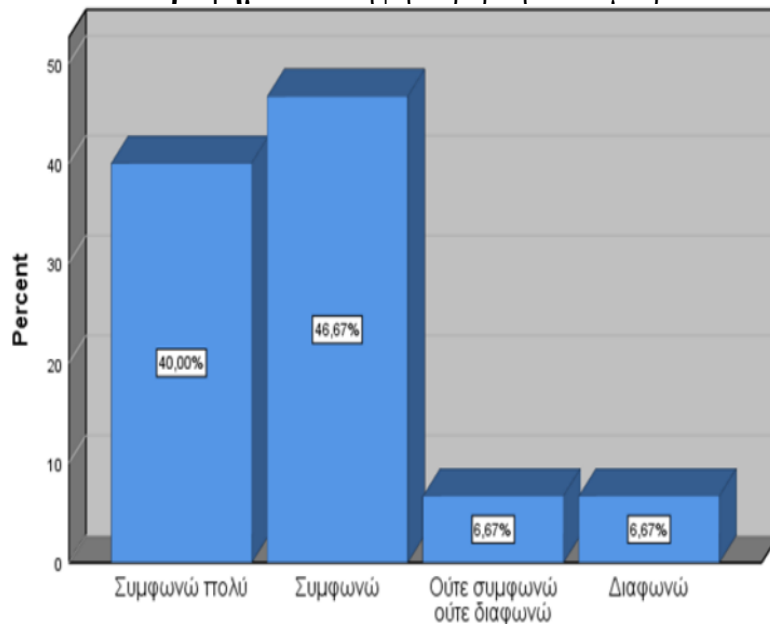
Η περιοχή έχει επηρεαστεί συνολικά από την οικονομική κρίση

Γράφημα 19. Ρευστότητα των συνεταιρισμών

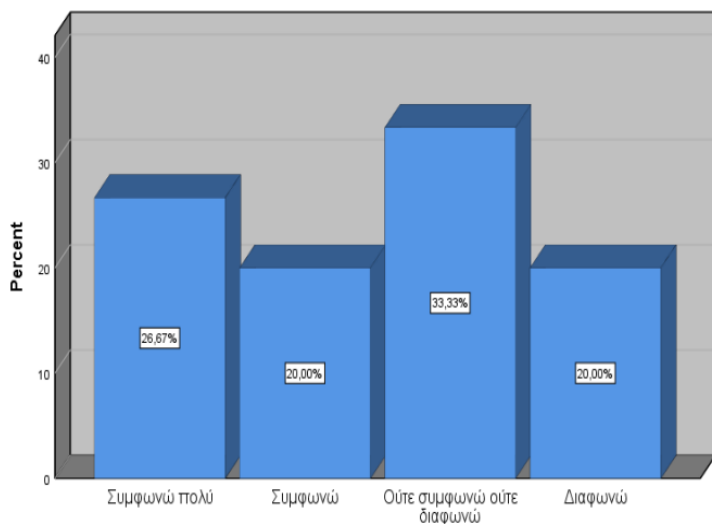
Οι συνεταιρισμοί της περιοχής αντιμετωπίζουν αυτή την περίοδο πρόβλημα ρευστότητας

Γράφημα 18. Σταθερότητα στις τραπεζικές συναλλαγές των συνεταιρισμών

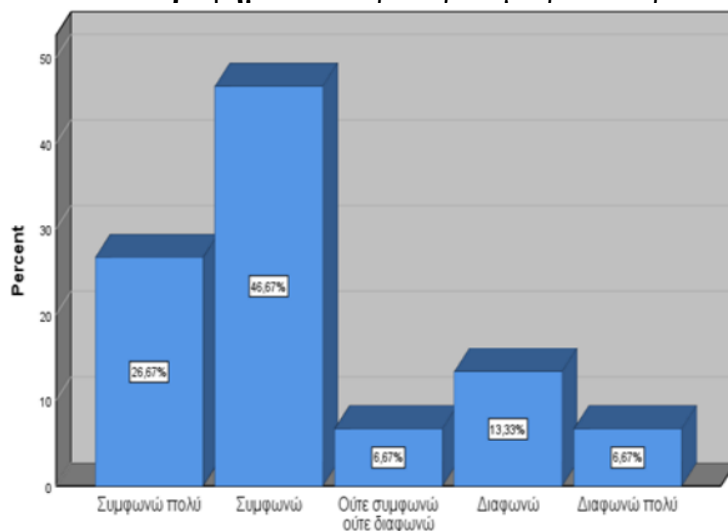
Σε γενικές γραμμές υπάρχει σταθερότητα στις τραπεζικές συναλλαγές με τους συνεταιρισμούς της περιοχής σας

Γράφημα 20. Λήψη κυβερνητικών μέτρων

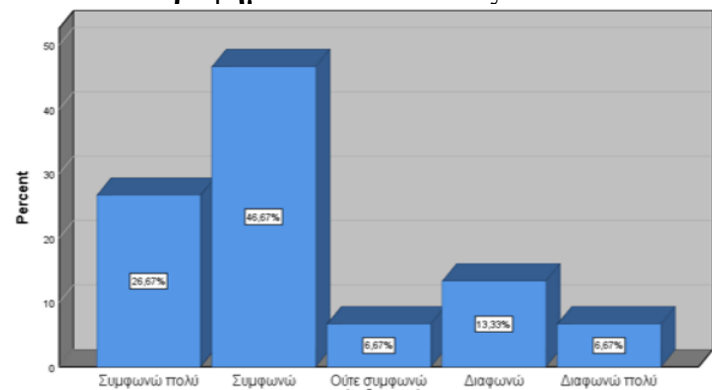
Θεωρείτε ότι πρέπει να ληφθούν άμεσα κυβερνητικά μέτρα για τη βελτίωση της κατάστασης των συνεταιρισμών

Γράφημα 21. Πρόγραμμα επιδότησης επιτοκίου δανεισμού

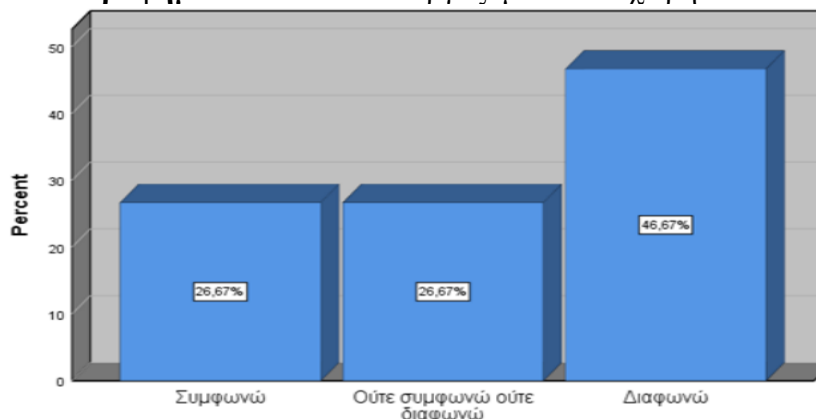
Πρέπει να υπάρξει πρόγραμμα επιδότησης επιτοκίου δανεισμού για τους συνεταιρισμούς που δεν εμφανίζουν κερδοφορία τα προηγούμενα 3 χρόνια

Γράφημα 22. Φορολογικά μέτρα και όρια

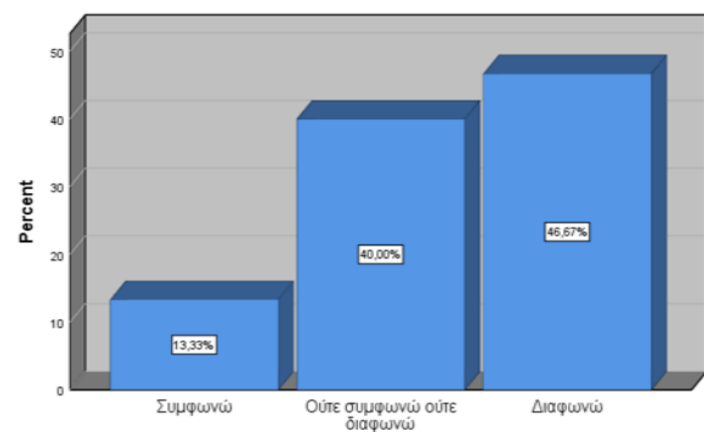
Πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει άρση των νέων φορολογικών μέτρων και κύρια του μέτρου της κατάρνησης του αφορολογητού ορίου

Γράφημα 23. Συντελεστές ΦΠΑ

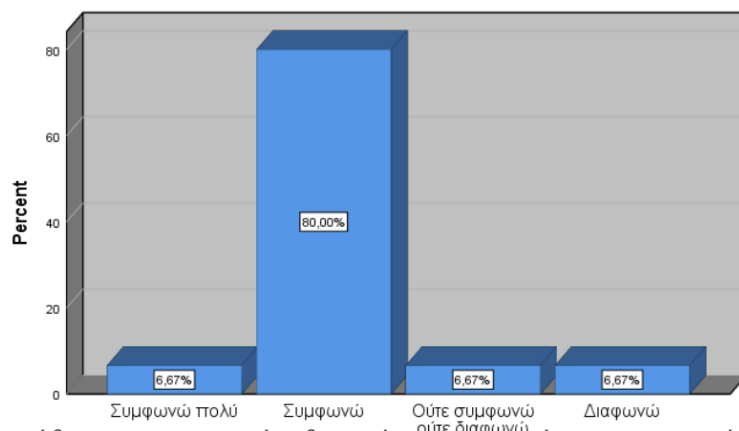
Πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει άρση των νέων φορολογικών μέτρων και κύρια του μέτρου της κατάρνησης του αφορολογητού ορίου

Γράφημα 24. Δίκτυα συνεργαζόμενων επιχειρήσεων

Υπάρχει ενθάρρυνση δημιουργίας δικτύων συνεργαζόμενων επιχειρήσεων

Γράφημα 25. Οικονομική στήριξη από τους δήμους

Ο δήμος στηρίζει οικονομικά τους συνεταιρισμούς

Γράφημα 26. Διεθνή παρουσία συνεταιρισμών
(Η Τράπεζα στηρίζει τις Εξαγωγές των Προϊόντων)

Στο Γράφημα 2, παρουσιάζεται το φύλο των πολιτών, όπου το 68.4% είναι γυναίκες και το υπόλοιπο 31.6% αποτελείται από άνδρες. Στο Γράφημα 3, παρουσιάζεται η ηλικία των πολιτών. Επιπροσθέτως ένα άλλο δημογραφικό στοιχείο αναφέρεται στην οικογενειακή κατάσταση των πολιτών στο Γράφημα 4.

Ένα σημαντικό ερευνητικό αποτέλεσμα είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων αναγνωρίζει ότι ο τόπος τους, διαθέτει δυνατά σημεία για να έχει μια περεταίρω ανάπτυξη στο μέλλον, ενώ στον αντίποδα διαφωνεί ότι έχει σημαντικά αρνητικά (Γραφήματα 5,6).

Σημαντικό στοιχείο είναι ότι οι πολίτες αναγνωρίζουν περιθώρια τουριστικής ανάπτυξης του τόπου τους (Γράφημα 7), ενώ συνάμα όπως φαίνεται στο γράφημα 8 υπάρχουν πολλά τοπικά προϊόντα στα οποία βασίζονται οι συνεταιρισμοί της περιοχής, πράγμα που σημαίνει ότι σε παραγωγικό και εμπορικό επίπεδο υπάρχουν πολλές και σημαντικές προοπτικές.

Οι ερωτώμενοι πιστεύουν ότι τα έσοδα από τους συνεταιρισμούς θα δώσουν ώθηση ανάπτυξης στην περιοχή. Επίσης οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι οι συνεταιρισμοί μπορούν να βοηθήσουν στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας όντας αρωγός για τους νέους αγρότες (Γραφήματα 9,10).

Οι ερωτώμενοι διαπιστώνουν, πράγμα επίσης σημαντικό ότι οι συνεταιρισμοί λειτουργούν προς όφελος των μελών τους αλλά και προς όφελος της ευρύτερης τοπικής κοινωνίας (Γραφήματα 11,12).

Οι συνεταιρισμοί σε ένα άλλο σημαντικό από την έρευνα συμπέρασμα όπως αναφέρεται λειτουργούν θετικά για την ευρύτερη ανάπτυξη της περιοχής δράσης τους, δεν θεωρούν οι ερωτώμενοι ότι έχουν αρνητικό αντίκτυπο ενώ πιστεύουν στην ευρύτερη στήριξη τους, με πρόσθετες βελτιωτικές δράσεις (Γραφήματα 13, 14,15).

Αναφορικά με τα συμπεράσματα από την έρευνα στους τραπεζικούς υπαλλήλους αρχικά σε δημογραφικό επίπεδο οι γυναίκες ήταν περισσότερες από τους άντρες, οι περισσότεροι ερωτώμενοι είχαν προϋπηρεσία άνω των 11ετών, ενώ σε επίπεδο θέσεις οι περισσότεροι ήταν διευθυντές και προϊστάμενοι, πράγμα σημαντικό αναφορικά με την εγκυρότητα της απάντησης τους. Μια βασική τους διαπίστωση είναι ότι η περιοχή δεν επενδύει και δεν επηρεάζει τη δυναμική των συνεταιρισμών (Γράφημα 16), παρότι η κρίση την επηρέασε και οι συνεταιρισμοί θα μπορούσαν να είναι μια οικονομική και επιχειρηματική διέξοδος (Γράφημα 17).

Οι συνεταιρισμοί με βάση τις συναλλαγές τους με τις τράπεζες δείχνουν να είναι βιώσιμες επιχειρηματικές δράσεις (Γράφημα 18), παρόλα αυτά, παρουσιάζουν ένα γενικότερο πρόβλημα ρευστότητας που στη πορεία θα επηρεάσει την ευρύτερη οικονομική τους θέση και την οικονομική τους φερεγγυότητα (Γράφημα 19).

Οι ερωτώμενοι είναι πεπεισμένοι ότι η Κυβέρνηση και γενικά οι τοπικοί φορείς θα πρέπει να δράσουν ώστε να στηρίζουν τους συνεταιρισμούς, να τους καταστήσουν βιώσιμους και παραγωγικούς. Σε σχέση με τη στήριξη από τη πλευρά των τραπεζών αναφορικά με τη παροχή δανεισμού αλλά και αναφορικά με τη στήριξη στους συνεταιρισμούς που είχαν πάρει δάνεια αλλά αδυνατούν να τα πληρώσουν οι απόψεις δίστανται το μεγαλύτερο ποσοστό αναφέρεται στο ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ ενώ συνδυασμό με το αρνητικό ποσοστό, περισσότερο είναι αρνητικές παρά θετικές οι απόψεις τους (Γράφημα 20, 21).

Στον αντίποδα της αρνητικής στάσης τους, για το πώς μπορούν να βοηθήσουν οι τράπεζες με τα επιτόκια είναι θετικοί οι ερωτώμενοι σε δράσεις που πρέπει να προβεί το κράτος αναφορικά με τη μείωση του ΦΠΑ και της φορολογίας (Γραφήματα 22, 23).

Σε γενικές γραμμές μέσα από την έρευνα στις τράπεζες διαπιστώνεται μια τάση για στήριξη από το κράτος και μια προαγωγή στρατηγικών που θα μειώσουν τα κόστη των

συνεταιρισμών και θα ενισχύσουν τη θέση τους στην ελληνική και διεθνή αγορά. Η βοήθεια θα πρέπει να βασιστεί στις κρατικές επιδοτήσεις και στην ευρύτερη μέριμνα που θα πρέπει να έρθει μέσα από τη παροχή των Ευρωπαϊκών επιδοτήσεων. Σε σχέση με τους συνεταιρισμούς αναφέρονται θετικά και στο πως εκπροσωπούνται προς τη πολιτεία και στο πως προσεγγίζουν την αγορά αλλά και στο πως αξιοποιούν τα κοινοτικά προγράμματα. Ένα σημαντικό στοιχείο είναι ότι δεν θεωρούν σημαντική την ενίσχυση του δικτύου συνεργαζόμενων επιχειρήσεων, ενώ και σε επίπεδο δήμου δεν θεωρούν ότι η οικονομική στήριξη που δίνεται ότι επαρκεί, στον αντίποδα συμφωνούν σχεδόν στο σύνολο τους για τη συμβολή των τραπεζών στη διεθνή παρουσία των συνεταιρισμών (Γράφημα 24, 25, 26).

6. Συμπεράσματα

Η προσπάθεια των γυναικών θα πρέπει προκειμένου να συνεχίσει να είναι αποτελεσματική να συμπλεύσει με τους νόμους της αγοράς και του ανταγωνισμού ως προς τα προϊόντα τόσο των άλλων συνεταιρισμών, όσο και των αντίστοιχων ιδιωτικών επιχειρήσεων. Οι Συνεταιρισμοί Γυναικών της Λέσβου, για να μπορέσουν να προσαρμοστούν στις δυσμενείς συγκυρίες της σημερινής εποχής, πρέπει να εξασφαλίσουν την ανάλογη επιχειρηματική παιδεία και την υποστήριξη από εξειδικευμένους συμβούλους, προκειμένου να είναι εφικτός ο σωστός σχεδιασμός, και ο ανασχεδιασμός τόσο της παραγωγικής διαδικασίας όσο και της εμπορικής πολιτικής τους. Για να είναι ανταγωνιστικό ένα προϊόν πρέπει να έχει αφενός μεν υψηλή ποιότητα και πρωτίστως ανταγωνιστική τιμή. Η εξασφάλιση αυτών των χαρακτηριστικών, απαιτεί επαγγελματικό χαρακτήρα αντιμετώπισης τόσο στο επίπεδο της παραγωγής όσο και της εμπορίας. Η προσπάθεια διαφοροποίησης κάποιων προϊόντων και εισαγωγής καινοτομίας στην παραγωγή, απαιτεί υψηλό κόστος που είναι δύσκολο να αναληφθεί από μεμονωμένες μικρές συνεταιριστικές επιχειρήσεις. Έτσι οι γυναικείοι συνεταιρισμοί, τελικά είναι ανταγωνιστικοί μεταξύ τους χωρίς να μπορούν να αναδείξουν ο καθένας τη δική του ταυτότητα, που θα τους επιτρέψει να ξεχωρίσουν.

Είναι γεγονός, πως τα οφέλη που προκύπτουν από την ύπαρξη των γυναικείων συνεταιρισμών, δεν περιορίζονται μόνο στην οικονομική ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού των απομακρυσμένων περιοχών της απομακρυσμένης Λεσβιακής υπαίθρου, αλλά δίνει ώθηση στην ανάπτυξη κοινωνικής συνοχής τόσο ενδοκοινοτικά όσο και διακοινοτικά. Η εξειδικευμένη στελέχωση με επιστημονικούς συνεργάτες που θα αναλάβουν διοικητικά καθήκοντα στην κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού και της περαιτέρω ανάπτυξης θα πρέπει να αποτελέσει των πρωταρχικό στόχο των συνεταιρισμών.

Έτσι, η Ένωση Γυναικείων Συνεταιρισμών Λέσβου, μοιάζει να αποτελεί μια ουσιαστική λύση στην κατεύθυνση του ορθολογισμού της παραγωγής με την δημιουργία συνθηκών παραγωγικού καταμερισμού που θα εξαλείφει τους όποιους ανταγωνιστικούς παράγοντες που υφίστανται αυτή τη στιγμή μεταξύ των συνεταιριστικών μονάδων. Ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί φυσικά την πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού όπως προαναφέρθηκε που θα είναι σε θέση να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις δυσκολίες διαχείρισης ενός δευτεροβάθμιου φορέα και πάνω απ' όλα θα είναι σε θέση να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκείνες που θα προάγουν την συνεργασία και θα αναδιαμορφώνουν τις υφιστάμενες παραγωγικές δομές. Η δημιουργία Ένωσης Γυναικείων Συνεταιρισμών Λέσβου, προϋποθέτει την παράκαμψη των όποιων αντιθέσεων μέσα από την επισήμανση του κοινών ωφελειών και προοπτικών που ανοίγονται με αυτό τον τρόπο. Μια τέτοια συνεργασία που θα βασίζεται στον καταμερισμό της παραγωγής αναμφισβήτητα μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την μείωση του κόστους παραγωγής ενώ συγχρόνως θα οδηγήσει περαιτέρω στην αξιοποίηση των ίδιων προμηθευτών, πελατών και

δικτύων διανομής και με κοινά εργαλεία προβολής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα χαθεί η ταυτότητα του κάθε σχήματος κάτι που θα ήταν ανασταλτικός ως παράγοντας αφού το αίτημα της τοπικότητας που προβάλλεται από τους συνεταιρισμούς αποτελεί και παράγοντα υπαρξιακής υπόστασης. Ωστόσο, υπάρχει επιφύλαξη για το πόσο αποτελεσματικός μπορεί να είναι ένας κεντρικά σχεδιασμένος προγραμματισμός, τη στιγμή που αντιμετώπισαν την κατάρρευση του κυριότερου εμπορικού αντιπροσώπου τους (LESVOS SHOP) αλλά και της Συνεταιριστικής Τράπεζας που θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό χρηματοδοτικό εργαλείο. Προς αυτή την κατεύθυνση διατυπώθηκαν προτάσεις στην προηγούμενη ενότητα που μπορούν να λύσουν τα προβλήματα που παρουσιάζονται σήμερα.

6.1 Περιορισμοί

Βασικός περιορισμός της παρούσης έρευνας αποτέλεσε η πανδημία που δυσκόλεψε την επικοινωνία με τους συνεταιρισμούς, την Περιφέρεια, τους Δήμους, τους πολίτες και τους υπόλοιπους εμπλεκόμενους φορείς.

6.2 Προτάσεις

Μελλοντική έρευνα θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνήσει την ίδρυση και τη λειτουργία μιας Τοπικής Ομοσπονδίας Γυναικείων Συνεταιρισμών η οποία θα επέφερε την ένταξη και την ενσωμάτωση όλων των κατακερματισμένων Γυναικείων Συνεταιρισμών που η πλειονότητά τους βρίσκεται εντός του Δήμου Δυτικής Λέσβου. Η βασική λειτουργία του είναι να διαθέτει τα προϊόντα χωρίς μεσάζοντες και αυτό γίνεται υπό την μορφή καταστημάτων σε καίρια μέρη όπως η Καλλονή, η Πέτρα, ο Μόλυβος, τα οποία θα μπορούσαν να διατεθούν από τον Δήμο Δυτικής Λέσβου υλοποιώντας το σχέδιο επί χάρτου και εφαρμόζοντάς το για τουλάχιστον 3 έτη. Η τραυματική εμπειρία που είχαν οι Γυναικείοι Συνεταιρισμοί με την καταστροφική αποτυχία του σχήματος της εταιρίας του Lesvos Shop οδηγεί στην δική μου εκτίμηση πως μία νέα μορφή ανάκαμψης μπορεί να ξεκινήσει με τη συνεργασία με τον Δήμο Δυτικής Λέσβου. Επιπλέον, στο μέλλον θα μπορούσε να ολοκληρωθεί η έρευνα με συνεντεύξεις και πρόσθετα ερωτηματολόγια.

7. Βιβλιογραφία

- AGMA. (2021) *Association of Greater Manchester Authorities Executive Board*, Available from: <http://democracy.rochdale.gov.uk/mgOutsideBodyDetails.aspx?ID=192> [Accessed 19-6-2023]
- Dana, L. (2004) *Handbook of Research on International Entrepreneurship*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Dana, L.P. (1993) 'Environment for entrepreneurship: a model of public policy and economic development', *Journal of Entrepreneurship*, Vol. 2, No.1, pp.73–86.
- Douglas, E.J. and Shepherd, D.A. (2002) 'Self-employment as a career choice: attitudes, entrepreneurial intentions, and utility maximization', *Entrepreneurship Theory & Practice*, Vol. 26, No. 3, pp.81–90.
- Falck, O., Heblich, S. and Luedemann, E. (2012) 'Identity and entrepreneurship: do school peers shape entrepreneurial intentions?', *Small Business Economics*, Vol. 39, No.1, pp.39–59.
- Falkena, T., Levitsky, J. and Jacod, A. (2010) 'Private sector membership and support for SMEs', *Small Enterprise Development Journal*, Vol. 3, No. 1, pp.22–42.
- Ghanem, H. (2013) *The Role of Micro and Small Enterprises in Egypt's Economic Transition*, Global Economy & Development Working Paper No. 55, Brookings Institution, Washington DC.

- Gockel, A.G. and Akoena, S.K. (2002) *Financial Intermediation for the Poor: Credit Demand by Micro, Small and Medium Scale Enterprises in Ghana. A Further Assignment for Financial Sector Policy?*, IFLIP Research Paper 02-6, International Labour Organisation.
- Kourliouros, E. et al. (2006) "Economic Geography and Regional Growth: An Empirical Evidence from Greece." (2006).
- Malhotra, M., Chen, M.Y., Criscuolo, A., Fan, Q., Hamel, I.I. and Savchenko, Y. (2006) *Expanding Access to Finance: Good Practices and Policies for Micro, Small and Medium Enterprises*, World Bank, Washington DC.
- Miles, M. B., and Huberman M.(1994) "Qualitative data analysis: A sourcebook." *Beverly Hills: Sage Publications* (1994).
- Morris, M.H., Leyland, F.P. and Berthon, P. (1996) 'Entrepreneurial activity in the third world informal sector. The view from Khayelitsha', *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, Vol. 2, No. 1. pp.59–76.
- Moulaert, F. and Ailenet, O. (2005). Social economy, third sector and solidarity relations: a conceptual synthesis for history of present, *Urban Studies*, 42 (1), pp.2037-2053
- Naude, W., Szirmai, A. and Guedhuys, M. (2011) *Innovation and Entrepreneurship in Developing Countries*, Policy Brief, United Nation's University.
- Okpara, J.O. and Wynn, P. (2007) 'Determinants of small business growth constraints in a sub-Saharan African economy', *SAM Advanced Management Journal*, Vol. 72, No. 2, pp.24–35.
- Omar, K. (2007) 'Small business reliance on bank financing in Ghana', *Emerging Market Finance & Trade*, Vol. 43, No. 4, pp.93–102.
- Ratten, V., Dana, L., Han, M. and Welp. I (2007) 'Internationalization of SMEs: European comparative studies', *International Journal of Small Business and Entrepreneurship*, Vol. 4, No. 3, pp.361–379.
- Schultz, T.W. (1982) 'Investment in entrepreneurial ability', *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 82, No. 4, pp.437–448.
- Shane, S. (2003) *A General Theory of Entrepreneurship: The Individual-Opportunity Nexus*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Teal, F. (2002) *Background Information on Use of Dataset: Regional Project on Enterprise Development (RPED), Ghana Manufacturing Sector Survey Waves I-V (1992–98)*, Centre for the Study of African Economies, Institute of Economics and Statistics, Oxford.
- Whincop, M.J. (2001) *Bridging the Entrepreneurial Financing Gap: Linking Governance with Regulatory Policy*, Ashgate Publishing Company, Hants.
- Yadgarov, Y. S. (2017). The Origins of Socially Oriented Managerial Considerations in the Utopian Socialism Founders' Creativity. *Management Science*, 7(1), 6-11.
- Γκαρτζονίκας, Σ. & Καλτσά, Θ. (2014). *Μάρκετινγκ και τουρισμός*. ΤΕΙ Ηπείρου.
- Κορρές, Γ. Μ., etal. (2014). Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Συνοχή Και Ανάπτυξη: Μια Διερεύνηση Των Προοπτικών Της Ελληνικής Οικονομίας. *Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης* 1 : 11-22.

Κεφάλαιο 13:

Γεωγραφική Εκπαίδευση: Χάρτης και Χωρική σκέψη

Δημοσθένους Αλίκη¹

Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Είναι αναντίλεκτο ότι η Γεωγραφία τα τελευταία χρόνια αποτελεί αντικείμενο έρευνας τις τελευταίες δεκαετίες σε όλο τον κόσμο λόγω της ραγδαίας εξέλιξης της τεχνολογίας και την επίδρασή της, σε όλα τα επιστητά. Πάντοτε στο επίκεντρο των μελετών βρίσκεται ο γεωγραφικός χώρος με το σύνολο των επιμέρους στοιχείων, παραγόντων και φαινομένων που τον απαρτίζουν. Συνεπώς, το μάθημα της γεωγραφίας καλείται να καλλιεργήσει πιο συγκροτημένα και μεθοδικά προς τους μαθητές την ευρύτερη έννοια της γεωγραφικής παιδείας μέσα από ένα λειτουργικό μαθησιακό πλαίσιο που στόχο έχει την κατάρτιση, εκπαίδευση και διδασκαλία επιμέρους διδακτικών ενοτήτων που συγκροτούν την γεωγραφική εκπαίδευση.

Σημαντικό στοιχείο το οποίο πολλές φορές βρίσκεται στο προσκήνιο της έρευνας είναι η αξιολόγηση της χωρικής σκέψης κυρίως μέσα από τη χρήση ερωτηματολογίων. Οι μαθητές παρουσιάζουν δυσκολίες κατανόησης της έννοιας του χώρου, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να προσανατολιστούν ορθά. Για το λόγο αυτό, διερευνώντας τις μεθόδους χωρικής σκέψης δίνεται έμφαση στις κατηγορίες των χαρτών που χρησιμοποιούνται, αναλύεται η συνεισφορά των χαρτών στις δεξιότητες αυτές, καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται, δίνοντας λύση σε διάφορα προβλήματα.

Η μελέτη μας αυτή, κατά κύριο λόγο, έχει στόχο να επισημάνει και να καταδείξει τις παρανοήσεις και τις αδυναμίες των μαθητών όσων αφορά την αντίληψή τους σε σχέση με τον χωροχρόνο. Η εμπειρική – πρωτογενείς έρευνα μέσω στοχευμένου ερωτηματολογίου αποτέλεσε την βασική πηγή κατά την οποία θα εξαχθούν ασφαλή και αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα σχετικά με τον παραπάνω στόχο. Απώτερος σκοπός μας όμως είναι η βελτίωση των μαθησιακών αποτελεσμάτων στη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα μέσα από διορθωτικές και αποτελεσματικές διδακτικές προτάσεις που στόχο έχουν την αποδοτικότητα στο συγκεκριμένο θέμα. Πιο συγκεκριμένα, στόχος μας είναι οι μαθητές να αναπτύξουν τις ικανότητες, να αξιοποιούν πληροφορίες και να εφαρμόζουν μεθόδους, χρησιμοποιώντας την κριτική τους σκέψη, τις ικανότητες να προσανατολίζονται μέσα στον χωροχρόνο και το κυριότερο να αποκτήσουν το βασικό κριτήριο της αίσθησης της πολιτιστικής ταυτότητάς τους ώστε να μπορούν να συσχετίσουν πιο αποτελεσματικά την γεωγραφική γνώση με την εμπειρική τους πραγματικότητα.

Λέξεις Κλειδιά: Γεωγραφία, Χωρική Σκέψη, Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών

¹ Δρ. Δημοσθένους Αλίκη, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Εκπαιδευτικός. Email: geom08009@geo.aegean.gr;

1 Εκπαίδευση

1.1 Η Σημασία της Εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση ως ένα βασικό προϊόν ποιοτικής κατάρτισης και παιδείας διακρίνεται σε ορισμένες μορφές οι οποίες χαρακτηρίζουν τον τρόπο με τον οποίο θεσμικά υλοποιείται. Οι μορφές αυτές παρουσιάζονται πιο κάτω:

- Τυπική ή επίσημη εκπαίδευση: Πρόκειται για την βασική εκπαίδευση που αφορά ιδιωτικές και δημόσιες εκπαιδευτικές μονάδες από το νηπιαγωγείο μέχρι και την τριτοβάθμια εκπαίδευση.
- Άτυπη ή ανεπίσημη εκπαίδευση: Είναι η εκπαίδευση η οποία δεν πληροί τους κανονισμούς που θέτει το Υπουργείο Παιδείας όσον αφορά τα αναλυτικά προγράμματα, τη διάρκεια φοίτησης και διάφορους άλλους παράγοντες. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται σχολεία τα οποία δεν εντάσσονται στην τυπική εκπαίδευση, διάφορα φροντιστήρια, ταχύρυθμα προγράμματα και κέντρα ελευθέρων σπουδών.

1.2 Εκπαίδευση και Ανάπτυξη

Εκπαίδευση εννοείται μια διαδικασία μάθησης με την οποία επιδιώκεται η απόκτηση γνώσεων, δεξιοτήτων και η ανάπτυξη στάσεων και συμπεριφορών. Επιπλέον, η ανάπτυξη ανθρώπινων πόρων αποτελεί επίσης μια ενδιαφέρουσα πτυχή μάθησης, η οποία όμως έχει μεγαλύτερο χρονικό ορίζοντα και στόχος της είναι να αποκτηθούν οι απαραίτητες γνώσεις για να δημιουργηθούν οι δυνατότητες να αναπτύξει ικανότητες που θα χρησιμοποιήσει στο μέλλον, σε εργασίες που απαιτούν περισσότερη ευθύνη και πρωτοβουλία (Χυτήρης, 2001). Η εκπαίδευση βοηθά τον καθένα να εργάζεται μεθοδικά. Αντίθετα, η ανάπτυξη βοηθά τον εργαζόμενο να προετοιμαστεί ώστε να αναλάβει μελλοντικές, νέες υπευθυνότητες, διαφορετικές από εκείνες της παρούσας θέσης του (Σκουλάς και Οικονομάκη, 1998).

Εκπαίδευση και ανάπτυξη είναι σχετικοί μεταξύ τους όροι. Αρκετές φορές χρησιμοποιούμε τη φράση «εκπαίδευση και ανάπτυξη προσωπικού». Η εκπαίδευση, αν και όχι το μοναδικό, είναι ένα μέσο ανάπτυξης. Αν πάρουμε την έννοια της ανάπτυξης έχει ένα πολυδιάστατο περιεχόμενο. Γενικά, είναι η διαδικασία μετάβασης μιας κοινωνίας από μια φάση σε μια άλλη, ανώτερη. Νοείται ως μια πολύπλευρη διαδικασία και αναφέρεται σε μονιμότερου χαρακτήρα μεταβολές στη διάρθρωση της παραγωγής, ως διεύρυνση της κοινωνικής δικαιοσύνης στη χώρα ή ως κατάσταση οικονομικής και τεχνολογικής ωριμότητας που έχουν κατακτήσει κάποιες κοινωνίες (Τσαούσης, 2000).

Είναι γενικά αποδεκτό ότι ο στόχος κάθε οργανωμένης κοινωνίας είναι η ευημερία των μελών της. Στο μέτρο που ικανοποιείται ο στόχος αυτός μιλάμε για ανάπτυξη. Όταν ο όρος ανάπτυξη αναφέρεται στην παραγωγή οικονομικών αγαθών και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων μιας χώρας, τότε μιλούμε για οικονομική ανάπτυξη (Ψαχαρόπουλος, 1999). Με τον όρο οικονομική ανάπτυξη δεν εννοούμε μόνο την ικανότητα μιας χώρας να αυξάνει την παραγωγή της αλλά μια σειρά διαρθρωτικών μεταβολών και θεσμικών αλλαγών του πλαισίου που προσδιορίζει τον τρόπο παραγωγής και δύναμης του εισοδήματος. Είναι δηλαδή μια διαδικασία που κάνει τους ανθρώπους γενικά πιο ευκατάστατους, αυξάνοντας τον έλεγχο τους στα αγαθά και διευρύνοντας τις επιλογές τους.

Αδιαμφισβήτητο κοινό χαρακτηριστικό όλων των ανεπτυγμένων χωρών είναι η επιδίωξη υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης και γενικότερα αυξημένων επενδύσεων σε ανθρώπινο κεφάλαιο, αφού η εκπαίδευση αποτελεί το σύνδεσμο ανάμεσα στον πολιτισμό και την ανάπτυξη και «οι άνθρωποι πόροι συγκροτούν την τελική βάση του πλούτου των εθνών» (Harbison, 1973).

Αυτό που είναι πάντα επίκαιρο είναι η σχέση αίτιου – αιτιατού, το αν, δηλαδή, το είδος της εκπαίδευσης και της παιδείας μπορεί να επηρεάσει το είδος της ανάπτυξης ή αντίστροφα, το είδος της ανάπτυξης είναι αυτό που μπορεί να προσδιορίσει και το είδος της εκπαίδευσης που παρέχεται. Στην αμφίδρομη σχέση τους δηλαδή, η πλευρά της ζήτησης ή η πλευρά της προσφοράς είναι το πιο καθοριστικό στοιχείο. Η εκπαίδευση ανήκει και συγχρόνως αποτελεί μια από τις κινητήριες δυνάμεις

οικονομικής ανάπτυξης και το επίκεντρο της μάθησης σε μια κοινωνία. Είναι, παράλληλα, τόπος διαφύλαξης και δημιουργίας γνώσεων (Βακαλιός, 1997).

2. Χάρτης: Χωρική Σκέψη και Εκπαίδευση

2.1.Ο ρόλος του χάρτη στην εκπαίδευση

Ο χάρτης είναι το γνωστότερο και το πλέον διαδεδομένο εργαλείο που έχει στη διάθεσή του ένας γεωγράφος για να αποτυπώσει πιο παραστατικά και ρεαλιστικά την χωρική πραγματικότητα ενώ παράλληλα του δίνει τη δυνατότητα να κάνει κατανοητές τις διάφορες δυνάμεις που αλληλεπιδρούν στο χώρο. Ο χάρτης είναι επίσης το σημαντικότερο μέσο για τη διδασκαλία των εννοιών του μαθήματος της γεωγραφίας στο σχολείο.

Η ερμηνεία αλλά και η ανάγνωση των χαρτών δεν είναι μία απλή και συνηθισμένη διαδικασία για ένα μαθητή. Προκειμένου οι μαθητές να μπορέσουν να κατανοήσουν τους χάρτες παρατηρώντας τους, πρέπει να μάθουν ένα καινούργιο αναπαραστατικό σύστημα, το οποίο είναι μη γραμμικό, πολυεπίπεδο και γεωμετρικό. Ο θεμελιώδης ρόλος του χάρτη είναι να αναπαραστήσει πληροφορίες του πραγματικού κόσμου ως ένα σύνολο αποσπασματικών χαρακτηριστικών με στόχο να απλοποιήσει τη χωρική πληροφορία για την επικοινωνιακότητα και αναγνωσιμότητα του χάρτη. Παρόλο που οι χάρτες ποικίλουν στην ποσότητα των πληροφοριών και την πολυπλοκότητα, σχεδόν όλοι οι χάρτες πρέπει να προσεγγίζονται στρατηγικά για την αποτελεσματική απόκτηση των γεωγραφικών πληροφοριών (Bunch 2006).

Μέσα από την αλληλεπίδραση με τους χάρτες οι μαθητές προσεγγίζουν τις βασικές έννοιες του χάρτη μέσω του μαθήματος της Γεωγραφίας και καλλιεργούν τις απαραίτητες δεξιότητες που έχουν να κάνουν με την αναγνώριση, συλλογή και αξιολόγηση γεωγραφικών πληροφοριών. Για την κατανόηση των χαρτών οι μαθητές πρέπει να έχουν λάβει γνώση ενός μοναδικού σημειογραφικού συστήματος και την ικανότητα χρήσης προβολών στα πλαίσια του συστήματος αυτού, προκειμένου να δημιουργηθούν πολύπλοκα συμπεράσματα. Επιπλέον αυτό παρέχει στους μαθητές την ευκαιρία να εντάξουν στα δικά τους νοητικά σχήματα έννοιες που τις αποκτούν ασκώντας τις δεξιότητες της μελέτης, ερμηνείας και κατασκευής των χαρτών (Κουτσόπουλος, Κλωνάρη, 2002). Επίσης η κλίμακα και η μέτρηση είναι θεμελιώδη για τη γεωγραφία καθώς δομούν μια κατανόηση της χωρικής διαφοροποίησης η οποία οδηγεί σε μεγαλύτερες ικανότητες μάθησης και είναι βασικές δεξιότητες για την κατανόηση χωρικών σχέσεων που πρέπει να αποκτούν οι μαθητές γυμνασίου (Handley, Lockwood, Handley, 2005).

2.2.Χάρτης και Χωρική Σκέψη

Η χωρική σκέψη μέσα από διάφορες έρευνες αναγνωρίστηκε ότι επιδρά σε πολλές πτυχές της καθημερινότητας μας καθώς είναι σημαντική για τη παροχή και λήψη οδηγιών, τη πλοήγηση σε διάφορους χώρους, την ερμηνεία εικόνων, γραφημάτων και διαγραμμάτων. Η χρησιμότητα της δεν περιορίζεται μόνο σε τεχνολογικούς κλάδους, επιστημονικούς κλάδους και μαθηματικούς κλάδους, αλλά επεκτείνεται και σε κλάδους κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών (Goodchild & Janelle, 2010). Σύμφωνα με την έκθεση του Εθνικού Συμβουλίου Έρευνας (National Research Council) των Η.Π.Α (NRC, 2006) «Learning to Think Spatially: GIS as a Support System in the K-12 Curriculum» ανέφερε ότι χωρίς να υπάρχει προσοχή στη χωρική παιδεία, δεν μπορεί η παιδεία να ανταποκριθεί στις ευθύνες της για τον εξοπλισμό της επόμενης γενιάς μαθητών σε ότι αφορά τον προσωπικό και εργασιακό τους βίο στον 21^ο αιώνα (NSF, 2010; Wai, Lubinski, and Benbow, 2009). Τα περισσότερα εκπαιδευτικά συστήματα έχουν περιθωριοποιήσει την καλλιέργεια της χωρικής σκέψης, καθώς διδάσκεται μόνο με στατιστικό τρόπο και ανεξάρτητα από άλλες γνώσεις δυσχεραίνοντας έτσι την κριτική σκέψη και την

κατανόηση των πολύπλοκων αλληλεπιδράσεων μεταξύ γεγονότων και φαινομένων τα οποία συμβαίνουν στον χώρο.

Ως χωρική σκέψη θα μπορούσαμε να ορίσουμε την ερμηνεία ή απεικόνιση μιας θέσης, μιας απόστασης, μιας κατεύθυνσης αλλά και σχέσεις και μετακινήσεις στο χώρο (Sinton, 2011). Επιπλέον θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι σχετίζεται με τη κατανόηση χωρικών εννοιών και σχέσεων και την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη χωρική πληροφορία και το γεωχώρο. Έτσι αποτελεί εποικοδομητική σύνθεση τριών συστατικών στοιχείων (NRC, 2006):

- την έννοια του χώρου (concept of space)
- τα εργαλεία αναπαράστασης (tools of representation) και
- τις συλλογιστικές διεργασίες

Η χωρική σκέψη χρησιμοποιεί ιδιότητες του χώρου προκειμένου να δομηθούν προβλήματα, να αναζητηθούν απαντήσεις και να διατυπωθούν πιθανές λύσεις που σχετίζονται στην επιστήμη, στον εργασιακό χώρο και στη καθημερινή ζωή (NRC, 2006). Όλες οι έννοιες που σχετίζονται με το χώρο αποκτούν νόημα όταν αναφέρονται σε συγκεκριμένο χωρικό πλαίσιο. Οι χωρικές οντότητες μπορούν να ποικίλουν σε διαστάσεις, οι οποίες κυμαίνονται από σωματίδια έως και γαλαξίες. Προκειμένου να μπορέσει να αναπτυχθεί η χωρική και γεωχωρική σκέψη (geo spatial thinking) έχουν αναπτυχθεί διάφορα μοντέλα χωρικών κλιμάκων, δηλ. κατηγορίες τις οποίες μπορεί να διαιρεθεί ο γεωγραφικός χώρος. Διάφορες έρευνες έχουν γίνει από γεωγράφους αλλά και από γνωσιακούς ψυχολόγους (Montello, 2005).

Το μοντέλο το οποίο αναπτύχθηκε από τον Montello διαιρεί το χώρο σε τέσσερα τμήματα ανάλογα με το προβολικό μέγεθος του χώρου:

- Σχηματικός χώρος (figural space)
- Χώρο θέασης (vista space)
- Περιβαλλοντικό χώρο (environmental space)
- Γεωγραφικό χώρο (geographical space)

2.2.1 Χωρική και Γεω-χωρική Σκέψη- Διάκριση μεταξύ των δύο

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η χωρική σκέψη σχετίζεται με τη γνώση και κατανόηση χωρικών εννοιών και σχέσεων, τους διάφορους τρόπους με τους οποίους αναπαριστούμε αυτές τις έννοιες και σχέσεις και ακόμα πως επιχειρηματολογούμε και εξάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τη χωρική πληροφορία. Ως χωρική σκέψη ορίζεται η δυνατότητα απεικόνισης και ερμηνείας της θέσης, της απόστασης, της κατεύθυνσης, των σχέσεων, των αλλαγών και μετακινήσεων που σχετίζονται με το χώρο. Η Χωρική σκέψη χρησιμοποιεί τις ιδιότητες του χώρου ως μέσο επίλυσης προβλημάτων, εύρεσης απαντήσεων και διατύπωσης λύσεων (NRC, 2006).

Πολλές φορές παρατηρούμε την ύπαρξη και της χωρικής και της γεω-χωρικής σκέψης. Η διάκριση που εμφανίζεται όμως μεταξύ αυτών των εννοιών είναι εμφανής. Ο όρος «γεω-χωρικός» αναφέρεται στο γεωγραφικό και περιβαλλοντικό χώρο και έχει χρησιμοποιηθεί για την αναπαράσταση και ανάλυση γεωγραφικών φαινομένων (Colledge, Marsh and Battersby, 2008). Ο Longley (2005) αναφέρει ότι ο όρος «χωρικός» σχετίζεται με οποιοδήποτε χώρο (ανεξαρτήτως κλίμακας), ενώ ο «γεω-χωρικός» περιορίζεται σε οτιδήποτε έχει να κάνει μόνο με την φυσική γήινη επιφάνεια (ΦΓΕ).

Παρουσιάζοντας μερικές έννοιες οι οποίες σχετίζονται με τη χωρική σκέψη, όπως η αίσθηση του χώρου, ο χωρικός εγγραμματισμός, οι χωρικές ικανότητες, η χωρική γνώση, η αντίληψη του χώρου κ.α.

- Αίσθηση του χώρου (spatial sense) θα μπορούσε να ορισθεί ως μια διαίσθηση για τα σχήματα και τις σχέσεις μεταξύ των σχημάτων. Τα άτομα με αίσθηση του χώρου έχει μια

αίσθηση για τις γεωμετρικές πτυχές του περιβάλλοντος τους και τα σχήματα που σχηματίζονται από τα αντικείμενα σε αυτό (Van de Welle, 2003).

- Αντίληψη του χώρου (space perception) ορίζεται ως η αντίληψη των ιδιοτήτων και των σχέσεων των αντικειμένων στο χώρο, ιδίως σε σχέση με τη κατεύθυνση, το μέγεθος, την απόσταση και τον προσανατολισμό.
- Χωρική Ικανότητα (spatial ability) είναι η ικανότητα κατανόησης και μνήμης χωρικών σχέσεων μεταξύ αντικειμένων, νοητικού χειρισμού εικόνων του χώρου και οπτικοποίησης του τρόπου με τον οποίο συσχετίζονται τα επιμέρους τμήματα ενός σύνθετου συστήματος.

2.3 Το διδακτικό Εγχειρίδιο στη Σχολική Μονάδα

Ακόμη και σήμερα το διδακτικό εγχειρίδιο που λαμβάνουν οι μαθητές, θεωρείται το σημαντικότερο μέσο διδασκαλίας και μάθησης. Οι λόγοι που το καθιστούν τόσο σημαντικό είναι το ότι κατευθύνει την πορεία της διδασκαλίας ως κύρια πηγή άντλησης πληροφορία, συνιστά πηγή πληροφόρησης, δραστηριοποιεί κίνητρα, προσφέρει αυτόνομη, έγκυρη και γενική αποδοχής συλλογή υλικού, προσφέρει άσκηση πάνω στη θεωρία και ελέγχει την επιτυχία της μάθησης, συμβάλλοντας στην κοινωνικοποίηση των μαθητών (Μπονίδης, 2004). Σε αρκετές χώρες της Ευρώπης όπως Αγγλία, Ιταλία, Ελλάδα και Κύπρος τα σχολικά εγχειρίδια παρέχονται δωρεάν από τους κρατικούς φορείς της κάθε χώρας. Κάθε εγχειρίδιο για να δημιουργηθεί λαμβάνει υπόψη τον οδηγό σπουδών του Υπουργείου Παιδείας της κάθε χώρας, δίνοντας τους κατευθυντήριες γραμμές για την πορεία και τη δημιουργία του βιβλίου.

2.4 Η Ικανότητα των Μαθητών να χρησιμοποιούν Χάρτες

Πολλές έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί για τον τρόπο αποτύπωσης πληροφοριών αλλά και για τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την αποτύπωση αυτή. Για να αποκωδικοποιήσει ένας μαθητής ένα χάρτη θα πρέπει να έχει προηγηθεί κάποια διδασκαλία έτσι ώστε να αντιληφθεί τη χωρική οντότητα, να κατανοήσει την εναέρια άποψη του χώρου αλλά και την έννοια της κλίμακας του χάρτη.

Για να μπορέσει ένας μαθητής να κατανοήσει και να ερμηνεύσει ορθά ένα χάρτη θα πρέπει να μπορέσει να διαβάσει και να ερμηνεύσει σωστά το υπόμνημα ενός χάρτη, αφού κατανοήσει πρώτα το θέμα με το οποίο ασχολείται ο χάρτης. Το θέμα με μια πρώτη ματιά στον τίτλο θα μπορεί να αντιληφθεί γιατί μας «μιλά» ο συγκεκριμένος χάρτης και ποια δεδομένα θα μας δώσει.

Για να μπορέσει ο μαθητής να κατανοήσει τα πιο πάνω θα πρέπει να αντιληφθεί την ύπαρξη της χωρικής οντότητας ως αντικείμενο και να κατανοήσει ότι ο χάρτης αναπαριστά το χώρο όπου η οντότητα υφίσταται. Το υπόμνημα ενός χάρτη μας περιγράφει τα χαρτογραφικά στοιχεία που έχει ένας χάρτης. Πολλές φορές ακόμα και για κάποιον ο οποίος γνωρίζει καλά ένα χάρτη είναι δύσκολη η αποκωδικοποίηση των συμβόλων.

Παλαιότερα πίστευαν ότι τα μωρά κάτω των τεσσάρων ετών δεν μπορούν να αντιληφθούν χωρικές έννοιες γι' αυτό και δεν υπήρχε οποιαδήποτε διδασκαλία στην ηλικία αυτή αλλά και στις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Με τη πάροδο του χρόνου αποδείχθηκε ότι παιδιά τα οποία δεν είχαν κάποια «επαφή» με χωρικές έννοιες δυσκολεύτηκαν πολύ στη μετέπειτα διδασκαλία στο μάθημα της γεωγραφίας.

3. Μεθοδολογία της Έρευνας

Το δείγμα των μαθητών που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκεκριμένη έρευνα είναι μαθητές Α' Γυμνασίου από δύο Γυμνάσια της Λευκωσίας. Συνολικός αριθμός που συμμετείχαν από αγόρια

και κορίτσια ήταν 300 μαθητές. Σε όλους τους μαθητές διδάχθηκε το μάθημα χάρτης σύμφωνα με τους δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας Κύπρου. Αρχικά παρατηρήσαμε το ποσοστό εμφάνισης των γονέων σε κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης. Στον πίνακα 1 παρατηρούμε ότι οι πατεράδες στη τριτοβάθμια εκπαίδευση έχουν ποσοστό 70,9%.

Μορφωτικό επίπεδο πατέρα				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Dont Answer	4	3,9	3,9	3,9
Primary Education	4	3,9	3,9	7,8
Secondary Education	22	21,4	21,4	29,1
Tertiary Education	73	70,9	70,9	100,0
Total	103	100,0	100,0	

Πίνακας 1: Μορφωτικό Επίπεδο Πατέρα

Στο Πίνακα 2 παρουσιάζεται το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας. Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα αλλά και το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας παρατηρούμε ότι και οι δύο παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό τους στη Τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Μορφωτικό επίπεδο μητέρας				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Don't Answer	3	2,9	2,9	2,9
Primary Education	1	1,0	1,0	3,9
Secondary Education	19	18,4	18,4	22,3
Tertiary Education	80	77,7	77,7	100,0
Total	103	100,0	100,0	

Πίνακας 2: Μορφωτικό Επίπεδο μητέρας

3.1 Εργαλεία της Έρευνας

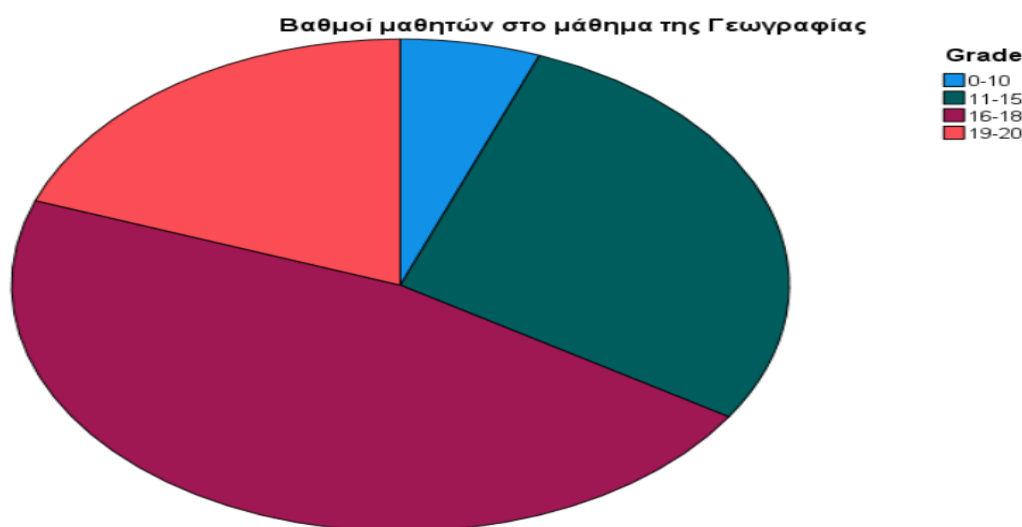
Για τη διεκπεραίωση της έρευνας αυτής χρησιμοποιήσαμε ορισμένα «εργαλεία» τα οποία βέβαια ήταν καταλυτικά για τη διεκπεραίωση της έρευνας. Καταρχήν, χρησιμοποιήσαμε το ερωτηματολόγιο το οποίο περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων τους. Στη συνέχεια αφού διδάχθηκαν κάτοψη παρατηρώντας το δωμάτιο ενός κοριτσιού τους ζητήθηκε να σχεδιάσουν τη διαδρομή από το σχολείο στο σπίτι τους. Βασικό στοιχείο το οποίο επιζητούσαμε στη συγκεκριμένη άσκηση ήταν να μπορούν να αποτυπώσουν στο χαρτί τη διαδρομή όπως θα την έβλεπαν από ψηλά. Στη συνέχεια αφού διδάχθηκαν τη κλίμακα και τη μετατροπή της κλίμακας τους ζητήθηκε να αποτυπώσουν τη κάτοψη του δωματίου τους μεταφέροντας όμως αυτή τη φορά, τις σωστές διαστάσεις. Έτσι όλοι οι μαθητές πήραν τα βασικά έπιπλα που υπήρχαν στο δωμάτιο τους, κρεβάτι, τραπέζι, γραφείο και μεταφέροντας τα μέτρα σε εκατοστόμετρα δημιούργησαν την κάτοψη του δωματίου τους

σε κλίμακα 1:25. Τελειώνοντας στο ερωτηματολόγιο τους ζητήθηκε να βρουν το σχολείο τους από αεροφωτογραφία.

Σημαντικό ρόλο για την ανάλυση των δεδομένων μας έπαιξε το λογισμικό πακέτο «SPSS25.0» και το «excel 16», όπου επεξεργαστήκαμε τα δεδομένα μας και κωδικοποιήσαμε τις απαντήσεις των μαθητών, ώστε να μπορούμε να τα επεξεργαστούμε και να εξάγουμε κάποια αποτελέσματα και συμπεράσματα.

4. Αποτελέσματα της Έρευνας

Η Γεωγραφία είναι ένα μάθημα το οποίο προσφέρεται στη Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο μία περίοδο την εβδομάδα. Μέσα σε αυτή την περίοδο προσπαθούμε όλοι οι εκπαιδευτικοί να έχουμε τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα.

Γράφημα 1: Βαθμοί μαθητών στο μάθημα της Γεωγραφίας

Αρχικά μέσα στις ερωτήσεις που κάναμε στους μαθητές για τα προσωπικά τους στοιχεία ήταν και η ερώτηση που αφορούσε το βαθμό τον οποίο έχουν στο μάθημα της Γεωγραφίας. Στο γράφημα 1 παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών έχει βαθμό από 16 – 18. Επίσης παρατηρούμε ότι μεγάλο ποσοστό έχει βαθμό από 0-10 και 11-15 δηλαδή μεγάλο ποσοστό των μαθητών δεν έχει κατανοήσει αρκετά από τα θέματα τα οποία διδάσκονται. Τι ακριβώς πρόβλημα παρουσιάζουν θα το βρούμε πιο κάτω.

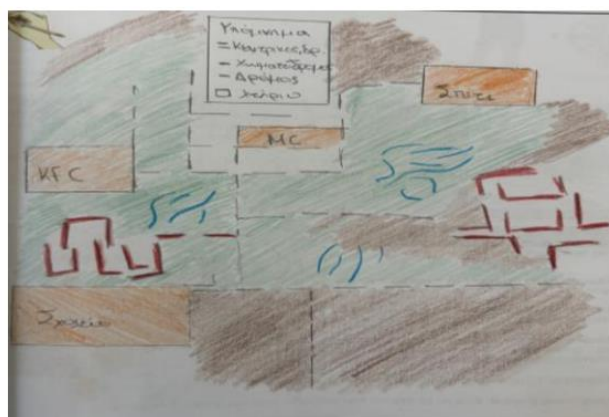
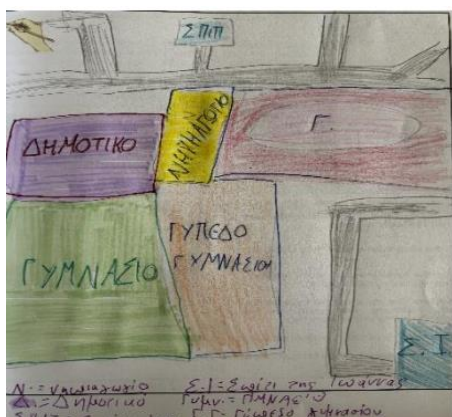
Συσχέτιση μεταβλητών				
AGE		AGE	FindSchool	Grade
	PearsonCorrelation	1	-,092	,074
	Sig. (2-tailed)		,354	,459
	N	103	103	103
FindSchool	Pearson Correlation	-,092	1	,233*
	Sig. (2-tailed)	,354		,018
	N	103	103	103
Grade	Pearson Correlation	,074	,233*	1
	Sig. (2-tailed)	,459	,018	
	N	103	103	103

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Πίνακας 3: Συσχέτιση ανάμεσα στην ηλικία των μαθητών και τις απαντήσεις στην εύρεση του σχολείου τους στην αεροφωτογραφία.

Σύμφωνα με τον πίνακα 3 παρατηρούμε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στο βαθμό των μαθητών στο μάθημα της Γεωγραφίας και στην εύρεση του σχολείου τους μέσα από την αεροφωτογραφία. Αυτό σημαίνει ότι ο βαθμός στο μάθημα της γεωγραφίας παίζει σημαντικό ρόλο στην εύρεση και τον εντοπισμό του σχολείου τους μέσα από μία αεροφωτογραφία. Αντιθέτως, παρατηρείται στον συγκεκριμένο πίνακα ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε συσχέτιση ανάμεσα στην εύρεση του σχολείου τους στην αεροφωτογραφία και στην ηλικία των μαθητών.

Οι μαθητές μετέφεραν κάτοψη της διαδρομής από το σχολείο στο σπίτι τους και οι περισσότεροι μαθητές κατάφεραν να αποτυπώσουν σε σημαντικό βαθμό τη διαδρομή παρά το γεγονός ότι δεν είχαν ακόμα μάθει να εφαρμόζουν τη κλίμακα. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό 70% κατάφερε να αποτυπώσει την κάτοψη της διαδρομής αλλά και τα περισσότερα κτήρια. Ένα σχετικά μικρό ποσοστό αποτύπωσε τα σπίτια με στέγες κ τα δέντρα στο πλάι. Στην εικόνα ένα παρουσιάζονται δύο κατόψεις μαθητών οι οποίοι δημιούργησαν την διαδρομή από το σχολείο στο σπίτι τους και έβαλαν και υπόμνημα το οποίο επεξηγούσε τα διάφορα σύμβολα που τοποθέτησαν στον χάρτη τους.

Εικόνα 1: Αποτύπωση μαθητών της κάτοψης της διαδρομής από το σχολείο στο σπίτι τους.

Η τελευταία άσκηση που είχαν να εφαρμόσουν στο χαρτί ήταν η μεταφορά του δωματίου τους σε κάτοψη και πάλι. Σημαντικό το οποίο επιδιώκαμε να μελετήσουμε στη συγκεκριμένη άσκηση ήταν οι μαθητές μας να μετατρέψουν τα μέτρα σε εκατοστόμετρα και να αποτυπώσουν τα βασικά έπιπλα που έχει μέσα στο δωμάτιο τους. Η κλίμακα η οποία τους δόθηκε ήταν 1:25. Ποσοστό των μαθητών 85% ανταποκρίθηκε επάξια στην ερώτηση και τοποθέτησε τα βασικά έπιπλα του δωματίου τους στις σωστές διαστάσεις.

5. Συμπεράσματα και Προτάσεις

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η εκπαίδευση είναι μια λειτουργία πάντα επίκαιρη και διαχρονική. Είναι μια κατάσταση άμεσα συνυφασμένη με τη ζωή των ανθρώπων καθώς μέσα από τη βασική εκπαίδευση ο άνθρωπος μαθαίνει να διαβάζει, να γράφει, να δημιουργεί και να συνθέτει. Άρα λοιπόν δεν θα μπορούσε η εκπαίδευση να μην αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της οποιασδήποτε ανάπτυξης. Χωρίς την εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να υπάρχει ανάπτυξη σε πολλούς τομείς.

Η σπουδαιότητα και ο ρόλος που διαδραματίζει η εκπαίδευση έχουν ήδη εκτιμηθεί και αποδειχθεί όχι μόνο μέσα από έρευνες ειδικών, αλλά και μέσα από τις πρακτικές βιωσιμότητας όπως καταγράφονται επίσημα και ανεπίσημα μέσα από τη ζωή του καθενός από μας. Η παιδεία

και η μόρφωση προάγει και ωθεί να αναπτυχθούν σε υγιείς βάσεις οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές μια πολιτισμένης χώρας. Πολιτιστικά ένας πολιτισμός παραμένει στάσιμος και υποανάπτυκτος εάν δεν επενδύσει σημαντικά και ουσιαστικά στην εκπαίδευση.

Μέσα από τη χρήση του ερωτηματολογίου και τη διαδικασία για τη συλλογή των δεδομένων από τους μαθητές μας και παρόλο που πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι μαθητές της ηλικίας αυτής είναι σε μια ώριμη ηλικία ώστε να αντιληφθούν και να διαβάσουν ένα χάρτη εντούτοις παρουσιάζουν αρκετές δυσκολίες στο να κατανοήσουν βασικά πράγματα.

Όταν ζητήσαμε από τους μαθητές να κατασκευάσουν ένα μικρό χάρτη ο οποίος θα έδειχνε τη διαδρομή από το σπίτι στο σχολείο τους δυσκολεύτηκαν ιδιαίτερος. Όπως παρατηρήσαμε στα αποτελέσματα που λάβαμε μεγάλο ποσοστό των μαθητών σχεδίασε μεν τη κάτοψη αλλά δεν έλαβε καθόλου υπόψη του τον προσανατολισμό και τις αποστάσεις. Όσον αφορά επίσης στη χρήση χάρτη υπάρχει μεγάλη αδυναμία στον εντοπισμό βασικών στοιχείων στο χάρτη πράγμα το οποίο θα βοηθήσει ώστε να επανέλθουμε ξανά και να εντοπίσουμε την αδυναμία τους. Η κάτοψη σε κλίμακα που ζητήθηκε από τους μαθητές, του δωματίου τους ήταν 1:25.

Στην έρευνα μας χρησιμοποιήσαμε αεροφωτογραφία της περιοχής όπου βρίσκεται το σχολείο τους, άρα γνωστή σε αυτούς περιοχή, επομένως δεν δικαιολογείται αρκετοί μαθητές να μην αναγνωρίζουν τη συγκεκριμένη περιοχή. Αυτό σημαίνει ότι δεν γνωρίζουν τα φυσικό-γεωγραφικά χαρακτηριστικά του τόπου τους.

Σύμφωνα με όσα είδαμε από τη συγκεκριμένη έρευνα θα πρέπει να δίνεται στους μαθητές περισσότερο η δυνατότητα να αναλύουν αλλά και να διαβάζουν χάρτες. Υπάρχουν αρκετά προγράμματα τα οποία δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να αναλύσουν ένα χάρτη αλλά και να τον δημιουργήσουν από την αρχή. Μέσα από τα προγράμματα αυτά θα βοηθηθούν ώστε να προσανατολίζονται πιο εύκολα αλλά και να βρίσκουν περιοχές, πόλεις ή χώρες που χρειάζονται για να επεξεργαστούν αλλά και να πάρουν δεδομένα. Κάτι το οποίο δεν πραγματοποιείται συνήθως σε σχολικές αίθουσες λόγω της «πίεσης» του χρόνου είναι η διδασκαλία μέσω του παιχνιδιού. Μέσα από το παιχνίδι οι μαθητές κατανοούν και αντιλαμβάνονται ευκολότερα τις διάφορες διδακτικές έννοιες του μαθήματος σε σχέση με τη μετωπική διδασκαλία που παρέχει απλά συγκεκριμένες πληροφορίες και γνώσεις.

Γενικά αφού πολλοί ερευνητές παραδέχονται ότι οι μαθητές μπορούν πιο εύκολα από μικρή ηλικία να επεξεργαστούν ένα χάρτη ή μια αεροφωτογραφία επομένως στο χέρι μας είναι να τα καθοδηγήσουμε σωστά από την αρχή για να έχουμε καλύτερα αποτελέσματα στο μέλλον.

6. Βιβλιογραφία

6.1 Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Becker, G. S. (1964) Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special references to education. New York: Columbia University Press.
- Bunch, R. (2006) The Cognitive Load of Geography Information, vol.58, pp.209-220
- Gandy S. (2006) Mapping Skills and Activities with Children's Literature, Journal of geography 6, 267 – 271
- Golledge, R., Marsh, M., and Battersby, S. (2008) A Conceptual Framework for Facilitating Geospatial Thinking. Annals of the Association of American Geographers, Vol.98, pp.285-308
- Goodchild, M., and Janelle, D., (2010). Toward Critical Spatial Thinking in the Social Sciences and Humanities. GeoJournal, vol.75(1), pp.3-13

- Handkey, L., Lockwood, C., Handley, N. (2005) Back to basics: Birmingham, Alabama, measurement and scale. *Journal of geography*, vol.104, 225-230
- Harbison, H., F. (1973) Human resources as the wealth of nations, vol. 76, No.2 pp. 354-356
- Korres, G., Kourliouros, H., Arvaniti, M. and Kokkinou, A. (2014) A survey on innovation knowledge and regional growth, *The journal of sciences*. Vol. 12, pp. 39-52
- Mincer J. (1994) Economic development, growth of human capital and the dynamics of the wage structure, Columbia University, Discussion Paper series No.744
- Montello, R. (2005) Scale and multiple psychologies of space. Vol.716. pp.312-321
- National Research Council (2006). *Learning to Think Spatially: GIS as a support system in the k-12 Curriculum*. Washington, DC: The National Academies Press
- National Science Foundation (2010). *Preparing the next Generasion of Stem Innovators: Identifying and Developing our Nation's Human Capital*.
- Van de Welle, J. (2003) Geometric Thinking ans Geometric Concepts. In J.A. van de Walle, elementary and Middle School Mathematics: Teaching Developmentally (5th ed., pp. 407-453). Boston: Pearson
- Wai, J., Lubinski, D., and Benbow, C. (2009) Satial ability for STEM domains: Aligning over 50 years of cumulative psychological knowledge solidifies its importance. *Journal of Educational Psychology*, vol.101 pp. 827-835.

6.2 Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Βακάλιος, Α. (1997) Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη δυτική Θράκη. Εκδ. Gutenberg: Αθήνα
- Καυγάλη Α. και Παπασταμάτη (2000) Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διδακτική Ενηλίκων. Εκδ. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
- Κουτσόπουλος, Κ., Κλωνάρη, Αικ., 2002: Μαθαίνοντας Γεωγραφία μέσα από τους χάρτες. Πρακτικά 6^{ου} Πανελλήνιου Γεωγραφικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 3 -6 Οκτωβρίου 2002, σ. 543 – 548
- Σκούλας, Ν. και Οικονομάκη, Κ. (1998) Διαχείριση και Ανάπτυξη ανθρωπίνων πόρων. Εκδ. Κάπα, Αθήνα
- Τσαούσης, Δ. (2000) Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική: Βασικά κείμενα για την Παιδεία , την εκπαίδευση και τη Κατάρτιση. Αθήνα
- Χατζηδήμα, Σ. (2002) Η συμβολή της οικονομικής εκπαίδευσης, στην οικονομική ανάπτυξη, *journal of economics and business*, vol.52, no.4, pp. 155 – 156
- Χυτήρης, Σ. (2001) Διοίκηση ανθρωπίνων πόρων. Εκδ. interbooks: Αθήνα
- Ψαχαρόπουλος, Γ. (1999) Οικονομική της Εκπαίδευσης. Εκδ. Παπαζήση: Αθήνα

Κεφάλαιο 14:

Γεωγραφική Εκπαίδευση: Η Σημασία της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής για τα Άτομα με Αναπηρία

Ελένη Πρασά¹
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη:

Η επαγγελματική συμβουλευτική για τα άτομα με αναπηρία αποτελεί ένα καίριο πεδίο που αποσκοπεί στην ενίσχυση της επαγγελματικής ανέλιξης και ενσωμάτωσής τους στην αγορά εργασίας. Η αναπηρία μπορεί να δημιουργήσει προκλήσεις στην αναζήτηση εργασίας και την επιτυχή πορεία στον επαγγελματικό χώρο. Ωστόσο, η επαγγελματική συμβουλευτική διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην υποστήριξη των ατόμων αυτών, βοηθώντας να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τα εμπόδια και να αξιοποιήσουν τις διαθέσιμες ευκαιρίες.

Στην σημερινή κοινωνία, η ανάπτυξη δεξιοτήτων και η επίτευξη επαγγελματικής επιτυχίας για τα άτομα με αναπηρία αποτελεί προτεραιότητα. Οι επαγγελματικοί σύμβουλοι αναλαμβάνουν την ευθύνη και παρέχουν εξειδικευμένη υποστήριξη, βοηθώντας να αναπτύξουν αυτοπεποίθηση, δεξιότητες επικοινωνίας, και να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που προκύπτουν από το εργασιακό περιβάλλον.

Λέξεις Κλειδιά: Επαγγελματική Συμβουλευτική, Άτομα με Αναπηρία

¹ Δρ. Ελένη Πρασά, Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας. Email: eprassa@aegean.gr

1. Επαγγελματική Συμβουλευτική

Η επαγγελματική συμβουλευτική που απευθύνεται σε άτομα με αναπηρία αποτελεί ένα πεδίο καθοριστικής σημασίας που αποσκοπεί στην προώθηση της επαγγελματικής ανέλιξης και απορρόφησης τους στην αγορά εργασίας. Η αναπηρία εγείρει προκλήσεις τόσο στην εύρεση εργασίας, όσο και στην επαγγελματική εξέλιξη. Σε αυτό το σημείο, η επαγγελματική συμβουλευτική διαδραματίζει καίριο ρόλο, εφόσον λειτουργεί θετικά στην ενδυνάμωση των ατόμων με τέτοιου είδους ανάγκες, υποστηρίζοντάς τους στην άρση των εμποδίων, καθώς και στην αξιοποίηση των διαθέσιμων ευκαιριών (Δημητρόπουλος 2004).

Βασική προτεραιότητα στη σύγχρονη πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές, όπως η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος και η παγκοσμιοποίηση, συνιστά η ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων και η επίτευξη επαγγελματικής επιτυχίας για τα άτομα με αναπηρία. Στο πλαίσιο λοιπόν, ενός σύγχρονου και ταχέως μεταβαλλόμενου εργασιακού περιβάλλοντος, ο ρόλος των επαγγελματικών συμβούλων είναι να παρέχουν εξειδικευμένη υποστήριξη, με ιδιαίτερη εστίαση στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και στην καλλιέργεια δεξιοτήτων επικοινωνίας, έτσι ώστε να προετοιμάσουν κατάλληλα τους συμβουλευόμενους, ώστε να ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις που προκύπτουν από το εργασιακό περιβάλλον (Heft Sears, Jones, Strauser, 2014)

2. Μέθοδοι Επαγγελματικής Συμβουλευτικής για Άτομα με Αναπηρία

Η επαγγελματική συμβουλευτική αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την επαγγελματική ανάπτυξη και ενσωμάτωση των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας. Σε αυτήν την ενότητα, θα εξετάσουμε τις βασικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται.

2.1 Συναισθηματική Υποστήριξη

Η συναισθηματική υποστήριξη αποτελεί βασική συνιστώσα στο πλαίσιο της εφαρμογής επαγγελματικής συμβουλευτικής με ομάδα στόχο τα άτομα με αναπηρία. Οι επαγγελματικοί σύμβουλοι παρέχουν την εν λόγω υποστήριξη με απώτερο στόχο να βοηθήσουν τα άτομα να καταπολεμήσουν τις συναισθηματικές δυσκολίες που φαίνεται να συνοδεύουν την αναπηρία τους και να διαμορφώσουν μια θετική και υγιή σχέση με την επαγγελματική τους ζωή (Szymanski et al, 2004). Ακολουθούν ορισμένοι από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνδέονται με την συναισθηματική υποστήριξη: (Kaliris, Issari, 2022, Δημητρόπουλος, 2004)

- (1). Αντίληψη και Εμπιστοσύνη: Οι επαγγελματικοί σύμβουλοι οφείλουν να δημιουργήσουν ένα ασφαλές περιβάλλον και κλίμα εμπιστοσύνης, όπου τα άτομα με αναπηρία νιώθουν άνετα να μοιραστούν τις σκέψεις, τις ανησυχίες και τα συναισθήματά τους. Η εποικοδομητική αντίληψη των αναγκών τους είναι ύψιστης σημασίας.
- (2). Διαχείριση Στρες και Κατανόηση: Τα άτομα με αναπηρία είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν συχνά στρες και ανασφάλεια σχετικά με την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Οι επαγγελματικοί σύμβουλοι οφείλουν να συνεισφέρουν στην αντιμετώπιση αυτών των ανησυχιών και να τους εκπαιδεύσουν στην υιοθέτηση στρατηγικών για τη διαχείριση του στρες.
- (3). Ανάπτυξη Αυτεπίγνωσης: Η αυτεπίγνωση είναι προαπαιτούμενη δεξιότητα για την επιτυχημένη επαγγελματική ανάπτυξη. Έργο των συμβούλων αποτελεί η ενθάρρυνση των ατόμων με αναπηρία να αναγνωρίσουν τα δυνατά του σημεία, τα ενδιαφέροντά τους και τις προσωπικές τους αξίες.
- (4). Καλλιέργεια Αυτοπεποίθησης: Η αυτοπεποίθηση είναι σημαντικό χαρακτηριστικό προσωπικότητας για την επιτυχημένη αντιμετώπιση επαγγελματικών προκλήσεων. Οι

σύμβουλοι βοηθούν τα άτομα να εμπιστευτούν τις δυνατότητες που κατέχουν και να καλλιεργήσουν την αυτοπεποίθηση τους τόσο στην επιλογή όσο και στην ανάπτυξη της επαγγελματικής τους διαδρομής. Σύμφωνα με τα παραπάνω προκύπτει ότι η συναισθηματική υποστήριξη είναι σημαντική προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός θετικού κλίματος που προάγει την αντιμετώπιση των εκάστοτε προκλήσεων για την επιτυχημένη επαγγελματική ανάπτυξη. Στην περίπτωση που η συναισθηματική υποστήριξη παρέχεται με ορθό και αποτελεσματικό τρόπο, οι σύμβουλοι μπορούν να συμβάλουν θετικά έτσι ώστε τα άτομα με αναπηρία να επιτύχουν τους επαγγελματικούς τους στόχους και να αναπτύξουν μια θετική επαγγελματική ταυτότητα (Frey, Bühler, & Ruppert, 2022).

2.2 Σχεδιασμός Στόχων και Δράσης

Ο σχεδιασμός στόχων και δράσης αποτελεί βασικό μέρος της διαδικασίας της επαγγελματικής συμβουλευτικής προς τα άτομα με αναπηρία. Σε αυτό το μέρος, οι σύμβουλοι συνεργάζονται με τους συμβουλευόμενους προκειμένου να θέσουν από κοινού σαφώς τους επαγγελματικούς στόχους και να αναπτύξουν σχέδια δράσης για την επίτευξή τους. Παρακάτω θα γίνει λόγος για τα βασικά βήματα κατά τη διαμόρφωση των στόχων και του σχεδίου δράσης (Bandura, 1986, Locke & Latham, 2006).

- **Καθορισμός Στόχων:** Πρώτο βήμα είναι ο καθορισμός συγκεκριμένων, μετρήσιμων και εφικτών επαγγελματικών στόχων. Είναι σημαντικό να καθοριστούν ρεαλιστικοί στόχοι που είναι συμβατοί με τις δυνατότητες και τις ανάγκες του κάθε ατόμου.
- **Ανάλυση Δεξιοτήτων και Ενδιαφερόντων:** Οι επαγγελματικοί σύμβουλοι συνδράμουν ώστε τα άτομα να αναγνωρίσουν τις δεξιότητές τους και τα επαγγελματικά τους ενδιαφέροντα. Αυτή η ανάλυση βοηθά στην επιλογή στόχων που ανταποκρίνονται στις ατομικές ικανότητες.
- **Σχεδιασμός Δράσης:** Αφού καθοριστούν οι επαγγελματικοί στόχοι, ακολουθεί ο σχεδιασμός της δράσης, δηλαδή η διατύπωση των συγκεκριμένων βημάτων που θα ληφθούν υπόψη για την επίτευξη αυτών των στόχων.
- **Χρονικός Προγραμματισμός:** Ο χρονικός προγραμματισμός αφορά τον ακριβή καθορισμό χρονικών ορίων για την υλοποίηση των δράσεων. Η πρακτική αυτή στοχεύει στο να διαχειρίζονται οι συμβουλευόμενοι αποτελεσματικά τον χρόνο τους.
- **Αξιολόγηση και Προσαρμογή:** Στη συνέχεια, οι στόχοι και τα σχέδια δράσης αξιολογούνται και αναδιαμορφώνονται ανάλογα με την πορεία της κατάστασης και τις ενδεχόμενες αλλαγές στις ανάγκες του ατόμου. Οι επαγγελματικοί σύμβουλοι συνεργάζονται στενά με τα άτομα με αναπηρία για να διαμορφώσουν εξατομικευμένα σχέδια δράσης τα οποία θα αποτελέσουν την βάση για την επαγγελματική τους ανάπτυξη και απορρόφηση από την αγορά εργασίας.

3. Επαγγελματική Συμβουλευτική και Γεωγραφική Εκπαίδευση

Η σχέση μεταξύ της επαγγελματικής συμβουλευτικής ατόμων με αναπηρία και της εκπαίδευσης είναι ζωτικής σημασίας για την επαγγελματική ανάπτυξή τους και την επίτευξη επαγγελματικών στόχων. Οι δύο αυτοί παράγοντες συνεργούν για να διαμορφώσουν την πορεία της ζωής του ατόμου με αναπηρία και να καθορίσουν την επαγγελματική του πορεία. Παρακάτω θα αναπτυχθεί εκτενέστερα η μεταξύ τους σχέση (Super, 1990, Fouad & Bynner, 2008).

Εκπαίδευση ως Βάση: Η εκπαίδευση αποτελεί τη θεμελιώδη βάση, λαμβάνοντας την υπόψη μπορεί ο σύμβουλος να ασκήσει επαγγελματική συμβουλευτική. Με άλλα λόγια, μέσω της εκπαίδευσης οι δυνητικοί συμβουλευόμενοι, αποκτούν τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τα προσόντα που απαιτούνται για την είσοδό τους στην αγορά εργασίας και την επιδίωξη

επαγγελματικών στόχων. Δια βίου Εκπαίδευση: Η εκπαίδευση δεν περιορίζεται μόνο στα σχολεία και τα πανεπιστήμια.

Τα άτομα με αναπηρία συνεχίζουν να αποκτούν γνώσεις και να εξελίσσονται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Η επιδίωξη συνεχούς εκπαίδευσης και επιμόρφωσης είναι σημαντικές για την ανανέωση των γνώσεων και τη βελτίωση των δεξιοτήτων σε κάθε φάση της επαγγελματικής σταδιοδρομίας του ατόμου.

Εκπαιδευτικές επιλογές: Οι εκπαιδευτικές επιλογές που κάνει το άτομο συχνά καθορίζουν την πορεία της σταδιοδρομίας του. Έτσι, μεταβλητές, όπως η επιλογή του πανεπιστημίου, του προγράμματος σπουδών και του εκπαιδευτικού επιπέδου, επηρεάζουν τις επιλογές επαγγελματικής σταδιοδρομίας των ατόμων με αναπηρία. Αλλαγές στην Καριέρα: Τα άτομα με αναπηρία συχνά στρέφονται σε αλλαγές στην πορεία της καριέρα τους. Η εκπαίδευση μπορεί να διευκολύνει τη μετάβαση σε νέα επαγγελματικά πεδία, παρέχοντας στο άτομο τις απαραίτητες δεξιότητες. Επαγγελματική Προσαρμογή: Η εκπαίδευση συμβάλλει καθοριστικά στην προσαρμογή του ατόμου στις ολοένα μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, καθώς και στην αντιμετώπιση των προκλήσεων που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής σταδιοδρομίας των ατόμων με αναπηρία. Ο συνδυασμός εκπαίδευσης και επαγγελματικής συμβουλευτικής μπορούν να επιφέρουν τα βέλτιστα αποτελέσματα στη διαμόρφωση της επαγγελματικής πορείας των ατόμων με αναπηρία. Η σωστή συμβουλευτική καθοδήγηση για τη λήψη απόφασης ως προς τις εκπαιδευτικές επιλογές και τη δια βίου εκπαίδευση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη επιτυχημένης επαγγελματικής ανάπτυξης (Watt & Richardson, 2007)

4. Συμβουλευτικές Τεχνικές στην Επαγγελματική Συμβουλευτική για Άτομα με Αναπηρία

Οι επαγγελματίες συμβουλευτικής χρησιμοποιούν μια σειρά από συμβουλευτικές τεχνικές προκειμένου να παρέχουν υποστήριξη σε άτομα που έρχονται αντιμέτωπα με προσωπικά, συναισθηματικά, επαγγελματικά ή κοινωνικά ζητήματα. Οι συμβουλευτικές τεχνικές προσφέρουν τη δυνατότητα να επικοινωνεί ο σύμβουλος με τον συμβουλευόμενο, να τον υποστηρίζει στην ανάλυση των προβλημάτων του, και να τον καθοδηγεί προς τη λήψη αποφάσεων και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του. Ορισμένες συμβουλευτικές τεχνικές περιλαμβάνουν: (Δημητρόπουλος, 2004, Frey et al, 2022)

- (1). Ενεργητική Ακρόαση: Ο σύμβουλος οφείλει να είναι ένας καλός ακροατής. Αυτό σημαίνει να καταβάλλει συνειδητή προσπάθεια να ακούει με προσοχή και να κατανοεί τα μηνύματα του συμβουλευόμενου, προσεγγίζοντάς τον με ενδιαφέρον και σεβασμό. Αυτό επιτυγχάνεται τόσο με λεκτικούς τρόπους, κάνοντας για παράδειγμα διευκρινιστικές ερωτήσεις ή παράφραση των λεγομένων ομιλητή, όσο και με μη λεκτικούς, όπως ένα χαμόγελο/νεύμα και η διατήρηση της οπτικής επαφής.
- (2). Ερωτήσεις: Ο σύμβουλος χρησιμοποιεί διάφορες ερωτήσεις για να παρακινήσει τον συμβουλευόμενο να σκεφτεί βαθύτερα για τα προβλήματά του και να διατυπώσει σαφείς στόχους.
- (3). Ανατροφοδότηση: Ο σύμβουλος παρέχει ανατροφοδότηση για τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά του πελάτη. Αυτό βοηθά στην αυτογνωσία και την ανάπτυξη.
- (4). Συμβουλευτική από τη θέση του παρατηρητή: Ο σύμβουλος ενθαρρύνει τον συμβουλευόμενο να αναλύσει τα προβλήματά του από διαφορετικές οπτικές γωνίες και να εξετάσει τις διάφορες επιλογές που έχει, έτσι ώστε να επιλέξει την καταλληλότερη γι' αυτόν.

- (5). Καθοδήγηση: Ο σύμβουλος καθοδηγεί τον συμβουλευόμενο να αναπτύξει στρατηγικές για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του και την επίτευξη των στόχων του.
- (6). Διαχείριση του στρες: Οι συμβουλευτικές τεχνικές μπορούν να συμπεριλαμβάνουν εργαλεία για τη διαχείριση του στρες και την ανάπτυξη τεχνικών αντιμετώπισης του. Οι συμβουλευτικές τεχνικές διαφοροποιούνται και προσαρμόζονται στις ανάγκες και στην κατάσταση του συμβουλευόμενου. Είναι σημαντικό να προσαρμόζονται σε εξατομικευμένο πλαίσιο και να χρησιμοποιούνται με σεβασμό στις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε συμβουλευόμενου (Frey, Bühler, & Ruppert, 2022, Heft Sears, Jones, & Strauser, 014)

Προανάλυση Αναγκών: Προτού γίνει έναρξη της συμβουλευτικής διαδικασίας, είναι χρήσιμο να πραγματοποιηθεί εκτενής ανάλυση των αναγκών και των επαγγελματικών στόχων του συμβουλευόμενου με αναπηρία για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου προσέγγισης του.

- Ενθάρρυνση Αυτο-Αποδοχής: Είναι σημαντικό ο συμβουλευόμενος να αντιληφθεί την αξία των δεξιοτήτων του, ανεξαρτήτως της αναπηρίας του και να προωθηθεί το αίσθημα αυτεπάρκειας και αυτό-αποδοχής.
- Ανάπτυξη Δεξιοτήτων: Ενθαρρύνετε τον συμβουλευόμενο να βελτιώσει τις υπάρχουσες δεξιότητες του, καθώς επίσης να αναπτύξει νέες, με γνώμονα τις ανάγκες του.
- Στρατηγική Στόχευση: Υποστηρίξτε τον συμβουλευόμενο στον καθορισμό σαφών και ρεαλιστικών επαγγελματικών στόχων, καθώς στην ανάπτυξη στρατηγικών για την επίτευξή τους.
- Τεχνικές Επίλυσης Προβλημάτων: Εκπαιδεύστε τον συμβουλευόμενο σε συγκεκριμένες τεχνικές επίλυσης προβλημάτων, έτσι ώστε να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τις δυσκολίες που προκύπτουν στην επαγγελματική του ζωή (π.χ. ανάλυση αιτίωναποτελέσματος, SWOT ανάλυση).
- Εκπαίδευση σε Εργαλεία και Τεχνολογία: Εκπαιδεύστε τον συμβουλευόμενο στη χρήση τεχνολογικών εργαλείων που διευκολύνουν την εργασία και μεγιστοποιούν την επαγγελματική του απόδοση, όπως λογισμικά προσαρμοσμένα στις ανάγκες του. Ενημέρωση για τα Δικαιώματα: Ενθάρρυνση του συμβουλευόμενου να γνωρίζει και να υπερασπίζεται τα νόμιμα δικαιώματά του στον εργασιακό χώρο.
- Δικτύωση: Ενίσχυση του συμβουλευόμενου προς τη δημιουργία επαγγελματικών δικτύων, με απώτερο στόχο την προώθηση της επικοινωνίας με επαγγελματίες που αντιμετωπίζουν αντίστοιχες προκλήσεις. Υποστήριξη κατά την Ένταξη στην Εργασία: Παροχή υποστήριξης στον συμβουλευόμενο κατά την αναζήτηση εργασίας. Ειδικότερα, παροχής συμβουλευτικής για την ορθή σύνταξη βιογραφικού σημειώματος και για την κατάλληλη προετοιμασία για τη συνέντευξη επιλογής, καθώς επίσης για την ομαλή προσαρμογή του στο νέο εργασιακό περιβάλλον.

5. Προκλήσεις στην Επαγγελματική Συμβουλευτική για τα Άτομα με Αναπηρία

Η επαγγελματική συμβουλευτική που απευθύνεται σε άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζει μια σειρά από προκλήσεις που επηρεάζουν αμφίπλευρα, τόσο τους συμβούλους, όσο και τους συμβουλευόμενους. Εξ' αυτών η ανάγκη για εξατομικευμένη προσέγγιση φαίνεται να είναι η πιο σημαντική. Κάθε άτομο με αναπηρία είναι μοναδικό και έχει τις δικές τους ιδιαιτερότητες. Συνεπώς, η επαγγελματική του διαδρομή πρέπει να σχεδιαστεί λαμβάνοντας ως βάση τις ατομικές του δεξιότητες, επιθυμίες και ανάγκες. Αυτό απαιτεί από τους συμβούλους να διαθέτουν γνωστικό υπόβαθρο και εξοικείωση με τα διάφορα είδη αναπηρίας, καθώς και να ενημερώνονται συνεχώς για τα ειδικά μέσα και προγράμματα υποστήριξης που είναι διαθέσιμα

για την αντιστάθμιση των δυσκολιών (Frey, Bühler & Ruppert, 2022). Μια άλλη πρόκληση αφορά την αντιμετώπιση των κοινωνικών στερεότυπων γύρω από την αναπηρία. Τα άτομα με αναπηρία συχνά έρχονται αντιμέτωπα με διακρίσεις και κοινωνικό αποκλεισμό, που επηρεάζουν την επαγγελματική τους εξέλιξη.

Οι σύμβουλοι οφείλουν να είναι επαρκώς ενημερωμένοι για τα δικαιώματα και τις νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν τα άτομα με αναπηρία, καθώς και να ενθαρρύνουν τους συμβουλευόμενους τους να υπερασπίζονται τα δικαιώματά τους στους χώρους εργασίας. Επιπλέον, σημαντική πρόκληση αποτελεί η ανάγκη για δημιουργία ενός περιβάλλοντος εργασίας που είναι προσβάσιμο και φιλικό προς τα άτομα με αναπηρία. Αυτό σημαίνει όχι μόνο τη δημιουργία φυσικών προσβάσεων, αλλά και την προώθηση μιας συνειδητής στάσης και κουλτούρας που αναγνωρίζει την ποικιλομορφία και την αξία της, εξασφαλίζοντας ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως των διαφορών τους, έχουν ίσες ευκαιρίες και πρόσβαση σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής και επαγγελματικής τους ζωής (Frey, Bühler, & Ruppert, 2022, Watt & Richardson, 2007). Ένα από τα κύρια θέματα που εξετάζονται είναι η ανάγκη για ευαισθητοποίηση και επιστημονική κατάρτιση των επαγγελματιών που παρέχουν συμβουλευτική σχετικά με την αναπηρία. Σε μια κοινωνία όπου η ποικιλομορφία και η συμπερίληψη γίνονται όλο και πιο σημαντικές αξίες, οι σύμβουλοι πρέπει να είναι εκπαιδευμένοι για να αφουγκράζονται τις ανάγκες και τις καθημερινές προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν των ατόμων που εξυπηρετούν. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία επισημαίνεται η σημασία της συνεχούς επαγγελματικής ανάπτυξης των συμβούλων, προκειμένου να παρέχουν αποτελεσματικότερες υπηρεσίες (Watt & Richardson, 2007).

Ύψιστης σημασίας είναι η ανάγκη για ενίσχυση και συστηματοποίηση της συνεργασίας μεταξύ επαγγελματιών συμβούλων, εργοδοτών, κοινοτήτων και οργανισμών που ασχολούνται με την υποστήριξη των ατόμων με αναπηρία. Η δημιουργία στενών δικτύων και η ανταλλαγή πληροφοριών αποτελούν απαραίτητες βάσεις για τη διασφάλιση μιας ολοκληρωμένης και αποτελεσματικής υποστήριξης για τα άτομα με αναπηρία (Heft Sears, Jones, & Strauser, 2014). Κλείνοντας, καθοριστικής σημασίας είναι η εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία, έτσι ώστε να καλλιεργήσουν δεξιότητες αυτογνωσίας και αυτοπεποίθησης. Μέσω της επαγγελματικής συμβουλευτικής πρέπει να ενισχύεται η αυτονομία των ατόμων με αναπηρία και να τα ενθαρρύνεται η ανάπτυξη των ικανοτήτων αυτών που θα τα βοηθήσουν να αντιμετωπίσουν τις επικείμενες προκλήσεις (Szymanski et al, 2004)

6. Βιβλιογραφία

6.1 Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Δημητρόπουλος, Ε. (2004). Συμβουλευτική Προσανατολισμός. Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας, Εκπαιδευτικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Αθήνα: Γρηγόρη

6.2 Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bandura, A., & National Inst of Mental Health. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.

Fouad N. A., Bynner J. (2008). Work transitions. *American Psychologist*, 63, 241–251

Frey, A. , Bühler, E. and Ruppert, J. (2022) Conflict Management Strategies of Career Counsellors. *Psychology*, 13, 62-77.

Heft Sears, S., Jones, A., & Strauser, D. R. (2014). Career counseling with people with disabilities. In D. R. Strauser (Ed.), *Career development, employment and disability in rehabilitation: From theory to practice* (pp. 277–295). Springer Publishing Company

- Kaliris, A. and Issari, P. (2022) Exploring Narrative Ideas in Career Counseling. *Open Journal of Social Sciences*, 10, 365-380
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (2006). New Directions in Goal-Setting Theory. *Current Directions in Psychological Science*, 15(5), 265–268
- Super, D. E. (1990). A life-span, life-space approach to career development. In D. Brown & L. Brooks, *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice* (2nd ed., pp. 197–261)
- Szymanski, E. M., Willmering, P., Tschopp, M., Tansey, T., & Mizelle, N. (2004). Career counseling. In F. Chan, N. L. Berven, & K. R. Thomas (Eds.), *Counseling theories and techniques for rehabilitation health professionals* (pp. 282–299). Springer Publishing Company
- Watt, H. M. G. & Richardson, P. W. (2014). Beginning teachers' motivations, effectiveness and wellbeing. In A.-L. Østern (Ed.), *NAFOL Year Book 2014: Once a teacher - always a teacher?* (pp. 53-64). Bergen, Norway: Fagbokforlaget

Κεφάλαιο 15:

Οι Επικρατέστερες Τάσεις στην Εξέλιξη των Αμυντικών Δαπανών και Ιδιαιτερότητες Χωρών Μεγάλων Περιοχών

Κυριακή Αθανασούλη¹
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Μαρία Αθηνά Αρταβάνη²
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Περίληψη:

Η ανάλυση της εξέλιξης των αμυντικών δαπανών ανά μεγάλες γεωγραφικές περιοχές προβάλλει τις ιδιαιτερότητες των χωρών στην προσπάθειά τους να θωρακιστούν απέναντι σε κάποιο πιθανό ενδεχόμενο κοινό εχθρό. Το άρθρο αυτό επιχειρεί μια ανάλυση των επικρατέστερων τάσεων για την εξέλιξη των αμυντικών δαπανών και αρχικά, γίνεται μια επισκόπηση των παγκοσμίων αμυντικών δαπανών κατά το 2022 και καταγράφονται οι χώρες που ξοδεύουν τα περισσότερα, συγκαταλέγονται δηλαδή μεταξύ των 15 μεγαλύτερων ‘*spenders*’.

Λέξεις - Κλειδιά: Αμυντικές Δαπάνες, Ασφάλεια, Άμυνα, Εξοπλισμός, Ανάπτυξη.

¹ Δρ Κυριακή Αθανασούλη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Email: k.athanassouli@gmail.com

² Δρ Μαρία Αθηνά Αρταβάνη, Καθηγήτρια, Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Email: artmar000@yahoo.gr

1. Εισαγωγή

Η σπουδαιότητα του αμυντικού τομέα παγκοσμίως αντανακλάται στα σημαντικά χρηματικά ποσά που αφιερώνονται κάθε χρόνο για Άμυνα και Ασφάλεια τα οποία χρήζουν αποτελεσματικής διαχείρισης. Επιπλέον, υψηλότεροι πόροι αυξάνουν τη στρατιωτική ισχύ και την αποτρεπτική ικανότητα των χωρών.

Οι παγκόσμιες αμυντικές δαπάνες κατά το 2022 ξεπέρασαν κάθε προηγούμενο, με τα ποσά να εκτοξεύονται στα 2.240 δισεκατομμύρια δολάρια ακολουθώντας μια ανοδική πορεία για 8^η συνεχόμενη χρονιά, σύμφωνα με το Διεθνές Ινστιτούτο Ερευνών για την Ειρήνη της Στοκχόλμης (SIPRI). Σε όρους 'βάρους της άμυνας', αντιστοιχούν στο 2,2% του παγκοσμίου Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος (ΑΕΠ) (SIPRI 2023). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, ακόμα και κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης, οι αμυντικές δαπάνες δεν υποχώρησαν, όπως συνέβη με άλλους κλάδους της οικονομίας.

Αντιθέτως, η συνεισφορά του στρατού για την αντιμετώπιση της κρίσης του COVID-19, υπήρξε σημαντική. Το ύψος των στρατιωτικών δαπανών διαφέρει από χώρα σε χώρα ανάλογα με την οικονομική της δύναμη, την γεωπολιτική θέση και σημασία ή προτεραιότητα που δίνει στην αμυντική πολιτική. Οι αμυντικές δαπάνες διαρκώς αυξάνονται παγκοσμίως, λόγω των πολεμικών συγκρούσεων, όπως εκείνες μεταξύ Ουκρανίας-Ρωσίας αλλά και Παλαιστίνης-Ισραήλ, προκαλώντας νέες γεωπολιτικές και γεωστρατηγικές ανησυχίες και ανατρέποντας δεδομένες ισορροπίες για την διασφάλιση της παγκόσμιας Ειρήνης. Πράγματι, ο πόλεμος μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας που ξέσπασε τον Φεβρουάριο του 2022, είναι η κύρια αιτία της αύξησης των αμυντικών δαπανών το 2022, ιδιαίτερα στην Ευρώπη. Παίρνει τη μορφή ενός 'πόλεμου φθοράς'³ και απειλεί κυρίως τις γύρω περιοχές, οδηγώντας τες σε μια 'εξοπλιστική κούρσα'.

Για την αντιμετώπιση των νέων απειλών και την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας, η έμμεση συμμετοχή των ΗΠΑ και χωρών της ΕΕ με τη διάθεση χρηματικών πόρων και την παροχή εξοπλισμού στην Ουκρανία, ανατρέπει την τάση που επικρατούσε στη Δύση μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου. Η παγκόσμια αύξηση των χρηματικών πόρων που προορίζονται για άμυνα εξηγείται περαιτέρω και από την ανοδική πορεία των αμυντικών δαπανών σε Ασία και Ωκεανία (SIPRI 2023). Η ανάλυση της εξέλιξης των αμυντικών δαπανών ανά μεγάλες γεωγραφικές περιοχές προβάλλει τις ιδιαιτερότητες των χωρών στην προσπάθειά τους να θωρακιστούν απέναντι σε ενδεχόμενο κοινό εχθρό.

Αρχικά, γίνεται μια επισκόπηση των παγκοσμίων αμυντικών δαπανών κατά το 2022 και καταγράφονται οι χώρες που ξοδεύουν τα περισσότερα, συγκαταλέγονται δηλαδή μεταξύ των 15 μεγαλύτερων 'spenders'. Η ρωσο-ουκρανική διαμάχη οδήγησε στην εκτόξευση των αμυντικών δαπανών και σε αυτό το πλαίσιο εξετάζεται η στρατιωτική οικονομική ενίσχυση στην Ουκρανία που παρέχουν οι χώρες. Στη συνέχεια, αναλύονται οι αμυντικές δαπάνες ανά μεγάλες γεωγραφικές περιοχές έτσι ώστε να εντοπιστούν οι ιδιαιτερότητες των χωρών.

³ Ένας πόλεμος φθοράς ('attrition war') είναι ένας πόλεμος που εκτείνεται στο χρόνο. Έχει ως στόχο να εξουθενώσει τον αντίπαλο, να εξαντλήσει τις δυνάμεις μάχης και τις εφεδρείες του αντιπάλου. Η στρατηγική φθοράς είναι απλή: η αναμονή. Νικητής είναι αυτός που διαθέτει τον μεγαλύτερο αριθμό υλικών ή ανθρώπινων πόρων. Ένας πόλεμος φθοράς είναι το αντίθετο ενός κεραυνοβόλου πολέμου ('blitzkrieg').

2. Παγκόσμιες Αμυντικές Δαπάνες το 2022

2.1. Οι ‘Top 15 μεγαλύτεροι spenders’, 2022

Σε παγκόσμιο επίπεδο, σύμφωνα με στοιχεία του SIPRI (*Stockholm International Peace Research Institute*), οι αμυντικές δαπάνες ακολουθούν μια ανοδική πορεία και ανέρχονται σε 2.240 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022, σε σταθερές τιμές. Μέσα στη δεκαετία⁴ αυξήθηκαν κατά 19%, ενώ σε σχέση με το προηγούμενο έτος κατά 3,7%.

Επίσης σε κάθε χώρα οι αμυντικές δαπάνες αντιστοιχούν κατά μέσο στο 6,2% των δημοσίων δαπανών και αναλογούν σε 282 δολάρια ανά άτομο (SIPRI 2023). Μείζονες είναι οι επιπτώσεις του πολέμου Ρωσίας-Ουκρανίας στις διεθνείς και περιφερειακές στρατιωτικές δαπάνες, οι οποίες έχουν εκτοξευτεί παγκοσμίως (SIPRI Yearbook 2023, Tian *et al.* 2023).

Πίνακας 1: Οι 15 πρώτες χώρες με τις υψηλότερες στρατιωτικές δαπάνες παγκοσμίως.

15 πρώτες χώρες (‘Top 15’)	Αμυντικές δαπάνες 2022 (σε δισ. εκ. δολάρια)	% μεταβολή 2021-2022	% ΑΕΠ 2022	% επί του στο συνόλου των παγκοσμίως αμυντικών δαπανών
ΗΠΑ	877	0,7	3,5	39
Κίνα	[292]	4,2	[1,6]	[13]
Ρωσία	[86,4]	9,2	[4,1]	[3,9]
Ινδία	81,4	6,0	2,4	3,6
Σαουδική-Αραβία	[75,0]	16	[7,4]	[3,3]
Top 5	1.412			63
Ηνωμένο Βασίλειο	68,5	3,7	2,2	3,1
Γερμανία	55,8	2,3	1,4	3,5
Γαλλία	53,6	0,6	1,9	2,4
Νότια Κορέα	46,4	-2,5	2,7	2,1
Ιαπωνία	46,0	5,9	1,1	2,1
Top 10	1.682			75
Ουκρανία	44,0	640	[34]	2,0
Ιταλία	33,5	-4,5	1,7	1,5
Αυστραλία	32,3	0,3	1,9	1,4
Καναδά	26,9	3,0	1,2	1,2
Ισραήλ	23,4	-4,2	4,5	1,0
Top 15	1.842			82
Παγκοσμίως	2.240	3,7	2,2	100

SIPRI 2023 – data base – Fact sheet

Παρατήρηση: τα ποσά σε παρένθεση είναι σύμφωνα με εκτιμήσεις του SIPRI.

Το 2022, οι *ΗΠΑ* ξόδεψαν για στρατιωτικές δαπάνες 877 δισεκατομμύρια δολάρια. Πέρα από τις *ΗΠΑ* που ξεπερνούν το 1/3 (39%) των παγκοσμίως στρατιωτικών δαπανών και ξεχωρίζουν με μεγάλη διαφορά από τις υπόλοιπες χώρες, οι 15 μεγαλύτεροι «*spenders*» το 2022 κατέγραψαν αθροιστικά το 82% των παγκοσμίως στρατιωτικών δαπανών (1.842 δισεκατομμύρια δολάρια) (Πίνακας). Ακολουθεί η *Κίνα* που δαπάνησε 292 δισεκατομμύρια δολάρια καλύπτοντας το 13% των παγκοσμίως στρατιωτικών επενδύσεων, ενώ τις τρεις

⁴ 2013-2022

επόμενες θέσεις καταλαμβάνουν η *Ρωσία* (86,4 δισεκατομμύρια δολάρια, 3,9%), η *Ινδία* (81,4 δισεκατομμύρια δολάρια, 3,6%) και η *Σαουδική Αραβία* (75,0 δισεκατομμύρια δολάρια, 3,3%). Η Ρωσία μετακινήθηκε από την πέμπτη στη τρίτη θέση της παγκόσμιας κατάταξης, με 9,2% αύξηση των δαπανών της, λόγω του πολέμου με την Ουκρανία (Cooper 2023).

Οι πέντε αυτές χώρες αντιπροσωπεύουν το 63% της παγκόσμιας καταβολής στρατιωτικών δαπανών το 2022, ενώ ακολουθεί το Ηνωμένο Βασίλειο (68,5 δισεκατομμύρια δολάρια, 3,1%). Το Ηνωμένο Βασίλειο που βρισκόταν μεταξύ των 5 πρώτων χωρών επί σειρά ετών μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κατέχει σήμερα την 6^η θέση. Η Σαουδική Αραβία έφτασε στην 5^η θέση, προσπερνώντας Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία (55,8 δισεκατομμύρια δολάρια, 3,5%) και Γαλλία (53,6 δισεκατομμύρια δολάρια, 2,4%). Ταυτόχρονα το Ισραήλ (23,4 δισεκατομμύρια δολάρια, 1,0%), παρά την εμπλοκή του σε επιθέσεις σε Συρία και Παλαιστίνη, κατέγραψε μείωση των στρατιωτικών δαπανών του (-4,2%), στα πλαίσια δημοσιονομικών περιορισμών, ενώ οι αντίστοιχες δαπάνες της Τουρκίας μειώθηκαν για τρίτη συνεχόμενη χρονιά (10,6 δισεκατομμύρια δολάρια, ετήσια μείωση: -26%) κατατάσσοντάς την στη 23^η θέση.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι το 2022, η Ουκρανία συμπεριλαμβάνεται για πρώτη φορά στους «15 top spenders» ξοδεύοντας 44,0 δισεκατομμύρια δολάρια (2,0% των παγκοσμίων στρατιωτικών δαπανών), σημειώνοντας την μεγαλύτερη ετήσια θετική μεταβολή (+640%) που κατέγραψε χώρα από το 1949, σύμφωνα με τα στοιχεία του SIPRI, ενώ το ποσοστό έφτασε το 1661% κατά τη δεκαετία. Ταυτόχρονα ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό των αμυντικών δαπανών επί του ΑΕΠ, της τάξεως του 34% το 2022 από 3,2% το 2021⁵ (SIPRI 2023).

2.2 Η Στρατιωτική Οικονομική Ενίσχυση στην Ουκρανία το 2022

Η στρατιωτική βοήθεια στην Ουκρανία αποτελεί μία επιπλέον αιτία διόγκωσης των αμυντικών δαπανών. Οι περισσότερες χώρες ανταποκρίθηκαν στέλνοντας χρηματική στρατιωτική ενίσχυση, ενώ άλλες χώρες απέστειλαν και στρατιωτικό εξοπλισμό ο οποίος θα έχρηζε αντικατάστασης στη συνέχεια για να διατηρηθούν τα εξοπλιστικά αποθέματα της κάθε χώρας (Tian et al. 2023).

Οι ΗΠΑ, για παράδειγμα, έδωσαν 19,9 δισεκατομμύρια δολάρια ως στρατιωτική βοήθεια στην Ουκρανία, ποσό που αποτελεί την υψηλότερη μονοετή στρατιωτική ενίσχυση μίας μόνο χώρας σε έναν αποκλειστικό δικαιούχο. Ακολούθησαν ως δεύτερος και τρίτος πάροχος στρατιωτικής οικονομικής ενίσχυσης το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία, αντίστοιχα. Οι τρεις παραπάνω χώρες κατέβαλαν το μεγαλύτερο τμήμα χρηματικής στρατιωτικής στήριξης στην Ουκρανία κατά το 2022, ενώ συνεισφορά σημειώθηκε από ακόμα 20 άλλες χώρες, εκ των οποίων και η Ελλάδα.

Το συνολικό ποσό που εισέπραξε η Ουκρανία το 2022 στα πλαίσια της στρατιωτικής χρηματικής ενίσχυσης εκτιμάται στα 30 δισεκατομμύρια δολάρια. Το SIPRI εντάσσει τα παραπάνω ποσά στις δαπάνες των χωρών που συνέβαλαν στη στήριξη της Ουκρανίας. Οι εκτιμήσεις αυτές καταγράφουν χρηματικές συνεισφορές, επιχειρησιακά κόστη, κόστη κατάρτισης-εκπαίδευσης, αντικατάσταση στρατιωτικού εξοπλισμού που δόθηκε στην Ουκρανία, καθώς και κόστη απόκτησης πρόσθετου στρατιωτικού εξοπλισμού των ενόπλων δυνάμεων της Ουκρανίας.

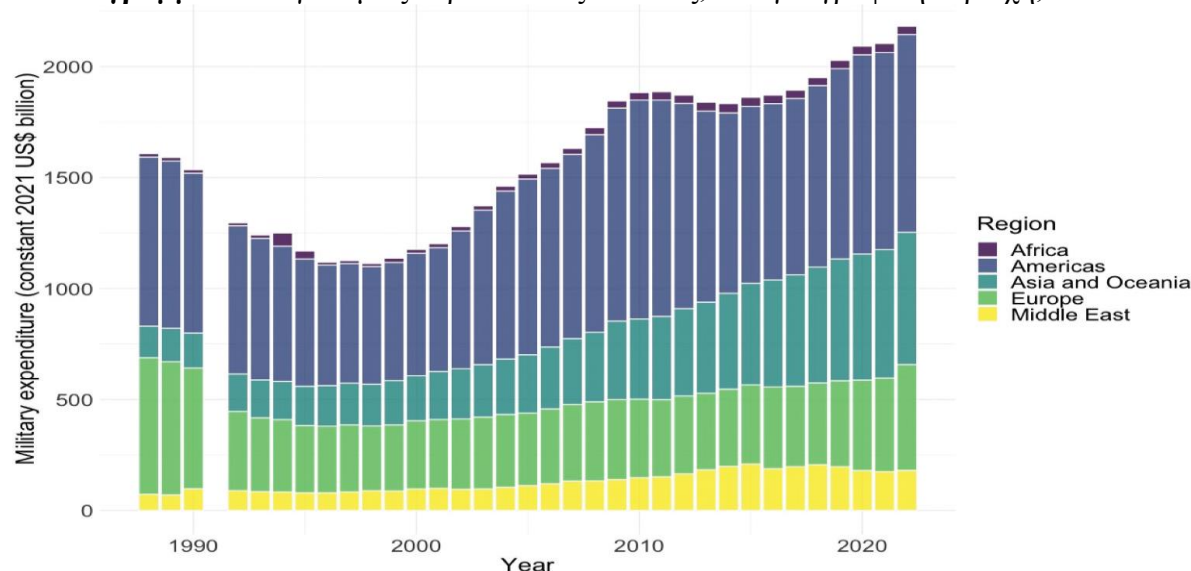
⁵ Η χρηματική ενίσχυση και ο εξοπλισμός που έλαβε η Ουκρανία το 2022 από τις διάφορες χώρες δεν συμπεριλαμβάνεται στους προϋπολογισμούς της (SIPRI 2023).

3. Εξέλιξη Αμυντικών Δαπανών και Ανομοιογένειες μεταξύ των Χωρών Μεγάλων Περιοχών

3.1. Εξέλιξη Αμυντικών Δαπανών σε Αμερική και Ευρώπη

Οι αμυντικές δαπάνες των Κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ-27) παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες σε σχέση με εκείνες των υπόλοιπων περιοχών του κόσμου, ενώ εντοπίζονται βασικές ανομοιογένειες μεταξύ των ευρωπαϊκών αυτών χωρών, κυρίως μετά το 2014 (SIPRI 2023, Tian *et al.* 2023). Στο σύνολο των δημοσίων δαπανών, οι αμυντικές δαπάνες των Κρατών-μελών της ΕΕ είναι πιο περιορισμένες σε σχέση με τις αντίστοιχες των ΗΠΑ.

Διάγραμμα 1: Παγκόσμιες στρατιωτικές δαπάνες, ανά γεωγραφική περιοχή, 1988-2022

SIP

RI 2023 – data base – Fact sheet

3.2 Αμυντικές δαπάνες σε Αμερική και Ευρώπη από το 1945 έως το 1991 και το 1992 έως το 2000

Μετά το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι το 1991, χρονολογία που σηματοδότησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οι αμυντικές δαπάνες, σε Αμερική (ΗΠΑ: 90% των αμυντικών δαπανών) και Ευρώπη, ακολουθούσαν μια αυξητική πορεία, ενώ αντίθετα υποχωρούν από το 1992 μέχρι το 2000. Γενικότερα, η δεκαετία του 1990, χαρακτηρίζεται από ύφεση των συγκεκριμένων εξόδων, ωστόσο η εξέλιξη τους γίνεται πιο ασταθής και διαφέρει από περιοχή σε περιοχή.

3.3 Αμυντικές δαπάνες σε Αμερική και Ευρώπη από το 2000 έως 2008

Από το 2000 έως το 2008, οι στρατιωτικές δαπάνες αυξάνονται ραγδαία στην Αμερική, ενώ η αύξηση στην Ευρώπη ακολουθεί πολύ χαμηλότερους ρυθμούς (Διάγραμμα). Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 ανέτρεψαν την τάση που επικρατούσε στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου. Ταυτόχρονα, την περίοδο εκείνη, οι χώρες της Ευρώπης καταβάλλουν προσπάθειες εκσυγχρονισμού των Ένοπλων Δυνάμεών τους.

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι οι στρατιωτικές δαπάνες των ΗΠΑ, καθορίζονται διαχρονικά από δεσμεύσεις λόγω εμπλοκής τους σε συγκρούσεις, όπως ο πόλεμος στο Βιετνάμ (1968), ο 'πόλεμος των άστρων' τη δεκαετία του 1980 ή οι συρράξεις στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ. Κατά

τη διάρκεια αυτών, οι αμυντικές δαπάνες των ΗΠΑ αυξάνονται ενώ μειώνονται στη συνέχεια μετά την απόσυρση των στρατευμάτων από τις εμπλεκόμενες ζώνες ή περιοχές.

3.4 Αμυντικές δαπάνες σε Αμερική και Ευρώπη από το 2009 έως 2014

Από το 2009 έως το 2014, οι συνέπειες της χρηματοοικονομικής κρίσης του 2008 γίνονται αισθητές και στον τομέα των Ένοπλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα στις χώρες της Δύσης (ΕΕ και ΗΠΑ). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια μικρή υποχώρηση των αμυντικών δαπανών της τάξεως του 12% στις χώρες της ΕΕ, ενώ στη συνέχεια αυξάνονται. Σημειώνεται ότι το 2014 αποτέλεσε μια χρονιά με ιδιαίτερες εντάσεις και συγκρούσεις σε Κριμαία, Ουκρανία, Νιγηρία, και Γάζα, ενώ την ίδια χρονιά οργανώθηκε και συστάθηκε το ισλαμικό κράτος στο Ιράκ (ISIS). Η προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία το 2014 έβαλε τέλος σε μια σύντομη περίοδο συρρίκνωσης των αμυντικών προϋπολογισμών, με τις παγκόσμιες δαπάνες να αυξάνονται έκτοτε.

3.5 Αμυντικές δαπάνες σε Αμερική και Ευρώπη από το 2014 έως 2022

Μετά από μια υποχώρηση των στρατιωτικών δαπανών σε ΗΠΑ και σε λιγότερο βαθμό σε Ευρώπη, λόγω της δημοσιονομικής κρίσης, από το 2014 αλλάζει στη συνέχεια η τάση της εξέλιξης των αναφερόμενων δαπανών. Παρατηρείται μία οριακή αύξηση μέχρι το 2017 και εκτόξευση το 2022. Είναι δηλαδή 35% πιο πάνω σε σχέση με τα επίπεδα του 2014 (SIPRI 2023, SIPRI Yearbook 2023). Παραδόξως και σε αντίθεση με πολλούς άλλους κλάδους της οικονομίας, οι στρατιωτικές δαπάνες δεν υποχωρούν και ακολουθούν την ανοδική τους πορεία χωρίς να επηρεάζονται από την παγκόσμια υγειονομική κρίση που προκάλεσε ο κωρονοϊός-COVID/19 (Μου 2020).

Οι λόγοι είναι στρατηγικής και οικονομικής φύσεως. Η εισβολή της Ρωσίας στην Κριμαία αποτέλεσε μια νέα απειλή και προκάλεσε ανησυχίες σε πολλές χώρες, ιδιαίτερα στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Επίσης, η νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας είχε ως αποτέλεσμα την ελάφρυνση των δημοσιονομικών περιορισμών στις χώρες της Ευρωζώνης με τους ευνοϊκότερους όρους χρηματοδότησης του δημοσίου χρέους τους που ενεργοποίησε.

Ωστόσο, τον Φεβρουάριο του 2022, ο πόλεμος που ξέσπασε μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας, συνεισέφερε καθοριστικά στην ουσιαστική άνοδο των αμυντικών δαπανών σε διάστημα ενός έτους. Χαρακτηρίζεται ως ένας *‘πόλεμος φθοράς’*, που απειλεί τις γύρω περιοχές και οδηγεί σε *‘κούρσα εξοπλισμών’*.

Οι στρατιωτικές δαπάνες των ΗΠΑ ανήλθαν στο ποσό των 904 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022, και μεταβλήθηκαν θετικά κατά 0,7% σε σχέση με το προηγούμενο έτος και κατά 3,5% μέσα στη δεκαετία. Επίσης, οι αμυντικές δαπάνες στο Ηνωμένο Βασίλειο έφτασαν τα 68,5 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022, μετά από διαδοχικές συνεχόμενες αυξήσεις την τελευταία εξαετία. Το Ηνωμένο Βασίλειο κατέστη ο δεύτερος μεγαλύτερος οικονομικός χορηγός της Ουκρανίας μετά τις ΗΠΑ. Η στρατιωτική βοήθεια που παρείχε το Ηνωμένο Βασίλειο στην Ουκρανία αντιπροσωπεύει το 3,6% των συνολικών της αμυντικών δαπανών κατά το 2022.

Το σύνολο των 27 χωρών της ΕΕ αυξάνουν τον αμυντικό προϋπολογισμό τους, την περίοδο 2014-2022, κατά 35% μεσοσταθμικά. Ωστόσο, παρατηρείται υψηλή διασπορά μεταξύ των χωρών. Ενδεικτικά, η Λιθουανία, η Ιρλανδία και η Γαλλία κατέγραψαν αυξήσεις της τάξεως του 277%, 10% και 13% αντίστοιχα. Παρόμοιες ποσοστιαίες θετικές μεταβολές με τη Γαλλία εντοπίζονται σε Αυστρία, Ιρλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο. Παράλληλα, η Σλοβακία, η Ρουμανία, το Λουξεμβούργο, η Ουγγαρία, η Λετονία και η Λιθουανία διπλασίασαν τις αμυντικές δαπάνες τους.

Οι ευρωπαϊκές αμυντικές δαπάνες, κυρίως σε κεντρική και δυτική Ευρώπη, αυξήθηκαν κατά 13%, ως αντίδραση στη ρωσο-ουκρανική διαμάχη. Οι αμυντικές δαπάνες των χωρών της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης άθροισαν 345 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022, κατακτώντας το πιο υψηλό επίπεδο από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Οι χώρες της κεντρικής Ευρώπης κατέγραψαν μία μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση το 2022 (+4,4) σε σχέση με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης (+3,4%).

Αναλυτικότερα, όσο αφορά στις αμυντικές δαπάνες της Γερμανίας τονίζεται ότι ανήλθαν στα 55,8 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022, ήτοι 2,3% περισσότερο από το 2022 και 33% περισσότερα σε σχέση με μία δεκαετία πριν. Μετά τη σύγκρουση μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας, η Γερμανία συγκέντρωσε το χρηματικό ποσό των 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων επιπλέον του κρατικού προϋπολογισμού, με σκοπό τη βελτίωση της στρατιωτικής ισχύος της. Ως συνέπεια των παραπάνω, αναμένονται περεταίρω ουσιαστικές ενισχύσεις των γερμανικών στρατιωτικών δαπανών τα επόμενα χρόνια. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του SIPRI, η οικονομική ενίσχυση της Γερμανίας προς την Ουκρανία προσέγγισε τα 2 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022.

Μαζί με τις ΗΠΑ, Ελλάδα και Πολωνία αφιερώνουν σημαντικούς χρηματικούς πόρους για την Εθνική Άμυνα και Ασφάλεια. Η Ελλάδα, ως χώρα-μέλος του NATO και της ΕΕ επενδύει ετησίως σημαντικούς υλικούς και ανθρώπινους πόρους στην αμυντική της θωράκιση, έχοντας επιπλέον να διαφυλάξει τα εθνικά της σύνορα και τα κυριαρχικά της δικαιώματα σε ένα πλαίσιο αυξημένων γεωπολιτικών προκλήσεων και δυσκολιών. Το 2022, αφιέρωσε 8,1 δισεκατομμύρια δολάρια σε αμυντικές δαπάνες, καταλαμβάνοντας της 31^η σειρά στην παγκόσμια κατάταξη. Η ετήσια θετική μεταβολή είναι της τάξεως του 0,6% και μέσα στη δεκαετία 69%. Πέρα από το ύψος των στρατιωτικών δαπανών, σημασία έχει το μέρος του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) που αφιερώνεται για την Εθνική Άμυνα και Ασφάλεια. Στην Ελλάδα, το ποσοστό των αμυντικών δαπανών επί του ΑΕΠ ανέρχεται στο 3,7% το 2022 και είναι από τα υψηλότερα μεταξύ των Κρατών-μελών του NATO και της ΕΕ. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας κατέγραψαν το 2002 το ποσοστό-ρεκόρ 4,9% επί του ΑΕΠ, ενώ κατέρρευσαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, με το αντίστοιχο ποσοστό να υποχωρεί στο 2,7% και 2,4% το 2006 και 2007, αντίστοιχα.

Οι πολωνικές αμυντικές δαπάνες εκτοξεύτηκαν στο ποσό-ρεκόρ των 16,6 δισεκατομμύρια δολάρια το 2022, καταγράφοντας αύξηση 11% κατά το τελευταίο έτος και 95% θετικής μεταβολής κατά την τελευταία δεκαετία. Παράλληλα, το 2022, η πολωνική κυβέρνηση, για την αναδιοργάνωση της αμυντικής της πολιτικής, έθεσε ως στόχο την ενίσχυση του αμυντικού της βάρους στο 4% του ΑΕΠ. Η Πολωνία που απέχει λίγα χιλιόμετρα από τη Μόσχα έχει προβεί σε εκσυγχρονισμό και ενίσχυση του στρατού της παραγγέλλοντας εξοπλισμό από τις ΗΠΑ (άρματα μάχης Abrams, μαχητικά F-35, εκτοξευτές πυραύλων Himars κλπ.) και τη Νότια Κορέα. Ακόμα σε άλλες γύρω περιοχές, όπως Λιθουανία, Φινλανδία, Αλβανία, Κόσσοβο και Σερβία αξιοσημείωτες ήταν οι αυξήσεις σε αυτόν το δείκτη, υποδηλώνοντας ανησυχίες λόγω της αστάθειας και των αναταραχών που επικρατούν.

Στη Φινλανδία επίσης, ενισχύθηκαν το 2022 σημαντικά οι αμυντικές δαπάνες (κατά 36% το τελευταίο έτος), αγγίζοντας τα 4,8 δισεκατομμύρια δολάρια, με αντιστοιχία 1,7% επί του ΑΕΠ. Πρόκειται για την υψηλότερη αύξηση των φινλανδικών στρατιωτικών δαπανών από το 1962, η οποία οφείλεται σε αγορά και προμήθεια αμυντικού εξοπλισμού, όπως μαχητικά αεροσκάφη τύπου F-35. Η ένταξή της Φινλανδία (4 Απριλίου 2023) και λίγο αργότερα της Σουηδίας (7 Μαρτίου 2024) στο NATO σηματοδότησε και επίσημα την αρχή της ευθυγράμμισης των χωρών αυτών με την αμυντική πολιτική του NATO. Η Φινλανδία και η

Σουηδία, μέχρι το 2023 και το 2026 αντίστοιχα, δεσμευθήκαν να επιτύχουν τον στόχο του NATO του 2,0% του ΑΕΠ που αφιερώνεται στις αμυντικές δαπάνες.

3.6 Εξέλιξη Αμυντικών Δαπανών σε Χώρες της Μέσης Ανατολής

Στη Μέση Ανατολή, όπου επικρατούν εντάσεις στρατηγικής φύσεως, πολλές χώρες επηρεάζονται και από τις εξελίξεις στις τιμές υδρογονανθράκων. Μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, οι αμυντικές δαπάνες των χωρών της περιφέρειας, ακολουθούν ανοδική τάση μέχρι το 2015, όπου σημειώθηκε πτώση της τιμής του πετρελαίου. Το 2022, η Σαουδική Αραβία (5^η παγκοσμίως) καταγράφει το μεγαλύτερο μέρος των αμυντικών δαπανών σε αυτή την περιοχή, με την υψηλότερη ετήσια θετική μεταβολή (+16%), ενώ οι δαπάνες ως προς το ΑΕΠ ανέρχονται στο 7,4%.

3.7 Εξέλιξη Αμυντικών Δαπανών σε Χώρες της Ασίας

Μεταξύ των χωρών της Ασίας, οι αμυντικές δαπάνες αυξήθηκαν σε Κίνα (+4,2%), Ινδία (+6,0%) και Ιαπωνία⁶ (5,9%) λόγω των προσπαθειών εκσυγχρονισμού των Ενόπλων Δυνάμεών τους. Αξιοσημείωτη πορεία στις αμυντικές της δαπάνες καταγράφει η Κίνα (2^{ος} κατά παγκόσμια κατάταξη «spender»), η οποία κατά τα 28 τελευταία έτη τις ενισχύει συστηματικά, μειώνοντας την απόκλιση των δαπανών της σε σχέση με τις ΗΠΑ. Η παραπάνω τάση της Κίνας, που παρατηρείται και μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, σε αντίθεση με τις χώρες της Δύσης, οφείλεται στις εξαιρετικές επιδόσεις της οικονομίας της. Η οικονομική της δύναμη διασφάλισε την χρηματοδότηση του εκσυγχρονισμού των Ένοπλων Δυνάμεων της. Μια παρόμοια ανοδική πορεία των αμυντικών δαπανών καταγράφεται σε Ινδία, Πακιστάν, Ινδονησία ακόμα και Ταϊβάν.

3.8 Εξέλιξη Αμυντικών Δαπανών στην Αφρική

Η μόνη γεωγραφική περιοχή, όπου μειώθηκαν οι αμυντικές δαπάνες το 2022, για πρώτη φορά από το 2018, είναι η Αφρική (-5,3%). Καταλαμβάνουν επίσης και το μικρότερο μερίδιο παγκοσμίως (1,8%). Παρά τις προκλήσεις στον τομέα της ασφάλειας, οι φυσικές καταστροφές και οι περιορισμένες οικονομικές επιδόσεις οδήγησαν σε αυτή την πτώση.

4. Συμπεράσματα

Μετά την έναρξη της σύγκρουσης μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας (Φεβρουάριο 2022) πολλές ευρωπαϊκών χώρες κυρίως, ενίσχυσαν μαζικά τις αμυντικές τους δαπάνες, όπως η Πολωνία, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι χώρες της Βαλτικής. Ακολούθησαν μεγάλες παραγγελίες για εξοπλισμό και πυρομαχικά, συχνά από μη ευρωπαίους κατασκευαστές. Η Γερμανία, για παράδειγμα, απέκτησε στρατιωτικά αεροσκάφη από τις ΗΠΑ, ενώ η Πολωνία προμηθεύτηκε τεθωρακισμένα οχήματα από την Νότια Κορέα. Οι στρατιωτικές δαπάνες έχουν εκτοξευθεί παγκοσμίως και κατέγραψαν το ιστορικό-ρεκόρ των 2,2 τρισεκατομμυρίων δολαρίων ως αντίδραση στη ρωσο-ουκρανική διαμάχη.

Η Ευρώπη γίνεται, για πρώτη φορά, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μια περιοχή με την σημαντικότερη άνοδο του αμυντικού της προϋπολογισμού. Η μορφή της ανοδικής πορείας των Κρατών της Βαλτικής καθώς και της Πολωνίας εξηγείται από την προτεραιοποίηση της ρωσικής απειλής, ενώ χώρες όπως η Γαλλία και το Ηνωμένο-Βασίλειο αποδίδουν εξίσου μεγάλη σημασία και στην απειλή της διεθνούς τρομοκρατίας. Παρά τους δημοσιονομικούς περιορισμούς, επαναπροσδιορίζεται το ύψος των αμυντικών δαπανών αλλά και η διάρθρωση

⁶ Ιαπωνία νιώθει να απειλείται από Κίνα και Βόρεια Κορέα.

τους. Πολλές ευρωπαϊκές χώρες θα πρέπει να καταβάλλουν όλο και μεγαλύτερες οικονομικές προσπάθειες, ακολουθώντας μία ταχεία ‘εξοπλιστική κούρσα’.

Γενικότερα, ο μετασχηματισμός των Ένοπλων Δυνάμεων θα απαιτήσει συνεχείς δημοσιονομικές προσπάθειες, οι οποίες επηρεάζονται από την παγκόσμια οικονομική συγκυρία, τις πληθωριστικές τάσεις και το δημόσιο χρέος⁷.

Οι ευρωπαϊκές αμυντικές δαπάνες προγραμματίσαν μελλοντικές αυξήσεις μέχρι και το 2033. Αυτό προμηνύει τον εκσυγχρονισμό των αμυντικών δαπανών και την αύξηση του στρατιωτικού δυναμικού.

Ενδεικτικά, η Γερμανία προβλέπει τις αμυντικές δαπάνες στο 2% του ΑΕΠ της. Στην Ελλάδα, το 2024, ο Κρατικός Προϋπολογισμός σημείωσε ενίσχυση των πιστώσεων για την υλοποίηση εξοπλιστικών προγραμμάτων και για τις αμυντικές δαπάνες. Παράλληλα, πέρα από την ανάλυση των οικονομικών μεγεθών στον τομέα της Εθνικής Άμυνας εγείρονται και προβληματισμοί στρατηγικής και γεωστρατηγικής φύσεως κρίσιμοι για την λήψη αποφάσεων των Κρατών, των επιχειρήσεων καθώς και για την ενίσχυση πολιτικών-στρατιωτικών συμμαχιών.

5. Βιβλιογραφία

- Αθανασούλη Κ., 2019, *Οικονομία της Άμυνας. Στρατιωτικές δαπάνες, πυρηνική δύναμη, παγκόσμιο εμπόριο αμυντικού εξοπλισμού, οικονομικές προσεγγίσεις και αμυντική βιομηχανία*, εκδ. ΣΣΕ-Ελληνικό Τυπογραφείο Στρατού, ISBN 978-618-82763-4-5.
- Cooper J., 2023, “Russia’s military expenditure during its war against Ukraine”, *SIPRI Insights on Peace and Security*, no. 2023/07 June, *Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI*.
- Mou J., 2020, “Research on the Impact of COVID19 on Global Economy”, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 546 – 032043, doi:10.1088/1755-1315/546/3/032043.
- SIPRI, 2023, “Trends in world military expenditure, 2022”, Tian N., Lopes da Silva D., Béraud-Sudreau L., Liang X., Scarazzato L and Assis A., *SIPRI fact sheet 2023*, *Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI*.
- SIPRI Yearbook, 2023, “Armaments, Disarmament and International Security”, *Summery*, *Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI*.
- Tian N., Lopes da Silva D., Béraud-Sudreau L., Liang X., Scarazzato L and Assis A., 2023, “Developments in Military Expenditure and the Effects of the War in Ukraine”, *Defence and Peace Economics*, vol.34, no.5, 547-562, <https://doi.org/10.1080/10242694.2023.2221877>

⁷ Σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη, το δημόσιο χρέος είναι κατά μέσο όρο υψηλότερο (84%) από το κριτήριο του Μάαστριχτ.

Κεφάλαιο 16:

Οι Τουρκικοί Ισχυρισμοί περί Αποστρατιωτικοποίησης των Νησιών του Αιγαίου επί τη βάση του Διεθνούς Δικαίου

Μιχαήλ Κυριακάκης¹

Περίληψη:

Για την Ελληνική Δημοκρατία η μόνη εκκρεμής νομική διαφορά, που υφίσταται με την Τουρκική Δημοκρατία, συνίσταται στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο πέλαγος. Στον αντίποδα, η Τουρκία επικαλείται έναν μακρύ κατάλογο «νομικών διαφορών» έναντι της Ελλάδος, ο οποίος περιλαμβάνει κυρίως την αμφισβήτηση της κυριαρχίας ορισμένων νήσων, το καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης άλλων νήσων, την αμφισβήτηση του δικαιώματος επέκτασης της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης στο Αιγαίο στα 12 ναυτικά μίλια και την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξετασθεί με νηφαλιότητα επί τη βάση του διεθνούς δικαίου η ρητορική της τουρκικής πλευράς για το αίτημα αποστρατιωτικοποίησης των νήσων του Ανατολικού Αιγαίου.

Λέξεις Κλειδιά: Ελλάδα, Τουρκία, αποστρατιωτικοποίηση νησιών, διεθνές δίκαιο

¹ Διεύθυνση Επικοινωνίας: Δρ. Κυριακάκης Μιχαήλ, Στρατιωτικός Νομικός Σύμβουλος, Διδάσκων Στρατιωτικών Σχολών. Email: kiriakakism@hotmail.com

1. Εισαγωγή

Παρά το γεγονός ότι η ελληνική κοινή γνώμη πιστεύει πως η Τουρκία θέτει για πρώτη φορά αξιώσεις για αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού και Βορείου Αιγαίου, αμφισβητώντας παράλληλα την ελληνική κυριαρχία στα πλαίσια του αναθεωρητικού δόγματος της "Γαλάζιας Πατρίδας" (Mavi Vatan), το ζήτημα αυτό έχει προϊστορία.

Στη διάσκεψη της Λωζάννης το 1923 ήδη οι Τούρκοι προέβαλαν το επιχείρημα ότι με τη μικρασιατική εκστρατεία οι Έλληνες είχαν δείξει τις επιθετικές τους διαθέσεις και για το λόγο αυτό το ηπειρωτικό έδαφος της Τουρκίας έπρεπε να προστατευτεί από την επεκτατική πολιτική της ελληνικής πλευράς. Επιθυμούσαν, έτσι να επιτύχουν την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, καθώς δεν μπορούσαν να ανατρέψουν το καθεστώς της κυριαρχίας τους (Θεοδωρόπουλος, 1988: 295). Έκτοτε, η Τουρκία θέτει συχνά το θέμα αυτό, το 1955, το 1964 και από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 εντονότερα με τη λίστα «Egemenligi Anlasmalarla Yunanistan’a Devredilmemis Ada Adacikve Kayaliklar», δηλαδή «νησιά, νησίδες και βραχονησίδες των οποίων η κυριότητα δεν παραχωρήθηκε στην Ελλάδα με διεθνείς συμφωνίες και συνθήκες» (Cihat Yayci, 2020).

Η λίστα περιλαμβάνει 152 νησιά, νησίδες και βραχονησίδες του Αιγαίου και του Κρητικού πελάγους, τα οποία η Τουρκία αποκαλεί «γκρίζες ζώνες» στο πλαίσιο νέοοθωμανικών σχεδιασμών και «επανερμηνείας» των διεθνών Συνθηκών. Η αμφισβήτηση αυτή εκδηλώνεται με παραβιάσεις των χωρικών υδάτων των νησιών, με υπερπτήσεις άνωθεν αυτών και με απαίτηση για αποστρατιωτικοποίηση.

Οι συνεχιζόμενες τουρκικές προκλήσεις, σε συνδυασμό με τη διάταξη στρατιωτικών δυνάμεων στα σύνορα της Τουρκίας με την Ελλάδα, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι βασικός στόχος της Τουρκίας αποτελεί η αμφισβήτηση των ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων στο Αιγαίο και η συνεκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών με απώτερο σκοπό τη «φιλανδοποίηση» της Ελλάδας και την επίτευξη περιφερειακής κυριαρχίας (Ντόκος, 2002: 203-204).

Υπογραμμίζεται ότι η Τουρκία αποτελεί τη μόνη χώρα που επικαλείται και απαιτεί την αποστρατιωτικοποίηση των νήσων του Ανατολικού Αιγαίου.

Από νομικής πλευράς το ζήτημα της αποστρατιωτικοποίησης των ελληνικών νησιών του Ανατολικού Αιγαίου διέπεται από διακριτά διεθνή συμβατικά κείμενα. Ειδικότερα:

- το καθεστώς των νήσων Λήμνου και Σαμοθράκης διέπεται από τη Σύμβαση της Λωζάννης για τα Στενά του 1923, η οποία αντικαταστάθηκε με τη Σύμβαση του Montreux του 1936,
- το καθεστώς των νήσων Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου και Ικαρίας διέπεται από τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης του 1923 και
- το καθεστώς των Δωδεκανήσων διέπεται από τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων του 1947.

2. Λήμνος και Σαμοθράκη

Η αποστρατιωτικοποίηση των ελληνικών νησιών Λήμνου και Σαμοθράκης μαζί με την αποστρατιωτικοποίηση των Δαρδανελλίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου, καθώς επίσης και των τουρκικών νησιών Ίμβρου (Gokceada), Τενέδου (Bozcaada) και Λαγουσών (Tavcan), αρχικώς προβλεπόταν από τη Σύμβαση της Λωζάννης για τα Στενά του 1923.

Το 1936 η Τουρκία ζήτησε από τα συμβαλλόμενα μέρη της σύμβασης της Λωζάννης περί των στενών του 1923 την αντικατάσταση της συνθήκης εκείνης, με νέα συμβατική ρύθμιση, η οποία συμφωνήθηκε στο Montreux το 1936. Η νέα αυτή συνθήκη έδινε στην Τουρκία το δικαίωμα ελέγχου των στενών υπό ορισμένους όρους, που καθόριζαν τη διέλευση εμπορικών και

πολεμικών πλοίων και καταργούσε ρητά στο προοίμιό της τη συνθήκη της Λωζάννης περί των στενών του 1923 καθώς και τη διεθνή επιτροπή ελέγχου των στενών.

Η σύμβαση του 1936 περιείχε ένα πρωτόκολλο, το οποίο επέτρεπε στην Τουρκία να επαναστρατιωτικοποιήσει τη ζώνη των στενών συμπεριλαμβανομένης της Ίμβου και της Τενέδου. Το δικαίωμα της Ελλάδας να εξοπλίσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη αναγνωρίστηκε από την Τουρκία, σύμφωνα και με την επιστολή που απηύθυνε στον Έλληνα Πρωθυπουργό στις 6 Μαΐου 1936 ο τότε Τούρκος Πρέσβης στην Αθήνα Roussen Esref, κατόπιν οδηγιών της Κυβέρνησής του.

Η τουρκική κυβέρνηση επανέλαβε αυτή τη θέση, όταν ο τότε Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, RustuAras, απευθυνόμενος προς την Τουρκική Εθνοσυνέλευση με την ευκαιρία της κύρωσης της Συμβάσεως του Montreux, αναγνώρισε ανεπιφύλακτα το νόμιμο δικαίωμα της Ελλάδας να εγκαταστήσει στρατεύματα στη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, με τις εξής δηλώσεις του: "Οι διατάξεις που αφορούν τις νήσους Λήμνο και Σαμοθράκη, οι οποίες ανήκουν στη γειτονική μας και φιλική χώρα Ελλάδα και είχαν αποστρατιωτικοποιηθεί κατ' εφαρμογήν της Σύμβασης της Λωζάννης του 1923, επίσης καταργήθηκαν με τη νέα Σύμβαση του Montreux και αυτό μας ευχαριστεί ιδιαίτερα" (Εφημερίδα των πρακτικών της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, τεύχος 12, Ιούλιος 31/1936, σελ. 309). Παρόμοιες διαβεβαιώσεις δόθηκαν σχετικά, κατά την ίδια περίοδο, εκ μέρους της Τουρκίας προς τις κυβερνήσεις τρίτων ενδιαφερομένων χωρών.

Πιο συγκεκριμένα, στις 12 Ιουνίου 1936 η τουρκική κυβέρνηση υπέβαλε με υπόμνημα στις κυβερνήσεις στις Γαλλίας και της Αγγλίας το σχέδιο, που θα πρότεινε ως βάση των διαπραγματεύσεων στο Montreux. Το υπόμνημα αυτό έλεγε μεταξύ άλλων ότι η νέα σύμβαση, που προτείνεται, καταργεί τις διατάξεις αποστρατιωτικοποίησης της ζώνης των στενών, συμπεριλαμβανομένων των δύο ελληνικών νησιών της Λήμνου και της Σαμοθράκης.

Παρά ταύτα, οι Τούρκοι αρκετά αργότερα στηριζόμενοι στη συνθήκη του Montreux ισχυρίζονται ότι αυτή κατήργησε την αποστρατιωτικοποίηση μόνο για τα τουρκικά εδάφη και όχι για τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη (Δούση, 2001: 28).

Το ζήτημα αποστρατιωτικοποίησης της Λήμνου έχει τεθεί από την Τουρκία και στο πλαίσιο διοργάνωσης ασκήσεων του NATO στην περιοχή καθώς και στη συμπερίληψη της Λήμνου στα αμυντικά σχέδια της συμμαχίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το NATO δεν έχει λάβει ξεκάθαρη θέση επί του ζητήματος.

Αρκετές φορές μπορεί κανόνες δικαίου να συγκρούονται φαινομενικά ή πραγματικά μεταξύ τους. Σε αυτήν την περίπτωση ο εφαρμοστής του δικαίου οφείλει να προσπαθήσει να εφαρμόσει τον πιο κατάλληλο κανόνα κι αν αυτό δεν είναι δυνατό, να σταθμίσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα και να βρει ποιο υπερισχύει, ανατρέχοντας στις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου.

Κατά πάγια αρχή του δικαίου η νεότερη και ειδικότερη νομική ρύθμιση ενός θέματος υπερισχύει της προγενέστερης και γενικότερης ρύθμισης. Τούτο αποτυπώνεται ήδη από το ρωμαϊκό δίκαιο με τις αρχές: «lex specialis derogat legi generali» (ο ειδικός νόμος υπερισχύει του γενικού) και «lex posterior derogat legi priori» (ο νεότερος νόμος υπερισχύει του παλαιότερου) (Larenz – Canaris, 1995)

3. Μυτιλήνη, Χίος, Σάμος και Ικαρία

Σύμφωνα με το άρθρο 13 της συνθήκης ειρήνης της Λωζάννης του 1923, η ελληνική κυβέρνηση ανέλαβε μόνο την υποχρέωση να μην εγκαταστήσει στις νήσους αυτές ναυτικές βάσεις ή οχυρωματικά έργα. Ειδικότερα, το ανωτέρω άρθρο προβλέπει τα εξής:

«Προς εξασφάλισιν της ειρήνης, η Ελληνική Κυβέρνησις υποχρεούται να τηρή εν ταις νήσοις Μυτιλήνη, Χίω, Σάμω και Ικαρία τα ακόλουθα μέτρα:

- Αι ειρημέναι νήσοι δεν θα χρησιμοποιηθώσιν εις εγκατάστασιν ναυτικής βάσεως ή εις ανέργεσιν οχυρωματικού τινος έργου.
- Θα απαγορευθεί εις την Ελληνικήν στρατιωτικήν αεροπλοϊαν να υπερίπταται του εδάφους της ακτής της Ανατολίας. Αντιστοίχως, η Οθωμανική Κυβέρνησις, θα απαγορεύση εις την στρατιωτικήν αεροπλοϊαν αυτής να υπερίπταται των ρηθισών νήσων.
- Αι ελληνικά στρατιωτικά δυνάμεις εν ταις ειρημέναις νήσοις θα περιορισθώσι εις τον συνήθη αριθμόν των δια την στρατιωτικήν υπηρεσίαν καλουμένων, οίτινες δύνανται να εκγυμνάζωνται επί τόπου, ως και εις δυνάμιν χωροφυλακής και αστυνομίας ανάλογον προς την εφ' ολοκλήρου του ελληνικού εδάφους υπάρχουσαν τοιαύτην».

Ενώ η Ελλάδα έχει μέχρι σήμερα εφαρμόσει με συνέπεια τις παραπάνω διατάξεις, η Τουρκία, παρά το γεγονός ότι υποχρεούται σύμφωνα με το ίδιο άρθρο να μην επιτρέπει στα στρατιωτικά της α/φη να υπερίπτανται του εναερίου χώρου των εν λόγω ελληνικών νησιών, έχει επανειλημμένως παραβιάσει και συνεχίζει να παραβιάζει τις σχετικές νομικές της υποχρεώσεις.

Από την άλλη πλευρά, το ίδιο άρθρο επιτρέπει στην Ελλάδα να διατηρεί συνήθη αριθμό καλουμένων για τη στρατιωτική θητεία στρατιωτών, οι οποίοι δύνανται να εκπαιδεύονται επί τόπου, καθώς επίσης και δυνάμει Χωροφυλακής και Αστυνομίας.

Η Τουρκία κατηγορεί την Ελλάδα από τη δεκαετία του 1960 ότι άρχισε να στρατιωτικοποιεί τα νησιά πέραν των επιτρεπόμενων ορίων. Στις σχετικές διαμαρτυρίες της Τουρκίας το 1969 και το 1970 η Ελλάδα υποστήριξε ότι δεν είχε υπερβεί τα επιτρεπτά όρια, ρήση που φάνηκε να ικανοποιεί τότε την Άγκυρα. (Ηρακλείδης, 2001: 200 επ.)

Έπειτα, η σύσταση της 4^{ης} τουρκικής στρατιάς και η εγκατάστασή της στα μικρασιατικά παράλια σε συνδυασμό με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τη συνεπακόλουθη παράνομη τουρκική κατοχή της μεγαλονήσου αναγνωρίζουν στην Ελλάδα το αναφαίρετο δικαίωμα στην άμυνα, με δεδομένη την απειλητική στάση της Τουρκίας.

Η τουρκική πλευρά αντιτείνει ότι το δικαίωμα στην άμυνα ισχύει όταν έχει ήδη εκδηλωθεί επίθεση και ότι δεν νοείται προληπτική άμυνα σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο (Detter Delupis, 2000: 85).

Το άρθρο 2 παράγραφος 4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών ορίζει ότι τα κράτη μέλη πρέπει να απέχουν από απειλές ή χρήση βίας στις διεθνείς συναλλαγές τους, διασφαλίζοντας την ακεραιότητα και την ανεξαρτησία όλων των εθνών.

Ως εκ τούτου, η εγκατάσταση συνήθους στρατιωτικής δύναμης από την πλευρά της Ελλάδας και η ταυτόχρονη αποχή της από προκλητικές και απειλητικές προφορικές δηλώσεις και στρατιωτικές ενέργειες συνάδουν πλήρως με την ουσία της εν λόγω νομικής πρόβλεψης.

Διακρίνεται δε η άσκηση του δικαιώματος άμυνας, όπως αυτό εκδηλώνεται με τη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων, από τη λήψη προληπτικών μέτρων αποτροπής της επιθετικής και επεκτατικής πολιτικής γειτονικών κρατών. Με άλλα λόγια, προληπτική άμυνα θεωρείται η επίθεση με σκοπό την αποφυγή της επίθεσης του αντιπάλου (Antonopoulos, 1997: 708).

Η ελληνική στάση, όμως, σε καμία ιστορική στιγμή δεν έχει επιδοθεί σε αυτή την πρακτική. Σε επίρρωση αυτού του εύλογου επιχειρήματος της ελληνικής πλευράς αναφέρεται ότι όταν δεχθεί επίθεση ένα από τα εν θέματι νησιά, η ελληνική αντίδραση θα είναι δυσανάλογα καθυστερημένη, αν δεν υπήρχε στρατιωτική παρουσία επί των νήσων, δυνάμενη να αποκρούσει αποβατικές επιχειρήσεις.

4. Δωδεκάνησα

Τα Δωδεκάνησα παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα «κατά πλήρη κυριαρχία» με τη Σύμβαση Ειρήνης των Παρισίων, μεταξύ Ιταλίας και Συμμάχων, τον Απρίλιο του 1947.

Περαιτέρω, οι διατάξεις της εν λόγω συνθήκης προβλέπουν την αποστρατιωτικοποίηση των νήσων αυτών: «Αι ανωτέρω νήσοι θα αποστρατιωτικοποιηθώσι και θα παραμείνωσιν αποστρατιωτικοποιημένα».

Στα Δωδεκάνησα, σήμερα, υφίστανται ορισμένες δυνάμεις εθνοφυλακής, οι οποίες έχουν δηλωθεί, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στις διατάξεις της συμφωνίας για τις συμβατικές δυνάμεις στην Ευρώπη (Conventional Forces in Europe - CFE) του 1990, την οποία είχε συνυπογράψει και η Τουρκία. Η ξαφνική απόφαση της Τουρκίας να αναστείλει την εφαρμογή της συνθήκης CFE σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή στην εθνική της πολιτική (Μπαλτζώης, 2024).

Όσον αφορά τους τουρκικούς ισχυρισμούς για αποστρατιωτικοποίηση των Δωδεκανήσων, σημειώνεται ότι η Τουρκία δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στη Συνθήκη του 1947, η οποία, επομένως, αποτελεί «res inter alios acta» γι' αυτήν, δηλαδή ζήτημα που αφορά άλλα κράτη. Σύμφωνα δε με το άρθρο 34 της Συνθήκης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, «μια συνθήκη δεν δημιουργεί υποχρεώσεις ή δικαιώματα για τρίτες χώρες» εκτός των συμβαλλομένων.

Άλλωστε, η πρόβλεψη περί αποστρατιωτικοποίησης των Δωδεκανήσων έγινε μετά από αποφασιστική παρέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης και απηχεί τις πολιτικές σκοπιμότητες της Μόσχας εκείνη τη χρονική περίοδο. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι τα καθεστώτα αποστρατιωτικοποίησης έχασαν το λόγο ύπαρξής τους με τη δημιουργία των συνασπισμών του NATO και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ως ασύμβατα με τη συμμετοχή χωρών σε στρατιωτικούς συνασπισμούς.

Στο πλαίσιο αυτό, το καθεστώς της αποστρατιωτικοποίησης έπαψε να εφαρμόζεται για τα ιταλικά νησιά Pantelleria, Lampedusa, Lampione και Linosa, καθώς και για τη Δυτική Γερμανία από τη μια πλευρά, και τη Βουλγαρία, Ρουμανία, Ανατολική Γερμανία, Ουγγαρία και Φιλανδία από την άλλη πλευρά.

Από τη στιγμή που η Ελλάδα, όπως άλλωστε και η Τουρκία, προσχώρησαν de jure στη στρατιωτική συμμαχία του NATO ως πλήρη μέλη χωρίς εξαιρέσεις, όλες οι προηγούμενες προβλέψεις και διατάξεις των διεθνών συνθηκών περί περιορισμένης «στρατιωτικοποίησης» (συνθήκη Λωζάννης 1923) ή πλήρους «αποστρατιωτικοποίησης (συνθήκη Λωζάννης 1923, συνθήκη Παρισίων 1947) των ελληνικών νήσων του Ανατολικού Αιγαίου καθίστανται άνευ ουσιαστικού περιεχομένου de facto. Διότι, τότε, δεν θα είχε νόημα και αξία η πλήρης συμμετοχή ενός κράτους σε μια αμυντική στρατιωτική συμμαχία, όταν εκτεταμένα τμήματα της επικράτειάς του θα συνέχιζαν να τελούν υπό καθεστώς μερικής ή πλήρους αποστρατιωτικοποίησης και, επομένως, θα θεωρούνταν περιοχές περιορισμένης ανάπτυξης στρατιωτικών δυνάμεων.

Εάν ίσχυε η αποστρατιωτικοποίηση, η κοινή ζώνη άμυνας της νοτιοανατολικής πτέρυγας του NATO, που διατρέχει Ελλάδα και Τουρκία από τα τουρκικά σύνορα του Καυκάσου ως τα ελληνικά νησιά του Ιονίου Πελάγους, ακριβώς στο νοητό «σημείο ένωσης» θα έχασκε με μια μερικώς ή πλήρως αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη, από τη Σαμοθράκη στον βορρά ως τα Δωδεκάνησα στον νότο. Επιπρόσθετα, το ίδιο το NATO έχει ακυρώσει επί της ουσίας de facto τη μερική ή πλήρη αποστρατιωτικοποίηση ορισμένων νησιωτικών περιοχών της Ελλάδας με τη διεξαγωγή μεγάλων αεροναυτικών γυμνασίων και στρατιωτικών ασκήσεων σε ελληνικά, τουρκικά και διεθνή ύδατα στο Αιγαίο (Καλαφίκης, 2022).

Πέραν των ανωτέρω, και στην περίπτωση των Δωδεκανήσων, η Ελλάδα, όπως και κάθε άλλο κυρίαρχο κράτος στον κόσμο, δεν μπορεί να παραιτηθεί από το φυσικό και νόμιμο δικαίωμά της για άμυνα σε περίπτωση απειλής στρεφόμενης κατά των νησιών της ή οποιουδήποτε άλλου μέρους της επικράτειάς της. Πολλώ δε μάλλον, τη στιγμή που η Τουρκία, παραβιάζοντας κατάφωρα τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, την απειλεί με πόλεμο (*casus belli*) σε περίπτωση που ασκήσει ένα νόμιμο και κυριαρχικό δικαίωμα που της παρέχει το διεθνές δίκαιο για την επέκταση των χωρικών της υδάτων.

5. Συμπεράσματα

Σε καμία από τις διεθνείς συνθήκες, που περιγράφουν και καθορίζουν την εδαφική κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου, η πλήρης ελληνική κυριαρχία δεν τίθεται υπό αίρεση ούτε εξαρτάται από τυχόν ρήτρες «αποστρατιωτικοποίησης». Ομοίως, το καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης δεν ετίθετο ως προαπαιτούμενο ή προϋπόθεση για την εκχώρηση ή/και την αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του Αιγαίου που αποδόθηκαν στην Ελλάδα.

Η κατά τα ανωτέρω νομική ανάλυση και η συνδρομή των πραγματικών περιστατικών αφενός της τουρκικής εισβολής την Κύπρο το 1974, κατά παράβαση των διατάξεων της συνθήκης Εγγυήσεως για την Κύπρο, στην οποία η Ελλάδα αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος, και η, παρά τις πολυάριθμες αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, συνέχιση κατοχής και διατήρησης σημαντικής στρατιωτικής δύναμης στο νησί και αφετέρου η ανάπτυξη ικανών στρατιωτικών μονάδων σε κοντινά σημεία έναντι των ελληνικών νήσων αποδεικνύουν τη βασιμότητα των ελληνικών επιχειρημάτων.

Συναφώς τονίζεται ότι η Τουρκία έχει προβεί συστηματικώς σε παραβιάσεις του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου και υπερπτήσεις με στρατιωτικά αεροσκάφη, συχνά οπλισμένα, ελληνικών νησιών του Αιγαίου και μάλιστα κατοικημένων, γεγονός που εγείρει ζητήματα διεθνούς ασφάλειας και ειρήνης.

Η προαναφερόμενη κατάσταση πραγμάτων, συνδυαζόμενη με την απειλή πολέμου (*casus belli*) και τη γενικότερη αναθεωρητική τάση της Τουρκίας ως προς το εδαφικό και νομικό καθεστώς των ελληνικών νησιών, που ορίζεται από διεθνείς συνθήκες και το διεθνές δίκαιο γενικότερα, υποχρεώνει και νομιμοποιεί την Ελλάδα να προβεί στην αναγκαία αμυντική προπαρασκευή που θα της επιτρέψει να ασκήσει, εάν παραστεί ανάγκη, το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας, το οποίο προβλέπεται από το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, και να προστατεύσει τα ελληνικά νησιά.

7. Βιβλιογραφία

- Antonopoulos Constantinos, *The Unilateral Use of Force by States in International Law*, Athens, A.N. Sakoulas, 1997
- Cihat Yaycı, *Yunanistan Talepleri Ege Sorunları Soru ve Cevaplarla*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020
- Detter Delupis, Ingrid, *The Law of War*, 2nd edn. Cambridge, Cambridge University Press, 2000
- Larenz Karl, Canaris Claus-Wilhelm, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin – Heidelberg, Springer, 1995
- Δούση Εμμανουέλα, *Οι τουρκικές αμφισβητήσεις στο αιγαίο: νομικές και πολιτικές πτυχές*, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, 2001
- Ηρακλείδης Αλέξιος, *Η Ελλάδα και ο «εξ ανατολών κίνδυνος»*, Αθήνα, Πόλις, 2001

- Θεοδωρόπουλος Βύρων, «Τα στρατιωτικά προβλήματα», στο Θεοδωρόπουλος Βύρων (επ) *Οι Τούρκοι κι εμείς*, Αθήνα, εκδ. Φυτράκης, 1988
- Καλαφίκης Γεώργιος, «Το ζήτημα του Αιγαίου και το τουρκικό στρατηγικό δόγμα της «Mavi Vatan»», Πτήση, 2022, <https://flight.com.gr/greek-aegean-and-mavi-vatan-turkish-dogma/>
- Μπαλτζώης Ιωάννης, «Η Συνθήκη CFE, τι προβλέπει και τι επιδιώκει η Τουρκία», Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών, 2024, <https://elisme.gr/synthiki-cfe-ti-provlepei-ti-epidiokei-toyrkia/>
- Ντόκος Θάνος, «Η εξισορρόπηση της τουρκικής απειλής: η στρατιωτική διάσταση», στο Γιαλλουρίδης Χρήστος, Τσάκωνας Παναγιώτης (επ) *Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου*, Αθήνα, Σιδέρης 2002

Κεφάλαιο 17:

Η Συμβολή της Ιαματικής Πηγής Σάμου στην Τοπική Ανάπτυξη και το Επενδυτικό Σχέδιο Αξιοποίησης

Ιωάννα Πατρώνη¹
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Πανωραία Πουλάκη²
Πανεπιστημίου Αιγαίου
Τμήμα Οικονομικής και Διοίκησης Τουρισμού

Περίληψη:

Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση των προοπτικών ανάπτυξης μορφών τουρισμού ειδικών ενδιαφερόντων, όπως ο θερμαλισμός, ο ιαματικός τουρισμός και ο τουρισμός ευεξίας. Το νησί της Σάμου διαθέτει ένα αναξιοποίητο ιαματικό πόρο και ένα εξαιρετικό φυσικό περιβάλλον με πλούσιο πολιτισμικό παρελθόν και παρόν, που μπορεί να αποτελέσει ένα *success story* μέσα από την ανάπτυξη ενός νέου τουριστικού προϊόντος, καθώς και ένα πλέγμα πετυχημένων τουριστικών δραστηριοτήτων και εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Στην παρούσα έρευνα αναλύεται η τουριστική κατάσταση στην οποία βρίσκεται το νησί τις τελευταίες δεκαετίες, από πλευράς τουριστικής προσφοράς και ζήτησης, παρουσιάζονται τα ενδιαφέροντα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας, που πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή των φορέων στον κλάδο του τουρισμού της Σάμου και ολοκληρώνεται με την παρουσίαση ενός μοντέλου αξιοποίησης της Ιαματικής Πηγής Ποταμίου, καθώς και προτάσεις και στρατηγικές που μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στην περαιτέρω ανάπτυξη του νησιού. Στόχο αποτελεί η ανάδειξη και αξιοποίηση του θεραπευτικού πόρου της Σάμου, η δημιουργία ενός θερμαλιστικού κέντρου, συνδεδεμένου με την ιστορία του νησιού, η υποστήριξη κάθε μορφής πρόληψης υγείας και ευεξίας αλλά και ενός κέντρου για επιστημονική έρευνα και αξιολόγηση αποτελεσμάτων, θεραπευτικών ενδείξεων και βιώσιμης ανάπτυξης. Εν κατακλείδι, το τουριστικό προϊόν της Σάμου, το οποίο είναι ήδη ελκυστικό, είναι και πολλά υποσχόμενο να βελτιωθεί ακόμη περισσότερο ώστε να φτάσει πιο κοντά στις μέγιστες δυνατότητές του.

Λέξεις Κλειδιά: τουρισμός, μορφές τουρισμού, Σάμος, θερμαλισμός, τουρισμός ευεξίας, μοντέλο ανάπτυξης.

¹ Ιωάννα Πατρώνη, MSc, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Email: joanpatroni@gmail.com

² Δρ. Πανωραία Πουλάκη, Διδάσκουσα Πανεπιστημίου Αιγαίου, Τμήμα Οικονομικής και Διοίκησης Τουρισμού. Email: panorai@aegean.gr

1. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση και Θεωρητικό Πλαίσιο

Σύμφωνα με τη θεωρία των ιεραρχημένων κινήτρων του Maslow, (1943), υπάρχει μια πυραμιδωτή ιεράρχηση των ανθρώπινων αναγκών σε φυσιολογικές, ασφάλειας, κοινωνικές, αυτοεκτίμησης και αυτοπραγμάτωσης, ιδιαίτερα χρήσιμη, διότι γίνεται κατανοητό ότι κανένας δεν θα αναπτύξει τουριστικές δραστηριότητες αν δεν έχει εξασφαλίσει πρώτα τα προς το ζην. Η θεωρία αυτή βασίζεται στη λογική ότι οι άνθρωποι έχοντας καλύψει τις βασικές βιοτικές ανάγκες για πείνα, δίψα, ξεκούραση, ενδιαφέρονται να καλύψουν τις ψυχολογικές και κοινωνικές τους ανάγκες προκειμένου να μεταβούν στη μέγιστη ολοκλήρωση των επιθυμιών τους και άυλων αναγκών καθώς και αυτή της αυτοπραγμάτωσης.

Ο Θερμαλισμός περιλαμβάνει αλληλοσυμπληρούμενες δράσεις με στοιχεία αναφοράς τη χρήση των ιαματικών φυσικών πόρων. Περιλαμβάνει θεραπευτικές και προληπτικές εφαρμογές που στόχο έχουν την πρόληψη, τη διατήρηση και την αποκατάσταση της ψυχικής υγείας. Ο Ιαματικός Τουρισμός είναι ειδικών ενδιαφερόντων μορφή τουρισμού που σκοπό έχει τη σωματική και ψυχική ίαση του ανθρώπου. Η Ευεξία περιλαμβάνει δραστηριότητες, επιλογές και τρόπο ζωής που οδηγεί σε μια κατάσταση ολιστικής υγείας.

Σύμφωνα με την Έκθεση του Παγκόσμιου Ινστιτούτου Ευεξίας, κοιτώντας πέρα από τον COVID (2021), The Global Wellness Economy: Looking Beyond COVID (2021) η αποτίμηση της παγκόσμιας αξίας οικονομίας της ευεξίας, ανήλθε στα 4,9 τρις \$ το έτος 2019, τα 4,4 τρις \$ το 2020, με 9,9 τρις \$ μέση ετήσια ανάπτυξη ενώ αναμένεται να ανέλθει σε 7,0 τρις \$ το έτος 2025.

Η ευεξία αποτελεί μια πολυδιάστατη έννοια και περιλαμβάνει δραστηριότητες, επιλογές και τρόπο ζωής που οδηγεί σε μια κατάσταση ολιστικής υγείας. Ο τουρισμός ευεξίας, wellbeing tourism, είναι σύνολο οργανωμένων και αλληλοσυμπληρούμενων δράσεων, ένα ταξίδι που σχετίζεται με την επιδίωξη διατήρησης ή βελτίωσης της προσωπικής ευημερίας και ποιότητας ζωής του ανθρώπου.

Η εξέλιξη των τουριστικών προορισμών σύμφωνα με τον Παπαθεοδώρου, (2004), διαχωρίζεται σε βραχυχρόνια και μακροχρόνια, ενώ και οι ίδιοι οι προορισμοί διαχωρίζονται και λειτουργούν διαφορετικά, όταν πρόκειται για προορισμούς περιφερειακούς από ό,τι όταν πρόκειται για κεντρικούς. Υπάρχουν βέβαια παραδείγματα προορισμών που παρέκαμψαν κάποια στάδια και αύξησαν τις ταμειακές τους ροές εν μια νυκτί, όπως εκείνο των νησιών Phi Phi, νησιωτικό σύμπλεγμα στην Ταϊλάνδη, τα οποία έγιναν γνωστά από την ταινία The Beach (2000).

Η χρήση των θερμομεταλλικών νερών διακρίνεται σε εσωτερική και εξωτερική, συγκεκριμένα για:

- Ποσιθεραπεία, πόση καθορισμένης ποσότητας ιαματικών νερών
- Ιοντοθεραπεία για παθήσεις του αναπνευστικού συστήματος
- Υδροθεραπεία, εννοούνται τα λουτρά που μπορούν να περιλαμβάνουν βύθιση ολόκληρου του σώματος ή μέρους του σώματος
- Υδρομαλάξεις που στηρίζονται στην εφαρμογή πίεσης στο ανθρώπινο σώμα ενώ αυτό βρίσκεται ήδη μέσα σε νερό
- Υδροκινησιοθεραπεία, συνδυασμός λουτροθεραπείας και κινησιοθεραπείας
- Καταιονήσεις δηλαδή θεραπεία σύμφωνα με την οποία για ορισμένο χρόνο το σώμα δέχεται το θερμομεταλλικό νερό
- Πηλοθεραπεία είναι η θεραπεία με χρήση πηλού που προέρχεται από ανάμειξη αργίλου με μεταλλικό νερό

Τα θερμομεταλλικά νερά διακρίνονται σε:

- Ψυχρά με θερμοκρασία νερού μέχρι 20 °C

- Υπόθερμα με θερμοκρασία 20-30 °C
- Θερμά με θερμοκρασία νερού 30-38 °C
- Υπέρθερμα με θερμοκρασία ανώτερη των 38 °C

2. Η Νήσος Σάμος

Η Σάμος βρίσκεται στο Βόρειο Ανατολικό άκρο του Αιγαίου Πελάγους, 175 ναυτικά μίλια από τον Πειραιά, και είναι το 8^ο σε μέγεθος ελληνικό νησί με έκταση 477 τ.χλμ. & 32.642 κατοίκους.

Το έτος 2019 ήταν η χρονιά με τη μεγαλύτερη τουριστική κίνηση με 298.525 επισκέπτες. Η πανδημία που ακολούθησε το 2020 επηρέασε αρνητικά ως ήταν αναμενόμενο και το νησί της Σάμου, με αφίξεις εξωτερικού μόλις 43.630. Το έτος 2022 παρατηρείται σημαντική ανάκαμψη της τουριστικής κίνησης με τις αφίξεις να πλησιάζουν την προ Covid εποχή. Ανάλογη είναι και η εικόνα του αριθμού των αεροπορικών πτήσεων.

2.1 Γεωγραφική θέση Ιαματικής Πηγής

Η πηγή Ποτάμι του Δήμου Σάμου, νυν Δήμου Δυτικής Σάμου, χωροθετείται στον οικισμό Ποτάμι, και αναβλύζει στο εσωτερικό σήραγγας που καταλήγει στην παραλία. στα δυτικά του Νέου Καρλοβάσου, σε απόσταση 1500 μέτρων περίπου από τα όρια του οικισμού και ανήκει στην περιοχή ΖΟΕ H1.NATURA.

Ο γεωλόγος μελετητής Σεραφείμ Σκοβολάς ανέλαβε την εκπόνηση της υδρογεωλογικής μελέτης για την αναγνώριση φυσικού πόρου ως ιαματικού, σύμφωνα με την με αρ.πρωτ.27411/08.11.2016 υπογραφείσα σύμβαση παροχής υπηρεσιών.

Εικόνα 1:Στενή περιοχή μελέτης, πηγή Ποτάμι, Δήμου Σάμου
Στην εικόνα φαίνεται το αποτύπωμα της σήραγγας (διπλή μπλε γραμμή).

Πηγή: Κτηματολόγιο ΑΕ, χρονολογία λήψης: 2015

Η θερμοκρασία εξόδου του νερού στην πηγή ανέρχεται στους 30.5°C. Οι συντεταγμένες της πηγής (στο ΕΓΣΑ '87) είναι X= 734083 και Y=4185438 (στην είσοδο της σήραγγας), ενώ το υψόμετρο εκτιμάται σε ≈2.00m από την επιφάνεια της θάλασσας. Στην πηγή πραγματοποιήθηκαν επιτόπιες φυσικοχημικές μετρήσεις στις 27/07/2016 και 01/12/2016 όπου

λήφθηκαν δείγματα για χημικές και μικροβιολογικές αναλύσεις.

Η πηγή Ποτάμι χαρακτηρίζεται ως υπόθερμη, ισχυρά χλωριονατριούχα, μαγνησιούχα και ελαφρά βασική, αναφορικά με το χαρακτηρισμό της ως ραδιενεργή, είναι ασθενής (ραδιολογικά κατάλληλη για εξωτερική χρήση).

Σύμφωνα με την Υγειονομική Έκθεση ενδείξεων και αντενδείξεων, του άρθρου 4 του Ν. 3498/2006 (ΦΕΚ230/Α/24.10.2006) η περιεκτικότητα του νερού της πηγής στα συγκεκριμένα χημικά συστατικά παρουσιάζει το νερό κατάλληλο για λουτροθεραπεία.

2.2 Πρόταση Αξιοποίησης Ιαματικής Πηγής Ποταμίου

Λαμβάνοντας αφενός υπόψη την ευαισθησία του φυσικού πόρου, τις θεσμοθετημένες Ζώνες προστασίας, που απαγορεύουν την ανάπτυξη δραστηριοτήτων σε απόσταση 1000 μέτρων από ανακηρυγμένο ιαματικό πόρο αλλά και αφετέρου τα αποτελέσματα της έρευνας σύμφωνα με τα οποία, οι φορείς τουρισμού της Σάμου πρότειναν κατά ποσοστό 67,9% ως σχέδιο αξιοποίησης της ιαματικής πηγής την δημιουργία ενός υδροθεραπευτηρίου, σχεδιάστηκε η πρόταση εκπόνησης επενδυτικού σχεδίου αξιοποίησης ιαματικής πηγής Ποταμίου και σύνταξη προμελέτης οικονομικής σκοπιμότητας για την Ίδρυση συγκροτήματος Υδροθεραπευτηρίου Α' κατηγορίας στη θέση Παναγίτσα Ξηροκάμπου (πρώην Λεπροκομείο Σάμου) περιφέρειας Καρλοβάσου Δήμου Δυτικής Σάμου.

2.3 Βασική Ιδέα και Ιστορικό του Σχεδίου

Ο σχεδιασμός αξιοποίησης της Ι. Π. Ποταμίου, περιλαμβάνει την μεταφορά των ιαματικών νερών στην περιοχή Παναγίτσα Ξηροκάμπου, πρώην Λεπροκομείο, με σκοπό την ανακαίνιση και επαναχρήση αυτού, ως ένα σύγχρονο υδροθεραπευτήριο (σανατόριο), κέντρο θεραπείας, ευεξίας, spa& αναζωογόνησης. Η απόσταση από την ιαματική πηγή προς την περιοχή Λεπροκομείου είναι 7.641 μέτρων, ενώ διαπιστώνεται η ύπαρξη οχτώ (8) ξενοδοχειακών μονάδων σε ελάχιστη απόσταση 2.460 m και μέγιστη 5.268 m από την ιαματική πηγή.

Εικόνα 2: Άποψη περιοχής «Λεπροκομείο»

Πηγή: Αρχείο Τεχνικής Υπηρεσίας Δήμου Δυτικής Σάμου, χρονολογία λήψης: 2018

Η πρόταση περιλαμβάνει αλλαγή των χρήσεων γης με εφαρμογή των νέων τοπικών πολεοδομικών σχεδίων του Υπουργείου Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ), ώστε η περιοχή του Λεπροκομείου, από περιοχή γεωργικής καλλιέργειας να μετατραπεί σε περιοχή τουρισμού αναψυχής και να μπορούν να δημιουργηθούν καταλύματα και χώροι για την ανάπτυξη του τουρισμού ευεξίας/ υγείας, ιαματικού τουρισμού.

Το Λεπροκομείο Καρλοβάσου Σάμου αποτελεί ιδιοκτησία της Εταιρείας Ακινήτων του Δημοσίου, ΕΤΑΔ, και πρόκειται για ένα εμβληματικό κτίριο της Ηγεμονικής περιόδου του νησιού, με μεγάλη ιστορία και με μεγαλύτερο συναισθηματικό φορτίο, που επί έτη πολλά περιμένει καρτερικά, την αναστήλωση και την αξιοποίησή του. Ο χώρος αυτός που άλλοτε στέγαζε τον αβάσταχτο ανθρώπινο πόνο των χανσενικών ασθενών, εξορισμένων και στιγματισμένων από την μολυσματική αρρώστια της εποχής, θα μπορούσε να μετατραπεί σε ένα υπεσύγχρονο θερμαλιστικό κέντρο θεραπείας και αναζωογόνησης, ένα σανατόριο που ο επισκέπτης του θα βρει γαλήνη και θεραπεία με την χρήση του ιαματικού νερού.

Συνεπώς, μια περιοχή επίπεδη παραθαλάσσια μακριά από τον αστικό ιστό με μεγάλες εκτάσεις γης, που σήμερα παρουσιάζει υποτονική αγροτική καλλιέργεια και τη συγκέντρωση Ρομά σε κατοικίες τύπου φαβέλας (τσαντίρια), θα μπορέσει να αναπτυχτεί οργανωμένα με όρους και περιορισμούς δόμησης, που θα αναδεικνύουν τα χαρακτηριστικά της αλλά και τις προοπτικές της με μικρότερο κόστος κατασκευής (μιας και δεν θα απαιτείται διαμόρφωση του οικοπεδικού χώρου/επίπεδη επιφάνεια).

Αυτό είναι εφικτό, δεδομένου ότι με το υπ. αρ. ΦΕΚ 560/Δ'/1994 είχε γίνει στο παρελθόν με απόφαση της Πολεοδομίας «Έγκριση τοπικού ρυμοτομικού σχεδίου στη θέση Παναγίτσα Ξηροκάμπου περιφέρειας Καρλοβάσου Ν. Σάμου για τις ανάγκες του Πανεπιστημίου Αιγαίου» και καθορισμός όρων δόμησης.

2.4 Πληροφοριακά Στοιχεία Λεπροκομείου Σάμου

Το Λεπροκομείο, Λωβοκομείον Σάμου, όπως ονομαζόταν, εγκαινιάσθηκε το 1896, επί εποχή Ηγεμονίας, 1834-1912, και αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα Λεπροκομεία στον ελλαδικό χώρο μαζί με αυτό της Σπιναλόγκας στην Κρήτη.

Εικόνα 3: Αεροφωτογραφία κτηρίου Λεπροκομείου

Πηγή: Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Δυτικής Σάμου, χρονολογία λήψης: 2018

Στο παρόν σχέδιο αξιοποίησης προτείνεται η ένταξη του έργου στο πλαίσιο των συνολικών εργασιών ανάδειξης, συντήρησης και προστασίας μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού με τη διατήρηση του κελύφους, την όσο τον δυνατόν αποκατάσταση του κτηρίου του Λεπροκομείου και των κοιτώνων του, ώστε να αναδειχθεί το πολιτισμικό απόθεμα της ιστορίας της Σάμου δεδομένου ότι είναι ένα από τα σπουδαιότερα δημόσια έργα που χτίστηκαν την εποχή εκείνη και δικαιωματικά η Σάμος θα μπορούσε να αναδειχθεί ως ένα από τα πιο πολιτισμένα νησιά της Μεσογείου. Παράλληλα, διατηρώντας τον αρχικό σκοπό χρήσης, θα συντελεστεί η διαμόρφωση του χώρου σε ένα θεραπευτικό κέντρο μιας άλλης εποχής, ένα χώρο που τις σκληρές μνήμες του παρελθόντος θα διαδεχτούν το ενδιαφέρον και την αναγνώριση της νήσου Σάμου, ως ένα μοναδικό σύγχρονο θερμαλιστικό κέντρο ίασης και ευεξίας παγκόσμιοι βεληνεκούς.

Στο Καρλόβασι υπάρχουν μεγάλες ιδιωτικές εκτάσεις γης με δυνατότητα αξιοποίησής τους και ανάπτυξης πολλών άλλων ειδικών εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Η περιοχή γύρω από την Ιαματική πηγή Ποταμίου, διαθέτει ένα μοναδικό φυσικό περιβάλλον, Nature, με φυσικούς καταρράκτες, πλούσια χλωρίδα και πανίδα, μεσαιωνικό κάστρο, τον ναό Μεταμορφώσεως του Σωτήρα, αλλά και οριοθετημένες διαδρομές και μονοπάτια που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ένα τεράστιο πρότυπο πάρκο χερσαίο και θαλάσσιο, ευεξίας και αναψυχής.

3. Περιγραφή του Μοντέλου και της Ιδέας του Επενδυτικού Σχεδίου

3.1 Η Ιδέα του Επενδυτικού Σχεδίου

Η παρούσα έρευνα και η εκπόνηση μελέτης σκοπιμότητας έγινε στην προσπάθεια να διερευνηθεί η συμβολή που θα είχε στην αγορά της νήσου Σάμου η προοπτική ανάπτυξης του ιαματικού τουρισμού και τουρισμού ευεξίας με τη δημιουργία ενός Κέντρου ιαματικού τουρισμού/θερμαλισμού (Κ.Ι.Τ.-Θ.) με σκοπό την αξιοποίηση των θερμομεταλλικών νερών της περιοχής Ποταμίου και στόχο την αύξηση του χειμερινού και θερινού τουρισμού και την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

Οι πηγές μπορούν να χρησιμοποιηθούν όχι σαν ιαματικά λουτρά ασθενών ατόμων, αλλά γενικότερα, ως χώρος ξεκούρασης σωματικά και πνευματικά, καταπονημένων ατόμων, ακόμη και ιδιαίτερα αυτών που διαμένουν στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Το Κέντρο ιαματικού τουρισμού – θερμαλισμού Καρλοβάσου, για να αποφύγει τον ανταγωνισμό των άλλων πηγών της Ελλάδας, και ιδιαιτέρως της Ικαρίας, που πλεονεκτεί στο τομέα της προσελκύσεως διεθνούς τουριστικής πελατείας με αποκλειστικότητα στην παροχή λουτροθεραπευτικών υπηρεσιών, θα αποτελεί ένα νέο τουριστικό προϊόν διαφοροποιημένο, και περισσότερο προσαρμοσμένο στην ανάγκη αναψυχής και αναζωογόνησης, με δυνατότητα ανάπτυξης και άλλων ειδικών εναλλακτικών μορφών τουρισμού και λιγότερο στην ανάγκη της αυτής καθ' αυτής θεραπείας και ίασης.

Η διαφοροποίηση του προσφερόμενου τελικού προϊόντος, του οποίου τα βασικά συστατικά προέρχονται από τα θερμομεταλλικά ύδατα της ιαματικής πηγής, μπορεί να επιτευχθεί με την παροχή υπηρεσιών στους επισκέπτες του, σε συνδυασμό με την απόλαυση και ψυχαγωγία, ποιότητας. Οι υπηρεσίες ποιότητας μπορεί για παράδειγμα να περιλαμβάνουν ειδικά διατροφικά προγράμματα, βασισμένα στην Πυθαγόρεια διατροφή. Επιπρόσθετα, μπορούν να προσφερθούν εξειδικευμένες υπηρεσίες αρωματοθεραπείας με χρήση αποστάγματων αιθέριων ελαίων και αρωματικών φυτών της νήσου Σάμου, αλλά και για μια ιδιαιτέρως πρωτοποριακή εμπειρία, θα μπορούσε να προωθηθεί η χρήση της μουσικοθεραπείας, με το εντυπωσιακό

μονόχορδο του Πυθαγόρα, καθώς και ειδικά κατασκευασμένα κρεβάτια, τα λεγόμενα monochordbed. Η δημιουργία του θερμαλιστικού κέντρου, στα πλαίσια μιας θεραπευτικής και προληπτικής διάστασης της υγείας, που βασίζεται στην χρήση ουσιών, όπως εξέρχονται από τη γη, τη θάλασσα και τον αέρα (κλιματοθεραπεία) σε συνδυασμό με τα παραδοσιακά πλεονεκτήματα που διαθέτει το νησί, μπορεί να απογειώσει δυναμικά, την τουριστική φυσιογνωμία της περιοχής της Δυτικής Σάμου, και να προσελκύσει το ενδιαφέρον διεθνώς για το νέο αναπτυσσόμενο και πολλά υποσχόμενο τουριστικό προορισμό.

3.2 Ο Σχεδιασμός του Επενδυτικού Σχεδίου

Ο σχεδιασμός αξιοποίησης των ιαματικών υδάτων αρχικά προσανατολιζόταν με βάση την μελέτη του 1981 περί Αξιοποίησης Θερμομεταλλικών πηγών Νήσου Σάμου, του τότε Υπουργείου Συντονισμού, της Γενικής Διεύθυνσης Δημόσιων Επενδύσεων και Περιφερειακής Αναπτύξεως, στην δυνατότητα της ιαματικής πηγής (Ι.Π) για παροχή ποσότητας, δέκα κυβικών νερού ανά ώρα, 10 m³/h, και αντίστοιχη δυνατότητα παροχής υπηρεσιών 618 λούσεων/8ωρο. Λαμβάνοντας υπόψη την νεώτερη υδρογεωλογική μελέτη του κ. Σκοβελά το 2016, διαπιστώνεται ότι η δυναμικότητα της Ι.Π. ανέρχεται από 6 έως 8 m³/h.

Αναπτύχθηκε η οικονομική βιωσιμότητα δυο εναλλακτικών σεναρίων για παραγωγή 6 και 8 m³/h αντίστοιχα, με αναφορά στην minimum και maximum απόδοση του επενδυτικού σχεδίου. Με την μέθοδο των τριών, λόγω έλλειψης άλλων διαθέσιμων στοιχείων, γίνεται η παραδοχή ότι στο υπό σχεδιασμό Κέντρο ιαματικού τουρισμού/ θερμαλισμού (Κ.Ι.Τ.-Θ.) θα πραγματοποιούνται 371 και 494 λούσεις ανά 8ωρο λειτουργίας αντίστοιχα.

Με βάση τις διαθέσιμες ποσότητες θερμομεταλλικών νερών σε κάθε περίπτωση το συγκρότημα θα περιλαμβάνει τμήμα φυσικής ανανέωσης και θα συνδυάζεται με την ανέγερση ενός πολυτελούς boutique ξενοδοχείου, 50 κλινών, με απaráμιλλη αισθητική και υπηρεσίες. Τα πολυτελή boutique ξενοδοχεία μπορούν να χαρακτηριστούν για το πολυτελή σχεδιασμό τους, τις υψηλής ποιότητας ανέσεις, την πολυτέλεια, τα προγράμματα τροφίμων και ποτών, τα ευρύχωρα δωμάτια και συχνά αποτελούν ένα αγαπημένο προορισμό αναγνωρισμένων πολιτισμικών ενδιαφερόντων.

Η επιχειρηματική οργάνωση και η επιλογή του καταλληλότερου οργανωτικού σχήματος για την ίδρυση του θερμαλιστικού κέντρου, είναι πρωταρχικής σημασίας για την αποτελεσματική λειτουργία και βιωσιμότητα του επένδυσης. Από την παρούσα έρευνα, οι φορείς του τουρισμού της Σάμου, με ποσοστό 73,6%, προτείνουν ως καταλληλότερο μοντέλο ανάπτυξης της Ι.Π. Ποταμίου, την δημιουργία Οργανισμού Διαχείρισης και Προώθησης Προορισμού (DMO). Πηγές χρηματοδοτήσεων θα μπορεί να είναι χρηματοδοτήσεις εθνικής κυβέρνησης, ευρωπαϊκά προγράμματα, δήμων, περιφερειών, συνδρομές μελών κ.ά.

4. Μελέτη Οικονομικής Σκοπιμότητας (Prefeasibility) για την Ίδρυση Θερμαλιστικού Κέντρου Α'-Κατηγορίας στη θέση "Λεπροκομείο" Σάμου

4.1 Έκταση αγοράς –Target Groups

Το Κέντρο Ιαματικού Τουρισμού/Θερμαλισμού, Karlo Potami Thermal Spa, σχεδιάστηκε στο διατηρητέο κτίριο του Λεπροκομείου, με δυνατότητα να γίνουν δεκτές αποκλίσεις έως 20% στις ελάχιστες διαστάσεις των χώρων του διατηρητέου κτιρίου, όπου αυτό επιβάλλεται από την ανάγκη να διατηρηθεί η αρχιτεκτονική των χώρων του. Η κατασκευή του κτιρίου έχει γίνει με φυσικά υλικά, όπως ξύλο και λίθους, στους εσωτερικούς χώρους και εξωτερικά έχουν χρησιμοποιηθεί αντίστοιχα υλικά για τα κουφώματα σε απομίμηση ξύλου και η κεραμοσκεπή κατασκευάστηκε με βυζαντινά κεραμίδια. Οι γύρω βοηθητικές κατασκευές παραμένουν

σιωπηλές στο χώρο, και αρχιτεκτονικά έχουν επενδυθεί με μεγάλους καθρέπτες, ώστε να μην υπάρχει βίαιη παρέμβαση στο ανάγλυφο του περιβάλλοντα χώρου, που από μόνος του, ο χώρος αυτός φέρει έντονο συναισθηματικό φορτίο. Αρχιτεκτονικά, υπάρχει μια αντανάκλαση του φυσικού τοπίου από τα χρώματα του γαλάζιου του ουρανού και της θάλασσας σε συνδυασμό με τα γήινα χρώματα της φύσης κάτω από το υπέρλαμπρο φως του Αιγαίου πελάγους.

Το Karlo Potami Thermal Spa είναι ένα μοναδικό σχεδιαστικά υδροθεραπευτήριο Α' κατηγορίας και απευθύνεται στην εσωτερική και εξωτερική πελατεία μεσαίων εισοδημάτων με έμφαση στη αναψυχή, ευεξία, στην λουτροθεραπεία αλλά και στις υψηλού επιπέδου υπηρεσίες που παρέχονται στους επισκέπτες του.

Έχοντας υπόψη τα παλαιότερα δεδομένα μελετών παρουσιάζονται δυο σενάρια, Plan A και Plan B, λειτουργίας βάση της τελευταίας υδρογεωλογικής μελέτη 2016, του κ. Σκοβολά με ελάχιστη δυναμικότητα παροχής της Ι.Π. minimum 6 m³/h Plan A, και μέγιστη απόδοση της Ι.Π. maximum 8 m³/h Plan B, τα οποία συνοψίζονται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 1: Στοιχεία υδρογεωλογικών μελετών Ι.Π και εναλλακτικά σενάρια απόδοσης

<i>Karlo Potami Thermal Spa</i>	ΜΕΛΕΤΗ 1981 ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΘΕΡΜΟΜΕΤΑΛΛΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ Ν. ΣΑΜΟΥ παροχή 10m ³ /h	Υδρογεωλογική μελέτη 2016 παροχή 6 m ³ /h Plan A	Υδρογεωλογική μελέτη 2016 παροχή 8m ³ /h Plan B
Παροχή ιαματικού ύδατος σε m ³ /h	10m ³ /h	6 m ³ /h	8m ³ /h
Δυναμικότητα (λούσεις /8h) με μέθοδο των τριών βρίσκω αναλογία για το 2016	618 λούσεις/8ωρο	371 λούσεις/8ωρο	494 λούσεις/8ωρο
Λούσεις σε πισίνες εσωτερικές & εξωτερικές	450 λούσεις/8ωρο	287 λούσεις/8ωρο	326 λούσεις/8ωρο
Μπανιέρες 5 Plan A & 10 μπανιέρες δυναμικότητας Plan B (168/8h)	168 λούσεις/8ωρο (10 μπανιέρες)	84 λούσεις/8ωρο (5 μπανιέρες)	168 λούσεις/8ωρο (10 μπανιέρες)
Λειτουργία κέντρου 8μηνo (4 ^{ος} έως 11 ^{ος}) 8ωρο/ημέρα 240 ημέρες (8 μήνες*30ημέρες) άρα θα πραγματοποιούνται	148.320 λούσεις/8μηνo	89.040 λούσεις/8μηνo	118.560 λούσεις/8μηνo
αφίξεις επισκεπτών με διάρκεια παραμονής 15 ημερών για αναζωογόνηση	9.888 ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ	5.936 ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ	7.904 ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ
μέση είσπραξη ανά λουούμενο	180 δρχ.	30,00 €	30,00 €
	26.697.600 δρχ	€ 2.671.200,00.	€ 3.556.800,00.

4.2 Plan A - Σενάριο με απόδοση Ι.Π. με 6m³/h

Το Karlo Potami Thermal Spa, όταν λειτουργεί στην min απόδοση, προβλέπεται να είναι δυναμικότητας 371 λούσεων/8ωρο από τις οποίες οι 287 λούσεις θα γίνονται σε πισίνες, εσωτερικές και εξωτερικές και 84 λούσεις σε 5, αρχικά, μπανιέρες. Παράλληλα, θα λειτουργεί τμήμα φυσικής ανανεώσεως (σάουνα, μασάζ και άλλες θεραπείες). Η περίοδος λειτουργίας του συγκροτήματος, υπολογίζεται για περίοδο οκτώ μηνών δηλαδή από τον Απρίλιο μέχρι τον Νοέμβριο. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα υπολογίστηκε ότι κατά την χρονική αυτή περίοδο (240 ημέρες) θα πραγματοποιούνται 89.040 λούσεις/8μηνo, που αντιστοιχούν σε αφίξεις 5.936 τουριστών με διάρκεια παραμονής 15 ημέρες. Η κατά μήνα διακύμανση των αφίξεων, άρα και των λούσεων δεν υπολογίζεται γιατί το υδροθεραπευτήριο έχει την δυνατότητα λειτουργίας και δεύτερο οκτάωρο, ώστε να καλύπτει τις αιχμές. Το κόστος υπηρεσιών ανά πελάτη υπολογίστηκε σε 30,00€/ημέρα (μία λούση συν μία ακόμη εξυπηρέτηση φυσικής ανανέωσης όπως για παράδειγμα μασάζ κλπ). Αν ληφθεί υπόψη ότι το 2022, οι αφίξεις στο νησί ανήλθαν στους

278.617 επισκέπτες, με την προσθήκη 5.936 ακόμη, ενισχύεται η τουριστική κίνηση και η επένδυση αποκτά περισσότερο ενδιαφέρον και δυναμική για τους ιδιώτες και το κράτος. Οι εισπράξεις του υδροθεραπευτηρίου, θα ανέλθουν στα € 2.671.200,00.

4.3 Plan B - Σενάριο με απόδοση Ι.Π. με 8m³/h

Το Karlo Potami Thermal Spa, όταν λειτουργεί στην max απόδοση, προβλέπεται να είναι δυναμικότητας 494 λούσεων/8ωρο από τις οποίες οι 326 λούσεις θα γίνονται σε πισίνες, εσωτερικές και εξωτερικές και 168 λούσεις σε 10 μπανιέρες. Παράλληλα, θα λειτουργεί τμήμα φυσικής ανανεώσεως (σάουνα, μασάζ και άλλες θεραπείες). Στην περίπτωση αυτή, θα πραγματοποιούνται 118.560 λούσεις/8μηνο, που αντιστοιχούν σε αφίξεις 7.904 τουριστών με διάρκεια παραμονής 15 ημέρες. Το κόστος υπηρεσιών ανά πελάτη, υπολογίστηκε ομοίως σε 30,00€/ημέρα. Οι αφίξεις του 2022 από 278.617 επισκέπτες, με την προσθήκη 7.904 θα παρουσιάσουν σημαντική άνοδο με πολλαπλασιαστικά οφέλη στη τοπική κοινωνία. Οι εισπράξεις του υδροθεραπευτηρίου θα ανέλθουν στην περίπτωση αυτή στα € 3.556.800,00.

Ειδικότερα, το επενδυτικό σχέδιο στην περιοχή του Λεπροκομείου Καρλοβάσου, με την ονομασία «Καρλόβασι Ιαματικά Λουτρά Ποταμίου» ή «Karlo Potami Thermal Spa», περιλαμβάνει:

- Δημιουργία πλήρους συγκροτήματος υδροθεραπείας για 371 λούσεις/8ωρο και 494 λούσεις/8ωρο, αντίστοιχα.
- Κατασκευή δύο κολυμβητικών δεξαμενών, πισίνων, μια εσωτερική και εξωτερική. Η μία με θερμοκρασία 30°C θα έχει διαστάσεις: 25X12X1,4 m. και η άλλη με θερμοκρασία 26°C θα έχει διαστάσεις: 20X10X1,4 m. Για 8ωρη λειτουργία οι απαιτήσεις σε ζεστό νερό θα είναι για την πρώτη πισίνα 70 m³ και για τη δεύτερη 47 m³.
- Δημιουργία συγκροτήματος φυσικής ανανέωσης, γυμναστικής σε ξηρό κλίμα, ομαδικά και οργανωμένα.

▪

4.4 Επενδύσεις

Η εκτίμηση του πρότυπου κόστους κατασκευής κτιριακών εγκαταστάσεων στις ξενοδοχειακές και κατά αναλογία για άλλες κατηγορίες επενδύσεων με κτιριακά συμβατικής κατασκευής πραγματοποιείται με ανάλυση βασικών κέντρων κόστους, λαμβάνοντας υπόψη την κατηγορία του ξενοδοχείου (αστέρια), δυναμικότητα, ειδικά χαρακτηριστικά, τύπο, συμβατά, παραδοσιακά, διατηρητέα και κόστη ανά κλίνη περιοχή κλπ.

Πίνακας 3: Κεφάλαιο Κινήσεως

Κεφάλαιο Κινήσεως	Ποσά €
Μισθοί & ημερομίσθια 2 μηνών	178.000,00
ΔΕΗ/ΟΤΕ κλπ έξοδα 2 μηνών	84.000,00
Επισκευές συντήρηση (1% το χρόνο επί των παγίων)	157.000,00
Διάφορα (τόκοι κλπ)	319.000,00
Σύνολο Κεφαλαίου κίνησης	738.000,00

Πίνακας 2: Εκτίμηση κόστους επένδυσης

Πηγή: NHPHISA. E Consultants

<i>Karlo Potami Thermal Spa</i>	Χρήση χώρου	Επένδυση 5*	ΚΟΣΤΟΣ 1500 M2
Κόστος €/τ. μ.			
Ξενοδοχείο Συμβατικού τύπου	Κύριοι Χώροι (εντός Σ.Δ.)	1.300,00 €	1.950.000,00 €
Υπόγεια – βοηθητικές χρήσεις	650,00 €	550,00 €	825.000,00 €
Ημιυπαίθριοι χώροι	400,00 €	350,00 €	525.000,00 €
Παραδοσιακά	Κύριοι Χώροι (εντός Σ.Δ.)	1.560,00 €	2.340.000,00 €
20%	Υπόγεια – βοηθητικές χρήσεις	780,00 €	1.170.000,00 €
πλέον συμβατικού	Ημιυπαίθριοι χώροι	480,00 €	720.000,00 €
Διατηρητέα	Κύριοι Χώροι (εντός Σ.Δ.)	1.690,00 €	2.535.000,00 €
30%	Υπόγεια – βοηθητικές χρήσεις	845,00 €	1.267.500,00 €
πλέον συμβατικού	Ημιυπαίθριοι χώροι	520,00 €	780.000,00 €
		Σύνολο 1	12.112.500,00 €
		Προσαύξηση 20%	2.422.500,00 €
		Σύνολο 2	14.535.000,00 €
Πρόσθετες προσαυξήσεις			
3% για πανταχόθεν ελεύθερο σύστημα δόμησης		Ξενοδ.εξοπλ.5* 7.000 – 8.000 €/κλίνη	400.000,00 €
3% για 50% δυναμικότητας σε bungalows		Κόστος 400€/m2 Εξ. πισίνα 25*12*1,4μ δηλαδή 300m2	120.000,00 €
5% για σύνολο δυναμικότητας σε bungalows		Κόστος 400€/m2 Εσ.πισίνα20*10*1,4μ δηλαδή 200m2	80.000,00 €
5% για την Περιοχή II (νησιά)		Αυτοκίνητα	100.000,00 €
9% για την Περιοχή III (προβλήματα προσπέλασης)		Διαφήμιση	100.000,00 €
5% για ειδικές απαιτήσεις θεμελίωσης		Σύνολο 3	15.335.000,00 €
5% για τεχνολογίες βιοκλιματικού κτίριου		Χωματουργικές εργασίες	430.000,00 €
		Γενικό Σύνολο Παγίων	15.765.000,00 €

Engineers <https://www.niriis.gr/>**Πίνακας 4:** Συνολικά απαιτούμενα κεφάλαια

Συνολικά απαιτούμενα κεφάλαια	Ποσά €
Πάγια	15.765.000,00 €
Κυκλοφορικά	738.000,00
Γενικό Σύνολο επένδυσης	16.503.000,00 €

4.5 Κόστος λειτουργίας

- Η λειτουργία του Κέντρου Ιαματικού Τουρισμού-Θερμαλισμού προβλέπεται για 8μηνο , από Απρίλιο έως Νοέμβριο και συνολικά θα λειτουργεί 240 ημέρες.
- Η μέση είσπραξη ανά λούση υπολογίζεται σε 30,00€ και θα καλύπτει έσοδο λούσεως και μιας ακόμη υπηρεσίας όπως ενδεικτικά μασάζ, σάουνα κ.α.
- Το συνολικό ετήσιο κόστος στο Plan A συμπίπτει σχεδόν με τα σταθερά έξοδα λειτουργίας και στο Plan B δεχόμαστε μεταβλητά κόστη που μειώνουν τη μεταβλητή τιμή σε 25€

Πίνακας 5: Ετήσιο κόστος λειτουργίας επένδυσης

Κόστος λειτουργίας		Απρίλιος έως Νοέμβριος	
Διάρκεια Λειτουργίας Μονάδας 8 μήνες (240 ημέρες)		Plan A (6m ³ /h) & 89.040 Λούσεις	Plan B (8m ³ /h) & 118.560 Λούσεις
Μισθοί	(28 άτομα)	Σταθερό κόστος	
2 γιατροί			
Χ 4.300,00/μήνα Χ10 μήνες		86.000,00	86.000,00
6 υγιεινολόγοι Χ3.400,00/μήνα Χ10 μήνες		204.000,00 €	204.000,00 €
10 Λουτρονόμοι *			
(νοσηλεύτες) Χ3.000,00/μήνα Χ10 μήνες		300.000,00 €	300.000,00 €
10 Διοικητικοί			
Χ3.000,00/μήνα Χ10 μήνες		300.000,00 €	300.000,00 €
Σύνολο σταθερού κόστους		890.000,00 €	890.000,00 €
Αποσβέσεις		613.400,00 €	613.400,00 €
Συντήρηση		260.000,00 €	260.000,00 €
Γενικά έξοδα 10500/μήνα	για οκτώ		
μήνες λειτουργίας		249.000,00 €	249.000,00 €
Πληρωμή τοκοχρεωλύσεων		387.120,00 €	387.120,00 €
Ετήσιο κόστος λειτουργίας		2.399.520,00 €	2.399.520,00 €
Μίσθωμα ακινήτου ΕΤΑΔ ΑΕ	10%		
εισπράξεων		267.120,00 €	355.680,00 €
Ετήσιο κόστος λειτουργίας		2.666.640,00 €	2.755.200,00 €

Πίνακας 6: Χρηματοδοτήσεις, δανείων και συμμετοχών επένδυση

ΕΠΕΝΔΥΣΗ ΠΑΓΙΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ 55% Αναπτυξιακός Νόμος 4887/2022	ΔΑΝΕΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	ΙΔΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ
15.765.000,00 €	8.670.750,00 €	5.000.000,00 €	2.094.250,00 €
	Επιτόκιο 0,35%	Επιτόκιο 6%	
	μηνιαία δόση δανείου	32.260 €	https://www.alphabank.com.cy/el/calculators/loan-monthly-calculator
	ετήσια τοκοχρεωλύσια	387.120 €	https://www.anaptyxiakos.gr/enisxysis-toyristikon-ependyseon-ena/

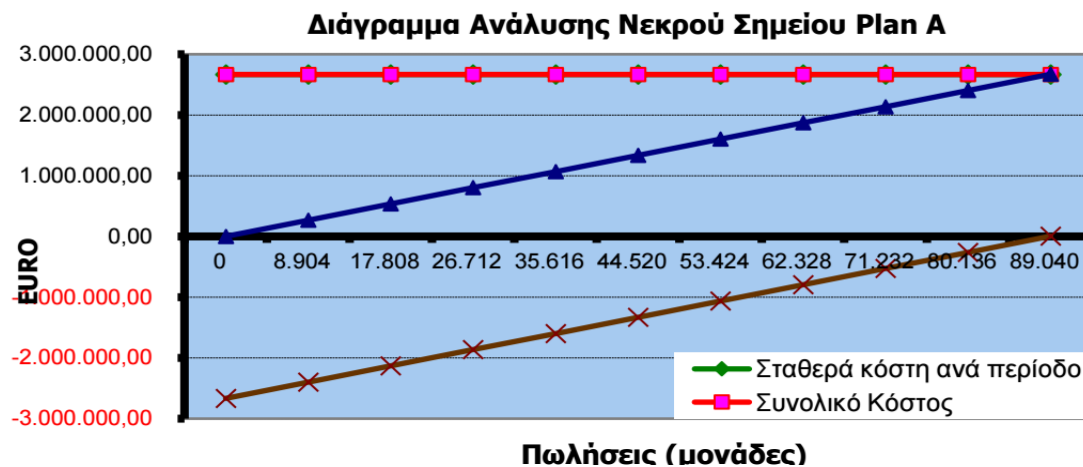
Πηγή: <https://www.anaptyxiakos.gr/enisxysis-toyristikon-ependyseon-ena/>

5. Προσδιορισμός Νεκρού Σημείου Επένδυσης (B.E.P)

(Α). Το break-even point (B.E.P) του υδροθεραπευτηρίου Karlo Potami Thermal Spa, σύμφωνα με το σενάριο, Plan A, δηλαδή για δυναμικότητα Ι.Π 6m³/h και παροχή υπηρεσιών 89.040 λούσεις, βρίσκεται στις 88.888 λούσεις με αντίστοιχες εισπράξεις € 2.666.640,00. Με τις εισπράξεις αυτές καλύπτονται τα έξοδα € 2.671.200,00 (προβλέφθηκαν σταθερά έξοδα) και υπάρχει μια αμελητέα ελαστικότητα πωλήσεων 0.17%, ένα μικρό περιθώριο κέρδους € 4.560,00 που θα μπορούσε να διατεθεί, ως δωρεά παροχή υπηρεσιών, 152 λούσεων σε άτομα που ανήκουν στην τοπική κοινότητα με χαμηλά εισοδήματα, κινητικά προβλήματα ΑμεΑ, τρίτης ηλικίας κ.α. Με αυτό το σχεδιασμό το κέντρο ιαματικού τουρισμού θα λειτουργεί 8 μήνες, 8 ώρες την ημέρα

και θα μπορέσει να παρέχει υπηρεσίες σε 5.936 επισκέπτες οι οποίοι θα διαμένουν στη Σάμο για 2 εβδομάδες.

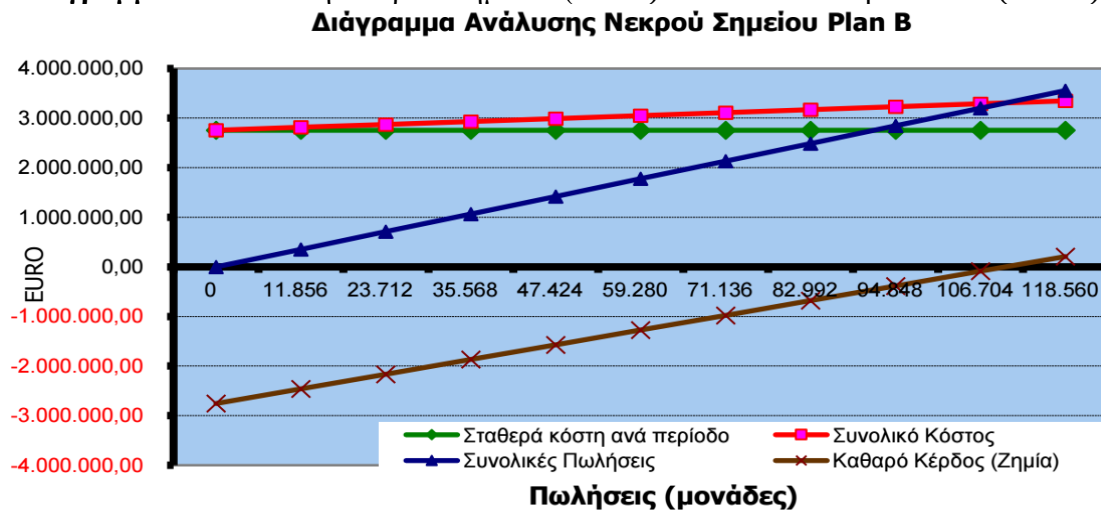
Διάγραμμα 1: Ανάλυση Νεκρού Σημείου (B.E.P) Karlo Potami Spa Plan A (6m³/h)

Πηγή: Υπολογιστικό φύλλο excel 2023 επεξεργασία συγγραφέα

(B). Το break-even point (B.E.P) του υδροθεραπευτηρίου Karlo Potami Thermal Spa, σύμφωνα με το σενάριο, Plan B, δηλαδή για δυναμικότητα Ι.Π 8m³/h και παροχή υπηρεσιών 118.560 λούσεις, βρίσκεται στις 110.208 λούσεις με αντίστοιχες εισπράξεις € 3.306.240,00. Με τις εισπράξεις αυτές καλύπτονται τα σταθερά έξοδα € 2.755.200,00 (μεταβολή λόγω διαφοράς μισθώματος προς ΕΤΑΔ ΑΕ λόγω % επί εισπράξεων) και μεταβλητά κόστη € 592.800,00 λόγω μισθοδοσίας κλπ. υπάρχει μια αμελητέα ελαστικότητα πωλήσεων 7,04%, ένα μικρό περιθώριο κέρδους € 208.800,00 που θα μπορούσε να διατεθεί ένα μέρος, ως δωρεά παροχή υπηρεσιών, σε άτομα που ανήκουν στην τοπική κοινότητα με χαμηλά εισοδήματα, κινητικά προβλήματα ΑμεΑ, τρίτης ηλικίας ή τακτοποίηση άλλων θεμάτων, επενδύσεων κ.α. Με αυτό το σχεδιασμό το κέντρο ιαματικού τουρισμού θα λειτουργεί 8 μήνες, 8 ώρες την ημέρα και θα μπορέσει να παρέχει υπηρεσίες σε 7.904 επισκέπτες οι οποίοι θα διαμένουν στη Σάμου για δύο εβδομάδες.

Διάγραμμα 2: Ανάλυση Νεκρού Σημείου (B.E.P) Karlo Potami Spa Plan B (8m³/h)

Πηγή: Υπολογιστικό φύλλο excel 2023 επεξεργασία συγγραφέα

6. Οφέλη Επενδυτικού Σχεδίου

Τα οφέλη που θα προκύψουν στην οικονομία της Σάμου από την αξιοποίηση της Ιαματικής Πηγής συνοψίζονται παρακάτω:

- Στον τομέα της απασχόλησης υπολογίζεται να δημιουργηθούν 28 μόνιμες θέσεις στο θερμαλιστικό κέντρο, συν περίπου 50 θέσεις στο ξενοδοχείο του συγκροτήματος και επιπρόσθετα θέσεις εργασίας σε νέες υποδομές όπως εστιατόρια, καφετέριες, εμπορικά καταστήματα, μεταφορές κ. ά.
- Στο τομέα της έρευνας και επιστήμης θα υπάρξουν πολλαπλασιαστικά οφέλη στην τοπική κοινωνία από την συνεργασία του Κέντρου ιαματικού τουρισμού/ θερμαλισμού με τις δράσεις της Πυθαγόρειας Ακαδημίας Επιστημών και Αξιών, ενός Διεθνούς Κέντρου Επιστήμης του Στρες και Προαγωγής Υγείας. Η Πυθαγόρεια Ακαδημία Επιστημών και Αξιών είναι ένα καινοτόμο έργο ανάπτυξης ιατρικού και εκπαιδευτικού τουρισμού με έδρα το Καρλόβασι της Σάμου, υπό την ευγενική αρωγή του Δήμου Δυτικής Σάμου, ο οποίος παραχώρησε προς χρήση τμήμα εμβληματικού νεοκλασικού κτιρίου του, για την έναρξη εργασιών και την εφαρμογή ατομικών και ομαδικών προγραμμάτων προς τους πολίτες και τους επισκέπτες της Σάμου. Τα επιστημονικά εργαστήρια αποτύπωσης του στρες με όλες τις σύγχρονες μετρήσεις σωματικού, ψυχολογικού, κοινωνικού, χρόνιου στρες μέσα από την χρήση δεικτών (κορτιζόλη τρίχας κλπ) θα μπορούσαν να συνδυαστούν περισσότερο αποτελεσματικά με την εφαρμογή θεραπειών ευεξίας και αναζωογόνησης στο υπό ίδρυση θερμαλιστικό κέντρο.
- Τα ιαματικά νερά όμως, είναι το δώρο της φύσης στον άνθρωπο, για αυτό πρέπει να μπορούν και οι ίδιοι οι κάτοικοι του νησιού να τα απολαμβάνουν δωρεάν. Θα μπορούσε για το σκοπό αυτό, στην πιο απλή εκδοχή, να διαμορφωθεί ακόμη και ένας θαλάσσιος χώρος στην έξοδο της πηγής, ώστε να διοχετευτεί ποσότητα των ιαματικών νερών και να έχουν πρόσβαση όλοι όσοι επισκέπτονται την περιοχή.
- Με βάση την έρευνα, αποδεικνύεται αναμφισβήτητα ότι η Σάμος διαθέτει ένα φυσικό πλούτο ανεκμετάλλευτο, εδώ και πολλά χρόνια, και κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η χρονική στιγμή της αναθεώρησης και αναπροσαρμογής των μελετών της Ιαματικής Πηγής, προκειμένου να υλοποιηθεί το αποδοτικότερο επενδυτικό σχέδιο που θα οδηγήσει στην ανάπτυξη του θερμαλισμού και τουρισμού ευεξίας στη νήσο Σάμο.

Είναι σημαντικά τα ακόλουθα αποτελέσματα που προέκυψαν από το θεωρητικό μέρος της έρευνας:

- ✓ Ευθύνη των τοπικών κοινωνιών αποτελεί η ορθολογική πολιτισμική διαχείριση & ανάπτυξη του ιαματικού τουρισμού & τουρισμού ευεξίας στη Σάμο.
- ✓ Ο δείκτης τουριστικής λειτουργίας, $TF=42.97\%$ αποδεικνύει ότι ο τουρισμός στο νησί της Σάμου, κατέχει την μεγαλύτερη βαρύτητα.
- ✓ Ο δείκτης τουριστικού κορεσμού $B=0,087$ δηλώνει ότι ο κορεσμός είναι ανύπαρκτος και συνεπώς υπάρχουν πολλά περιθώρια ανάπτυξης.
- ✓ Η τουριστική κίνηση επανέρχεται στην κανονικότητα και διαμορφώνεται στους 278.617 επισκέπτες, προσεγγίζοντας τις επιδόσεις του 2018 και 2019, όταν για τα αντίστοιχα εξάμηνα περιόδου Απριλίου έως Οκτωβρίου, η τουριστική κίνηση στο αεροδρόμιο της Σάμου ήταν 290.116 και 298.116 επιβάτες, αντίστοιχα. Συμπερασματικά, η τουριστική κίνηση έτους 2022 έφτασε στο 93,3% της τουριστικής κίνησης του 2019 και στο 96% της τουριστικής κίνησης του 2021.

7. Μεθοδολογία Έρευνας

Η έρευνα διενεργήθηκε με την ποσοτική μέθοδο, με τη χρήση ερωτηματολογίου, αριθμητικών δεδομένων και στατιστικές μεθόδους. Ο σχεδιασμός του δομημένου ερωτηματολογίου περιλαμβάνει εισαγωγικό κείμενο και τέσσερα μέρη:

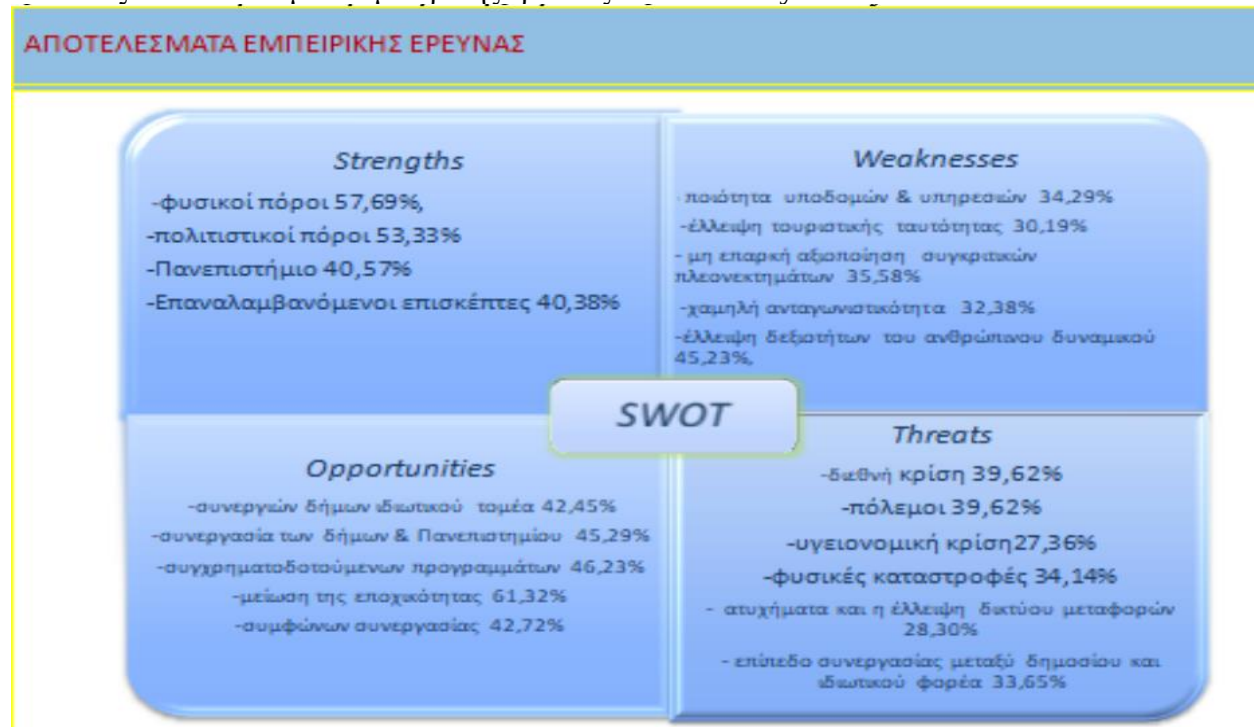
- Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι φορείς (stakeholders) που εκπροσωπεί ο κάθε ερωτώμενος και εξετάζεται ο βαθμός αισιοδοξίας αλλά και ο βαθμός ικανοποίησης των φορέων από την ανάπτυξη του τουρισμού στη Σάμο,
- Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης και διεξάγεται μια S.W.O.T. ανάλυση εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος,
- Στο τρίτο μέρος ακολουθεί η διερεύνηση των προοπτικών ανάπτυξης θερμαλισμού και τουρισμού ευεξίας στο νησί της Σάμου, και
- Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζονται τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων προκειμένου να λάβουμε χρήσιμα στοιχεία που αφορούν το προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα.

Ο τύπος των ερωτήσεων είναι ανοικτές και κλειστές. Οι κλειστές ερωτήσεις περιλαμβάνουν εργαλεία μέτρησης απόψεων, κλίμακες, διχοτομικές, απλής και πολλαπλής επιλογής και κλίμακες τύπου Likert

- Ο τρόπος διανομής του ερωτηματολογίου έγινε μέσω διαδικτύου,
- Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ 19.04.2023 έως 26.05.2023, και
- Η συλλογή παρατηρήσεων διενεργήθηκε με δειγματοληψία κατά κρίση ή σκοπιμότητας. Το δείγμα επιλέχτηκε υποκειμενικά και περιέχει μονάδες που κατά την αντίληψη του ερευνητή είναι αντιπροσωπευτικές του πληθυσμού.
- Το δείγμα της έρευνας ήταν 106 συμμετέχοντες.

8. Αποτελέσματα Εμπειρικής Έρευνας

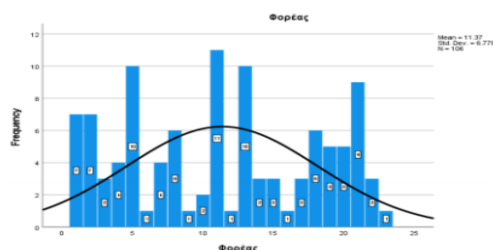
Πίνακας 7: Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας SWOT Analysis

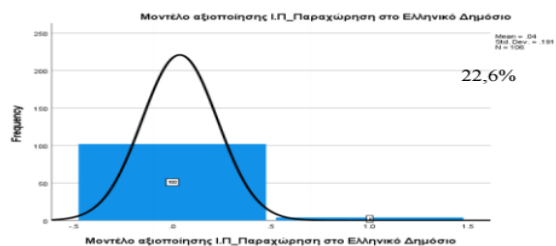
Πίνακας 8: Περιγραφή κατανομής δεδομένων μεταβλητών Φορέας & Μοντέλων αξιοποίησης Ι.Π Ι,ΙΙ,ΙΙΙ

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΕΡΕΥΝΑΣ Περιγραφή κατανομής δεδομένων μεταβλητών Φορέας & Μοντέλων αξιοποίησης Ι.Π Ι,ΙΙ,ΙΙΙ mean:11.37, 0.74, 0.04 & 0.23 αντίστοιχα. Διάμεσος/Median & Επικρατούσα Τιμή /mode: 11.00, 1.00, 0.00 & 0.00 Διακύμανση/Variance, μέτρο διασποράς 6.779, 0.443, 0.191, 0.420 (πλάτος καμπυλών) Λοξότητα/Στρεβλότητα Skewness & Κύρτωση Kyrstosis

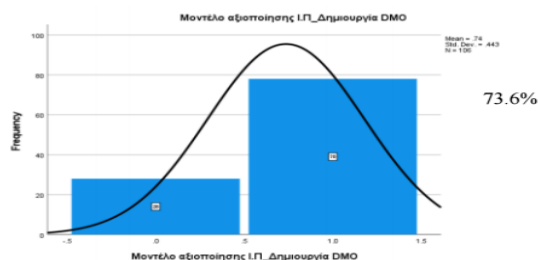
Μεταβλητή φορέας

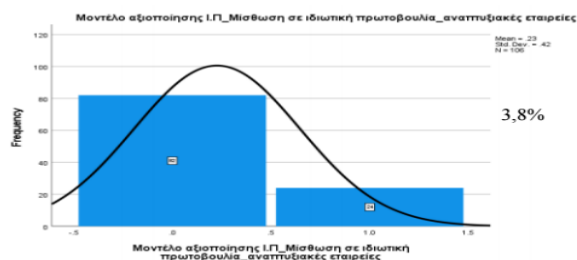
Μοντέλο ΙΙ Παραχώρηση Ελληνικό Δημόσιο

Μοντέλο Ι Δημιουργία DMO

Μοντέλο ΙΙΙ Μίσθωση σε ιδιωτική πρωτοβουλία

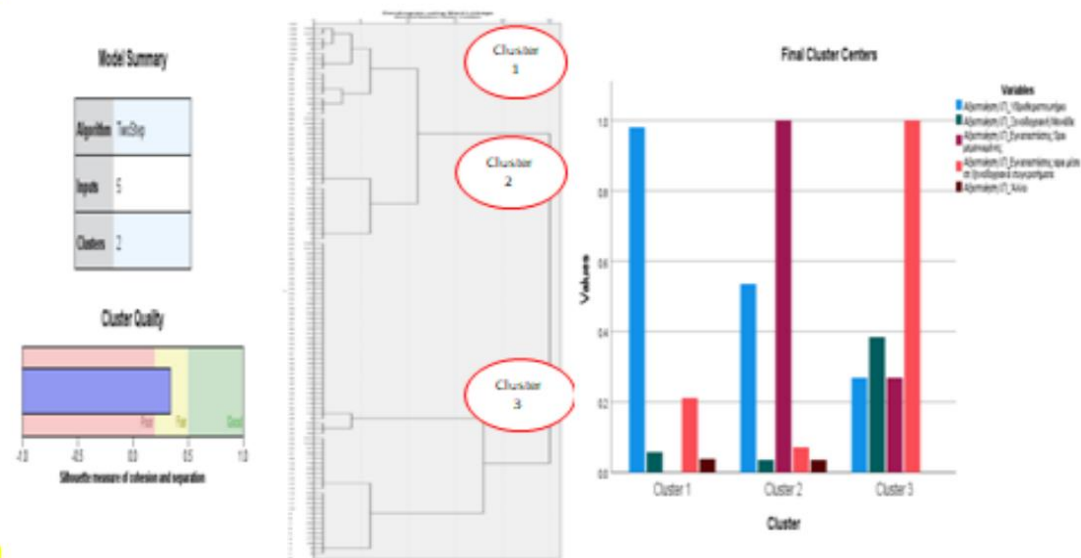

Cluster analysis ή ανάλυση κατά συστάδες. Πρόκειται για αλγόριθμο που όταν ενεργοποιηθεί, εντοπίζει στοιχεία τα οποία έχουν κοινά χαρακτηριστικά και τα οργανώνει σε ομάδες ή συστάδες σχετικά με τους τρόπους αξιοποίησης της Ιαματικής Πηγής Ποταμίου.

Πίνακας 9: Cluster analysis ή ανάλυση κατά συστάδες

-μέθοδο *Two step Clustering Analysis*,

-η Ιεραρχική μέθοδο ανάλυσης, *Hierarchical Cluster*

- 1^η Ομάδα (cluster) πλήθος 52 με τιμή 0.98 «Αξιοποίηση Ι.Π. Υδροθεραπευτήριο» , έχουν κοινό χαρακτηριστικό και ισχυρή προτίμηση την επιλογή αυτού μοντέλου αξιοποίησης.
- 2^η Ομάδα (cluster) πλήθος 28 με τιμή 1,00 για την μεταβλητή «Αξιοποίηση Ι.Π_Εγκαταστάσεις Spa μεμονωμένες».
- 3^η Ομάδα (cluster) πλήθος 26 με τιμή 1,00 για την μεταβλητή «Αξιοποίηση της Ι.Π_Εγκαταστάσεις spa μέσα σε ξενοδοχειακά συγκροτήματα».
- Οι ομάδες 2^η & 3^η σχεδόν ισότιμες σε πλήθος, δηλώνουν διαφορετική αλλά μέγιστη προτίμηση.

Ο Δείκτης Cronbach's Alpha 0,949 για διχοτομικές ερωτήσεις τύπου Likert δηλώνει ότι η αξιοπιστία των δεδομένων της έρευνας είναι εξαιρετική.

9. Συμπεράσματα

Διαπιστώθηκε ερευνητικό κενό εφόσον το 75,5% των φορέων τουρισμού της Σάμου γνώριζε την ύπαρξη της ιαματικής πηγής Ποταμίου και ένα ποσοστό αυτών 24,5% αγνοούσε την ύπαρξή της. Η επιλογή, «αδιαφορία των φορέων», ως ανασταλτικός παράγοντας αξιοποίησης, διατυπώθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό, με ποσοστό 47,62%. Η έλλειψη τεχνογνωσίας και εξειδικευμένου προσωπικού στην τοπική αυτοδιοίκηση, άποψη που αντιπροσωπεύει το 47,62% των Stakeholders. Επίσης, το νομοθετικό πλαίσιο γύρω από την αξιοποίηση των ιαματικών φυσικών πόρων, οι αγκυλώσεις εφαρμογής νόμων & συντονισμού των εμπλεκόμενων φορέων άποψη που αντιπροσωπεύει το 36.9% των Stakeholders.

10.1 Χρησιμότητα & Πρωτοτυπία της Έρευνας:

Η Σάμος διαθέτει ένα αναξιοποίητο ιαματικό πόρο και ένα φυσικό περιβάλλον με πλούσιο πολιτισμικό αποτύπωμα. Η άποψη αυτή βρίσκει σύμφωνους τους stakeholders κατά ποσοστό 95,3%. Η παρακίνηση και η έναρξη στοχευμένων ενεργειών από τους αρμόδιους φορείς του τουρισμού της Σάμου είναι απαραίτητη, ώστε να πραγματοποιηθεί η πολυπόθητη αξιοποίηση της ιαματικής πηγής Ποταμίου της οποίας χρονικά οι προσπάθειες χρονολογούνται από το 1953, έτος εκκίνησης και πραγματοποίησης της πρώτης έκθεσης, περί μεταλλικών πηγών, στην θέση Ποτάμι. Βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, θα συμβάλει στην αναζωογόνηση του φθίνοντα πληθυσμού και στη δημιουργία κινήτρων για την επιστροφή εσωτερικών μεταναστών στη γενέτειρά τους και βασικό κίνητρο για την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Το 42,45% των stakeholders συμφωνούν απόλυτα, για την νέα προοπτική ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού στη Σάμο. Η έρευνα περιλαμβάνει μελέτη Οικονομικής Σκοπιμότητας (Prefeasibility) για την ίδρυση θερμαλιστικού κέντρου Α' Κατηγορίας στη θέση Λεπροκομείο Σάμου με δυο εναλλακτικά σενάρια βιωσιμότητας για λειτουργία Ι.Π. με min&max απόδοση. Επιπρόσθετα, η πρωτοτυπία της έρευνας έγκειται στον σχεδιασμό αξιοποίησης της Ι.Π. Ποταμίου με μεταφορά των ιαματικών νερών στην περιοχή "Λεπροκομείο" με σκοπό την προστασία ενός μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς, την επαναχρήση του, διατηρώντας τον αρχικό σκοπό μέσα από την διαμόρφωση ενός θεραπευτικού κέντρου μιας άλλης εποχής, ένα μοναδικό υδροθεραπευτήριο (Σανατόριο), και κέντρο ευεξίας και αναζωογόνησης παγκόσμιου βεληνεκούς.

Η προοπτική δημιουργίας θερμαλιστικού κέντρου αξιολογήθηκε ως ρεαλιστική. Επιπρόσθετα, στη Δυτική Σάμο μπορεί να αναπτυχθούν οι ακόλουθες μορφές τουρισμού:

- ✓ Γαστρονομικός Τουρισμός,
- ✓ Πολιτιστικός Τουρισμός,
- ✓ Φυσιολατρικός Τουρισμός,

- ✓ Συνεδριακός Τουρισμός,
- ✓ Μαθητικός Τουρισμός,
- ✓ Προσβάσιμος Τουρισμός (ΑμεΑ),
- ✓ Θρησκευτικός Τουρισμός.

10.2 Ενέργειες και μέτρα πολιτικής των Stakeholders

- Δημιουργία ομάδας έργου και ανάθεση παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών σε επιστημονικό προσωπικό (εμπειρογνώμονες και νομικούς συμβούλους),
 - Το Υπουργείο Τουρισμού να παρέχει την οριστική λύση και αναγνώριση του θερμαλιστικού πόρου ως ιαματικού,
 - Αναζήτηση χρηματοδοτικών εργαλείων και ένταξή τους σε ευρωπαϊκά αναπτυξιακά προγράμματα,
 - Ενημέρωση τοπικής κοινωνίας για τα οφέλη ανάπτυξης του θερμαλιστικού τουρισμού και τουρισμού ευεξίας,
 - Διερεύνηση τουριστικών αγορών που θα εκδήλωναν ενδιαφέρον για να αναπτυχθεί με επιτυχία ο ιαματικός τουρισμός και τουρισμός ευεξίας,
 - Διερεύνηση της φέρουσας ικανότητας του νησιού, μέσα από την ποσοτικοποίηση και την χρήση κατάλληλων δεικτών, προκειμένου να εξεταστεί η βιωσιμότητα του προορισμού χωρίς παρεμβάσεις υποβάθμισης του οικοσυστήματος, και με στόχο την προσέγγιση νέων αγορών και ομάδων στόχων (Target Groups) τουρισμού,
 - Δημιουργία επαρκών υποδομών κτιριακών, συγκοινωνιακών αλλά και ανθρωπίνου δυναμικού ώστε να καλύψει την αυξημένη ζήτηση για το διαφοροποιημένο προϊόν.
- Εν κατακλείδι, η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί στην παρακίνηση και στην έναρξη στοχευμένων ενεργειών από τους αρμόδιους φορείς του τουρισμού της Σάμου, ώστε να προχωρήσουν δυναμικά στον σχεδιασμό και την εγκατάσταση καινοτόμων τεχνολογιών, e-health και e-tourism, με στόχο την παραγωγή προστιθέμενης αξίας τόσο στις τοπικές κοινωνίες και στους εν δυνάμει χρήστες των ιαματικών λουτρών και εγκαταστάσεων της νήσου Σάμου.
- Ένα όραμα και μια πραγματικότητα, που θα οδηγήσει στην πολυπόθητη αξιοποίηση της ιαματικής πηγής Ποταμίου και το θείο δώρο της φύσης να προσφερθεί απλόχερα στους επισκέπτες και κατοίκους της Σάμου.

11. Βιβλιογραφία

- Balomenou, Chr., Lagos, D., Poulaki, P., Lagou, M., (2019). “Regional tourism disparities in Greece and financial crisis”, 2nd International Conference on Applied Statistics and Econometrics, Epoka University, Tirane, Albania, Institute of Statistics Republic of Albania, and Economic Society of Albania during 2-3 May 2019.
- Bouzis, St., Poulaki, P., (2021). The contribution of Spatial Augmented Reality to the synergy of Special and Alternative Forms of Tourism in Greece. Source Title: ICT as Innovator Between Tourism and Culture. DOI: 10.4018/978-1-7998-8165-0.ch001. IGI Global Publisher of Timely Knowledge. <https://www.igi-global.com/chapter/the-contribution-of-spatial-augmented-reality-to-the-synergy-of-special-and-alternative-forms-of-tourism-in-greece/292756>.
- Gray, H.P.(1970). International Travel International Trade, Lexington: D.C. Heath and Company.
- Papatheodorou, A. (2004). Exploring the Evolution of Tourist Resorts. *Annals of Tourism Research*, 31(1): 219-237 (also appearing in 6(1): 42-64.

- Plog, S.(1974). “Why Destination Areas Rise and Fall in Popularity” The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 15 (November):13-16.
- Poulaki, P., Balomenou, Ch., Lagos, D., (2015). “Religious Tourism in Greece and regional development: The case of Samos Island” 55th Congress ERSAs, 25-29 August, Lisbon, Portugal. “Changing roles for people and places”. (Proceedings on USB).
- Poulaki, P., Kritikos, An., Vasilakis, N., (2023). Sustainable Tourism in the post-covid era. In book “Innovation Strategies and Organizational Culture in Tourism. Concepts and Case Studies on Knowledge Sharing”. Copyright 2024. ISBN 978103263329. 240 Pages 12B/W Illustrations. February 6, 2024 by Routledge. Editor: Marco Valeri, Niccolo Cusano University, Rome, Italy.
- Poulaki, P., Stavrakakis, Il., Tarazonas, D., Vasilakis, N., Valeri, M., (2021). Sustainable Development and Cultural Heritage in Greece. In book: “Resilience and Sustainability: Global Dynamics and Local Actions” edited by Marco Valeri, Anna Scuttari and Harald Pechlaner. (Resilienza e sostenibilità. Risposte locali e dinamiche globali). Publisher: Giappichelli.
- Αρβανίτης Απόστολος, (2008). Μύθοι και Πραγματικότητα για την Γεωθερμία Υπουργείο Ανάπτυξης, Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, Δ/ση Γεωθερμίας & Θερμομεταλλικών Υδάτων Ι.Γ.Μ.Ε., Αθήνα 2008, σ. 4-5.
- Γείτονα, Μ., Σαραντόπουλος, Ι. (2015). Ιατρικός Τουρισμός, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα ISBN 978-960-02-3138-0.
- Εθνικό Κτηματολόγιο &Χαρτογράφηση Α.Ε., 2016. Ηλεκτρονική Υπηρεσία: https://www.ktimanet.gr/CitizenWebApp/Orthophotographs_Page.aspx.
- Ινστιτούτο Γεωλογικών & Μεταλλευτικών Ερευνών, Δ/ση Ενεργειακών Πρώτων Υλών, Η Γεωθερμική ενέργεια και η Λέσβος, μελετητής Τακτικός Σ. Αθήνα, 1995.
- Κουτίνας Γ., Προσδιορισμός Γεωθερμικού Δυναμικού Χαμηλής Ενθαλπίας: Μελέτες Σκοπιμότητας Αξιοποίησής του, Επιστημονικό Δελτίο Δ.Ε.Η., Τ.41,1992, σ.13-31.
- Λαγός, Δ. (2018). Τουριστική Οικονομική, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, ISBN: 9789605862527.
- Μοίρα, Π. και Μυλωνόπουλος, Δ. (2014). Τουρισμός υγείας και ταξίδι υγείας. Κοινωνιολογική προσέγγιση και εννοιολογική διασαφήνιση, *e-Journal of Science and Technology (e-JST)*, Τ.Ε.Ι. Αθήνας, τόμος 9, τεύχος 2, σελ. 11-28. (ISSN 17905613) http://e-jst.teiath.gr/triantapente_teuxos.htm
- Πατρώνη, Ι, (2023), Διερεύνηση προοπτικών ανάπτυξης Θερμαλισμού και Τουρισμού Ευεξίας στη Σάμο - Μοντέλο Αξιοποίησης της Ιαματικής Πηγής Ποταμίου, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “Στρατηγική Διοίκηση Τουριστικών Προορισμών και Επιχειρήσεων Φιλοξενίας” Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Πουλάκη, Παν., (2018). «Η ανάπτυξη του Θρησκευτικού-Προσκυνηματικού Τουρισμού στα νησιά του Βορείου Αιγαίου». Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, σελ. 488. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Χίος. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. DOI 10.12681/eadd/43317. <http://hdl.handle.net/10442/hedi/43317> <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=43317&lang=el>
- Σκοβολάς, Σεραφείμ Γεωλόγος “Υδρογεωλογική μελέτη πηγής Ποταμίου Σάμου” Δήμου Σάμου. <http://www.ypai.gr/site/home/Basic+Menu/The+islands+of+ Aegean/Northern+ Aegean/NOMOS +SAMOY/SAMOS/Infrastructures/Water+supply+Sewages+Litter/Meletes.csp;jsessionid=c0a81e0a30da5f69aa80b4bc440db898c38090042a65.e38Pch0Kbh4Nc40Lc3uLaxqNaO1ynknvrkLOlQzNp65In0>

Τουριστικός Οδηγός Σάμος «Το τρίγωνο της Ευτυχίας», έκδοση έτος 2016, από Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, Περιφερειακή Ενότητα Σάμου, ΕΟΤ με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΣΠΑ 2007-2013 και επιμέλεια κειμένων της δημοσιογράφου κ. Μαργαρίτας Ικαρίου.

Υγειονομική Έκθεση του άρθρου 4 του Ν. 3498/2006 (ΦΕΚ230/Α/24.10.2006) Εργαστήριο Υγιεινής του Ιατρικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Πατρών επιστημονικά υπεύθυνος Μιχάλης Λεοτσινίδης καθηγητής Υγιεινής. Πάτρα 19-12-2016.

Υπ. Απόφαση 2704/2018, “Καθορισμός τεχνικών και λειτουργικών προδιαγραφών ανέγερσης, μετατροπής και επέκτασης Μονάδων Ιαματικής Θεραπείας και Κέντρων Ιαματικού Τουρισμού Θερμαλισμού και διαδικασία χορήγησης ειδικού σήματος λειτουργίας” (Ε.Σ.Λ.), Παράρτημα, 5 Κεφάλαιο από

<https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/686677/yp.-apofasi-2704-2018>.

<https://globalwellnessinstitute.org/what-is-wellness/>

<https://globalwellnessinstitute.org/press-room/statistics-and-facts/>

<https://travelvibe.eu/karlovy-vari-h-poli-ton-loutron/>

<https://www.chocholowskietermy.pl/>

<http://geodata.gov.gr/maps/?locale=el>

<https://tripadvisor.mediaroom.com/GR-about-us>

<https://mwsamos.gr/files/documents/Samos-Guide-gr.pdf> από Ιστοσελίδα του Δήμου

Δυτικής Σάμου, Νοέμβριος 2023.

[https://insete.gr/wp-](https://insete.gr/wp-content/uploads/2020/04/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%86%CE%AD%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%92%CF%8C%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%BF-%CE%91%CE%B9%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%BF.pdf)

[content/uploads/2020/04/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%86%CE%AD%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%92%CF%8C%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%BF-%CE%91%CE%B9%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%BF.pdf](https://insete.gr/wp-content/uploads/2020/04/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%86%CE%AD%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%92%CF%8C%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%BF-%CE%91%CE%B9%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%BF.pdf).

<https://loutrapozar.com.gr/timokatalogos/Ημερομηνία ανάκτησης Οκτώβριος 2023>

[\[https://www.youtube.com/watch?v=V-C7F_xylnc\]\(https://www.youtube.com/watch?v=V-C7F_xylnc\)](https://www.isamos.gr/lepra-egklismos-ena-tekmirio-apo-samo-tou-mesopolemou/αρχαικό υλικό, το οποίο απόκειται στα Αρχεία Νομού Σάμου.</p>
</div>
<div data-bbox=)

<https://www.youtube.com/watch?v=IDtQVZCTsJM>

<https://www.youtube.com/watch?v=d5yMfjJvYdU>

<https://www.hoteldesign.gr/hotel-design-trends/>

<https://www.youtube.com/watch?v=-13VCLJ9KbM&t=53s>

Κεφάλαιο 18:

Πράσινη Υφαρπαγή Γης και Αιολικά Πάρκα στο Βόρειο Αιγαίο

Παναγιώτης (Πάνος) Σπανός¹

Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου²

Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη:

Η έρευνα αυτή αναφέρεται στα τοπικοπαγκόσμια χαρακτηριστικά της πράσινης υφαρπαγής της γης και την περιβαλλοντική δικαιοσύνη στο Βόρειο Αιγαίο εστιάζοντας ιδιαίτερα στην εγκατάσταση αιολικών πάρκων σε περιοχές Natura 2000 και σε δασικές περιοχές. Αρχικά γίνεται μια αναφορά στην λεγόμενη πράσινη υφαρπαγή και την περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Στη συνέχεια, με βάση στοιχεία του χάρτη περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, εξετάζονται οι περιπτώσεις τριών εταιριών που σχεδιάζουν έργα στην Ελλάδα (Iberdrola Rokas , ENEL Green Power, Όμιλος Μυτιλιναίου). Τέλος γίνεται μια προσπάθεια να εκτιμηθεί η έκταση των αιολικών πάρκων που σχεδιάζονται ή έχουν υλοποιηθεί στην Ελλάδα πάνω σε προστατευόμενες περιοχές NATURA2000 και σε σημαντικές δασικές περιοχές με χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών, εστιάζοντας ιδιαίτερα στο Βόρειο Αιγαίο. Η εργασία περιλαμβάνει και την τοποθέτηση της Ελένης Μπριασούλη γι' αυτό το ζήτημα.

Λέξεις Κλειδιά: πράσινη ανάπτυξη, υφαρπαγή γης, Βόρειο Αιγαίο, αιολικά πάρκα

¹ Παναγιώτης (Πάνος) Σπανός, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Email: panosspanos12@hotmail.com

² Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Email: christy.p@aegean.gr

1. Εισαγωγή

Η Ελένη Μπριασούλη είχε τοποθετηθεί πολλές φορές ενάντια στα μεγάλα έργα που καταστρέφουν το περιβάλλον και τον κοινωνικό ιστό. Μια από αυτές τις τοποθετήσεις, που αφορούν την Λέσβο παρατίθεται παρακάτω.

Τοποθέτηση της Ελένης Μπριασούλη για τα αιολικά πάρκα στη Λέσβο το 2012 σε φυλλάδιο της πρωτοβουλίας Ερεσού:

"Πόσο έτοιμη είναι η Λέσβος να δεχτεί ένα μεγάλο αιολικό «εργοστάσιο» ηλεκτροπαραγωγής;

Πως επηρεάζει το προτεινόμενο έργο τις αναπτυξιακές προτεραιότητες και προοπτικές της;

Είναι φανερό, ακόμα και στον μη ειδικό, ότι πρόκειται για ένα κατασκευαστικό έργο τεραστίων διαστάσεων και τεχνικών απαιτήσεων που θα επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο ανάγλυφο, στο έδαφος, στην κάλυψη και στις χρήσεις γης της περιοχής.

Η τοπική ανάπτυξη προϋποθέτει επαρκείς και καλής ποιότητας φυσικούς πόρους. Οποιαδήποτε υποβάθμιση τους – ιδιαίτερα των μη ανανεώσιμων όπως είναι το έδαφος και η βιοποικιλότητα – ζημιώνει αναπόφευκτα τις υφιστάμενες οικονομικές δραστηριότητες και δρα ανασταλικά για την υλοποίηση εναλλακτικών αναπτυξιακών επιλογών με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το εισόδημα, την απασχόληση, και την ποιότητα ζωής των κατοίκων και των επισκεπτών μιας περιοχής, καθώς και γενικότερα την ζωντάνια και συνοχή της τοπικής κοινωνίας.

Τουρισμός: Μείωση λόγω υποβάθμισης του τοπίου, των φυσικών πόρων και ιδιαίτερα της ορνιθοπανίδας. Σοβαρότατες αναμένεται να είναι οι επιπτώσεις στον εναλλακτικό τουρισμό (οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, γεωτουρισμός, ορνιθοτουρισμός). Η Λέσβος αποτελεί γνωστό και σημαντικό προορισμό στους παρατηρητές πουλιών που αποδίδει σημαντικά οφέλη στην τοπική οικονομία. Επίσης, διαθέτει υψηλό δυναμικό ανάπτυξης οικοτουρισμού, γεωτουρισμού και εκπαιδευτικού τουρισμού με κέντρο το Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου, στο Σίγρι.

Γεωργία/ Κτηνοτροφία: Μείωση λόγω υποβάθμισης εδαφικών, υδατικών και βιοτικών πόρων, καθώς και κατακερματισμού του τοπίου.

Υδατικοί πόροι: Οι ήδη περιορισμένοι υδατικοί πόροι της περιοχής θα οδηγηθούν σε πλήρη εξάντληση από την αφαίρεση της λιγοστής φυτοκάλυψης, την απώλεια και την υποβάθμιση του εδάφους, καθώς και από τις αλλαγές στο ανάγλυφο.

Βιοποικιλότητα: Η μείωση της ορνιθοπανίδας (θάνατοι και μετανάστευση πουλιών), γνωστή σοβαρή επίπτωση των Α/Π, αναμένεται να είναι σημαντικότερη στην περίπτωση της Λέσβου λόγω της σημασίας του νησιού ως οικοτόπου σπάνιων πτηνών. Σημαντικές θα είναι και οι επιπτώσεις στην χλωρίδα και πανίδα της περιοχής, λόγω διαταραχής της φυτοκάλυψης, που όπως σε όλες τις ξηροθερμικές περιοχές είναι πολύτιμη δεξαμενή γενετικού υλικού".

Επιλέξαμε να αναφερθούμε στο παραπάνω ζήτημα γιατί το θέμα έχει επανέλθει λόγω δρομολόγησης του υποθαλάσσιου καλωδίου μεταφοράς ενέργειας και ανανέωσης της αίτησης άδειας των εταιριών που εμπλέκονται με τα αιολικά πάρκα στη Λέσβο. Για τον λόγο αυτό παραθέτουμε εδώ το παραπάνω κείμενο το οποίο μπορεί να διαβαστεί σε συνδυασμό με το πρόσφατο κείμενο στην εφημερίδα των συντακτών, του Δημήτρη Μπριασούλη (2023).

Η έρευνα αυτή³ έχει στηριχθεί σε βιβλιογραφική έρευνα και συμμετοχική παρατήρηση και συνεντεύξεις σε κινήματα κατά της υφαρπαγής της γης μέσω ΒΑΠΕ στην Ελλάδα και στο Μεξικό κατά τη διάρκεια του 2023, καθώς και στη χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών για τη δημιουργία των χαρτών.

³ Το παρακάτω κείμενο στηρίζεται σε μια επικαιροποιημένη εκδοχή τμήματος της πτυχιακής εργασίας του Πάνου Σπανού (2023) που έγινε με την επίβλεψη της Χρυσάνθης (Κρίστη) Πετροπούλου.

Η Ελένη υπέγραφε με τα παρακάτω λόγια, που είναι πολύ σημαντικά για εμάς και για τη στάση που θα έχουμε το επόμενο διάστημα απέναντι στα παραπάνω ζητήματα:

"Να αγαπάς την ευθύνη. Να λες: Εγώ μονάχος μου έχω χρέος να σώσω τη γη. Άμα δε σωθεί εγώ θα φταίω". Ν. Καζαντζάκης, *Ασκητική*.

2. Πράσινη Υφαρπαγή

Η υφαρπαγή γης ξεκινά από την εποχή της αποικιοκρατίας και των περιφράξεων των κοινών στην Ευρώπη (Μαρξ, 1894) ενώ συνδέεται και με το κινήγι των μαγισσών στην Ευρώπη που συνεχίζει μέχρι τις μέρες μας με παρόμοιους όρους σε χώρες της Αφρικής και της Ασίας (Federici, 2018). Ο όρος "υφαρπαγή γης" αναφέρεται στη διαδικασία βίαιης αφαίρεσης πόρων από άλλους και ειδικότερα στην απόκτηση της εξουσίας ελέγχου επί της γης και των υπόλοιπων συναφών πόρων όπως το νερό, τα ορυκτά και τα δάση, με σκοπό την υπεραξία που προκύπτει από την χρήση τους ενώ συνήθως αναφέρεται σε μεγάλες εκτάσεις δημόσιας, κοινοτικής ή κοινωνικής γης ή μικρών ιδιοκτησιών που υφαρπάζονται με διαπλεκόμενες διαδικασίες (Klopp, 2000, McCarthy et al., 2012). Σύμφωνα με τον Harvey, η διαδικασία αυτή, δηλαδή η συσσώρευση κεφαλαίων μέσω αποστέρησης (accumulation by dispossession) – που στην ακραία μορφή της ονομάζεται υφαρπαγή (land grabbing) – μπορεί να ξεκίνησε από την εποχή των περιφράξεων για την δημιουργία της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, συνεχίζει όμως μέχρι τις μέρες μας με άλλους τρόπους (Harvey, 2005).

Σύμφωνα με τον Διεθνή Συνασπισμό Γης (International Land Coalition), η υφαρπαγή γης αναφέρεται σε κάθε μορφή απόκτησης γης που παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, χωρίς προηγούμενη συγκατάθεση από τους αυτόχθονες χρήστες γης και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές ή περιβαλλοντικές επιπτώσεις (Yang and He, 2021). Επί πλέον ο όρος υφαρπαγή γης εκτός από τα έντονα ταξικά χαρακτηριστικά, συνδέεται επίσης με την ρατσιστική και την έμφυλη μεταναστευτική καταπίεση (Makrygianni and Tsavdaroglou, 2015). Σε παγκόσμιο επίπεδο, η σύγχρονη υφαρπαγή γης εκτιμάται σε περίπου 68 εκατομμύρια εκτάρια από το 2008, ενώ άλλοι αναφέρουν ότι η συνολική έκταση κυμαίνεται από περίπου 45 εκατομμύρια εκτάρια έως και 227 εκατομμύρια εκτάρια (Yang and He, 2021).

Η "πράσινη υφαρπαγή" - η υφαρπαγή γης στο όνομα περιβαλλοντικών στόχων - γίνεται όλο και πιο σημαντική και αντικείμενο αυξανόμενου ενδιαφέροντος. Ο όρος, που αρχικά δημιουργήθηκε από τον δημοσιογράφο John Vidal (Fairhead et al., 2012:238), αναφέρεται στις αποκτήσεις γης που γίνονται υπό το πρόσχημα στρατηγικών μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Τα τοπικοπαγκόσμια χαρακτηριστικά της πράσινης υφαρπαγής παραπέμπουν σε προγενέστερο έργο της Dorren Massey (2005).

Στην Ευρώπη, ένα παράδειγμα είναι η παραγωγή βιοντίζελ, που εκμεταλλεύεται χορτολιβαδικές περιοχές και περιοχές που προηγουμένως χρησιμοποιούνταν για περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες (Borras et al., 2011).

Άλλο παράδειγμα είναι η κατασκευή ενός έργου ηλιακών συλλεκτών στη Σαρδηνία της Ιταλίας (Onorati and Pierfederici, 2013) από την EnerVitaBio το 2008 όπου έγινε το μεγαλύτερο έργο ηλιακής ενέργειας στην Ιταλία, με στόχο την παραγωγή 27 μεγαβάτ (MW)⁴. Η περίπτωση

⁴ Θα εστιάσουμε ιδιαίτερα σε αυτήν την περίπτωση λόγω του ότι φαίνεται να έχει κοινά χαρακτηριστικά με αυτά άλλων μεσογειακών τοπίων όπως αυτά της Ελλάδας: Το έργο αποτελείται από 107.000 εγκατεστημένα πάνελ και 1614 τμήματα θερμοκηπίων (200 τετραγωνικά μέτρα το καθένα, υποστηριζόμενα από 33.000 τσιμεντένιους πυλώνες), τα οποία καλύπτουν 64 εκτάρια μιας πρώην αρδευόμενης γεωργικής έκτασης. Το έργο λαμβάνει πάνω από 7 εκατομμύρια ευρώ σε επιδοτήσεις κάθε χρόνο για 20 χρόνια, ποσό διπλάσιο από αυτό που λαμβάνει για την πώληση ενέργειας. Μέχρι σήμερα, η EnerVitaBio έχει κατασκευάσει επτά μονάδες με παραγωγική ικανότητα

αυτή αποκαλύπτει ότι η Ευρώπη εμπλέκεται στην πράσινη υφαρπαγή όχι μόνο με έναν, αλλά με δύο τρόπους. Από τη μια, οι πολιτικές της ΕΕ, όπως αυτή για τα βιοκαύσιμα, και άλλες παγκόσμιες πολιτικές, όπως το πρόγραμμα REDD+ των Ηνωμένων Εθνών, δημιουργούν ένα κρίσιμο πλαίσιο για εκτεταμένες συμφωνίες γης σε άλλα μέρη του κόσμου - από την επέκταση των φοινικόδεντρων στην Κολομβία και την Ινδονησία έως την αύξηση των φυτειών ζαχαροκάλαμου στην Καμπότζη- (Fairhead et al., 2012). Από την άλλη πλευρά, η ίδια η Ευρώπη καθίσταται ένας σημαντικός τόπος πράσινης υφαρπαγής, με αυξανόμενες εταιρικές επενδύσεις στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που συνεπάγονται την απόκτηση γης (Van Der Ploeg et al., 2015) δείχνοντας έτσι την σημασία των τοπικοπαγκόσμιων χαρακτηριστικών υφαρπαγής γης.

Στην Ελλάδα ο πρώτος νόμος της πολιτικής ιδιωτικοποίησης της ηλεκτρικής ενέργειας είναι ο 2773/1999 (ΦΕΚ Α' 286/22-12-9), με τον οποίο ιδρύθηκε και η ΡΑΕ, ενώ ειδικά για τις ΒΑΠΕ (βιομηχανικές ανανεώσιμες πηγές ενέργειας) κομβικός είναι ο 3468/06 (ΦΕΚ 129 Α/27-6-2006), που εισάγει ευρύτερα τέτοιες επενδύσεις στο ελληνικό πλαίσιο που έχουν έντονα χαρακτηριστικά πράσινης υφαρπαγής γης. Έτσι, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια έξαρση από επενδύσεις, με σκοπό την δημιουργία αιολικών πάρκων που φαίνεται να έχει έντονα χαρακτηριστικά υφαρπαγής γης (Χατζημιχάλης, 2017). Το θέμα έχει απασχολήσει προγενέστερη εργασία της Τατιάνα Μάκη και του Γιώργου Βελεγράκη με τίτλο "Αιολικά Πάρκα και Υφαρπαγή Γης στη Μεταμνημονιακή Εποχή: Το Παράδειγμα της Νησιωτικής Ελλάδας" όπου καταδεικνύεται η δέσμευση γης για ΒΑΠΕ χωρίς διαβουλεύσεις με την τοπική κοινωνία και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη θέματα προστασίας του τοπίου και κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

Οι επιχειρηματικοί όμιλοι, οι οποίοι έχουν αναλάβει την τοποθέτηση, την λειτουργία και την διανομή της ενέργειας που προέρχονται από τα αιολικά πάρκα είναι η ΤΕΡΝΑ Ενεργειακή, η MORE η οποία είναι θυγατρική της Motor Oil Hellas, η Iberdrola Rokas, η ENEL Green Power και η EREN, οι οποίες είναι και οι μεγαλύτερες με βάση την εγκατεστημένη ισχύ για το 2022 (ΕΛΕΤΑΕΝ, 2023). Ενδεικτικά η ισχύς αυτών των πέντε εταιριών στην Ελλάδα για το 2022 ανέρχεται: για την ΤΕΡΝΑ Ενεργειακή σε 713,6 MW (15,2%), για την MORE σε 706 MW (15,1%) , για την Iberdrola Rokas σε 375 MW (8%), για την ENEL Green Power με 368 MW (7,9%) και για την EREN με 250 MW (5,3%) (ΕΛΕΤΑΕΝ, 2023). Ακολουθούν πολλές εταιρείες με μικρότερη ισχύ, κάποιες από αυτές είναι η EDF, ο όμιλος Μυτιληναίου, η ΔΕΗ Ανανεώσιμες, η Jasper Energy, η Cubico, η ΕΛΠΕ Ανανεώσιμες. Με βάση αυτά τα δεδομένα και τον χάρτη για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη (Martinez-Alier, Temper et al., 2023), παρατηρείται ότι κάποιες από τις μεγαλύτερες εταιρείες αντιοικολογικών τρόπων παραγωγής ενέργειας, εξορύξεων και πετρελαίου έχουν αναλάβει ταυτόχρονα την δημιουργία έργων ΒΑΠΕ ανά τον κόσμο ώστε να "πρασινίσουν" τις εταιρίες τους και να αυξήσουν τα κέρδη τους. Στις περιοχές αυτές έχουν υπάρξει αντιδράσεις και αντιστάσεις από τους κατοίκους και την τοπική κοινωνία.

περίπου 80 MW, γεγονός που της επιτρέπει να έχει πρόσβαση σε επιδοτήσεις ύψους σχεδόν 22 εκατ. ευρώ ετησίως (κατά τη διάρκεια της 20ετούς περιόδου). Οι αγροτικές και βοσκήσιμες εκτάσεις που χρησιμοποιήθηκαν για το έργο παρήγαγαν κάποτε αποδεκτά εισοδήματα. Η εταιρεία αγόρασε αυτή τη γη από τους αγρότες έναντι 40.000 ευρώ ανά εκτάριο. Η περιορισμένη προσφορά γεωργικής γης, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη συγκέντρωση γης, σημαίνει ότι οποιαδήποτε μείωση της διαθέσιμης γης για γεωργική χρήση, αν και ελάχιστη σε απόλυτες αριθμητικές, έχει εκτεταμένες επιπτώσεις στην ικανότητα του νησιού να παράγει τα δικά του τρόφιμα ή στην ικανότητα μελλοντικών γεωργών να αποκτήσουν γη. Η κατάσταση θα επιδεινωθεί τα επόμενα χρόνια, καθώς 22 ακόμη εταιρείες έχουν λάβει έγκριση για την παραγωγή φωτοβολταϊκής ενέργειας στη Σαρδηνία, με συνολική προβλεπόμενη παραγωγή άνω των 1000 μεγαβάτ (Onorati and Pierfederici, 2013).

3. Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη

Το κίνημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης εμφανίστηκε αρχικά στο Love Canal στο Buffalo της Νέας Υόρκης το έτος 1977 (Τσιμικλή, 2020) και σχετιζόταν με τα τοξικά απόβλητα τα οποία βρέθηκαν μέσα στο σχολείο, καθώς και στα υπόγεια των σπιτιών της τοπικής κοινότητας, τα οποία προέρχονταν από συγκεκριμένα εργοστάσια και την δράση τους. Μέσω του κινήματος αυτού αναδείχθηκε ο ρατσισμός εναντίων των έγχρωμων και των φτωχών, όσον αφορά την κατανομή των περιβαλλοντικών κινδύνων. Όμως, δεν περιορίστηκε στην τοπική διεκδίκηση και πολύ σύντομα εξελίχθηκε σε ένα παγκόσμιο δίκτυο με διατυπωμένες κοινές αρχές (Τσιμικλή, 2020). Σύμφωνα με την Scott (2014) ο όρος "περιβαλλοντική δικαιοσύνη" περιγράφει ένα κοινωνικό κίνημα και μια θεωρητική προσέγγιση που επικεντρώνεται στη δικαιοσύνη της κατανομής των περιβαλλοντικών οφελών και επιβαρύνσεων και στις διαδικασίες που καθορίζουν αυτές τις κατανομές. Πράγμα που σημαίνει την ενίσχυση της φωνής των φτωχών φυλετικοποιημένων και αυτόχthonων κοινοτήτων στην χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής.

Ο Οργανισμός Προστασίας Περιβάλλοντος των ΗΠΑ (US EPA, 2014) όρισε την περιβαλλοντική δικαιοσύνη ως: "τη δίκαιη μεταχείριση και την ουσιαστική συμμετοχή όλων των ανθρώπων, ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, την εθνική καταγωγή ή το εισόδημα, όσον αφορά την ανάπτυξη, την εφαρμογή και την επιβολή των περιβαλλοντικών νόμων, κανονισμών και πολιτικών". Μέχρι και σήμερα όμως η διασφάλιση του καθαρού περιβάλλοντος για όλους δεν αποτελεί ανθρώπινο δικαίωμα.

Παρακάτω θα δούμε ενδεικτικά μερικές μόνο περιπτώσεις εταιριών που επενδύουν σε ΒΑΠΕ στην Ελλάδα εξετάζοντας τον βαθμό εμπλοκής τους σε διαμάχες σχετικές με θέματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

4. Περιβαλλοντική δικαιοσύνη και η περίπτωση της Iberdrola, και Iberdrola Rokas

Η θυγατρική εταιρεία της Iberdrola, η Iberdrola Rokas, αναφέρεται σε 14 περιπτώσεις περιβαλλοντικών συγκρούσεων παγκοσμίως στον χάρτη περιβαλλοντικής δικαιοσύνης που καταγράφει τις περιπτώσεις περιβαλλοντικών συγκρούσεων (Martinez-Alier, Temper et al., 2024). Από αυτές, δύο εντοπίζονται στη Λατινική Αμερική, συγκεκριμένα στη Βραζιλία. Η πρώτη περίπτωση αφορά το υδροηλεκτρικό φράγμα Belo Monte στην περιοχή Para, όπου κατηγορείται για παραβιάσεις των δικαιωμάτων πρόσβασης στο νερό, υφαρπαγή γης και αδικαιολόγητη κατανομή του νερού. Η δεύτερη περίπτωση σχετίζεται με τις κοινότητες αφρο-απελεύθερων Quilombola που επηρεάζονται από έργα αιολικής ενέργειας στην περιοχή Caetite, όπου κατηγορείται για περιβαλλοντική αδικία λόγω των αιολικών σταθμών μεγάλης κλίμακας και υφαρπαγή γης.

Στη συνέχεια, υπάρχουν τρεις περιπτώσεις περιβαλλοντικών συγκρούσεων στο Μεξικό, στις περιοχές του Ισθμού του Τεγουαντεπέκ, της Οαχάκα (Oaxaca) και της Πουέμπλα (Puebla). Και οι δύο περιπτώσεις αφορούν τα μεγάλης κλίμακας αιολικά έργα, περιβαλλοντική δικαιοσύνη και υφαρπαγή γης. Από προσωπικές συνεντεύξεις που έχουμε, γνωρίζουμε ότι ο αγώνας τους απέτρεψε την δημιουργία νέων αιολικών πάρκων στους βιοτόπους των ακτών του Ειρηνικού (όπου σχεδίαζε να εγκατασταθεί άλλη εταιρία) και στο λεγόμενο τρίγωνο που απέμεινε ανέπαφο στην κοιλάδα του Τεγουαντεπέκ (όπου είχε βλέψεις να επεκταθεί η Iberdrola). Η εταιρεία σύναψε χωριστά ατομικά συμβόλαια μίσθωσης γης με ορισμένους συνιδιοκτήτες κοινής γης (ejidos) αγνοώντας τις αρνητικές αποφάσεις των συνελεύσεων τους και εγκατέστησε μέχρι και σε αυλές σπιτιών ανεμογεννήτριες. Επιπλέον, ευθύνεται για τις αλλαγές του τοπίου στις αγροτικές περιοχές όπου λόγω τσιμεντώσεων δημιουργήθηκαν πολλές

πλημμύρες και καταστράφηκαν οι καλλιέργειες. Η εταιρεία φαίνεται πως προσέλκυσε φύλακες των ανεμογεννητριών που αργότερα συνεργάστηκαν με ναρκεμπόρους και διακινητές προσφύγων σπέρνοντας τον φόβο στην περιοχή, μιας και δεν φαίνεται να υπάρχουν δυνατές δομές αλληλεγγύης για τους πρόσφυγες. Το τελευταίο διάστημα το κίνημα των αυτόχthonων κοινοτήτων που αντιστέκονται στην υφαρπαγή της κοινωνικής επί της ουσίας γης (ejidos) βρίσκεται αντιμέτωπο με τον στρατό και τις δικαστικές αρχές και συντονίζει τον αγώνα του και με άλλες κοινότητες που αντιτάσσονται στον διατλαντικό βιομηχανικό - σιδηροδρομικό διάδρομο του Ισθμού του Τεγουαντεπέκ συμμετέχοντας στο APIIDTT (2024) και στο Ιθαγενικό Κογκρέσο. Αντιπροσωπία τους επισκέφτηκε πρόσφατα την Ελλάδα και ειδικότερα την Λέσβο και άλλους αγώνες κατά της αυθαίρετης εγκατάστασης αιολικών πάρκων στην Ελλάδα.

Τέλος, υπάρχει μια περίπτωση αντιδράσεων στο San Luis Potosi του Jefferson County των Ηνωμένων Πολιτειών, όπου υπάρχουν μονάδες αιολικής ενέργειας μεγάλης κλίμακας. Σε αυτές τις περιοχές, οι κάτοικοι και οι τοπικές κοινωνίες αντιδρούν κατά των αιολικών εγκαταστάσεων λόγω ανησυχιών για ατμοσφαιρική ρύπανση, απώλεια βιοποικιλότητας, επισιτιστική ανασφάλεια, μόλυνση του εδάφους, αποψίλωση, απώλεια φυτοκάλυψης, υφαρπαγή γης, διαφθορά και απάτη στην προώθηση και αποδοχή των έργων των θερμοηλεκτρικών σταθμών (Ted Booker, 2016).

Οι επόμενες οκτώ περιπτώσεις που αναφέρονται στην εταιρεία Iberdrola εντοπίζονται στην Ευρώπη, συγκεκριμένα επτά από αυτές στην ιβηρική χερσόνησο. Στο νησί της Μαγιόρκα, στο Son Reus, όπου βρίσκεται ο αποτεφρωτήρας του Son Reus από το 1992, υπάρχουν κατηγορίες για ανεπαρκή διαχείριση των αποβλήτων (Greenpeace, 2010 και 2011; Marc, 2012). Οι επόμενες τρεις περιπτώσεις περιβαλλοντικής σύγκρουσης που σημειώνονται στις περιοχές της Garona, του Almaraz και του Cofrents στη Βαλένθια, σχετίζονται με πυρηνικά εργοστάσια ιδιοκτησίας της Iberdrola. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι κάτοικοι των περιοχών αντιστέκονται εναντίον της υφαρπαγής νερού από γύρω περιοχές με σκοπό τη σωστή λειτουργία των εργοστασίων. Στα φράγματα του Riano και του Itoiz υπάρχουν περιπτώσεις περιβαλλοντικών συγκρούσεων σχετικά με τη δίκαιη διανομή του νερού και την σωστή διαχείριση του. Στην τελευταία περίπτωση περιβαλλοντικής σύγκρουσης που αφορά την Iberdrola στην Ισπανία, συμβαίνει στη Μπαλμπόα και σχετίζεται με τον αγωγό πετρελαίου. Τέλος, το κίνημα εναντίον των ΒΑΠΕ στη Χίο αντιμετωπίζει συγκρούσεις με την εταιρεία λόγω των μεγάλης κλίμακας αιολικών εγκαταστάσεων που σχετίζονται με την υφαρπαγή γης.

5. Περιβαλλοντική δικαιοσύνη και η περίπτωση της ENEL Green Power

Άλλη μια μεγάλη εταιρεία που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα είναι η ENEL Green Power η οποία αναφέρεται σε 9 περιπτώσεις ανά τον κόσμο όπου κατηγορείται για μη περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Η πρώτη περίπτωση συναντάται στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής στην Οκλαχόμα, στην πόλη Pawhuska και το Αιολικό έργο Osage, όπου έχει εγκαταστήσει Αιολικούς σταθμούς μεγάλης κλίμακας, η εταιρεία κατηγορήθηκε για εξόρυξη δομικών υλικών που εξορύχθηκαν παράνομα στην περιοχή, χωρίς να ζητηθεί η γνώμη των ντόπιων κατοίκων. Στην έρημο της Viesca, στην περιοχή της Coahuila στο Μεξικό βρίσκεται το Ηλιακό πάρκο Villanueva όπου δραστηριοποιείται η ENEL. Η σύγκρουση αφορά απλήρωτους μισθούς της εταιρείας σε υπεργολαβικές μεξικάνικες εταιρείες.

Στο Μεξικό και συγκεκριμένα στο Isthmo του Tehuantepec στην Oaxaca η εταιρεία διαχειρίζεται ορισμένα εταιρικά αιολικά πάρκα. Οι συλλογικότητες που αντιδρούσαν και αντιστέκονταν, υποστήριζαν ότι η κυβέρνηση και οι ιδιωτικές εταιρείες δεν είχαν προβεί σε επίσημες διαδικασίες διαβούλευσης με τις κοινότητες των αυτοχθόνων που επηρεάζονται από

τους αιολικούς σταθμούς. Έχουν επίσης διαμαρτυρηθεί για παράνομες συμβάσεις μίσθωσης γης και περιβαλλοντικές επιπτώσεις στις φάσεις κατασκευής και λειτουργίας. Επιπλέον, οι κοινότητες των αυτοχθόνων διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τις διαδικασίες ιδιωτικοποίησης και απαλλοτρίωσης των γαιών και των τοπικών πόρων τους.

Στο Υδροηλεκτρικό εργοστάσιο Palo Viejo στη Γουατεμάλα όπου η συγκεκριμένη εταιρεία κατέχει μεγάλο ποσοστό, κατηγορείται για περιβαλλοντικές απάτες όπως απώλεια βιοποικιλότητας, επηρεάζει την άγρια ζωή αλλά και την αγροτική ποικιλότητα, για επισιτιστική ανασφάλεια λόγω της καταστροφής των καλλιεργειών, διάβρωση του εδάφους, για αποψίλωση και απώλεια φυτοκάλυψης, ρύπανση των επιφανειακών υδάτων και για διαταραχές μεγάλης κλίμακας σε υδρολογικά και γεωλογικά συστήματα.

Στην χώρα του Ελ Σαλβαδόρ το Υδροηλεκτρικό εργοστάσιο El Chaparral όπου και εκεί η ENEL Green Power δραστηριοποιείται υπάρχουν περιβαλλοντικές αλλά και κοινωνικές συγκρούσεις όπως απώλεια βιοποικιλότητας σε άγρια ζωή και αγροτική ποικιλότητα, επισιτιστική ανασφάλεια λόγω των ζημιών στις καλλιέργειες, απώλεια τοπίου και αισθητική υποβάθμιση, ρύπανση των επιφανειακών υδάτων, εκτοπισμός του ντόπιου πληθυσμού, παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και απαλλοτρίωση γης.

Στην Χιλή εντοπίζεται άλλη μια δράση της εταιρείας αυτής. Η γεωθερμική μονάδα του Cerro Pabellon όπου κατηγορείται για πιθανή απώλεια βιοποικιλότητας στην άγρια ζωή, μόλυνση του εδάφους, μείωση της ποιότητας του εδάφους και ρύπανση των επιφανειακών υδάτων. Στην ίδια χώρα εντοπίζεται ένα Βιομηχανικό συγκρότημα στην περιοχή Quintero-Puchuncaví όπου εδώ και χρόνια έχουν κατασκευαστεί πάνω από 20 διαφορετικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις οι οποίες ανήκαν σε 10 διαφορετικές εθνικές και διεθνείς εταιρείες, μια από αυτές είναι και η ENEL Green Power. Σκοπός ήταν να προωθηθεί η παραγωγή μέσω σταθμών ηλεκτροπαραγωγής με άνθρακα, εργοστασίων τσιμέντου, θερμικής ενέργειας και εξόρυξης φυσικού αερίου. Στο βιομηχανικό συγκρότημα υπάρχουν χημικές βιομηχανίες, θερμικοί σταθμοί παραγωγής ενέργειας και διυλιστήρια μετάλλων. Οι επιπτώσεις όλων αυτών των εγκαταστάσεων ήταν η ατμοσφαιρική ρύπανση, η απώλεια της βιοποικιλότητας σε αγροτικό επίπεδο αλλά και στην άγρια ζωή, ακόμα πολλές καλλιέργειες υπέστησαν ανεπανόρθωτες καταστροφές και λόγω αυτών των καταστροφών ακολούθησε επισιτιστική ανασφάλεια. Επίσης οι εταιρείες αυτές κατηγορήθηκαν για μόλυνση του εδάφους, για διάβρωση του εδάφους, για μόλυνση του αέρα, των υδάτων και των αλιευτικών πόρων από τα βαρέα μέταλλα. Μια σημαντική κατηγορία ήταν και η ασφάλεια του εργατικού δυναμικού. Έχουν γίνει αναφορές για επαγγελματικά ατυχήματα, θανάτους αλλά και για ασθένειες που προέρχονται από την ρύπανση του αέρα.

Όπως και στην περίπτωση της εταιρείας Iberdrola για τον αποτεφρωτήρα στο Son Reus έτσι και η εταιρεία ENEL Green Power -που συμμετέχει στο ίδιο έργο-, έχει εξίσου κατηγορηθεί για κακή διαχείριση των αποβλήτων, για ατμοσφαιρική ρύπανση, για απώλεια της βιοποικιλότητας σε άγρια ζωή, για μόλυνση του εδάφους, για ρύπανση των επιφανειακών υδάτων. Επίσης έχουν παρατηρηθεί στην περιοχή αύξηση στα ποσοστά καρκίνου σε ενήλικες και παιδιά, καθώς και γενετικές ανωμαλίες.

Η τελευταία περιοχή που συναντάμε, όπου έχει τις γεωθερμικές εγκαταστάσεις της η ENEL Green Power, είναι στο όρος Amiata στην Ιταλία, όπου και σε αυτήν την περίπτωση υπάρχουν αντιδράσεις για την σωστή λειτουργία των εγκαταστάσεων. Μερικές από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που πλέον είναι ορατές, είναι η ρύπανση του αέρα, η υποβάθμιση του τοπίου με αποτέλεσμα την απώλεια του, η ηχορύπανση, η μόλυνση του εδάφους. Κάποιες μελλοντικές επιπτώσεις είναι η απώλεια της βιοποικιλότητας και η επισιτιστική ανασφάλεια λόγω των ζημιών στις καλλιέργειες, η αποψίλωση.

6. Περιβαλλοντική δικαιοσύνη και ο Όμιλος Μυτιληναίου

Σύμφωνα με τον ίδιο τον χάρτη του Ομίλου Μυτιληναίου η εταιρεία φαίνεται να έχει επενδύσεις στην Χιλή, Πόρτο Ρίκο, Ουγκάντα, Τυνησία, Πορτογαλία, Ισπανία, Καζακστάν κ.α. για ΒΑΠΕ ("πράσινες επενδύσεις") ενώ οι περισσότερες "μη πράσινες επενδύσεις" της βρίσκονται στην Ελλάδα και σε περιοχές όπου μπορούν ακόμα να γίνεται ανεξέλεγκτη ρυπογόνα παραγωγή ενέργειας όπως στην Γκάνα και στην Νιγηρία, στην Αλγερία, στη Λιβύη, στην Ιορδανία, στην Τουρκία κ.α. Το παραπάνω δείχνει ότι η ίδια εταιρία "πρασινίζει" τις επενδύσεις της σε κάποιες περιοχές για να συνεχίζει να παράγει διοξείδιο του άνθρακα σε άλλες, ενισχύοντας έτσι την άνιση ανάπτυξη.

Ο χάρτης της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης περιλαμβάνει μόνο μία περίπτωση διαμάχης για τον όμιλο Μυτιληναίο που αφορά το κίνημα κατά της εγκατάστασης ρυπογόνων σταθμών παραγωγής ενέργειας από άνθρακα σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. <https://ejatlas.org/conflict/citizens-against-coal>. Σύμφωνα με αυτήν την πηγή και διασταύρωση πληροφοριών από τον τύπο, τον Ιούλιο του 2007, το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων δημοσίευσε το γενικό πλαίσιο για το χωροταξικό σχεδιασμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Στο "ενεργειακό τμήμα" δεν υπήρχαν σχέδια για τη δημιουργία σταθμών ηλεκτροπαραγωγής με καύση άνθρακα. Αντίθετα, ένα μήνα αργότερα (8/2007) στην "1η έκθεση για τον μακροπρόθεσμο ενεργειακό σχεδιασμό της Ελλάδας, 2008-2020", που εξέδωσε το Υπουργείο Ανάπτυξης, η ηλεκτροπαραγωγή με άνθρακα προβλεπόταν να φτάσει σε ποσοστό μεταξύ 5,6% και 21%, μέχρι το 2020. Και τον Ιανουάριο του 2008, πολίτες και ομάδες βάσης από την Εύβοια, τη Βοιωτία, την Αιτωλοακαρνανία, την Καβάλα, τη Μαγνησία και τον Έβρο συναντήθηκαν και δημιούργησαν το κίνημα "Πολίτες ενάντια στον άνθρακα" που στην συνέχεια συναντήθηκε με αυτό της WWF Ελλάς που δημιούργησε τη "συμμαχία κατά του άνθρακα" η οποία συνεργάστηκε επίσης με εργαζόμενους της ΔΕΗ. Μια από τις σημαντικότερες ενέργειες που έκανε αυτός ο συντονισμός ήταν η περικύκλωση του Κορινθιακού Κόλπου τον Φεβρουάριο του 2008. Συνεργάστηκαν τέλος με μέλη από τον αγώνα των πολιτών του TinCorf (Γερμανία), οι οποίοι κατάφεραν να σταματήσουν την κατασκευή ενός παρόμοιου σταθμού ηλεκτροπαραγωγής στην περιοχή τους. Οργάνωσαν από τις 12 έως τις 18 Μαΐου 2008 και την πορεία για την ενέργεια με παρεμβάσεις στην ΔΕΘ Θεσσαλονίκης. Τελικά η ΔΕΗ απέσυρε τα σχέδια για εβδομάδα κατά του άνθρακα και η νέα κυβέρνηση του 2009 αποφάσισε την μεταστροφή στις ήπιες μορφές ενέργειας.

Η εταιρία ΜΕΤΚΑ - Χρ. Δ. Κωνσταντινίδης του Ομίλου Μυτιληναίου φαίνεται να εμπλέκεται επίσης με επενδύσεις στην καύση απορριμμάτων ζήτημα για το οποίο υπήρξαν πολλοί σοβαροί περιβαλλοντικοί αγώνες.

7. Επιπτώσεις της υφαρπαγής γης και Ηθικά ζητήματα

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, δεν είναι δυνατό να προβούμε σε λεπτομερή ανάλυση όλων των περιπτώσεων υφαρπαγής γης όπου ενεπλάκησαν εταιρικές και οικονομικές οντότητες. Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Cotula (2014), υπάρχει σημαντικό και αυξανόμενο σώμα επιστημονικών συγγραμμάτων σχετικά με τη υφαρπαγή γης και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο, πολλές από αυτές τις περιπτώσεις έχουν τεκμηριωθεί επαρκώς, κάτι που μας επιτρέπει να παρουσιάσουμε μια γενική εικόνα των επιπτώσεων της υφαρπαγής γης στα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων και των κοινοτήτων που επηρεάζονται. Οι πιο συχνές και άμεσες επιπτώσεις της υφαρπαγής γης περιλαμβάνουν συγκρούσεις γης καθώς και την απώλεια της πρόσβασης και του ελέγχου της γης και των σχετιζόμενων φυσικών πόρων από τους ντόπιους κατοίκους και τις κοινότητες. Η απώλεια δεν συνεπάγεται πάντοτε την απώλεια των επίσημων

ιδιωτικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στη γη, ιδίως όταν αναφερόμαστε σε αυτά που αναγνωρίζονται νομικά. Στην πραγματικότητα, σε πολλές χώρες, η πρόσβαση στη γη και ο έλεγχος της γης διέπονται, διαχειρίζονται και χρησιμοποιούνται μέσω άτυπων ή εθιμικών συστημάτων που δεν αναγνωρίζονται ή δεν προστατεύονται αποτελεσματικά από τα επίσημα νομικά συστήματα. Πράγματι, στο πλαίσιο της υφαρπαγής γης, "πολλοί άνθρωποι [...] χάνουν γη χωρίς να έχουν απαλλοτριωθεί επίσημα" (Cotula, 2014). Επιπλέον, η απώλεια της γης δεν απαιτεί απαραίτητα παράνομες πρακτικές ή τη χρήση βίας, αλλά μπορεί να επιφέρεται με πιο διακριτικούς ή έμμεσους τρόπους. Παρ' όλα αυτά, οι αναγκαστικές εκδιώξεις, συχνά βίαιες, λαμβάνουν χώρα σε πολλές περιπτώσεις υφαρπαγής γης, συμπεριλαμβανομένων αυτών όπου εμπλέκονται ευρωπαϊκές εταιρικές και οικονομικές οντότητες (Grant and Das, 2015).

Το δεύτερο θέμα που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η απώλεια γης συχνά αναφέρεται, τουλάχιστον εν μέρει, σε περιοχές που θεωρούνται ως "μη αξιοποιούμενες", "μη καλλιεργούμενες" ή "ερημικές" εκτάσεις, ενώ στην πραγματικότητα χρησιμοποιούνται από τις κοινότητες για διάφορους σκοπούς, όπως βοσκότοποι και δρόμοι διέλευσης που χρησιμοποιούνται από τους κτηνοτρόφους ή δάση για τροφή και ξύλο, μεταξύ άλλων. Παρόλο που ορισμένες από αυτές τις χρήσεις περιγράφονται κατά καιρούς ως "δευτερεύουσες χρήσεις" της γης, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του βιοπορισμού πολλών κοινοτήτων. Αυτές οι περιοχές συχνά αποτελούν δημόσιες εκτάσεις και δάση που χρησιμοποιούνται και διαχειρίζονται συλλογικά, μερικές φορές αναφέρονται ως "κοινά".

Σε ορισμένες περιοχές, οι κοινότητες εφαρμόζουν επίσης πρακτικές που περιλαμβάνουν την εναλλαγή των καλλιεργούμενων εκτάσεων, ώστε οι εκτάσεις που παραμένουν ακαλλιεργήτες για κάποιο χρονικό διάστημα να παραμένουν μέρος της γεωργικής τους γης, και η πρόσβαση σε αυτή χάνεται όταν γίνονται συμφωνίες για τη γη. Οι συμφωνίες γης και η ανάπτυξη έργων συχνά περιορίζουν την ελευθερία μετακίνησης των ντόπιων κατοίκων, καθώς η πρόσβαση ή η μετακίνηση παρεμποδίζεται, και/ή η δημιουργία έργων αποκόπτει δρόμους και μονοπάτια που χρησιμοποιούνται από τους ντόπιους κατοίκους για διάφορους σκοπούς. Τέλος, ακόμη και όταν οι κοινότητες και τα νοικοκυριά δεν χάνουν το σύνολο της γης τους, η μερική απώλεια γης έχει σοβαρές επιπτώσεις στην απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους (Corson and MacDonald, 2012).

Η ρύπανση του εδάφους, των υδάτων και του αέρα, καθώς και οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των επενδυτικών σχεδίων γενικά, επίσης έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο δικαίωμα του ανθρώπου στην υγεία. Συχνά, η αποψίλωση των δασών ή η κοπή των δέντρων και των δασών είναι μία από τις πρώτες ενέργειες που λαμβάνονται μετά την απόκτηση της γης, με σκοπό την προετοιμασία της γης για επενδυτικά σχέδια. Τα γεωργικά έργα μεγάλης κλίμακας συχνά οδηγούν στη δημιουργία μονοκαλλιεργειών. Πολλές συμφωνίες γης, συμπεριλαμβανομένων εκείνων στις οποίες συμμετέχουν φορείς της ΕΕ, επίσης προκαλούν ζημίες στο δικαίωμα του ανθρώπου για εργασία, το οποίο δίνει στον καθένα το δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα μια δραστηριότητα που του επιτρέπει να αποκτήσει τα απαραίτητα μέσα για την επιβίωσή του (Corson and MacDonald, 2012). Από τη μία πλευρά, αυτό το δικαίωμα παραβιάζεται όταν η δραστηριότητα αυτή, όπως η γεωργία ή οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα που απαιτεί ασφαλή και σταθερή πρόσβαση στη γη, αποτρέπεται από τους ανθρώπους. Από την άλλη πλευρά, οι θέσεις εργασίας που δημιουργούνται σε πλαίσιο των συναλλαγών γης συνήθως δεν προσφέρουν εναλλακτικές πηγές εισοδήματος. Παρόλο που συχνά παρουσιάζονται οι θέσεις εργασίας ως το κύριο πλεονέκτημα ή ακόμη και ως το μοναδικό πλεονέκτημα για την τοπική οικονομία που προκύπτει από τις μεγάλης κλίμακας συμφωνίες γης (Cotula, 2014).

Όταν εξετάζουμε αυτές τις συγκεκριμένες περιπτώσεις, διαπιστώνουμε ότι η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Σε πολλές περιπτώσεις, ο αριθμός των θέσεων εργασίας που δημιουργούνται στο πλαίσιο των συμφωνιών γης ήταν πολύ μικρότερος από αυτόν που είχε αρχικά προβλεφθεί, και οι κοινότητες συχνά καταγγέλλουν χαμηλούς μισθούς, μεγάλο αριθμό εργάσιμων ημερών, προσωρινές ή εποχιακές θέσεις εργασίας, και, γενικά, κακές συνθήκες απασχόλησης (Corson and MacDonald, 2012).

Είναι επίσης απαραίτητοι οι έλεγχοι σχετικά με την σαθρότητα του εδάφους και τη φέρουσα ικανότητά του, ειδικά σε περιπτώσεις μεγάλων επενδύσεων. Επιπλέον, μπορεί να χρειαστούν υποδομές όπως προστασία από κατολισθήσεις, διαχείριση της απορροής των υδάτων και άλλα σχετικά έργα για τη διατήρηση του περιβάλλοντος (Τζαφτάνη, 2013). Καθώς εξετάζονται σημαντικά θέματα σχετικά με την διάβρωση, η λειτουργία αυτών των εγκαταστάσεων μπορεί να έχει επιπτώσεις στο μικρόκλιμα της περιοχής, συμπεριλαμβανομένου του επιπέδου υγρασίας. Το μέγεθος αυτής της επίδρασης εξαρτάται από τον όγκο των επενδύσεων καθώς και από παράγοντες όπως η ατμοσφαιρική ροή και άλλες παράμετροι της περιοχής και της χρονικής περιόδου. Επιπλέον, οι μεγάλες εγκαταστάσεις μπορούν επίσης να επηρεάσουν την ποσότητα των βροχών (Tabassum-Abbasi et al., 2014; Zhou et al., 2012). Αυτή η διαδικασία συμβαίνει επειδή οι εγκαταστάσεις ανακατεύουν τα διάφορα στρώματα αέρα, συμπεριλαμβανομένου του θερμού αέρα (που τείνει να ανεβαίνει ψηλά) και του ψυχρού αέρα, λειτουργώντας ως είδους ανεμιστήρες. Αυτή η διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την αύξηση της θερμοκρασίας του εδάφους. Είναι γνωστό ότι παρατηρούνται σημαντικές διαφορές, κυρίως στις νυχτερινές θερμοκρασίες, κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών.

Όπως έχει διαπιστωθεί και από δική μας επιτόπια έρευνα (Οαχάκα Μεξικού, Εύβοια Ελλάδα) οι εγκαταστάσεις των αιολικών πάρκων αλλάζουν τη δομή των γεωμορφών του εδάφους λόγω της μεγάλης τους επιφάνειας, της κατασκευής χωμάτινων δρόμων για τις ανάγκες της επένδυσης, των μεγάλων εκσκαφών για την τοποθέτηση καλωδίων και την κατασκευή θεμελίων, και της απόθεσης μεγάλου όγκου απορριμμάτων. Αυτό μπορεί να προκαλέσει προβλήματα όπως την υποβάθμιση των εδαφικών πόρων και τη διάβρωση του εδάφους. Ειδικότερα, υπάρχει η πιθανότητα διάβρωσης του υπάρχοντος οδικού δικτύου από τις βροχοπτώσεις, με αποτέλεσμα πιθανές οικονομικές ζημιές που μπορούν να υπερβούν τα βασικά οφέλη που παρέχονται. Τέλος, παραμένει ασαφές πώς θα απομακρυνθούν οι πυλώνες των ανεμογεννητριών στο μέλλον (για παράδειγμα, μετά από 20 χρόνια, όταν η τεχνολογία έχει προχωρήσει) και πώς θα αποκατασταθεί η φυτική και ζωική βιοποικιλότητα, καθώς και το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και το τοπίο, στην προηγούμενη κατάστασή τους μετά την ολοκλήρωση της επένδυσης. Η εγκατάσταση και λειτουργία των πυλώνων των ανεμογεννητριών επηρεάζουν τον κόσμο των πουλιών και των νυχτερίδων, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της διέλευσής τους, αλλά και κατά την μετανάστευσή τους, στην κατοικία και την αναπαραγωγή τους (Lehnert et al., 2014), και ιδιαίτερα τα αραιά και ευπαθή είδη, με πιο μεγάλη ανάπτυξη φτερών και χαμηλότερους ρυθμούς αναπαραγωγής (Carrete et al., 2009), ενώ η καταγραφή όλων αυτών των περιστατικών δεν είναι εφικτή σε πλήρη κλίμακα (Pearce-Higgins et al., 2012). Τέλος, τα ορυκτέλαια που παράγονται, καθώς και τα μικροπλαστικά όταν εγκαταλείπονται, είναι ιδιαίτερα ρυπογόνα για το έδαφος, ενώ η φωτορύπανση και οι υπόηχοι επηρεάζουν αρνητικά την ψυχολογική κατάσταση των κατοίκων και τελικά αναγκάζουν πολλούς να εγκαταλείψουν τις περιοχές διαμονής τους ενώ σε πολλές περιπτώσεις μειώνουν την οικονομική αξία της γης.

Η οικολογική προσέγγιση του τοπίου συνδέεται με τα διάφορα οικοσυστήματα που αποτελούν τα τοπία και τη διαχείριση της βιοποικιλότητάς τους. Οι εκτατικές μικρές

καλλιέργειες συμβάλλουν στην οικολογική διαχείριση του εδάφους (π.χ., έλεγχος της πυρκαγιάς), δημιουργούν ένα μοναδικό αγροτικό τοπίο με αναβαθμίδες και αποτελούν σημαντικό καταφύγιο για τη βιοποικιλότητα (Rackham and Moody, 1996). Το τοπίο χρειάζεται να το βλέπουμε ως ένα όλο και όχι ως αντικείμενο κατανάλωσης, κατανοώντας σύμβολα, ιδέες και ιδεολογικές αξίες. Αλλά για να το κατανοήσουμε πλήρως, πρέπει να ερευνήσουμε τις διαδικασίες που το δημιουργούν. Το τοπίο δεν διαμορφώνεται μόνο από φυσικά ή υλικά στοιχεία, αλλά και από κοινωνικές και οικονομικές πτυχές, οι οποίες αποκτούν συμβολική σημασία (Wylie, 2007; Πετροπούλου, 2016). Οι εξελισσόμενες δυναμικές της εξουσίας, της κυριαρχίας και του ελέγχου επηρεάζουν ή καθοδηγούν τη δημιουργία και τη χρήση του τοπίου. Σε πολλές περιπτώσεις, προκύπτουν συγκρούσεις συμφερόντων με τον τοπικό τομέα του τουρισμού, ο οποίος επίσης δημιουργεί και διαχειρίζεται το τοπίο μέσω μύθων, εικόνων, συμβόλων, αφηγήσεων, ιδεολογιών, κ.λπ.

8. Πράσινη Υφαρπαγή στην Ελλάδα

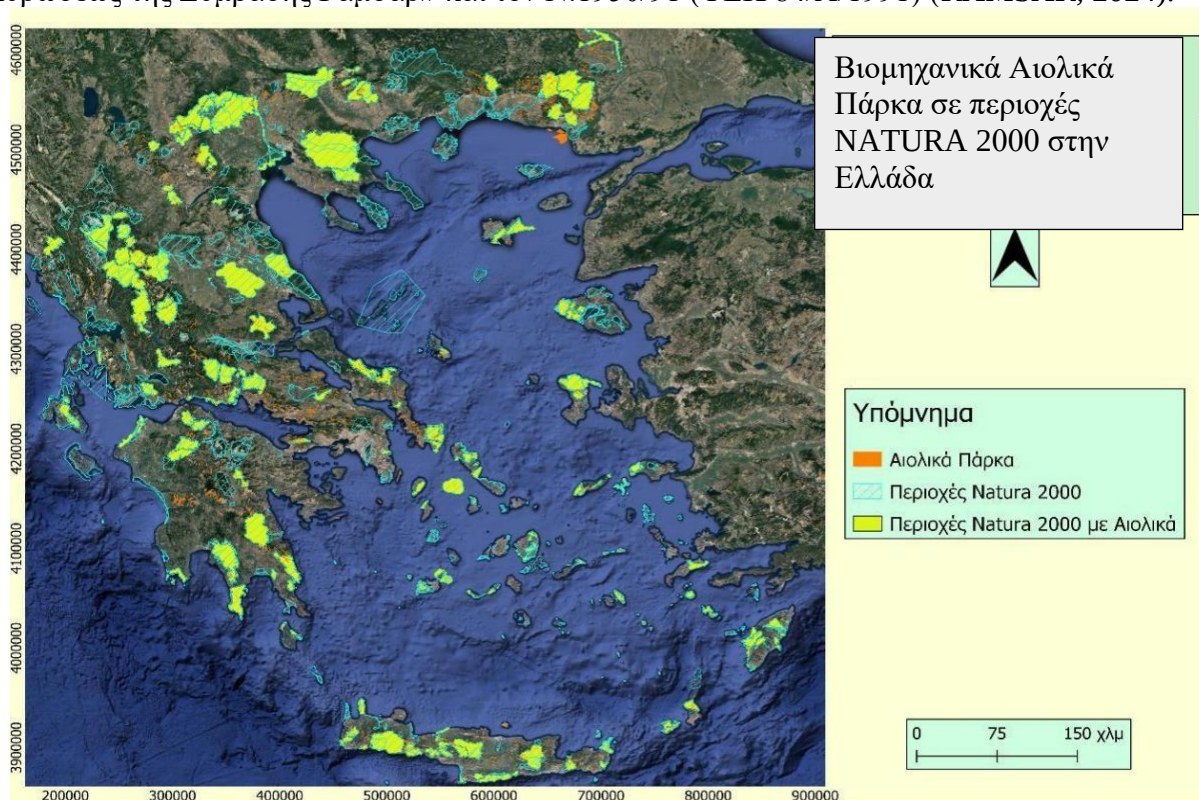
Στο βιβλίο "Κρίση Χρέους και Υφαρπαγή Γης", ο Κωστής Χατζημιχάλης (2017) αναφέρει ότι το ειδικό καθεστώς των μνημονίων που εφαρμόστηκαν και επιβλήθηκαν στην Ελλάδα από το 2011 λόγω δημοσίου χρέους καθορίζουν για τα εδάφη της Ελλάδας μια οικονομική και θεσμική συγκυρία αρκετά ελκυστική για τους επενδυτές (Χατζημιχάλης, 2017). Για το ζήτημα της γης, την κρίση και τον ρόλο του ΤΑΙΠΕΔ και των κυβερνήσεων στην υφαρπαγή γης αναφέρεται και η Πετροπούλου (Petropoulou, 2015).

Η πράσινη υφαρπαγή γης από τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει το παραπάνω βιβλίο που αναλύει το υπάρχον καθεστώς για τα αιολικά πάρκα, τα οποία στην πλειονότητά τους είναι εγκατεστημένα σε ορεινές δασικές εκτάσεις, δηλαδή εκτάσεις που θεωρούνται δημόσια γη η οποία παραχωρείται, καθώς σύμφωνα με τον νόμο οι εγκαταστάσεις ΑΠΕ αποτελούν εθνική προτεραιότητα για την προστασία του περιβάλλοντος. Στις χώρες της βόρειας Ευρώπης η εμπλοκή, των δημόσιων και δημοτικών φορέων για την κατασκευή και λειτουργία των ανεμογεννητριών, επιτρέπεται, το αντίθετο δηλαδή που το υπάρχον καθεστώς στην Ελλάδα το απαγορεύει. Μόνο ιδιώτες μπορούν να πραγματοποιήσουν αιτήσεις και οι εκτάσεις που ζητούν οι επενδυτές αξιολογούνται, με βάση το χωροταξικό για τις ΑΠΕ του 2007, από τη Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΕ), χρησιμοποιώντας τον αιολικό χάρτη και τις βασικές χρήσεις γης (Χατζημιχάλης, 2017).

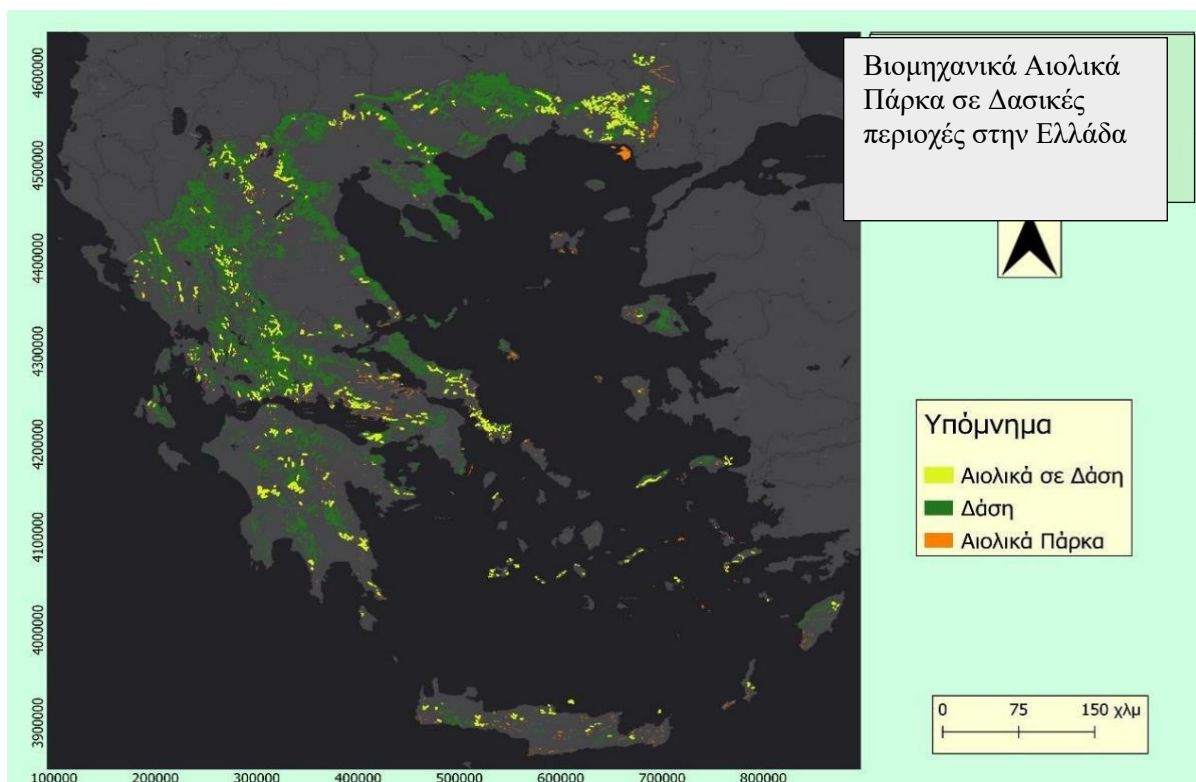
Από το 2009 και έπειτα, παρατηρούμε αλλαγή υποδείγματος στις ΑΠΕ. Οι επενδύσεις έχουν πολλαπλασιαστεί και από τα μικρά α/π και την εγκατάσταση ανεμογεννητριών που δεν ξεπερνούσαν τα 30-35 μέτρα ύψος, περάσαμε σε επενδύσεις βιομηχανικών ΑΠΕ, γνωστών ως ΒΑΠΕ οι οποίες εγκαθιστούν περισσότερες και μεγαλύτερες ανεμογεννήτριες και στην ουσία βασίζονται στη νομοθεσία των στρατηγικών επενδύσεων fast track. Πλέον οι ανεμογεννήτριες αγγίζουν τα 100-150 μέτρα ύψος και χρειάζονται μεγαλύτερες εκτάσεις και δρόμους προσπέλασης. Η αλλαγή αυτή του υποδείγματος δεν συμβαίνει για λόγους αυτάρκειας των νήσων, αλλά για την εξαγωγή του ηλεκτρικού ρεύματος στην ηπειρωτική χώρα, διότι υπάρχει αδυναμία στην αποθήκευση του. Σύμφωνα με τα ανεμολογικά στοιχεία του European Renewable Energy Council (2010), το αιολικό δυναμικό (αιολική ταχύτητα) για τα νησιά του Αιγαίου είναι από το υψηλότερο της χώρας και από τα υψηλότερα της Ευρώπης. Έτσι, βάσει των νέων κατατιθέμενων επενδυτικών προτάσεων, αναμένεται ραγδαία αύξηση της αιολικής ισχύος και μεγάλης κλίμακας επενδύσεις σε νησιά του Αιγαίου και συγκεκριμένα (Παυλής, 2016; Χατζημιχάλης, 2017):

- στην Κρήτη (33 α/π ισχύος 1077 MW και 36 α/π ισχύος 1005 MW πάνω από 700 α/γ),
- την Τήνο, τη Νάξο και την Πάρο (72 α/γ ισχύος 165,6 MW),
- στην Άνδρο (46 α/γ ισχύος 105,8 MW),
- τη νότια Σκύρο (111 α/γ ισχύος 333 MW),
- την Ικαρία (110 α/γ ισχύος 330 MW),
- τη Λήμνο (125 α/γ ισχύος 250 MW),
- τη Χίο (75 α/γ ισχύος 150 MW),
- τη Λέσβο (153 α/γ ισχύος 306 MW),
- σε Ανάφη, Ίο, Αμοργό (α/π ισχύος 317 MW) κ.α.

Σύμφωνα με την ανάλυση των **χαρτών 1 και 2** (Παναγιώτης Σπανός, 2023), σε όλες τις περιφέρειες της Ελλάδος παρατηρείται ότι τα περισσότερα α/π έχουν αδειοδοτηθεί για να εγκατασταθούν σε προστατευόμενες περιοχές Natura2000 και σε δασικές εκτάσεις, οι περιφέρειες με τα λιγότερα α/π είναι αυτές της Αττικής, της Δυτικής Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, των Ιονίων Νήσων, ενώ η περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας είναι αυτή με τα περισσότερα εγκατεστημένα α/π σε περιοχές NATURA2000. Ορισμένες από αυτές ιδιαίτερα στην Θράκη την Ήπειρο και την Μακεδονία είναι επίσης προστατευόμενες από την συνθήκη RAMSAR που για την Ελλάδα επικυρώθηκε από τον ΝΔ 191/74 (ΦΕΚ 350/Α/1974) «Περί κυρώσεως της Σύμβασης Ραμσάρ» και τον Ν.1950/91 (ΦΕΚ 84/Α/1991) (RAMSAR, 2024).

Χάρτης 1: Βιομηχανικά Αιολικά Πάρκα σε Περιοχές NATURA 2000 στην Ελλάδα. Δημιουργός: Παναγιώτης Σπανός. Πηγές: ΡΑΕ, γεωγραφική βάση δεδομένων τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Χάρτης 2: Βιομηχανικά Αιολικά Πάρκα σε Δασικές περιοχές στην Ελλάδα. Δημιουργός: Παναγιώτης Σπανός. Πηγές: ΡΑΕ, γεωγραφική βάση δεδομένων τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ένα παράδειγμα πράσινης υφαρπαγής της γης μπορεί να βρεθεί στην περίπτωση της Κρήτης, η οποία παρουσιάζει μια μοναδική κατάσταση λόγω του ιδιαίτερου ιδιοκτησιακού καθεστώτος της όσον αφορά τους βοσκότοπους, τα λιβάδια και τα δάση. Η μοναδικότητα αυτή είναι κυρίως αποτέλεσμα της προσάρτησης της Κρήτης στην Ελλάδα και της εναρμόνισής της με το ελληνικό δίκαιο μετά την απελευθέρωσή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο πλαίσιο αυτό, πολλά από τα πρώην οθωμανικά εδάφη μεταβιβάστηκαν στην ιδιοκτησία των Κρητικών χωρίς έγκυρους τίτλους ιδιοκτησίας. Κατά συνέπεια, οι ιδιοκτήτες γης δεν μπορούν να τεκμηριώσουν την ιδιοκτησία τους, γεγονός που καθιστά αδύνατη την αποζημίωσή τους για την εκποίηση της γης ή την εμπλοκή τους σε παρατεταμένες και δαπανηρές νομικές διαφορές. Σύμφωνα με τα βασικά στελέχη του Παγκρήτιου Δικτύου κατά των Βιομηχανικών Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΒΑΠΕ), η απουσία τίτλων ιδιοκτησίας γης και η οικονομική αδυναμία για την άσκηση μακροχρόνιων δικαστικών διαφορών είναι κυρίαρχα ζητήματα στην Κρήτη.

Η περίπτωση του Αποπηγαδίου στα Χανιά (12 χρόνια δικαστικής διαμάχης που τελικά δικαίωσε τους κατοίκους το 2021) όχι μόνο υπογραμμίζει το προαναφερθέν ζήτημα με τους τίτλους γης, αλλά αποκαλύπτει επίσης παραπλανητικές στρατηγικές που χρησιμοποιεί ο κρατικός μηχανισμός για να διευκολύνει τα ιδιωτικά αιολικά πάρκα παρακάμπτοντας τη νομοθεσία. Στο Αποπηγάδι, όπως ισχυρίζονται οι ντόπιοι, διακόσια εβδομήντα στρέμματα ιδιωτικής γης χαρακτηρίστηκαν λανθασμένα ως δημόσια δασική γη μεταξύ 2004 και 2006 για την υποτιθέμενη κατασκευή ενός μικρού αιολικού πάρκου από την EDF EN. Στις 3/10/2015 οι κάτοικοι του Ηρακλείου εμπόδισαν την εγκατάσταση αιολικών πάρκων. Ο αγώνας αυτός συνεχίστηκε για χρόνια. Ορισμένες από τις αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου (ΚΥΑ)

δημοσιεύθηκαν εσφαλμένα, αφήνοντας τους ιδιοκτήτες γης ανενημέρωτους και ανίκανους να ασκήσουν έφεση, παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι από αυτούς έχουν τίτλους ιδιοκτησίας. Μετά από αγώνα τοπικών πρωτοβουλιών, οι ΚΥΑ δημοσιεύτηκαν σωστά πολλά χρόνια αργότερα. Ωστόσο, η ακατάλληλη δημοσίευση αυτών των ΚΥΑ, μαζί με την έλλειψη τίτλων ιδιοκτησίας σε άλλες περιπτώσεις, οδήγησε σε κατασχέσεις χωρίς αποζημίωση (Siamanta, 2019).

Η γη που χάθηκε δεν είχε παραχωρηθεί στους ιδιοκτήτες χωρίς αντίτιμο, αντ' αυτού αγοράστηκε από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην συνέχεια, όταν το Ελληνικό κράτος αναγνωρίζοντας τα εδάφη ως δημόσια, επιχείρησε την ανάπτυξη έργου στην περιοχή οι ιδιοκτήτες κλήθηκαν να αποδείξουν την ιδιοκτησία μεταξύ συνθηκών δύο διαφορετικών κρατών, των οποίων η μετάβαση δεν έγινε καθόλου ομαλά, παρά υπήρξαν πολεμικές επιχειρήσεις και διακρατικές συνθήκες για την μετάβαση της γης από το ένα κράτος στο άλλο. Το Ελληνικό κράτος προχωρώντας το έργο μέσω της διαδικασίας της υφαρπαγής, αρνήθηκε να ολοκληρώσει την διαδικασία επίλυσης της ιδιοκτησίας και αποζημίωσης για την απαλλοτρίωση. Η υπόθεση του Αποπηγαδίου αποκαλύπτει επίσης παράνομες πρακτικές της εταιρείας, καθώς της επιβλήθηκε πρόστιμο για παραβίαση των περιβαλλοντικών κανονισμών μετά από καταγγελίες κατοίκων (Dionellis, 2013). Δεύτερον, η ιδιωτική υφαρπαγή γης πραγματώνεται – όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα (Siamanta, 2019) – απευθείας από τις εταιρείες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, υποσχόμενες στους ιδιοκτήτες γης οικονομικά οφέλη και ευκαιρίες απασχόλησης μέσω ιδιωτικών συμφωνιών.

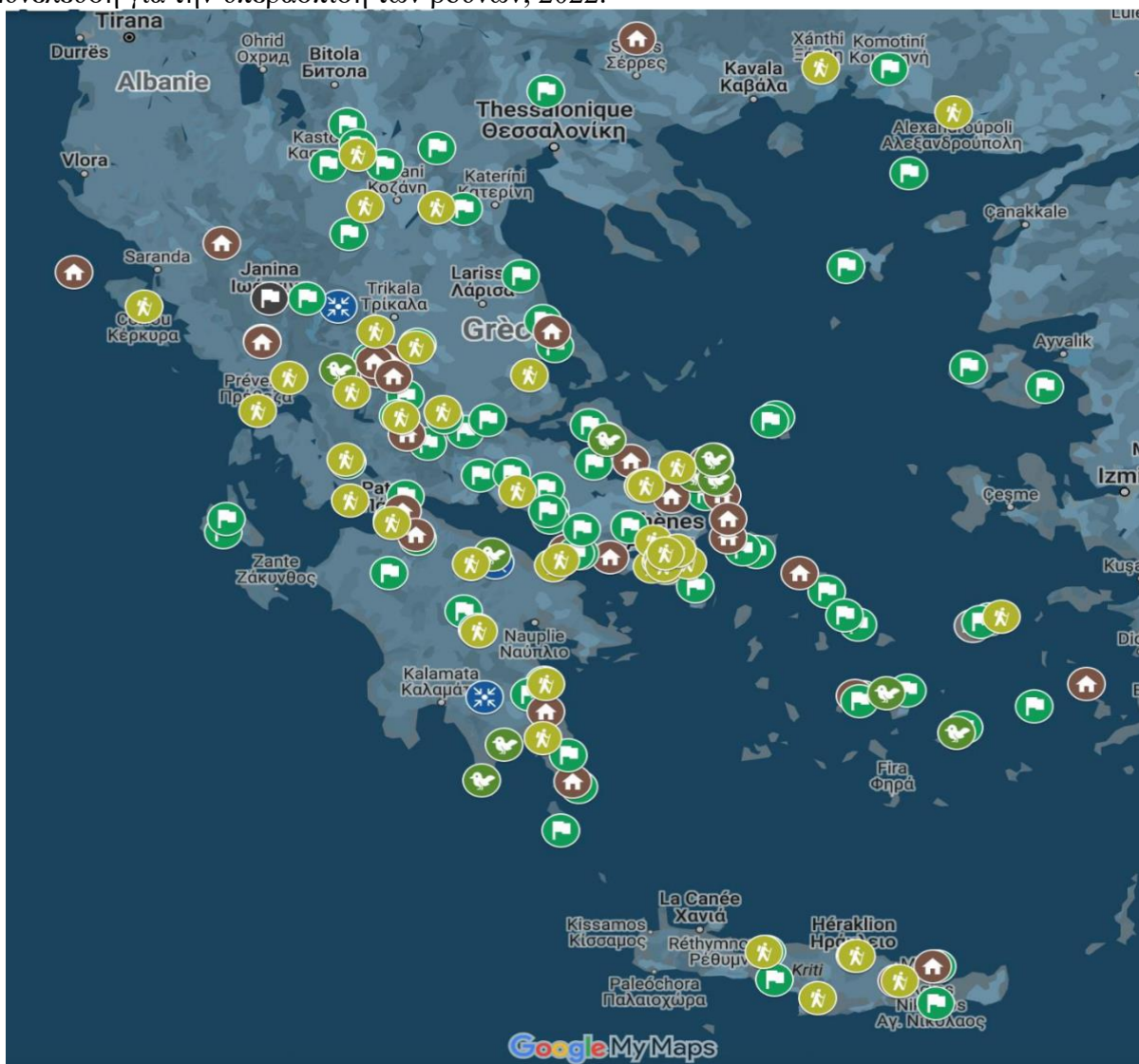
Η εκποίηση γης είναι μια χρονοβόρα διαδικασία και οι εταιρείες αυτές στοχεύουν στην απόκτηση ή τη μίσθωση ιδιωτικών εκτάσεων όπου αυτό είναι βολικό⁵. Παρ' όλα αυτά, οι ιδιοκτήτες γης πιέζονται να μισθώσουν/πωλήσουν τη γη τους με την υπόσχεση οικονομικών οφελών και ευκαιριών απασχόλησης για τα μέλη της οικογένειας μιας και η οικονομική κρίση και η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση στην Ελλάδα έχουν οδηγήσει σε υψηλά επίπεδα ανεργίας, μειωμένα εισοδήματα και αυξανόμενη φτώχεια (Dionellis, 2013, Siamanta, 2019).

9. Κινήματα και πρωτοβουλίες κατά των βιομηχανικών αιολικών πάρκων και της ανεξέλεγκτης δημιουργίας ΒΑΠΕ

Απέναντι σε αυτήν την νέα συνθήκη υφαρπαγής της γης και απαξίωσης του τοπίου για την εγκατάσταση ΑΠΕ, έχουν αναπτυχθεί πολλά και διαφορετικά κινήματα και πρωτοβουλίες. Ορισμένες από αυτές έχουν κερδίσει τις δικαστικές διαμάχες (Σαμοθράκη) και άλλες βρίσκονται σε εξέλιξη (Τήνος, Άγραφα, Νησίδες κ.α.) ή έχουν πρόσφατες διακηρυγμένες αρνητικές θέσεις (Ικαρία). Δεν υπάρχει όμως ακόμα ένα συντονιστικό όλων αυτών των αγώνων που θα μπορούσε να ενδυναμώσει τις ομάδες και να συμβάλει στην μεταφορά εμπειρίας και στην πολιτική διάχυσης της πληροφορίας.

⁵ Εκπρόσωποι του Δικτύου ισχυρίστηκαν επίσης διαφθορά ή/και απόπειρα δωροδοκίας από εταιρείες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και τοπικούς εκλεγμένους αξιωματούχους. Για παράδειγμα, ένα βασικό στέλεχος που συμμετείχε στη δημιουργία του Δικτύου ανέφερε ότι μια εταιρεία ανανεώσιμων πηγών ενέργειας τον προσέγγισε, αλλά όταν επέμεινε να συζητήσει τα θέματα δημόσια και όχι ιδιωτικά, δεν του τηλεφώνησαν ποτέ ξανά. Επιπλέον, ένας ενδιαφερόμενος από το Αποπηγάδι ανέφερε ότι του προσφέρθηκαν 120.000 ευρώ σε μετρητά για να επιτρέψει ανεμογεννήτριες στη γη του. Τέτοια περιστατικά αντικατοπτρίζουν τις πελατειακές σχέσεις μεταξύ του κράτους και του ιδιωτικού τομέα και υποδηλώνουν προσπάθειες για την επιτάχυνση της κατασκευής αιολικών πάρκων (δηλαδή την παράκαμψη των χρονοβόρων διαδικασιών εκποίησης) και την υπονόμευση της τοπικής αντίστασης.

Στον χάρτη 3 παρουσιάζεται ο χάρτης της Ελλάδας με τα κινήματα - συλλογικές δράσεις που έχουν δημιουργηθεί κατά των βιομηχανικών αιολικών πάρκων. Παρατηρούμε ότι σε πολλές περιοχές της χώρας έχουν αναπτυχθεί αντιστάσεις, που με πρωτοβουλίες και δράσεις όπως εκδηλώσεις, κάποιες προβολές ταινιών, οργάνωση μικροφωνικών εκδηλώσεων σε κοινωνικά στέκια αλλά και σε δημόσιους χώρους αντιτίθενται στις εγκαταστάσεις των ΒΑΠΕ που έχουν γίνει, με ελλιπείς μελέτες και χωρίς ενημέρωση για όλες τις επιπτώσεις τους, στους κατοίκους των περιοχών αυτών. Με τις πρωτοβουλίες αυτές θέλουν να θίξουν τους προβληματισμούς τους και την εναντίωση τους για την υφαρπαγή γης που λαμβάνει χώρα σχεδόν σε όλες τις περιφέρειες και να ενημερώσουν όλους τους ενδιαφερόμενους για τις κοινωνικό -οικονομικό-πολιτισμικό- περιβαντολλογικές επιπτώσεις που συμβαίνουν στις περιοχές αυτές. Ορισμένες μάλιστα έχουν εκδώσει και αυτο-εκδόσεις που λειτουργούν ως αντι-αρχεία όπως αυτή : Συνέλευση για την υπεράσπιση των βουνών, 2022.

Χάρτης 3: Ενδεικτικός διαδραστικός διαδικτυακός Χάρτης με τα κινήματα και τις συλλογικές δράσεις κατά των βιομηχανικών αιολικών πάρκων. Πηγή: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1g02S0okDb4gxX94P3WJ4Q6S9kyyPDHdd&ll=38.411127958922336%2C24.53111236228463&z=8> [πρόσβαση 5/2/2024]

Οι συλλογικότητες αναφέρονται ιδιαίτερα στο ζήτημα της καταστροφής ολόκληρων περιοχών με σκοπό την εξαγωγή πράσινης ενέργειας σε άλλες χώρες και όχι μόνο για την κάλυψη των αναγκών της χώρας που απ'ότι φαίνεται έχουν σχεδόν καλυφθεί (ΔΕΔΗΕ, 2021). Για το θέμα αυτό μπορούμε να ανατρέξουμε σε πρόσφατες συνεντεύξεις κυβερνητικών εκπροσώπων και εκπροσώπων των αγώνων αυτών στα παρακάτω βίντεο και τις ανακοινώσεις των δικτύων: Ελεύθερα Βουνά (Άγραφα), Κίνηση για την προστασία των νησίδων (νησιά του Αιγαίου), Ελεύθερα βουνά στη Λέσβο (2024), και τα ντοκιμαντέρ (βλέπε βιβλιογραφία).

10. Θεσμικό Πλαίσιο

Η αρχική προσπάθεια για την ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ) στην Ελλάδα έγινε με το νόμο 1559/85, με τίτλο "Ρυθμίσεις για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, συμβατικά καύσιμα και άλλες διατάξεις", ο οποίος ουσιαστικά έθεσε το πρώτο νομοθετικό πλαίσιο. Το 1994 ψηφίστηκε ο νόμος 2244/94, ο οποίος ασχολήθηκε ειδικά με την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ΑΠΕ) στην Ελλάδα. Η βασική κατεύθυνση του νόμου 2244/94 ήταν ευθυγραμμισμένη με μέτρα και διατάξεις που ίσχυαν σε όλες σχεδόν τις χώρες της ΕΕ, με στόχο την αύξηση της συμμετοχής των ΑΠΕ στο ενεργειακό ισοζύγιο. Ο νόμος αυτός σηματοδότησε την ουσιαστική έναρξη της ανάπτυξης των ΒΑΠΕ στην Ελλάδα. Άλλαξε σημαντικά το τοπίο παρέχοντας ισχυρά οικονομικά κίνητρα για την ανάπτυξη των ΒΑΠΕ στην Ελλάδα, προσελκύοντας ιδιωτικά κεφάλαια. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο επέτρεψε την αξιοποίηση της αιολικής ενέργειας από τη Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ), τις τοπικές αρχές και τους ιδιώτες. Καθόρισε επίσης λογικές τιμές πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας και καθόρισε δεκαετείς διάρκειες συμβάσεων. Επιπλέον, θεσπίστηκαν αναπτυξιακά κίνητρα, όπως το Πρόγραμμα Ενεργειακής Ανάπτυξης και ο Αναπτυξιακός Νόμος, που παρείχαν επιδοτήσεις για εγκαταστάσεις ΑΠΕ. Μέσω του νόμου 2244/94 και του Προγράμματος Ενεργειακής Ανάπτυξης, οι ΑΠΕ σημείωσαν σημαντική ανάπτυξη αλλά παρέμειναν σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Οι μικρές και οικολογικά ορθές προσπάθειες ΑΠΕ δεν ενθαρρύνθηκαν ποτέ στην Ελλάδα. Αντίθετα, μόλις εμφανίστηκαν οι μεγάλες επενδύσεις στις ΒΑΠΕ το τοπίο άλλαξε άρδην.

Με το νόμο 2773/99, που αποσκοπούσε στην απελευθέρωση της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας, διατηρήθηκαν οι διατάξεις του νόμου 2244/94, με την προσθήκη ότι οι καθορισμένες τιμές πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ θεωρούνταν μέγιστες τιμές και μπορούσαν να μειωθούν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αδειοδότησης με απόφαση του Υπουργείου Ανάπτυξης, μετά από γνώμη της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ΡΑΕ). Εισήχθη επίσης ένα τέλος για τους παραγωγούς ΑΠΕ, που ισοδυναμούσε με ένα ποσοστό επί των πωλήσεων ενέργειας, το οποίο καταβαλλόταν στις τοπικές αρχές (ορίστηκε στο 2% των ακαθάριστων εσόδων).

Ο νόμος 2773/99 έθεσε ως προτεραιότητα την απορρόφηση της ενέργειας που παράγεται από ΑΠΕ, ώστε να μεγιστοποιηθεί η συμβολή τους στη λειτουργία του Ηλεκτρικού Συστήματος. Από τα παραπάνω μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η απελευθέρωση της αγοράς της ενέργειας και η είσοδος του ιδιωτικού τομέα σε αυτήν επέφερε τον διαχωρισμό υποδομών που πληρώνονται από το δημόσιο ταμείο και κατανάλωσης που δίνεται σε μεγάλες ιδιωτικές εταιρίες. Άνοιξε επίσης τον δρόμο σε μια ανταγωνιστική αγορά Βιομηχανικών ΑΠΕ (ΒΑΠΕ) με σκοπό την υπεραξία και όχι την προστασία του περιβάλλοντος (Zervas, Vatikiotis et al, 2021). Έτσι οι τιμές του ρεύματος διαρκώς αυξάνονται λόγω του ότι τα χρήματα που κερδίζονται από την κατανάλωση ενέργειας δεν επιστρέφουν στην διαδικασία παραγωγής και συντήρησης του

δικτύου της ενέργειας αλλά στην κατανάλωσή της και την αύξηση των κερδών των ομίλων που εμπλέκονται, ενώ ταυτόχρονα το κόστος των "πράσινων υποδομών" (καλώδια κλπ) εντάσσεται στα τιμολόγια ρεύματος και όχι στην επένδυση της εταιρίας.

Η διαδικασία αδειοδότησης των έργων αυτών στηρίχθηκε σε διάφορους νόμους, προεδρικά διατάγματα, υπουργικές αποφάσεις κ.λπ. που αφορούσαν κυρίως περιβαλλοντικές πτυχές της αδειοδότησης και τις παρεμβάσεις σε δημόσιες εκτάσεις, που επί της ουσίας ακολουθούν την ίδια πολιτική που κληρονομήσαμε από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για την λεγόμενη αξιοποίηση (επί της ουσίας εκποίηση) της δημόσιας περιουσίας για την πληρωμή του "χρέους".

Στο σημείο αυτό, πρέπει να γίνει ιδιαίτερη μνεία στο Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο για τις ΑΠΕ (ΕΧΠ-ΑΠΕ). Σκοπός του πλαισίου αυτού (ΦΕΚ264Β-3/12/2008) είναι:

- (α) Να καθορίσει πολιτικές χωροταξικού σχεδιασμού για έργα ΑΠΕ, κατηγοριοποιημένες ανά είδος δραστηριότητας και θέση.
- (β) Να θεσπίσει κανόνες και κριτήρια για τη χωροθέτηση εγκαταστάσεων ΑΠΕ που να επιτρέπουν τόσο τη βιώσιμη αξιοποίηση των εθνικών πόρων όσο και την αρμονική ένταξή τους στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον.
- (γ) Να δημιουργηθεί ένας αποτελεσματικός μηχανισμός χωροθέτησης εγκαταστάσεων ΑΠΕ, ώστε να ευθυγραμμιστεί με τις εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές.

Όμως επί της ουσίας δεν έχει γίνει για να προστατεύσει τις περιοχές από την ανάπτυξη εξορυκτικών διαδικασιών επέκτασης των ΒΑΠΕ αλλά για να τις προσελκύσει.

Παράλληλα, στο πλαίσιο των προσπαθειών για την προώθηση των έργων ΒΑΠΕ και τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου και της διαδικασίας αδειοδότησης, δημοσιεύθηκε τον Ιούνιο του 2010 ο νόμος 3851/2010. Ο νόμος αυτός αποσκοπούσε στην επιτάχυνση της ανάπτυξης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και εισήγαγε ευνοϊκά μέτρα, απλοποίησε τη διαδικασία αδειοδότησης και μείωσε τους χρόνους αδειοδότησης. Επίσης, παρείχε κίνητρα για αιολικά έργα σε περιοχές με χαμηλό αιολικό δυναμικό και υπεράκτια αιολικά πάρκα και ενίσχυε τον ρόλο της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ΡΑΕ).

Απέναντι στην υφιστάμενη νομοθεσία κινήθηκαν πολλές περιβαλλοντικές οργανώσεις που τελικά την αμφισβήτησαν σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι με το ν. 4685/2020, με τίτλο: «Εκσυγχρονισμός περιβαλλοντικής νομοθεσίας, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία των Οδηγιών 2018/844 και 2019/692 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και λοιπές διατάξεις», εισάγεται το σύστημα των βεβαιώσεων για την αδειοδότηση έργων ΑΠΕ, πράγμα που δεν είναι αρκετό μιας και δεν υπάρχει επί της ουσίας χωροταξικό που να οριοθετεί τις ΒΑΠΕ.

Ο πιο σύγχρονος περιβαλλοντοκτόνος νόμος είναι ο 4685/2020 που αφορά την ίδρυση του Οργανισμού Φυσικού Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής (ΟΦΥΠΕΚΑ) που σκοπό έχει επί της ουσίας την διευκόλυνση επενδύσεων σε προστατευόμενες περιοχές και την οικονομική τους αξιοποίηση με όρους ιδιωτικού και όχι δημοσίου δικαίου⁶! Με το Νόμο αυτό ο ΟΦΥΠΕΚΑ αντικαθιστά το Εθνικού Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ) και καταργεί σταδιακά τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου «Φορείς Διαχείρισης Προστατευόμενων Περιοχών» του ν. 4519/2018 (Α' 25) όπως για παράδειγμα τους φορείς (Αποφάσεις 3/12/2021 ΦΕΚ6191Β' σ.78415): Εθνικού Δρυμού Ολύμπου, Εθνικού Δρυμού Πάρνηθας, Εθνικού Πάρκου Σχινιά, Δέλτα Έβρου, των Εθνικών Πάρκων Δάσους Διαδιάς, Βόρειας Πίνδου, Τζουμέρκων, καθώς και άλλους 22 φορείς. Πολλές από αυτές τις περιοχές

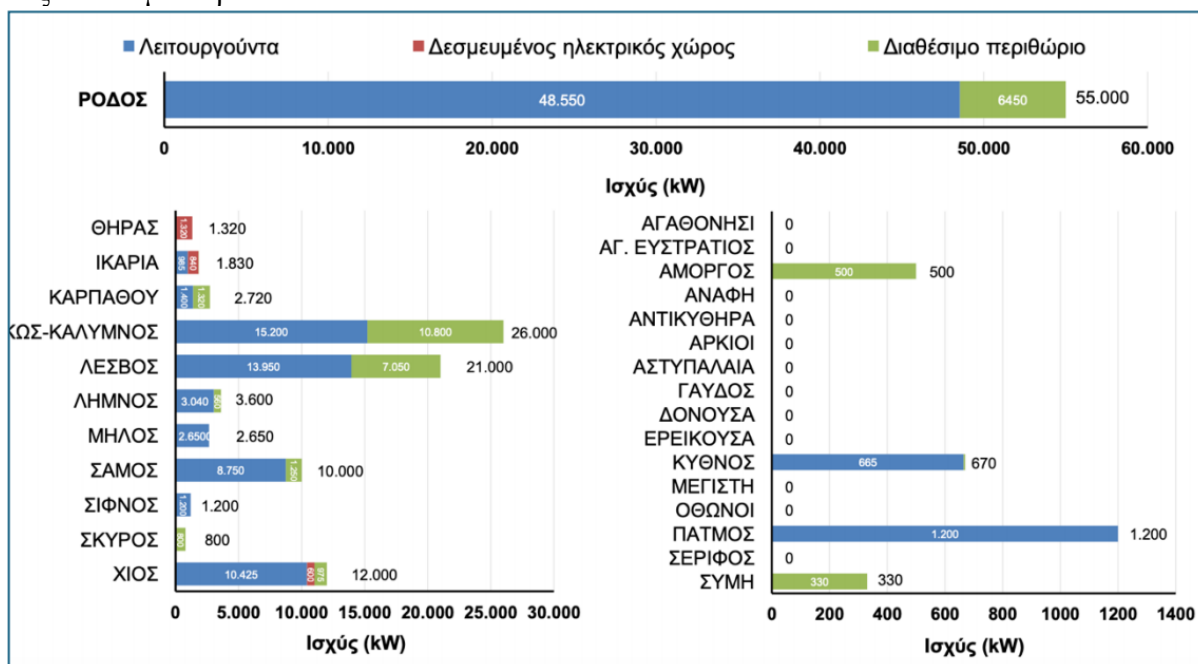
⁶ <http://www.opengov.gr/minenv/?p=10225#comments>

έχουν υποστεί σοβαρές καταστροφές στο παρελθόν από πυρκαγιές, όπως η Εύβοια, ο Εθνικός Δρυμός της Πάρνηθας και πρόσφατα το Δάσος της Λαδιάς.

Σήμερα, επί της ουσίας βρισκόμαστε στην Αναθεώρηση του υφιστάμενου Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου των ΑΠΕ που έχει καθυστερήσει γιατί οι νέοι κανόνες που τίθενται (όπως φέρουσα ικανότητα, η δέουσα εκτίμηση που λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις στο περιβάλλον και το οικολογικό αποτύπωμα) δεν φαίνεται να ευνοούν τους επενδυτές που ενδιαφέρονται μόνο για την υπεραξία που θα παράγει το έργο και όχι για τις επιπτώσεις του. Ενώ η διαδικασία διαμόρφωσης ενός νέου χωροταξικού έχει ξεκινήσει από το 2018 προβλέπεται να κατατεθεί στις 27 Μαρτίου 2024 και ίσως πιο μετά λόγω των διαρκών παρατάσεων που δίνονται. Στο κενό που έχει δημιουργηθεί μέχρι την σύνταξη νέου, η κυβέρνηση νομοθετεί με προσθήκες σε άλλους νόμους και διατάγματα και χωρίς μια ολοκληρωμένη χωροταξική θεώρηση. Έτσι ευνοούνται οι επιχειρηματίες που επί της ουσίας χωροθετούν χωρίς τον απαραίτητο και προβλεπόμενο κοινωνικό έλεγχο και τους χωροταξικούς περιορισμούς που έπρεπε να υπάρχουν.

11. Πράσινη Υφαρπαγή στο Βορειο-Ανατολικό Αιγαίο

Στην περίπτωση του έργου "Αιγαία Ζεύξη", πριν από 10 περίπου χρόνια, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου απέτυχε να οργανώσει τις απαραίτητες παρουσιάσεις όλων των στοιχείων του έργου, εκτός από μερικές ενημερωτικές συναντήσεις, στις οποίες δεν συμμετείχαν φορείς που εξέφραζαν αρνητικές απόψεις για το έργο. Αλώςτε σύμφωνα με την απόφαση της ΡΑΕ 616/2016 τα εγκεκριμένα περιθώρια MW (εικόνα 1) για την αυτάρκεια των νήσων είναι πολύ μικρότερα (ΔΕΔΗΕ, 2022, σ. 8) από αυτά που προτεινόταν να εγκατασταθούν στην περιοχή, όπως θα δούμε παρακάτω.

Εικόνα 1 : Εγκεκριμένα περιθώρια MW ΡΑΕ 616/2016 στα νησιά του Αιγαίου. Πηγή : ΔΕΔΗΕ, 2022, σ. 8.

Στα βόρεια νησιά του ΒΑ Αιγαίου, ο όμιλος Rokas-Iberdrola Renewables, ο οποίος δραστηριοποιείται στον τομέα των Βιομηχανικών Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΒΑΠΕ),

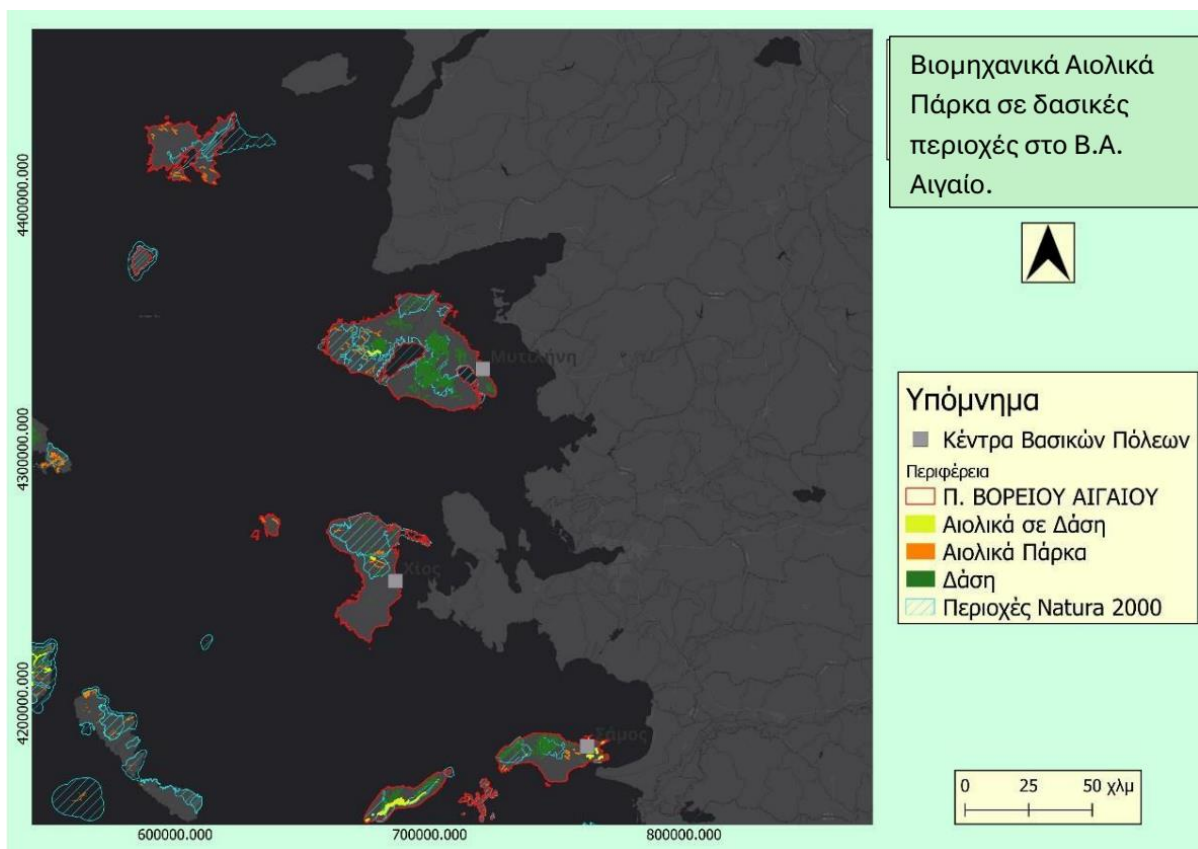
ξεκίνησε ένα επενδυτικό σχέδιο με τίτλο "Αιγαία Ζεύξη". Το έργο προβλέπει την εγκατάσταση 28 αιολικών πάρκων συνολικής ισχύος 706 MW στην περιοχή του Βορείου Αιγαίου (αντί για 9,835MW με βάση την εικόνα 1 για τα νησιά ΒΑ Αιγαίου). Συγκεκριμένα, προβλέπεται η εγκατάσταση 10 αιολικών πάρκων στη Λέσβο, 11 στη Λήμνο και 7 στη Χίο. Σκοπός του έργου αυτού είναι να διευκολύνει την ενεργειακή σύνδεση των νησιών του Βορείου Αιγαίου με το ηπειρωτικό σύστημα μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας. Τα νησιά αυτά επιλέχθηκαν για την επένδυση λόγω του ισχυρού αιολικού δυναμικού τους, της γεωγραφικής τους θέσης και του μεγέθους τους, χωρίς να γίνεται αναφορά σε άλλους χωροταξικούς περιορισμούς (NATURA2000, διαδρομές πουλιών, υγρότοποι, δασικές περιοχές, γεωπάρακα, αρχαιολογικοί χώροι, τόποι λατρείας, τοπία, κοινότητες και τόποι που χρησιμοποιούνται από τους κατοίκους και τους περιηγητές ή που έχουν συμβολική αξία κ.α.)⁷. Ειδικότερα προβλέπεται η εγκατάσταση συνολικά 353 αιολικών πύργων, εκ των οποίων 153 στη Λέσβο, 125 στη Λήμνο και 75 στη Χίο. Οι εν λόγω αιολικοί πύργοι αναμένεται να τοποθετηθούν σε κορυφογραμμές με χαμηλή θαμνώδη βλάστηση και να διασυνδεθούν μεταξύ τους μέσω καλωδίων μέσης τάσης⁸. Στη πράξη, δέκα χρόνια μετά την αρχική μελέτη, οι ανεμογεννήτριες αυτές αναμένεται να είναι μεγαλύτερες γιατί η τεχνολογία τους έχει εξελιχθεί. Οι νεότερες δε ανεμογεννήτριες που αναμένεται να εγκατασταθούν είναι 125 μέτρα ύψος (και όχι 87μ) και 3-4,5 MW (λόγω αλλαγής τεχνολογίας).

⁷ Σύμφωνα με τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) και τις τεχνικές εκθέσεις της εταιρείας (η οποία σήμερα υποχρεωτικά πρόκειται να επανυποβληθεί λόγω παρέλευσης χρόνου υλοποίησης του έργου), η επιλογή της τοποθεσίας επικεντρώθηκε στην ελαχιστοποίηση της περιβαλλοντικής όχλησης. Υποστηρίζεται ότι οι τοποθεσίες αυτές δεν βρίσκονται σε κατοικημένες περιοχές, τουριστικές ζώνες ή περιοχές αναψυχής, πράγμα που διαψεύδεται από την έρευνα πεδίου μας.

Υποστηρίζεται ότι δόθηκε προσοχή στη διατήρηση επαρκών αποστάσεων μεταξύ των ανεμογεννητριών και στην τήρηση όλων των ποσοτικών κριτηρίων του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού για τις ΑΠΕ. Οι αποστάσεις όμως αυτές είναι πολύ μικρότερες σε σχέση με αυτές της ΕΕ. Έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνονται να είναι κοντά σε κοινότητες που κατά τα άλλα επειδή είναι μικρές δεν τις λαμβάνουν υπόψη.

Σε περίπτωση παροπλισμού του έργου, προβλέπεται η αποκατάσταση της γης και του βυθού στην προηγούμενη κατάστασή τους σύμφωνα με τους Περιβαλλοντικούς Όρους του έργου. Όμως πρόσφατα ψηφίστηκε οδηγία που εξαιρεί την παραγωγή πράσινης ενέργειας από την υποχρεωτική αποκατάσταση τοπίου, επίσης είναι γνωστές οι πρακτικές εγκατάλειψης σωμάτων ανεμογεννητριών στην Κάρυστο της Εύβοιας χωρίς να υπάρχει κάποιο πρόστιμο. Όσον αφορά τις περιβαλλοντικές παρεμβάσεις αποκλειστικά για τις ανάγκες της επένδυσης, θα πραγματοποιηθούν διάφορες δραστηριότητες, όπως η κατασκευή πολυάριθμων νέων χωματόδρομων (περίπου 200 χιλιόμετρα, με 97 χιλιόμετρα στη Λέσβο, 48 χιλιόμετρα στη Λήμνο και 51 χιλιόμετρα στη Χίο), εκσκαφές εκατοντάδων χιλιομέτρων (330 χιλιόμετρα για καλώδια μέσης και υψηλής τάσης), εκσκαφές μεγάλων θεμελίων με οπλισμένο σκυρόδεμα (353 θεμέλια με διαστάσεις μήκους και πλάτους περίπου 15 μέτρων και βάθος 2,4 μέτρων) και η δημιουργία πολυάριθμων πλατειών μεγάλων διαστάσεων (45 μέτρα επί 25 μέτρα). Περιλαμβάνονται επίσης επιχωμάτωσεις/επιχώσεις μετά την ολοκλήρωση των εργασιών θεμελίωσης, καθώς και εργοταξιακές εκτάσεις που καλύπτουν 386.000 τετραγωνικά μέτρα (με αποτέλεσμα τη σημαντική συσσώρευση άχρηστων υλικών, αξιοσιμοποίητων υλικών κ.λπ.), που θα μετατρέψουν σε αστική επί της ουσίας περιοχή ολόκληρες εκτάσεις τοπίων φυσικού κάλους και θα δημιουργήσουν περιβαλλοντικές καταστροφές, πλημύρες κ.α. Οι μόνοι που θα ωφεληθούν επί της ουσίας θα είναι οι εργολάβοι, μιας και είναι ελάχιστες οι μόνιμες θέσεις εργασίας που προβλέπονται.

⁸ Σύμφωνα με τις τεχνικές εκθέσεις του έργου, κάθε ανεμογεννήτρια θα έχει ισχύ 2 MW, ύψος 67 μέτρα, διάμετρο ρότορα 39 μέτρα (με αποτέλεσμα συνολικό ύψος 106 μέτρα) και βάρος 231 τόνους. Η παραγόμενη ενέργεια θα έχει συχνότητα 50 Hz. Επιπλέον, το έργο περιλαμβάνει την εγκατάσταση υποσταθμών σε κάθε Δημοτική Ενότητα, κέντρα ελέγχου (για τον πλήρη τηλεχειρισμό των ανεμογεννητριών), σταθμούς μετατροπής τάσης και άλλα.

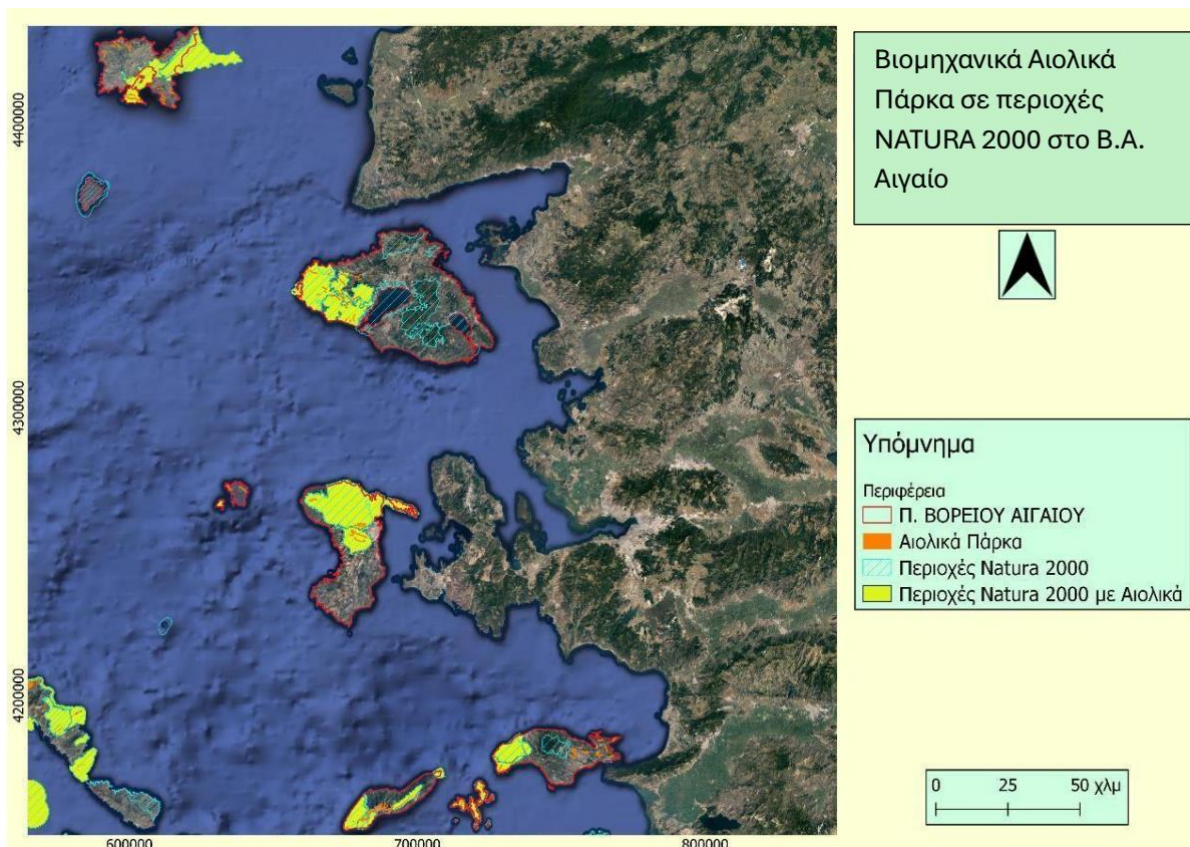

Χάρτης 4: Αδειοδοτημένα Βιομηχανικά Αιολικά Πάρκα στο Βόρειο Αιγαίο σε δασικές περιοχές. Δημιουργός: Παναγιώτης Σπανός. Πηγές: ΡΑΕ, γεωγραφική βάση δεδομένων τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Στα νησιά Ικαρίας και Φούρνων, την δημιουργία ΒΑΠΕ έχει αναλάβει ο όμιλος Μυτιληναίος. Αρχικά η άδεια χορηγήθηκε στην «ΙΚΑΡΟΣ ANEMOS Α.Ε.», που άλλαξε επωνυμία σε «ΙΚΑΡΟΣ ANEMOS Μ.Α.Ε.» με χρηματοδότηρα του έργου την ΜΟΒΑΛ Α.Β.Ε.Ε. που στη συνέχεια αποροφήθηκε από την ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΟΣ Α.Ε. (μητρική εταιρία) σε εξολοκλήρου κοινοτική γη. Πρόκειται για 110 αρχικά ανεμογεννητριες 3 MW η κάθε μία, σε 27 χλμ από τον Κάβο Πάπα έως το Κακό Καταβασίδι, πάνω από τον Ξυλοσύρτη, με σκοπό την εξαγωγή ενέργειας, μιας και η Ικαρία χρειάζεται μόνο 12MW για να καλύψει τις ανάγκες της. Όπως φαίνεται στον χάρτη μέχρι και στο αρχέγονο δάσος Ράντη έχουν προβλέψει να τοποθετήσουν ανεμογεννήτριες (Πρωτοβουλία κατά των Α/Γ Ικαρίας, 2021).

Το 2022 ο Δήμος Ικαρίας αιτήθηκε στην Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας την ακύρωση του σχεδίου για την κατασκευή ΒΑΠΕ συνολικής ισχύος 330 MW. Το Δημοτικό Συμβούλιο (2023) τάχθηκε αντίθετο στην κατασκευή ΒΑΠΕ θαλάσσιων αιολικών πάρκων στην περιοχή.

Η Σάμος έχει μια ενδιαφέρουσα ιστορία εγκατάστασης ΑΠΕ από την ΔΕΗ όταν αυτές ακόμα ήταν σε πιο φιλικά για το περιβάλλον μεγέθη, και η παραγωγή ενέργειας αφορούσε την ίδια την χώρα και όχι την εξαγωγή της. Παρόλα αυτά απ' ότι φαίνεται η ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ έχει συμπαρασύρει και αυτές τις επενδύσεις με την EWT να είναι βασική εταιρία κατασκευής.

Χάρτης 5: Αδειοδοτημένα Βιομηχανικά Αιολικά Πάρκα σε Περιοχές NATURA 2000 Βορείου Αιγαίου. Δημιουργός: Παναγιώτης Σπανός. Πηγές: ΡΑΕ, γεωγραφική βάση δεδομένων τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Στον χάρτη 4 και στον χάρτη 5 παρατηρούμε ότι σε όλα τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου έχουν πάρει άδεια εγκατάστασης Βιομηχανικά Αιολικά Πάρκα επίσης σε όλα τα νησιά υπάρχουν περιοχές NATURA2000 και δασικές περιοχές που πλήττονται. Πιο συγκεκριμένα στην Λήμνο τα σχεδιασμένα αιολικά πάρκα συμπίπτουν στο ανατολικό μέρος του νησιού με τις περιοχές NATURA2000, στην Δυτική Λέσβο στην περιοχή που έχει χαρακτηριστεί ως προστατευόμενη NATURA2000 έχει τοποθετηθεί αιολικό πάρκο, στην Χίο υπάρχει εξίσου μια τέτοια περίπτωση στο κεντρικό μέρος του νησιού. Στην Ικαρία όλα τα Αιολικά πάρκα είναι τοποθετημένα σε δασικές περιοχές (αρχέγονο δάσος Ράντη) και σε περιοχές NATURA2000 όπως και στους Φούρνους, αφού μεγάλο μέρος από το νησί έχει χαρακτηριστεί ως προστατευόμενη περιοχή NATURA2000. Ενώ στη Σάμο παρατηρείται μία τέτοια περίπτωση NATURA2000 στο δυτικό μέρος του νησιού καθώς και ανατολικά στο περιαστικό δάσος στο Βαθύ.

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία (όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 και δημοσιοποιούνται στην ιστοσελίδα της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου και δικές μας γνώσεις), φαίνεται ότι η πλειονότητα των επιστημονικών φορέων, των θεσμικών παραγόντων και των κοινοτικών ομάδων του ευρύτερου κοινού έχουν εκφράσει αρνητικές απόψεις για το έργο. Σε αυτούς περιλαμβάνονται ορισμένοι δήμοι (Λήμνου, Ικαρίας), τοπικές αρχές, επιστημονικοί φορείς, περιβαλλοντικές ομάδες, αθλητικοί και πολιτιστικοί σύλλογοι, εργατικά σωματεία, καθώς και επιστήμονες και πολίτες και δύο πανεπιστημιακά Τμήματα του Πανεπιστημίου

Αιγαίου (Περιβάλλοντος και Γεωγραφίας). Οι κύριες ανησυχίες τους περιλάμβαναν είναι οι εξής (με πλάγια γράμματα αναφερόμαστε συνοπτικά σε αυτές που εντόπισε ο Παυλής το 2016:89):

- την εκτεταμένη κλίμακα του έργου (όσον αφορά το μέγεθος, τη συγκέντρωση και την έκταση που καλύπτουν τα αιολικά πάρκα), η οποία θεωρούσαν ότι υπερέβαινε την φέρουσα ικανότητα του τοπίου στα νησιά του Βορείου Αιγαίου. Για το θέμα αυτό, εστιάζουν στις εκτεταμένες εργασίες κατασκευής μεγάλων δρόμων και χωματόδρομων που προϋποθέτουν κοπή δέντρων και καταστροφή του τοπίου (μόνο για την Αιγαία Ζεύξη, περίπου 200 χλμ.).
- την έλλειψη προόδου στην υποθαλάσσια διασύνδεση των νησιών του Βορείου Αιγαίου με το ηπειρωτικό δίκτυο, παράγοντας που δεν αποτελούσε μέρος του σχεδιασμού του Ανεξάρτητου Διαχειριστή Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΑΔΜΗΕ) για την περίοδο 2014-2023. Σε σχέση με αυτό το θέμα είναι ενδιαφέρον να δούμε την μεταστροφή της κυβέρνησης που για να προσελκύσει τους επενδυτές αποφάσισε να υλοποιήσει το δαπανηρό αυτό έργο με κονδύλια του δημοσίου και όχι του ίδιου του επενδυτή. Για τον λόγο αυτό οι επενδυτές επιστρέφουν δέκα χρόνια μετά, εκδηλώνοντας το ενδιαφέρον τους, γνωρίζοντας ότι υπάρχει σοβαρό ενδιαφέρον για εξαγωγή πράσινης ενέργειας, ανεξαρτήτως αν αυτή θα γίνεται μέσω πράσινης υφαρπαγής της γης και απαξίωσης του τοπίου.
- Πιθανές επιπτώσεις στους πληθυσμούς των πτηνών, στα απολιθώματα και στις περιοχές NATURA2000, όπου απαιτείται ειδική επιστημονική μελέτη πριν από την εγκατάσταση αιολικών πάρκων. Δέκα χρόνια μετά δεν έχουν γίνει από το κράτος αυτές οι μελέτες, έχουν γίνει όμως από την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, που αποδεικνύουν το καταστροφικό έργο της εγκατάστασης αιολικών πάρκων σε περιοχές διέλευσης πουλιών που περιλαμβάνουν σημαντικά τμήματα των νησιών ΒΑ Αιγαίου (Δημαλέξης Α, Καστρίτης Θ. κ.α., 2010)
- Πιθανές συνέπειες για τον βιώσιμο οικοτουρισμό, ιδίως στη Λέσβο. Σε σχέση με αυτό το θέμα βρισκόμαστε ακόμα σε αναμονή του Χωροταξικού Σχεδίου που υποθέτουμε ότι θα βάζει όρια στην εγκατάσταση αιολικών και ηλιακών πάρκων και θα προσανατολίζεται στην ήπια χρήση της γεωθερμίας και της βιομάζας και θα λαμβάνει υπόψη τις ήπιες τουριστικές διαδρομές που μπορούν να αναπτυχθούν στα νησιά με σεβασμό στο περιβάλλον.
- Μετατόπιση της αναπτυξιακής κατεύθυνσης των νησιών από την τρέχουσα προσέγγιση που χαρακτηρίζεται από τη βιώσιμη διαχείριση των πόρων και την ολοκληρωμένη χρήση των ευκαιριών στη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη βιομηχανία, την ενέργεια και τον τουρισμό, σε μια καθαρά βιομηχανική κατεύθυνση ανάπτυξης.
- Ανεπαρκής πληροφόρηση, χωρίς διαδικασία αναζήτησης της συμμετοχής του κοινού που θα έπρεπε να γίνεται με βάση την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο.
- Περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης που προκύπτουν από το έργο και ανεπαρκή αντισταθμιστικά οφέλη. Επί της ουσίας μιλάμε πλέον για αύξηση τιμολογίων στους οικιακούς λογαριασμούς της ρεύματος λόγω του ότι όλες οι υποδομές πληρώνονται από το δημόσιο και μεταφέρονται σε αυτούς. Τα μόνα αντισταθμιστικά οφέλη αφορούν τις κοινότητες που βρίσκονται κοντά στο έργο, και είναι μηδαμινά σε σχέση με τις κοινωνικές επιπτώσεις που επιφέρουν.

Τέλος, με βάση καταγγελίες που ακούστηκαν σε εκδήλωση στον Μεσότοπο Λέσβου (12/2023) καλό θα είναι να αναφερθεί ότι έχει ξεκινήσει η διαδικασία απαλλοτρίωσης γης σε βοσκοτόπια της περιοχής Δυτικής Λέσβου όπου επί της ουσίας γίνονται προσφυγές του δημοσίου σε από χρόνια χρησιμοποιημένες εκτάσεις από βοσκούς με σκοπό την μεταβίβαση τους μέσω του μέσω του Υπερταμείου ΕΕΤ που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και το ΤΑΙΠΕΔ ή απευθείας σε εταιρίες ΑΠΕ. Η πολιτική αυτή φαίνεται να είναι αντίθετη από αυτήν που εφαρμόζεται στην Βραζιλία όπου επιταχύνονται οι διαδικασίες έκδοσης οριοθέτησης

ιδιοκτησίας γης σε οικογένειες καταγωγής Κοιλόμπορος ή ιθαγενικές με την προϋπόθεση ότι θα δώσουν την άδεια για την εγκατάσταση ΑΠΕ. Βλέπουμε δηλαδή ότι δεν υπάρχει μία αλλά πολλές πολιτικές γης που οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα: την άμεση ή έμμεση υφαρπαγή γης.

Το τελευταίο διάστημα γίνεται επίσης διαβούλευση για την Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΣΜΠΕ) για το Εθνικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης Υπεράκτιων Αιολικών Πάρκων (ΠΟΥΑΥΠ) που προβλέπει την εγκατάσταση αιολικών πάρκων στη θάλασσα (1150 ανεμογεννήτριες ύψους 280 μέτρων μέχρι το 2050) χωρίς να έχει ακόμα ολοκληρωθεί ο θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός (για το θέμα αυτό στις 21/12/2023 η Ελλάδα παραπέμφθηκε [INFR(2021)2226] στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Με αποτέλεσμα να έχουμε μια επικίνδυνη υφαρπαγή της θάλασσας με την έννοια της καταστροφής των υποθαλάσσιων τοπίων και της βιοποικιλότητας καθώς και των κοινωνικών επιπτώσεων στις κοινότητες των ψαράδων, των ιστιοπλόων, των κατοίκων των ακτών, των επισκεπτών και άλλων εμπλεκόμενων. Για το θέμα αυτό, ιδιαίτερα στην Κρήτη (που έχει συνδεθεί με το υπερπόντιο καλώδιο ενέργειας, και στα νησιά του Αιγαίου που σύντομα θα συνδεθούν) φαίνεται να υπάρχει μεγάλη αντίθεση: αρνητική απόφαση από τα Δημοτικά Συμβούλια Σητείας Κρήτης, Λήμνου, Ικαρίας κ.α. Το Επιμελητήριο Περιβάλλοντος και Βιωσιμότητας και η Κίνηση για την Προστασία των Νησίδων θεωρεί ότι πρέπει να απορριφθεί στο σύνολό της η ΣΜΠΕ του ΠΟΥΑΥΠ γιατί εκτός των άλλων, οι αποστάσεις από τις ακτές είναι απαράδεκτες και αντίθετες με τα όρια που τίθενται από την Ε.Ε. (Σαραντής, 2023).

Τις μέρες που γράφεται αυτό το κείμενο στο Δικαστήριο της ΕΕ εκδικάζεται η προσφυγή της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας, περιβαλλοντικών συλλόγων και πολιτών κατά της υπουργικής απόφασης 8353/276/Ε103 ΦΕΚ415 23/2/2012 ως αντίθετη στο άρθρο 24 του Συντάγματος και πλημμελή μεταφορά της οδηγίας της ΕΕ στην Ελληνική Νομοθεσία, που επι της ουσίας διευκόλυνε την αδειοδότηση βιομηχανικών εγκαταστάσεων σε Ζώνες Ειδικής Προστασίας του Δικτύου NATURA 2000.

Τέλος, το ξέσπασμα του πολέμου ΗΠΑ-Ρωσίας στην Ουκρανία έδειξε ότι το ενδιαφέρον των εταιριών για τις ΒΑΠΕ συνδέεται με την αγορά εισαγόμενου αμερικάνικου υδροποιημένου φυσικού αερίου που φαίνεται να χρησιμοποιείται συμπληρωματικά με τις ΒΑΠΕ για να υποστηρίξει την κυμαινόμενη τάση που θα παράγεται από τα αιολικά πάρκα.

Εν κατακλείδι, είναι φανερό ότι οι επενδύσεις στην πράσινη ενέργεια στην Ελλάδα τουλάχιστον, αλλά και σε άλλες χώρες, δεν γίνονται για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αλλά για την συσσώρευση κεφαλαίων μέσω της αποστέρησης της γης, πρακτική που φτάνει τελικά σε μορφές υφαρπαγής της γης. Οι εταιρίες που σχετίζονται σε αυτήν την υφαρπαγή έχουν εμπλακεί σε πολλές περιβαλλοντικές συγκρούσεις με αφορμή την παραβίαση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

Λόγω του ότι όλα τα παραπάνω θέματα είναι σε εξέλιξη, προφανώς χρειάζεται μια επιπλέον εμπεριστατωμένη έρευνα που θα συμπεριλάβει και την συζήτηση για ενεργειακή αυτάρκεια των νησιών από πολλές και διαφορετικές ΑΠΕ με ήπιους τρόπους χρήσης τους, μελέτη που θα παρουσιαστεί σε επόμενη ανακοίνωση μας.

12. Βιβλιογραφία

- ΔΕΔΗΕ, 2021. Έκθεση βιώσιμης ανάπτυξης 2021. https://deddie.gr/media/29543/deh_sustainability_report_2021_gr-n.pdf (πρόσβαση 5/2/2024).
- ΔΕΔΗΕ, 2022. Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στα μη διασυνδεδεμένα νησιά. 17/3/2022. <https://clean-energy-islands.ec.europa.eu/system/files/2022->

- 03/7.%20Patsaka_HEDNO%20-%20Clean%20Energy%20EU%20Islands.pdf (πρόσβαση 5/2/2024).
- Δημαλέξης Α, Καστρίτης Θ., Μανωλόπουλος Α., Κορμπέτη Μ. Φριτς Γ., Saravia Mullin V., Ξυρουχάκης Σ., Μπούσμπουρας Δ. κ.α. 2010. *Προσδιορισμός και χαρτογράφηση των ορνιθολογικά ευαίσθητων στα αιολικά πάρκα περιοχών της Ελλάδας*. Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία. Αθήνα, 126σελ.
- ΕΛΕΤΑΕΝ, 2023. ΕΛΕΤΑΕΝ – Ελληνική Επιστημονική Ένωση Αιολικής Ενέργειας. URL <https://eletaen.gr/> (πρόσβαση 26.9.23).
- Μάκη, Τ., Βελεγράκης, Γ., 2022. Αιολικά πάρκα και υφαρπαγή γης στη Μεταμνημονιακή εποχή: το παράδειγμα της νησιωτικής Ελλάδας. *Γεωγραφίες*. Τεύχος 39, 2022, 68-83.
- Μπριασούλη Ε. 2012. Απαντήσεις σε ερωτήσεις σε σχέση με το αιολικό «εργοστάσιο» ηλεκτροπαραγωγής *Πρωτοβουλία Ερεσού για το ενεργειακό*.
- Μπριασούλης Δ. 2023. Είναι Ευκαιρία ! *Αυτόνομοι Μηχανικοί Ανατολικής Κρήτης*, 30/1/2023 <https://www.amak.gr/index.php/apopseis/2801-einai-efkairia-tou-dimitri-briasoyli>.
- N2941/2001, 2001. ΝΟΜΟΣ 2941/2001 (Κωδικοποιημένος) - ΦΕΚ Α 201/12.09.2001 [WWW Document]. URL <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/109889/nomos-2941-2001> (πρόσβαση 9.20.23).
- N3851/2010, 2010. ΝΟΜΟΣ 3851/2010 (Κωδικοποιημένος) - ΦΕΚ Α 85/04.06.2010 [WWW Document]. URL <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/55724/nomos-3851-2010> (πρόσβαση 9.20.23).
- Παυλής, Ε., 2016. Μαζική εγκατάσταση αιολικών πάρκων και αρνητικές επιπτώσεις στο τοπίο. Η περίπτωση της επένδυσης «Αιγαία Ζεύξη» στο βόρειο Αιγαίο. *Γεωγραφίες*, Τεύχος 28, 2016, 75-95.
- Πετροπούλου Κ., 2016. Η οικοτοπιακή προσέγγιση, σσ. 22-63 στο : Πετροπούλου Κ., Ραμαντιέ Τ. (επιμ.), *Αστικές Γεωγραφίες. Τοπία και καθημερινές διαδρομές*. ΚΑΠΟΝ. Αθήνα.
- Σαραντής Τ., 2023. Ηχηρά «όχι» για τα υπεράκτια αιολικά πάρκα. 4/12/23, *Εφημερίδα των Συντακτών*. https://www.efsyn.gr/periballon/413914_ihira-ohi-gia-ta-yperaktia-aiolika-parka
- Σπανός Π., 2022. Υφαρπαγή γης και πράσινη ενέργεια. Πτυχιακή εργασία. Επιβλέπουσα Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου. Τμήμα Γεωγραφίας. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Συνέλευση για την υπεράσπιση των βουνών, 2022. «Θέσεις και προβληματισμοί για την υπεράσπιση των βουνών από την πράσινη ενεργειακή λαίλαπα».
- Τσιμικλή, Ι.-Μ., 2020. Αειφόρος Ανάπτυξη, Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβαλλοντική Ηθική. Χατζημιχάλης, Κ., 2017. Κρίση Χρέους και Υφαρπαγή Γης, 2η. ed. ΚΨΜ, Αθήνα.
- APIIDTT, 2024. Asamblea de los Pueblos Indigenas del Istmo en Defensa de la Tierra y el Territorio (Λαϊκή Συνέλευση Ιθαγενών Λαών του Ισθμού για την Υπεράσπιση της Γης και της Εδαφικότητας) <http://tierrayterritorio.wordpress.com/>
- Borras, S.M., Hall, R., Scoones, I., White, B., Wolford, W., 2011. Towards a better understanding of global land grabbing: an editorial introduction. *J. Peasant Stud.* 38, 209–216. <https://doi.org/10.1080/03066150.2011.559005>
- Carrete, M., Sánchez-Zapata, J.A., Benítez, J.R., Lobón, M., Donázar, J.A., 2009. Large scale risk-assessment of wind-farms on population viability of a globally endangered long-lived raptor. *Biol. Conserv.* 142, 2954–2961. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2009.07.027>

- Corson, C., MacDonald, K.I., 2012. Enclosing the global commons: the convention on biological diversity and green grabbing. *J. Peasant Stud.* 39, 263–283. <https://doi.org/10.1080/03066150.2012.664138>
- Cotula, L., 2014. Addressing the human rights impacts of ‘land grabbing’ [WWW Document]. Int. Inst. Environ. Dev. URL <https://www.iied.org/x00131> (πρόσβαση 26.9.23).
- Fairhead, J., Leach, M., Scoones, I., 2012. Green Grabbing: a new appropriation of the World. *Land* 10, 324. <https://doi.org/10.3390/land10030324>
- Federici S. 2018. *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*. Publisher: PM Press / Kairos.
- Grant, E., Das, O., 2015. Land Grabbing, Sustainable Development and Human Rights. *Transnatl. Environ. Law* 4, 289–317. <https://doi.org/10.1017/S2047102515000023>
- Greenpeace, 2010. ACCIÓN: Greenpeace entra en la incineradora de Mallorca para denunciar el negocio de la quema de basuras [WWW Document]. Greenpeace Esp. URL <http://archivo-es.greenpeace.org/espana/es/news/2010/November/greenpeace-entra-en-la-inciner/> (πρόσβαση 26.9.23).
- Greenpeace, 2011. Razones para cerrar la Central Nuclear de Cofrentes. <https://archivo-es.greenpeace.org/espana/Global/espana/report/nuclear/cofrentes.pdf>
- Harvey, D., 2005. Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development. Franz Steiner Verlag.
- Klopp, J. M., 2000. Pilfering the Public: The Problem of Land Grabbing in Contemporary Kenya. *Africa Today*, 47(1), 7–26. <http://www.jstor.org/stable/4187305>
- Lehnert, L.S., Kramer-Schadt, S., Schönborn, S., Lindecke, O., Niermann, I., Voigt, C.C., 2014. Wind Farm Facilities in Germany Kill Noctule Bats from Near and Far. *PLOS ONE* 9, e103106. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0103106>
- Makrygianni, V., Tsavdaroglou, C., 2015. Παγκόσμια και τοπική υφαρπαγή της γης την εποχή της κρίσης. 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.1374.7924>
- Marc, J., 2012. Mallorca; sun & waste! [WWW Document]. Zero Waste Eur. URL <https://zerowasteurope.eu/2012/11/mallorca-sun-waste-the-sunny-and-shady-sides-of-zero-waste/> (πρόσβαση 26.9.23).
- Martinez-Alier J., Temper L., Del Bene D., Scheidel A., Walter M., Navas G., Llaveropasquina M., Fanari E., Cantoni R, Eckstein S. and Layla van der Donk. (EJOLT), 2023. EJAtlas | Mapping Environmental Justice [WWW Document]. Environmental Justice Atlas. URL <https://ejatlas.org/> (πρόσβαση 23.9.23).
- Marx, K., [1894] 1981. *Capital*, Vol. 3. New York. Penguin Books
- Massey D. (2005). *For space*. London, Sage.
- McCarthy, J.F., Vel, J.A.C., Afiff, S., 2012. Trajectories of land acquisition and enclosure: development schemes, virtual land grabs, and green acquisitions in Indonesia’s Outer Islands. *J. Peasant Stud.* 39, 521–549. <https://doi.org/10.1080/03066150.2012.671768>
- Onorati, A., Pierfederici, C.P., 2013. Land concentration and green grabs in Italy: the case of Furtovoltaico in Sardinia.
- Pearce-Higgins, J.W., Stephen, L., Douse, A., Langston, R.H.W., 2012. Greater impacts of wind farms on bird populations during construction than subsequent operation: results of a multi-site and multi-species analysis. *J. Appl. Ecol.* 49, 386–394. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2664.2012.02110>

- Petropoulou C., 2015. Acumulación por desposesión y movimientos sociales urbanos regionales en la crisis de Grecia, ABACO vol.1 y 2, No 83,84, pp. 82-96
- Rackham, O., Moody, J., 1996. The Making of the Cretan Landscape. Manchester University Press.
- RAE, 2023. Γεωπληροφορικός χάρτης <https://geo.rae.gr/> (πρόσβαση 26.9.23).
- RAMSAR, 2024. Χάρτης με τους υγρότοπους RAMSAR <https://www.geogreece.gr/ramsar.php>
- Scott, D.N., 2014. What is Environmental Justice? <https://doi.org/10.2139/ssrn.2513834>
- Siamanta, Z.C., 2019. Wind parks in post-crisis Greece: Neoliberalisation vis-à-vis green grabbing - Zoi Christina Siamanta, 2019 [WWW Document]. URL <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2514848619835156>
- Siamanta, Z.C., Dunlap, A., 2019. ‘Accumulation by Wind Energy’: Wind Energy Development as a Capitalist Trojan Horse in Crete, Greece and Oaxaca, Mexico. ACME Int. J. Crit. Geogr. 18, 925–955.
- Tabassum-Abbasi, Premalatha, M., Abbasi, T., Abbasi, S.A., 2014. Wind energy: Increasing deployment, rising environmental concerns. Renew. Sustain. Energy Rev. 31, 270–288. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.11.019>
- Ted Booker, 2016. Wind project alive in Clayton [WWW Document]. NNY360. URL https://www.nny360.com/news/wind-project-alive-in-clayton/article_b6a112a7-331d-5236-b847-56829d2fa40b.html (πρόσβαση 27. 9.23).
- US EPA, O., 2014. Environmental Justice [WWW Document]. URL <https://www.epa.gov/environmentaljustice> (πρόσβαση 25. 9.23).
- Van Der Ploeg, J.D., Franco, J.C., Borrás, S.M., 2015. Land concentration and land grabbing in Europe: a preliminary analysis. Can. J. Dev. Stud. Rev. Can. Études Dév. 36, 147–162. <https://doi.org/10.1080/02255189.2015.1027673>
- Wylie, J., 2007. Landscape. Routledge.
- Yang, B., He, J., 2021. Global Land Grabbing: A Critical Review of Case Studies across nature? J. Peasant Stud. 39, 237–261. <https://doi.org/10.1080/03066150.2012.671770>
- Zervas E., Vatikiotis L., Gareiou Z., Manika S., Herrero-Martin R., 2021. Assessment of the Greek National Plan of Energy and Climate Change—Critical Remarks. Sustainability 2021,13,13143. <https://doi.org/10.3390/su132313143>
- Zhou, L., Tian, Y., Baidya Roy, S., Thorncroft, C., Bosart, L.F., Hu, Y., 2012. Impacts of wind farms on land surface temperature. Nat. Clim. Change 2, 539–543. <https://doi.org/10.1038/nclimate1505>

Δικτυακοί τόποι

- Ελεύθερα Βουνά (Αγραφα), 2024. <https://www.facebook.com/savegreekmountains/> [πρόσβαση 10/1/2024]
- Κίνηση για την προστασία των νησίδων, 2024. https://www.facebook.com/nisides/?locale=el_GR [πρόσβαση 10/1/2024]
- Κίνηση για Ελεύθερα βουνά στη Λέσβο 2024. https://m.facebook.com/permalink.php?story_fbid=122115264710073909&id=61552217292287 [πρόσβαση 10/1/2024]
- Πρωτοβουλία κατά των Α/Γ Ικαρίας, 2021. στο Ικαριακό περιβαλλοντικό παρατηρητήριο, 2024. <https://www.facebook.com/groups/270171009677278> [πρόσβαση 10/1/2024].

Ντοκιμαντέρ

Αποπηγάδι Χανίων: <https://www.youtube.com/watch?v=OwKv2RnWarw>

Είμαστε ο Άνεμος. Αντιστάσεις στον Ισθμό Τεγουαντεπέκ Οαχάκα, Μεξικό:
<https://www.youtube.com/watch?v=-vR81UNaZzg>

Η επιστροφή του Προμηθέα (Λεωνίδα Βατικιώτης, Κυριάκος Κατζουράκης):
<https://vimeo.com/384035908/10ca1e3956>, <https://vimeo.com/384035908/10ca1e3956>

και <https://youtu.be/oIJ6HNACFIM?si=iI9N8HY6cIAdjYg>

Λιανή Άμμος Πετρίων Ευβοίας: https://youtu.be/Xl7QZklE5jQ?si=v_Rb4PYoixJuzJKW

Ο Ασκός του Αιόλου: <https://youtu.be/DOYWmxr4GsM?si=uhhgbM7Ub7HWM8cQ>

Σκιές κάτω από τον ήλιο (Νησίδες): <https://vimeo.com/546511120>

Σταγόνες: <https://www.stagonesdoc.gr/documentary/apopigadi/>

Το νησί Σκαντζόχοιρος:

<https://www.facebook.com/100063469977181/videos/296660444795143/>

Χωρικός Σχεδιασμός, Νησιωτικότητα και Τοπική Ανάπτυξη: Θεωρία, Μέθοδοι, Τεχνικές & Μελέτες Περίπτωσης

Το συγκεκριμένο βιβλίο αφιερώνεται στην Καθηγήτρια Ελένη Μπριασούλη-Καπετανάκη και αποτελεί μια συλλογή από δεκαοχτώ ερευνητικές και επιστημονικές εργασίες με εικοσιπέντε συμμετέχοντες καθηγητές, ερευνητές και επιστήμονες από ερευνητικά και ακαδημαϊκά Πανεπιστημιακά τμήματα, στις θεματικές ενότητες της γεωγραφίας, ανθρωπογεωγραφίας, χωρικής ανάλυσης, χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού, πολιτιστικής και τοπικής ανάπτυξης.

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται σύγχρονα θέματα του χωρικού σχεδιασμού, της οικονομικής και της περιφερειακής γεωγραφίας, στο πλαίσιο της νησιωτικότητας και της τοπικής ανάπτυξης που αποτελούν βασικά πεδία τόσο της γεωγραφίας όσο και των κοινωνικών επιστημών και εντάσσονται στις άνω θεματικές ενότητες της χωρικής ανάλυσης, του χωρικού σχεδιασμού, της οικονομικής γεωγραφίας, του πολιτιστικού σχεδιασμού και της περιφερειακής ανάπτυξης.

Το συγκεκριμένο βιβλίο θα αποτελέσει ένα πολύτιμο βοήθημα για τους φοιτητές, ερευνητές και ακαδημαϊκούς τόσο σε θέματα θεωρίας και πολιτικών, όσο και σε θέματα μεθόδων-τεχνικών, και εφαρμογών στους τομείς της χωρικής ανάλυσης, του χωρικού σχεδιασμού, της οικονομικής γεωγραφίας και της περιφερειακής ανάπτυξης.

